

**Шотбакова Л. К., Смагулова Г. М.,
Тулеуова Б. Т., Бейсенбекова Н. А.,
Түсіпбек Қ. Е.**

**АДАМДАР ТАҒДЫРЫНДАҒЫ
ҚАРҚАРАЛЫ ӨҢІРІНІҢ
БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ
ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУ ТАРИХЫ
(XIX Ғ. АЯҒЫ - XX Ғ.)**

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі
«Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті» КЕАҚ
«Тұлғатану» ғылыми-зерттеу орталығы

**Л.К. Шотбакова, Г.М. Смагулова, Б.Т. Тулеуова,
Н.А. Бейсенбекова, Қ.Е. Түсіпбек**

**«АДАМДАР ТАҒДЫРЫНДАҒЫ ҚАРҚАРАЛЫ ӨҢІРІНІҢ БІЛІМ
БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУ ТАРИХЫ
(XIX Ғ. АЯҒЫ - XX Ғ.)»
(монография)**

**Қарағанды
2023**

**ӘӨЖ 94:37"18/19"(574.3)
КБЖ 63.3(5Каз)
А24**

*Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің
Ғылыми кеңесімен ұсынылған*

Пікір жазғандар

Х.М. Әбжанов, т.ғ.д., Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің профессоры;

М.А. Алпысбес, т.ғ.д., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры;

М.С. Амрина, т.ғ.к., академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің ҚХА және Қазақстан тарихы кафедрасының меңгерушісі

Шотбакова Л.К.

А24 Адамдар тағдырындағы Қарқаралы өңірінің білім беру жүйесінің қалыптасуы мен даму тарихы (XIX ғ. аяғы - XX ғ.): монография. 1-ші кітап / Л.К. Шотбакова, Г.М. Смагулова, Б.Т. Тулеуова, Н.А. Бейсенбекова, Қ.Е. Түсіпбек. – Қарағанды: «ПЕГАСО» баспасы, 2023. – 379 бет

ISBN 978-601-362-174-6

Монографияда XIX ғ. аяғы - XX ғ. Қарқаралы өңірінде білім беру жүйесінің қалыптасуы мен дамуы сипатталады. Оның тарихында орын алған адамдар туралы, сонымен бірге білім ұяларынан ұшып шыққан жекелеген тұлғалардың өмірбаяндары, қызмет жолдары мен тағдырлары жайлы баяндалады.

Бұл еңбек жоғары оқу орындарының студенттеріне, магистранттары мен докторанттарына, оқытушыларға, сондай-ақ өлкетанушылар мен тарихқа қызығушылық танытатын оқырмандарға арналған.

№ 21-ВГ-23 «Адамдар тағдырындағы Қарқаралы өңірінің білім беру жүйесінің қалыптасуы мен даму тарихы (XIX ғ. аяғы - XX ғ.)» атты гранттық жобаны іске асыру аясында басылып шығарылды

ӘӨЖ 94:37"18/19"(574.3)
КБЖ 63.3(5Каз)

ISBN 978-601-362-174-6

**Л.К. Шотбакова, Г.М. Смагулова, Б.Т. Тулеуова,
Н.А. Бейсенбекова, Қ.Е. Түсіпбек. 2023**

МАЗМҰНЫ

Қысқартылған сөздер	4
Алғы сөз	5
Кіріспе	9
I XIX ғ. аяғы – 1917 ж. аралығында Қарқаралы өңірінің оқу-білім жүйесінің қалыптасуы.....	18
II Кеңес үкімет кезіндегі Қарқаралы өңіріндегі халыққа білім беру жүйесінің негізгі кезеңдері.....	45
III Тұлғалар тағдырындағы Қарқаралы өңіріндегі оқу-ағарту жүйесі.....	73
3.1 Білім беру саласының басшылары мен ұстаздар.....	73
3.2 Танымал және беймәлім тұлғалар.....	181
3.3 Қарқаралыдан шыққан ғалымдар.....	262
3.3.1 Қарқаралы өңірінен шыққан академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінде қызмет атқарып жүрген ғалымдар	324
ҚОРЫТЫНДЫ.....	359
ҚОСЫМШАЛАР.....	362

Қысқартылған сөздер

БОКП (б) – Бүкілодақтық коммунистік партиясы (большевиков)

ГубОНО - Губернский отдел народного образования (Губерниялық халыққа білім беру бөлімі)

ҒжЖБСҚК – Ғылым және жоғары білім саласындағы қадағалау комитеті

КСРО – Кеңестік Социалистік Республикалар Одағы

ҚАМА – Қарқаралы аудандық мемлекеттік архиві

ҚЗТҚО - Қазіргі заман тарихын құжаттандыру орталығы (Абай облысы Семей қаласы)

ҚОМА – Қарағанды облысының мемлекеттік архиві

ҚР ПА – Қазақстан Республикасы Президент архиві

ҚР ОМА - Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архиві

НКВД – народный комиссариат внутренних дел (ішкі істер халық комиссариаты)

РФ ООТА – Ресей Федерациясы Омбы облыстық тарихи архив

СҚМА – Солтүстік-Қазақстандық мемлекеттік архив

АЛҒЫ СӨЗ

«Адамдар тағдырындағы Қарқаралы өңірінің білім беру жүйесінің қалыптасуы мен даму тарихы (XIX ғ. аяғы – XX ғ.)» монография «История становления и развития системы образования Каркаралинского региона в лицах и судьбах (конец XIX – XX вв.)» атты ғылыми жобаның аясында жазылды. Бұл кітапты зор сүйіспеншілікпен жазып шығуға көмектескен адамдарға алғысымыз шексіз.

Монографияның тараулары Қазақстан Республикасының орталық мемлекеттік архивінің (ҚР ОМА, Алматы қ.), Қазақстан Республикасы Президентінің архивінің (ҚР ПА, Алматы қ.), Қарағанды облысының мемлекеттік архивінің (ҚОМА, Қарағанды қ.), Қарқаралы ауданының мемлекеттік архивінің (ҚАМА, Қарқаралы қ.) Абай облысының мәдениет, тілдерді дамыту және архив ісі басқармасының «Қазіргі заман тарихын құжаттандыру орталығы» (ҚЗТҚОА, Семей қ.) архивінде сақталған құжаттардың негізінде жазылды.

Сондықтан, осы архив мекемелерінде жұмыс істейтін қызметкерлерге өзіміздің ризашылығымызды білдіреміз. Ерекше түрде Қазақстан Республикасының орталық мемлекеттік архивінің директоры Шілдебай Сәбит Қамытбекұлына, директордың орынбасары Жылысбаева Марзия Ғаниқызына, оқу залының басшысы Шалабаева Айгүл Берікбайқызына; Қарағанды облысының мемлекеттік архивінің мамандары - архив құжаттарды пайдалану және жариялау бөлімінің басшысы Беркун Ольга Евгеньевна мен жоғары санаттағы архивист Абекенова Зауреш Мухамедияровнаға; Абай облысының мәдениет, тілдерді дамыту және архив ісі басқармасының «Қазіргі заман тарихын құжаттандыру орталығы» архивінің директоры Мусин Болат Темірғалиұлына, осы архивтің ғылыми анықтамалық аппарат және құжаттарды пайдалану бөлімінің басшысы Қадырова Лаура Қабдылғазықызына, архивист Середина Валентина Александровнаға, археограф Бижанова Айдана Болатқызына; Семей қаласындағы Абай атындағы облыстық кітапхана және Семей қаласының облыстық тарихи-өлкетану музейінің қызметкерлеріне; Қарқаралы ауданының мемлекеттік архивінің басшысы Кәрім Манарбек Әзімбекұлына, жоғары санатты архивисттер Асауова Гүлнар Құсайынқызына, Жүндібаева Жадра Қапиятқызына, Садуақасова Қызғалдақ Қазбекқызына, Сүлейменова Айкен Жандарбекқызына, бірінші санатты архивист Төлегенова Замзагүл Төлеуханқызына, архивист зейнеткер Жарылғасымова Марал Хасенқызына алғыс айтамыз. Осы кісілердің көмегі өте зор және пайдалы болды.

Қарқаралы өңірінің тарихи ескерткіштеріне, атап айтқанда, білім саласына қатысы бар ғимараттар туралы, археолог ғалымдар жайлы ақпараттармен бөліскен Қарағанды облыстық «Тарихи-мәдени мұраны сақтау орталығы» КММ басшысы Төлеуов Түлкібай Сақтағанұлына рахмет айтамыз.

Сонымен қатар бізге Қарағандының және Қарқаралының музей қызметкерлері де үлкен көмек көрсетті, білікті қызметкерлері мен кіші ғылыми қызметкерлерінің бірнеше буынына, атап айтқанда: Қарағанды облысының тарихи-өлкетану музейінің басшысы Нұрмағамбетов Ержан Нұрланұлына, Қарқаралы тарихи-өлкетану музейінің басшысы Абишева Назым Болатқызына, музей ғылыми қызметкері Сламбеков Сатбек Қабиденұлына, музейдің қор сақтаушысы Қадырова Айтбану Бақбергенқызына, Ақжол музейінің меңгерушісі Ахметова Назым Шайхатқызына, Егіндібұлақ музейінің меңгерушісі Алибекова Шынар Зейнуллақызына зерттеуімізге көмектескені үшін алғыс білдіреміз. Архивтер мен музей қорларында жиналған материалдар монографияның барлық бөлімдерін жазуға баға жетпес дерек болды. Аталған мекемелердің қорларында жұмыс істеу ондағы қызметкерлердің кәсіби көзқарасының арқасында жеңіл әрі қызықты болды. Біз олардың назары мен қамқорлығын әрдайым сезініп отырдық, өйткені олар көмектесуге әрқашан дайын тұрды.

Бізге қолдау танытқан мамандардың бірі ол - кітапханашылар. Гоголь атындағы Қарағанды облыстық кітапхананың қызметкерлеріне, әсіресе өлкетану залының меңгерушісі Телпекбаева Сандуғаш Орынбайқызына, академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің аға кітапханашысы Дүйсембекова Оразбике Жалелқызына және кітапхана маманы Шохабаева Айжан Сержанқызына ерекше рахметімізді айтамыз. Өз істеріне үлкен жауапкершілікпен қараған оларды әлемдегі ең жақсы мамандық иелері деп ойлаймыз.

Монографияда біз зерделеген мәселелерге куә болған адамдармен кездесіп, олармен сұхбат жүргізу ерекше болды. Сол материалдар монографияның мазмұны мен сапасын арттыруға көмектесті. Сұхбат барысында жинақтаған деректер мен фото-материалдар кітаптың мазмұнын ашып, құндылығын арттыра түсті. Сондықтан, еліміздің бұрынғы және қазіргі мемлекеттік қызметкерлеріне, сарапшыларына, ғалымдарына, Қарқаралы ауданының білім беру жүйесінің ардагерлеріне бізбен әңгімелесуге келісіп, басынан өткен тарихи кезеңдерді айтып берген адамдарға алғысымыз шексіз.

Монография жазу барысында Қарқаралы ауданында архив пен музейлерде жұмыс жасаған уақытта Қарқаралы ауданының әкімі болып қызмет атқарған, қазір Қарағанды облысы әкімінің әлеуметтік сала, білім беру, этносаралық келісім, ішкі саясат және қоғамдық даму, мәдениет, тілдерді дамыту, денсаулық сақтау, спорт мәселелері бойынша орынбасары Құсайын Ерлан Бейсембайұлы және Қарқаралы ауданы әкімінің орынбасары Сайлау Әлиұлы бізге көп көмек көрсетті. Сол сияқты Қарағанды облысында білім беруді дамытудың оқу-әдістемелік орталығының басшысы Абдикерова Бақытгүл Химальдиқызы, Қарағанды облысы білім басқармасының «Қарқаралы ауданының білім бөлімі» ММ басшысы Жалелов Абылай Армияұлы бізге жағдай жасап, біздің жұмысымызға көмектесуге әрқашан дайын болғаны үшін рахмет айтамыз.

Қарқаралы өңірінде білім беру жүйесінің қалыптасу мен дамуына үлес қосқан аға буын өкілдерінің ұрпақтарымен және біраз ардагерлермен кездесіп, олардан сұхбат алып, қызықты және өте маңызды ақпарат жинадық. Осы кісілерге де ерекше рахметімізді айтамыз. Олар Дүйсетаев Серік Смағанбетұлы, Төреғожин Оралды Тұрсынұлы, Атшабаров Айдар Бахияұлы, Сәдуақасов Тілек Сәдуақасұлы, Оспанова Татьяна Тусуповна, Ботова Вероника Павловна, Жаманқұлов Жәнібек Жарұлы, Нұрғалиев Төкен, Сабитова Раиса Гайнутдиновна, Мырсамыкова Гүлжихан Әменқызы, Берниязова Елена Ивановна, Төлеу Ерғазы Қадашұлы, Нарынбеков Жандос Салықпайұлы, Іргебаева Әлия Биғазықызы.

Өлкетану тақырыбында жазылған ғылыми жұмыс тарихшы-өлкетанушылардың еңбектеріне жүгіну заңдылық. Сондықтан біз де міндетті түрде өлкетанушылардың пікірлерін тыңдап, олардың жұмыстарына талдау жасадық. Осы ретте бізге баға жетпес көмек көрсеткен Ю.Г. Попов пен Е. Мұстафин тәрізді танымал өлкетанушылардың есімдерін үлкен құрметпен атаған жөн.

Монографияда 1920-1930 жылдары ашылған және бүгінгі күнге дейін мамандар даярлауды жалғастырып жатқан екі оқу орны туралы баяндалады. Олар - Қарқаралы педагогикалық техникумы, қазіргі таңда Абай Құнанбаев атындағы Саран гуманитарлы-техникалық колледжі және Қарқаралы зооветеринарлық техникумы, бүгінде Мыңжасар Әдекенов атындағы Қарқаралы ауылшаруашылық колледжі.

Біз Саран гуманитарлы-техникалық колледжінің басшысы Закамолкин Владимир Анатольевичпен кездесіп, маңызды материалдар мен құжаттарды жинақтадық. Колледжда тамаша жасақталған музей бар. Соны бізге директордың ақпараттық технологиялар жөніндегі орынбасары, тарихшы Қозыбағаров Амангельды Ибадуллаұлы көрсетіп, ондағы материалдармен бөлісті. Ал В.А. Закамолкин колледждің тарихына қатысты өзі жинақтаған тарихи материалдарымен бөлісіп, жұмысымызға пайдалы болады деп үміттенді. Сондықтан, осы әріптестерімізге арнайы рахметімізді айтамыз.

Қарқаралы зооветеринарлық техникумында ұзақ жылдар бойы директор болған Болатбай Серікбаевқа жеке архивіндегі мерейтойлық буклеттер, техникум тарихы туралы жазылған газет қиындылары, фото-материалдарымен бөліскені үшін, сонымен бірге Мыңжасар Әдекенов атындағы Қарқаралы ауылшаруашылық колледжінің оқу-ісі менгерушісі Дүйсенбаева Бәтима Әбдікәрімқызына колледж архивіндегі материалдардың көшірмелерін бергені үшін алғысымыз шексіз.

Қорытындылай келе, монография жазу үшін авторлық ұжымға жоғары оқу орны ішіндегі гранттар байқауының нәтижесінде жеңіп алған ғылыми гранттың арқасында мүмкін болды. Сондықтан бізге сеніп, өте қызықты жобаны іске асыруға мүмкіндік берген академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің басшылығына, Ғалымдар клубының конкурстық комиссиясына алғыс айтамыз.

Сонымен бірге, университетіміздің филология, тарих, биология-география, химия, физика-техника, математика, шетел тілдер, философия және психология факультеттеріндегі әріптестерімізге деректер мен ақпараттық материалдар бергені үшін рахмет айтқымыз келеді.

Монографияны құрастыру барысында жүйелеп, ғылыми жұмыстарды жазу барысында қойылатын талаптарды, атап айтқанда, антиплагиатқа тексеру және техникалық жағынан талаптарға сай безендіру кезінде көмек көрсеткен әріптесіміз, бүкіләлем тарихы және халықаралық қатынастар кафедрасының PhD докторы Стамбулов Серік Бердібайұлына алғыс білдіреміз.

Қарқаралы қаласында жүргізген далалық экспедиция жұмыстарына бізбен бірге қатысқан, архив материалдарын қарауға, фото-материалдарды жинауға ат салысқан және осы монографияның қосымша беттерін құрастыруға көмектескен академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің әлеуметтік мәселелер және жастар саясаты департаментінің маманы Темірлан Серікке айтар алғысымыз шексіз.

Бұл тақырып әлі де болса зерттеуді қажет етеді. Себебі көптеген қызықты, зерттелмеген тарихи деректер, жарияланбаған құжаттар сақталған. Оларды сараптап, талдау, Қарқаралы өңірінің тарихына байланысты тағы да бір керемет жаңалық әкелуі мүмкін.

Авторлар

Кіріспе

Әр халықтың мәдениетінде білім беру жүйесі маңызды орын алады. Білім халықтың мәдени дамуын, оның мәдени қорының қалыптасуын анықтайтын, Қазақстандағы білім беру жүйесі өз ерекшеліктерімен сипатталатын бірқатар кезеңдерден өтті. Көбінесе олар тарихтың белгілі бір кезеңінің ерекше экономикалық, әлеуметтік, саяси жағдайларымен түсіндірілді.

Қазақстанның ажырамас бөлігі болып табылатын Қарқаралы өңірінде де ерекшелік болған жоқ. Керісінше, мұнда көбінесе осы ерекшеліктердің көрінісін айқын және өткір байқауға болады. Қарқаралы өңірінде білім беру жүйесінің қалыптасуы ХІХ ғасырдың екінші жартысына – ХХ ғасырдың басына, аймақ Батыс Сібір оқу округінің құрамына кірген кезге жатады. 1917 жылдан кейін бұл аймақтарда кеңестік білім беру жүйесінің құрылуы басталды және ең қиын кезеңі 1920-30 жылдарға келді. 1941-1945 жылдардағы Екінші дүниежүзілік және Ұлы Отан соғысынан кейін аймақтағы білім беру жүйесі КСРО-ның білім беру жүйесіне сәйкес келді.

Біздің Қарқаралы аймағын таңдауымызға бірқатар себептерге байланысты, олардың ішінде - Қарқаралы өлкесінің ХХ ғасырдың басындағы қазақ даласының әлеуметтік-экономикалық, саяси және мәдени өміріндегі айрықша маңызы. Дәл осы жерде Алаш зиялыларының өкілдері патша үкіметіне алғашқы петиция жасап, онда қазақ халқының жағдайын жақсарту жөніндегі негізгі саяси талаптар баяндалғаны белгілі факт болып табылады. Онда қазақ халқының мәдениетін сақтау және білім беру мәселелері де маңызды орын алды. Алаш қайраткерлері осы өңірде білім беру жүйесін құруға белсенді қатысты. Сондай-ақ, Қарқаралы ауданы Ресейдің отаршылдық әкімшілігі үшін экономикалық жағынан айтарлықтай қызығушылық тудырғанын да атап өткен жөн. Бұл жерде ең ірі жәрмеңкелердің бірі - Ботов жәрмеңкесі жұмыс істегені кездейсоқ емес, ол уақыт өте келе ірі экономикалық орталыққа ғана емес, мәдени орталыққа айналды.

ХХ ғасырдың басында Қарқаралыдан белгілі, көрнекті ғалымдар, мәдениет, мемлекет және қоғам қайраткерлерінің тұтас бір тобы шықты. Олардың басым бөлігі Қарқаралы өңіріндегі оқу орындарында білім алды. Бұл негізінен біздің осы тақырыпқа деген ғылыми қызығушылығымызды түсіндіреді. Сонымен қатар, біз Қарқаралы өңірінде білім беру жүйесін қалыптастырудың бастауында тұрған, өз өмірін мектептегі білім беруді дамытуға арнаған, бүгінгі күнге дейін аттары көпшілікке танымал емес адамдар туралы айтуды мақсат еттік. Айта кету керек, бұл адамдардың арасында әртүрлі ұлт өкілдері – қазақтар, поляктар, немістер, орыстар, татарлар және т.б. бар. Осы тақырыпты зерттеу бізге Қарқаралы өңіріндегі білім беру жүйесінің қалыптасуы мен даму тарихын белгілі және беймәлім тұлғалардың тағдыры арқылы қарастыруға мүмкіндік берді. Біздің жұмысымызда көптеген есімдер бірінші рет айтылады.

Тақырыпты зерттеу деңгейі (тарихнамалық шолу).

Жалпы Қазақстандағы халық ағарту саласының қалыптасуы мен дамуының тақырыбын бізге дейін жазылған монографиялар, ғылыми мақалалар, диссертациялар біршама жеткілікті. Бірақ бұл еңбектерде аймақтық көзқарас дұрыс көрсетілмеген, ал біз ұсынып отырған монография Қарқаралы өңіріндегі білім беру жүйесінің тарихы қызықты деректерді қолдану арқылы баяндалады.

Тақырыптың тарихнамасының қалыптасуы мен дамуы XIX ғасырдың екінші жартысынан бастауға болады, сол кезде орыс ойшылдары аймақтағы халықтық білімнің дамуына назар аудара бастады. Қазақ даласындағы халықтық білім берудің жай-күйін зерделеуге баса назар аударғандардың арасында А.Е. Алекторовты атауға болады, ол өзінің «Очерк народного образования в Тургайской области: летопись 1744-1898 гг.» жинағында, атап айтқанда, Қазақстан аумағында мемлекеттік мектептердің пайда болу хронологиясын берді [1]. Автор Ресей үкіметі белгілі бір кезеңде сауаттылықты жоққа шығармайтын ислам мен христиан діндері арқылы қазақтарды ағартушылықпен таныстыруға тырысқанына назар аударды. Сонымен бірге, автор жергілікті халықтың білім алуға дайын еместігі және бастапқы кезеңде қаржылық мүмкіндіктердің болмауы салдарынан билік жобаларының сәтсіздігін атап өтті. «Новые течения в жизни магометанских школ» [2] жұмысында А.Е. Алекторов Дала облыстарының аумағындағы мұсылман мектептеріне сапалы талдау жасайды, оларды материалдық қамтамасыз ету дәрежесі, педагогтарды даярлау деңгейі және оқу бағдарламасының ерекшелігі бойынша жүйелейді. Бұл еңбектің құндылығы, ол ұлттық және мұсылмандық білім беру тізбегінің негізгі буыны болған мұсылман мектептерінің тарихын бейнелейді.

Орыс миссионері және ағартушысы Н.И. Ильминскийдің де жұмыстары ерекше орын алады. Ол қазақтарды орыс және әлемдік мәдениетке баулу тек орыс тілін, әліпбиін және жазуын оқу арқылы мүмкін екендігі туралы жазды. Ал араб алфавиті және татар жазуы сияқты ұлттық мәдениеттің элементтерін консерватизмнің атрибуттары ретінде қарастырды. Бұратаналарды (демек қазақтарды – авт.) даярлау теориясын ол «О системе просвещения инородцев и о Казанской Центральной крещенно-татарской школе» [3] атты жұмысында көрсетті. Бұл ағарту жүйесін қазақ жұртшылығының көптеген өкілдері қолдаған жоқ, өйткені олар миссионердің көзқарасын христиандандыру мен орыстандыру тактикасы ретінде санады. Айта кету керек, білім беру реформасы бастапқыда ұлттық, діни айырмашылықтарға негізделді, бұл оның жетілмегендігін және шеткері аймақтарда тұратын халықтың оған деген көзқарасы теріс болды.

1920-30 жылдардағы Қазақстандағы халық ағарту ісінің қалыптасу және даму тарихын мәдени революцияны жүзеге асыру жағдайында зерттеу кеңестік кезеңдегі ұлттық тарих ғылымының басым бағыттарының бірі болды. Қазақстандағы мектеп білімінің тарихына арналған алғашқы монографиялық зерттеулер мен мақалалар жинақтары XX ғасырдың 50-жылдарының ортасынан

бастап шыға бастады. Бұл тақырып жалпы мәдени революция процестерін зерттеудің бір бөлігі ретінде де, республикадағы білім беру жүйесінің қалыптасуы мен дамуының жеке аспектілеріне арналған арнайы еңбектерде де зерттелді. Сондықтан біз тақырып бойынша тарихнамаға толық талдау жасауды мақсат етпейміз, өйткені ол өте ауқымды, әсіресе отандық тарих ғылымының кеңестік кезеңіне қатысты материалдар жақсы жинақталған.

Мәдени революцияны жүзеге асыру жағдайында халық ағарту ісін қалыптастыру мен дамыту мәселелері қарастырылған еңбектерге назар аударсақ, Р.Б. Сүлейменовтың «Ленинские идеи культурной революции и их осуществление в Казахстане (Исторический опыт развития социалистической культуры народов, миновавших стадию капитализма)» атты монографиясын жатқызуға болады [4]; сонымен қатар «Социалистический путь культурного прогресса отсталых народов (История строительства советской культуры Казахстана» [5], А.И. Сембаевтың екі тілде жарық көрген «Қазақ совет мектебінің тарихы», «История развития советской школы в Казахстане» оқу құралдарын [6]; Ж.Е. Утебаевтың «История развития народного образования в Казахстане в годы первой пятилетки (1928-1932 гг.)» [7], Қ.А. Есімовтың «Культурное строительство в Казахстане в первые годы советской власти (1917-1920 гг.)» [8], А. Шәріповтың «Народное образование Казахстана за 40 лет» деген мақаласы кірген деректік мазмұнды очеркі [9] және т.б. атауға болады.

Кеңестік кезеңдегі Қазақстандағы ағарту мәселелерін алғашқы зерттеушілердің бірі қазақстандық ғалым Т.Т. Тәжібаев. Оның «Развитие просвещения и педагогической мысли в Казахстане во второй половине XIX века» атты еңбегінде өлкедегі әлеуметтік-экономикалық, саяси ахуалға және қазақ даласындағы білім беру жүйесінің қалыптасуы мен дамуының негізгі кезеңдеріне талдау жасалды [10]. Ал ғалымның «Просвещение и школы Казахстана во второй половине XIX века» [11] монографиясы бүгінгі күнге дейін Қазақстанның педагогикалық ойының тарихы бойынша іргелі еңбек болып табылады. Кітапта Қазақстанның барлық облыстарында орналасқан бастауыш, орта арнаулы мектептердің саны туралы деректік мәліметтерге толық құнды ақпарат бар. Автор мұсылман және басқа да мектептерге толық сипаттама берді. Ол кеңестік тарихнамада алғаш рет ауылшаруашылық, фельдшерлік, қолөнер мектептерінің ұлттық кадрларын даярлаудағы рөлін ашты. Алайда, осы оқу орындарында білім алған қазақ оқушыларының саны, олардың үлгеріміне байланысты ғылыми талдау жасалмаған.

Осы тақырыптың жекелеген аспектілерін зерттеген авторлардың ішінде К. Бержановты, А.И. Сембаевты, Г.М. Храпченкованы, Р.Г. Сыздықованы, О.А. Сегізбаевты, Ж.Б. Абылхожинды, К.Н. Бурхановты, А.Ш. Қадырбаевты, А.К. Капышевты, Т.И. Сұлтановты және т. б. атауға болады [12].

Авторлар кеңес үкіметінің кеңестік білім беру жүйесін жүзеге асыру шараларын, әдетте, макротарих тұрғысынан қарастырып, сауатсыздықты жою, жалпыға бірдей білім беруді енгізу мәселелерін шешудегі мемлекеттің, мемлекеттік және қоғамдық институттардың рөлін зерттеуге баса назар

аударды. Отандық авторлардың 1991 жылға дейінгі еңбектерінде негізінен Қазақстандағы халық ағартудың қалыптасуы мен дамуының бай және күрделі үдерісі баяндалады. Авторлар назар аударатын мәселелердің қатарында мұғалімдердің біліктілігін арттыру, оқулықтар жазу, оқу-тәрбие жұмысын ұйымдастыру тәрізді сұрақтар кірді. Кеңестік кезеңдегі еңбектер материалдардың көп болуына байланысты қызығушылық тудыратыны сөзсіз, алайда бұл материалдар негізінен республикадағы халық ағарту ісінің даму тарихын егжей-тегжейлі көрсетпей, тұтастай қамтитынын атап өткен жөн.

Әр жылдары Қазақстанда білім беру жүйесінің қалыптасуы мен дамуының жекелеген аспектілерін зерттеуге арналған тарих ғылымдарының кандидаты және докторы ғылыми дәрежесін алу үшін бірқатар диссертациялар Қорғалды. Оларға И.Р. Халитованың, О. Такишевтың, Г.Ж. Сүлейменованың, А.К. Иманалиеваның, Ж.Б. Амерханованың, А.А. Айтмұхамбетовтың және т.б. жұмыстарын жатқызуға болады [13].

Тарихи жады мен ұлттық бірегейлікті қалпына келтіру өлкетанушылардың еңбектеріне жүгінбей мүмкін емес. Өлкетану зерттеулері маңызды, өйткені олар аймақтық тарихты, «кіші отан» тарихын белгілі бір уақыт кезеңіндегі оқиғалардың дамуын егжей-тегжейлі қарастыруға мүмкіндік береді, қарапайым және әйгілі адамдардың тағдыры арқылы белгілі бір дәуірдің тарихын жан-жақты зерттеуге мүмкіндік береді. Осы тақырыпты зерделеу барысында біз Ю.Г. Попов, Е. Мустафин сияқты Орталық Қазақстанның белгілі өлкетанушыларының жұмыстарын пайдаландық. Бұл авторлардың жұмыстары біз үшін қызықты болды, өйткені олардың зерттеу нысаны - Қарқаралы аймағы және ондағы адамдар тағдыры. Біз Ю.Г. Поповпен біраз уақыт бойы бірге жұмыс жасадық, біздің ынтымақтастығымыздың нәтижесі білім беру тарихының жекелеген беттері көрсетілген кітаптың басылымы болды [14].

Қысқаша берілген тарихнамалық шолудың негізінде біз мынандай қорытынды жасай аламыз. Қарқаралы өңіріндегі жекелеген оқу орындар тарихының мерейтойлар күніне негізделген шағын очерктер әр түрлі форматта, жинақтарда жарық көргенін айта кетуге болады. Бұл ең алдымен Қарқаралы педагогикалық колледжі, мал дәрігерлік колледжі сияқты оқу орындарына қатысты. Қарағанды облысы бойынша әр жылдары шыққан энциклопедияларда жалпы мәліметтер бар. Алайда бұл зерттеу тақырыбы бойынша Қарқаралы өңірінде білім берудің қалыптасу және даму тарихын білім беру жүйесімен байланысты адамдар тағдыры арқылы зерттеуге арналған кең көлемдегі еңбектер жоқтың қасы.

Деректерге шолу

Зерттеу тақырыбы бойынша Қазақстанның бірқатар қалаларының архивтерде сақталған құжаттар біз үшін маңызды дереккөз болды. Ең алдымен, біз Қазақстан Республикасының орталық мемлекеттік архивінің (ҚР ОМА, Алматы қ.), Қазақстан Республикасы Президентінің архивінің (ҚР ПА, Алматы қ.), Қарағанды облысының мемлекеттік архивінің (ҚОМА, Қарағанды қ.), Қарқаралы ауданының мемлекеттік архивінің (ҚАМА, Қарқаралы қ.), Абай облысының мәдениет, тілдерді дамыту және архив ісі басқармасының «Қазіргі

заман тарихын құжаттандыру орталығы» (ҚЗТҚОА, Семей қ.) архивінің жинақтары туралы айтып отырмыз. Сонымен қатар, біз Ресей Федерациясының Мемлекеттік архивінің (РФ МА, Мәскеу қ.) жинақтарын пайдаландық [15].

Архив деректердің ең үлкен тобын іс қағаздары құрайды, олар бойынша мектеп жүйесінің қалыптасу процесін қадағалауға болады; жаңа Кеңес өкіметінің қысқа мерзімінде туындаған және шешілуі қажет қиындықтар мен проблемалар; нақты оқу орындарының жұмысын ұйымдастырумен бірге жүретін әртүрлі құжаттар; әртүрлі оқу-әдістемелік материалдар; республикалық, облыстық және аудандық отырыстардың хаттамалары; Қарқаралы өңірінде Халықтық білім беруді ұйымдастыру мәселелері шешілген билік органдары; оқу орындарының педагогикалық кеңестері отырыстарының хаттамалары; әртүрлі білім беру ұйымдары арасында жүргізілген іскерлік хат алмасу және т. б.

Дереккөздердің тағы бір маңызды тобы заңнамалық құжаттар, олар іс қағаздарынан сандық жағынан аз болса да, оқу орындарының жұмысының негізгі бағыттары мен мазмұнын анықтауға көп көмек көрсетті.

XX ғасырдың басындағы Қарқаралы өңіріндегі оқу орындарында оқып, ұстаздық еткендердің естеліктерінен білім беру жүйесін құрудың бастапқы кезеңдері туралы қызықты материалдарды таптық. Оның ішінде белгілі ғалым, Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым академиясының академиктері А.С. Сагинов, Ш. Чоккин және басқаларының естеліктері бар [16].

Деректерге жататын тағы да бір қызықты материалдар – ол сұхбат негізінде жиналған мәліметтер. Осы тақырыпты зерттеу барысында біз Қарқаралы өңірінде білім беру жүйесінің қалыптасу мен дамуына үлес қосқан біраз адамдармен және олардың ұрпақтарымен кездесіп, солардан сұхбат алдық. Олар Төрегожин Оралды Тұрсынұлы, Дүйсетаев Серік Смағамбетұлы, Нұрғалиев Төкен, Сабитова Райса Гайнутдиновна, Атшабаров Айдар Бахияұлы, Жаманқұлов Жәнібек Жарұлы, Болатбай Серікбаев, Мырсамыкова Гүлжихан Әменқызы, Сәдуақасов Тілек Сәдуақасұлы, Оспанова Татьяна Түсіпқызы, Ботова Вероника Павловна, Берниязова Елена Ивановна, Нарынбеков Жандос Салықпайұлы, Іргебаева Әлия Биғазықызы.

Осы кісілердің көбісі егде жастағы адамдар болғандықтан, біздің әңгімелесулеріміз еркін түрде өтті. Олардың әңгімелері бізге күн сайын өз жұмысын адал атқаратын қарапайым адамның тарихын зерттеудің қаншалықты маңызды екенін түсінуге көмектесті.

Сондай-ақ, біз әр жылдары шығарылған және осы тақырып бойынша қызықты мәліметтерді қамтитын құжаттар мен материалдар жинағын қолдандық. Мысалы, 1985 жылы жарық көрген «Строительство в Казахстане (1933 – июнь 1941 гг.): Сб. документов и материалов» кітабында Орталық Қазақстан облысындағы сауатсыздықты жою, алғашқы жұмыстардың қорытындылары туралы пайдалы да қызықты деректер келтірілген. Қарағанды облысы мұғалімдерінің ғылыми-педагогикалық конференциясының материалдары [17], «Советы и ревкомы в Казахстане (октябрь 1917 – 1920 гг.). Документы и материалы» жинағы Қазақстандағы Кеңес өкіметінің алғашқы

жылдарын, оның ішінде кеңестік білім беру жүйесін құрудың бастапқы оқиғалары туралы қызықты мәліметтерді қамтитын құжаттардың жариялануын көрсетеді [18].

Зерттеліп отырған тақырып бойынша қызықты материалдары бар басылымдардың бірі – Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының қызметкерлері Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік мұрағаты қызметкерлерінің қолдауымен құрастырған «История образования в Казахстане в архивных источниках (20–30 годы XX века). Сборник документов» құжаттар жинағы [19]. Жинақта ұлттық интеллигенцияның тәрбиелік рөлі, XX ғасырдың алғашқы онжылдықтарындағы Қазақстан халық ағарту ісі дамуының негізгі кезеңдері туралы құжаттар берілген.

Белгілі бір қызығушылықты «Архив новейшей истории России. Серия «Публикации». Т. XII: Культура, наука и образование. Октябрь 1917 – 1920 г. Протоколы и постановления Наркомпроса РСФСР: В 3-х кн. Книга 1. Октябрь 1917 – 1918 г.» деген басылым тудырады [20].

Қарқаралы қаласындағы тарихи-өлкетану музейінің архив қорында сақталған қызықты материалдың бірі ол «Первый советский педтехникум среди казахских кочевых аулов Центрального Казахстана. Орталық Қазақстанның көшпелі қазақ ауылдары арасындағы тұңғыш совет педтехникумі. 1929-1950» атты кітап [21].

Монографияны жазу барысында қолданған ғылыми зерттеулердегі, құжаттар жинақтары мен архив документтерінен алынған деректер сол күйінде, өзгертілмеген түрде түпнұсқа күйінде беріліп отыр.

Монографияны жазу барысында қолданылған әдістер

Мақаланы жазу барысында жалпы ғылыми әдістерден зерттеудің генетикалық әдісі қолданылды. Ол құбылыстың пайда болуын, халықтық білім беру жүйесінің даму процесін, оның пайда болу себептерін және оның негізгі кезеңдерін, белгілі бір уақыт ішінде оның күйлерінің өзгеру заңдылықтарын зерттеуден тұрады.

Генетикалық әдіспен тығыз байланысты тарихи әдіс, өйткені ол сондай-ақ Қарқаралы өңіріндегі білім беру жүйесінің қалыптасуы мен дамуындағы оқиғалар мен құбылыстардың реттілігін дәлелдеуге, осы оқиғаларды нақты және толық сипаттауға, олардың туындау жағдайлары мен себептерін, сондай-ақ олардың жұмыс істеуі мен динамикасына әсер еткен мән-жайларды анықтауға мүмкіндік береді.

Жеке ғылыми әдістердің ішінен идеографикалық әдіс қолданылды. Ол жеке объектілердің, оқиғалар мен процестердің қасиеттері мен сипаттамаларын сипаттауға көмектесті. Мұнда зерттелетін оқиғалар мен адамдардың осы оқиғалардың нақты субъектілері ретіндегі бірегейлігіне назар аударылды. Яғни, бұл әдіс Қарқаралы өңірінде білім беру жүйесінің дамуына қатысты жекелеген фактілер мен құбылыстарды сипаттауға көмектесті.

Сонымен бірге, аймақтық көзқарас белгілі бір адамдардың тағдыры мен қызметі арқылы халық ағарту ісінің даму процестерін зерттеуге, олардың көзқарастары мен ұмтылыстарын, мақсаттары мен армандарын байқауға

мүмкіндік беретін микротарих әдісін қолдануды көздейді, бұл сөзсіз «тірі» тарихты құрайды. Қарқаралы өңірінің білім беру жүйесі ХІХ ғасырдың аяғы мен ХХ ғасырдың басынан бастап Орталық Қазақстанның қоғамдық-саяси өміріне де ерекше ықпал етуімен түсіндіріледі.

Монография кіріспеден, үш тараудан, қорытынды мен қосымшалардан тұрады.

Әдебиеттер тізімі:

1 Алекторов А.Е. Очерк народного образования в Тургайской области: летопись 1744-1898 гг. - Оренбург, 1900

2 Алекторов А.Е. Новые течения в жизни магометанских школ. // Журнал МНП. – 1909

3 Ильминский Н.И. О системе просвещения инородцев и о Казанской Центральной крещенно-татарской школе. - Казань, 1913

4 Сулейменов Р.Б. Ленинские идеи культурной революции и их осуществление в Казахстане (Исторический опыт развития социалистической культуры народов, миновавших стадию капитализма). - Алма-Ата: Издательство «Наука» Казахской ССР, 1972. - 494 с.

5 Сулейменов Р.Б., Бисенов Х.И. Социалистический путь культурного прогресса отсталых народов (История строительства советской культуры Казахстана. - Алма-Ата: Наука, 1967. - 424 с.

6 Сембаев А.И. История развития советской школы в Казахстане. – Алма-Ата: Казучпедгиз, 1962. - 367 с.

7 Утебалиев Ж.Е. История развития народного образования в Казахстане в годы первой пятилетки (1928-1932 гг.): дисс...канд.ист.наук / Ж.Е. Утебалиев; Казахский пед.ин-т им. Абая; науч. рук. Сулейменов Р.Б. – Алма-Ата, 1985. – 199 с.

8 Есимов К.А. Культурное строительство в Казахстане в первые годы советской власти (1917-1920 гг.) // автореферат дисс.на соиск.уч.ст. канд.ист.наук. – Алма-Ата, 1974. – 25 с.

9 Шарипов А.Ш. Народное образование Казахстана за 40 лет / О-во по распространению полит. и науч. знаний КазССР. - Алма-Ата: [б. и.], 1960. - 48 с.

10 Тажибаев Т.Т. Развитие просвещения и педагогической мысли в Казахстане во второй половине ХІХ века. - Алма-Ата, 1958

11 Тажибаев Т.Т. Просвещение и школы Казахстана во второй половине ХІХ века. - Алма-Ата, 1962

12 Бержанов К. Русско-казахское содружество в развитии просвещения. - Алма-Ата, 1965; Сембаев А.И., Храпченков Г.М. Очерки по истории школ Казахстана 1901-1917 гг. - Алма-Ата, 1972; Сыздыкова Р.Г. Изучение казахского языка в дооктябрьский период // Развитие казахского советского языкознания в дооктябрьский период. - Алма-Ата, 1980; Кенжетасов Б.А. Казанские учебные заведения и процесс формирования казахской

интеллигенции в середине XIX- начале XX века. - Казань, 1998; Ермекбаев Ж.А. Российские казахи в составе РСФСР и СССР в 1917-1991 гг. - Омск, 1999; Капышев А.К. Региональные аспекты формирования и развития высшего образования в Центральном Казахстане /30-60-е гг. XX в./: Монография. – Кокшетау, 2019. – 197 с. и др.

13 Халитова И.Р. Проблемы народного образования в Казахстане в 1867-1914 гг (становление, этапы, уровень развития на материалах Северо-Восточного Казахстана). Дисс....канд.ист.наук. – Алма-Атинский гос.ун-т им. Абая. – Алма-Ата, 1992. – 186 с.; Такишев О. Школьное строительство в Казахстане (1971-1982 гг.). опыт и проблемы. - Дисс....канд.ист.наук. – КазГУ им. С.М. Кирова. – Алма-Ата, 1991. – 177 с.; Сулейменова Г.Ж. Развитие общеобразовательной школы Казахстана в 1980-1990-е годы: исторический аспект. - Дисс....канд.ист.наук. – Актюб.гос.пед.ин-т. – Уральск, 2007. – 152 с.; Иманалиева А.К. Деятельность местных советов Казахстана по развитию народного образования (1985-1990 гг.). - Дисс....канд.ист.наук. – Московский пед.ун-т им. В.И. Ленина. – М., 1992. – 150 с.; Амерханова Ж.Б. Политика царизма в области народного образования в Казахстане (вторая половина 19-начало 20 вв. - Дисс....канд.ист.наук. – Алматы, 1995. – 183 с.); Актаева К.К. История школьного образования в Казахстане в работах советских исследователей (1917-первая половина 80-х годов XX в.). – Астана, 2000. – 127 с.; Богенбаева А.К. История развития народного образования в Восточном Казахстане в 20-30 гг. XX в. - Дисс....канд.ист.наук. – Алматы, 2003. – 166 с.; Айтмухамбетов А.А. Народное образование и формирование казахской интеллигенции Северо-Западного Казахстана во второй половине XIX - начале XX вв. - Дисс....канд.ист.наук. – М., 2000 и др.

14 Попов Ю.Г., Шотбакова Л.К., Смагулова Г.М. Творцы и свидетели истории Каркаралинска: Монография. – Караганда: Изд-во КарГУ, 2014. – 354 с.

15 ҚР ОМА. – Қор 17 – Отдел народного образования исполнительного комитета Каркаралинского окружного совета рабочих, крестьянских, красноармейских, трудовых казачьих и казахских депутатов (Окроно); Қор 81 - Отчеты и доклады отдела национальностей Семипалатинского Губнаробраза о его работе среди нацменьшинств, списки школ и учителей Семипалатинской губернии и пр.; Қор 491. - Личный состав служащих Каркаралинского трехклассного городского училища за 1907 по 1910 год; Қор 84; ҚР ПА. – Қор 141 – Статистический материал по линии народного просвещения здравоохранения ветеринарии в КССР 1927 год Казкрайком РКП(б)-ВКП(б); Қор 708 – ЦК КП Казахстана. г. Алма-Ата; ҚОМА. - Қор 1П – Карагандинский областной комитет партии; Қор 2 - Каркаралинский окружной Совет рабочих, крестьянских депутатов и его исполком; Қор 17 - Каркаралинский окружной отдел образования; Қор 18 – Карагандинский областной исполнительный комитет; ҚОР75 – Каркаралинское районо; Қор 572 – Карагандинское областное управление культуры; Қор 1363 – Личный фонд Семенова Л.Ф.; 1375 – Карагандинской педагогическое училище им. Абая; Қор 1487 – Личный фонд

Ю.Г. Попова; ҚЗТҚОА – Қор 1 – Семипалатинский губернский комитет ВКП(б)1920-1928 гг.; Қор 3 – Семипалатинский окружной комитет ВКП(б)1928-1930; Қор 72 – Семипалатинский губернский революционный комитет 1919-1922 гг.; Қор Р-73 – Семипалатинские губернские Советы рабоче-крестьянско-красноармейских депутатов и исполкомов 1918-1929 гг.; Қор 81 - Отчеты и доклады отдела национальностей Семипалатинского Губнаробраза о его работе среди нацменьшинств, списки школ и учителей Семипалатинской губернии и пр.; Қор 185 - Протоколы заседания комиссий ГУБОНО; Қор 415 – Семипалатинский губернский отдел народного образования; ҚАМА. – Қор 9п – Каркаралинский окружной комитет ВКП(б); Қор 139 – Приказы по наркомату просвещения КазАССР о подготовке к новому учебному году, протоколы заседаний педсовета за 1933 год; личные дела учащихся педтехникума; Қор 26 – Документальные материалы по личному составу за 1905-1921, 1943, 1947-1967, 1969, 1949-1967 годы; приказы Министерства просвещения КазССР, переписка с районными ОНО по вопросам учебно-воспитательной работы; Қор 10п – Каркаралинский районный комитет КПК ж.б.

16 Сагинов А. С. О пройденном пути. Воспоминания. Алматы, Гылым, 1996. — 320 с.; Чокин Ш. Четыре времени жизни: Воспоминания и размышления / Шафик Чокин; Лит. запись Бектаса Ахметова. - Алма-Ата: Балауса, 1992. - 336 с.

17 Культурное строительство в Казахстане (1933 – июнь 1941 гг.): Сб. документов и материалов. - Алма-Ата: Казахстан, 1985. – 283 с.

18 Советы и ревкомы в Казахстане (октябрь 1917 – 1920 гг.). Документы и материалы. Алма-Ата: Казахстан, 1971. – 224 с.

19 История образования в Казахстане в архивных источниках (20–30 годы XX века). Сборник документов / Сост.: Каипбаева А.Т., Мухатова О.Х., Борбасов С.М., Абиkey А.М., Тулентаева К.Ә., Байжуманова З.Б. – Алматы: ИП «Мадияр», 2022. – 621 с.

20 «Архив новейшей истории России. Серия «Публикации». Т. XII: Культура, наука и образование. Октябрь 1917 – 1920 г. Протоколы и постановления Наркомпроса РСФСР: В 3-х кн. Книга 1. Октябрь 1917 – 1918 г. / отв. ред. Л. А. Роговая; отв. сост. Б. Р. Додонов; сост.: Г. Н. Иофис, О. Н. Копылова, Т. Н. Котлова, В. И. Широков. – М.: Российская политическая энциклопедия. 2012. – 1175 с.

21 Қарқаралы қаласындағы тарихи-өлкетану музейінің архив қоры. - КП 2497. - КП 2507

I ТАРАУ. XIX ғ. аяғы – 1917 ж. аралығында Қарқаралы өңіріндегі оқу-білім жүйесінің қалыптасуы

XIX ғ. екінші жартысы – XX ғ. басында Қарқаралы ауданындағы халықтық білім берудің даму тарихы Ресей империясының білім саласындағы отарлау саясатымен тығыз байланысты. Мұндай отарлаудың мақсаты – бірінғай білім кеңістігін құру, «Ресей мен шеткері өңір арасында тығыз байланыс орнатудың құралы» ретінде мемлекеттік мектептерді ашу [1, с. 166], миссионерлік және жеке меншік білім беру мекемелеріне бақылау орнату, бұратана халықты орыс мәдениетінің жетістіктерімен таныстыру, татар-мұсылман мектептерінің ықпалын бәсеңдету, жергілікті халық өкілдері арасынан төменгі шендегі болашақ шенеуніктерді даярлау, бұратана халық арасынан ресми саясатқа жұмсақ әрі адал Ресей азаматтарының жаңа ұрпақтарын қалыптастыру болды [2].

XIX ғ. аяғында ресми биліктегілер *«доколе киргизы будут совершать в пустынных пространствах степей огромные орбиты своих кочевков, вдали от русского населения, они останутся верноподанными лишь по названию и будут числиться русскими лишь по переписям»* [3, с. 6-7] деп атап көрсетті. Мұнымен «Московские ведомости» газетінде жарық көрген «Переселенческие вопросы» аталатын мақаланың авторы келісіп, ол *«в обрусении инородцев, приселении к ним русских крестьян состоит одно из вернейших орудий нашего национального дела... Совершенно немыслимо оставлять киргизскую степь пустыней и этнографически нерусской территорией. Русская колонизация является здесь лучшим средством для развития земледелия, торговли и промышленности и единственным средством обрусения киргизов... Русский мужик, русский рабочий здесь нужен государству еще больше, чем русский солдат и чиновник»* [4, с. 556] деген пікір білдіреді.

Патша өкіметінің Қазақстанда жүргізген отаршылдық саясатының астары әртүрлі болды. Олар жайлы Ресейдің Санкт-Петербург, Омбы, Орынбор және басқа қалаларындағы архив қорларындағы құжаттарда кездеседі. Солардың кейбірін кезінде Ө. Сембаев өз еңбектерінде келтірген. Ғалым патша өкіметінің Қазақстанның шаруашылық және мәдениет саласындағы мешеулігін сол күйінде сақтап, қазақ халқын надандыққа ұстауға тырысқандығын айқындайтын Орынбордың мемлекеттік тарихи архивінің құжаттарынан мынадай үзінді келтірген: *«... Орынбор шекара комиссиясының председатели Ладыженский 1847 жылы Орынбордың әскери губернаторы генерал Обручевке жазған қағазында бұл саясаттың негізгі принциптерін сипаттай келіп, Сыртқы істер министрлігінің Азия комитеті председатели қазақтар жөніндегі саясатта «... орда (қазақ даласы) патша үкіметінің қамқорлығынан тысқары тұратындай, сөйтіп даланы басқан надандық түнегінде селт етпей үнсіз жатып, алым-салық төлейтін мылқау, меңіреу күйінде қалатындай ету керек деген пікір басым болуға тиіс деген көзқарасты қолдайтынын»* айтқан болатын.

Ал Ленинград Орталық мемлекеттік архивінен алған екінші бір құжатта – жоғары бір чиновниктің 1830 жылы Орынбор әскери губернаторы граф Сухтеленге жазған хаты да осы саясатты дәлелдейді: *«Мен қырғыздардың (қазақтардың) қамын жеп, олардың көзін ашып, оларды еуропалық халықтардың дәрежесіне жеткізбек болатын филантроптардың осындай әсіре тілектеріне әуес емеспін. Қырғыздардың мәңгі-бақи көшіп жүретін малшылар болып қалуын, олардың еш уақытта егін екпеуін, ғылымды ғана емес, қолөнерін де білмеуін шын ниетпен тілеймін»* [5, б. 12-13]

Дәстүрлі қазақ қоғамының ресейлік әлеуметтік-мәдени кеңістікке қосылуында мектеп жүйесі маңызды рөл атқарды. Осыған байланысты, Түркістан өлкесінің генерал-губернаторы К.П. Кауфман орыс-бұратана халықтары мектептерінің құрылуына үлкен мән беріп, *«только народное образование способно завоевать край духовно: ни оружие, ни законодательство не могут сделать этого, а школа и только школа может»* [6, с. 54-55] деп атап көрсетеді.

Алайда, іс жүзінде Ресей әкімшілігі өз жеріндегі білім беру кеңістігін кеңейту істерін жүзеге асыру барысында бірқатар мәселелерге тап болды. Аймақтағы халықтық ағарту ісін дамыту аймақтың аумақтық-географиялық орналасуына, табиғи-климаттық ерекшеліктеріне, этникалық көрінісі мен экономикалық жағдайына тікелей байланысты болды. Мәселен, Қарқаралы уезінің болыстары ХІХ ғасырдың аяғы мен ХХ ғасырдың басындағы ресейлік авторлардың еңбектерінде біршама оқшаулы түрде, атап айтқанда экономикасы көшпелі мал шаруашылығына негізделген «көшпелі болыстар» ретінде қарастырылды [7, с. 7].

Қазақ Даласындағы Ресей империясының білім беру саясатының мәселелері алғаш рет ХІХ ғасырдың екінші жартысындағы орыс педагогикалық ойының өкілдері – Н.И. Ильминский, В.В. Григорьев, В. В. Катаринскийдің еңбектерінде жарияланды. Ресейдің миссионерлік-ағарту мекемелерінің негізін қалаушылардың бірі Н.И. Ильминский келесідей пікір білдіреді: *«лучшим средством для борьбы с иноверческой пропагандой может быть только школьное просвещение инородцев»*, *«которое развило бы в них охоту к самостоятельному, беспристрастному размышлению, обогатило бы их здравыми понятиями о природе и истории и внушило бы уважение к свидетельствам достоверным»* [8, с. 10]. Қазақтардың арасындағы ағарту ісіне қатысты Н.И. Ильминский *«киргизов и сартов вовсе не следовало бы привлекать и допускать в гимназию»* [9, с. 74] деп атап көрсетеді. Алайда, Н.И. Ильминскийдің 1858-1961 жж. аралығында Орынбор шекара комиссиясында кіші аудармашы ретінде қызмет етуі, қазақ ағартушылық ойының жарқын өкілі Ыбрай Алтынсаринмен танысуы оның қазақтар арасында ағарту істерін жүргізу мәселесіне қатысты көзқарасының өзгеруіне ықпал етеді. Бұл жөнінде ол 1868 ж. «Современные известия» редакторы Н.П. Гиляров-Платоновқа *«судьба меня занесла в кочевья киргизов, народа кочевого, следовательно, по нашему полудикого, стоящего на самой низкой степени гражданственности. Грамотный киргиз – редкость, но за всем тем я с изумлением замечал в них*

хороших говорунов и импровизаторов» [10, с. 7] деп хат жазған. Жаңа өлкеге келген ол өзінің қызметтік міндеттерінен басқа, қазақ тілін белсенді түрде үйрене бастайды, бұратана халыққа арналған орыс тілін үйренудің тәсіл-жолдарын өңдейді.

Н.И. Ильминскийдің бұратана халық, оның ішінде қазақтар арасындағы ағартушылық істерін жүргізуге қатысты көзқарасының ерекшелігі – ол оқыту-ағарту ісі сол халықтың ана тілінде жүзеге асырылуы керек, ал, мұғалім орыс сауатын білетін және қажетті кәсіби қасиеттерге ие жергілікті ортадан шыққан тұлға болуы қажет деп санады. Н.И. Ильминскийдің мұндай көзқарасымен өздерінің мәдениетін, тілі мен дінін сақтауға ұмтылған бұратана халық үшін табиғи тілде білім алу маңызды деп санаған сібір публицисті Н.М. Ядринцев келісті [11, с. 239]. Бұл жөнінде ол *«просвещение на инородческом языке и знакомство с наукой не только не оттолкнет образованного инородца от русского языка и национальности, но более сблизит с ним, так как развернувшаяся любознательность заставит его познакомиться не только с жизнью русского просвещенного мира, но и европейского»* деп атап көрсеткен. Бұл сөздерді растау ретінде Шоқан Уәлиханов, Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Ыбрай Алтынсарин және басқалардың тұлғасында осы кезеңде қалыптасып келе жатқан Қазақ ұлттық зиялылары өкілдерінің өмірі мен қызметінің мысалын келтіруге болады.

Сонымен қатар, публицистің пікірінше, шетелдіктерді тәрбиелеу мен оларға білім берудің мақсаты - адамды өзінің жанұясынан алшақтату арқылы емес, керсінші, өз халқына, оның тағдырына деген сүйіспеншілікті ұсыну арқылы ұлттық сананы қалыптастыру маңызды болды. Ол *«Дайте ему прежде описание его жизни, его кочевья, описание его племени, его нравов и его историю, пусть он увидит описанным самого себя и то, что ближе ему, пусть он узнает, что его племя совершило и что ему следует узнать. Вам нужно, чтобы инородец начал понимать те идеи о будущем, какие волнуют образованного европейского человека, дайте ему наперед представление о его племени»* [11, с. 241] деп атайды.

Мұндай ойларды П. Остроумов та (Н.И. Ильминскийдің шәкірті – авт.) білдірген, ол бұл жөнінде *«бессильно, при известных обстоятельствах, заглушить в людях национальное чувство»*, более того, *«национальное самосознание от образования даже ещё проясняется и получает большую устойчивость»* [12, с. 172] деп көрсетеді.

Профессор А.С. Будилович саяси-әкімшілік реформалар мен шеткері территориялардағы, соның ішінде дала облыстары мен Түркістандағы білім беру мен ағарту істерін жүргізудегі әскери жорықтары туралы пікір білдіріп, *«нравственные же условия для сближения восточно-инородческих окраин с ядром России успешно развивает русско-инородческая школа»* [13, с. 54] дейді. Дегенмен, «өлкелік саясаттың» нәтижесі үшін жауапкершілік тек қана патшаның емес, сонымен бірге қоғамның мойнында болды. Осыған баланысты, ол *«все наше образованное общество, оторванное от народа отчасти крепостным правом, отчасти пересаженной с Запада школою, относилось с*

подобным подобострастием к инородцам наших западных окраин; на окраинах же южных и восточных оно не умело развить нравственного воздействия на инородце, ограничиваясь в этом отношении мерами военными и бюрократическими» [13, с. 59] деген өкінішті пікірлер білдіреді. Сондықтан, профессордың пікірінше Ресей империясының «өлкелік саясатының» басты міндеті – бұратана халықты «механикалық тұрғыдан орыстандыру» емес, «білімді орыстармен туыстастыру» болу қажет деп санайды [13, с. 75].

Қазақ қоғамындағы білім берудің даму тарихы білім беру саясатының белсенді жүргізушілерінің бірі А.В. Алекторовтың көптеген еңбектерінде көрініс тапты. Ол өз мақалаларында жергілікті тұрғындар арасында жоспарлы және жүйелі жұмыстың маңыздылығы туралы атап өтіп *«от успешности первых школ зависит участь дальнейшего распространения. Очень много обстоятельств могут разрушить в корне все вновь воздвигаемое здание развития образования среди киргизов и надолго задержать движение этого народа вперед по пути русского просвещения. Неудачный выбор места, нелюбимый местным населением домохозяин, плохой, неуживчивый учитель, неподходящие учебники, неубедительно разъяснение цели учреждения школ и т.п. могут испортить все дело и зарекомендовать школу среди киргизов с плохой стороны» [14, с. 174]* деп жазады. Ол өзінің мұндай ойларын қазақ даласының шалғай жерлерін аралап, жергілікті тұрғындармен әңгімелесіп, өзіндік практикалық қызметімен растайды.

Көшпелі халықтарға біліп беру мен ағартудың әдістеріне қатысты ресми биліктің пікірін алдыңғы қатарлы зерттеушілер қолдамады. Мысалы, бұл жөнінде Г. Потанин *«русификаторским мерам в отношении сибирских инородцев нужно положить конец. На инородческих территориях должны быть основаны правительственные школы с преподаванием на инородческом языке; особенное внимание должно быть обращено на распространение образования инородческих женщин. Для крупных народностей, для киргизов и бурятов, должны быть основаны гимназии с преподаванием для родном детей языке» [15, с. 248]* деп атап көрсетеді.

Ресей әкімшілігінің Қазақстандағы білім беру саясатының жағымсыз жақтарын орыс тарихшысы және шығыстанушы В.В. Бартольд өз еңбектерінде атап көрсеткен. Оның пікірінше, көшпелі қоғамдағы орыс мектебі мен мәдениетінің жетістіктері жергілікті халыққа өз тілінде белгілі бір білім беру деңгейін беруден қорқумен баяулады, бұл сайып келгенде оған өзінің жазбаша әдебиетін одан әрі дамытуға және өзінің рухани мұрасын зерттеуге жол ашады. Бұл Ресей империясының белсенді орыстандыру саясатына кері ықпал етуші еді [16, с. 342]. Сондықтан, егер, ертеде орыс-қазақ оқу орындарында білім берудің алғашқы екі жылында пәндер қазақша оқытылса, екінші он жылдықта орыс тілінде білім беру принципі қатаң түрде бекіді.

Білім беру саясатындағы Ресей әкімшілігінің, патша өкіметінің жағымсыз жақтарын Алаш зиялылары да көп айтқан. Оған Н. Төреқұловтың мына пікірі дәлел: *«... Патша өкіметі Ресейде орыстан басқа ұлт бар деп білмейтін еді, білгісі де келмейтін еді.*

Патша өкіметінің барлық бағдарламасы мынау еді: бұратаналардың біржолата тұқымын құрту, болмаса, орыс қылып жіберу. Мұндай ұлттардың жақсы жерлері маңдай қоныстары тартып алынып, өздері тауға, тасқа, шөлге, құмға қуылды. Кавказда, Қазақстанда, Орта Азияда хал осындай болды. Осындай саясат ұстанған өкімет ұсақ ұлттар ағарсын, өнерленсін дей ме? Әрине, жоқ. Патша өкіметінің ұсақ ұлттарды ағарту емес, бұлардың мәдениетті болуын ойлау түгіл түсіне де кіргізбеген, ол патша өкіметінің талай жылдар бойына ұсақ ұлттарды қорлау, азап тартқызу еді.

Патша өкіметінің барлық саясаты мынау еді: шіркеу, школдарын қолтықтау, ұлт мектептерін жабу, олардың орнына орыс школын ашу еді. ...» [17, б.91].

Дегенмен, көшпелі қоғамды ағарту ісіндегі орыс-қазақ мектептерінің маңызды рөлін қазақ зиялыларының өкілдері де атап өтті. Ы. Алтынсариннің пікірінше адамның бақыты оның білімінде және білімділігімен байланысты. Ол орыс-қазақ мектептері білім берудің басты серпіні болып табылатынына және қазақ халқының болашағы осы серпінге байланысты екеніне, ал, осы мектептердің тәрбиеленушілері, ғылым рухымен және заттарға дұрыс көзқараспен қарайтын көшпелі қоғам өкілдері болашақта өз халқы үшін жақсы үлгі болатынына сенімді болды [18, с. 27].

Мұндай пікірдің өзектілігі басында Ә. Бөкейханов бастаған алдыңғы қатардағы ресейлік білім беру мекемелерінде білім алған Алаш қозғалысы өкілдерінің тәжірибелік қызметінен де көрінеді. Қазақ зиялылары ұлттық сананы оятуды, тіл мен мәдениетті дамытуды өздерінің негізгі міндеті деп санады. 1913 жылы Әлихан Бөкейханов «Қазақ» газетінде жарияланған мақаласында білім мен ағартудың маңызды рөлін ескере отырып, *«Каким будет наше будущее? История учит, что когда пришлые в культурном отношении превосходят коренное население, происходит поглощение последних. Но если обе стороны в культурном отношении уравниваются друг друга, они могут развиваться, пользуясь при этом равными правами и сохраняя каждая свой национальный характер... Чтобы сохранить нашу автономию, мы должны со всех сил бороться за развитие образования и культуры... Мы должны, таким образом, развивать национальную литературу и язык. Мы никогда не должны забывать, что только тот народ, который сумел создать свою литературу на родном языке, имеет право на независимое существование»* деп атап көрсетеді [19, с. 78].

Қазақ ағартушысы, Алаш қозғалысы ірі өкілдерінің бірі Ахмет Байтұрсынұлы 1914 жылы «Қазақ» газетінің беттерінде қазақ халқының тағдырындағы бастауыш мектептің рөлі туралы ой жүгірте отырып, қазіргі әлемде хат танымайтын адам саңырау немесе қолсыз сияқты екенін байқайды. Бірақ бастауыш мектепте болашақ жазушыларды, мұғалімдерді, фельдшерлерді, адвокаттарды, судьяларды, инженерлер мен агрономдарды даярлау туралы талқыламас бұрын, алдымен қазақ жазбаша сауаттылығын жоғары деңгейде меңгергендердің болуы туралы айту керек [20, б. 99-100].

Американдық зерттеуші Кэмпбелл Я. «с первых попыток обучения инородцев до последних дней империи вопросы письменности и языка были тесно связаны с политикой в степи» [21, с. 133] деп атап көрсетеді. Ағылшын филолог-тарихшысы Эткинд А. өзінің зерттеуінде отарлаудың мәнін сипаттай отырып, оның екі компонентін – мәдени және саяси компоненттерін бөліп көрсетеді, мәдени үстемдік пен саяси үстемдік белгілі бір ортада, қатынаста немесе карама-қайшылықта бірге жұмыс істейді [22, с. 17]. Бұл одақ полярлық бағытта дами алады, оны Ресейдің отарлау мысалында анық көруге болады. Мұнда күш үстемдігі Ресей империясына тиесілі болса, ал мәдени үстемдік, керісінше, байырғы халықтарға тиісті болды [22, с. 185]. Шетелдік зерттеушінің пікірінше, Ресейдің жаулап алған халықтарға жағымды бейнелер бере алмауы, олар үшін тартымды мәдени формалар білім беру саласындағы кез-келген бастаманы үмітсіз етті [22, с. 185]. Бұл жергілікті тұрғындар арасында мемлекеттік мектептердің танымалдылығының төмендеуіне себеп болды.

Осындай саясатқа негізделген білім беру жүйесі Қазақстанның барлық аймағында, соның ішінде Қарқаралы өңірінде қалыптасы бастады.

Қарқаралы өлкесін игеру 1824 жылдан бастау алады. Қарқаралының шығыс бөлігінде бекініс салынып, негізінде 1827 жылы Қарқаралы казак станицасы (казактар тұрған село) құрылды. 1824 жылы Қарқаралы округі ашылды, ол Сібір Қырғыз облысының алғашқы сыртқы округтерінің бірі болды [23]. 1869 жылы Семей облысының құрамында облыс аумағының 41,8% алып жатқан ең ауқымды Қарқаралы уезі пайда болды. Уезд тұрғындарының көпшілігі көшпелі өмір салтын ұстанды және көшпелі мал шаруашылығымен айналысты, олардың саны ХІХ ғасырдың аяғында 169 656 адамды құрады [98,8%] [24, с. 22]. 1911 жылы казактар саны 166 674-ке дейін қысқарды, алайда олардың уездегі үлесі [98,5%] жоғары болып қала берді [25, с.18]. Қарқаралы қаласының өзінде 1904 жылы орыс халқының үлесі 32,2%-ды, түркі-татар халқының үлесі 67,5%-ды құраған [26, с. 320].

Қоныстанушылардың Қарқаралы уезіне аса қызығушылық танытпау себептерінің бірі – Қарқаралының табиғи-климаттық жағдайымен байланысты болды. Қоныстандыру басқармасына мәлімдеме жасай отырып, В.А. Остафьев 1893 жылғы «Журнал сельского хозяйства и лесоводства» журналында «Каркаралинском уезде нельзя водворять переселенцев отдельными поселками, земли здесь песчаные, частью твердо-глинистые и каменисто-древесные, также неудобны для земледелия» [27, с. 159] деген ескертулер білдірген. Сондықтан, өлкені отарлаудың бастапқы кезеңінде және кейін келе ХІХ ғ. екінші жартысында аздаған қоныстанушылар өздерінің тұрғылықты жері ретінде Қарқаралы уезін таңдап алған.

Мұнан басқа, халықтық білімнің дамуына ықпал еткен Қарқаралы өңірінің ерекшеліктерінің біріне уездің ағарту және мәдениет ошақтарынан қашық орналасуы, халық тығыздығының төмендігі, коммуникациялар жүйесінің болмауы немесе дамымауы жатады.

Әрине, мұндай жағдай ресми билік басындағыларды алаңдатты. Олар «недостаточность населения русских между киргизами не дала им

возможность ознакомиться с бытом русских», что соответственно сказалоь на привлечении местного населения к обучению в государственных школах» деп атап көрсетеді [28].

Алғаш рет мемлекеттік деңгейде Батыс Сібірдің, оның ішінде Қазақстанның көшпелі халқын ағарту мәселесі Сібір қырғыздары туралы Жарғыда айтылған [29, с. 420]. Атап айтқанда, ортақ ереже негізінде қазақ балаларын империяның оқу орындарына беруге, мектеп ашу барысында қазақтарға кедергі жасамауға, керісінше, көмек көрсетуге рұқсат берілді. Басқарушы мамандарды даярлау мақсатында көшпелі ақсүйектердің балаларын мемлекет тарапынан қамтамасыз етілетін әскери оқу орындарына қабылдау туралы шешім қабылданды. Шетелдіктерге қатысты мұндай адал саясаттың мақсаты – Дала өлкесінде отаршылдық саясатты жүзеге асыру үшін жергілікті кадрларды даярлау болды.

Өз кезегінде, қазақ қоғамының қазақ балаларына білім беру мәселесіне деген қызығушылығы өте зор болды. Мәселен, 1857 жылғы 3 шілдедегі «Қазақ балаларына арналған мектеп туралы Ережеге» сәйкес тиісті білім алған және 21 жасқа толған, соған қоса Ресей империясының әкімшілік аппаратында бірнеше жыл қызмет жасаған қазақтар уездік бұйрықтардағы болыс басқарушылары мен бақылаушылары лауазымдарына үміткер бола алады [30, с. 428-429].

Дала аймағындағы халықтық білім беруді дамытудағы алғашқы қадамдар, бүкіл Батыс Сібірдегідей, белгілі бір жоспарды сақтамай, кездейсоқ пайда болған мектептердің ашылуынан басталды. Алдымен бұл істе үлкен рөл діни қызметкерлердің қолына берілді, олар діннің негіздерімен және діни рәсімдерді жүзеге асырумен ғана емес, сонымен бірге қарапайым білім берумен де таныстыруға мәжбүр болды. Сібір қырғыздары туралы Жарғыда «*діни қызметкерлер жастарды заңға, оқуға, жазуға және арифметиканың алғашқы ережелеріне үйрету үшін мектептер құруға тырысуы керек, жергілікті басшыларға халыққа білім беру бөліміне ықпал етуі керек*» делінген [29, с. 420].

1824 ж. Қарқаралы ауданындағы адамдар саны туралы Қарқаралы бұйрығына сәйкес «*по отдаленности здешнего края от жилых мест, дороговизне припасов..., священник может обучать за вольные цены детей здешних жителей, иметь домообзаводство, а дьячки и пономарь будут иметь способы производить здесь хлебопашество и заниматься по своему желанию скотоводством, к чему для них будет достаточно времени – поставить их благосостояние*» [31] деп атап көрсетілген. Осымен бірге, діни қызметкерлерге жергілікті қоғамның қоғамдық және экономикалық өміріне белсенді араласуға рұқсат етілді.

Дегенмен, бұл туралы Красовский «*степные русские священники не смогли сблизиться с народом так, как смогли это сделать деревенские священники с крестьянами через обучение детей грамоте, через лечение, оспопрививание, через частные советы различного рода и общественные назидания. Хотя это было бы и возможно и должно, потому что степь во всем этом, при низком уровне образования и отсутствии всяких средств к*

просвещению, еще сильнее нуждается, нежели наши села и деревни, однако же ничего этого, по крайней мере, в Области сибирских киргизов нельзя заметить» [32] деп көрсетеді. Красовскийдің пікірінше, мұндағы себеп, уақыттың болмауы немесе үлкен отар емес, карта ойындарына деген құмарлық және т.б. болды. Тұтастай алғанда, бұл Ресейдің Сібір мен Дала аймақтарын отарлау шеңберіне тән құбылыс болды және бұл Сібір отаршылдарының «құрғақ материализмі», Ресей метрополиясындағы аға-әпкелері қолдайтын коммуналдық дәстүрлерді ұмыту ретінде сипатталды [22, с. 187].

1845 жылы шілде айында Сібір қырғыздары облыстық басқармасының шаруашылық бөлімшесі «Қырғыз даласының округтерінде азиялықтардың әр түрлі тұлғаларының, олардың балаларын орыс және татар тілдерінде сауаттылыққа үйрету үшін мектептер салу туралы мәліметтер...» жинағын ұйымдастырды [33]. Қарқаралы аудандық бұйрығының шекара басқармасына жазған хатында «*в округе для обучения детей азиатцов училищ строено никогда и ником не было и в настоящее время нет*» [34] делінген.

Алайда, «*ни образ жизни, ни нравы, ни религия не позволяют киргизам быть образованными, ... а имеющиеся познания обезображены суевериями*» [29, с. 350] деген пікірге қарамастан, XIX ғасырдың 20-60 жылдарында қазақ қоғамында мұсылман мектептерінің белсенді таралуының арқасында білімнің пайдасы, оның ішінде әлеуметтік мәртебесі мен материалдық жағдайын арттыру тұрғысынан хабардар болу қалыптаса бастады. А.И. Левшин «*киргиз, понимающий аль-Коран, и следовательно, знающий по-арабски, слывет чудом мудрости. Умеющий читать и писать на своем языке почитается ученым...*» [28] деп атап өтеді.

Бұдан басқа, империяның шеткері аймақтарына ресми билік пен жергілікті көшпелі ақсүйектерге екіжақты қарым-қатынасты сақтау үшін аудармашылар мен іс жүргізушілер өте қажет болды. Әдетте, «*ханы, султаны и биі ...имеют у себя путеводителей или мулл, которые читают им получаемые бумаги и отвечают на оные*» [34, с. 204] деп көрсетеді. Сондықтан әлеуметтік мәртебе мен материалдық жағдайды арттыру үшін білім алудың пайдасын түсіну қазақтарды алғашқы кезде балаларды XVIII ғасырдан бастап патша әкімшілігінің қолдауымен Дала өлкесіне қоныстанған татар молдаларына оқуға беруге итермеледі. Ресей империясының ресми өкілдері ретінде олар іс жүргізуді ұйымдастырумен айналысты, сауаттылыққа үйретті және қазақ балаларын ресми билікке адалдық рухында тәрбиеледі. Ресми биліктің пікірінше, татарлар Ресей империясына адал мұсылмандар болды, бұл оларға қазақ даласының көшпелі тұрғындарына әсер етуде Орталық Азия молдаларымен салыстырғанда айтарлықтай артықшылықтар берді [36, с. 311].

Кері байланыс ретінде татар молдалары өңірлік әкімшілікті қазақ даласындағы ішкі саяси оқиғалар туралы ақпаратпен қамтамасыз етті, қазақ халқының көңіл-күйі мен қазақ элитасының мінез-құлқын анықтады [37, с. 485]. Сонымен, этномәдени бірлестіктің арқасында тіл мен дін негізінде олар қазақ Даласын «тыныштандыру» саясатында маңызды рөл атқарды.

Сонымен, 1819 жылдан бастап Қарқаралы сұлтаны Тұрсын Чингизовтың молда-хатшысы Давлетша Халитов ұстаздық қызмет атқарды, молда Айдағұл Амангулов балалардың сауатын ашуда үлкен еңбекқорлық пен олардың білім алуында тамаша табыстар көрсетті [38, л. 5]. XIX ғасырдың 30-жылдарында сұлтанның хатшылары Салих Сагитов пен Хабибулла Амиров Қарқаралы округтік приказында жұмыс істеп, мұғалімдік қызметпен айналысты [38, л. 6].

Мұғалімдік қызметі үшін молда-ұстаздар шәкірттерінің ата-аналарынан ерікті түрде жәрдемақы алатын. Сонымен, ауыл мектептеріндегі әр оқушы үшін мұғалім 25 немесе 30 (қыс айларында) қойлар алды, оның ішінде оқушының тамақтануы үшін, ал оқу аяқталғаннан кейін молда ат, бұқа, халат және 25 қойды сыйақы ретінде қабылдады. Бұл жөнінде *«при оставляющихся таким образом доходах, ахуны живут не хуже русских священников, то есть, имеют свой собственный, порядочно мебелированный дом и необходимое для домашних нужд количество скота, большая часть которого из экономии держится в знакомых аулах»* деп атап көрсеткен [39, с. 425].

Қарқаралы қаласында мұсылман мектебінің ашылуы қазақтың ұлы ақыны Абай Құнанбаевтың әкесі, округтың аға сұлтаны Құнанбай Өскенбаевтың есімімен байланысты. Ол терең діндар адам бола отырып, қазақ балаларының зайырлы білім алу қажеттілігін де айқын түсінді. Сондықтан оның өміріндегі маңызды істердің бірі – Қарқаралы қаласында балаларды «орыс және азиялық сауаттылықты» меңгеріп шығатын мешіт және оның жанынан мектеп ашу болды. 1845 жылы ақпанда Сібір Қырғыз Басқармасының шекара бастығы Құнанбай Өскенбайдың мектеп ашу туралы өтінішін қолдады. Алайда, Шекара бастығы аға сұлтанның мұғалім беру туралы өтінішін қанағаттандыра алмады, себебі оның қарамағында «орыс және азиялық сауаттылықты» білетін бос адамдар жоқ, сондықтан оған аудармашының балаларын қызметтен бос уақытында, оларға сыйақы беру арқылы пайдалануға кеңес берді [40]. Осыдан кейін Құнанбай «Eski tam» мектебін ашып, орыс тілді аудармашы Г. Габдыназарұлын мұғалім етіп тағайындады, онда өзінің де, ауыл балалары да оқыды [41, с. 428].

Қазақ қоғамының жергілікті өкілдерінің білім беруді дамыту ісіне қатысуының тағы бір мысалы 1861 жылы Жағалбайлы-Байбөрі (құжатта Джагалбайлы-Байбурин – авт.) болысының қазағы Аджикей Чатпасовтың облыстық басқармаға Қарқаралы ауылында татар және қазақ ұлдары үшін қоғамдық мектеп салуға және осыған қажетті орманды кесуге рұқсат беру туралы өтініші болып табылады. Осы уақытқа дейін мектеп *«в частном доме, который, однако, уже пришел в ветхость и не может использоваться»* деп атап көрсетілген» [42]. Өз кезегінде Аджикей Чатпасов (құжатта осылай берілген – авт.) ресми билікке жүгініп, алдымен жергілікті татарлар қоғамының мақұлдауына ие болды. Облыстық басқарма Қарқаралы Кент орманында мектеп салуға және орман кесуге рұқсатын берді [43].

1863 жылы округтік приказдың қатысуымен қазақ ұлдарын оқытумен айналысатын молдалардың саны мен олардың шәкірттерінің саны туралы мәліметтер сұралды. Қарқаралы округінде 41 молда саналды және оларда 500

адам оқыды [39, с. 458]. Болыстық мектептерден басқа, қазақ ұлдары станицалық мешіттерде, сонымен қатар Қарқаралы станицасында орналасқан мешіттерде оқи алды. 1867 жылы Қарқаралы округінің 15 болысында 23 мұсылман мектебі ашылды, онда оқушылар саны 412 адамды құрады, оның 2-уі Қарқаралы станицасында, әр мектептегі класқа 18 адамнан келді [44].

Қазақ халқы арасында мұсылман мектептерінің танымалдығы туралы орыс педагогикалық қоғамының өкілдерінің бірі Н.И. Ильминский өзінің «Ех oriente lux» мақаласында осы оқу орындарының жағымды жақтарын атап өтті: олардың ішінде «халыққа жақындық, оқыту курсының моральдық мәселелеріне бағытталған оқыту мен сынақтарда формализмнің болмауы, автономды басқаруды» атады [45, с. 31]. Осымен бірге, мұсылман мектептеріне тән кемшіліктер туралы айтты: *«грязная запущенная, антисанитарная обстановка большинства мектебов и медресе, совершенное игнорирование всех требований педагогики и дидактики в системе воспитания и преподавания, основанного на чтении целыми годами непонятных арабских текстов, исключительность религиозного образования, при полном отсутствии светских наук, отсталость предлагаемого ученикам псевдо-научного материала, своеобразность проповедуемой ученикам морали, и как результат, фанатическое настроение»* [45, с. 31]. Ресми әкімшіліктің пікірінше, «қырғыз халқына білім берудің мұндай ұстанымы қазақ балаларының дамуына емес, ойлау қабілетінің төмендеуіне» алып келіп немесе мектептердегі білім беру тек қана бала үшін түсініксіз араб тіліндегі Құран сүрелерін жаттаумен шектеледі» [46].

Бірақ, шенеуніктердің пікірі бойынша, «мектеп және медреселер арқылы Ресейдің магометандық халқын татарландыруды» мақсат еткен татар национализмі айтарлықтай қауіп төндірген.

Бұл жөнінде XIX ғ. 60-жылдарында Гирстің Дала комиссиясы *«...киргизский народ, по своему положению между массами мусульман внутренних наших губерний и массами их в середине Азии, может или соединить все эти части в сплошную единоверную территорию, или, напротив, при ослаблении или уничтожении в нем исламизма, разъединить их навсегда. Следовательно, вопрос о магометанстве в киргизской степи имеет для России особую политическую важность»* [47, с. 258] деп ескерткен.

Бұл әсіресе таза көшпелі халқы бар Қарқаралы өңіріне қатысты болды, осыған байланысты 1864 жылы Сібір қазақтары облысының әскери губернаторы, Батыс Сібір генерал-губернаторы өз баяндамасында *«в Каркаралинском округе фактически исламизм больше развит, и на первое время небезопасно будет как для миссионеров, так и для общественного порядка проповедовать там христианскую религию»* [48] деп көрсетеді.

1876 жылы Орынбор оқу округінің бірқатар оқу орындарында болған халық ағарту министрі Д.А. Толстой Дала Өлкесін «татарландыру» үрдісіне назар аударған және бұл үрдісте аудармашы татарлардан тұратын өлке әкімшілігі белгілі бір рөл атқарған қаулылар қазақ және татар тілдерінде жарияланған. Сондықтан татар тілі мемлекеттік органдар мен қазақ халқы

арасындағы байланыстың жалғыз құралы болды және мұны әкімшіліктің жіберген қателігі екендігін мойындау керек [49, с. 1707-1708].

Аталған жағдайдың шешімін табу үшін министр тарапынан *«взамен татарского, употреблять киргизский язык во всех деловых бумагах, в коих объявляются киргизам, касающиеся до них распоряжения и писать в этих бумагах киргизский текст русскими буквами»* [49, с. 1709] деген шешім қабылданды. Келесі қадам, шенеуніктің пікірінше, татар аудармашыларын жергілікті қазақ қоғамының өкілдеріне біртіндеп ауыстыру болды. Аталған шешім Ішкі істер министрімен келісілді, содан кейін оны жоғарғы билік мақұлдады. Бұл қазақ даласында, соның ішінде Қарқаралы уезінде XIX ғасырдың 70-жылдарында белсенді ашыла бастаған мемлекеттік мектептерге қазақ балаларын тарту ісіндегі маңызды шара болды.

XX ғасырдың 70-ші жылдарының басында ресми билік мұсылман мектептерінің ықпалын шектеу және оларға мемлекеттік мектептерді қарсы қою бойынша белсенді жұмыстар атқарды. Ағарту министрлігі шенеуніктерінің пікірінше, *«бұратана елді мекендерді мұсылман ықпалынан шектеу керек»* және бұл үшін ең тиімді құрал ретінде христиан дініне негізделген білімді және орыс тілін тарату керек болды [50, с. 18]. Бұл шешім бірқатар міндетті талаптарға әкелді: рухани және қоғамдық лауазымдарға орналасқысы келетін мұсылмандар үшін орыс тілін және математика негіздерін қанағаттанарлық деңгейде білу туралы куәліктің болуы; мұсылман қоғамы есебінен жаңа мұсылман мектептерінде орыс кластарының ашылуы. Осының нәтижесінде заңсыз мектептер ашылды, Мысалы, Щербина экспедициясының мәліметтеріне сәйкес Қарқаралы уездінде 134 мұғалім-молда болған [51, с. 181].

1885 жылы Қарқаралы уезі Ақмола және Семей облыстарының басқа уездерімен бірге Батыс Сібір оқу округінің құрамына кірді, ол Ресей империясының басқа оқу округтерімен салыстырғанда ең қолайсыз жағдайларға қойылды [52, с. 103]. Батыс Сібірдің генерал-губернаторы Н.Г. Казнаков *«Ақмола және Семей облыстарында училище бөлімін салу туралы Ережені»* әзірлеуге қатыса отырып (1881 ж.), келесі жергілікті шарттарды атап өтті: *«совершенная неподготовленность к школе киргизских детей, огромные расстояния между сибирскими городами, в которых существуют мужские гимназии, трудность привлечения в столь суровый и отдаленный край необходимого числа подготовленных преподавателей, дороговизна жизни в этом крае»* [49, с. 2207].

Батыс Сібір оқу округіндегі оқу орындарының басым бөлігін қала мен ауыл тұрғындарын бастапқы оқыту үшін арналған мектептер құраған. Қазақ халқы үшін Ақмола және Семей облыстарында ерлер мен әйелдер интернаттары құрылды, онда ұлдар орыс сауаттылығын оқытумен қатар етік, ағаш ұстасы және тігіншілік шеберлігімен, егіншілік негіздерімен танысты, ал қыздар қолөнер және үй шаруашылығын жүргізуді үйренді [54, с. 147]. Оқушылар мен оқу қызметкерлерін ұстау, сондай-ақ шаруашылық шығыстар қазақ қоғамының есебіне жатқызылды. Алайда, мұндай жалпы білім беретін кәсіптік мектептердің тоғыз жылдық тәжірибесі өзін ақтамады. Оқу

орындарының оқу-материалдық жағдайы ауыр болды, қазақ тілін білетін мұғалімдер болмады. Бұл жөнінде әкімшілік *«не давая своим ученикам и ученицам достаточно твердых познаний ни в какой специальности и оторвав их от кочевой среды, интернаты обращали учеников в людей малопригодных к какому бы то ни было делу»* деген пікірде болды [55, с. 68].

1885 жылы интернаттар ауыл шаруашылығы мектептері болып қайта құрылды, онда негізгі контингентті қазақ балалары құрауы керек еді, алайда арнайы пәндерге қарамастан оқытудың өзі негізінен орыс тілін үйренуге бағытталды. Сонымен қатар, осы ауылшаруашылық мектептерінде қарапайым қолөнерге – етікші, ағаш ұстасы және т. б. оқыту енгізілді.

Кесте. 1887 ж. Қарқаралы ауылшаруашылығы мектебіндегі пәндердің сағат бойынша бөлінуі [54]

1-бөлім	2-бөлім	3-бөлім	4-бөлім
Арифметика – 102	Арифметика – 69	Арифметика – 50	Арифметика - 26
Орыс тілі – 100	Орыс тілі – 69	Орыс тілі – 94	Орыс тілі – 47
Көркем жазу- 105	Көркем жазу – 64	Көркем жазу – 46	Көркем жазу – 17
	Қазақ тілі - 24	Қазақ тілі -26	Қазақ тілі – 13
		География- 57	География -25
			Ресей тарихы – 16
			Жаратылыстану – 13

Қазақ Даласындағы қазақ балаларын оқыту алғашқы уақытта орыс тілді халықтың балаларымен бірге бастауыш білім алуға қол жетімді шіркеу жанындағы (приходская школа) мектептерде жүзеге асырылды. Дегенмен, бұл мектептер қазақ балаларын қабылдауға бағытталмады, білім беру бағдарламаларының мазмұны этноконфессионалдық факторды ескермеді [57, с. 200]. Қазан теологиялық академиясының профессоры И.Н. Ильминский ұсынған білім беру үлгісін орыстандыру аясында қазақтардың арасында христиандықты таратуға және орыс тілін үйренуге басты назар бөлінді [58, с. 154]. Осы үшін орыс балалары мен «бұратаналарды» біріктіріп оқыту қолданылды.

Шығыс бұратана халықтарына білім беру мәселесі бойынша отырыс *«сближения магометанских (мусульманских) инородцев с русским народом и духом, ослабления племенной изолированности русско-магометанских (мусульманских) начальных и учительских школ» необходимо включение в их состав некоторого числа русских учеников, подобно тому как мусульманские дети допускаются в русские начальные, средние и высшие школы общего типа»* [45, с. 35] деген шешім шығарған.

Қазақ халқының арасында интернаттар сенімге ие болмады, өйткені біріншіден, мұнда христиан дінін қабылдайтыны туралы қауесеттер жиі тарады, екіншіден, интернаттарда болу, қазақ қоғамының пікірінше, олардың балаларын көшпелі өмірден алшақтатып, оларды еркелетіп, еңбекке қабілетсіз етеді деп есептеді. Мәселен, 1887 жылы Семей облысының қазақ болыстық қоғамдарының үкімі бойынша интернаттарда 158 ұл мен 83 қызды оқыту жоспарланған болса, онда шын мәнінде оларға 120 ұл мен 35 қыз орналастырылды [59].

Осылайша, ресми билік пен жеке тұлғалардың халықтық ағарту саласындағы барлық бастамаларына қарамастан, Семей облысы мен оның уездерінде сауаттылық деңгейі өте төмен болды. Бұл империя халқының жаппай сауатсыздығының үлкен мәселесі еді [60, с. 36].

1897 жылғы санақ бойынша Семей облысындағы сауатты халықтың жалпы саны 40 219 адамға жеткен, бұл жалпы халықтың 5,87% құрады. Мектептер саны бойынша облыс бүкіл аумақта соңғы орынды иеленді: онда бір мектеп 6000-ға жуық адамды құрады. Қарқаралы уезінде сауатты халықтың пайызы жалпы халықтың небәрі 3,9% – 2, Қарқаралы қаласының өзінде - 22,3% - 2 құрады және бұл облыс бойынша ең төмен көрсеткіш болды [61, с. 10-12].

Империяның дала аймақтарындағы білім беру ортасын дамыту проблемаларының бірі білім беру мекемелерін басқару әдістерінің жетілмегендігінде. Бұл 1828 жылғы Жарғыға сәйкес бастауыш мектептерді басқару губерниялық гимназия директорлары мен уездік мектеп басшыларының қолында болғандығынан көрінді. Батыс Сібірде төменгі және жеке оқу орындарын бақылауды Тобольск және Томск гимназияларының әкімшілігі жүзеге асырды, олардың біріншісі Тобольск губерниясы мен Ақмола облысындағы училищелер, екіншісі Томск губерниясы мен Семей облысындағы училищелер [49, с. 437]. Екі Дала аймағы да осы гимназиялардан алыс болғандықтан, директорлар жергілікті мектептерге бару үшін 1000 шақырымнан (шамамен 1070 км) жүруге мәжбүр болды. Осыған байланысты 1878 жылы Батыс Сібір генерал-губернаторы Н.Г. Казнаков екі Дала облысының төменгі мектептері мен жеке оқу орындарының Тобольск және Томск гимназияларының директорларын алып тастауға және оларды облыстық қалалардан жақын қашықтықта (500-700 верст жерде) орналасқан Омбы гимназиясының дирекциясына бағындыруға рұқсат беру туралы өтініш білдірді [49, с. 436-437].

Н.Г. Казнаков атап өткендей, Сібір мен Дала өлкесінде халықтық білім берудің дамуын тежейтін тағы бір мәселе – «бұратана» балалардың мемлекеттік мектептерде білім алуға дайын болмауы және олардың орыс тілін білмеуі еді. Бұл жөнінде Ы. Алтынсарын *«нет еще ни одного основательного руководства, приспособленного к обучению инородческих детей, не знающих при поступлении в школу ни одного русского языка. При таких обстоятельствах успех в преподавании русского языка киргизского языка зависит более, нежели где-либо, от личных способностей учителей»* [62] деп атап өтеді. Сонымен бірге, бұл жөнінде Коншин өзінің жабаларында *«киргизам ученье дается очень*

нелегко вследствие их полного незнакомства с русским языком. Чтобы помочь делу, сами учителя бывают вынуждены объясняться с мальчиками на первых порах по-киргизски» [63, с. 46] деп көрсеткен.

Сібір мен Дала облыстарындағы бұл мәселе жер аударылған азаматтардың есебінен шешілді, олардың арасында популистік ұйымдардың мүшелері, дәрігерлер, педагогтар, жазушылар, инженерлер студенттер болған. 1910 жылғы «Сибирские вопросы» басылымында *«Сибирь привыкла к ссыльным: ей некуда деваться от них деваться»* [64, с. 15] деп көрсетілген. Тек 1909 жылы ғана Тобольск губерниясына 1000-нан астам саяси жер аударылғандар жіберілді, ал жалпы үш Сібір губерниясы (Тобольск, Томск, Енисей) және екі облыс (Якутск және Забайкальск) бойынша 4500-ден астам әкімшілік жер аударылғандар болды [64, с. 22]. XIX ғасырдың аяғында жер аударылған адамдар санының мұндай ауқымы ресми билік тарапынан жағымсыз деп танылды. Осыған байланысты, ішкі істер министрі Игнатьевтің баяндамасы негізінде 1882 жылдан бастап әкімшілік жер аудару Дала генерал-губернаторлығы салаларына да тарала бастады.

Алайда Семей облысының қалалары жер аударылғандарды қабылдауға бейімделмеген, бұл туралы генерал-майор А.П. Проценко өзінің «Семей облысының шегінде әкімшілік-жер аударылғандарды орналастыру жөніндегі ойларында» ескертті [65]. Бұл жөнінде 1883 ж. мамырда Ақмола губернаторы *«ссыльным невозможно извлекать в них [в городах] не только средств к существованию каких-либо занятий, но и даже сносного помещения и способов сбыта своего труда»* [66] деп көрсетеді. Айта кету керек, жер аударылғандардың күн көрісінің негізгі көзі аз мөлшердегі мемлекеттік жәрдемақйдан құралды: жем-шөп (90 тиыннан 2 рубль 10 тиынға дейін, жеңілдікті пайдаланушылар үшін 4 рубль 50 тиынға дейін), пәтер (1 рубль 50 тиын) және киім (жылына 20-30 рубль). Қазыналық жәрдемақының аздығына, оны берудің кешігуіне байланысты жер аударылғандар қосымша тамақ көзін іздеуге мәжбүр болды. Интеллигенция өкілінің адамдары (дәрігерлер, мұғалімдер, адвокаттар) рұқсат бойынша департамент мемлекеттік және қоғамдық мекемелерде еркін жалдау бойынша жұмыс істей алады [67].

Мамандықтың, белгілі бір шеберліктің болуы жер аударылғандар үшін Сібір мен Дала өлкесінің үміт артқан азаматтарына айналуға мүмкіндік берді. Жер аударылғандар бала оқыту, емдеу, жазумен шұғылданып, соттағы мүдделерді Қорғауға көмектесіп, өздерінің білімімен бөлісті.

XIX ғасырдың 80-жылдарының басынан бастап Қарқаралы өңірі саяси сипаттағы қылмыстары үшін Еуропалық Ресейден жер аударылған адамдарды қамауға алудың ресми орнына айналды. Осындай жер аударылғандар қатарынан қазақ балаларының ағарту ісінде өзінің ізін қалдырған Соколов Владимир Дмитриевич болды. Ол Омбы қаласында сабақ берген және Қарқаралыға жіберілген. Бұл жерде ол кітапхана меңгерушісі қызметін атқарып, қазақ балаларына орыс тілін үйреткен [68]. Оның оқушыларының қатарында Алаш қозғалысының болашақ жетекшілері Әлихан Бөкейханов, Әлімхан Ермеков болған.

Әлихан Бөкейханның Қарқаралыда оқыған жылдары жөнінде мынадай мәліметтер бар: «...Қарқаралыда ол бас-аяғы 9 жылдан астам болады, оның жеті жылын бастауыш мектеп пен қалалық кәсіптік училищеде оқуға арнаған, кейінгісінде ол «етік тігу ісінің шебері» деген өнер ксбін үйреніп шықты. Бұл жөнінде Омбы облыстық әкімдігінің мемлекеттік архивінен табылған қызықты құжат арқылы ой өрбітуге болады, бір қызығы онда Әлиханның фамилиясы әкесінің атымен, яғни «Нұрмұхамедов» деп берілген. Бұл құжат Қарқаралы уезінің бастығы аттестатпен қоса берген училищені бітіргендігі туралы куәлік болатын. Осы құжаттан шағын үзінді мынадай: Қарқаралы уезі Тоқырауын болысы сұлтанының ұлы Әлихан Нұрмұхамедов ... Қарқаралы қырғыз ерлер мектебінде 1879 жылғы 16 қыркүйектен 1886 жылғы 16 маусымға дейін тәрбиеленді...Қарқаралынның үш класты училищесінің оқушыларының 1886 жылғы маусым айында өткізілген соңғы сынағы бойынша қалалық училище курсы пәндерінен үлгерімі туралы аттестат алды... Қырғыз мектебінде болған кезінде, ол, Нұрмұхамедов, етікшілік шеберлігіне табысты оқытылды және бұл кәсіппен өз бетінше шұғылдана алады», - деп жазады С.Р. Бөкейханов өзінің «Өткен күнде белгі бар: мемуарлар жинағы» деген кітабында (Алматы, 2016).

Алаш қозғалысының танымал мүшелерінің бірі Әлімхан Ермеков туралы айтатын болсақ, оның әкесі Әбеу халыққа қадірлі, озық ойлы, орысша сауаты бар, өз дәуіріндегі зиялылардың бірі болған. Сондықтан ол баласының білімді болғанын қалап, 1899 жылы Қарқаралыға оқуға әкелген. Осында жас Әлімхан қалалық училищеге оқуға түскен. Әлімхан Ермековке Г.Д. Есютин, Н.В. Кокорин, А.Ф. Захаров, И.Ф. Кожев, И.И. Соловьев, А.Н. Шестаков тәрізді мұғалімдер сабақ берген. Оқуға келген кезде Ә. Ермеков орыс тілін білмегендіктен, оған көп оқуға тура келген.

Ә. Ермеков тоқтаған үйде жоғарыда атап кеткен В.Д. Соколов та тұрған. Ол білім алуға ұмтылған Ә. Ермековке орыс тілін игеруге көмектескен. 1905 жылы екеуі де Қарқаралыдан Семейге кеткен. Әрі қарай Ә. Ермековтың оқуы Семейде, Томскіде жалғасқан.

Алаш қозғалысының тағы бір жалынды көшбасшысы Жақып Ақбаев та 1886 жылы Қарқаралы қаласындағы орыс-қазақ мектеп-интернатына оқуға барады. Одан кейін 1889 жылы Омбы гимназиясына, содан соң Томск гимназиясына оқуын ауыстырған Ж. Ақбаев 1898 жылы оны бітіреді. Гимназиядан соң Жақып Ақбаев Санкт-Петербург университетінің заң факультетіне оқуға түсіп, 1903 жылы оны алтын медальмен бітіріп, қазақтың тұңғыш «право магистрі» деген атақты иеленеді.

Алаш көшбасшыларының білімді болуларына, негізгі ұстанымдарының қалыптасуына Қарқаралы жеріндегі оқу орындары мен ондағы мұғалімдер болғаны даусыз.

В.Д. Соколов тәрізді 1888 жылы Қарқаралыға келіп, түптеу және темір ұстасы жұмыстармен айналысқан тағы бір жер аударылған Тихомиров Иван Ивановичке 1891 жылы қаңтарда полиция департаменті уездік басқармада еркін жалдау бойынша қызмет етуге, сондай-ақ балаларға сабақ беруге рұқсат берген [69, л. 18].

Қарқаралы қаласының саяси жер аударылғандарының арасында белгілі өлкетанушы ғалым және ағартушы қызметкердің ағасы Белдыцкий Павел Петрович ерекше көзге түсті. Қарқаралыға 1899 жылы келді, шені жоқ оқытушы, ол алдымен Қарқаралы ауыл шаруашылығы мектебінің аға мұғалімі болды, ал 1901-1905 жылдары осы мектептің басқарушысы болып жұмыс істеді. Оның әйелі Августа Андреевна Қарқаралыдағы үш класты әйелдер училищесінің меңгерушісі болған [69, л. 28].

Екі класты орыс-қырғыз училищесінде мұғалім көмекшісінің бірі Евгений Венедиктович Полюдов болды. Ол семинария студенті кезінде басқалардан мінезінің ашық-жарұындылығымен, үлкен белсенділігімен, сол кездегі патша озбырлығына қарсы шығуымен ерекшеленді [69, л. 38]. 1907 жылы Е. Полюдов Қарқаралыға келген. Мұнда ол патшалық жүйеге қарсы белсенді күресіп, мұғалімдер ұйымдастырған қойылымдарда революционер рөлін ойнап, революциялық әндер шырқаған.

XX ғ. басында Қарқаралы қаласында 5 төменгі оқу орны болған және ондағы білім алушылардың саны 251 адамға (соның ішінде 176 ұл бала) жеткен. [70, с. 43]. Олардың тарихы XIX ғ. 70 жылдарынан басталады.

1872 жылы Қарқаралыда, Семей облысындағы алғашқылардың бірі болып қазақ балалары білім алуға мүмкіндік алған ерлердің шіркеу жанындағы (приходская) училищесі ашылды. Мұндай білім беру мекемесінің мақсаты – «барлық сословиенің балаларына ақыл және діни-өнегелік білім беру» болды [71, с. 112].

«Ақмола және Семей облыстарының училище бөлімдерін қайта құру Ережесіне» сәйкес [49, с. 2204], 1881 жылы Қарқаралыда шіркеу жанындағы (приход) училищесі ерекше штатқа ие болған үш класты училищеге асыстырылды. Училище штатын қамтамасыз етудің жалпы жылдық сомасы 2 595 рубльді құрады, бұл үш класты қалалық мектептердің қалыпты штатынан (3 250 б.) едәуір төмен болған. Бұл қабілетті адамдардың өмірі көптеген қолайсыздықтармен және алыста орналасқан өлкеге тартумен байланысты болды.

Қарқаралы үш класты училищесінің бекітілген штатына сәйкес мұғалімдер келесідей жалақы алған: мұғалім-инспектор (мемлекеттік пәтерге ие бола отырып, оған қоса жылына 450 рубль, асхана 200 рубль, заң шығарушы – сәйкесінше 200 рубль және 100 рубль, бірінші мұғалім-400 рубль және 150 рубль, екінші мұғалім (мемлекеттік пәтерге ие бола отырып) - 300 рубль және асханашы - 150 рубль алған.

Жалақыдан басқа, мектеп мұғалімдеріне Сібірдегі еңбек сіңірген жылдарына байланысты қосымша қаражат пен мемлекеттік пәтер бөлінді. Мысалы, мұғалім-инспектор, сот кеңесшісі Федор Яковлевич Брутан Сібірде 10 жыл қызмет еткені үшін 180 рубль алған (барлығы 830 рубль) [72, с. 126], мұғалім, сот кеңесшісі Коркунов Петр Антонович Сібірде 5 жыл қызмет еткені үшін 100 рубль алған [73, с. 154].

Қаржыландырудың жалпы сомасынан кітапханаға және оқу құралдарын сатып алуға (100 рубль) қаражат бөлінген, студенттерге арналған марапаттарға

- 20 рубль, ғимаратты күтіп-ұстауға және жылытуға, қызметкерлерді жалдауға, кеңсе шығындарына және т. б. – 525 рубль, жалпы, жыл сайын мектепті ұстауға мемлекеттік қазынадан 2595 рубль бөлінген [49, с. 62], кейінірек қалалық қоғамнан қосымша 285-330 рубль көлемінде қаражат бөліне бастады [73, с. 154; 70; 71, с. 136].

Қарқаралы үш класты училищесінде білім алған оқушылардың саны әр жылдары 60-тан 120 адамға дейін өзгеріп отырды. Мысалы, бұл жөнінде Н. Коншин «из 120 учащихся в городском училище было: русских - 76, казахов – 36 и татар 8» [64, с. 46] деп атап көрсетеді. Сонымен бірге, жергілікті жатақтардың [отырықшы қазақстардың] және Дала қазақтарының, негізінен орташа жағдайы бар отбасылардың балалары білім алған.

1908 жылдан бастап халық ағарту министрінің рұқсатымен Қарқаралы үш класты училищесі төрт класты, аралас училище болып құрылып, қыз балаларды қабылдай бастаған, сондықтан 1909 жылы мектеп оқушыларының құрамында 77 ұл мен 18 қыз білім алған [76, с. 378].

Қарқаралы екі класты орыс-қазақ училищесінің тарихы 1904 жылдан басталады. Ауыл мектептерін бітіргеннен кейін көптеген түлектер осы училищеде оқуын жалғастырды. Училище жанынан 30 оқушыға арналған интернат ашылды. 1905 жылдың басында оқушылар саны 64 болды [77]. 1908 жылы 73 оқушыдан 52 қазақ, 15 татар, басқалары – 6, 1909 жылы 81 оқушыдан – 62 қазақ, 14-татар, басқалары-5 оқушылар оқыды [78]. Училищені асырау үшін қаражат қазақ қоғамының есебінен жүргізілді.

Қазақ және орыс тілдерінде бірлесіп оқыту оқушыларға екінші тілді жетік меңгеруге мүмкіндік берді. Мектептің штаты аз болды. Училище меңгерушісі болып Ахмет Байтұрсынов тағайындалды, оның басшылығымен мұғалімдер мен мұғалімдердің көмекшілері – М.Д. Желнин, А. Аяғанов, Е. Айманов, А.К. Чумакин, заң мұғалімдері - Қарқаралы мешітінің имамы К. Джатмышева және діни қызметкер ҚОР Петрушев жұмыс істеді [79, с. 40-41]. 1910 жылы училище меңгерушісі Ефим Иванович Деверецов, 1915 жылы В.И. Ситников болды. Сонымен қатар, мектеп штатында мұғалім А.Г. Рязанцев, оның көмекшісі ҚОРА. Дунаев, әкесі Алексей Хрусталеv заң шығарушы ретінде шақырылды. А.К. Чумакин мен Е. Айманов мұғалім ретінде жұмысқа кірісті, жер аударылған Евгений Венедиктович Полудов мұғалімнің көмекшісі болды [80, с. 101-102; 81, с. 91]. Училищенің түлектері оқу орнын аяқтаған соң мұғалім, аудармашы, болыстық хатшы қызметін атқарды.

1885 жылы Дала генерал-губернаторы Г.А. Колпаковский дала аймағында төменгі ауылшаруашылық мектептерін ашуға бастамашы болды. Дала генерал-губернаторлығы облыстарындағы тәжірибелік ауыл шаруашылығы мектептері туралы Ережеде көрсетілгендей мектептерді ашудың мақсаты келесідей болды: *«дать кочевому населению областей, воспитанных в остановке и потребностях оседлого быта, сведуших сельскохозяйственных работников и работниц, ...по тем отраслям ремесленных производств, которые стоят в тесной связи с сельским хозяйством, и из второй – мастериц по женским ремеслам, наиболее ценным у киргиз»* [82].

1885 ж. Қарқаралыда Ауыл шаруашылығы және Мемлекеттік мүлік министрлігінің төменгі ауыл шаруашылығы мектебі ашылды. Мектеп әкімшілігі оқу орнының ерекшелігіне сәйкес арнайы білімі бар адамдардан тұрды. Олардың арасында Умань ауылшаруашылық мектебінің түлегі И.С. Кулаков; Мәскеу ауылшаруашылық мектебінің түлегі И.А. Арданский; Красноуфим өнеркәсіптік мектебінің түлегі В.А. Соломин; Пермь губерниясының Чердынь қаласының ауыл шаруашылығы технигі П.П. Белдыцкий болды [83, с. 215]. Бұл мектептің 1910-1913 жж. соңғы басқарушысы Омск мұғалімдер семинариясының түлегі Владимир Степанович Бутин болды. Ол мектеп жабылғаннан соң, 1913 ж. Қарқаралы ауылшаруашылық фермасына басшылық еткен [81, с. 121]. Мектептің оқытушылары сонымен қатар ауылшаруашылық оқу орындарының немесе Халық Ағарту министрлігінің мектептерінің түлектері болды. Қарқаралы төменгі ауыл шаруашылығы мектебінің ширек ғасырында арнайы біліктілігі бар 15 оқытушының есімін табуға болады. Олардың қатарында Иманбек Тарабаев, Н.М. Митянишев, ағашты химиялық өңдеу бойынша Вятка мектебінің түлегі, Халық мұғалімі, нотариус П.М. Чемоданов бар [83, с. 215].

Бұл мектеп айтарлықтай жер көлеміне (1437 десятин) ие болды. 1896 ж. мектепке келесі жер учаскілері: көлемі 405 десятинді құраған Таинский № 13 және Бахаревский № 12 «қазыналық участке» берілген [84]. Тәжірибелік сабақтар жаз айларында көркем жерлерде, атап айтқанда Қарқаралыдан 150 шақырым жерде орналасқан Белағаш шатқалында өткізілген. Бұл жерде оқушылар барлық жаз айларында болып, киіз үйлерде тұрды [85, с. 42].

1904 ж. Қарқаралы ауылшаруашылығы мектебінде 33 ер бала білім алған, соның ішінде 26-қазақ, 4-мещан, 3- крестьян болған [86, с. 104]. 1907 ж. 31 оқушы [83, с. 214], ал 1911 ж. 20 адам білім алған [25, с. 107].

1913 жылы қаржыландырудың жеткіліксіздігіне байланысты Дала генерал-губернаторының бұйрығымен Қарқаралы ауыл шаруашылығы мектебі жабылды.

1877 ж. ашылған Қарқаралы әйелдер шіркеу жанындағы (приход) училищесі қалалық қоғам тарабынан қаржыландырылды. Училищенің ашылуы қарсаңында онда 12 адам, ал 1889 ж. 22 адам білім алған, 1897 ж. білім алушылардың саны 35-ке жеткен [71, с. 178]. 1908 жылы оқушылар саны 33 адамды құрады, оның ішінде 20 орыс ұлты, 11 татар, 2 қазақ болған. 1909 жылы 37 адам білім алды, оның ішінде 23-орыс ұлты, 11-татар, 3-қазақ болған [78, л. 54, 54об].

Білім беру пәндерінен басқа, қыздарға қолөнер және ауылшаруашылық білімінің негіздері үйретілді, қолөнер, ән және гимнастика оқытылды [78, л. 18].

Қалалық училищелер көптеген жағдайларда өздерінің немесе қала тарабынан бөлінген ғимараттарда орналасты [87, с. 247]. Қарқаралы үш класты училище бастапқыда өз ғимаратында [88, с. 150], соңынан Ішкі істер министрлігіне қарасты ғимаратта [89, с. 139], ал 1892 ж. бастап қалалық қоғам ғимаратында жайғасқан [73, с. 154]. Мысалы, 1912 ж. қалалық старостаның жылдық есебінде училищенің жағдайды туралы «... помещается в деревянном

1-этажном доме, при нем помещается другое здание с прислугою для квартир учителя инспектора и второго учителя. Здания эти возведены на средства города с затратою из городского капитала 4276 руб.» [82, л.67] делінген.

Қарқаралы училищелерінің мұғалімдер ұжымы бір училище үшін 3-7 мұғалімнен құралды және педагогикалық қызметпен айналысу үшін арнайы дайындықтан өткен адамдардан тұрды [87, с. 247]. Батыс Сібір оқу округінің естелік кітаптарының материалдарында көрсетілгендей, Қарқаралы қалалық училищелерінің мұғалімдері арасында Томск гимназиясының, Санкт-Петербург мұғалімдер институтының, Омбы мұғалімдер семинариясының, Калуга теологиялық семинариясының, Федосия мұғалімдер институтының, Тобольск теологиялық семинариясының, Сібір кадет корпусының, Екатеринбург, Омбы және Семей әйелдер гимназияларының түлектері болды.

Қарқаралы оқу орындары қызметінің маңызды нәтижесі ретінде оның түлектерінің отандық білім беру жүйесінің бастауында тұрғандығымен, орыс-қазақ ауылдық мектептерінің негізін қалағандар және сол мектептерде мұғалім болып жұмыс істегенімен айқындалады [90, с. 1619].

Ауылдық мектептер шағын ауданға, бір ауылдық қоғамға арналған, бұл олардың атауына сәйкес келді. Олар ең қажетті, қарапайым білім беріп, тез жылжи отырып, ең шалғай аудандарда қазақтарды ағартуға жол ашуы керек болды. Ауылдық мектептердің көптеген түлектері оқуын жалғастырып, мұғалім, аудармашы, болыстық іс жүргізуші болды [83, с. 263].

Өңірде алғашқы ауылдық мектеп 1902 жылы Семей облысы Қарқаралы уезінің Қызылтау болысында ашылды. Оның негізін қалаушы болыстық басқарушы Нарынбек Бардуков болып саналады, ол кейіннен мұғалім және құрметті қамқоршы болып бекітілді [83, с. 262].

Екінші типтегі мектептердің ашылуы ауыл мектептерін алғашқы болып аяқтағандарға (алғашқы түлектерге) ұштастырылуы керек болды. Осы типтегі мектептерде педагогикалық және қолөнер сыныптарын ұйымдастыру көзделді және оның мақсаты ретінде ауыл мектептерінің мұғалімдерін даярлау, қазақ қоғамының жергілікті жағдайлары мен қажеттіліктеріне байланысты әр түрлі қолөнер өндірістерін оқыту қарастырылды [14, с. 164]. 1904 ж. кейбір ауыл мектептері бір класты училищелерге ауыстырылды.

Ауыл мектептерінің мұғалімдері лауазымына алғаш рет уездік немесе қалалық училищелерде курсты бітірген қазақтарды мұғалімдік қызметке жарамдылығы сынағынан өткеннен кейін жіберу ұсынылды. Қарқаралы уезі ауылдық мектептерінің алғашқы мұғалімдерінің қатарында Дүйсенбаев (Дагандель ауылдық мектебі), Смайыл Байтенов (Егіндібұлақ ауылдық мектебі), Мұсаил және Түркбай Менаяқовтар (Шұбартау ауылдық мектебі), Ахметғали Аяғанов және Ережеп Айманов (Қарқаралы бастауыш мектебі) болды [83, с. 262-263], Хасен Байтенов (Каплыбаев ауыл мектебі) [91, л. 23об], Мұқажан Баиров (Дагандель ауыл мектебі) [91, л. 25об], Нұрмұхамед Коспабаев (Каракимер ауыл мектебі) [91, л. 31об], Таукель Нуркин (Акботинск ауыл мектебі) [91, л. 33об] т.б. болды.

Олар Қарқаралы ауыл шаруашылығы мектебінде, Қарқаралы үш класты қалалық училищесінде, Семей мұғалімдер семинариясында білім алды [91, л. 23об, 25об, 31об, 33об].

Екі класты мектептерде оқытушылар курсты мұғалімдер семинарияларында бітірген орыстар болды болды [14, с. 165].

Қарқаралы қалалық училищелерінің түлектерінің арасында алқабилер болды. 1909 жылғы «Семей облыстық ведомостарының» беттерінде алқабилер ұсынған сауалнама деректері ретінде олардың білімі көрсетілді, бұл Қарқаралы үш класты училищесінің жекелеген түлектерінің есімдерін анықтауға мүмкіндік берді: олар Александров Иван, Бабин Михаил, Бекпауов Смағұл, Бекметев М.М., Бекметев М.Х., Бахирев Михаил, Зотов Максим, Измайлов Яков, Қарсыбеков Гизатулла, Мамлеев Қасым, Менаяков Исагул, Мыңғырбаев Сәдуақас, Райымбеков Бодаубек, Рязанцев Константин, Сутюшев Алиакбар, Санекин Қасым, Сарбасов Райымқұл, Тайтақов Тюлюк, Чернов Павел болды [83, с. 142].

Қарқаралы оқу орындарынан білім алған ең танымал түлектерінің қатарында қоғам және мемлекет қайраткері Нығмет Нұрмақов та бар. Ол 1906 жылы біржылдық ауылдық мектепте сауат ашқан. 1911 жылы Қарқаралыдағы екі кластық орыс-қазақ училищесін бітірген соң білімін Омбы мұғалімдер семинариясында, Мәскеуде жалғастырған.

1908 жылы Ақмола және Семей облыстарының халықтық училищелерінің дирекциясы жалпыға бірдей оқытуды, оның ішінде қазақ халқы арасында дамыту идеясын белсенді түрде насихаттай бастады. Алайда, бұл жұмыс қырғыз халқының саны, көшпелі қоғамның кең кеңістікке таралуы туралы ақпараттың болмауына байланысты мектеп желілерін дамыту үшін қажетті ақпаратты жинаудың қиындықтарынан туындаған бірқатар мәселелермен қиындады. Халық училищелері инспекторларының бірі И. Скаркавский өз жазбасында *«при условии, что каждая школа, согласно основным положениям для введения всеобщего начального обучения должна обслуживать местность с трехверстным радиусом, где полагается один учитель на 50 учащихся, в настоящее время учащиеся ходят ежедневно в аульную школу верст на 6-7... в действительности это затрудняет осуществить среди киргизского населения проект всеобщего обучения»* деп баяндайды [91, л.12, 12об]. Осыған байланысты, дирекцияның жауап хатында өзара байланыс (корреляция) мүмкіндіктері туралы *«для киргизских школ следует положить, как и для русских, по 50 учащихся на школу, хотя бы школьный радиус и пришлось значительно увеличить»* деп көрсетілген [91, л.13, 13об]. Мұндай жағдай Дала өлкесінің көптеген аймақтарына тән болды.

Сонымен бірге, қазақ халқын ағарту ісі жергілікті мемлекеттік биліктің назарында болды. Мысалы, 1910 ж. Семей губернаторының есебінде халықтық училищелердегі оқу ісін жақсарту мақсатында Семей облысының жеке дирекциясын құру қажеттілігі атап көрсетілді, онда *«число училищ области дошло до 148, а пространство, подчиненное дирекции народных училищ Семипалатинской и Акмолинской областей, занимает 919.663,2 кв. верст...»*

[92, л. 31 об] деп көрсетілген. Сонымен қатар, екі облыстың халықтық мектептерінің директоры Омбы қаласында болды, бұл жаңа мектептердің ашылуына қатты кедергі келтіріп, шамадан тыс хат алмасуды тудырды.

1915 ж. Ақмола және Семей училищелерінің жаңа директоры А. Филипов Батыс-Сібір округының қамқоршысы Тихомировқа: *«увеличить курс обучения в аульных школах (в соответствии с правилами 1913 г.) до 4-х лет, расширить программы, чтобы оканчивающие аульные школы могли поступать во второй класс двухклассных русско-туземных училищ, а не в третье отделение как сейчас»* деп жазған. Білім министрлігі мен оқу округінің қамқоршысы қазақ қоғамы қаражатының есесіне 1916 жылы ауыл мектептерін бір класты училищелерге айналдыруға рұқсат берді [93, с. 66]. Алайда, Ақпан революциясына байланысты оқу әкімшілігі мұндай мерзімді істі жүзеге асыруға үлгерген жоқ.

1916 жылы Ақмола және Семей облыстарында мектептердің келесі жүйесі жұмыс істеді: ауылдық, бір және екі класты орыс-ұлттық училищелер. Ақмола облысында 88 мектеп жұмыс істеді, онда 2334 оқушы оқыды, Семей облысында шамамен бірдей орыс-ұлттық мектептерде 2133 оқушы оқыды [93, с. 66]. Дегенмен, қазақ балаларының үлкен бөлігі мектептен тыс қалып қойды.

Осылайша, XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басындағы Қарқаралы аймағының ерекшелігі оның Ресей империясының білім беру кеңістігіне енгізу бойынша бақылау мен бақылауды жүзеге асыруды қадағалайтын әкімшілік және білім беру орталықтарынан алыс орналасуымен белгілі болды. Бұл шет елдердегі білім беру мекемелерін басқару әдістерінің әлсіз тиімділігінің себептерінің бірі еді, бұл, сайып келгенде, Семей облысы бойынша және жалпы бүкіл аймақ бойынша халықтың сауаттылығының төмен көрсеткіштеріне әкелді.

Барлық қиындықтар мен кедергілерге қарамастан, XX ғасырдың басында Қарқаралы қаласы әртүрлі деңгейдегі оқу орындарын ұсынған халықтық білім берудің өңірлік орталықтарының бірі ретінде қалыптасты.

XIX ғасырдың аяғы - XX ғасырдың басында құрылған Қарқаралы қаласының білім беру мекемелері кеңестік кезеңдегі болашақ оқу орындарының негізін қалады. Олардың ішінде Қарқаралы педагогикалық техникумы, Қарқаралы зооветеринарлық техникумы бар, сонымен бірге, бұл оқу орындарының қабырғасынан Қазақстанның ғылыми және шығармашылық зиялыларының көрнекті өкілдері шықты.

Әдебиеттер тізімі:

1 Чуркина Н.И. Историческая география педагогического образования Западной Сибири [XVIII-XX вв.] // Вестник Челябинского государственного педагогического университета. - 2009. - № 4. - С. 163–173

2 Стурова М.В. Образовательная среда на территории Акмолинской и Семипалатинской областей [50–80-е гг. XIX в.] // Известия Алтайского государственного университета. - 2013. - № 4–2. - С. 198–202; Далаева Т.Т.

Организация школ в Казахской степи [XIX- нач. XX вв.]: практика включения в российское социокультурное пространство // Российские регионы: взгляд в будущее. - 2018. - Т. 5. - № 1. - С. 54–69; Лысенко Ю.А., Жанбосинова А.С., Омурова Ж. О. К вопросу о развитии русско-казахской аульной школы в областях Степного края [середина XIX — начало XX в.] // Вопросы истории. - 2021. - № 10–2. - С. 138–147; Любичанковский С.В. Ключевые тенденции в развитии «русско-инородческого» образования на территории юго-восточного фронта Российской империи // Забайкалье историческое: материалы I Всероссийской научно-практической конференции. Чита: Забайкальский государственный университет, 2021. - С. 36–40. - [Электронный ресурс]. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47802555>

3 Остафьев В. Возможно ли при существующих знаниях и данных о Сибири определить количество свободных, годных и удобных земель для колонизации? // Записки ЗСО РГО. Книжка XVIII. Вып II. - Омск. 1895. - С. 1-62.

4 Переселенческие вопросы. Московские ведомости. 1892. № 158 // Классические исследования: Т. 13. Алехторов А.Н. Указатель книг, журнальных и газетных статей и заметок о киргизах (о казахах). - Алматы, 2013. - 976 с.

5 Сембаев Ә. Қазақ совет мектебінің тарихы. Оқу құралы. – Алматы: «Мектеп» баспасы, 1967.

6 К истории народного образования в Туркестанском крае. Константин Петрович фон Кауфман. Устроитель Туркестанского края. Личные воспоминания Н. Остроумова (1877-1881 гг.). - Ташкент, 1899. - 286 с.

7 Тулеуова Б.Т. Адаптация казахского общества Центрального Казахстана к рыночным условиям во второй половине XIX – начале XX веков. Караганда, 2012. 200 с.

8 Зеленин Д.К. Н. И. Ильминский и просвещение инородцев: [К 10-летию со дня смерти Н. И. Ильминского]. - С.-Петербург: Тип. И. Н. Скороходова, 1902. - 20 с. - [Электронный ресурс]. URL: <https://www.prilib.ru/item/428376>

9 Ильминский Н.И. Письма Н.И. Ильминского обер-прокурору Константину Петровичу Победоносцеву. - Казань, 1895. - 414 с.

10 Ильминский Н.И. О способах обучения инородцев. - С.-Петербург, 1900. - 8 с.

11 Ядринцев Н.М. Сибирь как колония в географическом, этнографическом и историческом отношениях. - С-Пб.: Тип. И.Н. Скороходова, 1892. - 720 с.

12 Гафаров А.А., Бродовская Л.Н., Буравлева В.В. Проблемы «инородческого» образования мусульман в Российской империи (XIX-начало XX вв.) // Образование и развитие. - 2012. - № 4 (32). - С. 171-176.

13 Будилович А.С. Может ли Россия отдать инородцам свои окраины? - С.-Петербург: тип. А. С. Суворина, 1907. - 75 с. - [Электронный ресурс]. URL: https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_003732314/

14 Алекторов А.Е. Из истории развития образования среди киргизов Акмолинской и Семипалатинской областей // Журнал Министерства народного просвещения. - 1905. - Часть CCCLXII. - С. 154-191.

15 Потанин Г. Нужды Сибири // Сибирь, ее современное состояние и ее нужды: сб. ст./ ред. И. С. Мельник. - С-Пб.: Изд. А. ҚОР Девриена, 1908. - 294 с.

16 Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана // Бартольд В.В. Сочинения. - М., 1963. - Т. 2. Ч. 1. - С. 169-434.

17 Төреқұлов Н. Ұлт мәселесі мен мектеп / Т.6. «Ұлттық тәлім-тәрбиелік ғылымдардың дамып, қалыптасу тарихынан (1920-2000 жылдар)» // Қазақтың тәлімдік ойлар антологиясы (10 томдық) / Құраст.: С. Қалиев, К. Аюбай. – Алматы. – 400 бет.

18 Туякова К.С., Мачнева С.Г. История педагогики Казахстана: создатели системы образования // Современная высшая школа: инновационный аспект. - 2012. - № 4. - С. 26-29.

19 Асылбеков М.Х., Сеитов Э.Т. Алихан Букейхан – общественно-политический деятель и ученый. - Алматы, 2003. - 148 с.

20 Қазақ газеті: Алаш азаматтарының рухына бағынталады/ Составители У. Субханбердина и другие. - Алматы, 1998. - 560 б.

21 Кэмпбелл Я. Знание и окраины империи: казахские посредники и российской управление в степи, 1731–1917. Пер. с англ. - Санкт-Петербург: Academic Studies Press / Библиороссика, 2022. - 391 с.

22 Эткинд А. Внутренняя колонизация. Имперский опыт России. Пер. с англ. - М.: Новое литературное обозрение, 2016. - 448 с.

23 Центральный государственный архив Республики Казахстан (ЦГА РК) - ҚОР338, д. 336, л. 7-7об.

24 Хозяйство казахов на рубеже XIX-XX вв. [Материалы к историко-этнографическому атласу] / под ред. Г.В. Дахшлейгера. - Алма-Ата: Наука, 1980. - 254 с.

25 Обзор Семипалатинской области за 1911 год. - Семипалатинск, 2013. - 116 с.

26 Города России в 1904 году. - С.-Пб.: Типо-лит. Ныркина, 1906. - 907 с.

27 Остафьев В.А. Очерк Акмолинской области // Сведения о Сибири. - С.-Пб. - 1987 г.

28 Исторический архив Омской области Российской Федерации - ИАОО Р. -Ф.3. -Оп.- Д.5668, Л.5.

29 Левшин А.И. Описание киргиз-казачьих, или киргиз-кайсацких, орд и степей. Под общей редакцией М.К. Козыбаева. Алматы, «Санат, 1996. - 656 с.

30 Казахско-русские отношения в XVIII–XIX веках (1771–1867 гг.): Сборник документов / Сост.: ҚОРН. Киреев (и др.). - Алма-Ата, 1964. - 575 с.

31 ҚР ОМА. – Қор 338. – Іс 766. - П. 2.

32 Красовский Н.И. Материалы для статистики и географии России, собранные офицерами Генерального штаба. Область сибирских киргизов. Часть 2. - С.-Петербург, 1868. - 498 с.

33 ҚР ОМА. - Қор 374. – Тізім 1. – Іс 5025. - П.1-1.

34 ҚР ОМА. - Қор 374. – Тізім 1. – Іс 5025. - П.7.

35 Галиев В.З. Участие татарских мулл в развитии образования среди казахов в 20-60-х годах XIX века [на материалах внешних округов] // Фаизхановские чтения: материалы пятой ежегодной научно-практической конференции «Российские мусульмане на пути к религиозному и образовательному единству». - Нижний Новгород, 2009. - С. 203-212 - [Электронный ресурс]. URL: https://idmedina.ru/books/materials/faizhanov/5/pedagog_galiev.htm

36 Раздыкова Г.М. Вклад мусульманских учебных заведений в распространение грамотности среди казахского населения // Вестник ЗКУ. 2019. № 1[73]. С. 306–313.

37 Султангалиева Г.С. Татарские муллы, командированные в степь «...для разъяснения, обнародования и внушения правил» // Историческая этнология. - 2020. - Т. 5, № 3. - С. 481–496.

38 ҚР ОМА. - Қор 338. – Тізім 1. – Іс 184. - П.5

39 Красовский Н.И. Материалы для статистики и географии России, собранные офицерами Генерального штаба. Область сибирских киргизов. Часть 1. - С.-Петербург, 1868. - 472 с.

40 ҚР ОМА. – Қор 374. – Тізім 1.- Іс 5051. – П.3-4.

41 Восточная Сарыарка. Каркаралинский регион в прошлом и настоящем / Под ред. К.С. Алдажуманова, А.З. Бейсенова. - Алматы: Эверо, 2004. - 564 с.

42 ҚР ОМА. – Қор 374. – Тізім 1. - Іс 2310. - П.1.

43 ҚР ОМА. – Қор 374. – Тізім 1. - Іс 2310. - П.1 екінші бет.

44 ҚР ОМА. - Қор 4. -Тізім 1. –Іс 490. - П. 53–55.

45 Труды Особого совещания по вопросам образования восточных инородцев / Под ред. А.С. Будиловича. - С.-Петербург: Тип. Э.Л. Пороховщиковой, 1905. - 366 с. - [Электронный ресурс]. URL: <https://www.prilib.ru/item/457841>

46 ҚР ОМА. - Қор 15. – Тізім 1. – Іс 471а. - П.16 екінші бет.

47 Ремнев А. Российская империя и ислам в Казахской степи [60-80-е годы XIX в.] // Расы и народы: современные этнические и расовые проблемы: ежегодник / Рос. акад. наук, Ин-т этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая. - М., 2006. Вып. 32. - С. 238–277.

48 ИАОО РФ. Қор 3. - Іс 5668. - П. 5

49 Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. 1864–1904. Т. 7: Царствование императора Александра II, 1877-1881. Т. 7. - С-Пб: типография МВД, 1883. - [Электронный ресурс]. URL: <https://search.rsl.ru/ru/record/01003507576>

50 Обзорение действий Министерства народного просвещения за 1870 г. // Журнал Министерства просвещения. - 1871. Часть CLIII. - С.14-30

51 Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. 1864–1904. Т. 6: Царствование императора Александра II, 1874–1876. – С-Пб:

типография Балашева В.С., 1878 - [Электронный ресурс]. URL:<https://search.rsl.ru/ru/record/01003507576>

52 Артыкбаев Ж. Казахское общество: традиции и инновации. - Караганда: тип. «Полиграфия», 1993. - 330 с.

53 Народное образование в Западно-Сибирском округе с 1897 по 1906 гг. // Журнал Министерства народного просвещения. - 1909. Часть XXIII. - С. 85–104.

54 Памятная книжка Западной Сибири. - Омск: Тип. Окруж. штаба, 1881. Т.1. 391 с. - [Электронный ресурс]. URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/12413-pamyatnaya-knizhka-zapadnoy-sibiri-omsk-1881>

55 Внутренняя Киргизская орда (краткий статистический очерк. - Астрахань, 1891. - 103 с.

56 ҚР ОМА. - Қор 369. – Тізім 1. - Іс 1739. – П.15 екінші бет, П.16.

57 Стурова М.В. Образовательная среда на территории Акмолинской и Семипалатинской областей [50–80-е гг. XIX в.] // Известия Алтайского государственного университета. - 2013. - № 4–2. - С. 198–202

58 Лысенко Ю.А., Стурова М.В. Роль и место православных миссионерских школ в образовательной системе Казахстана [XIX – начало XX в.] // Известия Алтайского государственного университета. - 2012. № 4–1[76]. - С. 153–158. - [Электронный ресурс]. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=18372468>

59 ҚР ОМА. - Қор15. – Тізім 1. – Іс 471а. - П.17 екінші бет, П.18.

60 Любичанковский С.В. Ключевые тенденции в развитии «русско-инородческого» образования на территории юго-восточного фронта Российской империи // Забайкалье историческое: материалы I Всероссийской научно-практической конференции. Чита: Забайкальский государственный университет, 2021. - С. 36–40. - [Электронный ресурс]. URL:<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47802555>

61 Первая всеобщая перепись населения Российской империи. 1897. Кн. 84. Семипалатинская область. - Семипалатинск, 1905. - 148 с. - [Электронный ресурс]. URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/12632-pervaya-vseobschaya-perepis-naseleniya-rossiyskoy-imperii-1897-goda-spb-1897-1905>

62 Северо-Казахстанский государственный архив. ҚОР 679. Оп.1. Д.13. Л.57-58]

63 Коншин Н. От Павлодара да Каркаралинска [путевые заметки] // Памятная книжка Семипалатинской области на 1901 г. Вып. V. - Семипалатинск: Тип. Семипалатинского Областного Правления и Торгового дома «П.Плещеев и К», 1901. Разд. IV. - С. 1–55

64 Сибирь и политическая, 1910 - Сибирь и политическая ссылка // Сибирские вопросы. - 1910. - № 33. - С.15-23. - [Электронный ресурс]. URL: <https://elib.tomsk.ru/purl/1-5819/>

65 ҚР ОМА. - Қор 64. -Тізім 1. – Іс 5192. - П.28.

66 ҚОМА. - Қор1487. – Тізім 1. – Іс 78. - П.16.

67 Коншин Н. Материалы для истории русской административно-политической ссылки в Степной край // Записки Семипалатинского подотдела ЗСОРГО. – Вып. 14. – Семипалатинск, 1923

68 ҚОМА. – Қор 1487. – Тізім 1. – Іс 98. – П.12-13.

69 ҚОМА. – Қор 1487. – Тізім 1. – Іс 75. – П.18.

70 Исакова Е., Кос В. Образовательные учреждения в городском пространстве Западной Сибири [1860–1917 гг.] // Профессиональное образование в России и за рубежом. - 2013. - № 3[11]. - С. 141–148

71 Памятная книжка Западно-Сибирского учебного округа, заключающая в себе список учебных заведений с указанием времени открытия, источников содержания, числа учащихся и личного состава служащих. – Томск: Паровая типо-литография П. И. Макушина, 1897. – 209 с. - [Электронный ресурс]. URL: <https://elib.tomsk.ru/purl/1-677/>

72 Памятная книжка Западно-Сибирского учебного округа, заключающая в себе список учебных заведений с указанием времени открытия, источников содержания, числа учащихся и личного состава служащих. – Томск: Паровая типо-литография П. И. Макушина, 1900. – 236 с. - [Электронный ресурс]. URL: <https://elib.tomsk.ru/purl/1-676/>

73 Памятная книжка Западно-Сибирского учебного округа, заключающая в себе список учебных заведений с указанием времени открытия, источников содержания, числа учащихся и личного состава служащих. - Томск: типо-литография И.И. Макушина, 1892 - [Электронный ресурс]. URL: <https://elib.tomsk.ru/purl/1-679/>

74 Памятная книжка Западно-Сибирского учебного округа, заключающая в себе список учебных заведений с указанием времени открытия, источников содержания, числа учащихся и личного состава служащих. - Томск: типо-литография И.И.Макушина, 1895 - [Электронный ресурс]. URL: <https://elib.tomsk.ru/purl/1-678/>

75 Памятная книжка Семипалатинской области на 1897 г. Семипалатинск: тип. Областного правления, 1897. 290 с.

76 Памятная книжка Западно-Сибирского учебного округа на 1909 год, заключающая в себе список учебных заведений с указанием времени открытия, источников содержания, размера платы за ученье, числа учащихся и личного состава служащих. - Томск: Печатня С. П. Яковлева, 1909. - 397 с. - [Электронный ресурс]. URL: <https://www.prilib.ru/item/436280>

77 ҚР ОМА. – Қор 491. – Тізім 1. – Іс 39. – П.144.

78 ҚР ОМА. - Қор 491. – Тізім 1. – Іс 43. - П. 62.

79 Адрес-календарь Семипалатинской области на 1907 год. - Семипалатинск: тип. Областного правления, 1907. - 120 с.

80 Адрес-календарь Семипалатинской области на 1910 год. - Семипалатинск: тип. Областного правления, 1910. - 142 с.

81 Адрес-календарь Семипалатинской области на 1915 год. - Семипалатинск: тип. Областного правления, 1915. - 194 с.

82 ҚОМА. – Қор 1487. – Тізім 1. – Іс 97. - П.54.

83 Попов Ю.Г., Шотбакова Л.К., Смагулова Г.М. Творцы и свидетели истории Каркаралинска. 2-е изд., испр. и доп. - Караганда: Изд-во ТОО «Санат-Полиграфия», 2019. - 328 с.

84 ҚОМА. – Қор 1487. -Тізім 1. – Іс 97. – П. 65.

85 Памятная книжка Семипалатинской области на 1898 г. - Семипалатинск: тип. Областного правления, 1898.

86 Адрес-календарь и Памятная книжка Семипалатинской Области на 1906 год. - Семипалатинск: тип. Областного правления, 1906. - 235 с.

87 Азиатская Россия. Том первый. Люди и порядки за Уралом. С.-Пб: изд. Переселенческого управления главного управления землеустройства и земледелия., 1914. - 719 с.

88 Памятная книжка Западно-Сибирского учебного округа на 1888-89 год. - Томск: типо-литография В.В. Михайлова и И.И. Макушина, 1889. - [Электронный ресурс]. URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/12081-pamyatnaya-knizhka-zapadno-sibirskogo-uchebnogo-okruga-na-1888-89-god-tomsk-1889>

89 Памятная книжка Западно-Сибирского учебного округа, заключающая в себе список учебных заведений с указанием времени открытия, источников содержания, числа учащихся и личного состава служащих. Томск: типо-литография И.И. Макушина, 1890 - [Электронный ресурс]. URL: <https://elib.tomsk.ru/purl/1-680/>

90 Tuleuova B.T., Shotbakova L.K., Smagulova G.M. Formation of the System of School Education of the Kazakh Society of Central Kazakhstan in the second half of the XIX – the beginning of the XX centuries // Bylye Gody. - 2018. - Vol. 50. - Is. 4. - Pp. 1612–1624.

91 ҚР ОМА. – Қор 491. - Тізім 1. - Іс 43.

92 ҚР ОМА. - Қор 15. – Тізім 1. – Іс 472. - П. 31 екінші бет.

93 Храпченков Г.М., Храпченков В.Г. История школы и педагогической мысли Казахстана. - Алматы: Университет «Кайнар», 1998. - 168 с.

II ТАРАУ. Кеңес үкімет кезіндегі Қарқаралы өңіріндегі халыққа білім беру жүйесінің негізгі кезеңдері

Қазіргі әлемде білім маңызды әлеуметтік институттардың бірі болып табылады, оның даму деңгейі жалпы қоғамның өркениетін және даму дәрежесін көрсетеді.

Қарқаралы өңіріндегі білім беру жүйесінің қалыптасуы мен дамуы жалпы Қазақстандағы осы процеске тән кезеңдерден өтті.

1917-1941 жылдары Қарқаралы өңіріндегі білім беру жүйесі большевиктердің мәдени революция саясатын жүзеге асыру кезінде құрылды. Жаңа кеңестік білім беру жүйесін құру кезіндегі орталық міндеттердің бірі – жаңа үкіметке, жаңа большевиктік идеологияға аянбай берілетін жаңа формация тұлғасын, коммунизм құрылысшысын қалыптастыру міндеті болды. Жаңа үкімет социалистік қоғамды құрудағы білім беру жүйесінің маңызын, әсіресе, ұлттық шет аймақтарда өте маңызды екенін анық түсінді. Сондықтан оның алғашқы жылдарынан бастап халық ағарту ісіне, сауатсыздықты жоюға елеулі көңіл бөлінді. Архив қорларында сақталған көптеген құжаттар осыны дәлелдейді, олар Қарқаралы ауданын мысалға ала отырып, Қазақстандағы мектеп білімін құрудың негізгі оқиғаларын бақылауға мүмкіндік береді. XX ғасырдың екінші онжылдығындағы нақты жағдайды ескере отырып, білім беру жүйесін құру, әдетте, толық емес орта мектептерді ашумен шектелді. Тек 1920 жылдардың аяғынан 1930 жылдардың басына дейін бір сатылы мектептермен қатар екі сатылы мектептерді құру процесі басталды. 1930 жылдардың ортасында республика басшылары 4 кластық және жеті кластық мектепке көшу мүмкіндігі бар деген қорытындыға келді. Бұл, атап айтқанда, орта мамандандырылған оқу орындарының табысты жұмыс істеуіне байланысты мүмкін болып отырды.

Қарқаралыдағы кеңестік білім берудің бастапқы кезеңдері және ерекшеліктері көп жағдайда зерттелмеген. Семей қаласында бекінген кеңестік саяси органдар 1919 жылы желтоқсанда бірден жаңа билік үгітшілерінің курстарын ұйымдастырды, оларға бұрынғы Қызыл Армия қатарынан жүздеген адамдар тартылды. Мәдениет және білім беру саласындағы жұмыстың негізгі бағыттары - діни алалаушылыққа қарсы күрес, бірыңғай еңбек мектебінің негіздерін енгізу, «социалистік мәдениет қызметкерлерінің одағын» құру деп аталды. Қарқаралыда бұл мәселелермен ауылдық кеңестер мен болыстық комитеттер арқылы аудандық ревком айналысқан. 1920 жылдың қаңтар-ақпан айларында Қарқаралы коммунистік ұяшығы күн сайын кешке уездік ревком ғимаратында митингтерге жиналған. Онда әр түрлі мәселелер талқыланып, соның ішінде кедей және көше балалары, мектептер мен ауылдарда «жастар одағын» құру, газеттердің болмауы тәрізді мәселелер қарастырылған [1].

«Бірыңғай еңбек мектебінің жарғысы» мұқият зерттелді. Өйткені бұл кезеңде мұғалімдер қауымдастығы білім беру жүйесіндегі өзгерістерге дайын болмады. Мұғалімдер осы жағдайға қатты алаңдады. Жаңа нұсқаулыққа сәйкес

жоғары бастауыш мектептер, гимназиялар, әскери, сауда және қолөнер мектептері реформаланды немесе жабылды – олардың орнына I және II сатылы мектептер ашылды.

Мектептің бір ерекшелігі - үш-төрт кластық училищелер мен уездік және ауылдық мектептердің оқушылары емтихансыз I сатылы мектепке жазылды. II сатыдағы мектептің оқушылары жоғары мектептердің, сауда мектептерінің және орта оқу орындарының жоғары класс оқушылары болды. Мектепті бітіргендер тыңдаған пәндердің тізімі бар, бірақ олар бойынша үлгерімі көрсетілмеген куәлік алды.

Тағы бір ерекшелігі - оқыту процесін реформалаудың бастапқы кезеңінде халыққа білім беру бөлімінің қызметкерлері директор және іс жүргізуші лауазымдарын атқарды. Ата-аналар комитеті, мектеп кеңесі және мұғалімдер клубы ұйымдастырылды. Балалар өз еңбектерімен мектеп өмірінің экономикалық жағын толығымен қамтамасыз етті - олар ағаш кесіп, ғимараттың жылы болуын қадағалап, үй-жайларды тазалап, жүктерді жеткізіп, тіпті кішігірім жөндеу жұмыстарын да жүргізді [1].

Қарқаралы уездік Земство басқармасы 1919-1920 оқу жылының басталуымен Қарқаралыда латын тілін оқытуды толықтыра отырып, төрт кластық аралас нақты училище ашылатынын хабарлады. 5-ші класқа сәйкес келетін бірінші класқа жоғары бастауыш мектепті, төрт класқа ерлер немесе әйелдер орта мектептерін бітірген оқушылар қабылданды. Тиісті куәлігі жоқ адамдар емтихан негізінде жоғары бастауыш мектеп курсына қабылданды. Өтініштерді Қарқаралы аудандық Земство басқармасы жанындағы халыққа білім беру бөлімі қабылдады. Өтініш берген кезде жоғары бастауыш мектепті немесе тиісті оқу орнын бітіргені туралы куәлік, шешек ауруын егу туралы метрикалық куәлік ұсыну қажет болды [2].

Ал толығыменен кеңестік білім беру жүйесінің қалыптасу процесін 1920 жылдан бастауға болады. Бұл үдеріс 1920 жылы қазан айында белгілі саясаткер, қазақ зиялыларының көрнекті өкілдерінің, Алаш қозғалысы жетекшілерінің бірі Ахмет Байтұрсынұлы басқарған Қазақ АКСР-інің Халық ағарту комиссариаты құрылған кезде басталды. Қазақ өлкесіндегі кеңестік оқу-ағарту жүйесін ұйымдастырудың нақты тәжірибелік қадамдары 1921 жылы ақпанда өткен Бүкілқазақ оқу-ағарту конференциясында талқыланды. Онда біртұтас мектеп жүйесін құру, кәсіптік-техникалық білім беру, саяси ағарту, оқу-тәрбие жұмысы, т.б. мәселелер қарастырылды.

Мектептегі білім беруді ұйымдастыруда жаңа үкімет алдында тұрған маңызды міндеттердің қатарында оқушыларды ен алдымен қазақ тілінде оқулықтармен және оқу әдебиетімен қамтамасыз ету болды. 1928 жылға қарай қазақ мектептері үшін 30-дан астам оқулықтар шығарылды. Қазақ зиялыларының белгілі өкілдері өздерінің ана тіліне арналған оқулықтар жазуға ұмтылды; қазақ тіл білімінің негізін салушы А. Байтұрсынұлының оқу құралы жазылды; қостілдік мәселесін көтерген ана тілін оқыту әдістемесін Ж. Аймауытов жасаған; қазақ тіліндегі орта мектепке арналған тұңғыш алгебра оқулығын құрастырушы Қ. Сәтбаев; география оқулығының авторы – Ә.

Бөкейханов [3] болған. Алайда, бұл мәселе 1920-30 жылдар бойы өзекті болып қала берді, бұл білікті мамандардың жетіспеушілігімен де, 30-жылдардағы Сталиндік саясат, атап айтқанда қазақ зиялыларына қатысты заңның қатаңдатылуымен де түсіндіріледі. Соның салдарынан барлық білімді, сауатты мамандар қуғын-сүргінге ұшырады.

Қуғынға ұшырғандардың арасында Қарқаралы мектептерінде жұмыс істегендер де болды. Солардың қатарында Алаш арыстары Жүсіпбек Аймауытов 1922-1924 жылдары, ал 1925-1926 жылдары Мұстақым Малдыбайұлы жұмыс істеді. Екеуі де тіл мәселесімен, психология және методика саласында еңбектерін жазған тұлғалар.

Қазақстанда жалпыға бірдей білім беруді енгізу мәселелерін шешудегі қиындықтар да жиырма жыл ішінде қазақ әліпбиіндегі өзгерістер сияқты ерекшелікпен байланысты болды; екі рет – 1929 жылы араб тілінен латынға, 1940 жылы кириллицаға көшірілді. Әрине, бұл да білім беру саясатын жүзеге асыруда күрделі қиындықтар туғызды. Қарастырылып отырған онжылдық табыстармен де, жетістіктермен де, сәтсіздіктермен де қатар жүретін реформаларды іздеу жылдары болды.

1920 жылдар Қазақстандағы білім берудің дамуының негізгі бағыттарын анықтайтын, өлкенің ерекшеліктері мен мәселелерін ескере отырып, ең алдымен әлеуметтік-экономикалық жағдайларымен байланысты уақыт болды. Мектептегі білім беру жүйесінің қалыптасуы ересек халық арасында сауатсыздықты жоюға бағытталған шаралар кешенімен қатар жүрді, оған қызыл киіз үйлер, білім ошақтары т.б. кірді.

Мектептерде білім беруді дамытудағы негізгі міндеттердің ішінде I сатылы мектептерді, әсіресе оларды ауылдарда құруға басты назар аударылды. Мұндай мектептерге 1930 жылдардың ортасына қарай мектеп жасындағы балалардың 70%-ы қамтылады деп күтілген болатын.

1920 жылдан бастап Қарқаралыда I сатыдағы мектеп тоғызжылдық және II сатыдағы 4 бастауыш мектеп жұмыс істей бастады.

Қарқаралыдағы мектеп проблемалары өзекті болып тұрды. Мәселен, 1922 жылы 22 шілдеде 80 адамнан тұратын қала активі уездегі ағарту жүйесінің жай-күйі туралы мәселені егжей-тегжейлі зерттеді [4].

1922 жылы Семей қаласында кеңестердің 3-ші губерниялық съезі өтті. Онда мектеп тақырыбы бірінші орында болды. Оқулықтар жоқ, сабақтар «кездейсоқ кітаптар» көмегімен өткізіледі деп айтылды. Қағаз, сия мүлдем жоқ, оқушылар барлық жерде архивтік құжаттарға жазады. Бордың орнына олар көмірді қолдануға бейімделді [4].

1923 жылдың ГубОНО комиссиясы отырысының хаттамаларында осындай фактілер де атап өтілді: *«В иных школах упражнения по письму производились на снегу, ...состав детей пестрый, ...помещений для школ нет. Последние размещены по зимовкам, связь весьма плохая вследствие разбросанности...»* [5, П. 11, қ.].

Мұғалімдер жағдайы нашар, үстіне киетін киім, аяқ киім жоқ деп, губерниялық халыққа білім беру бөлімі съездің қорытындысы ретінде мынадай

үндеу–парақша шығарды: *«Уважаемые товарищи, сельские учителя и учительницы! Кругом разруха, но детей надо обучать. Всё зависит от шкрабов (школьных работников). Мы победим, для чего напрягаем все силы»* [4].

Мұғалімдерді қызықтыру және олардың жұмысын ынталандыру үшін, ҚазАССР Халық Комиссариаты «Үздік мұғалімге», «Үздік мектепке», «ОК және БКП(Б) Крайкомының мектеп туралы қаулыларын үлгілі орындағаны үшін» деген байқаулар жариялады. Байқаулардың шарттары келесідей болды:

«Сыйлықақы алуға құқық беретін бөлімдер:

I. Мектепте жұмысты ұйымдастыру және жоспарлау;

II. Жүйелеу және игеру беріктігі үшін күрес;

III. Мектептегі оқу-әдістемелік жұмыс;

IV. Жекелеген пәндер бойынша жұмысты ұйымдастырудың мазмұны, әдістері;

V. Мектеп режимін нығайту және мектепте санитарлық-гигиеналық режимді орнату;

VI. Оқытудың еңбек-саяси технологиясын құру;

VII. Балалар мен балалар жұртшылығының мектептегі оқу-тәрбие жұмысының сапасы үшін күресі;

VIII. Мектептегі дене шынықтыру және әскери дайындық;

IX. Дінге қарсы және халықаралық тәрбие;

X. Оқушылардың қоғамдық пайдалы жұмысы

XI. Қоғамды ұйымдастыру. саяси технологиялар мектебі үшін күрес» [6, П.33].

Жүлделі орындар үшін берілетін сыйлықтар анықталды:

«I сыйлық:

а) орталық курстар мен конференцияларға іс-сапар, 5 сыйлық;

б) әрқайсысы 500 рубльден ақшалай, барлығы 5 сыйлықақы.

II сыйлық:

а) әрқайсысы 300 рубльден ақшалай, барлығы 10 сыйлық;

б) курортқа жолдама, 5 сыйлық.

III ақшалай сыйлық 150 рубль, 25 сыйлық;

а) ағартушы кітапханасы, әрқайсысы 50 рубль, 25 сыйлық

б) мерзімді педагогикалық әдебиетке жазылу, 30 сыйлық» [6, П.33].

Қарқаралы ауданында осы байқауға қосымша үздік мұғаліміне байқау жарияланды. Алғашқы үш жүлдегерге костюм, сағат, В.И. Лениннің шығармаларын беру және газет басылымдарына жазылу уәде етілді.

1920 жылдар кеңес қоғамы өмірінің барлық жақтарын қатаң идеологияландыруға негізделген жаңа білім беру жүйесінің қалыптасу уақыты болды. Кеңес үкіметі жалпы Қазақстанда, оның ішінде Қарқаралы өңірінде білім беру мен ағарту жүйесін нөлден бастады деу дұрыс болмас еді.

1917 жылға дейін қазақ даласында әртүрлі мазмұндағы және дайындық деңгейіндегі оқу орындары болды. Азамат соғысы аяқталып, бейбіт құрылыс басталғаннан кейін жаңа үкімет бұрын жинақталған тәжірибені пайдалана

отырып, оқу орындарын құруды бастады. Бұнда білім беру жүйесінде жұмыс істеуге ескі кадрларды тартылғанын да айту керек.

Жоғарыда айтылғандай, Кеңес өкіметі халықтың идеологиялық тәрбиесіне үлкен мән берді. Сондықтан мектеп ісін ұйымдастыруда идеология мәселелері бірінші кезектегі маңызға ие болды, бұны келесі құжаттан көруге болады - *«Предполагаемая компания по школьно-просветительной работе Губсоцвос на предстоящий 1923-1924 учебный год»*. Осы құжаттың кейбір үзінділерінен мектеп жағдайын көруге болады: *«Школа должна охватить все стороны человеческого существования, отсюда вытекает целый ряд разнообразных педагогических требований. Но их можно сгруппировать в 4 группы. Прежде всего ребенок – часть природы, животное, а потому ему должны быть даны в школе средства для обслуживания голого инстинкта самосохранения. Это значит, что необходимо воспитать прежде всего здоровое тело, сильное, выносливое, ловкое, во всех отношениях человека жизнеспособного телесно. Это достигается разумными играми, гимнастикой и спортом. Ребенок дан нам не только как природа, а он выступает перед нами как индивидуальное существо, роль, характер и проч. Одного ребенка не совпадает со всем этим другого и в этой своей индивидуальности он жизненно заинтересован. Отсюда – школа должна дать ребенку свободно проявиться, если это не нарушает общественных и государственных интересов. Общественный/ социальный интерес и есть здоровое ограничение. Человек существо социальное. Во всем своем индивидуальном разнообразии он может развернуться только тогда, когда он находится в среде себе подобных. Вне общества человек немыслим. Человек важен и нужен не как калейдоскопическая индивидуальность, а как организованная. Стало быть необходимо воспитать в ребенке так называемое чувство общественной солидарности, т.е. способность жить в семье, обществе, государстве и человечестве, иными словами, достойного члена общества, гражданина. Это достигается путем политического воспитания и конкретизации данного на опыте общественной работы, общественных и школьных праздниках и проч. Наконец все завершается тем, что человек участник культуры; созданного самим человеком идейного мира, он живет так или иначе идеями добра, красоты и истины, как бы наивны или грубы они не были. Только все это в совокупности даст настоящего человека. Здесь, вернее, на этом строится настоящая человеческая жизнь. Отсюда вытекает требование воспитать сочлена культуры, способного ценить ее и обогащать дальше. Необходимо, стало быть, воспитать человека физически сильного, социально чуткого, гражданственно стойкого, нравственного, знающего, т.е. образованного и эстетичного. ...человек должен быть борцом и творцом»* [7, П. 59]. Басқаша айтқанда, мектепте оқу барысында баланы мықты, дені сау, сауатты және ең бастысы, елге адал азамат етіп тәрбиелеу қажет болды.

Ал Қарқаралы өңірінде жалпы білім беру жүйесін даму деңгейін архив қорларында сақталған бірқатар құжаттар бойынша бағалауға болады.

Мысалы, Семей губерниясының ұлттар басқармасының аз ұлттар арасындағы жұмысы туралы есептерінің бірінде 1921 жылдың басындағы мектептер мен оларда оқитын балалардың саны туралы деректер келтірілген.

Кесте 1

21.04.1921 Семей губерниясындағы мектептер саны туралы мәліметтер

Уезд	I сатылы қырғыз мектебі	Оқушылар саны	I сатылы орыс мектебі	Оқушы саны	Жалпы мектептер	Жалпы оқытандар	II сатылы мектептер	Оқушы балалар
Қарқаралы	92	2376	9	536	111	2912	1	45

Дерек: ҚР ОМА. – Қор 81. – Тізім 1. – Іс 264. – П.9

Көріп отырғанымыздай, 1920 жылдардың басында Қарқаралы өңірінде негізінен қазақ және орыс ұлтының балалары оқитын барлық деңгейдегі 102 мектеп болған. Оның ішінде бір ғана мектеп екінші сатылы мектеп болды, қалғандары бірінші сатылы мектеп болды.

Сонымен қатар, Қарқаралы өңірінде жұмыс істеген орыс және қазақ оқу орындарының тізімі берілген құжаттың мазмұны мол ақпарат береді.

Кесте 2

Қарқаралы және оның ауданындағы орыс оқу орындарының тізімі

№	Мектеп атауы	Мекен-жайы	Мұғалімдер саны	Оқушылар саны		
				ұлдар	қыздар	Барлығы
1	1-ші Кеңес мектебі II сатылы	Қарқаралы қ-сы	5	25	20	45
2	1-ші Кеңес мектебі I сатылы	Қарқаралы қ-сы	5	25	20	45
3	Хорошевская мектебі I сатылы	уезд	2	75	75	150
4	Николаевская мектебі I сатылы	уезд	1	50	50	100
5	Қала маңындағы мектеп I сатылы	уезд	1	17	17	34
6	Белогрудов мектебі I сатылы	уезд	1	15	10	25
7	Чалымская мектебі I сатылы	уезд	1	17	10	27
8	Богородская	уезд	1	40	39	79

	мектебі I сатылы					
9	Коробовская мектебі I сатылы	уезд	1	20	14	34
1 0	Бедаикская мектебі I сатылы	уезд	1	34	8	42
	БАРЛЫҒЫ:		19	318	263	581

Дерек: ҚР ОМА. - Қор 81. – Тізім 1. – Іс 264. – П.21

Кесте 3

Қарқаралы уезінің бірінші кезеңдегі ұлттық мектептер тізімі

№	Мектеп атауы мен саны	Болыс
1	1-ші Кеңес мектебі	Қарқаралы қ-сы
2	2-ші Кеңес мектебі	Қарқаралы қ-сы
3	3-ші Кеңес мектебі	Қарқаралы қ-сы
4	4-ші Кеңес мектебі	Қарқаралы қ-сы
	Қырғыз мектептері	
5	1-ші Темирчинская кеңес мектебі	Темирчинская болысы
6	1-ші Темирчинская кеңес мектебі	- // -
7	1-ші Темирчинская кеңес мектебі	- // -
8	1-ші Темирчинская кеңес мектебі	- // -
9-12	1,2,3,4 -ші Достарская кеңес мектебі	Достар болысы
13-16	1,2,3,4 -ші Эдрейская кеңес мектебі	Эдрей болысы
17-20	1,2,3,4 -ші Сартавская кеңес мектебі	Сартавск болысы
21-24	1,2,3,4 -ші Кентская кеңес мектебі	Кетск болысы
25-28	1,2,3,4 -ші Кувская кеңес мектебі	Кувск болысы
29-32	1,2,3,4 -ші Чубуртавская кеңес мектебі	Чубуртав болысы
33-36	1,2,3,4 -ші Бюрлинская кеңес мектебі	Бюрлин болысы
37-40	1,2,3,4 -ші Дегеленская кеңес мектебі	Дегелен болысы
41-44	1,2,3,4-ші Дагандельская кеңес мектебі	Дагандел болысы
45-48	1,2,3,4-ші Абралинская кеңес мектебі	Абралин болысы
49-52	1,2,3,4 -ші Акботинская кеңес мектебі	Акботинск болысы
53-56	?	?
57-60	1,2,3,4 -ші Акчатавская кеңес мектебі	Акчатав болысы
61-64	1,2,3,4 -ші Балхашская кеңес мектебі	Балхаш болысы
65-68	1,2,3,4 -ші Беркаринская кеңес мектебі	Беркарин болысы
69-72	1,2,3,4-ші Катенбулакская кеңес мектебі	Катенбулак болысы
73-76	1,2,3,4 -ші Кызылтавская кеңес мектебі	Кызылтав болысы
77-80	1,2,3,4 -ші Моинтинская кеңес мектебі	Моинты болысы
81-84	1,2,3,4 -ші Кургинская кеңес мектебі	Кургин болысы
85-88	1,2,3,4-ші Сарыбулакская кеңес мектебі	Сарыбулак болысы
89-92	1,2,3,4 -ші Токраунская кеңес мектебі	Токраун болысы

Дерек: ҚР ОМА. - Қор 81. – Тізім 1. – Іс 264. – П. 22

Орыс мектептері туралы мәліметтер кеңірек және бұл мектептерде қанша ұл-қыз оқығаны туралы түсінік беретін болсақ, қазақ мектептері туралы ондай мәлімет жоқ. Айта кетерлігі, орыс мектептерінің ішінде екінші сатылы бір мектепті көреміз, ал қазақ мектептерінің барлығы бірінші сатылы. Яғни, қазақ балалары 1920 жылдардың басында толық емес орта білім немесе басқаша айтқанда бастауыш білім алды. Бір орыс мектебінде толық орта (9 жылдық) білім берілді. Бұл, жоғарыда атап өткеніміздей, XX ғасырдың алғашқы онжылдықтарында қазақ мектептерінің оқулықтар мен оқу әдебиеттері мәселесінде күрделі қиындықтарды бастан кешіргендіктен ғана орынды қадам болды. Айта кету керек, проблемалар кейінгі жылдары да сақталды. 1941 оқу жылында Қазақ КСР Халық ағарту комиссариатының бекітілген бағдарламасы мен оқу жоспарына сәйкес «XX ғасырдағы қазақ әдебиеті» курсы оқыту Ә. Нәрішевке тапсырылды. Ал оқулық болмағандықтан, оқу құралы ретінде жазушы С. Мұқановтың «XX ғасырдағы қазақ әдебиеті» кітабының 1-ші бөлімі ұсынылды [8, П.2].

Бұл жағдай университеттік білім берумен байланысты, бірақ ондай үрдіс сол жылдардағы орта және орта мамандандырылған білім беру жүйесіне де тән болды.

Есепте әрі қарай «Қарқаралыда 2 мектеп бар, оның ауданында – 105. Қарқаралыдағы барлық мұғалімдер саны – 17, оның ауданында – 123» [9, П. 31] деп көрсетуімен қатар, 1920 жылдардың ортасына қарай Қарқаралы уезінде 1238 оқушы оқитын, I сатылы 80 мектеп болды. Оның 1042-сі қазақ ұлты, 192-сі орыс студенттері, 4-і татарлар. Бұл мектептерде 134 мұғалім сабақ берді, оның 117-сі қазақ, 15-і орыс, 2-і татар болды.

Қарқаралының өзінде 3 мектеп болды, онда 1039 адам оқыды: 866 қазақ, 102 орыс, 7 татар. Сондай-ақ 134 оқушы оқитын (82 қазақ, 40 орыс және 12 татар) тоғыз жылдық кезеңге сәйкес 2 сатылы мектеп болды. Тоғызжылдық мектепте 16 мұғалім жұмыс істеді. Мешіттердің жанында діндарларға арналған 2 жеке мектеп болды [10, П.14].

Белгілі өлкетанушы Ю.Г. Попов мақаласында келтірген көрсеткіштері бар есебінен біз кейбір сәйкессіздіктерді көреміз. Ю.Г. Попов Қарқаралы қаласының өзінде 3 мектепті атап өтеді, оның бірі біздің түсінгеніміздей, 2 сатылы мектеп болған. Сонымен бірге Ю.Г. Попов қазақ балаларының екінші сатылы мектепте оқығанын көрсететін мәліметтерді кездестіреміз, бірақ Семей губерниясының оқу-ағарту бөлімінің ұлттар істері бөлімінің есебіндегі қазақ мектептері туралы кестеде мұндай деректер жоқ. Бәлкім, бұл ұлттар басқармасының есебінде ұлттық (яғни қазақ) мектептер туралы мәліметтер берілгенімен, олардың арасында екінші сатылы мектептер болмағанымен түсіндірілсе керек.

1920 жылдардағы мәліметтерді 1930 жылдардың ортасындағы көрсеткіштермен салыстыра отырып, барлық деңгейдегі мектептерде оқушылардың өсімі айқын байқалды деп айта аламыз.

Бұл мектептердің ішінде жоғарыда атап өткеніміздей, өз қызметін ұйымдастыру жағынан ерекшеленетін мектеп-интернаттар да болды. Сөйтіп, 20-жылдардың ортасында жұмыс істеген Кент болыстық мектебіне халықтың ерікті жәрдемімен қолдау көрсетіліп, онда 14 бала оқыды: *«Интернатта бір мұғалім қызмет етеді. 7 ауылдан 14 бала, 2 адамнан жиналды. Халыққа 170 пұт бидай уәде етілген. Қалайылау кезінде (18 қараша) 81/2 пұт бидай, 21/2 пұт тары жиналды. Балалар 1 қарашадан бері интернатта. Мұғалім мазмұнын Уонодан алады... Балалардың өзін-өзі басқару ұйымдары жоқ, сыныптар оқу, жазу және арифметикадан, саяси сауаттылықтан, негізгі гимнастикалық қозғалыстардан тұрады... Тамирған болысының мектебі жеке ғимаратта орналасқан... Пәтер ақысын ешкім төлемейді. Мектеп-интернатта 11 бала бар. Олар өз қаражатымен өмір сүреді. Олар сыныптарда тұрады. Мектепте мұғалімге арналған пәтер бар. Мектептегі сабақтар 1 қарашадан басталды. Инспектор Уононың эскиз түріндегі оқу бағдарламасы. Оқушылардың білімдерін сайыс арқылы тексеру. Мектептің санитарлық-гигиеналық жағдайы: тар жағдай, топырақтың едені ластану мен шаң-тозаңды тудырады, сондықтан тазалықты сақтау өте қиын»* [11, II. 96, II. 96, қ.]. Бұл жағдай негізінен 1930 жылдары жалғасын тапты.

Бүкіл 1920 жылдар бойы жүзеге асырылған іс-шаралар республикада 1930-1931 жылдары – алдымен отырықшы аудандарда, кейін көшпелі халқы бар аудандарда жалпыға бірдей бастауыш білім беруді енгізуге мүмкіндік берді. Жалпы білім беру жүйесі нақтылана бастаған кез болды.

Кесте 4

1930 жылдардың ортасына қарай Қарқаралы уезінде мектептегі білім беру жүйесі төмендегідей болды

Аудан	жылдар	I		II		III		IV		V		VI		VII		VIII		Барлығы	
		Сынып саны	Оқушы саны	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
Қарқаралы	34/35	41	959	36	594	11	292	6	117	2	66	2	34	2	75	-	-	100	2078
	35/36	46	817	43	750	28	572	10	298	2	78	2	43	2	27	1	21	134	2606

Дерек: ҚОМА. - Қор 17. – Тізім 1. – Іс 19. - II.15

Көріп отырғанымыздай, сегіз жылдық білім беретін мектептерде екі жарым мыңнан астам бала оқыды, оқушылардың негізгі контингенті төменгі кластарда – біріншіден төртіншіге дейін болды. Жалпы, екі оқу жылында оқитын балалар санының өскені байқалады. Бұл санға мал шаруашылығына байланысты құрылған бастауыш және орта мектептерде оқитын балалар кіреді. Қарқаралы ауданының мал шаруашылығы аймақтарындағы бастауыш

мектептердегі үлгілік мектептердің контингенті 807 оқушыны, толық емес орта мектепте – 482 оқушыны құрады [12, П.7, П. 7, қ.].

XX ғасырдың 30-жылдарында аудан билігінің шешкен міндеттерінің қатарында мектеп жасындағы балаларды есепке алу, бар мектеп үй-жайларын ішінара аяқтау және бейімдеу болды. 1934-1935 оқу жылының басына қарай бастауыш мектептердің саны 8482 баланы қамтитын 140-тан 192-ге дейін, ал толық емес орта мектептердің саны 7-ден 10-ға дейін өсті, онда 458 адам қамтылды. Өткен оқу жылымен салыстырғанда бастауыш мектептердің өсімі 37,1%, ал ондағы оқушылар санының өсімі 22,6% құрады. Толық емес орта мектептерде бұл көрсеткіштер келесідей болды: сәйкесінше 42,8% және 53,4% [13, П.21].

30-шы жылдары мектеп ісін ұйымдастырудың сипаттамаларының бірі мектептерде «жат элементті» тазарту болды. Бұл Кеңес өкіметінің сол кездегі саясатымен тығыз байланыста болды. Ол И.В. Сталиннің социализм қалыптасқан сайын таптық күрес күшейе түсетіні туралы нұсқауларына сүйене отырып, өз жұмысының маңызды құрамдас бөлігі ретінде «жат элементтермен» күресті қарастырды. Ең алдымен, бұл кулактар, середняктар, зиялы қауым болды. Мұнда біз Кеңес өкіметі қызметінің осы жағын анық түсіндіретін бір құжаттың түпнұсқасын келтіргіміз келеді:

«ПЛАН

проведения проверки социального состава учащихся и чистки средних учебных заведений от чуждых элементов

1. Вся работа по проверке социального состава учащихся проводится под руководством комиссии при Окружкоме ВКП(б), с привлечением директоров техникумов и зав.школой, партийной частью администрации и педагогического состава и партийно-комсомольской части учащихся.

2. Проверке подвергаются учащиеся всех техникумов и казахской школы II ступени.

Свою работу комиссия Окружкома проводит в следующем порядке:

1. До начала фактического пересмотра социального состава учащихся в стенах техникумов и казахской школы девятилетки, силами партийно-комсомольской организации проводится среди учащихся разъяснение о сущности классовой политики партии и советской власти в деле подготовки красных специалистов и педагогов, для чего ставятся доклады на общеученических собраниях.

2. Для общего руководства, как подготовительной работой, так и проведения самой проверки, к каждому учебному заведению, подлежащему проверке, прикрепляется член или кандидат Окружной комиссии.

3. После проведения подготовительно-разъяснительной работы, член комиссии, организуя вокруг себя партийную часть администрации, преподавателей и бюро комсомольской ячейки, ставит доклад сначала на собрании комсомольцев и коммунистов, а затем на общеученическом собрании

– о значении чистки советских средне-учебных заведений в Казахстане от чуждых элементов и задачах, стоящих перед партией в деле оздоровления средней школы и ставит вопрос о проверке социального состава учащихся в их школе или техникуме.

4. После проведения разъяснительной работы, члены комиссии совместно с администрацией, партийной частью и бюро ячеек ВЛКСМ приступают к выявлению классово-чуждых элементов в составе учебных заведений, по материалам и селькоровским заметкам, имеющимся в самих учебных заведениях – ОкрОНО и Окружном ВКП(б) и ВЛКСМ на отдельных слушателей, а также по вновь принимаемым заявлениям.

5. Результаты проверки и списки выявленных чуждых элементов выносятся на обсуждение комсомольского собрания, после чего член комиссии выносит свое заключение. На общеученическом собрании зачитывают список подлежащих исключению и объявляется о возможности апелляции перед Окркомиссией в течение 3-х дней.

Примечание: При подаче заявления в комиссию аппелирующий заполняет соответствующую анкету и прилагает опровергающие документы.

6. Вся подготовительную работу члены комиссии прodelывают до 8 января, а материалы и списки подлежащих к исключению представляются комиссии не позже 9 января...

8. Об окончательных результатах списки 14 января объявляются на общеученическом собрании и в местной печати.

9. Исключенные учащиеся в период текущего года по решению педагогического совета, как классово чуждых элементов, утверждаются Окр.Комиссией...

11. Выводы и предложения комиссии по чистке утверждаются Бюро Окружного ВКП(б) и оформляются через педагогический совет техникумов и школы девятилетки».

Протоколға қол қойған: төраға Сагиндыков, хатшы Лежнев [14, П.5-7 Протоколы заседаний окружной комиссии по чистке учащихся средних учебных заведений и казахской школы III ступени интернатского типа].

Сауатсыздықты жою шараларына келетін болсақ, бір ғана мысал, біздің ойымызша, бұл жұмыста орын алған мәселелер мен қиындықтарды нанымды түрде көрсетеді. Ол Қарағанды облыстық атқару комитеті президиумының 1936 жылғы 7 наурыздағы қаулысы «1936 жылғы Қарқаралы өңіріндегі сауатсыздықты жоюдың қорытындылары туралы» қаулысында: «...сауатсыздықты жою жоспары 1936 жылы облыста тосқауыл қойылды. Жоспардағы 3148 адамның орнына 1050 адам немесе жоспардың 33 % ғана сауатсыздықтан жойылды. 1937 жылдың 1/1 бөлігінде 1355 сауатсыз адам /18,9%/ және 1870 сауатсыз /23,1%/» [13, П.22]. Мәдениет қайраткерлерінің қоғамдық ұйымының күшімен сауатсыздықты жою мәселесін шешу ұсынылды [13, П.24].

Тәрбие жұмысына да ерекше көңіл бөлінді, себебі әлемдегі барлық езілген халықтарға азаттық әкелетін болашақ коммунизм құрылысшыларын

тәрбиелеу (біз сол дәуірдегі, ең алдымен, сол дәуірдегі көптеген құжаттардың риторикасын сақтаймыз, облыста білім беру жүйесін құру), жас ұрпақты маркстік-лениндік идеология рухында тәрбиелеу билік пен педагогикалық ұжымнан жұмыстың жаңа формалары мен әдістерін іздеуді талап етті.

Осы әдістердің бірі үлгілі балаларды әлеуметтік қорғау мекемелерін құру болды: «Үлгілі балаларды әлеуметтік қорғау мекемелері барлық оқу-тәрбие жұмыстарының орындалу қарқыны жоғары осындай үлгідегі мекемелерге бөлінуі керек.

Негізгі көрсеткіштер:

1 – мектептегі оқуды дұрыс ұйымдастыру, балалардың саналы тәртібі, сабаққа қатысуы мен сабақ үлгерімі жоғары болуы;

2 - қоғамдық-саяси тәрбие жұмысын жолға қою, балалар мен жасөспірімдердің пионер және комсомол ұйымдарына қатысуының жоғары пайызы, балалардың саяси дамуы мен сана-сезімі, социалистік жарысқа қатысуы, тәрбие және тәрбие міндеттеріне бағынатын қоғамдық пайдалы еңбекке баулу;

3 - балалар мен педагогикалық ұжымның жұмысын ұйымдастыру;

4 – мекеменің мықты материалдық базасы және дұрыс ұйымдастырылған тұрмыстық-шаруашылық қызметі» [15, П.19].

Өңірдегі оқушылардың едәуір бөлігі интернаттарда оқыды, олардың бірнеше түрі болды: пансион-интернаттар, ауылдық және ауылдан алыс жатқан қыстақтардағы балаларға арналған 1-сатылы мектептердің мемлекеттік мектеп-интернаттары.

Олар ата-аналардың осы білім беру мекемелерінің қызметін ұйымдастыруға қатысу дәрежесі бойынша ерекшеленді, кейбіреулерінде ата-аналар білім беруді материалдық қамтамасыз етуді, оның ішінде тамақтануды және интернатта тұруға байланысты барлық шығындарды толығымен өз мойнына алды; кейбіріне мемлекет есебінен балаларды азық-түлікпен және тұрмыстық заттармен қамтамасыз ету жүзеге асырылды. Шалғайдағы мал шаруашылығының балалары интернатта тұрып, оқыды.

Мектеп жүйесін дамытудың негізгі нәтижелері мен оны жетілдіруге қажетті шаралар Халық Комиссарлары Кеңесі мен Бүкілодақтық коммунистік партияның өлкелік комитетінің 1935 жылғы 13 қарашадағы «Оқушылардың білім беру жүйесін оңтайландыру туралы» қаулысында көрініс тапты. Қазақстандағы мектеп жүйесінің құрылымы және казак орта мектебінің өсіруі» атты құжатқа ҚАКСР Халық Комиссарлар Кеңесінің төрағасы О. Исаев пен БКП(б) (Бүкілодақтық Коммунистік партия (большевиктер) өлкелік комитетінің хатшысы Л. Мирзоян қол қойған. : «... бар бір, екі, үш жылдық мектептердің барлығын төрт класты бастауыш мектепке айналдыру керек... төртінші кластар оқушылар саны 6-7 адамнан аспайтын жерде де құрылады... Көшпелі аймақтарда балаларды оқытуда толық негізделген сияқты, әдетте, орта және орта мектептер болуы керек» [15, П. 55]. Басқаша айтқанда, 30-жылдардың аяғына қарай мектептік білім беруді дамытудың жоғары деңгейіне

көшу, аяқталмаған мектептерден бас тартып, жалпыға бірдей бастауыш білім беруге көшу мақсаты қойылды.

1935 жылы Қарқаралы өңірінде 49 бір сатылы мектеп болды. 3275 оқушы болса, оның 2171-і ұл, 1104-і қыз. Ел бойынша 2959 қазақ, 256 орыс, 42 татар, 18-і басқа ұлт өкілдері. 92 мұғалім сабақ берді, ал 1934 жылы 76 мұғалім [17, П.13].

1930 жылдардың аяғына қарай Қарқаралы өңіріндегі мектеп құрылысының барысын бағалауға мүмкіндік беретін көрсеткіштер алдыңғы кезеңдегі көрсеткіштерден онша ерекшеленбеді.

Кесте 5

Аудандар тізімінен және Қарағанды, Павлодар және Шығыс Қазақстан облыстарының экономикалық жағдайы туралы мәліметтерден алынған.
1938 ж.

Аудан атауы	Білім беру	
	Барлық мектеп саны	Оқушылар саны
Қарқаралы ауданы	35	2462

Дерек: ҚР ПА. – Қор 708. – Тізім 1. 708. – Іс 1174. - П. 9

РКП(б)-БКП(б) Қазақ өлкелік комитетінің 1938 жылғы мәліметтері бойынша, Қарқаралы өңірінде 1930 жылдардың аяғында 2462 оқушы оқитын 35 мектеп болған. Өкінішке орай, бұл ақпарат мектептегі білім берудің жай-күйі туралы толық мәлімет бере алмайды, себебі бұл мектептердің қаншасы бір, қаншасы екі сатылы мектептер болғаны, сондай-ақ қанша бала ұлттық мектептерде білім алғаны және қаншасы орыс мектептерінде оқитыны белгісіз.

Болашақта жоғары оқу орнына негіз болатын, бұрыннан бері келе жатқан мектептердің базасында арнаулы орта оқу орындарының желісін ашу көп қиындық келтірмеді. Солардың қатарында Қарқаралы жерінде 1920-1930-шы жылдары бұрынғы мектептердің орнына жаңадан ашылған арнайы педагогикалық және ауылшаруашылық техникумдар болды.

Қарқаралы ауданындағы II сатылы мектепке келетін болсақ, оның педагогикалық бейімділігі болды – ол мектеп I сатылы мектептерге мұғалімдер дайындады. Бұл біржақтылықты 1928-1929 оқу жылында мектеп мұғалімдері кеңесі қабылдап, аудандық халыққа білім беру бөлімі бекіткен. Мектеп меңгерушісі П. Бардеев құрастырған «II сатылы Қарқаралы мектебінің 1929-1930 оқу жылына арналған кәсіптік даярлығы туралы» баяндамасында «...осы оқу жылынан бастап мектеп кәсіптік оқытуды жүргізе бастады; педагогикалық кәсіптік оқыту мәселесі аудандық халыққа білім беру бөлімімен келісілді; педагогикалық колледжде қазақ тіліндегі әдебиеттер қосылып оқу жоспары мен бағдарламасы қабылданды; барлық студенттер өз есебінен тұрады; Мектеп шәкіртақы бермейді...» [18, П. 5]. Осындай оқу орындарын құру арқылы педагогикалық кадрлардың жетіспеушілігі мәселесін шешуге талпыныстар жасалды.

Солардың бірі Орталық Қазақстандағы оқу жүйесінің негізін қалаған тарихы 1920 жылдардың басынан бастау алған Қарқаралы педагогикалық училищесі болды. Ол облысымыздағы ғана емес, жалпы Қазақстандағы алғашқы орта мамандандырылған педагогикалық оқу орындарының бірі еді.

Қарқаралыда мұғалімдер семинариясын ұйымдастыру идеясы 1917 жылғы ақпан төңкерісінен кейін пайда болды. 1920 жылы оқытушылар құрамын құруға біраз күш жұмсалды. Бұл жаңалық Далада байқалып, баспаға шықты. Қарқаралыда мұсылман халқы үшін қырғыз мұғалімдер семинариясы ашылады [19].

Ғылыми әдебиеттерде педтехникумның негізі қаланған күні туралы бір неше пікір бар. Мәселен, Орталық Қазақстанда жоғары білім берудің қалыптасуы мен дамуын зерттеушілердің бірі А.Қ. Қапышев өзінің диссертациясында Қарқаралы педтехникумына алғашқы қабылдау 1920/21 оқу жылында өткенін және 102 оқушыны, оның ішінде қазақтарды – 76, оның ішінде қазақ қыздардың – 2 құрағанын атап өтеді [20, с. 32].

Ғылым докторы Д.У. Үмбетжановтың пікірінше, техникумды 1921 жылы А.А. Ермаков ашты, ол бір мезгілде 2-сатылы мектептің бірінші директоры болды: «1921 жылы А.А. Ермаков Қарқаралыда 2-сатылы мектеп пен педагогикалық техникум ашады» [21, с. 34-37].

А.А. Ермаковтың өзі 1961 жылғы 25 желтоқсандағы өмірбаянында: «1921-1924 жылдар аралығында 2-ші сатыдағы мектептің (бұрынғы нақты училище) меңгерушісі және ондағы математика пәнінің оқытушысы болдым», - деп жазады [22].

Өлкетанушы Л.ҚОР Семенов техникум 1920 жылы құрылған. Онда 1921 жылы штатта 12 мұғалім болды. Келесі жылы техникум жанынан кітапхана мен интернат ашылды деп жазған [23, с. 274].

Сол кездегі қиын жағдайларға байланысты педтехникум 1924 жылдың көктемінде жабыла жаздады. Семей губерниялық халыққа білім беру бөлімінің алқасы 1924 жылғы 7 наурызда қаулы етті: «Учитывая полное отсутствие в уезде квалифицированных учителей техникум сохранить» [24].

1926 жылы 1 наурызда Қарқаралыда кеңестердің уездік съезі өтті. Аудан меңгерушісі Жүніс Кизяков: «В Казпедтехникуме обучается 67 человек. Из них 65 казахов и 2 татарина. Есть интернат на 50 человек. Из-за недостатка учителей в уезде Казпедтехникум должен срочно выпустить 22 специалиста и направить их в школы» - деп айтқан болатын.

Педагогикалық техникум қазақ және орыс бастауыш мектептеріне мұғалімдер мен мектепке дейінгі тәрбие мамандарын дайындады. Педагогикалық техникум қазақ деп аталса да, ондағы оқыту 1932 ж. қоса алғанда 10 жыл бойы орыс тілінде жүргізілді.

1926-1927 оқу жылындағы Қарқаралы педтехникумы оқушыларының саны мен ұлттық құрамы туралы мәліметтерді мына кестеден көруге болады:

Коммунистік партияның кәсібі білім беру ведомстваға бағынысты техникумдар мен институттардағы оқушылардың саны мен ұлттық құрамы туралы мәліметтер. 1926-1927 оқу жылы

Мекеме атауы	Оқушылар саны							Мұғалімдер сан		
	каз.	орыс	басқа	Жұмысшы	шаруа	Қызметкер	басқа	каз.	орыс	басқа
Қарқаралы техникумы	140	-	4	-	118	7	6	5	8	-

Дерек: ҚР ОМА. – Қор 141. – Тізім 1. – Іс 1402. - П. 34

Сол 1926 жылы Қарқаралы педагогикалық техникумын алғашқы болып 15 адам бітірген, оның 13 түлегі қазақтар болды [25, П.137].

Архив құжаттарында педтехникумда оқу-тәрбие үрдісінің қалай ұйымдастырылғаны, сабақ өткізуге қандай байыпты көңіл бөлінгені, сабақта оқушылармен жұмыс істеудің түрлі әдіс-тәсілдері қолданылғаны туралы қызықты материалдар бар.

Қазан төңкерісінен кейін Қарқаралы педагогикалық училищесінде оқитын студенттерге білім мен тәрбие беруде марксизм-ленинизм идеологиясы тұрғысынан білім мен тәрбие беру жұмыстары бірінші орынға қойылған екен. Оның дәлелі Қарқаралы аудандық архив құжаттарында аталған оқу орнының тарихына байланысты материалдардың болуында [26]. Деректерге сүйенсек, училищеде ұстаздардың әдістемелік кеңесі болған, ол кеңесте қаралған мәселелер архив құжаттарында көрсетілген [27]. Әдістемелік кеңесте сабақты өткізуді жетілдірудің тәсілдері – жүйелі түрде және логикалық байланыспен түсіндіру әдістері туралы талқыланды. Сонымен қатар оқытудағы саяси техникалық білім беруге ерекше көңіл аудару керектігі айтылған. Кеңестің хаттамаларында арнайы еңбек тәрбиесі бүкіл білім берудің негізі болу керек деген мәселе қаралған. Училищенің студенттеріне ұстаздары білім мен тәрбие беруде «өзін өзі басқару жүйесі» деген, қазіргі заманда өзекті болып тұрған оқытудың тәсілдерін сонау XX ғасырдың 20-30 жылдары-ақ үйреткен екен.

Училищеде әртүрлі әдіс-тәсілдермен оқытуға ерекше басымдылық берілген. Мысалы, лабораториялық сабақ, қол еңбек сабағы, бақшада ауыл шаруашылығында жұмыс істеу, сурет сабағы, экскурсия сабағы, сахналық көріністер арқылы сабақ беру, көрнекілікпен оқыту, ғылыми-зерттеу әдісі, бір сөзбен айтқанда училищеде дайын білімді беру және ғылыми іздену әдістерінің болғандығы бүгінгі күнгі біз пайдаланып жүрген оқытудың әдістерінің негізі 1920-1930 жылдары қаланған.

Құжаттардың ішінде оқытудың әдістемесі туралы ақпараттар өте маңызды. Сабақ беру барысында студенттерге мынандай сұрақтар қойып, олардың түсінігін тексерген екен. Сұрақтар: А.Фадеевтың «Разгром» деген еңбегін оқығанда қандай оқиғаны түсіндің? Сұраққа берген жауапқа байланысты білім алушының саяси көзқарасын анықтау мақсаты екенін көруге болады.

Негізгі әдістердің бірі ретінде көрнекілік әдісі қолданылған, соның бірі тақтаға сурет салу әдісі. Мысалы: Грек-Рим соғысына байланысты тақтада соғыстың жолдары, қоршауы сурет схемаларымен берілген. Осы әдіс бүгінгі күні өз жалғасын тауып жаңғырған түрде - комикс ретінде қолданыла бастады. Тағы бір көрнекілік аппликациялық карта жасау. Оны жасау үшін қағаздарды әртүрлі бояуларға бояған. Сонымен қатар, география пәнінде өзен-көлдердің суреттерін тақтаға сызу арқылы түсіндірген. Табиғаттың сұлулығын көрсету үшін әртүрлі гүлдердің, шөптердің суреттерін тақтаға салу арқылы балалардың танымдық қабілетін арттырған. Осы арқылы білім алушыларға бормен тақтаға сурет салудың технологиясын үйреткен. Мысалы, алғашқы қауымдық құрылыс кезінде аңшылықты түсіндіру барысында мамонтты аулауды сурет арқылы түсіндірген. Сол арқылы тарихтағы идеограмма деген әдіс-тәсілдерді қолданып, қарапайым үйдің, құрал жабдықтардың түрлерін тақтадағы сурет арқылы түсіндіру үрдісі жерген. Жиі қолданылған әдістердің бірі сұрақ-жауап әдістері, белсенді еңбек әдістері, зерттеу әдістері, иллюстрацияны пайдалану әдістері, яғни бір сөзбен айтқанда білім алушылардың жан жақты қабілетті адам болып шығу үшін әртүрлі әдістерді пайдаланған.

Әдістемелік кеңестің хаттамаларында Сакалов және Ивановтың «О комплексном обучении» еңбегі туралы, соны пайдалану керек екендігі жайлы бағдарлама бар екендігі айтылады. Осыған сәйкес дәріс, әңгіме текстпен жұмыс жасау барысында жүйелі оқытуды пайдалу керек деген пікірлер айтылған. Оны қалай қолдану керек екендігі арнайы бағдарламада нақты берілген. Соның ішінде ерекше бір көңіл аударатын мынадай бір мәселені айтуға болады. Жоспарда нақты былай деп жазылыпты: 1) *Предметная система обучения* б) *Комплексная система обучения, коррелятивная, аккордная.* В) *варианты комплекса: 1) с сосредоточением учебного материала вокруг изучения родного языка, 2) с приурочиванием школьной работы к изучению природы родного края 3) с сосредоточением школьных занятий около человеческой деятельности и главным образом около доступных детям трудовых процессов...* [31]. Бұл құжаттың негізгі мақсаты оқытудың кешенді жүйесінде бірнеше әдістерді қолдануға болатынын көрсетуінде. Соның ішінде ана тілін оқытуда осы жүйені қолдануға ерекше көңіл бөледі, бірақ қай тіл екендігі анықталмайды. Сонымен қатар оқу жоспарында кешенді оқыту: туған өлкенің табиғатын оқыту және білім алушыларды еңбекке баулу үшін қолдану керектігін де жоспарлаған. XX ғасырдың 20-жылдарының соңына қарай осындай әдістерді қолданса ол бүгінгі күні де өзекті мәселе болып қалуда.

Педагогикалық училищеге байланысты құжаттық материалдардан көргеніміз сабақ барысында оқытушылардың әртүрлі әдістерінің жиі қолданғандығы. Біріншісі сабақты түсіндіру барысында мұғалімнің ауызша

баяндауының ішінде дәріс оқу және баяндау, сипаттау әдістерін қолданғаны жазылған. Сонымен қатар, талқылау, сипаттау, әңгімелеу пікір алмасу сияқты бүгінгі күнгі жиі кездесетін әдістемелердің бастауы сол 30-жылдары училищенің оқу әдістемесінің негізінен басталғанын көреміз. Әрбір оқушының қабілетіне байланысты үй тапсырмасын беру туралы да методикалық кеңестің хаттамасында айтылады. Сабақты өмірмен байланыстыру туралы талап үнемі қойылғандығы туралы да құжаттардан көруге болады. География сабағында өлкенің табиғатын флора фаунасынан жинаған материалдарды сабақ үстінде пайдалану сияқты әдістерде қолданылған. Сабақ үстінде білім алушылардың тәжірибе сабағында жасаған көрнекі құралдарын пайдаланып білім беруге ерекше көңіл бөлген.

Білім мен тәрбие беру барысында көркем әдебиетті пайдалануды басты әдіс деп санаған, соның ішінде көркем әдебиетті пайдаланған кезде тым әсерлеуге жол берілмеу керек деген де пікірлер айтылады. Көркем әдебиеттің ішіндегі тарихи тұлғалардың ерліктеріне қарапайым халықтың еңбек арқылы жетістікке жету мәселелері ерекше талқыланды. Барлық пәндерді оқытудың барысында жүйелі түрде хронологиялық негізде баяндау талаптарына үнемі көңіл бөліп отырған. Мысалы сабақты кіріспе әңгімеден бастау арқылы білім алушылардың білімін жүйелеу қорытындылау және олардың білімдерін белгілі тақырыпқа бағыттау үшін қажет болған. Сонымен қатар бақылау үшін әңгіме әдісінде оқытушы студенттердің жалпы білім деңгейін тексеру үшін диагностика жасаған. Осы арқылы оқудағы кемшіліктерді анықтау керек деген пікірлер методикалық кеңестің отырысында айтылғандығы туралы анықтамада бар.

Училищенің сол кездегі негізгі әдіс-тәсілдері Н.К. Крупскаяның мына ұстанымына негізделіп жүргізілген. *«... Если цель школы - воспитать послушных рабов капитала, - и методика будет соответствующая, и наука будет использована для того, чтобы воспитать послушных исполнителей, как можно менее самостоятельно думающих, рассуждающих; если цель школы - воспитать сознательных строителей социализма, - и методика будет совсем другая, - все достижения будут использованы для того, чтобы научить самостоятельно мыслить, действовать коллективно, организованно, отдавая себе отчет в результатах своих действий, развивая максимум инициативы, самостоятельности»* [32, 87 б.].

Сабақ үстіндегі алған білім жеткіліксіз деп санағандықтан оқу үрдісінде оқушыларға білім берудің тағы бір бағыты «өз бетінше тапсырмалар бойынша жұмыс істеу». Осы жолда мынадай мәселелерге көңіл аударған: екі үш адамнан тұратын жұмыс топтары; алғашқы уақытта тапсырма қысқа мерзімге беріледі; төменгі курста бір-екі сағат, жоғарғы курстарда екі-үш сағат; бірінші тапсырма өзіндік жұмысты орындай алуға үйрету үшін оның қабілетіне бейімделіп құрылады. Келесі тапсырма топпен орындауға беріледі, яғни жеке және топқа берілген тапсырмалардың ара-қатынасы 50-60 % болған. Бірінші топқа өз бетінше орындау жұмысы 20 % берілген, екінші топқа 30-40 %, ал жоғарғы топтарда 40-50 % [33, Л. 196]. Құжат материалдарына талдау жасаудың

барысында оқушыларға өзіндік тапсырма беруде студенттердің қабілетіменен жас ерекшеліктеріне қарап арнайы тапсырмалар берілгендігін көруге болады.

Оқу жүйесің жетілдірудің әдіс-тәсілдері және оқытудың әртүрлі жолдары үнемі педагогикалық кеңестің отырыстарында үнемі талқыланып отырған. Жүйелі түрде қолданып отыратын әдістердің бірі мазмұндап айту, әңгімелесу, кітапты оқып ондағы түсініксіз сөздерді оқытушының көмегімен түсіндіру сияқты әдістер де қолданылған. Осындай әдістерді талқылау 1928-жылы 4 ақпанда өткізілген кеңес отырысында талқыланды.

Оқушылардың орыс әдебиеті сабағында тақырыпты толық түсінгендігін тексеру үшін ауызша баяндау әдісімен қатар оқиганы сипаттау, бағалау және оқулықтың ішіндегі мәтіндерді талдау әдістерін қалай қолданатындығын педагогикалық кеңесте жоспарлы түрде қарастырылған.

Оқыту әдістердің ішіндегі үнемі бақылауда болған ол практикалық әдіс. Яғни, алған білімді тәжірибеде пайдалану, білімнің нәтижесін іс-әрекетте көрсету. Оқушылар іс-тәжірибе кезінде алған білімдерін іс жүзінде дәлеудеу немесе көрсету үшін оларға жетекшілер бекітілген. Жетекшілердің міндеттері арнайы нұсқаумен берілген. Іс-тәжірибенің сонында жетекшілердің есептері педагогикалық кеңестің отырысында арнайы талқыланды. Педагогикалық кеңестің отырысында талқыланды мәселелерді хаттамадан анық көруге болады. Педагогикалық училищенің оқу үрдісінде қолданылған білім және тәрбие беру әдістерінің маңыздылығы оның бүгінгі күнмен жалғасуында. Сол уақыттағы оқу үрдісін жетілдірудегі әдіс тәсілдердің бүгінгі тәуелсіз Қазақстан мемлекетінің орта және жоғарғы оқу орындарында да пайдаланып жүргендіктен бұл әдістің өміршендігін көруге болады.

Студенттердің іс-тәжірибеден өтулеріне ерекше көңіл бөлінгендігін көрсететін архив құжаттары жақсы сақталған. Осы құжаттармен танысу барысында бүгінгі Қазақстанның білім беру жүйесіндегі теориялық білім мен тәжірибені ұштастыру деген талапты Қарқаралы педагогикалық училищесінде де өзекті мәселе деп қарағанға көз жеткіздік. Сонымен қатар, іс-тәжірибеге бара жатқан студенттерге арнайы тапсырма берген. Сауатты және сауатсыз балаларды училищеге оқуға әкелуді міндеттеген. Яғни, біздің қазіргі кәсіби бағдар беру жұмыстарын ұстаздармен бірге студенттер атқарған.

Педучилищеде қызмет жасаған ұстаздар «Жаңа мектеп» деп аталатын журналда жарияланатын теориялық, әдістемелік материалдармен және оқу құралдарымен танысып, оны әдістемелік кеңесте талқылап отырған. Бұл журналда ауыл мектептеріне көмек беру туралы бастамалар жарияланған. Сондықтан іс-тәжірибеге барған студенттер немесе ауыл шаруашылық жұмыстарына көмектесуге барған студенттер де ұстаздық ақыл кеңес бере алатындай дәрежеде болған.

Ұстаздардың әдістемелік кеңесінің күн тәртібінде политехникалық білім беру туралы айтып, оқылатын пәндер мен еңбек үрдісінің арасындағы байланысқа аса маңызды көңіл бөлінсін деген хаттама кездеседі. Себебі сол уақытта жалпы білім берумен қатар политехникалық білім берудің арасында тығыз байланыс болу керектігіне ерекше көңіл бөлінді. Студент жастарға осы

бағытта білім беруді М.И. Калининнің мақаласында айтылған мына ұстанымды негізге алу керектігіне әдістемелік кеңесте тоқталған: *«Мы часто говорим за последнее время о политехнизации школы, то есть о всестороннем развитии учащихся о создании взаимной связи между изучаемыми предметами и трудовыми процессами в разных отраслях производства. Это очень хорошо, к этому надо стремиться. Но в то же время необходимо помнить, что все это возможно лишь хорошего знания родного языка, при умении грамотно выражаться, при хорошем знании арифметики и основных элементов других математических дисциплин. Игнорирование этих предметов затруднит в дальнейшем изучение других более сложных дисциплин»* [28, 147 б.]. Осы ұстанымды іске асыру мақсатында оқу үрдісін тәжірбиемен байланыстыру керек деген бүгінгі күні де өз мәнін жоймаған өзекті әдістемені педучилищенің оқу жоспарынан көруге болады.

Педучилищенің оқыту үрдісінде коммунистік тәрбие беруге ерекше көңіл бөлінген. Онда кеңестік дәуірдің идеологиясына сәйкес Лениннің, Сталинның өмірбаянымен таныстыру мәселесіне ерекше мән берілген. Осыған байланысты арнайы студенттік үйірмелер құрылған. Архив материалдарында сол үйірмелерге қатысып, жақсы оқыған студенттердің аты-жөні көрсетілген.

Педучилищенің оқу тәрбие жұмысын жетілдіру және оқушыларды коммунистік рухта тәрбиелеу үшін арнайы бірнеше үйірмелердің істегені туралы деректер архив құжаттарында сақталған. Сондай үйірмелердің бірі әуе қорғанысы (ПВО). Үйірменің 145 мүшесі болыпты, олардың барлығы белгіленген нормативті тапсырып, ПВО белгісін алған.

Үйірмелерде коммунистік тәрбие беруге көңіл бөлген, одан басқа музыка мен биге үйрету сабақтары жүргізілген. Музыка аспаптары жетіспегендіктен оны шешудің жолдары Ленинград қаласындағы «Красный октябрь» фабрикасына арнайы хат жолдау арқылы пианино, труба, скрипка тағы басқа музыкалық аспаптар сұрап хат жазған құжаттар дәлелдейді.

Оқу орнында «Қызыл Крест» ұйымы жұмыс істепті. Үйірменің 160 мүшесі болған, оның ішінде 145-і ғана норматив тапсырған. «Воиствующих құдайсыздар ұйымы» деген үйірменің 202 мүшесі болған.

Сонымен қатар шертпелі аспаптар (струнный) үйірмесі де жұмыс жасаған екен. Хор, шахмат дейбі үйірмелерінде 40 мүшесі болса, дене шынықтырудан волейбол үйірмесі жұмыс істеп, оған 12 студент қатысқан.

Оқу орнында «Қызыл бұрыш» бөлмесі жабдықталып, ол жерде музыкалық аспаптар, шахмат, дейбі және күнделікті жаңа газеттер қойып, білім алушыларға коммунистік тәрбие алуға мүмкіндік жасалған деп училищенің есептерінде нақты көрсетілген. Осы аталған үйірмелерде оқушыларға білім мен тәрбие беруді жетілдіруге арнайы көңіл бөлініп педагогикалық кеңес отырысында жұмыс барысы оның өткізілуі туралы жүйелі түрде талқыланып отырған [30, Л. 2].

Педучилищеде тілді оқытуға арналған арнайы оқу жоспары құрылған. Онда тілдің шығу тарихы туралы, тіл арқылы сезімін, көңіл-күйін білдіретін мақсаттар қойылып, оны іске асырудың әртүрлі әдістері көрсетілген екен.

Ерекше бір көңіл аударатын мәселенің бірі осы оқу орнында «Педагогикалық идеяның тарихы» деген арнайы курс оқылған екен. Осы курстың жоспарында педагогика ғылымына кіріспе деген арнайы бөлімі болған. Сол бөлімнің негізгі мақсаты, жастарға тәрбие беруде жанұяның, мектептің және қоғамның үлкен ықпалы бар екенін дәлелдеп көрсету болған. Мақсатқа жету үшін жас ұрпақтың қоршаған ортада және адамдар арасында, қалада және ауылда жүрген жағдайында іс-әрекеттерін бақылау әдістерін пайдаланған екен. Бұл ұстаным бүгінгі күнгі жастарды әлеуметтік ортада өзін қалай ұстау керек екендігі туралы жұмыстың сонау XX ғасырдың басында да өзекті болғандығын көрсетеді. Тәрбие берудегі әртүрлі көзқарастарды салыстыру арқылы жастардың іс әрекетін бақылау жүргізіліп отырған. Осы жоспардан ұрпақ тәрбиесіндегі бүгінгі күні де өзекті бір мәселені көруге болады. Ол «әлеуметтік тәрбие» деп жеке көрсетілген. Ондағы мақсаты қоғамды және әлеуметтік ортада жастарды тәрбиелеудің ерекшелігін анықтау болған. Ол үшін студенттер ауыл шаруашылығымен айналысатын Тоқырауын жерінде, мемлекеттік фермаларда, қалаға жақын шаруашылықтарда, жергілікті өнеркәсіп орындарында аз пайдаланатын және пайдаланбай жатқан байлықтар туралы ақпараттар жинап, оны арнайы диаграмма мен карталарда көрсету жоспарланған.

Сонымен қатар студенттер өлкедегі қылмыстың болуы туралы статистикалық материалдар жинаған. Олардың мәнін түсіну үшін ұстаздар Достоевскийдің «Записки из мертвого дома» және Короленканың түрмедегілердің өмірі туралы әңгімесін оқып таныстырған. Қарқаралы уезіндегі орысша сауатты, қазақша сауатты және жетім балалар туралы материалдарды студенттердің көзімен бағалауды пайдаланған. Сол үшін студенттер қосымша уездегі мәдени ағарту мекемелерінде болып халықтың жалпы мәдени деңгейін анықтау жұмыстарын да жүргізген. Осындай жұмыстың барысында жинақталған материалдардың негізінде, Қарқаралының халыққа білім беру бөлімінің жоспары жасалып, Семей губерниясының бюджетінен жақын және таяу арадағы оқу ағарту жұмыстарына қаржы бөлуді сұраған. Қаржы бөлуді сұрағанда студенттердің іс-тәжірибе барысында жинаған материалдарының негізінде, соның ішінде қоғамдық кітапханаларда болып көп оқылатын кітаптар жайлы ақпараттар беріп, бастауыш мектептердің жұмыстарын бақылап және сол жұмысқа тікелей қатысу барысындағы жасаған есептері мен губерниялық халық ағартушылық мекемелерін таныстыру арқылы дәлелдегендері Семей қаласының архив қорында сақталған құжаттардан көруге болады [29, ЛЛ.96-104, Л.106].

Бұдан шығатын тұжырым, XX ғасырдың басындағы Қазақстандағы оқу ағарту жұмысында Қарқаралы педагогикалық училищесінің жастарға білім мен тәрбие беруде қолданылған әдіс-тәсілдерінің өзектілігі бүгінгі күні оқу-ағарту саласында қызмет атқарып жүрген ұстаздардың тағылым және тәжірибе алуына көмектесетіндігі даусыз.

Техникум жұмыс істей бастаған алғашқы жылдары оның шәкірттері тек мұғалім ғана емес, кеңестік құрылыстың кез келген саласына жұмысшы ретінде

қызмет етті. Педтехникумның түлектері ауыл зиялыларының жетекші күшіне айналды, олар жай ғана мұғалім емес, әмбебап ұстаз болды.

Уақыт өте келе педтехникумда кіші және жоғары екі дайындық бөлімі құрылды, өйткені Қарқаралы ауданында және қаланың өзінде бірде-бір жетіжылдық мектеп болмағандықтан, педагогикалық техникумды толықтыруға бастапқы база болмады. Дайындық бөлімдері жеті жылдық мектеп ретінде қызмет етуі керек еді. Педагог кадрлардың тапшылығы техникумда жергілікті халық ағарту бөлімдері жіберген мұғалімдер оқитын екі жылдық педагогикалық курстардың ұйымдастырылуына ықпал етті.

Еліміздегі педагогикалық училищелер 1948-1949 оқу жылынан бастап семестрлік жүйеге, 4 жылдық оқу мерзіміне көшірілді. Бұл училищедегі сабақтар екі тілде: қазақ тілі мен орыс тілінде жүргізілді. Аталған жүйе Қарқаралы педагогикалық училищесінде де қолданылды.

Жалпы айтқанда, 1920-1953 жылдар аралығында Абай атындағы Қарқаралы педагогикалық училищесі 1100-ге жуық мұғалім шығарды, оның ішінде 1050-і сырттай оқу және екі жылдық педагогикалық курстар түлектерін және жазғы кезеңде жыл сайынғы мұғалімдер даярлауды қоспағанда, орта білімі бар мамандар [34, П.43].

XX ғасырдың 20-30-жылдардағы Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуы, жаңадан қалалар мен өндірістік елді мекендердің өсуі, жаңа оқу орындарының ашылуына деген сұраныстың және білікті мамандарға деген қажеттіліктің жоғарылауына әкелді.

Екінші оқу орны Қарқаралы ауыл шаруашылық, кейіннен зоотехникалық - малдәрігерлік техникум болған. Бұл оқу орны қазіргі кезде М. Әдекенов атындағы Қарқаралы ауыл шаруашылық колледжі деп аталады. Оның қалыптасуы мен даму жолдары қызықты да күрделі мәліметтерге толы. Тарихы тереңде жатқан бұрынғы Қарқаралы зоотехникалық малдәрігерлік техникумға қатысты көптеген құжаттар еліміздің Алматы, Қарағанды, Семей және Қарқаралы қалаларындағы архив қорларында жатыр. Қарқаралы архивінде аталған оқу орнының ресми түрде құрылуына байланысты мынадай мәлімет бар:

«Каркаралинский ветеринарно-зоотехнический техникум /зооветтехникум/ Министерства сельского хозяйства КазССР организован предположительно в конце августа месяца 1930 года. Основания организация зооветтехникума не известно, но книга приказов дирекции начинается с приказа №1 от 23 августа 1930 года. Все работники техникума приняты на работу с 20 августа по 1 сентября месяц 1930 года. До 1931 года техникум существовал под названием сельско-хозяйственный техникум /сельхозтехникум/. На основания постановления Совета техникума от 7 января 1931 года сельхозтехникум переименован в Каркаралинский ветеринарно-зооветтехнический техникум по приказу дирекции техникума № 4 от 9 января 1931 года...». Яғни, 1931 жылғы 9 қаңтардағы техникум кеңесінің № 4 бұйрығына сәйкес бұл оқу орны өзінің атауын өзгерткен екен. Біз осы

маңызды архив құжатын сол күйінде көрсетейік (құжаттар түп негізін сақтай отырып беріледі – авт.):

«Приказ №4

9 января 1931 года

Каркаралинский сельско-хозяйственный техникум с 10 января переименовывается в «Каркаралинский Зоотехнический-Ветеринарный техникум».

Основание: Постановление совета техникума от 7/І-31 г.

Директор ЗВТ. Кулкашев» [35, Л.6]

Аталмыш оқу орны «алғашқы қадамын бір қабатты үйде, төрт оқу бөлмесінде 40 маман даярлаудан бастаған. Сол кезде техникумда 8 оқытушы болса, олардың екеуі ғана жоғары білімді болған» [36, б.4.]. Жоғары білімді екі оқытушы Ясенецкий Богдан Ильич және оның жұбайы Ясенецкая Вера Евграфовна болатын.

Техникум өз жұмысын жандандыру мақсатында үлкен жұмыстар атқарған. Атап айтқанда 1930-шы жылдары Мәскеу қаласындағы «Гослаборатория» мекемесі мен Қарқаралы зооветтехникумы арасында өзара келісім жасалып, соның негізінде техникумның химия, биология лабораторияларына қажетті жабдықтар алынып отырған. Бірақ жабдықтар тұрақты түрде жеткізілмеген, оған себеп техникумның қаржы қоры төмен болған. Соған қарамастан зооветтехникум жұмысын тоқтатпаған, студенттерді оқуға қабылдау үнемі жүріп тұрған.

Қарқаралы зооветтехникумында жергілікті қазақ жастарынан басқа ұлт өкілдері де оқыған. 1930-1940-шы жылдары жер аударылып келген орыс, украин, беларусь, поляк тәрізді ұлт өкілдерінің балалары көп оқыған, бұлардан басқа өзбек ұлтының да балалары да болған.

Осы жылдары оқуға түскен талапкерлерлер міндетті түрде орыс немесе қазақ тілінен диктант жазып, математикадан есеп шығарып, өздерінің сауаттылығын дәлелдеп барып қана техникумға қабылданған. Олар оқуға түскен студенттердің жеке құжаттарында бүгінге дейін архив қорларында сақтаулы тұр. Ерекше назар аударған диктант мәтіні болды. Сол арқылы Сталиндік заманның бейнесін көз алдыға елестетуге болады [37, ЛЛ.37-38]. Бір қызықты жайт, осы жылдары да оқу ақылы түрі де болған екен [38, Л.17].

1930-шы жылдары зооветтехникум басшылығы кадр мәселесіне де ерекше назар аударды. Техникумда оқытылатын пәндер бойынша жоғары білімі бар мұғалімдер де керек болды. Бұл мәселе тек Қарқаралы зооветтехникумына ғана қатысты емес, сол кездері жалпы Қазақстан бойынша өзекті еді. Соған қарамастан Қарқаралы зоотехникалық малдәрігерлік техникумда әр жерлерден келген жоғары білімі бар білікті мұғалімдер сабақ берген.

1991 жылы Қазақстанның тәуелсіздік алуымен жаңа мемлекеттің ішкі және сыртқы саясаттарында үлкен өзгерістер басталды. Әсіресе, кеңестік дәуірден мұраға қалған экономикалық қиындықтар еліміздің басқа да салаларына өзінің

әсерін тигізді. Солардың қатарында білім беру саласы да болды. Тәуелсіздікке қол жеткізу – білім беру жүйесіне жаңа мүмкіндіктер берді. Жаңадан білім берудің құқықтық базасы жасалды, атап айтқанда 1992 жылы «Білім туралы» заң қабылданды. Осыған сәйкес жаңа типтегі оқу мекемелері - гимназиялар, лицейлер, колледждер, академиялар еліміздің барлық өңірінде пайда болды.

1995 жылы 11 желтоқсанда Қазақстан Республикасы Білім министрлігінің № 3/2 бұйрығымен зооветтехникум Қарқаралы малдәрігерлік колледжі болып өзгертілді.

1997 жылы 8 мамырда Қазақстан Республикасы Үкіметінің № 814 шешімімен малдәрігерлік колледж Қарқаралы ауыл шаруашылық колледжі болып қайта құрылды.

1999 жылдың 25 қаңтарында Қарағанды облысы білім басқармасының № 2-4/103 бұйрығымен бұл оқу орны «Қарқаралы ауыл шаруашылық колледжі» коммуналдық мемлекеттік қазыналық кәсіпорны болып өзгертілді [39, 7-8 бб.].

2015 жылдың 22 мамырында №26/01 «Білім саласындағы кейбір коммуналдық мемлекеттік мекемелерді қайта құру туралы» қаулысына сәйкес, Қарқаралы көпсалалы колледжі (бұрынғы кәсіптік-техникалық училище, кейіннен №5 кәсіптік лицей – авт.) Қарқаралы ауыл шаруашылық колледжіне қосылып, колледжге осы оқу орнының түлегі, ауыл шаруашылығы өндірісінің өркендеуіне үлес қосқан білімді де білікті ел азаматтарының бірі, белгілі ғалым Мыңжасар Әдекеновтың есімі беріліп, Қарқаралы ауыл шаруашылық колледжі жоғарыда аталған көпсалалы колледждің заманауи, талапқа сай жаңа ғимаратқа көшірілді.

XX ғасырдың екінші жартысында білім беру жүйесі, жалпы айтқанда, қарқынды дамыды.

Қарқаралы аймағында мектептің қалай дамығанын түсіну үшін сол кезеңдегі кеңестік мектептің дамуының негізгі кезеңдерін қысқаша сипаттау қажет деп санаймыз. Қарқаралы ауданындағы білім беру жүйесі, Қазақстанның барлық аумағындағыдай, орталықта қабылданған заңдар негізінде дамыды.

1950 жылы КСРО-да білім беру жүйесінің дамуына ұлттық табыстың 10%-ы бөлінді, ал, мысалы, АҚШ-та-тек 4% (1985 жылы АҚШ-та -12 %, ал КСРО-да -7%) [40, 6.23].

1958 жылы 24 желтоқсанында КСРО-ның Жоғарғы Кеңес «Мектептің өмірмен байланысын нығайту және КСРО-да халықтық білім беру жүйесін одан әрі дамыту туралы» Заң қабылданып, соған сәйкес сегіз жылдық жалпыға бірдей міндетті білім беруді бекітті, оның аясында жастар еңбекке және қоғамдық пайдалы қызметке дайындалуға міндетті болды. 1960 жылдардың ортасына дейін қабылданған заң кеңестік мектептің дамуына негіз болды. Қазақ КСР-де мұндай заң 1959 жылы қабылданды - онда міндетті сегіз жылдық білім беру және 11 жылдық еңбек политехникалық мектептерін құру бекітілді. Осымен 1934 жылдың 15 мамырынан 1958 жылдың 24 желтоқсанына дейін өткізілген реформалардың үлкен кезеңі аяқталды. Кеңестік білім беру жүйесі 1991 жылға дейін атқарылды.

Негізгі өзгерістерге тоқталсақ, жеті жылдық және он жылдық білім

берудің орнына міндетті сегіз жылдық білім енгізілді, оны аяқтағаннан кейін түлектер үш жыл зауыттарда немесе ауыл шаруашылығында жұмыс істеуге, жұмысты оқумен біріктіруге немесе политехникалық орта мектептерде өндірістік оқытумен оқуға міндетті болды. Жоғары оқу орындарына түсу енді талапкерлердің теориялық дайындығына емес, өндірістік тәжірибеге байланысты болды. Мектептердің оқу жоспарына: 1-4 сыныптарда - еңбек; 5-7 сыныптарда – шеберханаларда және тәжірибелік учаскелерде практикалық сабақтар; 8-10 сыныптарда машина жасау, электротехника және ауыл шаруашылығы бойынша практикумдар енгізілді. 1955 жылдан бастап оқушылардың өндірістік бригадаларын белсенді құру (негізінен ауылдық жерлерде) басталды.

Сонымен бірге Қазақстан Компартиясының Орталық комитетінің қолдауымен 1958 жылғы 17 мамырда ҚазКСР министрлігінің алқасы «1958/59 оқу жылынан бастап республиканың барлық орта мектептерінде VIII, IX және X сыныптарда Қазақстан тарихын оқуды туралы» № 87 бұйрық қабылдады. Қазақ КСР тарих курсы Қазақстан мектептерінде мынадай тәртіппен енгізілді: 1958/59 оқу жылында – VIII класта, 1959/60 оқу жылында – VIII-IX кластарда, 1960/61 оқу жылында – VIII-X кластарда. 1961/62 оқу жылында - IV кластан бастап. ҚазКСР тарихы бойынша бағдарламалар құрылды, яғни КСРО тарихы курсына Қазақстан тарихына арнайы сағаттар бөлінді. ҚазКСР тарихы бойынша алғашқы оқу құралын жасауға профессор Е.Б. Бекмаханов, доцент Х. М. Әділгереев, тарих ғылымдарының кандидаты С. К. Ибрагимов және әдіскер ғалым, доцент А. П. Чижов қатысты. Осы авторлар құрастырған VIII класқа арналған нұсқаулық 1958/59 оқу жылының басында жарық көрді.

1962/63 оқу жылында Қазақстанда 9717 мектеп жұмыс істеді. Олардың жартысынан көбі бастапқы, шамамен үштен бірі сегіз жасар, ал қалғандары толық орта болды. 1962-1963 жылдары – қоғамтану курсы енгізілді; 1964 жылы-11 жылдық білім 10 жылға дейін қысқарды.

1963-1964 оқу жылының басында Қарағанды облысында 272 мектеп болды, оның ішінде 46 бастауыш, 136 сегіз жасар, 90 орта, 176490 оқушы контингенті бар 90 мектеп және 5 мың оқушы контингенті бар 14 мектеп-интернат, 20906 оқушы оқыған 65 ересек мектеп.

КОКП XXII съезінде қабылданған партияның үшінші бағдарламасы (17-31.10.1961 ж.) кеңес қоғамының осы кезеңдегі мәдени дамуы «коммунизмнің жеңісі үшін барлық қажетті идеологиялық және мәдени жағдайлар жасауды» қамтамасыз етуге арналған «ұлы мәдени революцияның соңғы кезеңі» болатынын атап өтті [41, 325 б]. Мәдени революция социалистік негізде бүкіл мәдениет жүйесін, ағартушылық пен ғылымды өзгертуге бағытталған қоғамның бүкіл рухани өміріндегі жаһандық төңкеріс ретінде қарастырылды. Марксистік-лениндік идеяны, жоғары адамгершілікті, білім мен шығармашылық ойлауды біріктіретін үйлесімді жан-жақты дамыған тұлғаны тәрбиелеу міндеті қойылды.

Егер Қазақстан мектептерінің құрылымындағы өзгерістерді байқауға тырысатын болсақ, онда негізгі бөлігі бастауыш мектептерден тұратынына назар аударуға болады, олардың саны 1960 жылдардың басында орта және

негізгі мектептердің жалпы санынан да көп болды және тек 1970 жылдарға қарай біртіндеп азая бастады. Орта мектептер санының өсуі қалада және ауылдық жерлерде болып жатқан өзгерістердің дәлелі болып табылады және осы құрылымды ретке келтіруге бағытталған мектеп реформаларының нәтижесі болды.

Қарқаралы ауданының білім беру жүйесіне келетін болсақ, ол туралы мынандай мәліметтерді келтіруге болады. 1966 жылы өткен XXIX аудандық партия конференциясының есептік баяндамасында Қарқаралы ауданындағы білім беру жүйесінің жалпы жағдайы атап өтілді: *«Ауылдағы 38 мектепте қазір 7092 бала оқиды. Сонымен қатар кешкі және сырттан оқумен 536 адам қамтылған. Зооветтехникум мен арнаулы политехникалық № 72 училищесінде 600-ге тарта студенттер мен курсанттар оқиды.*

Ауданымыз биылғы жаңа оқу жылына айтарлықтай әзірлік жасап, мектептердің әзірлігі жөнінен облыс бойынша 2-ші орынға ие болды. Аталған мектептерімізде 600-ден астам мұғалімдер еңбек етуде, олардың басым көпшілігі ауданның қоғамдық өміріне белсене қатысып келеді. 320 адам үгітші, 8 адам қоғамдық негіздегі парткабинеттердің меңгерушісі болып жұмыс істейді. Өз ісіне шебер, халыққа аты әйгілі мұғалімдеріміз де аз емес» [42, П.98].

1970 жылдардың екінші жартысында ақпараттық немесе телекоммуникациялық революция деп аталатын ғылыми-техникалық прогрестің жаңа толқыны басталды. Оның нәтижесі электронды есептеу машиналарын пайдалану, экономиканы ақпараттандыру және компьютерлендіру болды. Осы кезден бастап ақпарат әлемдік қоғамдастықтың ғылыми-техникалық және әлеуметтік-экономикалық дамуының негізгі ресурсына айналды және ғылымның, техниканың және экономиканың әртүрлі салаларының жедел дамуына айтарлықтай әсер етті, ол тәрбие мен білім беру процестерінде, адамдар арасындағы мәдени қарым-қатынаста, сондай-ақ басқа да әлеуметтік салаларда маңызды рөл атқара бастады. Мұның бәрі өндірістегі адами факторға үлкен әсер етті, бұл жұмыс күшінің жалпы білім беру және біліктілік деңгейінің жоғарылауынан, ақыл-ой еңбегі қызметкерлерінің рөлінің күрт өсуінен, әлемнің барлық дерлік елдерінде білім беру саласындағы тиісті реформаларды жүргізуден көрінді. Сондықтан мектепте білім мен өндірісті жақындастыра оқытуды дамытуға баса назар аударылды. Осыған байланысты 1984 жылы жалпы білім беретін және кәсіптік мектепті реформалау, содан кейін жоғары және орта арнайы мектептерді реформалау туралы шешім қабылданды [43, 111 с.].

Қазақстандағы мектептер санының динамикасы 11-ші бесжылдық жылдары (1981-1985 жж.) келесідей болды: 4079 орта, 2076 сегіз жылдық, 1838 бастауыш мектептер жұмыс істеді. Онда 3 млн. 89 мың адам оқиды. 1987-1988 оқу жылына қарай республикада 7900 мектеп жұмыс істеді. Олардың ішінде - 4179 орыс, 2540 - қазақ, 1094 - аралас, 73 - өзбек, 11- ұйғыр тілді мектептер бар. Мектептерде 232 мың педагог, тәлімгер, тәрбиеші жұмыс істеді. Олардың 91% - дан астамы жоғары немесе аяқталмаған жоғары білімге ие болды.

1980 жылдардағы КСРО-дағы жастарға білім беру мен коммунистік тәрбиенің негізгі міндеттері КОКП бағдарламасында және КОКП XXIV, XXV, XXVI съездерінің материалдарында, сондай-ақ КОКП ОК мен КСРО Министрлер Кеңесінің мектеп туралы қаулыларында тұжырымдалған [44, с.140].

Тарих пен қоғамтану пәндерін оқытуда маңызды рөл атқарылды, мысалы, 1983 жылғы Кеңес мемлекеті мен құқығының тарихы мен негіздері туралы бағдарламалардың түсіндірме жазбасында: «жалпы орта білім беретін мектептегі тарих курсы: оқушыларды КСРО-да да, шет елдерде де ежелгі заманнан бүгінгі күнге дейін қоғамның дамуы туралы терең біліммен қаруландыру; оқушыларда марксистік-лениндік дүниетанымды, жоғары моральдық-саяси қасиеттерді, еңбекқорлықты қалыптастыру. Ұлдар мен қыздарда кеңестік патриотизм мен социалистік интернационализмді, социалистік Отанға деген мақтаныш сезімін, ұлттық қадір-қасиет пен ұлттық мәдениетті құрметтеуді, ұлтшылдықтың кез-келген көріністеріне төзбеушілікті, буржуазиялық идеология мен моральға төзбеушілікті, еңбекке дайын болуды және еңбек адамдарына құрмет көрсетуді тәрбиелеу. Оқушылардың шығармашылық ойлауын, танымдық белсенділігін, дербестігін дамыту, ғылымға, өнерге деген қызығушылығын ояту, өз білімдерін өз бетінше толықтыру, қазіргі саяси өмірдегі оқиғаларды дұрыс бағдарлау дағдыларын қалыптастыру» [45, с.3-4].

1991 жылы КСРО ыдырағаннан кейін Қазақстандағы білім беру жүйесі ұлттық мектептің нақты моделінің жоқтығына қарамастан белсенді реформалана бастады, оны тұжырымдамалық негіздеу 1994-1995 жылдары ғана мүмкін болды. Бұл процесс бүгінгі күнге дейін жалғасуын табуда.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Степная правда. – Семипалатинск. – 1920. - 24 февраля. - 14 марта
- 2 По области // За Родину. – Семипалатинск. – 1919. - 17 августа
- 3 Туменова С.М., Чакенова Б.А. Государственная система образования в Казахстане в 20-30 годах XX века // <https://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvennaya-sistema-obrazovaniya-v-kazahstane-v-20-30-godah-xx-veka>
- 4 Степная правда. – 1923. - 15 мая
- 5 ҚЗТҚОА. - Қор 415.- Тізім 1. – Іс 93(33). – П. 11, қ.
- 6 ҚР ОМА. – Қор 81.- Тізім 3. – Іс 147. – П. 33
- 7 5 ҚЗТҚОА. - Қор 1. – Тізім 1. – Іс 679. - П.59
- 8 Кудышев О. Сырость камеры тело пронзила // ҚОМА. – Қоры 1476. - Тізімі 1. – Іс 12
- 9 ҚР ОМА. – Қор 81. – Тізім 1. – Іс 264
- 10 ҚОМА. - Қор 1478. – Тізім 1. – Іс 74. - П.7, П. 7
- 11 ҚР ОМА. – Қор 84. – Тізім 1. – Іс 997
- 12 ҚОМА. - Қор 17. – Тізім 1. – Іс 15

- 13 ҚОМА. – Қор 76. - Тізім 1. – Іс 121
- 14 5 ҚЗТҚОА. - Қор 3. – Тізім 1. – Іс 352
- 15 ҚОМА. – Қор 76. - Тізім 1. - Іс 19
- 16 ҚОМА. - Қор 17. – Тізім 1. – Іс 10
- 17 ҚОМА. - Қор 1363. – Тізім 1. – Іс 13
- 18 ҚР ОМА. – Қор 81. – Тізім 1. – Іс 1546
- 19 Степная правда. – 1920. – 20 апреля
- 20 Капышев А.К. Региональный аспект формирования и развития высшего образования в Центральном Казахстане (30-60-е гг. XX в.): Монография. – Кокшетау, 2019. – 197 с.
- 21 Умбетжанов Д.У. Жизнь и деятельность первого казаха-математика А.А. Ермекова // Вестник АН РК. – 1992. - № 7. - с. 34-37
- 22 Попов Ю.Г. «Белое пятно» в истории области // Индустриальная Караганда.-1994.-29 октября
- 23 Попов Ю.Г., Шотбакова Л.К., Смагулова Г.М. Творцы и свидетели истории Каркаралинска: Монография. – Караганда: Изд-во КарГУ, 2014. – 354 с.
- 24 Степная правда. – 1924. – 15 марта
- 25 ҚОМА. - Қор 1. – Тізім 7. – Іс 351
- 26 ҚАМА, Қор. 189. – Тізім 1. – Іс . 1
- 27 ҚАМА, Қор. 26. – Тізім 1. – Іс . 10
- 28 Калинин М.И. О коммунистическом воспитании. - М. - 1957. - 147 С.
- 29 ҚАМА, Қор. 415. – Тізім 1. – Іс . 81
- 30 ҚАМА, Қор. 139. – Тізім 2. – Іс . 10
- 31 ҚАМА, Қор. 139. – Тізім 2. – Іс . 13
- 32 Крупская Н.К. Методические заметки // «На путях к новой школе» - 1932. - №4
- 33 ҚЗТҚОА. – Қор. 415. – Тізім 2. – Іс . 379
- 34 ҚОМА. – Қор. 1375. – Тізім 1. – Іс 1
- 35 ҚАМА. - Қор. 82. – Тізім 1. – Іс. 1.
- 36 Оспанов С. Білімнің қара шаңырағы // Қарқаралы.- 2021.-20 ақпан
- 37 ҚОМА. - Қор. 202. -Тізім.2. - Іс. 2.
- 38 ҚОМА. – Қор. 202. –Тізім.2. - Іс.10.
- 39 Қарқаралы ауыл шаруашылық колледжі. 80 жылдыққа арналған буклет. – Қарқаралы, 2011
- 40 Хроменков Н.А. Образование. Человеческий фактор. Общественный прогресс. - Москва: Педагогика, 1989.-192с.
- 41 XXII съезд Коммунистической партии Советского Союза 17-31 октября 1961 г. Стенографический отчет. - М.: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1962. – В 3-х ТТ. – 608
- 42 ҚР ПА. - Қор 708. – Тізім 40. – Іс 784
- 43 О реформе общеобразовательной и профессиональной школы// Сборник документов и материалов. - М.: Политиздат, 1984.-111с.

44 Материалы XXVII съезда Коммунистической партии Советского Союза.
- Минск, 1986.- 422 с.

45 Программы восьмилетней и средней школы. История. Основы Советского государства и права.- М.: Просвещение, 1983.-127с.

Buketov University

III ТАРАУ. Тұлғалар тағдырындағы Қарқаралы өңіріндегі оқу-ағарту жүйесі

3.1 Білім беру саласының басшылары мен ұстаздары

XX ғасырдың басында Қарқаралы қаласындағы мектептер мен техникумдар білім берудің жаңа кезеңіне көшті. Бұл кезде адамдардың білім алуға деген құштарлықтары өте күшті болды. Сәйкесінше осы кезде I сатылы және II сатылы мектептер ашылды. Ал мектептерде білім беретін білікті мамандардың өте аздығы оларды дайындайтын оқу орындарына деген қажеттілікті тудырды. Сөйтіп, өткен ғасырдың 20-30-шы жылдарында ауылшаруашылығы мамандары мен мұғалімдер дайындайтын техникумдар құрыла бастады. Бұл Қарқаралы қаласын маман кадрлар дайындайтын орталыққа айналдырды. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін жоғарыда аталған мектептердің орнына 7, 8, 9 жылдық және орта мектептер құрылды, мектеп-интернат ашылды және техникумдардың қатары СПТУ-мен толықты. Енді Қарқаралы жеріндегі оқу орындарын кімдер басқарды, оқу орындары өз дәрежесінде жұмыс істеу үшін қандай басшылар қажет болды деген сұрақтар туындайды. Сондықтан алдымен XX ғасырдың басында ашылған техникумдардың басшылары, олардың техникумдардың қалыптасуы мен дамуындағы еңбек жолдары мен қызметтері, адами тағдырлары туралы қарастыруды жөн деп есептедік.

Өткен ғасырдың басында Қарқаралы қаласында екі техникум ашылды. Бірінші болып ашылған Қарқаралы педтехникумы. Ол Қазақ АССР Халық ағарту комиссариатының шешімімен 1922 жылы 3 тамыздан бастап жұмыс істеді. Оның да ашылуына себепкер болған Алаш ардагері, мемлекеттік және қоғам қайраткері, бар ғұмырын Қазақстандағы халыққа білім беру ісінің қалыптасуы мен дамуына арнаған тұлға, Қазақстан бойынша математика саласының бірінші профессоры **Әлімхан Ермеков** еді. Ал оның бірінші директоры **Рахымбай Сапаков** болған.

Директор **Рахымбай Сапаков** 1883 жылы Қарқаралы уезіне қарасты Қызылтау болыстығында дүниеге келген. Оның шежіресі туралы өлкетанушы Ю.Г. Попов былай деп көрсетеді: Қаракесек-Ақша-Бошан-Машай-Баимбет-Дәулет-Мырзабек-Мәмбетқұл-Мамай-Құлжан-Сапақ [1, б.223].

Р. Сапаков Қарқаралыдағы 2 кластық орыс-қырғыз училищесінде оқып, оны бітірген соң 1906 жылы Семейдегі мұғалімдер семинариясына түскен. Осында оқи жүріп 1910 жылдан бастап 2 кластық орыс-қырғыз училищесінде мұғалім болып жұмыс істеген. Яғни, білім саласындағы педагогикалық қызметін 27 жасында бастаған.

1915 жылдан бастап Қарқаралыдағы өзі оқып бітірген училищеге жұмысқа тұрады. Ол өзін қазақ және орыс тілдерін еркін сөйлейтін, өз ісінің мықты маманы ретінде көрсеткен. Қазақ халық ауыз әдебиетін өте терең білуімен

халық арасында аты танымал болған. 1917 жылдан бастап Қарқаралыда земство уездік басқармасының мүшесі ретінде халыққа білім беру істерімен айналысқан. Ал 1919-1922 жылдардың аралығында халыққа білім берудің уездік бөлімін басқарған.

1922 жылы Қарқаралыда педагогикалық техникумның ашылуына байланысты білім беру жүйесінің білгір маманы, сауатты азамат ретінде Р. Сапаков осы оқу орнына басшы болып тағайындалған. Ол педтехникумды 1931 жылға дейін басқарған.

Р. Сапаков туралы түрлі деректік материалдарға, оның ішінде Қарқаралы қалалық және Шығыс Қазақстан облыстық архив Қорларындағы материалдарға сүйене отырып мақалалар мен кітап жазған авторлардың бірі өлкетанушы Ерлан Мұстафин. Ол өзінің «Достойные сыны земли родной» атты кітабында Р. Сапаковтың еңбек жолдары мен қызметі, отбасы және оның ұрпақтары, олардың тағдырлары туралы қызықты мәліметтер береді. Соның ішінде біз үшін маңыздысы Р. Сапаковтың Қарқаралы педтехникумының дамуына қосқан үлесі туралы жазғаны. Онда Р. Сапаковтың Қарқаралы педтехникумының материалдық-техникалық базасын нығайту мақсатында Мәскеуге арнайы барып, РСФСР халыққа білім беру комиссары Бубновтың қабылдауында болғандығын айтады. Р. Сапаков осы сапары барысында Мәскеу облыстық педагогикалық техникумының Қарқаралы педагогикалық училищесін қамқорлыққа алуына қол жеткізді. Екі педтехникум арасында оқу-тәрбие жұмыстары жөнінде тәжірибе алмасып тұрған. Кейбір мәскеулік оқытушылар Қарқаралы педтехникуына келіп, бірнеше ай бойы дәрістер оқып, сабақтар жүргізген. Мәскеуден 1929 ж. жоғары білімді, тәжіриелі мұғалім А. Лапшина Қарқаралы педтехникуына тұрақты мұғалім болу үшін келген деп жазады қарқаралылық өлкетанушы [2, б. 47-52].

Қарқаралы педтехникумының **екінші директоры Құрман Хамитов** болды. Ол директор болған кезең 1930-шы жылдары. 1932 жылы директорлық қызметке кірісті, бірақ қай жылға дейін жұмыс істегені туралы нақты мәліметтер жоқ. Тек оның 1941 жылы соғысқа аттанып, 1943 жылы майданда қайтыс болғандығы туралы ғана белгілі.

Қарқаралы архив Қорындағы құжаттар арқылы бізге белгісіз болып келген тағы екі директордың аты мәлім болды. Сол құжатты өзгеріссіз көрсетейік:

«Приказ № 494 т. Арзамасцеву.

По Карагандинскому областному отделу народного образования

от 14/X-38 года

§ 1

С 15/X – с.г. назначаю директором Каркаралинского педучилища тов. Арзамасцева.

§ 2

Бывшего директора Каркаралинского педучилища тов. Байкадамова отозвать в распоряжение облОНО.

§ 3

*Прием и сдачу производит согласно постановления СНК от 1937 года.
Представителем облОНО для приема и сдачи» [3]*

Осы құжатты таппағанға дейін педтехникумның **үшінші директоры Сапарғали Сырымбетов** болды деп келді. Енді **Байқадамов** және **Арзамасцев** деген кісілердің тектері шықты. Көрсетілген дерекке сәйкес **үшінші директор Байқадамов, төртінші директор Арзамасцев** болғандығына ешқандай дау тудырмайды. Бұл жерде нақтылайтын екі сұрақ туындайды. Біріншісі, Байқадамовтың қай жылдан бастап директор болғандығы жайлы; екіншісі, Арзамасцевтің қай жылға дейін басшы болғандығы. Сонымен бірге нақтылайтын тағы бір жайт, аталған директорлардың есімдері туралы. Қарқаралы архивінде жоғарыда көрсетілгеннен басқа құжаттар кездеспеді.

Ал **Сапарғали Сырымбетов** педтехникумның **бесінші директоры** болады. Оның қызметі соғыс жылдарының, яғни 1941-1945 жж. аралығын қамтыды. Ол кісі жайлы деректер, оның ұрпақтары бар.

С. Сырымбетов 1901 жылы Семей губерниясына қарасты Зайсан уезінде көпбалалы отбасында дүниеге келген. Жас кезінен білімге құштар болып өскен ол ауыл мектебін бітіреді. Өз бетінше араб тілін меңгереді. Семей педагогикалық курсы бітіріп, ауыл мектебінде мұғалім болған.

С. Сырымбетов бірнеше оқу орындарында, атап айтқанда КСРО Орталық атқару комитеті жанындағы Қазақ марксизм-ленинизм институтында оқыған, Алматы қаласындағы Абай атындағы педагогикалық институттың тарих факультетін бітірген, Мәскеу қаласындағы БКП (б) ОК жанындағы ЖОО оқытушыларының курстарын тәмамдаған, сонымен бірге Қарағандыдағы марксизм-ленинизм кешкі университетінде де білім алған.

Оның нағыз педагогикалық қызметі Қарқаралы педагогикалық училищесінде басталған. Алдымен ол 1940 жылы тарих пәнінен сабақ берді, ал 1941 жылдан бастап педтехникумның директоры болды. 1945 жылдан бастап оның қызметі Қарағанды қаласына ауысты. Қарқаралыдан жақсы тәжірибе жинақтаған, білімі терең әрі ұстаз, әрі ұйымдастырушы қабілеті жоғары маман ретінде Қарағанды педагогикалық институтының қалыптасуына ат салысып, тарих факультетінің деканы болып қызмет атқарған [4, б.467-470].

1945 жылдан бастап 1952 жылы Саран қаласына көшірілгенге дейін Абай атындағы **Қарқаралы педтехникумын Асхатбек Дұрмағанбетов басқарды**. Ол да Қарқаралы жерінде 1918 жылы туған. Жас кезінен мұғалім болуға ұмтылған А. Дұрмағанбетов 1938 жылы Н.К. Крупская атындағы Семей педагогикалық институтының жаратылыстану және химия факультетіне оқуға түседі. 1941 жылы оқуды енді ғана бітірген ол алғашқылардың қатарында соғысқа атанады. Соғыста ауыр жараланып, 1943 жылы елге оралады. Осы уақыттан бастап Қарқаралыдағы білім беру мекемелерінде жұмыс істейді. 1943-1945 жылдардың аралығында Қарқаралы педагогикалық техникумында әскери нұсқаушы, ал 1945-1952 жылдардың аралығында осы орнының директоры болып қызмет атқарды.

А. Дұрмағанбетов туралы Білім министрінің орынбасары Ә. Қанафин өз кітабында былай деп жазады: «Күз. 1944 жыл. Қарқаралы қаласындағы педагогикалық техникумға құжат қабылдау аяқталды. Кеш. Екі қабатты ғимарат бос тұр. Завхоз (шаруашылық меңгерушісі – авт.) мені қарсы алып: «қарағым», студенттерді оқуға қабылдау аяқталды. Сен кешіктің. Әрине, қатты ренжідім, сондай алыстан жол тартып келген соң. Сол кезде мен тіпті Қорқып кеттім. Өйткені бұл жерде менің туыстарым жоқ. Ал енді техникумда оқу деген арманды ұмыту керек. Екінші қабаттан ақсаңдап басып түсіп келе жатқан ер адамды байқадым. Ол жымылып күліп қарсы алды. Әңгімелесу барысында бұл кісінің техникумның директоры – Дұрмағанбетов Асқатбек Дұрмағанбетұлы екенін білдім. Ол менен қайдан келгенімді сұрады. Баратын жерім жоқ екенін білген соң үйге шақырды. Келесі күні мен педагогикалық техникумға студент болып қабылдандым. Оның тарапынан болатын жылы жүзділік, көмектесуге ниеттілік, студенттерге қолдау көрсету, бізге, соғыс жылдарындағы 16 жасар жастарға деген қамқорлық менің жанымда мәңгіге сақталып қалды» [5].

Жоғарыда аттары аталған педтехникум директорларынан басқа соғыс жылдарында Қарқаралы педучилищесінің директоры **Нұрмағанов** деген кісі болғандығы туралы «Орталық Қазақстанның көшпелі қазақ ауылдары арасындағы тұңғыш совет педтехникумы. 1929-1950» (1951 г.март. Қарқаралы) деген кітапта былай деп жазылған: «Директором педучилища становится т. Нурмаганов, а завуч тов. Елемесенов переводится на работу в г.Уральск и на его место завучем становится т.Абылгазин, который в 1942-м году тоже ушел на фронт. На фронт уходят преподаватели т.т. Абеуов, Ильясов, Казыбаев и др. Вслед за ними тов. Нурмаганов тоже призывается в армию, но решением областных организаций возвращается на свой пост и в мае месяце 1943 г. идет в армию основательно» [6]. Біздің пікірімізше, Нұрмағанов бір жылдан аз уақыт көлемінде, яғни 1941 жылы директор болған тәрізді. Қысқа мерзім ішінде директор болғандықтан Нұрмағановтың есімін де көрсетуді дұрыс деп есептейміз. Осылайша Қарқаралы педтехникумын, кейіннен Абай атымен аталған Қарқаралы педучилищесін 7 директор басқарған екен.

Қарқаралы қазақ педтехникумында жұмыс істеген мұғалімдер туралы айтар болсақ, ең алдымен мұнда аз уақыт болса да қызмет атқарған Алаш зиялыларының өкілдері болғандығын айту және олар туралы жазу, бүгінгі ұрпақтың парызы.

Қарқаралы өңірінде мектептер мен техникумдардың негізін қалап, өздері сол жерде мұғалім болған Алаш арыстары - **Әлімхан Ермеков** пен **Имам Әлімбеков**.

Әлімхан Ермеков 1920 жылы Қарқаралыдағы мұғалімдер даярлайтын екі сатылы мектепті ұйымдастырып, оның меңгерушісі болды. Алғашқылардың бірі болып математикалық терминологияны қазақ тіліне аударды, жоғары математиканың қазақ тіліндегі алғашқы оқулығын құрастырды. Қазақтан шыққан тұңғыш математика профессоры атанды [7, б.18-19]. Сонымен қатар Қарқаралы қаласының орталығында педагогикалық техникумның ашылуына

тікелей ат салысқан. Өзі ашқан педтехникумда математика пәнінің оқытушысы болды.

1905 жылы Имам Әлімбеков Ахмет Байтұрсыновпен бірге Қарқаралыда қазақ мектебін ашуға қатысқан. 1908-1913 жылдары ағартушылық қозғалысқа белсенді араласады. 1918-1919 жж. «Сарыарқа» газетінің редакторы болып істейді. Қарқаралы уездік оқу бөлімінің бастығы, педтехникум, гимназияларда оқытушы болып қызмет істейді. Кейін Бесоба, Қызылту, Қу, Милыбұлақ ауылдарында және Ақтоғайда мектептердің ашылуына ұйытқы болған.

Қарқаралы педтехникумында И. Әлімбеков қазақ тілінен сабақ берген.

1935 жылы Қарқаралы қазақ педтехникумында жер аударылып келген мұғалімдер жұмыс істеген. Олар туралы архив Қорларында мынадай құжат сақталған: *«Список ссыльных преподавателей работающих в Каркаралинском каз педтехникуме:*

1. Вешневская З. – штатная, по физике и математике;
2. Попова – штатная, по пении;
3. Зубков – штатный, по химии;
4. Ляхов – по ИЗО и черчении» [8].

Қарқаралы педтехникумын нығайту мақсатында Мәскеу мектептерінен кәсіби біліктілігі жоғары 4 мұғалім келді: Лапшина А.А. – тіл және педагогика маманы; Соколова – химия және биология; Мельникова А. - география, Зайцева – тарихшы. Сонымен бірге физика және математика пәндерінен сабақ берген Әбішев фамилиясы кездеседі. Педучилищеге келген жаңа мұғалімдердің қатарында Шелле О.Г., Шелле З.Г., Қаңтарбаева У. Бар [6, С.31.].

С. Сырымбетов директор болған кезде соғыстан келген А. Дұрмағамбетов военрук болып жұмыс істеді. 1946-1947 оқу жылында ұжым физика-математика мұғалімі Қойшыбаева, сурет мұғалімі А.И. Рычковамен толықты. 1949 жылдың сәуір айының аяғында үрмелі аспаптар маманы және скрипкашы Фрайнд А.И. жұмысқа кірісті.

Білім министрлігі педучилищеге жас мамандарды алдырып, оларға көмек көрсетеді. 1949-1950 жаңа оқу жылында педучилище жаңа мамандармен толықты: Қабжанова С. – ЖенПИ бітірген, қазақ тілі мен әдебиеті маманы; Садвакасова С. – ол да ЖенПИ-ді география мамандығы бойынша бітірген; Снгалычева Т.М. - Алматы көркемсурет училищесінің түлегі, сурет пәнінің мұғалімі.

Соғыстан кейінгі қиын жағдайларға қарамастан, педучилище өзінің мұғалім даярлау миссиясын өте жақсы орындады. Көптеген маман кадрларды дайындады. 1952 жылы Абай атындағы Қарқаралы педагогикалық училищесін Саран қаласына көшірді.

Қарқаралы қаласындағы екінші техникум – ауылшаруашылық техникумы болды. Ол 1887 жылы ашылып, 1930 жылға дейін жұмыс істеген ауылшаруашылық мектебінің базасында құрылды. Техникум оқу орны болып саналғанымен алғашқыда білім беру саласына қарамаған. Оны мына құжат растайды:

«Техникум с 1930 года по 1946 год входил в подчинение Народному Комиссариату земледелия. В переписке с Министерством земледелия КазССР от 17 апреля 1946 года исх. № 24-05 видно, что техникум передан в подчинении вновь организованному Министерству животноводства КазССР. А с 1947 года Министерству сельского хозяйства КазССР» [9].

Ауыл шаруашылық техникумы кезінде бұл оқу орнын **А. Грищенко** (1.09.1930), **Кулкашев** (3.12.1930), **Мергембаев** (12.06.1931) деген азаматтар басқарған екен. 1931 жылдың 10 қаңтарынан бастап Қарқаралы ауылшаруашылық техникумын «Қарқаралы зоотехникалық-ветеринарлық техникум» деп атын өзгерту туралы бұйрыққа директор Кулкашев қол қойған [10].

Директорлар қол қойған бұйрықтар архив Қорларында сақталған. Өкінішке орай бұл бұйрықтарда директорлардың тек фамилиясы ғана берілген, аттары көрсетілмеген. Бірақ директор Кулкашевтың есімі Таппай болуы мүмкін. Бұлай деп күмәндануымызға Қарқаралы педтехникумның түлегі, академик А. Сагиновтың естелігі түрткі болды. Академик өзіне сабақ берген ұстаздарымен бірге Таппай Кулкашев қоғамтанудан сабақ бергендігін жазады [11, с.15]. Ол кезде техникумдарға сабақ беретін мамандар өте аз болғандықтан, мұғалімдер екі техникумда да қатар жұмыс істеуі мүмкін. Сондықтан, біздің пікірімізше, Кулкашевтің есімі Таппай болуы шындыққа жанасады.

1932 жылдың 1 қаңтарында аталған оқу орнының директоры **Мельников** болған, ал осы жылғы шілде айынан басталған бұйрықтарға қол қойған «**директор Қорабаев**» деген архив құжаттары бар. Қорабаевтың 1932 жылдың қай айынан бастап және қай жылдарға дейін директор болғандығы туралы нақты ақпарат әзірше кездеспеді. Осы жерде айтып кететін тағы бір жайт, ол бүгінгі күнге дейін «зооветтехникумның бірінші директоры Б. Қорабаев» деп келсе, архив құжаттары оған дейін басқа тұлғалардың директор болғандығын көрсетеді.

Қарағанды облыстық мемлекеттік архив Қорындағы деректердің арасында Қарқаралы зооветтехникумның директоры ретінде **Ульке Шопчекбаевтың** (құжаттарда аты-жөні осылай жазылған – авт.) фамилиясы кездеседі. Оның 1937 ж. дейін зооветтехникумға директор болғандығын растайтын көптеген құжаттар бар. Атап айтқанда оның атына келіп түскен хаттар, техникум оқытушыларына тағайындалған жалақы туралы мәліметтерге «Шопчекбаев» деп қол қойған деректер және т.с.т. Ал 1939 ж. 28 мамырда Қазақ ССР Жер Халық Комиссариатының кадрлар даярлау бөлімі жоғару оқу орындары мен техникумдарға жіберген есептің 2-ші пунктінде «*директор техникума Шопчекбаев рб.1347-10 который в 37 г. был разоблачен как враг народа и арестован органом НКВД...*» деп жазылған. Бұл құжат та Қарағанды облыстық мемлекеттік архивінің Қорында сақталған [12].

Ү. Шопшекбаевтан кейін 1937-1942 жылдардың аралығында зооветтехникум директоры **Виктор Петрович Максимов** болды. Ол 1934 жылы Ленинградтың аграрлық-педагогикалық институтын бітіріп, Қарқаралы зооветтехникумына КСРО Халық жер комиссариатының жолдамасымен

оқытушы ретінде қызметке келді. Оқытушы болып 1937 жылға дейін еңбек етті, ал осы жылдан бастап, 1942 жылы майданға аттанғанға дейін техникумның директоры қызметін атқарды.

В.П. Максимовтың директор болған жылдары өте қиын уақытқа дәл келді: бір жағынан, 1937-1938 жылдарғы саяси репрессия, екінші жағынан, 1941 жылы басталған Ұлы Отан соғысы. Осындай аумалы-төкпелі жылдары зооветтехникумды басқару, оның жұмысын дамыту, әрине қиынға соқты. 1940-1941 оқу жылында техникумға түскен студенттердің арасында оның 39-ы қоныс аударып келгендер мен кулактардың балалары болғандығы үшін Қарағанды обкомының бюросында В.П. Максимовтың мәселесі қаралды. Осындай қиындықтардың барлығына шыдамдылық танытып, оқу-орнының жұмысын жақсартуды қолға алды. Бұл жұмысының жақсы нәтижесін көрсетуге үлгермей, 1942 жылы соғысқа кетті. Соғыстан аман-есен оралған В.П. Максимов ұзақ жылдар бойы партия саласында еңбек етті [13].

1943-1944 жылдары Қарқаралы зооветтехникумында кімнің директор болғаны белгісіз. Бірақ архив құжаттарында 1942 жылдың желтоқсан айынан бастап **Г.М. Кучма** деген кісінің директор ретінде қол қойған құжаттар сақталған, сондай-ақ, «директор Кучмаға» деген бұрыштамамен келген құжаттар да кездеседі [13]. Осыған байланысты біз 1943-1944 жылдары техникум директоры Г.М. Кучма болған деген пікірге келдік.

Г.М. Кучмадан кейін зооветтехникум директоры болған **Нұрбай Байгудтинович Кешубаев**. Ол 1908 жылы Қарқаралы уезі Берікқара болыстығына қарасты № 4 ауылда туған. 1928-1929 жылдардың аралығында І сатылы мектепте оқыған. Педтехникумға оқуға түскен, бірақ жаппай ұжымдастыруға байланысты партия оны колхоз-совхоздардағы ұйымдастыру жұмыстарына жібергендіктен, оған оқуды тастауға тура келген. Осы кезден бастап Н.Б. Кешубаев партия тапсырмаларын бұлжытпай орындаған және сәйкесінше атқарған еңбектері марапатталып отырған. Ол туралы 1973 жылы 25 қаңтарда өз қолымен жазылған өмірбаянда көрсетілген [15].

Н.Б. Кешубаевтың еңбек кітапшасында Қарқаралы зооветтехникумына 1944 жылдың 23 шілдесінде директор болып тағайындалғаны жазылған. Бұл жұмысты ол 1945 жылдың 1 қыркүйегіне дейін атқарған. Сондай-ақ Н.Б. Кешубаевтың директор болғандығын растайтын архив құжаттары да бар.

Н.Б. Кешубаевтан кейін 1945-1946 жылдардың аралығында **Түсіп Оспанов** деген азамат директор болған. Т. Оспановтың өзі де Қарқаралы зооветтехникумның алғашқы түлектерінің бірі. Оның есімі архив құжаттарында шәкірт ретінде кездеседі. Зооветтехникум студенттері 1937-1938 жылдары түскен фотолардың ішінде де Т. Оспанов бар. Мысалы, 1938 жылы Атшабаров Бахия, Ситников Игорь, Кутищева Лидия және Ботова Маргариталармен бірге түскен фото техникум архивінде сақталған. Жоғарыда есімдері аталған студенттер бірге бір топта болмаса да, бір курста оқығандары анық. Оған Қарағанды облыстық мемлекеттік архивінде сақталған құжаттардың ішінде 17 студенттің есімдері жазылған дерек дәлел болады [16].

Оспанов Түсіп 1932 жылы 17 жасында Қарқаралы зооветтехникумының І дайындық курсына түсіп, 1938 жылы үздік бітірді. 1939 жылы емтихансыз Алматы зооветинарлық институтына түсті, бірақ жоғары білім ала алмады, өйткені ол 1939 жылы 17 қыркүйекте әскери қызмет өткеру үшін Новосибирск қаласына 133 атқыштар дивизиясының 511 артиллериялық полкына жіберілді. Сөйтіп ол соғысқа кетті. Соғыста жараланып, 1945 жылдың мамырында Қарқаралы қаласына оралды. 1945 жылдан 1946 жылға дейінгі оқу жылында Қарқаралы зооветтехникумында директор болып жұмыс істеді, бірақ педагогикалық білімінің болмауына байланысты аудандық партия комитетінің аппаратына ауысты. Ол жерде алдымен нұсқаушы болып жұмыс істеді, кейінірек ІІ хатшы болды. Бір жыл «Киргизия», қазіргі «Бүркітті» ауылы, ірі астық шаруашылығы совхозын басқарды. № 72 Қарқаралы ауылдық кәсіптік-техникалық училищесінің директоры болды. 1962 жылдан 1970 жылға дейін аудандық ауыл шаруашылығы басқармасының аға зоотехнигі болып жұмыс істеді. 55 жасында І топтағы Ұлы Отан соғысының мүгедегі ретінде құрметті демалысқа шықты. Бірақ, ауданның қоғамдық өміріне белсенді қатысуын жалғастыра берді» [17, б.4].

Бүгінде Қарқаралы қаласында тұратын қызы Т. Оспановтың қызы Татьяна Түсіпқызы Оспанова-Жақтыбаевамен хабарласып, әкесі жайлы әңгіме барысында ол бізге әкесі жайлы көптеген қызықты мәліметтер берді. Біз үшін маңыздысы зооветтехникумға байланысты ақпараттар еді. Төмендегі ақпараттар Татьяна Түсіпқызының сұхбатынан үзінді. Біз әңгімені сол күйінде береміз:

«Один из первых студентов Каркаралинского зооветтехникума Оспанов Тусуп Оспанович (05.04.1915г.-25.10.2011г.). Ветеран, инвалид ВОВ I группы, Ветеран труда, Почетный гражданин Каркаралинского района, член КПСС, по национальности казах, прожил достаточно долгую счастливую жизнь. Воевал, трудился на благо своего народа. Был справедливым, требовательным и самое главное – честным, - «он у народа и гвоздя не украл» - так о нем говорили.

Несмотря на жизненные трудности и невзгоды, пережитые голодные годы и войну он жил и радовался ничего не требуя взамен.

И каждый год его как Ветерана ВОВ, первого студента и бывшего директора приглашали в стены родного техникума на все мероприятия, особенно, конечно, на праздник Победы. Он всегда был любимым почетным гостем, потому что его беседы, выступления перед студенческой аудиторией были интересны.

Его воспоминаниями о днях учебы, студенческой жизни в то нелегкое время я хочу поделиться, благодаря его рассказам и его записям.

Это был третий выпуск. Дипломы зоотехников получили 16 выпускников.

Первым директором был Корабаев Балатай, завучем Ильясов Госман, и отец душевно благодарил их за то, что они смогли организовать учебу, быт студентов в крайне трудных условиях того времени.

За 6 лет учебы 5 раз переезжали из одного здания в другое. А в 1934-1935 учебном году из-за отсутствия помещения студенты вынуждены были

заниматься в вечернюю смену в здании педагогического техникума с 4 часов дня до 9-10 часов ночи.

О наглядных пособиях и лабораторно-практических занятиях не было речи, как вспоминал ветеран. В классах были только парты, за которыми сидели по трое и классная доска. Библиотеки и учебников не было, если и были по некоторым предметам и то единицы. По таким учебникам занимались по очереди. Студенты были в основном из аулов, знали только свой родной язык, а преподавание велось на русском языке и поэтому ночами зубрили наизусть конспекты.

Отец с гордостью вспоминал своих преподавателей почти все они были ссыльные: кандидат сельскохозяйственных наук Зубков Федот Кондратьевич из Москвы, Зайковский Степан Яковлевич из Киева, выпускник Московской сельхоз. Академии Ахметов Турсун, преподаватель математики Шведа Марьям Францевич из Литвы, Горновский Сергей Степанович из Ленинграда, Ясенецкие Генрих Ильич, Богдан Ильичи супруга Вера Ефграфовна из Киева, а также Горнова В.П., Максимов В.П., Саламатов, Бардеев и Нуржанов Дауренбек (Каркаралинец). Преподаватели старались доходчиво излагать учебный материал согласно программе, а студентам приходилось конспектировать под диктовку. Хорошо что была возможность выписать некоторые учебники из Москвы по почте. Так отец заказал и получил себе три учебника «Зоогигиена», «Кормление сельхозживотных» и «Организацию сельскохозяйственного производства». Эта была такая радость! Стипендию получали в размере 30 рублей и этого было достаточно для самого необходимого. Питались в столовой, проживали в общежитии. Топливо для отопления дрова заготавливали сами студенты, вывозили из леса на телегах, которые тянули не лошади, а быки.

Зима 1935 г. надолго запомнилась, так как переехали из педучилища в освободившееся здание и дрова не были заготовлены. Поэтому в холод, в морозы готовили дрова в лесу, а они, естественно, были сырые и не горели. Но несмотря на такие тяжелые жилищные условия молодежь того времени стремилась к знаниям. Также кроме учебы студенты привлекались к сельхозработам: помогали на уборке урожая и в животноводстве.

С войны не вернулись многие однокурсники: Шугельбаев Буркитбай, Хасенов Габдолла, Могильников Борис, Галиев Мурат, Гулевский Григорий, Сыздыков Куттий.

Вечная им Слава и Память!

В родном техникуме получили ветеринарное образование 2 сына отца и внучка, а также дети близких родственников отца. Я его старшая дочь Татьяна Тусуповна. Имя он мне дал в честь той медсестры из госпиталя Татьяны, которая 9 месяцев ухаживала, из которых первые три месяца кормила из ложки, как ребенка потому что 2 ребра под сердцем были удалены из-за ранения.

Я проработала в техникуме (около 20 лет) преподавателем агро-экономических дисциплин. Окончила Целиноградский сельхозинститут, а затем педагогический факультет Московской сельхоз Академии.

Я всегда гордилась своим отцом и продолжаю высоко чтить память о нем. У нашего народа есть мудрее наставление «Будь не только достойным сыном своего отца, но и сыном своего народа».

Отец был подлинным сыном своего народа.

Вся его жизнь, все его деяния, поступки являются замечательным примером для потомков, образцом для подражания. Он верил в светлое будущее подрастающего поколения-поколения своих детей, внуков и правнуков».

Қарқаралы зооветтехникумның соғыстан кейінгі жылдарғы дамуына үлкен еңбек сіңірген директор **Кенжеғұл Тышқанбаев** болды. Ол 1946 жылдың 8-ші шілдесінде директор болып тағайындалып, осы қызметті 1961 жылға дейін атқарды. Соғыстан кейінгі елдің әлеуметтік-экономикалық жағдайы қиын болғанына қарамастан, Қарқаралы зооветеринарлық техникумның материалдық-техникалық базасын жақсартудың түрлі жолдары қарастырылды. Осыған байланысты 1957 жылы ол техникум директоры ретінде Қазақстан Коммунистік партиясының Қарағанды облыстық комитетіне ұсыныс жасаған екен, оның мәнін мына құжаттан көруге болады:

«... В виду необеспеченности техникума основной учебно-материальной базой, отдаленности от культурно-экономического центра и железной дороги /250 км./, целесообразно перевести техникум из г. Каркаралинска в окрестности города Караганды – г. Темир-Тау, или г. Сарань, или село Спасск, где необходим техникум обеспечить соответствующими учебными кабинетами, лабораториями и др. вспомогательными помещениями, общежитием учащихся на 400 человек, квартирами преподавателей и обслуживающего персонала; 2. Вблизи техникума /5-10 км./ организовать учебно-опытное хозяйство с земельной площадью 1500-2000 га с типовыми производственными и жилыми помещениями, оборудованными современной механизацией.

Учебно-опытному хозяйству Каркаралинского зооветтехникума необходимо отпустить 1500 га земельной площади из земель колхоза «Нуркен» в участке «Комсомольщины» согласно решения этого колхоза, района и области 1956 года» [18].

К. Тышқанбаевтың орнына келген зооветтехникумның келесі директоры **Жалау Балғабаев** болды. Ол 1911 жылы Қарағанды облысының қазіргі Шет ауданына қарасты Жалтас (Өмірбаянында «Чалтас» деп жазылған – авт.) деген жерде туған. Жетім өскендіктен, Қарқаралыдағы балалар үйінде тәрбиеленіп, мектепті осы жерде оқыған. Ол Қарқаралы зооветтехникумын бітірмесе де, «зоотехник» мамандығы бойынша білімін алғашқыда Семейдегі дайындық бөлімінде алып, кейіннен Алматы қаласындағы зоотехникалық-мал дәрігерлік институтты бітірген. Зоотехник болып жұмыс та істеген. Кейін партия саласында қызмет атқарған:

- 1942-1943 жж.: Қарағанды обкомының ауыл шаруашылық бөлімінде нұсқаушы;
- 1943-1944 жж.: Қу ауданында бірінші хатшы;
- 1946-1949 жж.: Зайсан ауданында бірінші хатшы;
- 1949-1950 жж.: Шығыс Қазақстан облыстық партия комитетінің ауыл шаруашылық бөлімі басшысының міндетін атқарды;
- 1953-1954 жж.: Қарағанды облыстық партия комитетінің ауыл шаруашылық бөлімі меңгерушісінің орынбасары;
- 1954-1960 жж.: қайрадан Қу ауданында бірінші хатшы;
- 1960-1961 жж.: Қоңырат ауданының бірінші хатшысы. Оның ұзақ жылдарғы партия саласындағы қызметі 1961 жылдан кейін білім беру саласына ауысты. Ол 10 жыл бойы, яғни 1971 жылдың қазан айына дейін Қарқаралы зооветтехникумында директор болды. Қиындықтарға қарамастан еңбегінің арқасында, ауыл шаруашылығын жақсы білетін кәсіби маман ретінде зооветтехникумның материалдық базасы мен оқытушылардың әлеуметтік жағдайын жақсартуға аянбай еңбек етті. Нәтижесінде студенттерге арналған төрт қабатты екі жатақхана, оқытушылар үшін төрт қабатты тұрғын салынды. Бұл өз заманында зооветтехникум үшін үлкен жетістік болды. Осы аталғандардың барлығын архив құжаттары растайды [19].

Ж. Балғабаевтың еліміздің әр түрлі саласында қызмет еткен еңбектері атаусыз қалмай мемлекетің тарапынан марапатталып отырды. Оның алған 1946 жылы Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасы Жоғары Кеңесінің грамотасы, «1941-1945 жж. соғыстағы ерен еңбегі үшін», «Тың және тыңайған жерлерді игергені үшін», ВДНХ-ның үлкен алтын медалі және 1947 ж. «Құрмет белгісі», 1956 ж. «Еңбек Қызыл Ту» ордендері соның айғағы. Ол зейнеткерлікке осы зооветтехникумнан шықты.

Ж.Б. Балғабаев директор болған кезде Қарқаралы зооветтехникумына қызметке келген Мырсамыкова Гүлжихан Әменқызы сол жылдар жайлы бізге берген сұхбатында былай деп баяндады:

«... 1967 жылдың қаңтар айында Қарқаралы зооветтехникумының оқу бөліміне хатшылық қызметке тұрдым. Ол кездегі техникумның директоры Ж.Б. Балғабаев, оқу бөлімінің басшысы Ю.В. Белоусов деген азаматтар болды. Олар менің еңбек жолымдағы алғашқы ұстаздар. Техникум басшылығы оқу орнының материалдық базасының нығаюына ерекше көңіл бөлуші еді. Ж. Балғабаевтың іскерлігінің арқасында сол жылдары техникум Рей көшесі № 50-ші үйдегі жаңа ғимаратқа көшіп кірген еді. Қыркүйек айында мен Алматыға оқуыма кеттім...».

Б. Жалғабаевтың ісін жалғастырған келесі директор **Биғазы Іргебаев**. Оның директор болған жылдары 1971 жылдың 1 желтоқсан – 1976 жылдың 21 қазан аралығы.

Б. Іргебаев 1959 жылы Алматының зоотехнико-малдәрігерлік институтын «мал дәрігері» мамандығы бойынша яқтап, еңбек жолын жас маман ретінде Қарқаралы қаласындағы зооветтехникумда оқытушы болып бастаған. Ұстаздық қызметте жүрген Б. Іргебаевты 1961 жылы Қарқаралы ауданының бас мал

дәрігері етіп тағайындайды. Арада он жыл уақыт өткен соң 1971 жылы бір кездері өзі оқытушы болған зооветтехникумға директор болып қайта оралды. Зооветтехникумға 1976 жылға дейін директор, ал 1976-1978 жылдардың аралығында осы техникумның біліктілікті жетілдіру курстарының директоры болып қызмет атқарды.

1976-1978 жылдардың аралығында осы техникумның біліктілікті жетілдіру курстарының директоры болды. Б. Іргебаевтың одан кейінгі еңбек жолдары төмендегідей:

1978-1982 жж. – Талды аудандық ауылшаруашылық басқармасының ветеринарлық-санитарлық бөлімнің басшысы;

1982-1984 жж. – Қарқаралы қаласындағы № 72 СПТУ-да оқыту шаруашылығында меңгеруші;

1984 ж. қантар-мамыр айларының аралығында – Қарқаралы аудандық ветеринарлық станцияда дәрігер – эпизонолог;

1984-1987 жж. – қалалық ветеринарлық станцияның директоры;

1987-1998 жж. – Қарқаралы аудандық ауылшаруашылық басқармасы ветеринарлық лабораториясының директоры.

Б. Іргебаев адал еңбегі үшін «Ерен еңбегі үшін» медалімен, республикалық, облыстық, аудандық құрмет грамоталары мен алғыс хаттарымен марапатталған.

Бүгінде Қарағанды облысының білім саласында сапаны қамтамасыз ету департаментінің бас маманы болып жұмыс істейтін Әлия Биғазықызы әкесі туралы толғана отырып былай деді:

«Әкем Биғазы, анам Зинаида екеуі Алматы зоотехникалық-малдәрігерлік институтты бірге бітіріп, екеуі қол ұстасып 1958 жылы өнегелі отбасын құрды. Менің анам Мурзагулова Зинаида Бейсекеевна ветеринариялық қызмет саласында 30 жыл адал жұмыс жасады. Әкем екеуі 5 баланы тәрбиелеп өсірді.

Ал әкем туралы ұзақ сөйлеуге болады. Өте адал және ақылды басшы болды. Еңбекқор, өз жұмысын ұқыпты атқарды, тәртіпті жақсы көретін.

Қонақ жайлы, көпшіл, ағайын-туыстарға да қамқоршы болған. Әкем қарапайым, қайырымды басшы болған кездерде көмек сұрағандарға әрқашан дер кезінде қол үшін аямайтын. Әсіресе адамгершілігі мол, білімді білікті жастарды тәрбиелеудегі еңбегі зор болды.

Әкемнің айтқан ақылымен, қараған қозқарасымен, жүрген жүрісімен, ұжымды адамгершілікке адамзат бойындағы асыл қасиеттерге тәрбиелей білді және оларды балаларының бойына да сіңірді. Бізге де адал еңбек етуге үйретті.

Бүгінде әкемнің алдынан білім алып, оның тәрбиесімен қанат қаққандар еліміздің түп-түпкірінде әр салада басшылық қызмет атқаруда. Олардың барлығы да әкемнің нағыз зиялы тұлға болғандығын айтады.

Әкем ұжымда да, басшылықта да, халықтың арасында да құрмет пен беделге ие болған адам. Өткені оның ұстанымы әділдік, шындық және адал еңбек ету болатын.

«Мен Бигазының қызымын» десем әкеммен жұмыс істеген немесе оны білетін адамдар әкем туралы көптеген жағымды пікірлерін естимін. Осындай кездерде мен қатты толқып, тебіренемін. Маған әкем туралы өте жағымды пікірлер тыңдау, кеудеме қуаныш ұлатады. Көз көргендер деп айтады ғой, мен де әкемді сағынышпен есіме алып, көзіме жас толады... Әкем туралы айтылған жақсы сөздерді, жылы лебіздерді мен әкемнен қалған байлық, мұра тәрізді қабылдаймын.

«Жақсы әке балаға қырық жыл азық» демекші әкемнің қызмет бабындағы істегін жақсылықтарын, еңбектерін атағанда, әкем туралы тек жақсы жақтары туралы естігенде төбем көкке жетеді. Әкемнің анаммен бірге бізді тек шыншыл болуға, еңбекті сүйеге, принципшіл болуға тәрбиелегендері үшін, мен өз әкеммен мақтанамын.

Анам мен әкем сыйластықта өмір сүрді. Анамның да еңбегі зор, кез келген уақытта тындауға дайын болған, әкеммен бәрінде келісіп, қандай басшы болсада қолдау көрсетті.

Әкемді сағынышпен еске аламын. Әр кез бізге айтқан ақылдары, берген тәлім тәрбиесін өнеге тұтып, әкеміз салып берген сара жолмен жүрудеміз. Әкемнің жазған жазуының өзі бір төбе. Оның жымиып күлгені де әлі есімде...

Әкеммен мақтанамын!»

Жоғарыда көрсетілген қызметтің барлық кезеңдері мен түрлерінде Биғазы Іргебаев білімді, адал, іскер, өте ұқыпты, нағыз зиялы азамат ретінде танытқан ол 1998 жылы 20 тамызда дүниеден өтті. Өзі өмірден өтсе де, ізі мен ұрпақтары қалды. Атасының ветеринария саласындағы ісінің жолын жалғастырып, ізбасары атанған – атасы мен әжесінің қолында өскен немересі Айдана Қайратқызы Бигазиева 2011 жылы орта мектепті бітірген соң С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университетінің «Ветеринариялық санитария» мамандығы бойынша оқуға түсіп, оны 2016 жылы ветеринариялық қызмет саласындағы маман ретінде бітіріп шықты.

2017 жылдан бастап Айдана Бигазиева Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігі Ветеринариялық бақылау және қадағалау комитетінің Қарағанды облыстық аумақтық инспекциясында мемлекеттік ветеринариялық санитариялық инспектор – бас маман болып жұмыс атқарып, аймақтағы ветеринарлық жұмыстың өркендеуіне өз үлесін қосуда.

1976 жылдан бастап Қазақстан тәуелсіздігінің алғашқы жылдарына дейін, яғни 1992 жылдың 12 наурызына дейін 17 жыл директор болған **Болатбай Серікбаев**. Ол да Қарқаралы зооветтехникумның түлегі.

Б. Серікбаев 1942 жылы 20 қыркүйекте Қарқаралы ауданына қарасты Ақжол ауылында дүниеге келген. Ол 1956 жылы Қарқаралы қаласындағы № 2 орта мектепті бітіріп, осы жылы Қарқаралы зооветтехникумына оқуға түседі. Аталған оқу орнын 1961 жылы үздік аяқтайды. Еңбек жолын Киргизия совхозының Кент бөлімшесінде мал дәрігері болып бастады. Аудандық жолдамамен Алматы қаласындағы зооветеринарлық институттың ветеринарлық бөліміне оқуға түсіп, оны 1967 жылы аяқтаған соң, институт жолдамасымен Қарқаралы зооветтехникумына оқытушысы болып жұмысқа келді. Осы

уақыттан бастап Болатбай Серікбайұлының өмірі мен қызметі зооветтехникумның байланысты болды. Ол техникум ұстаздарының біліктілігінің жоғары болуына ерекше көңіл аудара жүріп, өзі де білімін жетілдірді мақсат тұтқан басшы. 1970 ж. К.И. Скрябин атындағы Мәскеу мемлекеттік ветеринарлық академияның педагогикалық факультетінің бір жылдық курсына аяқтап, 1971 ж. Қарқаралыдағы өзінің туған зооветтехникумына қайтып оралды. Осы жылы техникумның педагогикалық кеңесінің шешімімен директордың оқу-тәрбие жұмыстарының орынбасары болып тағайындалды. Сонымен қатар техникумның бастауыш комсомол ұйымының хатшысы болып сайланды. 1976 жылы Қазақ КСР Ауыл шаруашылығы министрінің бұйрығымен Қарқаралы зооветеринарлық техникумының директоры болып тағайындалып, бұл міндетті 1992 жылға дейін атқарды.

Болатбай Серікбайұлы өз қызметіне үлкен жауапкершілікпен қарайтын адам болған соң ғана бір орында қызмет етті, оның 17-і жылында іскер басшы бола білді. Әсіресе техникумның оқу-тәрбие жұмысын жақсартуға ерекше қарады. Ол директор болған кезде аталған бағыт жылдан жылға жақсара түсті: «1977-1981 жылдары техникумда оқу үлгерімі 98-99 процентке жетті. Осы жылдар ішінде техникумды 157 адам «өте жақсы» бағамен бітіріп шықты» [20].

Б. Серікбайұлы әрі ұстаз, әрі басшы ретінде зооветтехникум студенттерінің еңбек дағдыларын игеруге үлкен көңіл бөлді. Әіресе оқу тәжірибе базасының жұмысына баса назар аударды. Зооветтехникумның 50 жылдығына арналған буклетте оқу тәжірибе базасы туралы былай деп жазылған: *«Особо следует сказать об учебно-производственной базе техникума. Она расположена в девяти километрах от г. Каркаралинска, в живописном ущелье. Учхоз является самостоятельной хозрасчетной единицей, главная его задача – давать учащимся КЗВТ практические знания по уходу и лечению животных. За учхозом закреплено 7,3 тысяч гектаров земли. Кроме того, здесь имеются 4 овчарни на 3200 овец, несколько домов для работников учхоза. Общее число скота – около 1,5 тысячи, в том числе 1278 овцематок, 132 коровы, 99 лошадей. Имеется ветеринарная клиника»* [21].

Ұйымдастырушылық қабілетімен талай ауқымды іс-шараларды атқарды. Мысалы, 1989 жылы Б. Серікбаевтың басшылығымен бірінші рет ұйымдастырылып, өткізілген Наурыз мерекесі қарқаралықтардың есінде. Ол туралы сол кезде «Коммунизм таңы» (1989. – 25 май. - № 62 (9312. Б. 2-3) деп аталған аудандық газетке (бүгін ол газет «Қарқаралы» деп аталады – авт.) «Төрле, наурыз, төріме шық, асылым!» атты екі беттік арнайы фото-ақпараттың жариялануы айқындайды. Ал бірінші облыстық «Наурыз-89» атты еңбек пен көктем мейрамын дайындауға және өткізуге белсене қатысқаны үшін халық депутаттары қарағанды облыстық Советінің атқару комитеті тарапынан Б. Серікбаев басқарған зооветтехникум ұжымына алғыс жарияланады.

Осы оқу орнының 60 жылдығына орай «Орталық Қазақстан» газетінің тілшісіне берген сұхбатында Б. Серікбайұлы: *«Мен әу баста осы техникумның түлегімін. Жасым биыл елуге келсе, техникумды бітіргеніме отыз жыл, еңбек*

жолымды бастағаным 25 жыл болыпты. Ал, техникумға 60 жыл ... Менің өмірімнің ең бір қызықты да жалынды жылдары техникумда өтті. Талай қиындықты да, сан қуанышты да бастан кешірдік. Бәрі де осы бір алтын ұяның тыныс-тіршілігімен байланысты. Басқасын былай қойғанда, ардақты ұстаздарым Кенжеғұл Тышқанбаев, Жалау Балғабаев, Бизазы Іргебаев (бәрі бұрынғы директорлар – авт.) сынды абзал ағаларымның тәрбиесін көріп, Богдан Ильич Ясенецкий, Гарри Эдуардович Шелле, Нина Федоровна Журавлева, Юрий Васильевич Белоусов сияқты аяулы ұстаздарымыз берген білімдеріне сусындап өстік. Оның өзі жатқан бір шежіре. Сол кісілердің алдын көрген біз өз шәкірттерімізді де тек ізгілік пен жақсылыққа баулуды мұрат еттік. Ол мақсаттың қалай орындалғанына ел куә. Қарқаралы техникумын бітірген түлектердің елдің атына кір келтіргені жоқ», - деген екен [22].

Б. Серікбайұлы өзі қызмет еткен жылдардағы зооветтехникумның жалпы ахуалы туралы аталмыш оқу орнының 90 жылдық мерейтойына орай «Орталық Қазақстан» газетіне жариялаған мақаласында былай деп көрсетеді: « ... 70-80 жылдары техникум ұжымы ауыл жастарын оқуға бейімдеуге, студенттерді ауыл шаруашылығы өндірісіне дайындауға үлкен еңбек сіңірді. Осы жылдары Қарқаралы зооветеринарлық техникумының материалдық-оқыту базасы нығайтылды, педагогикалық ұжымы жоғары санатты ұстаздармен толықты. Техникум мамандары және ұстаздары өңіріміздің бірқатар шаруашылықтарында малдарды селекциялаудағы және емдеудегі озық әдістерді қолдануға ат салысты. Қарқаралы зооветеринарлық техникумының негізінде бірнеше жыл қатарынан ғылыми-практикалық конференциялар өтті. Оларда қабылданған шешімдер ауыл шаруашылығы өндірісіне енгізіліп, оң нәтижесін берді...» [23].

Б. Серікбаевтан кейін зооветтехникумды 1992 жылдың наурызынан 1997 жылдың сәуір айына дейін **Салықбай Нарынбекұлы Нарынбеков** басқарды. Ол 1939 жылы 15 мамырды Семей облысы Абралы ауданы Қайнар ауылында дүниеге келген.

С. Нарынбеков зооветтехникумда 1967 жылы мұғалім болып жұмыс атқарған. Білікті ұстаз студенттерге арналған өзінің дәрістерінде жер шаруашылығы, жем өндірістері мәселелері бойынша терең білім берумен қатар, оқу шаруашылығында агрономия бойынша қосымша сабақ жүргізген. Кейіннен кешегі білікті ұстаз жоғары ұйымдастырушылық қабілетімен танылған С. Нарынбеков 1974-1992 жылдардың аралығында Қарқаралы ауданының совхоздарында патия ұйымының хатшысы, совхоз директоры, аудандық ауылшаруашылығы басқармасының бастығы болып мемлекеттік қызмет атқарған. 1992 жылы Қарқаралы зооветтехникумына директор болып келген. Еліміздің тәуелсіздігінің алғашқы қиын жылдарында С. Нарынбеков техникумға директор болып кезде, аталған оқу орнының материалдық-техникалық базасы құлдыраған уақыт еді. Студенттер практикадан өтетін жер, іс-тәжірибеге қажетті мал, сонымен бірге техника болмаған. Оның себептерінің бірі кеңестік дәуірдің қирап, орнына жаңа мемлекет – тәуелсіз Қазақстанның құрылуы кезінде, «кеңестік мұрадан» қалған әлеуметтік-экономикалық жағдай

еді. Осыған байланысты «Орталық Қазақстан» газеті тілшілерімен бөліскен әңгімесінде ол былай деген*: «... Теория мен практиканың арасындағы кереғарлық бізде жиі ұшырасады. Бұған бір жағынан оқу процестеріндегі кемшіліктер де әсер етеді деп ойлаймын. Кеңес өкіметі кезінде оқуды өндіріспен ұштастыруға бағытталған біраз ізденістер болғанымен, оның көпшілігі өз жемісін берген жоқ. Теорияның діттейтіні практикалық өмірге сәйкес келе бермейтін. Бұған мысалды алыстан іздемей-ақ өзіміздің зоотехникалық-мал дәрігерлік саладағы тіршілігімізге көз жүгіртсек те болады. Біздің ауыл шаруашылығымыз батыстың өркениетті елдерімен салыстырғанда әлдеқайда артта қалып қойған. Ғылыми-техникалық прогрестің осы заманғы озық жетістіктері ауылға әлі келіп болған жоқ. Көптеген елдерде техниканың күшімен атқарылатын жұмыстар бізде әлі күнге дейін қол күшімен жүргізіледі. Мұның бәрі де ауыл шаруашылығындағы көптеген жұмыстарға қолбайлау болып отыр...

Осы салада ортаға салар ойлар көп. Мәселен, осыдан біраз жыл бұрын техникумның өз шаруашылық базасы болушы еді. Қайта құрудың кезінде кейбір басшылар техникумның оқу шаруашылығын керексіз деп тауып, таратып жіберіпті. Бір кездегі отар-отар қой, табын-табын сиырдың қазір мұнда тігерге тұяқ қалмады деуге болады. Мына қалпына қарағанда техникум студенттері сиырды көрмей-ақ аусылды емдейтін дәрежеге келіп қалды.

Бұдан ертеректе студенттер мал азығын өздері дайындап, қойын өздері қырқып жатушы еді. Оқу шаруашылығы тарағаннан бері техникумдағы оқу мен өндірістің арасындағы жанды байланыс қожырап кетті...» [24]. Бұл жерде С. Нарынбековтың оқу орнының басшысы ретінде техникумның оқу тәжірибесініндегі сын көтермейтін өзекті мәселені ерекше көрсетеді.

Ізденістер мен ұйымдастырушылық қабілетінің нәтижесінде, өзі басқарып отырған оқу орнының болашағы үшін «Нұркен» совхозынан оқу-тәжірибесіне қажетті жер алып, егін егуге және шөп шабуға керек бірнеше техникалар алды. Кеңестік дәуірдің күйреп, егемендігін енді ғана алған жас мемлекеттің жаңа жүйесінің қалыптаса бастауы кезеңінде, Қарқаралы ауданының білікті совхоз директоры танымал әрі адами қасиеті жоғары тұлғаны сол кездегі облыс әкімі П.П. Нефедов қолдап, көмектесуінің бір ерекше мәні бар. Ол туралы С. Нарынбековтың баласы Жандостан сұхбат алу барысында ол мынадай қызықты естелікпен бөлісті: «Мен кішкентай кезімнен бастап әкемнің қасында жүрдім. Сондықтан әкеме байланысты сәттердің басым көпшілігі әлі күнге дейін есімде сақталып қалды. Әкем П.П. Нефедовтың облыс әкімі болып тұрған кезде зооветтехникумның шаруашылығына қажет мәселеде көмектескенін айтқанда, біз таң қалғанбыз. Облыс әкімі Сізге көмектесті ме?-, таңданыспен сұрағанымызда мына бір оқиганы айтып еді: «... Иә, көмектесті. Оған себеп болған оқиға П.П. Нефедовтың шахтаның директоры болып тұрған кезде, өзімен бірге жұмыс істейтін жолдасының қайтыс болғанын айтып, зират көтеруге Шоңайдың тасын қалай алуға болады деп Нұркен совхозына өтінішпен келуі. Әкем мұндай жағдай әркімнің басында болады деп, ол кісінің өтінішін шешіп беріпті. Кейін мен техникумға директор болып қызметке

тағайындалған уақытта П.П. Нефедов облыс әкімі болды. Мен облыс әкімімен бұрынғы таныстығымды есіме түсіріп, техникумның студенттеріне практикалық жұмыс өткізу үшін шаруашылық керектігін барып айттым. Мені мұқият тыңдаған әкім П. Нефедов бірден сөзге келмей не керек екенін қағазға түсіріп беріңіз, барлығын шешіп беремін деп, маған көмектесіп еді...». Бұл жерде екі тұлғаның адамдардың мүддесі үшін қиын кезде бір-біріне көмектесе білетін нағыз азаматтар болғандығын көріп, олардың өмірінен тағылым алуға болады.

С. Нарынбековтың есімі оны білетін және өзімен бірге қызмет істеген әріптестері арасында білікті іскер, шаруаның жөнін білетін, жұмысты дұрыс ұйымдастыра білетін және оның орындалуына талап қоя білетін басшы ретінде естерінде сақталған. Солардың қатарында Татьяна Түсіпқызы Оспанова бар. Ол бізге берген сұхбатында директор С. Нарынбековтың кезінде зооветтехникумда оқу-тәжірибе шаруашылығына малдың санын өсірудің қажеттілігіне ерекше мән берілгендігін айтты, қызықты фактілер келтіреді: *«оқу-тәжірибе шаруашылығында С. Нарынбеков малдың санын 600-ден аса қой, 300-ден аса сиыр, 200-ден артық жылқыға жеткізді. Тіпті жерді өңдеп, оны да шаруашылыққа айналдырды, яғни, картоп пен сәбізге дейін өсіріп, өнімін жинап отырды».*

Директор С. Нарынбековтың кезінде 1995 жылы 11 желтоқсанда Қазақстан Республикасы Білім министрлігінің № 3/2 бұйрығымен зооветтехникумның атауы Қарқаралы малдәрігерлік колледжі болып өзгертілсе, кейіннен 1997 жылы 8 мамырда Қазақстан Республикасы Үкіметінің № 814 шешімімен малдәрігерлік колледж Қарқаралы ауыл шаруашылық колледжі деп аталып, бүгінге күнге дейін жұмыс істеуде.

1997-2001 жылдардың аралығында Съезбек Абзалов; Ерлан Ахметчин, 2015 жылдан бері Саят Қайратұлы Оспанов басқарып келеді.

XI ғасырда өмір сүрген ақын, ойшыл, ғалым, мемлекет қайраткері Жүсіп Баласағұнның айтқан: *«Жақсы адам ғана жақсы басшы бола алады»*, - деген даналық сөзі Қарқаралы техникумдары басшыларына арнап айтылғандай. Өйткені олар өздерінің саналы ғұмырларын, бойларындағы білімдері мен жинаған тәжірибелерін Қарқаралыдағы оқу орындарының қалыптасуы мен дамуына арнады. Тарихтың не бір күрделі де қиын кезеңдеріне қарамастан техникумдардың дұрыс жұмыс істеуіне, қайтсем де білім аламын дер келген ауыл жастарының армандарына қол жеткізу үшін аянбай еңбек етті. Техникумдардағы білімнің сапасы үшін жауап беретін білікті мамандарды тартты. Көреген басшылардың ерен еңбектерінің нәтижесінде Қарқаралының педагогикалық және зооветеринарлық техникумдары сол өңірге ғана емес, еліміздің басқа да аймақтарына кәсіби мамандар шығаратын оқу орындарына айналды.

1930–шы жылдары зооветтехникум басшылығы кадр мәселесіне де ерекше назар аударды. Техникумда оқытылатын пәндер бойынша жоғары білімі бар мұғалімдер де керек болды. Бұл мәселе тек Қарқаралы зооветтехникумына ғана қатысты емес, сол кездері жалпы Қазақстан бойынша өзекті еді. Қарқаралы

зоотехникалық малдәрігерлік техникумда әр жерлерден келген жоғары білімі бар білікті мұғалімдер сабақ берген. Мысалы, 1937 ж. жұмыс істеген мұғалімдердің басым көпшілігі жоғары білімді болғандарын төменде берілген кестеден көруге болады:

Кесте 1

Қарқаралы зооветтехникумы оқытушыларының тізімі
(20.05.1937 ж. мәлімет бойынша құрастырылған)

№	Аты-жөні	Оқыған пәні	Жылдық жүктеме (1936-37 оқу жылы)	Педагогикалық стаж	Білімі	Бітірген оқу орны және жылы	Партиялылығы	Туған жылы
1	Шопчекбаев Ульке	Жаңа тарих	330 сағ.	3 жыл	Жоғары	Алматының жоғары коммунистік ауылшаруашылық мектебі, 1936 ж.	ВКПб мүшесі	1906 ж.
2	Ильясов Госман	Қазақ тілі	500 сағ.	11 жыл	Арнайы орта	Педтехникум, 1930 ж.	ВКПб мүшесі	1904 ж.
3	Турсынов Канапья	Анатомия	500 сағ.	6 жыл	Жоғары	Мәскеу зоотехникалық институты, 1930 ж.	ВКПб мүшесі	1906 ж.
4	Турсынова Г.	Математика	750 сағ.	2 жыл	Орта	ЖОО біліктілік курсы	Партияда жоқ	1905 ж.
5	Гориев Иван Сергеевич	Зоотехника пәндері	1120 сағ.	6 жыл	Жоғары	Мәскеу зоотехникалық институты, 1930 ж.	Партияда жоқ	1901
6	Максимов Виктор Петрович	Зоотехника пәндері	1100 сағ.	4 жыл	Жоғары	Ленинградтың ауылшаруашылық институты, 1934 ж.	ВКПб мүшесі	1911 ж.
7	Ясенецкий Богдан Ильич	Агрономия, жаратылыс тану	1400 сағ.	32 жыл	Жоғары	Варшава ауыл шаруашылық институты, 1904 ж.	Партияда жоқ	1872 ж.
8	Ясенецкая Вера Евграфовна	География	480 сағ.	10 жыл	Аяқталмаған жоғары	Киевтің медицина институтының III курсы бітірген, 1913 ж.	Партияда жоқ	1891 ж.
9	Шведе Марианн Францевич	Физика, математика	1350 сағ.	3 жыл	Жоғары	Мәскеу пединституты, 1935 ж.	Партияда жоқ	1907 ж.
10	Шведе Мария Вацлавовна	Неміс тілі	318 сағ.	1 жыл	Орта	Пединститут жанындағы жұмысшы факультеті,	Партияда жоқ	1907 ж.

						1925 ж.		
11	Ясенецкий Генрих Ильич	Орыс тілі	916 сағ.	8 жыл	Жоғары	Киев университеті, 1913 ж.	Партияда жоқ	1886 ж.
12	Аужанов Хабен	Қазақ әдебиеті	800 сағ.	2 жыл	Орта	Педтехникум ның 3 курсы бітірген, 1930 ж.	Партияда жоқ	1816 ж.
13	Зубков Федор Кондратьевич	Химия	1400 сағ.	26 жыл	Жоғары	Мәскеудің Тимирязев ауылшаруашылық академиясы, 1930 ж.	Партияда жоқ	1891 ж.
14	Койбаев Смаил	Дене шынықтыру	750 сағ	1 жыл	Орта		ВЛКСМ мүшесі	1911
15	Сарыбаев Исатай	Қоғамтану, тарих	700 сағ.	1 жыл	Жоғары	Алматыдағы Бүкілқазақстандық ауылшаруашылық мектебі, 1935 ж.	ВЛКСМ мүшесі	1913
16	Васильев Леонид Николаевич	Ветеринария пәндері	1100 сағ.	6 жыл	Жоғары	Харьков институты, 1908 ж.	Партияда жоқ	1886

дерек: ҚОМА. – Қор 202. – Тізім 1. – Іс 1. – П.56

Кестеде берілген 16 оқытушының 10 жоғары білімді; 1-уі жоғары орнын аяқтамаған; 1-уі арнайы оқу орнын бітірген, 4-уі ғана орта білімді. Ерекше назар аударатын жағдай – оқытушылар Мәскеу, Ленинград, Киев, Харьков, Варшава тәрізді қалалардың және еліміздегі Алматының жоғары оқу орындарын аяқтаған, сонымен бірге олардың кейбірінің білімі (мысалы, Гориев И.С. – Мәскеудің ет-сүт шаруашылығы институты; Максимов В.П. – Ленинградтың ауылшаруашылық институты; Василев Л.И. – Харьковтың малдәрігерлік институты; Сарбасов И. – Алматының Бүкілқазақстандық ауылшаруашылық мектебі) зооветтехникумның мамандықтарына толықтай бейіндік тұрғыдан сәйкес келгендігі. Бұл сол кез үшін өте жақсы көрсеткіш болып табылады.

Көрсетілген оқытушылардың ішінде Қарқаралы зооветтехникумының қалыптасуы мен дамуына өзіндік үлестерін қосқан ағайынды **Ясенецкийлердің** есімдері үлкен құрметпен айтылады. Олардың өмірі мен тағдыр жолдары жайлы белгілі өлкетанушылар Юрий Григорьевич Попов, Ерлан Мұстафин және жерлесіміз, ғалым-археолог Арман Бейсенов өз еңбектерінде жақсы жазған. Аталған авторлардың еңбектері мен архив құжаттарына сүйене отырып, біз де олар туралы қысқаша ақпарат бергенді дұрыс деп есептедік.

Ясенецкийлер (ерлі-зайыпты Ясенецкийлер – Богдан Ильич және Вера Евграфовна, Богдан Ясенецкийдің інісі Генрих Ильич Ясенецкий – авт.) Қарқаралыға 1930 жылы жер аударылып келгендер. Олардың жер аударылып келгендіктерін дәлелдейтін деректердің бірі өлкетанушы Ю.Г. Поповтың

қолында сақталған 2007 жылы 27 мамырда Черкасск мемлекеттік архивінен келген анықтама. Онда былай деп жазылған:

«Сообщаем, что Ясенецкий Богдан Ильич-Людвигович (Людвигович-Ильич), 1873 г.р., уроженец г. Умань, из дворян, поляк, образование высшее агрономическое, беспартийный, до революции проживал в селе Краснополка Уманского округа, с 1918 г. проживал в г. Умань, с 1920 по 1928 г. педагог кооперативных курсов, до ареста безработный. Его брат Ясенецкий Генрих Ильич Людвигович (Людвигович-Ильич), 1880 г.р., окончил Киевский пединститут. До ареста учитель иностранного языка в штабе 297 полка. Оба арестованы 30 января 1930 г. Обвинялись по статье 54-10 УК УССР (антисоветская и контрреволюционная работа).

Постановлением ОСО при коллегии ГПУ УССР от 12 апреля 1930 г. Ясенецкий Б.И.-Л. Выслан в Казахстан сроком на 3 года, а его брат выслан в Северный край тоже на 3 года. В деле 3920, фонда Р.-5625 имеются сведения о брате Кондрате и отце, архитекторе» [25, с.18].

Алдымен **Богдан Ильич Ясенецкий** туралы тоқталып кетейік.

Богдан Ильич үлкен қиындықтарға қарамастан өзінің жеке архивін Қарқаралыға алып келген екен. Сол архивтің ішінде Б.И. Ясенецкийдің жоғары білімі туралы диплом, оқытушы туралы куәлік тәрізді бірнеше құнды деректер болған. Ол деректер өлкетанушы Юрий Григорьевич Поповтың қолына түскен және ол туралы өлкетанушы бірнеше мақалалар жазған. Соның бірінде жарияланған мына деректерді көрсетуді біз де дұрыс деп есептейміз:

ДИПЛОМ №143

Варшавские Высшие Агрономические Курсы при музее земледелия и промышленности дают настоящий диплом Богдану Людвиговичу-Ильичу Ясенецкому, римско-католического вероисповедания, родившемуся 10 декабря 1873 года, удостоверяя, что за время прохождения наук на курсах с августа 1901 года, г. Ясенецкий изучал следующие предметы: общее земледелие, частное земледелие, сельскохозяйственную и лесную ботанику, селекцию семян и опытное земледелие, организацию сельского хозяйства, луговое хозяйство, садоводство, сельскохозяйственную зоологию, животноводство (общее и частное, включая пчеловодство и шелководство), молочное дело, сельскохозяйственную ветеринарию, рыбное хозяйство, сельскохозяйственную химию, землемерие, сельскохозяйственное строительство, машиноведение, сельскохозяйственную промышленность, сельскохозяйственную метеорологию, сельскохозяйственное законодательство, сельскохозяйственное счетоводство, кроме того участвовал во всех практических занятиях, установленных учебной программой.

Проявил специальный интерес в области разведения сельскохозяйственных животных. После испытаний по всем предметам, входящим в учебную программу, и по представлении отчета о прохождении годичной агрономической практики, г. Ясенецкому, согласно постановления Совета Профессоров, состоявшегося 10 июня 1905 года, присвоено звание агронома, в

чем и выдано настоящий диплом за надлежащими подписями с приложением печати.

Г. Варшава, 17 июня 1905 года [26, с.85].

Бұл деректен басқа Ю.Г. Поповтың жеке архивінде Богдан Ильичтің білімі жөнінде бірнеше құжаттар бар. Олар мыналар:

«Sredniaczkola. PolskawHumanin.10/V 1919 г. Удостоверение

Выдано Богдану Людвиговичу-Ильичу Ясенецкому в том, что он состоит при Уманской средней Польской школе преподавателем пчеловодства и шелководства с 1912 по 1919 год. Умань 10/5 1919

Ученый комитет Украины Уманская филия Секретариат

Января 13 дня 1925 г. Умань, Садовая, 8.

Удостоверение

Выдано настоящее удостоверение доктору сельскохозяйственных наук Богдану Людвиговичу Ясенецкому в том, что он с 13 ноября 1920 года по день ликвидации филии (13 января 1925 г.) непрерывно числился в составе ее членов как специалист при зоологической секции, что надлежащими подписями и приложением печати удостоверяя» [25, с.86-87].

Б.И. Ясенецкий ауылшаруашылық ғылымдар бойынша диссертация қорғаған, оның магистр (кандидат) дәрежесі бар. Өкінішке орай оның диссертация тақырыбы, қай жылы және қай жерде қорғағандығы туралы мәлімет жоқ. Оны Б.И. Ясенецкий тағдырын зерттеген өлкетанушылар да растайды.

Мұғалім Б.И. Ясенецкийдің алдынан көптеген болашақ академиктер, мемлекеттік органдардың қызметкерлері мен қоғам қайраткерлері білім алды. Атап айтқанда, академиктер Әбілқас Сағынов, Бахия Атшабаров, партия саласының қызметкерлері, аудандық партия комитетінің хатшылары – Тұрсын Төреғожин, Мыңжасар Әдекенов, Дмитрий Чернов және басқалары. Социалистік Еңбек Ері, академик, Қарағанды политехникалық институтының ректоры болған Әбілқас Сағынов естелік кітабында өзі білім алған Қарқаралы педтехникумы және ондағы ұстаздар ұжымы туралы қызықты мәліметтер береді: «... В техникуме был довольно крепкий педагогический коллектив: математику вели Рахимбай Сапаков (он же был директором техникума) и Александр Петрович Назаров, биологию — Глеб Александрович Чередов, географию — Петр Петрович Белдыцкий, ботанику вел Богдан Ильич Ясенецкий, видимо сосланный откуда-то в Каркаралинск. В 1958 году, будучи в Каркаралинске и узнав, что он жив, я зашел к нему домой и представился. Прошло три десятка лет и он уже не помнил меня, при этом он даже оспаривал время своего переезда в город, однако женский голос из соседней комнаты поправил его, подтвердив мои данные. Б.И. Ясенецкий сделал многое по оказанию практической помощи сельским работникам своими профессионально грамотными советами. Очевидно, он был крупным

специалистом своего дела...» [27, с.15].

1937 жылға дейін Б.И. Ясенецкий Қарқаралыда тек білімді мұғалім болып қана қоймай, сонымен бірге тарихи қаланың мәдени және қоғамдық өміріне белсенді араласумен көзге түскен. Тағы да өлкетанушылардың деректерінен үзінді келтірейік:

«Вот один из таких моментов – окружная сельскохозяйственная выставка, посвященная 15-летию Казахстана. Она прошла в сентябре 1935 года. Ясенецкий – один из активнейших учредителей этого мероприятия. Достаточно отметить, что на выставке работали 15 отделов: овцеводства, крупного рогатого скота, коневодства, верблюдоводства, козоводства, свиноводства, кролиководства, птицеводства, полеводства, огородничества, переработки сельскохозяйственной продукции, сельхозмашин, пушнины, сырья и ветеринарии. Для наглядных пособий отвели семь юрт. В них разместили плакаты, диаграммы, образцы зерновых культур и животноводческой продукции. Эту часть выставки готовили сотрудники техникума, в том числе и Ясенецкий, который, кроме этого, являлся и членом жюри. А посмотреть было на что. Чабан Тулекбаев из колхоза «Екпын» вырастил самого крупного барана весом 80 килограммов. Корова Газиза Иманова из «Бидайка» потянула 365 килограммов...» [26, с.89-90].

Өкінішке орай Б.И. Ясенецкий үшін Қарқаралыдағы жақсы күндері тез аяқталды. 1937 жылы жүрген жаппай қуғын-сүргінге Б.И. Ясенецкий де ілікті. Солақай саясаттың басты ұстанымы – «халық жауы» деген лақап тарату арқылы адамдарды жазалау, құрту еді. Осы саясатқа сәйкес құзырлы органдар Б.И. Ясенецкийді де қудалауға кіріседі. Әрине, айыптаудың бірнеше түрлері болған шығар. Бірақ біз білетін бір айыптың түрі көрсетілген құжат Қарағанды облыстық мемлекеттік архивінде сақтаулы тұр. Ол Б.И. Ясенецкий жұмыс істеген Қарқаралы зооветтехникумы комсомол комитетінің 1937 жылғы 10-шы маусымда қаралған күн тәртібінің хаттамасы. Онда сөз сөйлегендер Б.И. Ясенецкийді сабақ жүргізгенде ескі кітаптарды қолданатындығы және ескі әдістерді пайдаланатындығы, балаларға дұрыс баға қоймағаны туралы айтады. Сондай-ақ Б. И. Ясенецкийдің комсомолда, партияда жоқ екендігі айтылып, тағы кемшіліктерін көрсете отырып, педсоветте қарау керектігі туралы қаулы қабылдаған. Латын графикасымен қазақ тілінде жазылған ол хаттама біз үшін маңызды дерек болып табылады [28, б.172]. Деректен үзінді қосымша бетте берілді.

Басқа да айыптар тағылып, Б.И. Ясенецкий 10 жылға сотталды. Оны Коми АССР-не қарасты Ухта жұмысшылар поселкесіндегі лагерьде өтеп шыққан. Б.И. Ясенецкийдің аталған лагерьде болғандығын анықтау мақсатында өлкетанушы Ю.Г. Поповтың 2007 жылы Ресей Федерациясына қарасты Коми Республикасының Ішкі істер министрлігіне жолдаған хатына мынадай анықтама келген:

«Ясенецкий Богдан Ильич-Людвигович, 1873 г.р., поляк. До ареста проживал в г. Каркаралинске, работал в качестве агронома... 20 мая 1938 года из тюрьмы г. Алма-Аты прибыл в Ухтпечлаг НКВД. Находился в

подразделениях: Котласская база, п/п Возвасдино, Усть-Вымская база, ОЛП №7, ОЛП №12. Освобожден 2 апреля 1947 года, убыл в г. Каркаралинск. О сфере деятельности Ясенецкого Б.И. в местах лишения свободы сведений нет. Архивное личное дело уничтожено в 1958 году по истечению срока хранения...

Находясь в заключении, Богдан Ильич и здесь проявил свои лучшие качества: честность и добросовестность.

СПРАВКА. Выдана настоящая агроному ЯСЕНЕЦКОМУ Богдану Ильичу в том, что он с 1940 г. по 2/IV-1947 года работал в подразделении Управления И.Т.Л. АО/12 МВД в качестве научного сотрудника. На этой работе Б.И. ЯСЕНЕЦКИЙ показал себя как весьма полезный, старательный, трудолюбивый и знающий свое дело агроном.

М.П. Начальник подразделения управления
И.Т.Т. АО/12 МВД /Сорокин/» [26, с.95-96].

Лагерьдегі жылдарында да Богдан Ильич өзін жақсы жақтарынан көрсеткендігі және оның ғылым қызметкер болғандығы туралы жоғарыдағы анықтамада жазылған. Одан басқа Б.И. Ясенецкиймен лагерьде жазасын бірге өтеген Юрий Иванович Чирковтың «А было все так ...» деген кітабының «Земля Ухтинская» деп аталатын екінші тарауында Богдан Ильич туралы жақсы естеліктер берілген. Бұл кітап Интернет желісіндегі Сахаров орталығының сайтында тіркелген — <https://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=page&num=2380>. Онда Б.И. Ясенецкийге байланысты мынадай мәліметтермен танысуға болады:

233-ші бет: «... Богдан Ильич и жил в предбаннике. За печкой хранились его вещи. Спал он на лавке, в банные дни следил, чтобы в предбаннике не было краж, боролся со вшами, а в небанные дни предбанник становился клубом. Посещали его преимущественно поляки, чехи, прибалты. Беседовали в основном на отвлеченные темы. Не то что в палатке, где говорили только о еде, о вшах, о холоде...»;

235-ші бет: «...«Клуб» Богдана Ильича был единственным местом, где, несмотря на всеобщую тоску, голод, опущенность, царил бодрый дух и живая мысль. Я рассказал о знакомстве с украинскими неоклассиками, что вызвало оживленную дискуссию по проблемам развития украинской литературы. Богдану Ильичу, родиной которого была Винница, близко и любимо все украинское, но... в польском преломлении. Когда он читал поэму Винсента Поля «Песнь о земле нашей», где описывались особенности всех земель польских «от можжа до можжа», то есть от Балтийского до Черного моря, голос его звучал особенно тепло в стихе об Украине: Без опоры око згине В пограничной Украине. Он прекрасно знал историю Польши и Украины, но излагал ее в другой трактовке...»;

279-бет: «... Планировались ежегодно две экспедиции по рекам в июле - августе. Под это предполагалось дополнить штаты, включив: 1. профессора Ясенецкого Богдана Ильича - агрометеорологом, 2. Флоринского Льва Андреевича - техником-гидрологом, 3. Смирнова - техником-гидрологом...»;

286-бет: «... Иногда с Богданом Ильичом мы навещали «клуб старых дам».

Он подкручивал «польскивонсы» (польские усы), целовал дамам ручки, рассказывал забавные истории из своей длинной жизни. Ему было уже 70 лет, но он был бодр, весел и силен. Мог поднять четырехпудовый мешок картофеля и выйти с ним по лесенке из подвала ...» [29].

Ю.И. Чирковтың бұл естелігі де Богдан Ильичтің бірнеше қырын ашып көрсетіп тұр.

Богдан Ильич Ясенецкий өз мерзімін толық өтеп, 1947 жылы Қарқаралыға қайтып оралады. Бұл кезде оның жасы 75-те болатын. Сталиндік лагерьлер бұл адамның ерік жігерін сындырмады, керісінше оны тек қана нығайта түскен еді. Ұлғайған жасына қарамастан жұмысқа кірісті. Қуғын-сүргінге дейін өзі жұмыс істеген Қарқаралы зооветтехникумына мұғалім болып қайтып оралды, лабораторияларға көмектесті, Қарқаралының қалалық саябағында еңбек етті. 1955-1956 жылдардың аралығында саябақтың менгерушісі болды. Оның жоспарымен суару арықтары салынып, ағаштар мен бұталар егілді. Осы жерден Б.И. Ясенецкий зейнеткерлікке шықты. 1957 жылы 26 қыркүйекте толықтай ақталды [30].

Б.И. Ясенецкий туралы тағы бір қызықты естеліктің авторы зооветтехникумның 1971 жылғы түлегі, бүгінде Ақадыр кентінің ардагер малдәрігері Зекен Әбілұлы. Ол Б.И. Ясенецкий туралы былай дейді:

«Мыңжасар Әдекеновтың Богдан Ясинецкиймен түскен суреті маған 1965 жылдың күзгі уақытын есіме түсірді. Еске түскен жағдай Кенжекең (Кенжегүл Тышқанбаевты айтып отыр – авт.), менің қай көшеде тұратынымды сұрады. Мен, М. Ауезов 5-те тұрамын дедім, онда сабақ біткен соң, маған жолық, саған бір тапсырма берем деді. Сабақтан кейін ол кісіге бардым. Ол кісі, бір парақ қағазға жазылған адресті көрсетті де, тәңертең ерте бармасаң ұстай алмай қаласың, сондықтан сағат таңғы 7-де сонда бол деді. Мен ертеңгі күні, таңды күтпей, кешкі асымды ішкеннен кейін, жазылған мекенжайды іздеп бардым. Ұмытпасам ол көше сол кезде Заречная деп аталатын. Суреттегі шарбақ кигіз үйдің керегесі сияқты айқыш-ұйқыш безендірілген ит тұмсығы өтпейтіндей, адам бойынан биік, ішіндегі көріністер көзге ілікпейтіндей, әдемі бір табиғи шөппен көмкерілген Қорған сияқты. Мен айналышықтап біраз жүрдім, ішіне кіруге батылым жетпеді. Өйткені, шарбақтың ішінде бос жүрген, екі ит кіргізетін емес. Бір кезде қарсы үйден, бір орыс кемпірі қоқыс суын төгуге шықса керек, мен келген кісімнің үйі осы ма деп сұрадым. Ол: Иә, осы үй, бірақ бұл кісі күндіз кейде болмайды. Ерте кетіп, кеш келеді. – Богдан Ильич қарап отырмайтын адам, үйінде болса, есік алдында жұмыс істеп жүреді. Бүгін көрінбеді, мүмкін тауға кеткен шығар, бірақ қонаға міндетті түрде келеді,- деген соң біраз тостым да, әйтеуір таптым зой таңның ертесінде келейін деген оймен, өзім жататын үйіме қайттым. Қаланы жарып ағатын өзеннің бастауы тау жақтан болатын, жергілікті тұрғындар «Қарқаралинка» деп атайды. Сол өзеннен өту үшін, екі-үш тақтайдан құралған көпір болатын, содан өтіп келе жатсам, қарама-қарсы жақтан, қолында таяғы, иығына асып алған дорбасы бар егде тартқан орыс шалы өтті. Мен сығылысып жол беріп өткізіп жібердім де,

жағаға шыққан соң, ә осы шал емес пе мен іздеп жүрген жан деп ойландым. Не де болса таңертең көремін деген оймен үйіме келіп, осындай шал барма деп сұрадым. Ана мен ағада иә анау поляк шал ғой деді қосарласып, өзеннің әр жағында тұрады деді. Үй иелері, осы Қарқаралының жергілікті тұрғындары, техникумға тақау, 5-6 минутта жетіп барамын. Мен бұл кісілердің отбасының бір мүшесіндей болып кеттім. Бұл жөнінде кейін келтірермін. Богдан Ильичке ерте бардым, ол кісіде есік алдындағы екпелерін реттеп жүр екен. Рұқсат сұраған маған, бұл кім ертелегіп жүрген дегендей одырайып қарады. Кешегі көпірде кездескен шал алдымда тұр. Богдан Ильич, мені Сізге Кенжеғұл Тышқанбаевич жіберіп еді, міне хаты деп қолымдағы қағазды ұсындым да, өзім маңайыма зер салып, көз тастап шолып өттім. Шалдың тиянақтығына риза болып, бау-бақшасын аралап көрер ме едім деген оймен Богдан Ильичтың бетіне қарадым. Ол кісі Кенжекеңнің жазғанын әлі оқып тұр екен. Сәлден соң басын қағаздан алды да маған жүр деген белгі беріп үйге қарай аяңдады. Үйге кірген соң мені отырғызып қойып, төр жақта күбірлесіп, біреумен сөйлескендей болды. Менің онда не шаруам бар. Біраз уақыттан кейін, қолында газетке оралған затты тапсырып тұрып айтқаны «өзім барып алам» дегендей болды. Ораманы ала салып кетпекші болып едім, «ей бала, нанауызти», - деді қазақша. Мен таң қалып рақмет айтып шығып кеттім. Бағанадан бері жаман орысшамен шүлдірлегенше, қазақша «Ассалаумағалейкум» деп амандасып қазақша неге тілдеспедім деген оймен бірден техникумға тарттым. Келсем Кенжекең де өзінде екен, тапсырмасын орындағаныма ол кісіде мәз, орауды алды да ішіндегі жазбаны оқып бір мырс етіп күліп алып, маған рақмет айтып, сенімді адам екенсің, әрқашан осындай бол деп шығарып салды. Богдан Ильич Ясенецкийдің техникумда сабақ бергенін мен білмеймін. Оны мен тек осы Болат Серікбаевтың мақаласы (Тарихы шежірелі шырайлы шаңырақ // Орталық Қазақстан. – 2021. – 30 наурыз (№33)) арқылы ғана біліп танып отырмын. Басынан неше түрлі қиындықтарды өткізген адамдар өте сақ болады ғой. Мен көргенде ол кісі жетпіске келді, не содан асқан кезі болса керек...» [31].

Б.И. Ясенецкийдің есімі мұғалім, ауыл шаруашылығы саласының білікті де бірегей маманы ретінде ғана емес, өлкетанушы ретінде де танымал болды. Ол Қарқаралы өңірінің Қоршаған ортасы, орман-тоғайы және оларда мекендеген құстар мен аңдар туралы арнайы зерттеулер жүргізген. Олардың аттарын жеке-жеке қағазға түсірген және жинақтаған мәліметтерді басқа өлкетанушылармен де бөлісіп отырған. Сол өлкетанушылардың бірі, Қарағанды облыстық тарихи-өлкетану музейінің негізін қалауға ат салысып, оның бірінші басшысы болған Леонид Федорович Семенов. Б.И. Ясенецкий және оның жұбайы Вера Евграфовна Ясенецкая Л.Ф. Семеновпен тығыз араласқан. Қарағанды облыстық архивінде Л.Ф. Семеновтың жеке қоры бар. Аталған қорда көптеген құнды деректер сақталған. Солардың ішінде Ясенецкийлермен жазысқан хаттары құнды дерек болып есептеледі. Хатта Қарқаралы өңіріндегі 47 құстың және бауырмен жорғалаушылар, кемірушілер мен аңдардың 28 түрінің аттары жазылып, оларға қысқаша сипаттама берілген. Мысалы, «... 16. Ласточка (один

вид) деревенская. За много лет два раза прилетали в Каркаралинск одна две парочки; 17. Совы – несколько видов и филин. Все полезны, кроме филина; 27. Белки (привезены сюда лесничеством в 1935 году); 28. Медведи были в горах, но ушли из-за больших лесных пожаров лет пятьдесят тому назад. В долине Кендары гора Аю – Шат» [32].

Б.И. Ясенецкийдің негізгі мамандығы агроном. Ол осы мамандықты теориялық түрде ғана емес, іс жүзінде өзін білгір кәсіби маман ретінде Қарқаралы жерінде бірнеше мәрте танытқан. Тағы да деректерді сөйлетейік: «... агроном Ясенецкий Б.И. доказал, что в Каркаралинском округе могут давать урожаи разные овощи, даже новые сорта американского картофеля – топинамбура и другие. За свою деятельность Б.И. Ясенецкий награжден похвальным листом...» [33]. Бұл дерек облыстық архивтегі өлкетанушы Л.Ф. Семеновтың жеке қорындағы істе сақтаулы.

Б.И. Ясенецкийдің есімі Қарқаралы тарихында ауыл шаруашылығы саласының білікті де бірегей маманы ретінде ғана емес, оны мұғалім, өлкетанушы, археолог, этнограф, емші ретінде танымал деп айтуға болады. Украина жерінде туған поляк ұлты өкілінің бүкіл саналы ғұмыры мен өмірі қазақ жерінде, Қарқаралы қаласында өтті. «Мемлекеттік қылмыскер» атанған адамды қазақ елі мен жері бір емес екі рет пана қылды. Мәңгілік үйі де Қарқаралы қаласында. Қайтыс боларының алдында Богдан Ильич әйелі Вера Евграфовнаға: «Мені мұсылман салтына сәйкес мұсылман зиратына жерле», - деп өсиет етеді. Ол 1968 жылы 27 маусымда қайтыс болды. Богдан Ильич Ясенецкий өз өсиеті бойынша Қарқаралы қаласындағы мұсылмандар зиратына жерленді. Оның басына қойған құлпыстақта былай деп жазылған: «Богдан Ильич Ясенецкий, ұлты поляк, 1873 ж.т., 1968 ж. 27.ҮІ – де. Ол біздің қазақты ес тұтып, өз тілегімен келіп, паналап жатқаны туралы. Бұған да Алладан жақсылық болсын. Ескерткіш құдай үшін қазақтан». Осылайша Қарқаралы жерінде өшпейтін ізін қалдырған Богдан Ильич Ясенецкийге осы жердің топырағы бұйырды, өңірге және ондағы халыққа көрсеткен қызметі, алдында оқыған, шәкірттерге берген білімі үшін қарқаралылықтар оның басына ескерткіш қойды. «Қалдырған ізін мәңгілік, жадымда тұрар жаңғырып» деген өлең жолдары Богдан Ильич Ясенецкий сияқты тұлғаларға арналғандай. Оның ізі Қарқаралы тарихында мәңгіге сақталатыны хақ.

Екінші **Генрих Ильич Ясенецкий** тіл маманының есімі Қарқаралы зооветтехникумы үшін ардақты. Киев университетін 1913 жылы бітірген Генрих Ильич зооветтехникумда орыс тілінен сабақ берген. Бұл тұлғаның өмірінде көптеген жұмбақтар бар. Соның бірі оның туған жылының күмәні. Қарағанды облыстық архивіндегі Қарқаралы зооветтехникумына қатысты құжаттардың ішінде оның туған жылы деген тұста 1886 жыл деп жазылған. Ал Ясенецкийлер тағдырымен ұзақ жылдар бойы айналысып жүрген танымал өлкетанушы Ю.Г. Попов берген материалдарда Генрих Ильич Ясенецкийдің туған жылы 1880 жыл деп көрсетілген. Сөзіміз дәлел болу үшін Ю.Г. Попов жіберген мына үзіндімен бөлісейік:

«В справке архива г. Черкасс (Украина) от 29 мая 2007 года говорится:

Ясенецкий Генрих Ильич-Людвигович, 1880 г.р., (астын сызган біз – авт.) из дворян, поляк, в 1913 году закончил Киевский пединститут, окончил юридический факультет. До ареста работал учителем польского языка в штабе 297 полка.

Арестован 30 января 1930 года с братом Богданом, проживали по адресу г. Умань, улица Никитинская, 6. Обвинялись по статье 54-10 УК УССР (антисоветская и контр-революционная работа).

Родственники: брат Конрад, отец из дворян, поляк, мать – украинка. Родители умерли.

Выслан в Северный край сроком на 3 года.

Заключением прокуратуры Черкасской области на Ясенецкого Б.И. и Ясенецкого Г.И. распространяется действие ст.1 Закона Украинской ССР «О реабилитации жертв политических репрессий на Украине» от 17 апреля 1991 года».

Мои запросы в архивы областей, входивших в состав Северного края, - Вологодскую, Архангельскую – и республику Коми уточнить место ссылки Г.И. Ясенецкого результатов не дали» [26, с.125-126].

Ю.Г. Поповтың бергені ресми дерек болғандықтан Г.И. Ясенецкийдің туған жылын 1880 ж. деп қабылдаған дұрыс деп есептейміз. Ал неге ол өз мамандығы бойынша жұмыс істемегені тағы да жұмбақ. Заңгер маманды зооветтехникум қалайша тіл маманы ретінде қабылдағаны да біз үшін қызығушылық тудырады. Сондықтан Г.И. Ясенецкийдің тағдырын әлі де болса зерттей түсу керек.

Г.И. Ясенецкий ағасы Богдан Ильич Ясенецкий тәрізді жер аударылып, мерзімі аяқталған соң ағасының қасына Қарқаралыға келген. Ол туралы оның туысқан ағасының қызы Мария Конрадовна Ю.Г. Поповқа жазған хатында мынадай мәліметтер береді:

«Он родился 31 декабря 1886 года в Умани. Окончил гимназию, учился в Киеве в университете и консерватории. Увлекался птицеводством. Имел много редких пород кур. Участвовал в устройстве Всероссийской выставки 1913 года, за что награжден нагрудным знаком цесаревича Алексея. Этот документ, чудом сохранившийся, привез мой сын Роман, который ездил хоронить дядю Генриха. В начале революции Генрих Ильич работал в упродкоме по заготовке сена для конницы Красной Армии. В 1917 году заболевает Мария Ясенецкая – мать Генриха Ильича. Он ухаживал за ней до самой ее смерти. Преподавал в трудовых школах. 31 января 1930 года Генрих Ильич, как и оба его брата, был репрессирован и выслан на три года в Сыктывкар. Оттуда приехал к брату в Каркаралинск. Здесь преподавал в техникуме и школах. Перед второй мировой войной закончил в Москве заочный институт иностранных языков. Генрих Ильич был очень трудолюбивым, но не таким контактным, как Богдан Ильич. Жил более уединенно. Очень дружил с одним казахом (забыла его фамилию) и с Екатериной (отчество не помню). Она заведовала рестораном и ценила дядю как прекрасного кондитера и кулинара...» [26, с.124-125].

Осы хаттың мәтіні арқылы Генрих Ильичтің бірнеше мамандықты меңгергенін байқауға болады. Ал оның Қарқаралы зооветтехникумда сабақ беру әдісі жайлы одан білім алып, кейіннен совхоз директоры болған Г.А. Заиканың Ю.Г. Поповқа айтқаны:

«... Он вел занятия артистично, увлеченно. Часы проходили незаметно. Если ученик плохо владел предметом, приходил в страшное огорчение. Говорили, что он в своем садике выращивал какие-то необыкновенные цветы...» [34].

Шынында да түрлі гүлдерді өсірумен айналысқан Генрих Ильичтің беделі қарқаралықтар арасында өсе түсті. Әсіресе Қарқаралы аудандық партия комитетінің алдындағы алаңда безендірген оның гүлзарлары тұрғындар тарапынан шынайы ләззат, үлкен сүйіспеншілік пен оған деген ерекше құрметті тудырып қана қоймай, одан сайын бекіте түсті. Г.И. Ясенецкий «Шахтер», «Профтехобразование» демалыс үйлерінің аумағында гүлдер егіп, көркейтуге де көмектескен.

Ағасы Богдан Ильич тәрізді Генрих Ясенецкий де талантты, сан қырлы болған. Жоғарыда аталған қырларынан басқа ол мал өсірумен, тіпті тәтті тоқаштар мен торттар пісірумен де айналысқан.

Ю.Г. Попов Г.И. Ясенецкийдің тағы бір қыры туралы мынадай дерек ұсынады:

«В один из своих приездов в Каркаралинск я встретил старшего товарища Колтая Гинятовича Галиулина. Добрые отношения сложились у меня с ним во время его работы на турбазе. Спросил, конечно, Галиулина и про Ясенецких.

- Больше всего знал Генриха Ильича. Мой сын жил у него на квартире 3 года. Я это сделал, чтобы сын практиковал изучение немецкого языка. У Генриха Ильича я видел альбом с тисненными золотом уголками. Там была такая фотография: Генрих Ильич на лошади в охотничьей экипировке. Рядом сгрудились штук шесть гончих собак. «Это я на Украине. Баловался в молодости охотой», - пояснил Генрих Ильич» [34].

Генрих Ильич Ясенецкий 1977 жылы 25 қаңтарда қайтыс болған.

Ал Вера Евграфовна Ясенецкаяға келетін болсақ, өлкетанушы Ю.Г. Поповтың мәліметінше 1891 жылы 28 қыркүйекте туған. Оның туған жері Санкт-Петербург. Әкесі Евграф Данилович Бафталовский – украин, шешесі Екатерина Рудольфовна – неміс.

Евграф Данилович Бафталовский дәрігер маманы ретінде Санкт-Петербург қаласындағы әскери клиниканың госпиталінде тәжірибеден өткен. Бірақ ол ерте қайтыс болып кеткендіктен, оның отбасы Санкт-Петербург қаласынан Овруч Волынский қаласына, одан кейін Умань қаласына қоныс аударады. Вера Евграфовна Бафталовская осы Умань қаласындағы әйелдер гимназиясын 1908 жылы бітіріп, бір жылдан соң Киев қаласындағы медициналық институтқа оқуға түседі. Өкінішке орай Вера Евграфовна мединституттың 3 курсына ғана бітіріп, оқуын әрі қарай жалғастырмаған. Соған қарамастан ол Уманьда 1914 жылдың қаңтар айы мен 1920 жылдың ақпан айларының аралығында Умань әйелдер гимназиясында мұғалім және осында кітапханашы болып жұмыс

істеген. Оны дәлелдейтін құжат Қарағанды облыстық архивіндегі кітапхана қорындағы Вера Евграфовна Ясенецкаяға қатысты бір папкада сақталған: *«Я, нижеподписавшаяся, Домбровская Н.Ю. настоящим удостоверяю, что Бафталовская Вера Евграфовна работала в Уманской Женской Гимназии с января 1914 года по февраль 1920 года учительницей и заведывала гимназической библиотекой. 2.11.1939. Н. Домбровская. Подпись члена Союза Высших Школ и в/и учреждений Домбровской Н.Ю. удостоверяется. Секретарь М.К. Печать.»* *.

Өлкетанушы Ю.Г. Поповтың жазбаларында, архив қорларында Вера Евграфовнаның болашақ күйеуі Богдан Ильич Ясенецкиймен қай жылы, қай кезде танысқандары туралы мәліметтер кездеспеді. Өлкетанушы тек Богдан Ильич Бафталовскаялардың үйінде тұрғандығы, оның үйленгендігі және ол әйелін тастап, Вера Евграфовнамен азаматтық некеде тұрғандығы жайлы жазады.

В.Е. Ясенецкаяның Қарқаралыдағы өмірі мен қызметінің ұзақ жылдары білім берумен өтті. Ол Қарқаралы қаласындағы зооветтехникум мен педтехникумда мұғалім болып жұмыс істеген. Екі оқу орнында география және орыс тілі пәндерінен сабақ берген. Оны растайтын архив қорларында құжаттар жеткілікті. Бірақ ол қызметін мұғалімдікпен шектеп қоймай, Ясенецкийлердің екінші отанына айналған Қарқаралы өңірінің өлкесін танып білуге де арнаған. Сондықтан В.Е. Ясенецкаяны өлкетанушы деп атауға толықтай негіз бар. Оған Қарқаралы қаласының және қала маңындағы Қарқаралы-1, Қарқаралы-2, Қарқаралы-3 қоныстарынан Вера Евграфовна тапқан археологиялық олжалар дәлел. Сондай-ақ Қазақстан археологиясының негізін қалаған ғалым-археолог, академик Әлкей Марғұлан өзінің «Бегазы-Дандыбаевская культура Центрального Казахстана» деген еңбегінде В.Е. Ясенецкаяның тапқан археологиялық олжаларына байланысты ғылыми түрде мынадай жақсы талдау бергені дәлелді нақтылайды: *«В ее коллекции, хранящейся в Карагандинском краеведческом музее, немало интересных и редких орудий труда и предметов обихода, свидетельствующих о хозяйственной и культурной жизни Каркаралинского поселения в эпоху поздней бронзы. Среди них обломки глиняных сосудов, орудия горного дела, типа кайл, мотыг, клинов топоров, рудоробильных орудий, различные типы пестов, молотов, ступок, каменные литейные формы, шлаки, каменные круги с отверстием в центре, каменные и бронзовые наконечники стрел. Основная их масса извлечена из обножения в обрыве реки Каркаралинка.*

В.Е. Ясенецкой найден один из наиболее оригинальных ножей Казахстана, относящийся к эпохе поздней бронзы. Нож отлит от бронзы, по типу сходен с бронзовым из поселения Каркаралы II. Оба имеют дугообразную форму, крутой выступ, отделяющий лезвие от рукоятки. Однако он отличается узким, слегка изогнутым клинком. Отверстие на конце рукоятки не пробито, а сделано при литье в виде прямоугольной петельки.

Привлекает внимание бронзовой слиток весом до 8 килограммов...».

Вера Евграфовна ұзақ жылдарғы археологиялық ізденістерінің арқасында сол кездегі Қазақ ССР ҒА тарих, археология және этнология институтымен тығыз байланыста болған. Осыған байланысты жоғарыда академик Әлкей Марғұланнның еңбегінен келтірген мысалдан басқа, тағы бір дерек туралы айтуға болады. Ол 1956 жылы 11 сәуірде Қазақ ССР Ғылым Академиясының фирмалық бланкісіне жазылып, Вера Евграфовнаның атына жіберілген хат. Хатты сол күйінде көрсетейік*

ҚАЗАҚ ССР
ҒЫЛЫМ АКАДЕМИЯСЫ

АКАДЕМИЯ НАУК
КАЗАХСКОЙ ССР

Тел.: коммут. 73, связь 38-96

Алма-Ата, ул. Кирова, 89

«11» апреля 1956 г.
№ 13-14

г. Каркаралинск,
улица Красина, дом № 23
Ясенецкой В.Е.

Многоуважаемая Вера Евграфовна !

По сведениям некоторых наших археологов Вами открыто места добычи меди и выплавки ее древних рудокопов на берегу р. Каркаралы и обнаружены орудия производства, металлургическая печь, шлаки, которые имеют научный интерес.

Просим Вас выслать в наш адрес Ваш материал по затронутому выше вопросу для опубликования в изданиях Академии наук Казахской ССР.

Наш адрес: г. Алма-Ата, ул. Кирова, 89, комната 8,
РИСО АН КазССР.

Ученый секретарь
Редакционно-издательского
совета АН ССР

(подпись) / Е. Бекмухаметов /

Осы хаттың өзінен-ақ В.Е. Ясенецкаяның Қарқаралы маңындағы археологиялық ескерткіштерге байланысты кәсіби археологтармен үнемі байланыста болғандығын аңғару қиын емес. Немесе Вера Евграфовнаның 1956 жылдың 23 желтоқсанында Л.Ф. Семеновқа жазған хатының мына тұсынан академик Әлкей Марғұланмен байланысып тұрғандығын көруге болады: «... Как жаль, что тот бронзовый нож, что я Вам передала, потерялся. Но рисунок сохранился у меня, а также у профессора Маргулана, который прошлой осенью заезжал к нам, видел этот нож и прислал своего

рисовальщика и фотографа (из состава его экспедиции) который и увековечил изображение ножа...». Бұл хат Л.Ф. Семеновтың жеке қорында сақталған.

Вера Евграфовна тығыз қарым-қатынаста болған мекеме ол - Қарағанды облыстық тарихи-өлкетану музейі. Бір кездері осы музейде «Қарқаралы» деген атаумен 62, 63, 65-68 қорларында В.Е. Ясенецкая тапқан археологиялық олжалар болыпты. Бұл туралы академик Ә. Марғұлан да айтқан және өзінің еңбектерінде жазып кеткен. Өкінішке орай, бүгінде бұл археологиялық олжалар музей қорында сақталмаған. Оның қай жерде болуы туралы нақты мәліметтер жоқ. Оны іздеп табу болашақтың еншісінде.

Сонымен бірге Қарағанды облыстық тарихи-өлкетану мұражайы басшысы болған, өлкетанушы, археолог, этнограф Леонид Федорович Семенов та В.Е. Ясенецкаямен жақсы араласқан. Осы екі өлкетанушы, археологтардың бір-біріне жазған бірнеше хаттары бүгінгі күнге жеткен және олар Қарағанды облыстық мемлекеттік архивіндегі Л.Ф. Семеновтың жеке қорында сақтаулы. Біз сол хаттадан тек археология туралы жазылған тұстарынан ғана мысал келтірейік.

Л.Ф. Семеновтың В.Е. Ясенецкаяға жазған хаты.

Уважаемая Вера Евграфовна!

Шлю большой привет и наилучшие пожелания. Посылаю Вам несколько фото, переданных нам находок из других районов нашей области, а также фото черепка сосуда и камня для пращи с Большого озера, круглый камень, помните, находка Деева В.

Впервые из района Темир-тау нам колхозник т. Бреннер принес бронзовый нож, бронзовую стрелку и железный наконечник стрелы. Также посылаю фото того знаменитого топора-молота (в натуральную величину), найденного учащимися Ворошиловской школы в обрыве реки Нуры в 1954 году. Топор отличается, обратите внимание, замечательной обработкой (шлифовкой) сам он зеленоватого цвета и был найден им в каменном ящике.

Привет Богдану Ильичу. Как здоровье Ваше и Богдана Ильича? Нет ли чего нового? Вы так избаловали нас передачей нам разных вещей, что мы всегда от Вас чего-то ждем.

Крепко жму Вашу руку и желаю здоровья, здоровья и еще раз здоровья.

Семенов

14.12.1956.

В.Е. Ясенецкаяның Л.Ф. Семеновқа жазған хаты:

«23 декабря – 56 г.

Уважаемый Леонид Федорович!

По радио слышала о получении Вами награды, а затем прочла и в газетах. От души поздравляю Вас и шлю самые лучшие пожелания. Богдан Ильич, кажется, опередил меня и послал уже Вам свое поздравление, а я, по своей привычке всегда опаздываю. Очень Вам благодарна за память, за присланные фото. Как жаль, что тот бронзовый нож, что я Вам передала, потерялся. Но

рисунок сохранился у меня, а также у профессора Маргулана, который прошлой осенью заезжал к нам, видел этот нож и прислал своего рисовальщика и фотографа (из состава его экспедиции) который и увековечил изображение ножа.

Этой осенью, в октябре, мне посчастливилось побывать в горах Кента, где я видела развалины буддийского храма, который у казахов называется, если не ошибаюсь, «Дворец сорока дев» и с ним связаны разные легенды. Недалеко от этих развалин я нашла большое кладбище, повидимому, андроновское, потому что это каменные четырехугольники в оградках и без оградок, сложенные из камней и плит довольно крупных размеров. Там я насчитала этих могил более 30, потому что точно подсчитать в зарослях караганника было затруднительно. Ближе к развалинам была большая группа могил калмыцкого типа. Если Вы увидите с Григорьевым Г. Вас., то он может Вам рассказать об этом больше. Это с ним я ездила в Кент. Видела этот пресловутый Кызыл-Кениш. К сожалению, не удалось побыть там подольше...

... Когда мы ехали в Комиссаровку, то присмотрелась к этому месту – там большой курган с огромными усами и пр. По-видимому, очень интересное и многообещающее место.

Из находок в Каркаралинске ничего особенно выдающегося не было, но мелкие находки есть. Как правило, наш огород по Красной улице дает при весенней и осенней копке разные обломки древней керамики, остатки шлаков, иногда каменные вещи, обработанные или полубработанные, иногда целиком, большей частью в обломках. В этом году нашлось: рожек косули-серны, с частью черепной кости, покрытый известковым налетом (на огороде дома № 17 по Красной улице). Был на глубине полного штыка лопаты и, что самое интересное, в этом самом месте, где года два или три тому назад я докопалась до очень плотно убитого слоя земли и там же был большой кусок шлака. А мелкие остатки шлака вокруг этого места находились ежегодно. Другая примечательная находка – это остаток какого-то металла, остатки от отливки. Имеет неправильную форму. Но это или медь чистая, а скорее всего бронза. Так утверждает Богдан Ильич и я думаю, что оно так и есть, потому что при отчистке ножом края, можно видеть блестящую желто-зеленую поверхность металла. Эта штучка была на нашем огороде по Красной улице № 23. Кроме того разные мелкие остатки.

От двух уже казахов из к-за Нуркен слышала, что там есть сопка, называется Тунгатар или, может быть, Тункатар, верхушка которой никогда не бывает покрытой снегом зимой, а из глубокой расщелины на самой верхушке сопки зимой видно всегда облачко пара или дыма. Расщелина, по их словам, настолько глубокая, что при бросании туда камня, звука падения не слышно. Эта сопка в 8 километрах от к-за Нуркен и зимой туда ходит пастись скот. Конечно, все эти сообщения требуют проверки, но все же интересно. Ведь открыли же залежи в Милы-Булаке, потому что когда-то дети играли там, жгли костер из «черных камешков»...».

Техникумның дамуы мен одан әрі нығая түсуіне Ясенецкийлерден басқа үлес қосқан педагогтар аз емес. Мысалы, ауыл шаруашылық механизациясы бойынша сабақ берген **Әубәкір Омаров** өз пәнін жетік білетін маман ретінде танымал болды. Әсіресе комбайн немесе трактордың нелерден тұратындығы, көліктердің жалпы құрылысы туралы егжей-тегжейлі жетік түсіндіретін ұстаз ретінде ол студенттер мен түлектердің есінде сақталды.

Оқытушы **Гарри Эдуардович Шелле** сүт өндірісінің технологиялары, жылқы шаруашылығы, сонымен бірге үй қояндарын өсіру туралы сабақтар оқыған ол ғылымның әртүрлі саласынан мол хабары бар, терең білімді маман ретінде танымал болды.

Алғашқы ұстаздардың қатары білікті педагогтармен толықтырылып отырды. 1950-1960 жылдары химия пәнінен сабақ берген **Э.Э. Оденбахтың**, тарихшы **Е.Ж. Жаманбековтың**, математик **Ж. Сыздыковтың** есімдерін, олардың сабақ беру тәсілдері сол жылдары оқыған, бүгінде арамызда жүрген техникум түлектері үлкен құрметпен еске алады. Бұлардың қатарында **Н.Ф. Журавлева, Ж. Қонарбаев, Т.Г. Быстревская, Т. Кашкимбаев** тәрізді ұстаздар болды.

Қарқаралы архивінде Эдуард Эдуардович Оденбахтың жеке ісі бар. Онда Э.Э. Оденбахтың 1934-1935 жылдар аралығында Одессадағы неміс педагогикалық институтының дайындық курсына, 1935-1937 жылдар аралығында аталған институт жанындағы мұғалімдер институтында және анатомия мен адам физиологиясы туралы білімді Одесса мемлекеттік университетінде алғандығы жазылған. Зооветтехникумға жіберген білімі туралы архивтік анықтама, жұмыс істеген жері туралы анықтамадан және өмірбаянынан басқа, Қарқаралы зооветтехникумының директоры Т. Оспановқа жұмысқа қабылдау туралы 1946 жылдың 25 қаңтарында жазған өтініші сақталған. Зооветтехникумға 1946 жылдың 1 ақпанынан бастап жұмысқа қабылданған, химия және анатомия пәндерінен сабақ берген [35].

Зооветтехникумның 1955 жылғы түлегі, ал 1968 жылдан бастап мұғалім болған **Қапан Ғаппасұлы Жұматаевтың** да есімі осы оқу орны үшін құрметті. Ол Қарқаралы қаласында 1938 жылы 24-ақпанда дүниеге келген. 1945 жылы өзінің туған қаласындағы №1 орта мектепке барған. 1955 жылы Қарқаралы зооветтехникумын бітіріп, мамандығы бойынша еңбек жолын бастаған. 1960 жылы әскерге шақырылды. Әскерден келген соң 1963 жылы Алматы зооветеринарлық институтына оқуға түсіп, оны 1968 жылы «Зоотехния» мамандығы бойынша бітірген. Оқуды аяқтаған Қ.Ғ. Жұматаев Қарқаралы зооветтехникумына мұғалім болуға жолдамамен келген. Техникумда ол «Жалпы зоотехния», «Мал шаруашылығы», «Құс шаруашылығы», «Экономика» пәндерінен сабақ берген. Сонымен бірге өндірістік оқыту бөлімінің меңгерушісі болып жұмыс істеген. Мәдениет секторының жұмыстарына қатысқан.

Қ.Ғ. Жұматаев мұғалімдік жұмыспен қатар техникумның және қаланың қоғамдық өміріне белсене араласқан. Ол қаладағы қоғамдық тәртіпті сақтаушы, жол полициясы инспекторы болған, «Білім» қоғамында дәрістер оқыған.

Күнделікті өмірде, ұжымының арасында өте тәртіпті, мәдениетті, көп оқыған, білімі жан-жақты адам болған.

Қ.Ғ. Жұматаевты 1972 жылы Мәскеудегі К.А. Тимирязев атындағы ауылшаруашылық академиясының педагогикалық факультетіне бір жылдық курсқа оқуға жіберді. Осы жолы аспирантураға түсу үшін емтихан да тапсырмақшы болған. Өкінішке орай осы жылдың 31 тамызында Қарағанды-Мәскеу бағытына ұшқан ұшақ Магнитогорск қаласының түбінде апатқа ұшырады. Ұшақ ішінде болған 101 адамның барлығы да қайтыс болды. Болашағынан үлкен үміт күткен Қ.Ғ. Жұматаев осындай қайғылы жағдайда өмірден кетті. Артында жұбайы – Бақыт және қызы Зәуре қалды. Бүгінде Зәуреден тараған ұрпақтар Қарағандыда тұрады.

Қадірлі ұстаздары және оқыған зооветтехникумы туралы 1957 жылдың түлегі **Е.Ә. Қасымжановтың** «Жалынды жылдарым техникуммен бірге өтті» деген естелігі де «Qarqaraly» газетінің 2021 жылғы 9-қазандағы санына жарияланды. Онда ол өзінің ұстаздары туралы былай деп еске алады [36]:

*«...Ол кезде біз жас едік. 1953 жылы Темірші жеті жылдық мектебін бітірген соң, біздер бір топ бала Қарағаш ауылынан өгіз арбаға ілесіп Қарқаралы қаласына оқу іздеп келдік. Содан біздер Баген Ибраев, Ереже Ильяшев және мен үшеуіміз Қарқаралы зоотехникалық-малдәрігерлік техникумына құжаттарымызды өкізіп, қабылдау емтихандарын тапсырып, техникум студенті атандық. Техникумға қабылданғаннан кейін біздерге жатақханадан орын берілді. Сонымен оқуымызды бастап кеттік. Ол кезде техникумда оқу тек қана орыс тілінде жүргізілетін еді. Ал шалғайдағы алыс ауылдан келген біздерге орыс тілінде оқу оңай болған жоқ. Себебі, біз орыс тілін өте нашар білетін едік. Оқудан шығып қалмау үшін оқулықтардағы орысша қара сөздердің өзін жаттап алып айтып беретінбіз. Себебі, сабақта үлгермей қалсақ стипендия төленбейді, ал стипендия болса біздің күнкөрісіміздің бірден-бір көзі еді. Алыстағы ауылдан анда-санда ғана тамақ келіп тұратын. Оқу жылының бірінші жартысынан кейін біз де ештеңе орысша үйреніп, оқуымызды жалғастырып кеттік. Сол кездегі техникум директоры Тышқанбаев Кенжекең, мұғалімдеріміз **Г. Ясенецкий, Ә. Омаров, Е. Жаманбеков, Г. Шелле, Ж.Сыздықов, Э.Оденбах, Ю.В. Белоусов, Ж. Қонарбаев** – ұстаз ағаларымыз біздердің жақсы оқып, дұрыс білім алуымызға үлкен қамқорлықтарын жасады. Осы ұстаздарымыздың алдында біздер әрқашанда борыштармыз.*

*Техникумда алған тиянақты, сапалы білімнің нәтижесі, кейінгі жылдары жоғары оқу орындарында білім алғанымызда көп жеңілдіктер келтірді. Сол кезде бірге оқыған курстас жолдастарым - **Владимир Шумский, Сарқан Зейнешев, Александр Ганге, марқұм Әуез Испекөв, Сапар Қанафиндер** кейіннен жоғары оқу орындарын аяқтап абыройлы қызмет атқарды. Ал, кейінгі 1990-2013 жылдар аралығында осы оқу орнында мемлекеттік емтихан комиссиясының төрағасы болып, оқу бітірген түлектерге өмірлік жолдама беруде өз үлесімді қоса отырып, бағыт-бағдар бердім. 90 жылдық тарихының тамырын тереңге жайған бүгінгі Мыңжасар Әдекенов атындағы*

ауылшаруашылық колледжінен алған білімім мен тәлім-тәрбием менің 45 жыл бойы ауыл шаруашылығы саласында таянақты, адал қызмет атқаруыма тікелей көмегін тигізді деп мақтанышпен айта аламын. Сол кездегі білім берген ұстаздарым мен бірге оқыған курстас жолдастарымды мәңгілік есте сақтап, олардың алдында басымды иемін! Менің осындай біреуден ілгері, біреуден кейін жұмыс жасауыма тікелей ықпалын тигізген «алтын ұям» Қарқаралының білімді қара шаңырағына өмір бойы қарыздармын!»

Қарқаралы зооветтехникумының Ветеринария бөлімінде 1961-1966 жылдары аралығында оқып шыққан **Сәуле Төлегенқызы Төлегенова** аталған оқу орнында жұмысқа қалдырылған. Осында ол арнайы пәндерден сабақ берген. Біліктілігін жетілдіру мақсатында 1980-1986 жылдары Алматыдағы зооветтехникалық институттың мал- дәрігерлік бөлімін бітірген.

1975 жылы зооветтехникумда сырттай оқу бөлімінің меңгерушісі болып қызмет атқарған. 1987 жылы техникумда Біліктілік арттыру мектебінің директоры болып тағайындалған.

С.Т. Төлегенова зооветтехникумда 45 жыл жұмыс істеп, соның 35 жылын мұғалімдікке арнаған. Оның еңбектері ескеріліп, марапатталып отырған. 1985 жылы ұзақ жылғы ізгі еңбегі үшін КСРО Жоғарғы Кеңесі Президиумының атынан Еңбек Ардагері медалімен марапатталуы соның айғағы.

Ардақты ұстаздардың қатарында **Римма Григорьевна Омарованың** есімі үлкен құрметпен аталады. Ол 1943жылы 21 наурызда Целиноград облысының Интернациональное ауылында дүниеге келген. 1960 жылы Қарқаралы зооветеринарлық техникумына түсіп, 1965 жылы «Зооветеринария» мамандығын үздік бітірген. Онымен тоқталып қалмай 1966 жылы Алматы зооветеринарлық институтына түсіп, бұл оқу орнын да 1973 жылы үздік белгісімен «мал дәрігері» мамандығы бойынша бітірген. Сонымен қатар, 1969 жылы 3 курста оқып жүріп, тұңғыш рет оқытушы тәжірибесін алады. Ол аталған институтта «Ауылшаруашылық жануарлар анатомиясы» пәні оқытушысы ретінде жұмыс атқарған. Оқытушы мамандығын терең игеруді мақсат еткен Римма Григорьевна 1976-1977 жылдары Мәскеу қаласындағы К.И.Скрябин атындағы Еңбек Қызыл Ту орденді Ветеринарлық академиясына оқуға түскен. Осы академияны да үздік белгісімен бітіріп, «Жұкпалы аурулар» мамандығы бойынша зооветеринарлық, ауылшаруашылық техникумдар және мектеп оқытушысы атағына ие болды.

Р.Г. Омарова 1993 жылы зейнеткерлікке шықса да, Қарқаралы зооветеринарлық техникумындағы оқытушылық жұмысын одан әрі жалғастырған. Ол ұзақ жылдар бойы «Ветеринария» бөлімінің меңгерушісі, кәсіподақ комитетінің төрайымы тәрізді қызметтерді де атқарған. Сонымен қатар, Қарқаралы қаласының халық депутаттары кеңесінің депутаты болып халықтың әлеуметтік мәселелерін шешуге араласқан тұлға. Білікті маман, тәжірибелі оқытушы ретінде және қоғамдық жұмыстарға белсенді араласқаны үшін КСРО ауылшаруашылығы министрлігінің және ауылшаруашылығы қызметкерлер кәсіподағының Орталық комитетінің құрмет грамоталарымен марапатталған. Сондай-ақ Р.Г. Омарова «Социалистік жарыс жеңімпазы»

белгісінің (1978 ж.) және «Еңбек ардагері» төс белгісінің иегері. Техникумда жұмыс істеген 30 жылдың ішінде мыңнан астам ауылшаруашылық мамандарын дайындаған үздік оқытушы ретінде Р.Г. Омарованың есімі М. Әдекенов атындағы ауылшаруашылық колледжінің тарихында қалатыны даусыз.

Осы оқу орнының 1969 жылғы түлегі, ветеринария ғылымдарының докторы, профессор **Марат Базарбайұлы** «Орталық Қазақстан» газетіне жариялаған мақаласында ұстаздары туралы былай деп жазды: «... Техникумда алған білімнің арқасында жұмыста аса қиналған жоқпын. Сондықтан да, техникумда білім берген ұстаздарымды – **Н. Журавлева, Э. Оденбах, Т. Иванова, С. Караваев, Т. Караваеваны** ұдайы ризашылықпен еске алып отырамын. Ұстаздарымның арасында сол кезде институттан жаңа келген жас маман **Л. Денисенконың** хирургиядан сабақ беру тәсілдеріне ерекше тоқталғым келеді. Хирургия сабағында екі студент кезекші болатын. Міндеттері – сабаққа жараланған итті немесе мысықты алып келу. Сол жануарлардың операция жасалатын жерін дайындау, жараның сипатына байланысты әртүрлі әдістермен тігу, гипс, лангет салу сияқты түрлі тәсілдерді көрсететін. Бұл тәжірибе кейін шаруашылықта тығырықтан шығуға көп көмектесті. Алматы зоотехникалық-мал дәрігерлік институтында оқығанда арнайы пәндерді меңгеруде де еш қиындық тумады. Техникумның білімінің арқасында институтты 1976 жылы ойдағыдай бітіріп, ветеринария факультетінің ғылыми кеңесінің ұсынысымен Қазақ ветеринариялық ғылыми-зерттеу институтына профессор Д.Д. Новак жетекшілік ететін ауыл шаруашылығы малдарының туберкулезін зерттейтін зертханаға аспирант болып қабылдандым. 1985 жылы – кандидаттық, 2014 жылы докторлық диссертациямды Қорғадым. Кейін доцент, профессор атақтарын алдым...» [37, б.5].

Зооветтехникумның 1971 жылғы түлегі **Зекен Әбілұлы** ұстаздары жайлы естелігінде **Н.Ф. Журавлева, Т.М. Каравай, С.В. Каравай** және ерекше түрде **Кенжеғұл Тышқанбаев** туралы баяндайды:

«... Бірінші құрста бізге мектептегідей физика, химия, зоология, неміс тілі, қазақ тілі сияқты пәндермен қоса латын тілі, анатомия пәндерінен сабақ өтті. Сабақтың бәрі тек орыс тілінде жүргізілетіндіктен ауылдан келген бізге, бірден қалыптасып кету өте қиын болды. Әсіресе тарих пәнінен беретін Ғалым деген мұғалім, ештеңе білмеймін, орысша айт деп отырып алушы еді. Бір себептен ол да дұрыс болды, кейін жұмысқа шыққанда оның пайдасы тиді.

Менің мәңгі есімде қалған мұғалімдердің ішінде **Нина Федоровна Журавлева**. Ол кісі қазақша білмейді, бірақ түсінеді. Ауыл шаруашылық малдарының жұқпалы аурулары пәнінен сабақ берді. Мал ауруларының түрін бірінші орысша, одан кейін латынша, ең соңында қазақша қалай аталатынын түсіндіреді. Өте биязы, сабырлы, салмақты түрде өз ойын бізге жеткізе алатын апай. Ол кісінің сабағында артық қимыл, бос сөз естілмейтін, өзінің салмақты мінезімен ішкі ойын біздерге байыппен ұғындыратын жан еді. Орысшаны толық түсінбесем де, ол кісінің дәрісін ең соңына дейін тыңдаушы едім. Соның арқасында ма, әлде ұжымның әсері ме, мен кейін Ақадыр ауданы

ашылғанда, сол ауданның ветеринарлық станциясында эпизоотолог мал дәрігері болып он жылдай жұмыс істедім. Мамандығымды жаман атқармаған сияқтымын, аудан таратылғанша жұмыс істедім.

Екінші бір ұмытылмайтын есте жүретін ұстазым **Тамара Матвеевна Каравай**. Жолдасы Каравай аты еске түспей жатыр 1-2 ші курста анатомия пәнінен сабақ берді. Есте қалған ерекшелігі сабағын әбден түсіндіргенше ақ тер, көк тер болып жанын беретін жан. Ауылдан келген біздердің түсінбегенімізді сезеді де қайтадан түсіндіре бастайды. Қайталаудан жалықпаушы еді. Сондағы мақсаты біздің білім алып, қатарға қосылуымызға ат салысу еді.

Ауылдан келген, біздер, әрине, малдың дене мүшесін және сүйектерінің қазақша атауын жақсы білеміз. Оны біз қазақшасын айтамыз, ал, ол кісі ерінбей жалықпай жазып отырушы еді. Мыйсыз болмасаң ұғатындай етіп түсіндіріп бағады.

Ұстаздардың бәрін еске алатын болсақ, жақсы қасиеттері бар, бәрі бізге жанашырлықпен қарайтын жандар еді. Қазір көбісі бұл өмірде жоқ. Мұғалімдер де, бізбен бітірген жігіттердің де о дүниелік болып кеткені жетерлік...

Ерекше еске алатын енді бір ұстазымыз – **Кенжегүл Тышқанбаев** атамыз. Ол кісі Ұлы Отан соғысына қатысқан. Содан жарақат алып емделгеннен кейін осы техникумға орналасып сабақ берген. 1946 жылдан бастап 1962 жылға дейін осы оқу орнын басқарған және хирургиялық аурулардан дәріс оқыған.

Бізге 3-4-ші курстарда сабақ бергенде, әр сөзін баппен айтып, бізге жазып алуға мүмкіндік беретін. Ал біз конспекті жазуға машықтанып қалғанбыз, сөйлемді аяқтағанша жазуға үлгеріп отырдық. Ол кісі ойын шұбаландырмай қысқа және нұсқа түрде жеткізетін. Бізден де солай талап ететін. Ал соғыс туралы ештеңе айта қоймаушы еді, неге екенін білмейміз қысқа ғана қайыратын да қоятын. Басқа соғысқа қатысқан адамдар, бұлай болды, мынадай қырғын ұрыс болды деп тыңдаушыларын тартып алатын. Бұл кісінде олай емес. Қайта соғыс болмасын деп кімге де болса айта береді. «Бір мемлекет екінші мемлекетті жаулап алғаннан не шығады. Жер шарында тек бейбітшілік болсын деп тілеңдер шырақтарым», - деп отырушы еді жарықтық...» [38].

1960-1970-ші жылдарғы зооветтехникум мұғалімдерінің арасынан **Жәкен Баймағанбетұлы Тәтиевті** де бөліп айтуға болады. Ол зооветтехникумда 10 жылдан артық еңбек етті. 1964-1975 жылдардың аралығында аталған оқу орны директорының дене шынықтыру жөніндегі орынбасары болып қызмет жасады. Өйткені ол спорттың күрес түрі бойынша облыстық, республикалық жарыстарға қатысып, абсолюттік чемпион атағын алған. Ал 1963 жылы еркін күрестен КСРО спорт шебері деген құрметті атаққа ие болған. Осы спорттық дәрежесі себеп болып, спортты жаны сүйетін ауылдан келген жастарды күрес секциясына қатыстырып, оларды өзі жаттықтырды. Секцияға қатысқан студент жастар да 2-3 жылда жақсы нәтиже көрсете бастайды. Республикалық ауыл

шаруашылық министрлігінің шешімімен сол жылдары жыл сайын орта оқу орындарының арасында қыста күрес пен шаңғыдан, жазда жеңіл атлетика, волейбол, баскетболдан республикалық жарыстар өтіп тұратын. Осы жарыстарда Қарқаралы зооветтехникумының оқушылары да қатысып, жүлделі орындарға ие бола бастады.

Техникумға оқуға Қарағанды облысының ауыл шаруашылық аудандарынан жастар көп келді. Солардың ішінде спортпен белсенді түрде шұғылданып, жақсы дәрежеге жеткен студент жастар көп болды. Атап айтқанда, Жаңаарқа ауданынан: Жәкенов Тоқабай, Исатаев Өзаман, Ақышев Амангелді, Аханов Омар; Шет ауданынан: Рахымбеков Қыдырбай, Серикбаев Әлиасқар, Құсайынов Қайкен, Қасымова Балапан; Нұра ауданынан: Құсайынов Мереке, Әшімов Болат; Қарқаралы ауданынан: Өкімбаев Мейрам, Құсайынов Амангелді; Талдықорған облысынан келген Тұрғанбаев Айтуған республикалық жарыстардың жүлдегерлері атанып, техникумды жақсы бітіріп, жұмыс жасағанда өз ауылдарында спорт жарыстарының ұйытқысы бола білді. Зооветтехникумда 11 жыл жұмыс жасаған Ж. Тәтиевтің есімі осы оқу орнының тарихында қазақша күрестен спорт жаттықтырушысы ретінде жазылып қалды.

1970-ші жылдары Қарқаралы зооветеринарлық техникумда еңбек жолын бастаған жандардың қатарында **Балабек Жанұзақұлы Абишев** те бар. Ол 1947 жылы Шығыс Қазақстан облысының Шемонаиха қаласында дүниеге келген. 1974 жылы Семей қаласындағы зооветеринарлық институтын «ветеринария» мамандығы бойынша бітірген. Жолдамамен Қарқаралы зооветеринарлық техникумына жұмысқа келіп, зейнеткерлікке шыққанша осы оқу орнында жас ұрпақтың зердесіне білімнің нәрін сеуіп, қияға қанат қақтырып, білікті де білімді азамат болып шығуларына өзінің үлкен үлесін қосты. Кәсіби тұрғыдан үнемі біліктілігін жетілдіріп отырды. Атап айтқанда 1975 жылы «Еңбек Қызыл Ту орденді» Қазақ ауыл шаруашылық институтының күндізгі бөлімінде «Ветеринария» мамандығы бойынша, одан кейін Мәскеу қаласындағы КСРО ауыл шаруашылығы министрлігінің академик К.И. Скрябин атындағы институттың күндізгі бөлімінде оқытушы ординатурасында «Ветеринария» мамандығы бойынша «Ішкі жұқпалы емес аурулар және фармокология», сондай-ақ, «Оқыту әдістемесі», «Педагогика және педагогиканың тарихы» бағыттары бойынша, ал осы оқу орнында 1988 жылы «Эпизоотология және микробиология» мамандығы бойынша білімін жетілдіру курстарын оқып бітірген.

1982 жылы 10 сәуірінде техникум басшылығы Балабек Жанұзақұлының өскелең ұрпаққа берген білімі мен біліктілігін ескеріп, «Ветеринария» бөлімінің меңгерушісі етіп тағайындайды.

Б.Ж. Абишевтің 36 жылғы еңбегі еш кеткен жоқ. Техникумнан бастап, Қарқаралы ауылшаруашылық колледжінде еңбек еткен жылдары бірнеше мәрте алғыс хаттармен, мадақтамалармен марапатталған.

1970-ші жылдарғы Қарқаралы зооветтехникумының ұстаздар қауымы мен қызметкерлері туралы тағы бір естелікпен бөліскенді дұрыс деп есептейміз. Бұл естелік марқұм **Серік Сыздықұлы** деген азаматтың «Өмір белестері» атты

кітабынан алынды. Автор осы еңбегінде Қарқаралы зооветтехникумына «Техникум – еңбек жолымның бастауы» деген атаумен бір тарауды арнапты. Төменде содан үзінділер:

«Алматы зооветеринарлық институтын 1972 жылы бітіріп, жолдамамен Қарқаралыдағы зооветеринарлық техникумда мұғалімдік қызметімді бастадым. Сол жылы бес жас маман келдік. Менен басқа Семей зооветеринарлық институтын бітірген Сазанова Галина және Таболина Татьяна, сондай-ақ, неміс тілі пәнінің маманы Гернер Виктор, әйелі Зухрамен бірден жұмысқа тұрды. Барлық ұжым бір-бірімізбен тіл табысып, жақсы қарым-қатынаста болдық. Жұмысқа орналасқан соң, сол жылы бір бөлмелі пәтер берді.

Ол кезде техникум директоры Іргебаев Бигазы деген азамат еді. Білім ордасының сырттай оқыту бөлімін Қашқынбеков Амантай, зоотехникалық бөлімді Мусин Қабиден, ветеринарлық бөлімді Тоқболатов Зейнолла, білім жетілдіру бөлімін Мустафин Чкал, практикадан өткізу бөлімін Сапарғалиев Ахмет деген азаматтар басқарды. Техникумның партком хатшысы Татиев Жәкен, кәсіподақ комитетінің төрағасы, агрономия пәнінің мұғалімі Нарымбеков Сәкен (Салықбай – түзеткен авт.), директордың оқу ісі жөніндегі орынбасары Серікбаев Болат (Болатбай – түзеткен авт.), директордың шаруашылық істер бойынша орынбасары Қасенов Мереке, бас бухгалтер Закишева Несіпжан деген кісілер қызмет жасады.

Техникумда Сағындықов Амантай, Түсіпбеков Елемес, Жылқайдаров Шырақбай ветеринарлық бөлімде сабақ берді. Досжанов Серғожа деген азамат, техникумға менен бір жыл бұрын жұмысқа қабылданыпты. Сақып деген әйелі Қарқаралының тумасы, өте кішпайыл жан еді. Шөкебасов Сәкен кейіннен Ұлытауға кетті. Тышқанбаев Кенжекең, Нығматуллин Әсетқали, Икебаев Жеңіс, Журавлева, Төлегенова Сәуле және Шелле Гарри Эдуардович деген мұғалімдермен ұжымдаса еңбек еттік. Кейбір бізге тосындау тақырыптарды ардагер ұстаздардан сұрап алатынбыз. Мәселен, Шелле Гарри Эдуардович «молчное дело» деген пәннен сабақ берді. Өте білімді азамат, маған көп нәрсе үйреткен де осы кісі. Өз мамандығының майталманы Белоусов Юрий Васильевич деген зоотехникпен алғашқы күннен-ақ әріптестік сыйластығымыз жарасып кетті. Техникумның партком хатшысы Зейнолла Тоқболатов басқа жұмысқа ауысып кеткен соң оның орнына Белоусов Ю.В. партком хатшысы, практика өткізу бөлімінің басқарушысы қызметіне тағайындалды. Кейіннен осы білім ордасынан зейнетке шықты.

Тағы бір ұлағатты ұстазымыз Быстревская Татьяна құс шаруашылығы, шошқа өсіру шаруашылығы пәндерінен сабақ берді. Ұзақ жылдар бойы сыйластық жібін үзген емеспіз...

... Мен кәсіподақ комитетінің төрағалығына сайланғанда Тасболатов Зейнолла совхозға ауысып, «Бінталыда» кәсіподақ комитетінің төрағасы, аудандық кәсіподақ комитетінің президиум мүшесі болды.

Техникумды Серікбаев Болат басқарған жылдары мен директордың орынбасары қызметтерін атқардым... Ол уақытта менің желпілдеп тұрған

жас кезім, ал Бөкең ұстамды, сабырлы. Сондықтан, кез-келген күрмеулі мәселені үнемі байыппен шешуге тырысатын. Талай тығырықты сұрақтарда ақылын аяған емес. Республикалық, облыстық деңгейлердегі жиналыс, семинар, тәжірибе алмасу бас қосулары жиі-жиі өтетін. Щучинск, Петропавл, Қостанай қалаларына бірге барғанымыз есімде қалыпты...

Осы білім ордасында апамыздай болып кеткен Сауле Төлегеновна техникумның өсіп-өркендеуіне көп еңбек сіңірді. Кейіннен ол кісі сырттай оқу бөлімін басқарды. Техникумға алғаш келген кезде маған көп көмек жасап, ақылын беріп, әрқашан қолынан келгенше Қорғап, демеп отыратын...

Техникумдағы тағы бір аяулы апамыз Омарова Рима Григорьевна көп жыл бойы ветеринарлық бөлімді басқарды...

Техникумда алғашқы күннен-ақ сыйластығымыз жарасқан азаматтардың бірі Нарымбеков Сәкен дер едім. Кейіннен білікті маман Сәкен совхоз директорлығына тағайындалды...

Сонымен бірге, техникумда Жукова Валентина, Лоцинская Валентина сияқты оқу ісінің сауатты машинист-секретарьлары есімдерін айтпай кету орынсыз дер едім. Олар өз ісін жетік меңгерген, жауапкершілігі жоғары маман адамдар еді...» [39, б.24-29]. Естеліктен байқағанымыздай оның авторы осы оқу орнында оқытушы, кейіннен оқу ісінің меңгеруші болған екен.

Кабиден Сапарғалиұлы өзінің өмірі мен еңбек жолдары, зооветтехникумдағы қызметі туралы былай дейді:

«Мен, білімге деген алғашқы қадамымды, 1945 жылы қаладағы қазақ мектебінен бастадым. Осы оқу ордасында тоғыз жыл білім алып, 1954 жылы Қарқаралы зооветеринарлық техникумында «Зоотехник» мамандығы бойынша оқуымды жалғастырдым. Техникумда оқып жүріп білімді, білікті ұстаздардан білім алдым, үлкен өнер мектебінен өттім. Маған, тарих пәнінен – **Омаров Әубәкір**, математикадан – **Сыздықов Жазыпнар**, химиядан – **Оденбах**, неміс тілінен – **Ясенецкий Генрих Ильич** сабақ берді.

Оқуымды 1958 жылы аяқтап, сол жылы үш жылдық әскер қатарына алындым. Әскери және саяси дайындықтың үздігі ретінде әскери қызметімді аяқтап, 1961 жылы Алматы қаласындағы зооветеринарлық институтына оқуға түстім. Аталған институтты 1966 жылы жоғарғы білімді «Экономист» мамандығы бойынша тәмамдап, арнайы жолдамамен Қарқаралы зооветтехникумына жұмысқа келдім. Осы жылдан бастап табан үзбей отыз жыл, яғни 1993 жылға дейін техникумда қызмет атқардым.

Бастапқыда қатардағы оқытушы, кейін бөлім меңгерушісі, оқу ісінің меңгерушісі болдым. Көп жылғы оқытушылық қызметімде мен Ресейде – Мәскеудің ветеринарлық академиясында, Воронеждегі ауылшаруашылық институтында, Алматының зооветеринарлық институтында үнемі біліктілігімді арттырып жүрдім.

Осы жұмыстарды атқара жүріп, қоғамдық жұмыстарға да араластым. Оқу ордасында бастауыш партия ұйымының хатшысы болдым. Зейнеткерлікке 1993 жылы шықтым. Кейін, 1993-1996 жылдары қалалық ардагерлер ұйымының төрағасы болдым.

Осы орайда, айта кету керек, көп жылғы еңбек жолымда, мен көптеген жақсы адамдармен етене араласып еңбек еттім. Айтар болсам, Балгабаев Жалау Балгабаевич, Әуесбаев Әбілғазы, Данышина, Шелле Гарри Эдуардович, Белоусов Юрий Васильевич, Опалёва, Быстревская Татьяна Георгиевна және т.б. көптеген ұстаздар.

Техникумдағы көп жылғы еңбегім еленіп, түрлі марапаттарға ие болдым» [40].

Қарқаралы зооветтехникумында көптеген ұстаздар тәрізді кеңестік дәуірден бастап, тәуелсіздік жылдарда еңбегін осы оқу орнында жалғастырғандардың бірі – **Тілеужан Қазиева**. Ол 1952 жылы Қарағанды облысы, Мойынты станциясында туған. Мектеп бітірген соң 1968 жылы Қарқаралы зооветтехникумына оқуға түсіп, оны 1971 жылы бітірген. 1971-1974 жылдар арасында Балхаш қалалық малдәрігерлік станциясында өз мамандығы бойынша жұмыс істеген. 1974 жылы техникумда бірге оқыған Жакупов Сағынтаймен от басын құрып, Қарқаралыға қоныс аударған. 1976 жылдан 1994 жылға дейін Қарқаралы зооветтехникумында лаборант, сырттай оқу бөлімінде қызмет етті. Бірнеше жыл мемлекеттік емтиханның жауапты хатшысы болған. 1994 жылдан бері заман талабына сай жеке кәсіпкерлікпен айналысуда. Өзіне сабақ берген ұстаздарын әрқашанда есінде ұстайтынын айтады. «*Болат Серікбайұлы, Сәуле Төлегенқызы, марқұм Римма Григорьевна, Гүлбагила Ахмедьяқызы тәрізді ұстаздырымды мақтан тұтамын*», - дейді бүгінгі кәсіпкер Т. Қазиева.

Осы техникумның 1976 жылғы түлегі **Нұрсұлу Ысқаққызы Батталова** өзі оқыған оқу орнына 1977 жылы жұмысқа қабылданып, Алматының зоотехникалық малдәрігерлік институтына сырттай бөліміне оқуға түседі. Еңбек жолын техникумның жатақханасында комендант, кітапханашы, лаборант қызметінен бастап, кейін арнайы пән оқытушысына дейін көтерілді. Білімі мен өнегесін шәкірттеріне арнап, бойындағы бар күш-жігерін шәкірт тәрбиелеп, оқытуға жұмсады. Ол адамгершілік, сыйластық деген ұғымдарды бірінші орынға қояды.

Ол өзінің еңбек жолында білім сапасын нығайтып, кәсіби шеберлігін арттырып отырған ұлағатты ұстаздың еңбектері көптеген алғыс хаттармен және құрмет грамоталарымен марапатталған.

Қазіргі таңда Нұрсұлу Ысқаққызы білім мен тәрбиені ұштастырған ұстаз ғана емес, ол аяулы жар, асыл ана, ардақты әже. Осы оқу орнында 40 жылға жуық жұмыс атқарды.

Арнайы пән оқытушысы Нағима Баукенованың «Мамандығым – мақтанышым» деп аталған естелігінің танымдық әрі тәрбиелік мәні бар. Онда автор былай деп жазған: «*Мен, 1955 жылдың 15 сәуірінде Қарқаралы ауданына қарасты, Қырғызия ауылында дүниеге келдім. Өзім өмірге келген туған ауылымда алғаш рет, мектептің табалдырығын аттап, білімнің қайнар бұлағынан сусындап, он жылдықты бітіретін уақытта, алдымда сан тарау жолдар мен өмірге деген құштарлық пен кім боламын? – деген жауабы жоқ сансыз сұрақтар тұрды. Біз мектеп бітірген 1974 жылы ауыл шаруашылығын*

дамытуға, мал басын көбейтуге байланысты «Шұбартаулық» жастардың үндеулерін қолдау мақсатында, Қазақстанның түкпір-түкпірінде мал шаруашылығын көбейту үшін, бригадалар құрыла бастады. Осы тұста, біздің ауылдың а белсенді жастарының ұйымшылдығы және туған жерге деген шексіз сүйіспеншіліктерімен «Тасқын» атты сүт тауарлы фермасын құруды қолға алды. Мен, осылай, жалындаған жастық шағымда алғашқы еңбек жолымды осы фермада сауыншы болып жұмыс істеуден бастадым. Сауыншы бола жүріп, жаңа туған төлдер мен іш тастаған, ауырған малдарды көріп, соларды емдеуге деген ізденістерім мен қызығушылығым, күн сайын арту үстінде болды. Өзімді мазалаған сансыз сұрақтардың жауабын екі жылдық еңбек жолынан тауып, 1976 жылы Қарқаралы зооветеринарлық техникумына «ветеринар» мамандығы бойынша оқуға түстім. Бір топта 26 студент оқыдық. 1979 жылы аталған мамандық бойынша оқуды қызыл дипломмен бітіріп шықтым. Өзіммен бірге техникумды бітіріп шыққан курстастарымның көпшілігі мамандық бойынша жұмыс істеп, бүгінгі таңда еңбектерінің зейнетін көріп отырған аталар мен әжелер қатарында. Ветеринариядан басқа, педагогика, заң қызметкері мамандықтары бойынша қызмет істеп, еліне елеулі, халқына қалаулы өздерінің еңбектерімен елдің құрметіне бөленген группаластарыма тоқталар болсам, «Тұран-Астана» университетінің профессоры, педагогика және психология ғылымының кандидаты Жантекеев Серік, заң қызметкері, полковник Сабитов Бек біздер үшін үлкен мәртебе. Техникум қабырғасында білім алып жүрген кезде, өмірлік мақтанышыма айналған мамандыққа деген құштарлығымды жандандырып, білімнің нәрін сеуіп, темірқазығыма айналдырған оқытушыларым: Б.Ж. Абишев, Р.Г. Омарова, И.Е. Апалева, С.Т. Төлегенова, Н. Журавлева, Қ. Омарбекова, Қ. Ниқанбаев, К. Тышқанбаев, М.П. Дердюк және топ жетекшіміз Т. Мухсиновтың есімдері біздің есімізде мәңгі сақталып қалды. Жоғарыда есімдері аталған оқытушыларымның берген білімдері жігерлендіріп, арманым әрі қарай қанат байлап, менің 1980 жылы Алматыдағы «Ленин» орденді зооветеринарлық институтының «ветеринария» факультетіне оқуға түсуіме себепкер болды. 1986 жылы оқуымды ойдағыдай бітіріп, бөлімшеде ветеринар болып жұмыс істеуден бастадым. Талды ауданына қарасты зертханада бактериологиялық лаборант, ветстанцияда аға фельдшер, сондай-ақ, Талды аудандық ветеринариялық аптекада меңгеруші болдым. Талды ауданы жабылғаннан кейін, Қарқаралы мал дәрігерлік аптекасына ауысып, зейнеткерлікке шыққанша жұмыс істей жүріп, кезінде өзім білім алған 90 жылдық тарихы тереңде жатқан, қара шаңырақта студенттерге арнайы пәндерден сабақ бере жүріп, теориялық сабақтарды практика жүзінде көрсетіп, әрбір студенттің санасына сіңіре отырып, көзбен көріп, өз қолдарыммен тәжірибелік жұмыстарды жасатып үйретуге ат салыстым. Техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарының студенттер арасында өткізілген «Үздік ветеринарлық фельдшер маманы» Республикалық кәсіби шеберлік байқауына және мамандықтары бойынша әртүрлі жарыстарға қатысқан студенттерім, олардың жүлделі орындарға ие

болғандары мен үшін үлкен мәртебе болды. Осы тұрғыда көп жылғы еңбегім бағаланып, Қарағанды облысы білім басқармасының «Алғыс хатымен», Қарқаралы ауданы әкімінің «Құрмет грамотасымен» және «Алғыс хатымен» бірнеше рет марапатталдым. 1990 жылы нарық кезеңіне өткен тұста да жұмыс орындары жаппай қысқарып, жұмыссыздық белең алған кезде де, мен осы мамандықтың арқасында ешбір қиыншылық көрмедім. Бүгінгі күні мен, мамандық таңдаудан шатаспағанымды, мамандығымның менің мақтанышыма айналғанын көре отырып, балам Қасенхан Қасымды да ізбасарым болсын деп өзім білім алып, қанаттанып ұшқан оқу орнына «ветеринария» мамандығы бойынша оқуға түсірдім. Бүгінгі таңда балам, осы мамандықтың жемісін жеп, отбасын асырап Алматыда «Алатау құс» фабрикасында аға мал дәрігері болып қызмет істейді.

Белгілі ғалым, ауыл шаруашылығының ұйымдастырушысы Мыңжасар Әдекенов атындағы Қарқаралы ауылшаруашылық колледжінде қандай мамандықты таңдасаңыз да, оқып білім алуға толық мүмкіндік жасалған, заманауи техникалық жабдықтармен жабдықталған арнайы оқу аудиториялары және жаңа үлгіде салынған студенттер жатақханасы бар. Ел ертеңінің тізгінін ұстайтын жастар, мен сіздерді осы оқу орнына білім алуға, дұрыс мамандық таңдауға шақырамын! Келіңіздер, дұрыс таңдау жасаңыздар!» [41].

Қарқаралы зооветтехникумында оқып әрі осында жұмыс істеген адамдардың қатарында **Мейрам Бейсенұлы Өкімбаев** бар. Ол 1948 жылы Қарқаралы қаласында дүниеге келген. Қарқаралы қаласының орта мектебін бітіргеннен кейін, 1964 жылы Қарқаралы зооветтехникумына түсіп, оны 1968 жылы бітірген. 1970 жылы Алматының зоотехникалық малдәрігерлік институтында түсіп, 1975 жылы жоғарғы білімін алып шығады. Осы жылы Қарқаралы қаласының зооветтехникумына мұғалім болып қабылданады және ол хирургия-терапия мамандығынан сабақ береді. Бірақ ол коммунистік партияның мүшесі болғандықтан, партияның ұйғарымы бойынша оны 1976 жылы «Фрунзе» совхозына (қазіргі Қасым Аманжолов – авт.) бас маман етіп қызметке жібереді. 1980-1984 жылдар аралығында «Прогресс» совхозына (қазіргі «Томар» ауылына) партия ұйымының хатшысы болып тағайындалады. 1984 жылдан бастап «Еңбек» совхозына (қазіргі «Темірші» ауылы – авт.) өзінің мамандығы бойынша қызмет атқарған. Ол 1995 жылы қайтыс болды.

Бүгінде зейнеткер-ұстаз, Мыңжасар Әдекенов атындағы Қарқаралы ауылшаруашылық колледжінің арнайы пән оқытушысы **Қанат Мұқанұлы Мұқанов** 1978-1983 жылдары Целиноград ауылшаруашылығы институтының «Зооинженер» мамандығы бойынша білім алды. Білім саласындағы еңбек жолын 1983 жылы бастаған. 1987 жылы зоотехникалық және бухгалтерлік есеп бөлімінің меңгерушісі болған. Біліктілігін арттыру мақсатында 1987 жылы Украинаның Харьков қаласындағы зоотехникалық мал дәрігерлік институтында екі айлық курсты оқып бітірген. 25 жыл бойы осы оқу орнында еңбек етті. Оның еңбектері Қарағанды облыстық білім басқармасы және Қазақстан Республикасы білім және ғылым министрлігі тарапынан Құрмет

грамотарларымен, сонымен бірге әр жылдары Қарқаралы аудандық атқару комитеті жанындағы дене шынықтыру және спорт комитетінің грамоталарымен марапатталған.

Қарқаралы зооветтехникумы түлектерінің бірі **Хамитов Бейбітшіл Төлеуханұлы** осы оқу орнында 1973-1976 жылдары оқыған. 1976-1981 жылдары К.И. Скрябин атындағы Мәскеу Еңбек Қызыл Ту орденді ветеринарлық академиясында білім алған. 1985-1989 жылдар аралығында К.А. Тимирязев атындағы Мәскеу ауылшаруашылық академиясында оқыған.

Ауылшаруашылық министрлігі жолдамасымен Қарқаралы зооветтехникумына келген ол арнайы пәндер оқытушысы болып қызмет атқарды. Ұстаз ретінде үнемі біліктілігін жетілдіріп отырды. Айталық, 1977-1979 жылдары К.И. Скрябин атындағы Мәскеу Еңбек Қызыл Ту орденді ветеринарлық академиясында қоғамдық мамандықтар факультетінде оқып, лектор-насихаттаушы деген қоғамдық мамандық алған.

Зооветтехникумда Б.Т. Хамитов 45 жыл еңбек етті, оның 35 жылын ұстаздыққа арнаған. Бүгінде ол зейнеткер ұстаздардың қатарында.

Көрсетілген хронологиялық аралықта зооветтехникум мұғалімдерінің біліктілігінің жоғары болғандығы анықталды. Олардың алдынан білім алғандардың арасынан академик Б. Атшабаров бастаған ғалымдар тобы (М.Б. Базарбаев, М. Әдекенов, С.Т. Тұрсынов, С.К. Жантукеев, Б.Ж. Көжебаев), партия саласы мен мемлекеттік қызмет атқарған тұлғалардың (Т. Төреғожин, Д.В. Чернов, М. Әдекенов, М.С. Бекшин, С.Т. Тұрсынов, С.С. Дүйсетаев және басқалары) шығуы нақты дәлел болады.

«Рухани жаңғыру» мемлекеттік бағдарламасында халықтың санасында тарихи үрдістер тұлғаның есімімен айқындалып сақталады деген ой-пікірлері зооветтехникумның 1930-1990-шы жылдарғы тарихы, оны сол кездері басқарған басшылары және мұғалімдеріне де дұрыс келіп тұр.

Білім беру жолындағы жоғарыда аталған ұстаздардың ерен еңбектерін келесі буын өкілдері жалғастырды. Олардың есімдері ауыл шаруашылық колледжінің қазіргі директоры Саят Оспановтың «Білімнің қара шаңырағы» атты мақаласында көрсетілген. Біз одан артық айта алмаймыз. Сол себепті мақалада көрсетілген ұстаздар есімін сол күйінде көрсетуді дұрыс деп есептейміз. Олар:

«С.В. Каравай, Т.М. Каравай, В.И. Гутовский, В.П. Погодин, И.Е. Апалева, Г.В. Данишина, Ю.В. Белоусов, Б.С. Серикбаев, С.С. Сыздыков, К.О. Омарбаева, Р.Г. Омарова, Г.С. Мусин, З.С. Тоқболатов, Т. Қашқынбаев, М.П. Дердюк, А.А. Төлеубеков, А.Н. Ныгметуллин, Г.А. Күзембаева, А.С. Қашқынбеков, Р.И. Жүкібаева, Т.М. Мұхсинов, Т. Карамурзин, Б.С. Ахметбаев, А.Ш. Шажаров, И. Абилов, С.Канафин, С. Кернебаев, С.Т. Төлегенова, Ч.М. Мустафин, М.К. Мерсейтова, Е.К. Түсіпбеков, Ш.Г. Жылқайдаров, А.С. Сағындықов, С.М. Нұрсұлейменов, Ж.Т. Татиев, Н.Н. Нұрмағанбетов, Ә. Әуесбаев; Л.В. Шайт, Г. Сазонова, М.К. Бегемқұлов, К.О. Омарбекова.

Білімнің даңғыл жолын салып кеткен, аға-апалардың сара жолдарын кейінгі оқытушылар толқыны жалғастырды: *А.Т. Бекова, К.М. Сейітов, С.С.*

Қожахметов, К.А. Калитов, Б.Ж. Абишев, С.Т. Абзалов, Н. Әдекенов, Г.А. Мырсамыкова, С.Б. Апсаямова, Р.И. Байжуманова, Б.Қ. Сламбекова, Н.С. Башеева, К.С. Нарикбаев, Б.Т. Хамитов, К.М. Муқанов, Р.Б. Апсаямов, Т.Т. Жактыбаева, С.С. Дюсетаев, М.Б. Окимбаев, Ж.К. Икебаев, Қ.С. Сериков, А. Сағындықов, Т.Х. Хасенова, С. Досжанов, С. Төлеутаева, К.Б. Ахметов, К. Саламқұлов, Т.А. Оспанов, П.И. Ыбышева, Ә.А. Омаров, С. Аймуханова, Т.Т. Хамитов, С.Ж. Нелдыбаева, Ғ. Күнтұбаев, С. Күнтұбаева, Ө.Ж. Жарылғапов, О.А. Костюкевич, Б.А. Ахметжанов, С. Сланбеков, Ж.Р. Медеубаев, А.К. Нуришикиров, С. Сүлейменов, Ш.К. Каримжанова, Қ.Х. Хасенова, Ғ.А. Талдыбаев, Н.Б. Баукенова, Н.И. Батталова, Қ.С. Мусина, Б.А. Дюсембаева, Е.Ж. Исаков, Ә.С. Аубакиров, Н.Х. Хасенова, Н.М. Байтуллин, Қ. Жүзбаев, Л.П. Жангельдина, С. Байдалин, Ә.А. Смағұлова, М.С. Жүніс, Ш.К. Кабиева, Б.Е. Тулешов, С.М. Мағауина, С. Қасенханова, Г.Ш. Нарымбекова, З.С. Қанафина, А.С. Кизкин, С. Алпамыс, Б. Алпамыс сондай-ақ, оқытушылармен бірге студенттердің теория жүзінде алған білімдерін тәжірибеде көрсету барысында Т. Қазиева, Г.Р. Мусабекова, Л.М. Хамитова, О. Төлеубекова, Р. Қойшыбаева, Б. Жұматаева, Г. Мерсейітова, С. Сейітова, Т. Бенке, Ф. Аубакирова, Б. Мезгілбаева және т.б. лаборанттардың жасаған еңбектері ерекше орын алады» [42, б.4].

Мақтанышпен айтатын Әбілқас Сагинов, Ақжан Машанов, Шафық Чокін, Орымбек Жәутіков, Бахия Атшабаров тәрізді болашақ академиктерді; Даниал Керімбаев, Хамит Сембаев, Әуезхан Қанафин, Сағындық Кенжебаев, Сағымбек Тұрсынов сияқты қоғам және мемлекет қайраткерлерін; Тұрсын Төреғожин, Дмитрий Антонович Чернов, Мыңжасар Әдекенов, Махмет Бекшин, Мәкен Төрегелдин, Владимир Васильевич Елизаров тәрізді Қазақстан Коммунистік Партиясы аудандық комитетінің 1-ші хатшы қызметкерлері және басқа да көптеген тұлғаларды дайындап шығарған Қарқаралы техникумдарының тарихы өте бай. Сондықтан олар туралы әлі де тереңінен зерттеліп, талай жұмыстар жазылады.

Қорыта айтқанда, техникумдардың қалыптасып дамуының басты негіздерінің бірегейі – ол ұстаздар мен басшылардың ерен еңбектерінің нәтижесі екенін тарихи фактілер дәлелдеп тұр. Өз істеріне адал, оқу мен тәрбиенің және ұйымдастырушылық жұмыстарын терең білім меңгерген тұлғалар өмірі осыны көрсетеді.

XX ғасырда Қарқаралы өңірінде және қаланың өз басында әртүрлі мектептер болды. Оларда жұмыс істеген мұғалімдердің тағдыры көптеген қиындықтардан тұрды, сондай-ақ жақсы кездерді де өздерінің істері арқылы ұмытылмастай етіп қалдырды.

Біз енді архив құжаттарына, жекелеген тұлғалармен жүргізген сұхбаттарға, тарихи дерек ретінде жазылған басылымдарға сүйене отырып, мектептер туралы баяндайтын боламыз. Жоғарыда аталған техникумдардан басқа Қарқаралы қаласының орталығында бірнеше мектептер болды және олар бүгінгі күні де білім беру саласының негізгі орындары болып саналады. Қала орталығында үш мектеп: № 1 қазақ, № 2 орыс мектептері және № 5 мектеп-

интернат (қазіргі № 44 жалпы орта білім беру мектебі – авт.) жұмыс істеді. Ал қазір кезде, яғни 2023 жылғы мәлімет бойынша ауданның білім беру жүйесінде жоғарыда аталған үш мектепті қосқанда 40 мектеп бар, оның ішінде орта мектеп - 26, негізгі мектеп - 7, бастауыш мектеп - 7.

Алдымен Қарқаралы қаласының орталығындағы үш мектеп туралы айтылады.

О.Ә. Жәутіков атындағы № 1 қазақ орта мектебі

Қарқаралы қаласындағы О.Ә. Жәутіков атындағы №1 қазақ орта мектебі өзінің тарихын 1934 жылдан бастайды. Бұл мектептің құрылысына басшылық жасаған халқымыздың біртуар азаматы Абдолла Асылбеков еді. Мектептің ашылу тарихы қазақ елінің тарихындағы қиын қыстау кезеңдерге дәл келді. Соған қарамастан 8 кластық болып ашылған мектеп Қарқаралы қаласының білім беру жүйесінің негізгі орталықтарының біріне айналды. 1935 жылы мектептің жаңа ғимаратының іргетасы қаланды.

Әр жылдары мектеп директоры болған **Өмен Күрішбаев, Сауман Нариманов, Қабдырахман Төлепбергенов, Шаймерден Сатыбалдин, Әбдірахман Смағұлов, Камалиден Саметов, Әлден Ізтілеуов, Расул Төреғожин, Елтай Жаманбеков, Нөгербек Спатаев, Әрмия Сағымбеков, Теңізбай Әуесбаев, Төлеутай Алиев** [43, б.27] сынды азаматтардың есімі мектеп тарихына мәңгі жазылып, олар жайлы мақтанышпен айтылады.

Ғасырға жуық тарихы бар мектепке еңбек сіңіріп, халық қалаулысына айналған ұстаздар қаншама? Атап айтқанда, **Әбілхан Аймақов** (1918-1984 жж.) 1931-1935 жж. Қарқаралы ауданындағы жұмысшы жастар мектебінде мұғалім, 1940-1941 жж. Қарқаралыдағы № 1 орта мектепте дене тәрбиесі мен алғашқы әскери дайындық мұғалімі, 1941-1947 жж. Қарқаралы аудандық атқару комитетінде және соғыс комиссариатында қызмет жасаған, 1947-1977 жж. Қарқаралы интернат-пансионатының директоры болып жұмыс істеген. 1941-1945 жж. азаматтарды соғысқа дайындау, аудан майдангерлері туралы деректер жинақтауда елеулі еңбек жасаған. Ауыл балаларын оқыту, оқуға тарту, оларға жағдай жасау, әсіресе жетім, жағдайы нашар балаларға пансионат ашу (кейіннен интернатқа айналдыру) жөнінде бастамашы болып айрықша жұмыс жасаған. «1941-1945 жж. Ұлы Отан соғысындағы ерлік еңбегі үшін», «Еңбек ардагері» медальдарымен, «Қазақ КСР халық ағарту ісінің озық қызметкері» төсбелгісімен, Қарағанды облыстық оқу бөлімі, Әскери комиссариаттың Құрмет грамоталарымен марапатталған [7, б.125].

Мекебай Жазыбаев - ҚСССР-не еңбегі сіңген мұғалім, «Құрмет белгісі», «Еңбек Қызыл Ту» орденінің иегері; **Нұрахмет Бекзатов** - ҚСССР-не еңбегі сіңген мұғалім, Ленин орденінің иегері; **Жәмел Мерсалимов** - ҚСССР-не еңбегі сіңген мұғалім, «Октябрь революциясы» орденінің иегері; **Разак Таңатов, Мүсәннап Төлеубаев, Төлеухан Хамитов, Садуақас Қаржаубеков, Әбеу Баймақанов, Ыбырайымхан Жүкібаев, Жаңабек Аймақов, Төлеубек Искаков, Ақан Кешубаева** - ҚСССР-не еңбегі сіңген мұғалім атағын алған.

Қарқаралы уезінде туған **Әбеу Баймақанов** (1900-1985 жж.) педагогикалық училище және зооветтехникумды бітірген. 1934 жылы Қарқаралыда үш бірдей оқу орнында – педтехникумда, зооветтехникумда және орта мектепте қатар сабақ берген. 1955 жылдан қашан зейнеткерлікке шыққанға дейін Қарқаралы қаласындағы № 1 қазақ орта мектебінде математикадан сабақ берген. Осы жерде 50 жыл ұстаздық етті. Ол кісінің шәкірттері арасында ғылым, мәдениет саласының да өкілдері шықты. Жас ұрпақты тәрбиелеудегі ерен еңбегі үшін «Қазақ КСР халық ағарту ісінің озық қызметкері» төс белгісімен, Қазақ КСР Жоғары Кеңесінің Құрмет грамотасымен марапатталған. 1965 жылы Ә. Баймақановқа «Қазақ КСР еңбек сіңірген мектеп мұғалімі» деген құрметті атақ берілді.

Күлән Мақанова - КСРО және ҚСССР халыққа білім беру ісінің үздігі, мұғалімдердің республикалық V съезінің делегаты. **Мадия Әрінова** - ҚСССР-не еңбегі сіңген мұғалім, Республикалық дәрежедегі зейнеткер. **Мағия Смағұлова, Рымбала Садуақасова, Марияш Исатаева, Шәкен Әуесбаева, Тәжен Спанова, Сара Изина, Зүпи Жансағымова, Бағдат Салкенова, Айтбек Түсіпбеков, Күләнда Нұрболова, Әйкен Нұрмағанова, Шәкен Молдақанова, Дариға Әзімбекова, Назгүл Сүлейменова, Рымкүл Жомартова** - «ҚСССР-нің оқу ағарту ісінің үздігі» белгісінің иегерлері. **Өтеева Бибіғайша** - Бүкілодақтық мұғалімдер съезінің делегаты, «Қазақ ССР халық ағарту ісінің үздігі» белгісінің иегері болды. **Ләззат Бәйішева, Әзиза Нағашбаева** - Ы. Алтынсарин атындағы медаль иегерлері, **Сыздықов М., Мұхтарова Б., Мұсайынова М., Жиенкүлова Ғ., Амрина Д., Кешубаева Қ., Жабасова Б., Әбішева Г., Ахметова Қ., Ықсанова Р., Бөпиева С., Мұхамедрахимова М., Тоқсанбаева Б., Бошанова С., Ахманова С., Кенжеғарина Г., Мержакупова Ү.** - «Қазақ ССР оқу ісінің үздіктері» атанды.

Сонымен бірге, №1 мектепке еңбек етіп, оқушылар мен ата-аналар қауымының ілтипатына ие болған, өз мамандығының шынайы шеберлері де жеткілікті. Еңбектері ерен болғандар - **Нұртазина Қ., Ахметова ҚОР, Жаукова Ә., Оспанова Г., Кенжебергеннова Р., Сатыбалдина Б., Әзімханов Ж., Нұрсүлейменова Ә., Смаилов Е., Бода М.В., Захарова Э., Рақымбекова Ш., Смақова Н.**

Бүгінде мектептің ардагер ұстаздары, олардың ұлағатты өмір жолдары туралы, сонымен бірге түлектер жайлы кеңінен мағлұмат беретін мектеп музейі бар. Ерекше айтып кететін бір жайт, бұл мектепке 1989 жылы физика-математика ғылымдарының докторы, профессор, академик Орынбек Ахметбекұлы Жәутіковтың есімінің берілуі.

2024 жылы О.А. Жәутіков атындағы № 1 қазақ орта мектебінің құрылғанына 90 жыл толады.

№ 2 орыс мектебі

Қазақ ССР Халық комиссарлары кеңесінің 1940 жылғы «Мектептер желісін ретке келтіру және сыныптардың толықтығы туралы» № 284

бұйрығына орай осы жылғы 21 маусымдағы Қарағанды облыстық халыққа білім беру бөлімінің № 406 бұйрығы бойынша Қарқаралы қаласындағы қазақ орта мектебінің орыс сыныптарын, № 2 қалалық бастауыш мектепті, № 9 бастауыш мектеп пен № 7 Калинин бастауыш орта мектебін біріктіріп, 1940 жылдың 1 қыркүйегінде № 2 орыс орта мектебін құрды. Мектепке Либкнехт 22 көшесінен арнайы ғимарат бөлініп берді. Осылайша Қарқаралы қаласындағы № 2 орыс орта мектебінің тарихы 1940 жылдан басталды [45].

Мектептің тарихын әрі қарай жазу барысында оның 1981 жылы бітірген түлектері жасап қалдырған құжаттық фото-альбом, 1990 жылы мектеп мерейтойына орай шығарылған буклет және жекелеген тұлғалармен жүргізген сұхбат материалдары қолданылды. Аталған деректерді басшылыққа ала отырып, № 2 орыс орта мектебінің даму тарихын тарқатайық.

№ 2 орыс орта мектебінің тұңғыш директоры тарих пәнінің мұғалімі **Ақкүл Бермұхаметұлы Бермұхаметов** болды. Ол 1940-1942 жж. аралығында мектепті басқарды. Мектептегі оқу ісінің меңгерушісі қызметін **М.Л. Булаева** атқарды.

Мектептің құрылуы соғыс жылдарына сәйкес келгендіктен, оның қалыптасуы мен дамуы күрделі жағдайда, қиын жолдарды басынан өткерді. Соғыс жылдары және соғыстан кейінгі жылдары мектеп басшылары жиі өзгеріп отырды: 1943-1944 жж., 1946-1947 жж. аралығында **Жампейіс Абдрахманұлы Абдрахманов**; 1944-1946 жж. – **Өтебай Нұрмағанбетұлы Нұрмағанбетов**; 1947-1949 жж. **Иван Григорьевич Жугин**; 1949-1950 жж. **Ольга Уракова**; 1950-1951 жж., 1959-1960 жж. **Соколовская**; 1951-1953 жж. – **Нина Петровна Артемьева**; 1953-1959 жж. – **Клавдия Тимофеевна Петрух**; 1960-1963 жж. – **Асқатбек Дұрмағамбетұлы Дұрмағамбетов**; 1963 жылдың қаңтар-мамыр айларының аралығында **Мұқажан Нұрмағамбетұлы Нұрмағамбетов**; 1963-1965 жж. **Әділхан Аймақұлы Аймақов** мектеп директоры болды.

Ә. Аймақов директорлық қызметтен соң Қарқаралы ауданының білім бөлімінің меңгерушісі, Қарқаралы аудандық партия комитеті үгіт және насихат бөлімінің нұсқаушысы қызметін атқарған. Кейін бөлім меңгерушісі, аудандық атқару комитеті төрағасының орынбасары қызметінде болды. Жастарға әскери-патриоттық тәрбие беруге ерекше көңіл бөлді.

Ол Ұлы Отан соғысына да қатысқан. Жауынгерлік және ұстаздық жолында «Ерлігі үшін», «Берлинді алғаны үшін» және «Праганы азат еткені үшін» медальдарымен марапатталған. Қарағанды облысы білім басқармасының, аудандық білім бөлімінің Құрмет грамоталарын, алғыс хаттарын алған.

Орыс мектебінің алғашқы мұғалімдері **Л.М. Керенцова** (1 «а», «б» кластары), **В.В. Ситников** (4 «б» класының мұғалімі), **Георгий Леонтьевич Деев**, **Мария Леонтьевна Булаева**, **Эдуард Яковлевич Фишер** (5-8 кластар – неміс тілі, жаратылыстану, география), **Жампейіс Абдрахманұлы Абдрахманов** (5-7 кластар – математика, физика), **А.А. Смирнова** (орыс тілі, әдебиет) болды. 1941 жылы тамыз айында жас мұғалімдер келді: Мәскеу институтынан география пәнінің мұғалімі **Антонина Павловна Тюкина**, Шымкент институтынан математика мұғалімі **В.А. Максимова**, орыс тілі мен

әдебиетінің мұғалімі **И.И. Шишканов**. Сонымен бірге 10 класты жаңа ғана бітірген **Мария Артуровна Эпп**, **Науменко** деген кісілер бастауыш кластардың мұғалімі болып қабылданды.

1942 жылы **Елена Петровна Марченко** (2-ші кластың мұғалімі), **Мария Георгиевна Гофман** (5-8 кластардың физика мұғалімі), **Елена Борисовна Баркан** (3-ші класс), **Роза Петровна Кофман** (тарих мұғалімі), **Ядвига Фридриховна Вехтер-Ретц** (5-10 кластар, неміс тілі мұғалімі). Жоғары кластарға математика пәнінен **Исай Аронович Могилевский** деген мұғалім қосымша жүктемемен жұмыс істеген.

1943 жылы 10-шы сынып оқушыларының алғашқы түлектері бітірді. Орта мектепті бітірген оқушылар Эпп Гуго, Соболева Нина, Полуэктова Ольга, Шефер Фрида.

1943-1944 оқу жылында мұғалімдер ұжымын мына кісілер құрады: **Марченко Елена Петровна** (2-ші класс), **Керенцова Лида Михайловна** (1 «б» класы), **Ванякина Р.М.** (1 «а» класы), **Баркан Елена Борисовна** (3 «а» класы), **Гофман Мария Георгиевна** (3 «б» класы), **Богданова А.ҚОР** (4 класс).

1944-1945 оқу жылдарында бастауыш кластарда жұмыс істегендер – **Коккозова З.Б., Фоменко П.П., Комиссарова О., Аникина**. Бұл кезде мектепте барлығы 198 адам оқыды. Мектеп екі ғимаратта орналасты.

1945-1946 оқу жылында 10 класта 6 адам ғана оқып бітірді. Олар Бабина Лидия, Фамильцев Дмитрий, Аскаров Мухтар, Кох Мара, Адилькешов Оспан, Петров Герман. Бұлардың арасынан 1 дәрігер, 3 мұғалім және 2 инженер шықты.

№ 2 мектепке еңбек сіңірген мұғалімдердің қатарында атақты Ботовтар әулетінің өкілдері де бар. Бұл мектепте екі **Ботовтар** жұмыс істеген. Біріншісі 1899 ж. Қарқаралы қаласында туған **Николай Илларионович Ботов**. Ол 1920 жылы Қарқаралы педагогикалық училищесін бітірген. Педагогикалық еңбек жолын Қарқаралы қаласында бастаған. Кейін қызметін Шет ауданына қарасты Ақбауыр ауылындағы бастауыш мектептің меңгерушісі болып жалғастырған. Қазақ тілін жақсы меңгергендіктен 1920-1925 жж. Қарқаралы уезіндегі ауылдарда сауатсыздықты жоюға байланысты қызмет еткен алғашқы оқытушы болды. 1945-1948 жж. аралығында Қарқаралы ауданы Карбышевка селосында бастауыш сынып мұғалімі және бастауыш мектеп меңгерушісі. 1949 жылдан зейнеткерлікке шыққанға дейін Қарқаралы қаласындағы № 2 мектепте еңбек етті. Осында бастауыш класс мұғалімі және балаларға арналған туберкулез диспансерінде балалар оқытты. Бірнеше жыл мектепте партия ұйымының хатшысы болып сайланған. Халық ағарту саласындағы ерен еңбегі үшін Ленин (1951 ж.), Еңбек Қызыл Ту ордендерімен, КСРО-ның басқа да медальдары және грамоталарымен, «ҚазКСР халық ағарту ісінің озық қызметкері» (1957 ж.) төс белгісімен марапатталған. 1959 жылдан «ҚазКСР еңбек сіңірген мұғалімі» құрметті атағының иегері [44, б.211].

Ботовтар әулетінен шыққан келесі мұғалім **Валерия Петровна Ботова**. Ол 1926 жылы Қарқаралы қаласында дүниеген келген. 1944 жылы Абай атындағы

Қарқаралы педучилищесін бітірген. 1941-1945 жылдары соғыс кезінде тылда еңбек еткен. Майданға санитарларды дайындаған курсқа қатысқан. Қарқаралы қаласындағы № 2 орта мектебінде 40 жыл, яғни 1948-1988 жылдар аралығында бастауыш класс мұғалімі болып қызмет атқарды. Көп жылдар бойы бастауыш класс мұғалімдерінің әдістемелік бірлестігінің жетекшісі, жас мамандардың тәлімгері болды. Валерия Петровнаң «Оқушылардың математика пәнін оқытқанда ойлау қабілетін арттыру» тақырыбы бойынша әдіс-тәсілдері зерделеніп, жинақталып, аудан және облыс мұғалімдері арасында таратылған.

В.П. Ботованың білім саласындағы ұзақ жылдарғы еңбегі ескеріліп, «Ерен еңбегі үшін», «Еңбек ардагері» (1983 ж.) медальдарымен, «ҚазКСР халық ағарту ісінің озық қызметкері» (1977 ж.), «9-шы бесжылдықтың екпіндісі» төс белгілерімен, ҚазКСР білім министрлігінің, облыстық және аудандық білім беру бөлімдерінің Құрмет грамоталарымен марапатталған [44, б.208].

1965 жылдан кейін мектеп басшылығы қызметін ұзақ жылдар атқаратын уақыт басталды. № 2 орыс орта мектебінің 1965-1970 жж. директоры **Дәуітбай Қоспабайұлы Қоспабаев**; 1970-1978 жж. **Бөпежан Нөгербекұлы Иманқұлов**; 1978-1983 жж. **Нөгербек Спатайұлы Спатаев**; 1983-1987 жж. **Раиса Гайнутдиновна Сабитова**; 1987-1992 жж. **Тілек Сәдуақасұлы Сәдуақасов**, 1992-2000 жж. аралығында **Серік Смағанбетұлы Дүйсетаев** болды.

Қарқаралы қаласында жүргізілген далалық зерттеулер барысында 2023 жылдың шілде айында **Раиса Гайнутдиновна Сабитовамен** таныстық.

Раиса Гайнутдиновна Сабитова 1947 жылы 16 желтоқсанда Қарқаралы қаласында туған. 1966 жылы № 2 орыс мектебін күміс медальмен бітірген төрт түлектің бірі (қалған үшеуі: Раимбекова Мағира, Дүрмағанбетов Орал, Вальд Давид – авт.). Қарағанды педагогикалық институтты бітіріп, еңбек жолын өзі түлеп ұшқан № 2 орыс мектебінде математика мұғалімі болып бастаған. Кейін кластан тыс тәрбие жұмысын ұйымдастырушы, директордың оқу-тәрбие жөніндегі орынбасары, ал 1983-1987 жылдары № 2 орта мектептің директоры болды. Ұйымдастырушылық және басшы қызметінен жақсы тәжірибе жинақтаған Раиса Гайнутдиновна Қарқаралы аудандық білім бөлімі меңгерушісінің орынбасары қызметіне көтерілді. Бұдан кейін ол Қарағандыға ауысып, осында облыстық білім департаментінің бас маманы, «Сарыарқа» ғылыми-әдістемелік орталығы директорының орынбасары, зертхана меңгерушісі қызметтерін атқарды. Аудан оқу орындары директорларының резервін дайындау жөніндегі «Жас басшы» мектебін ұйымдастырды.

Р.Г. Сабитова «Еңбек ардагері», «Ы. Алтынсарин», «ҚР Тәуелсіздігіне 20 жыл» (2012 ж.) медальдарымен, «ҚазКСР халық ағарту ісінің озық қызметкері» (1991 ж.), «ҚР білім беру ісінің құрметті қызметкері» төсбелгілерімен марапатталған.

Раиса Гайнутдиновнамен сұхбат жүргізу барысында ХХ ғасырдағы Қарқаралыдан шыққан ұстаздар туралы, Қарқаралы педтехникумы жайлы ақпараттармен бөлісті. Әсіресе орыс мектебіне сырттан келген мұғалімдер жайлы қызықты мәліметтер берді: *«Фишер Эдуард Эдуардович, Эн Мария Артуровна тәрізді поляк ұлтының өкілдері жақсы мұғалімдер болды. Б.И.*

Ясенецкий және В.Е. Ясенецкая қаланың білім саласының барлық мекемелерінде еңбек етті. Ағылшын тілінен Белаусов Юрий Васильевич деген мұғалім танымал еді. Ол зооветтехникумда, қазақ мектебінде істеді. Қала кішірек болды, мұғалімдер де тапшы болды. Сондықтан олар мектептерде де, техникумдарда да жұмыс істеді».

Т.С. Сәдуақасов директор болған кезде 1990 жылы мектеп өзінің 50 жылдық мерей тойын өткізді. Бұл кезде мектепте 59 мұғалім жұмыс істеді, оның 37-сі – осы мектептің түлектері еді; 41 мұғалімнің жоғары педагогикалық білімі болды. Олардың арасында 1-уі «КСРО білім беру ісінің үздігі», 7-уі «Қазақ ССР халық ағарту ісінің озық қызметкері» белгілерімен марапатталған мұғалімдер болса, ал 2-уі «Аға мұғалім» атағына ие болғандар [45].

Т.С. Сәдуақасовтан кейін мектеп директоры болған **Серік Смағанбетұлы Дүйсетаев** осы мектептің түлегі. Ол 1952 жылы 24 желтоқсанда Қарқаралы қаласында дүниеге келді. № 2 орыс мектебін 1970 ж. бітіріп, Қарағанды педагогикалық институтының филология факультетіне оқуға түсті. Ол оқып жүрген кезде педагогикалық институт 1972 ж. «мемлекеттік университет» мәртебесіне ие болды. Сөйтіп ол 1975 ж. Қарағанды мемлекеттік университетін бітіріп, өзі білім алған № 2 орыс орта мектебіне мұғалім болып келді. Осы жерде ол 1977 ж. дейін қызмет етті. Ал 1977 жылдан бастап С.С. Дүйсетаевтың қызметі мемлекеттің комсомол, партия, кәсіподақ салаларына қарай ауысып, төмендегідей қызметтерді атқарды: 1977-1978 жж. – Қарқаралы аудандық комсомол комитетінің 2-ші хатшысы; 1980-1984 жж. – Ульяновск аудандық партия комитетінің нұсқаушысы; 1984-1986 жж. - жұмысшылар кәсіподағының Ульянов аудандық комитетінің төрағасы; 1986-1987 жж. - Қарағанды агроөнеркәсіптік комитетінің алқа хатшысы; 1987-1990 жж. - Қарқаралы аудандық партия комитетінің ұйымдастыру бөлімінің меңгерушісі; 1990-1992 – Қарқаралы аудандық атқару комитеті төрағасының орынбасары; 2000-2002 жж. – Қарқаралы қаласының әкімі; 2002-2011 жж. – Қарқаралы ауданы әкімінің орынбасары. Аталған қызметтердің арасында бірнеше рет №2 орыс мектебіне қайтадан оралып отырды - 1978-1980 жж. - № 2 орта мектепте мұғалім; 1992-2000 жж. және 2011-2015 жж. аралығында № 2 орыс мектебінің директоры болды. Осы тарихи хронологияға қарайтын болсақ, С.С. Дүйсетаев мектепті 14 жыл басқарған екен.

Серік Смағанбетұлымен жүргізген сұхбат барысында тек № 2 мектеп бойынша ғана емес, жалпы білім беру жүйесінің теориялық сұрақтары, Қарқаралы ауданындағы білім беру жүйесіндегі жетістіктер, табыстар мен кедергілер, мектеп басшылары мен түлектері жөнінде кең көлемде ақпараттар алдық. Ол өзінің сұхбатында өзіне дейінгі мектеп басшылары болған аға ұрпақ өкілдері жайлы, олардың керемет тұлға болғандықтары туралы баяндады. Өзінен кейінгі мектеп директорлары болған Е. Нельдибаев, С. Оспанов, Р. Апсалямов тәрізді басшылар туралы оң пікірлер берді. Үлкен мақтаныш сезіммен мектепті алтын медальмен бітіріп, кейін ғалым болған Людмила Кузьминична Диденко бастаған түлектер жайлы әңгімеледі. Мектеп түлектерінің арасынан шыққан саяси және мемлекет қызметкерлері: 2012-2013

жылдар аралығында Қазақстан Республикасының Еңбек және халықты әлеуметтік Қорғау министрі болған Әбденев Серік Сақбалдыұлы, Сенат депутаты Спатаев Серік есімдерінің республика көлеміне танымал екендігін айтты. Ерекше түрде ұзақ жылдар мектепте орыс тілінің мұғалімі болған Петрова Вероника Александровнаның, Жакупова Светлана Александровнаның, директор болған және аудандық, облыстық білім бөлімінде жауапты қызмет атқарған Сабитова Раиса Гайнутдиновнаның, сонымен бірге 42 жыл математика пәнінің мұғалімі болған, 30 жыл завуч болып жұмыс істеген Оспанова Шарбану Габдулиевнаның есімдерін атады.

Серік Смағанбетұлымен сұхбаттасу кезінде тарихи құнды мәліметтер алынды. Ол кісінің Қарқаралы тарихына байланысты айтатын әңгімелерін жалықпай тыңдауға болады. Серік Смағанбетұлының жан-жақты білімі, эрудициясы, тарихи фактілерді жатқа айтуы мен әрбір тарихи тұлғалар жайлы шебер баяндауы бізді таң қалдырды. Оның білімді, көрегенді болуы, көп оқып, көп тоқуы тегіне тартса керек. Өйткені оның әкесі де ұзақ жылдар бойы Қарқаралы қаласындағы № 5 мектеп-интернатты басқарған. Жалпы Дүйсетаевтар әулетін «ұстаздар әулеті» деп айтуға толықтай құқығымыз бар әрі осы әулеттен үш бірдей мектеп басшылары шыққанын да үлкен құрметпен айтуға болады.

Осы мектепте жұмыс істеген Щепаняк Евгения Станиславовнаның мына естелігі ұжымға деген құрмет пен жылылық сезімді көрсетеді: *«Мне выпала честь работать в средней школе № 2 с 1975 по 2001 годы вместе с педагогами с большой буквы: Валентиной Александровной, Вероникой Александровной, Валерией Петровной, Бопежаном Ногербекевичем, Надеждой Ивановной, Ниной Адольфовной, Софьей Пантелеевной, Рысбеком Темирбаевичем, Отто Олеговичем, Майрой Рахимжановной, Ярославой Евгеньевной, Раисой Гайнутдиновной, Шарбану Габдуллиновной, Верой Ивановной и многими другими, у которых мы, тогда еще молодые, учились жизни, учились работать, учились любить свою школу и отдавать ей все, на что мы были способны.*

Мы всегда уважали детей, невзирая на возраст, для нас все были равны: и первоклассники, и выпускники. Ведь без этого учитель ничего не добьется. «Ученик-личность» - всегда особенно подчеркивала Валерия Петровна.

Мы, учителя, тогда жили в школе и школой, даже семья уходила на второй план. Были и педсоветы до часу ночи, ГТО сдавали в лесу (съедали барана после соревнований) и стенды оформляли допоздна. Это было нормально для учителей! А коллектив был сильный этими состоявшимися педагогами. Рядом и мы тоже становились мудрее.

Нынешнему коллективу хочется пожелать здоровья, благодарных учеников, терпения в этом очень нелегком, но благородном труде учителя» [43, б.40].

№ 5 мектеп-интернат

Қарқаралы қаласының басындағы үшінші мектеп ол - № 5 мектеп-интернат. Бұл мектеп туралы деректік материалдар Қарқаралы қаласының архивінде сақталған. Онда № 5 мектеп-интернатының 1964-1978 жылдардағы тұрақты сақталатын 1-ші тізімдемеде барлығы 53 іс, 1955-1960, 1963-1968 жж. жеке құрам бойынша сақталатын 2-ші тізімдемеде барлығы 223 іс құжаттары бар. Солардың ішінде мектеп-интернатты ашуға байланысты жергілікті мемлекеттік органның құжаты, яғни Қарқаралы аудандық кеңесі атқару комитетінің № 2012/14 1964 жылғы 20 тамызда қабылдаған шешімі, сонымен бірге Қарқаралы аудандық білім беру басқармасының 1964 жылғы 15 тамыздағы №110 бұйрығы бойынша **Смағанбет Дүйсетаевтың** мектеп-интернатқа директор етіп тағайындалғаны [45] туралы деректер сақталған.

1964 жылы ашылған бұл оқу орыны XX ғасырдың 60-шы жылдарының бас кезінде Кеңестер Одағында шопан, малшы, механизатор, отарлы мал шаруашылығы сияқты басқа да ауылшаруашылық мамандарының балаларына арналған мектеп-интернаттар ашу туралы үкіметтің шешіміне асыру мақсатында өз жұмысын бастады. Соған байланысты 1964 жылы Қарқаралы ауданының орталығында мектеп-интернат кешені салынды. Оның құрамына екі қабаттан тұратын мектеп, үш қабатты жатақхана ғимараттарымен қоса, жылыту орталығы, көкөніс сақтайтын қойма, кір жуатын шаруашылық блогы, гараж және шеберхана енді. Бір сөзбен айтқанда Қарқаралының солтүстік-батыс жақ шетіндегі орманға қарай тұтас бір мектеп-қалашық пайда болды. Әрі қарай құжаттармен танысу барысында көптеген деректерді көруге болады. Мысалы, Қарқаралы мектеп-интернаты 1964-1965 оқу жылынан бастап жұмыс істеуі жоспарланған болатын. Бірақ мектеп-интернат кешені құрлысы 1 қыркүйекте бітпеді (мектеп үйі, жатақхана, шаруашылық үшін қосалқы үйлер). Соған қарамастан мектеп-интернатқа қабылданған 370 оқушыға уақытша ауданның әртүрлі мектептерінде оқышты. Айталық, 9-класқа қабылданған 101 оқушыға сабақ № 1 орта мектебінде жүргізілді.

Мектептің тұңғыш директоры туралы айтар болсақ, С.Д. Дүйсетаев 1927 жылы қазіргі Қарқаралы ауданына қарасты Бесоба ауылында дүниеге келген. Оның балалық шағы өткен ғасырдың 20-30-шы жылдарының қиын кезеңдерінде өткендіктен, жастайынан өмірдің ащысы мен тұщысын басынан кешті. Ол қаһарлы қазан төңкерісінен кейінгі, екінші дүние жүзілік соғыстың қарсаңы мен соғыс жылдары, соғыстан кейінгі репрессия жылдары болатын. Жастайынан анасынан ерте айрылғанына қарамастан, Мойнақ бидің ұрпағы, Бураның немересі Байбосынұлы Дүйсетай баласы Смағанбетті жастайынан еңбекке баулыды, қара қылды қақ жарған әділ, шыншыл болуға тәрбиеледі. Осы жерде Дүйсетаев Смағанбеттің үлкен атасы Бура Қабанұлының Ақсары болысын басқарғандығы туралы деректер де қызықты.

Бура Қабанұлы (1875 жылы қайтыс болған – авт.) туралы мәлімет Ресей Федерациясының Санкт-Петербург қаласындағы Орталық архив Қорында сақталған және ол туралы өлкетанушы-ғалым Ю.Г. Поповтың еңбегінде

көрсетілген [46, с.97]. Бура Қабанұлына байланысты халық арасында сақталып, мәтел болып кеткен «Бура, Бураның жолы тура» деген сөз жолдары бар. Сірә, Дүйсетаев Смағанбет жасынан осы мәтелді тыңдап өскендіктен болар, үлкен атасы Бура сияқты турашыл, яғни принципшіл адам болып өмір сүрді.

Смағанбет Дүйсетаевтың болашақта ұстаз болуына алдындағы ағасы Шоқаев Смағұлдың да ықпалы болса керек. Ауылда мұғалім болып жұмыс істеген ағасы Смағұл інісі Смағанбетті үнемі өзінің қамқорлығын көрсетіп, көмектесіп отырды. Ұлы Отан соғысы басталған уақытта ағасы Смағұл және сол сияқты ер адамдар майданға аттанғанда, жасы 15-ке де толмаған Смағанбет жұмысқа араласа бастады. Осылайша оның алдында үлкен өмір мектебі басталды. Бозбала Смағанбет ерте есейді, ол Бесоба және Тегісшілдік ауылдық Кеңестерінде алғашқыда мұғалім, артынан мектептің оқу ісінің басшысы қызметін атқарды. Мектептерде тәжірибе жинақтағаннан соң Қарғанды қаласындағы мұғалімдер дайындайтын институтына оқуға түсіп, 1962 жылы оның сырттай бөлімін бітіріп шықты. Мұғалімдік қызметте Дүйсетаев Смағанбет тез шыңдалып, сол кездегі билік органдарының назарына ілікті. Оның іскерлік қабілетін байқаған құзырлы органдар саяси қызметке тартты. Соғыстан кейінгі жылдардың қиындығына қарамастан жас мұғалімді 1947 жылы Қарқаралы аудандық партия комитеті нұсқаушы қызметіне тағайындады. Осыдан кейін Дүйсетаев Смағанбеттің саяси мансабы өсе бастады, оны Қарағанды облыстық партия комитетіне жауапты қызметтерге шақырды. Бұл жерде ол болашақ тарих ғылымдарының докторы, профессор Шаймұқанов Дүйсетай Аймағанбетұлымен бір кабинетте бірге отырып жұмыс істеді. Шаймұқанов Д.А. оған: «Егер мен рас Дүйсетай болсам, онда сен - Смағанбет менің ұлымсың», - деп қалжың айтады екен. Міне, осылай екі саяси қызметкер мен тарихшылардың арасында басталған жарасымды әзіл-қалжыңның арты үлкен достыққа айналды...

Өкінішке орай, Дүйсетаев Смағанбеттің саяси саладағы мансап жолы осы кезде аяқталды. Оған 1950-ші жылдары жүрген сталиндік қуғын-сүргіннің екінші кезеңі себеп болды.

Атына айтылған өсек сөздердің кесірінен Дүйсетаев Смағанбет партия қатарынан және атқарып жүрген мәртебелі жұмысынан шығарылып, Қарағанды қаласынан 300 шақырымдай қашықтықта орналасқан Қарқаралы ауданының Аққора ауылына жіберілді. Аққора ауылдық мектебінде, «Совет» колхозында Дүйсетаев Смағанбеттің педагогикалық қызметінің екінші кезеңі басталды. Бұл кезең ол үшін сәтті болды деп айтуға болады. Осында алғашқыда мұғалім, артынан мектеп директорының оқу ісі жөніндегі орынбасары міндетін атқарды.

1955 жылы Қарқаралы аудандық білім беру бөлімінің сол жылдарғы басшысы Иманқұлов Бөпежан Нөгербекұлы С. Дүйсетаевты ауданға мектеп инспекторы қызметіне шақырады. Міне сол кезден бастап он жылға жуық Дүйсетаев С. аудандық оқу бөлімінде қызмет етеді. Осы жерде Б.Н. Иманқұлов екеуінің арасында үлкен достық басталды әрі ол өмірлерінің соңғы күніне дейін жалғасты. С. Дүйсетаев мектептерге инспектор болып қана қоймай, ондағы мұғалімдері мен білім мекемелерінің жетекшілеріне көмек көрсетіп отырды.

Оның жасаған игілікті істері, көмектескен қолғабыстары ескерусіз қалған жоқ, керісінше, сол кездері ұйымдастыру қабілеті шыңдалған, қызметіне адал, білімді адам ретінде танымал болды. Нәтижесінде С. Дүйсетаевты 1964 жылы аудан орталығында ашылған мектеп-интернатқа директор етіп тағайындайды. Бұл қызметті ол 20 жыл бойы мүлтіксіз, жемісті түрде атқарды. Өйткені Смағанбет Дүйсетаев осы мектеп-интернаттың негізін қалады және ол үшін бойындағы бар қажырын, күш-қуатын, білімін салды және жинақтаған тәжірибесімен бөлісті. Осында ол қаншама ұрпақты тәрбиелеп шығарды, өзі де шыңдалды, ұйымдастырушылық қабілетін айқын танытты.

Директорлық қызметтің басты міндеттерінің бірі педагог-пікірлес ұжымды қалыптастыру екендігін жақсы түсінген С. Дүйсетаевтың ендігі жерде алдында жас ұстаздарды тәрбиелеп, қызық та қиын, күрделі де үлкен жұмысқа дайындауды бастады. Бұл жұмыс өзінің оң нәтижелерін берді. Мектеп-интернат мұғалімдері мен оқушылары тез арада аудан, облыс көлеміне таныла бастады. Уақыт өте шәкірттердің арасынан танымал ұстаздар, басшылар, ғалымдар шықты. Бұдан С. Дүйсетаевтың жақсы әрі көреген тәлімгер екенін байқауға болады.

1964 жылы С. Дүйсетаев басқарып отырған мектеп-интернатқа келген жас маман, кейіннен үлкен беделге ие болған танымал мұғалім Медеубаева Калияш Аманбаевна сол жылдарды жылы лебізбен еске алады және өзінің тәлімгері, бірінші директоры С. Дүйсетаевты жастардың қамқоршысы мен қолдаушысы болған тұлға екендігін әр кез құрметпен айтады.

С. Дүйсетаевтан білім алған Әбдікәрімов Жеңіс Қарағайлы поселкесінде орта мектеп директорынан, кезіндегі Талды ауданының оқу бөлімін басқарды. С. Дүйсетаевпен бірге мектеп-интернатта жұмыс істеген Теңізбай Әуесбаев биология пәніні мұғалімінен завуч, Қарқаралыдағы №1 орта мектептің директоры қызметіне дейін өсіп, кейін Қарқаралы қалалық халық депутаттарының кеңесінің төрағасы болды. Ал мектеп-интернаттың бірінші құрылған күнінен бастап, С. Дүйсетаевпен бірге жұмыс істеген Рыспек Жұмаділов және Сәулехан Абдрахманов орта мектептердің директоры болды. Оларға осы қызметте № 5 мектеп-интернатта жинаған тәжірибелері, әсіресе С.Дүйсетаевтың ұжымды басқару саясаты көмектесті.

Басшы ретінде С. Дүйсетаев өзінің қарамандағы әріптестерін ынталандырып отыруды ұмытқан емес. Директордың ұсынысы бойынша мектептің көптеген мұғалімдері әр кездері аудандық, облыстық, білім министрлігінің мақтау қағаздары және дипломдарымен, төс белгілерімен марапатталып отырды. Жекелеген педагогтардың еңбегі жоғары үкіметтік марапатқа лайықты деп танылды. Солардың бірі, бастауыш сыныптың мұғалімі Тайжанова Мәкилә өзінің үздік ұстаздық еңбегі үшін кеңестік дәуірдегі КСРО-ның ең жоғарғы наградасы – Ленин орденімен марапатталуы, тек мектеп ұжымы үшін емес, аудан, қала берді облыс көлеміндегі айтулы оқиға болды. Себебі, кеңестік дәуірде мұндай үкіметтік наградамен мектеп мұғалімдерін өте сирек марапаттайтын әрі 1960-1980-ші жылдары Қарқаралы ауданы бойынша мұндай марапатқа ие болған бірден бір № 5 мектеп-интернаттың мұғалімі еді.

Осыншама жоғары марапатқа № 5 мектеп-интернат ұжымы арасынан шыққан мұғалімнің лайықты деп танылуына, әрине, мектеп директоры С. Дүйсетаевтың үлкен еңбегінің арқасы деп білу керек.

Білікті басшы, білімді маман ретінде С. Дүйсетаев ерекше назарды алдындағы тәрбиеленушілеріне бөлді. Өзі басшылық еткен жылдары №5 мектеп-интернат қара шаңырағынан мыңға жуық түлектер бітіріп шықты. Олардың басым көпшілігі аудан, облыс, қала берді республикаға танымал болды. Айталық, Мағау Сембай - облыстық «Орталық Қазақстан» газетінің бас редакторы, Серік Жекеев – Қарқаралы ауданы ауруханасының бас дәрігері, Елеусіз Исаков ұзақ жылдар бойы Қарқаралы ауданының ішкі істер бөлімінің басшысы болды.

Смағанбет Дүйсетаев ұстаз әрі тарихшы ретінде өзінің жолын қуған мектеп түлектерімен ерекше мақтанатын. Сондай түлектердің бірі – Сатай Сыздықов. Ол Қарағанды мемлекеттік университетінің тарих факультетін үздік бітіріп, бүгінде Қазақстандағы танымал тарихшы ғалымдардың бірі болып отыр. Қазір тарих ғылымдарының докторы, профессор Сатай Мақсұтов Қазақстанның ел ордасы Астана қаласындағы Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінде жұмыс істейді.

Жоғарыда аттары аталған адамдардың барлығы да С. Дүйсетаевтың есімін, оның атқарған істерін үлкен құрметпен еске алады.

С. Дүйсетаевтың бойына ұстаздық және тәлімгерлік қасиетпен бірге өзінің өлкесінің, елінің тарихына байланысты қоғамдық жұмыстарға белсене қатысу да тән еді. Ол қоғамдық жұмыстарға уақытын бөле отырып, қасындағыларға өлке тарихына байланысты әңгімелермен бөлісетін, шежірені жақсы білді, өңірден шыққан көптеген адамдардың өмір-тарихын, шығу тегін білді. Әсіресе оны дүние жүзі, ресей, сонымен бірге ұлттық тарихты терең білетіндігі үшін құрметтеді әрі сыйлады.

Өлке тарихына қатысты жұмыстарға үнемі араласып отырды, білгенімен бөлісті. Ол Қарқаралыдағы мұражайдың ашылуымен айналысқан адамдардың бірі. Мұражайға қажетті материалдарды жинақтау үшін Семей қаласында болып, ондағы архив қорларынан Қарқаралы өлкесіне байланысты материалдарды алып келді. Қарқаралы қаласының көшелеріндегі ескерткіш тақталар орнатылған үйлерге байланысты тарихи материалдарды жинақтауға көмектесті. Әрине, әр үйдің тарихын біліп қана қоймай, оны келер ұрпаққа жеткізу үшін насихат жұмыстарын жүргізудің үлкен тәрбиелік мәні бар екенін ұстаз С. Дүйсетаев жақсы білді әрі ол бір кісінің қолынан келмейтінін де түсінді. Сондықтан оған жуналистер көмектесті. Әсіресе сол кездегі жас журналист Мақсым Омарбеков ерекше көзге түсті, бүгінде ол Қазақстан Республикасының мәдениет қызметкері, құрметті ақсақал.

С. Дүйсетаевтың өмірінде академик Е.А. Бөкетов, Қазақ КСР-ның ағарту министрі К. Балахметов, кеңес және қазақ ақыны, балалар жазушысы, прозашы, аудармашы, Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген мәдениет қайраткері Жаппар Өмірбеков тәрізді тұлғалар үлкен орын алды. Ол ізгілікке толы ғалымдармен, жазушылармен, қоғам қайраткерлерімен жақсы дос болды, қоян-

қолтық араласып тұрды, кездескен сәттерінде ұзақ әңгімелесетін әрі сол кездің қоғамындағы өзекті мәселелерді талқылайтын жан-жақты тұлға еді [47].

1984-1987 жж. аралығында **Тілек Садуақасұлы Садуақасов**, 1987-1996 жж. **Дияс Шәріпұлы Наурызбаев** директор болды. 1990 жылы сәуір айында мектеп-интернатқа Нығмет Нұрмақов аты берілді.

«Барлығы да балалар үшін!» деген идеямен жас ұрпақтың оқып, білім алуына жол ашылған, кеңестік кезеңде Республикадағы 114 мектеп-интернаттың бірі - Қарқаралы № 5 мектеп-интернатында да оқушылардың терең білім алуына қажет жағдай жасалып, түлектерінің бойына білім негіздерін, адамгершіліктің нұрын шашқан қадірменді ұстаздар Медеубаева Ғалияш, Өтеева Биғаш, Әуесбаев Теңізбай, Жұмаділов Рысбек, Әбдірахманов Сәулехан, Қаңтарбаева Үміткер, Оспанов Дүйсентай, Нұрғалиева Зура, Әбдікәрімов Жеңіс, Омаров Әубәкір, Мұхаметрахимова Майра, Дүйсенбаева Мәрзия, Әубәкіров Әли, Қишыбаев Тілеуқабыл, Байғожина Зайда есімдерін Қарқаралы тұрғындары қашанда құрметпен еске алады.

1941 жылы Қарқаралы ауданы Бесоба ауылында туған **Байғожина Зайда** 1964-1976 жж. №5 мектеп-интернатында қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімі, директордың орынбасары қызметін атқарды. Қарқаралы ауданы қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімдері әдістемелік бірлестігіне жетекшілік етті. «Әдебиет сабағындағы проблемалық ізденістері» тәжірибесі облыс мектептеріне таратылды. Ол «Еңбек ардагері» медалімен, «ҚазКСР халық ағарту ісінің озық қызметкері» (1977 ж.), «Ы. Алтынсарин» (1991 ж.) төс белгілерінің иегері.

Жоғарыда аталған Қарқаралы қаласының орталығындағы үш мектептен басқа осы өңірінде тарихы тереңде жатқан бірнеше білім ошақтары бар. Енді сол мектептердің қалыптасуы мен дамуы туралы ақпарат беріледі.

Ақтерек мектебі

Қарқаралы өңіріндегі мектептердің алғашқылары XIX ғ. аяғында ашылған. Бүгінде оған куә ретінде «Ақтерек» елді мекенінде тұрған тарихи мәні бар үлкен ағаш үйді айтуға болады. Бұл үйде XIX ғасыр аяғында қазақ балаларын оқытатын бастауыш мектеп ашылған. Осы мектепте 1904-1910 жылдары Ұлт көсемі Ахмет Байтұрсынұлы дәріс берген.

Мектеп 1958-1966 жылдары бастауыш, кейіннен сегізжылдық білім беретін оқу орнына айналды.

№ 26 негізгі мектептің іргетасы 1966 жылы қаланған. Мектепті 1960-1998 жылдардың аралығында Қазақстан Республикасы Білім беру ісінің үздігі, еңбек ардагері **Бәкен Бактиярұлы** еңбек етіп, мектеп басшылығында жүріп 1993 жылы мектеп Ахмет Байтұрсынұлы есімімен аталуға зор үлес қосты. Мектеп ұжымында Қалиева Тишкен, Садуақасов Нұрмықан, Гүлшат Ақпанбаева, Шаншар Есімжанов, Балкенов Жүрсін, Сымаилов Қонарбай, Мақсұтов Құдайберген мен Сатай, Людмила Абрамова, Мағзұмбаев Марат т.б. ұстаздар өз уақытында жемісті еңбек етті. Олардың жолына бүгінгі мұғалімдер -

Жолтаева Ж., Төкішева Р., Бақтияров Н., Бесбаева А., Жолтаев Б., Абенов Д. түсіп, өздері бітірген мектептерінде еңбек етіп жүр.

1996-2001 жылдары мектепті **Жүнісов Мақсат** басқарды.

Ақжол ауылының № 12 орта мектебі

Ақтерек мектебінен кейін Қарқаралы өңірінде XX ғасырдың 20-30-шы жылдары көптеген мектептер ашылды. Мысалы, қазіргі Ақжол ауылында бала оқытуға арнап салынған алғаш мектеп үйінің іргетасы 1911 жылы қаланыпты. Орталық Мемлекеттік архивының анықтамасында Семей облысы Қарқаралыда жұмыс жасап тұрған мектептердің атаулары көрсетілген тізімде дербес ауылдар бойынша «Пригородное 1 сыныптық мектептің» атауы көрсетіліп, онда 22 оқушының оқып жатқандығы жөнінде мәлімет берілген. Сол жылдардағы алғашқы ұстаздардың бірі - **Мясникова Мария Никитична**, екіншісі **Черкашина Аксиона Алексеевна** (қазақтар «Ақсөмке» деп атапты), **Дремов Лефка** қызмет жасаған. Мектеп бастауыш кластық білім берді. Орыс балалары көп болғандықтан орыс мектебі болып, оқушылар орысша білім алды. Орыс балаларымен бірге Талдыбаев Хасен, Сүлейменов Шахмет, Қалиев Құсайын, Қуанышбаев Қалибек, Тілкен Қали, Ағлақов Нұрғали т.б. қазақ балалары да оқыған. 1930 жылдары бұл жерді мекендеген орыстардың түрлі себептермен басқа жаққа, Қарқаралыға қоныс тебулерінен кейін ел жаппай колхозға бірігіп, бұрын бытыраңқы отырған қазақтар осы жерге қоныстанып бірыңғай қазақ мектебі өз жұмысын бастады.

Алғаш рет ауыл балаларын мектепке тартып, латынша әріп танытқан, ұстаз - **Бүркітбаев Әлібек**. Ол 1897 жылы № 2 Ақсары болысы, Қарқаралы уезінде туған. 1920 жылы Семей қаласындағы арнайы курсты, 1938 жылы Қарағанды қаласындағы мектеп мұғалімдерінің дайындық курсын бітірген. Қарқаралы ауданына қарасты «Ақжол», «1 май», «Жаңа негіз», «Комсомол шыңы», «Беталыс» ауыл мектептерінде мұғалім, мектеп меңгерушісі, директор болып жұмыс істеген. Оның ұстаздық еткен жылдары - 1920-1960 жылдардың аралығы, яғни 40 жыл білім саласында еңбек етті. 1946 жылы «Қажырлы еңбегі үшін», 1949 жылы «Еңбек Қызыл Ту» ордені, 1954 жылы «Ленин» орденімен марапатталған. 1953 жылы Қазақстан мұғалімдерінің Республикалық съезіне делегаты болып, 1956 жылы Қазақ ССР Халық ағарту ісінің озық қызметкері, 1961 жылы Қазақ ССР-на еңбегі сіңген мұғалімі атағын алған. 1999 жылы 22 қыркүйекте Қазақстан Республикасы Үкіметінің № 1436 қаулысымен Қарқаралы ауданы, Ақжол ауылының № 12 орта мектебіне **Әлібек Бүркітбаев** есімі берілді.

Ә.Б. Бүркітбаевтан кейін мектепке мына кісілер басшылық жасаған: **Есімдік Исаханұлы Исаханов, Батима Райымбекқызы Ақлақова, Мақыш Жұманбайұлы Жұманбаев, Мұхаммедсадық Әбілұлы Нұрмағанбетов, Әубәкір Қанапияұлы Канафин, Байдүйсен Нұрмағанбетұлы Нұрмағанбетов, Мұрат Шәріпұлы Омарбаев** еді.

Осы басшылардың арасындағы **Байдүйсен Нұрмағанбетұлы Нұрмағанбетов** ұзақ жылдар мектепті басқарған. Ағасы Нұрмағанбетов Мұхаммедсадық Әбілұлы екеуі де Қарқаралы педучилищесінде оқып білім алғандар. Оны М. Нұрмағанов 1935 жылы бітірсе, ал Б.Н. Нұрмағанбетов 1943-1946 жылдардың аралығында оқыған. 1946-1948 жылдары Қарағандыдағы екі жылдық мұғалімдер дайындайтын институтты бітіріп, ұстаздық қызметін «Нұркен» орталау мектебінен бастаған. 1949 жылы өз ауылына ауысып, осы жерде 1951-1953 жылдары мектеп директоры болды. Осы директорлық қызметті 1953-1958 жылдары «Нұркен» орталау мектебінде жалғастырды, 1958 жылы қайрадан өз ауылына ауысып келіп, 1982 жылға дейін № 12 Әлібек Бүркітбаев атындағы орта мектебінде директор болды. Мұғалімдік стажы 49 жыл. Мектептегі жұмыстармен бірге колхоз, совхоздарда партия ұйымының хатшысы, насихатшы, халық бақылаушылар тобын басқарушы болып, қоғамдық жұмыстарды да атқарған. Ұзақ жылдарғы қызметі үшін түрлі марапаттарға ие болды: 1956 ж. «Тың жерді игеру» медалімен, 1957 ж. «ҚазССР Халық ағарту ісінің озық қызметкері» төс белгісімен, 1971 ж. «Құрмет белгісі» орденімен марапатталған және басқа да марапаттары бар.

Жоғарыда аталған басшылардың қарамағында Байдәулетов Ғалым, Исаханов Есімбек, Алпысбаев Махмұт, Әлин Садық, Сәдуақасов Ғайнел, Сауғабаев Қайдар, Омаров Ғалым, Сыздықов Бекмағанбет, Әбілғазин Серікбай, Баймұқашов Қабыш, Өтеева Әскулә, Оспанбекова Береке, Ақлақова Батима, Исакова Шәкар, Нұрмағанбетов Совет, Әубәкірова Бикен, Жансағымова Зуфи, Қорықбаева Мәмила, Ғабдуллин Асқар, Болатбаева Рымжан, Нөгербекова Мінуар, Шошаева Мүгілшім, Ақбергенов Мағзұм, Қарғабаев Манкен, Ділдәбеков Айтбай, Сейітжанов Несіпжан, Адамов Қалимат, Әбілова Күләй, Қаржаубеков Әбдуақас, Қанафин Әубәкір, Маханов Махмұт, Мақанова Бижамал, Шахманова Шарипа, Сыздықова Дамеш, Қойбағаров Хамит, Боқаев Болат, Рапикова Мәдениет сынды ардагер ұстаздар жұмыс жасады, олар мектеп тарихымен бірге жасасты.

Қызылтудың № 13 негізгі мектебі

Бесоба ауылына қарасты Қызылту бөлімшесінің № 13 негізгі мектебі 1921 жылы 27 тамызда «Байыр» ауылында **Имам Әлімбекұлының** басшылығымен 2 кластық мектеп болып ашылды. Алғашқы мұғалімі **Нығыман Елесбаев** оқуды төте жазу негізінде жүргізді. Сабақ меншікті үйдің бір бөлмесінде басталып, 17 оқушы қатысқан. Келесі жазында № 18 ауылдың орталығы «Доң» ауылына көшірілді.

Қарқаралыдан мұғалім **Михайл Федорович Дериглазов** келіп, оқу орыс, қазақ тілінде жүргізіле бастады. 1923 жылы № 18 ауыл Советке қарасты 30 шақты қыстақтағы 2 -3 үйден қазіргі № 3 Қызылту бөлімшесінің орталығына көшіп келіп, отырықшылыққа айналды. Орталыққа тұрғын үйлер, көпшіліктің күшімен ағаштан жасалған 6 бөлмелі жаңа мектеп үйі салынды. 1924 жылы мектеп 5 кластық тірек мектебі деп аталды. Мектеп директорлығына

Қарқаралыдан **Дмитрий Григоревич Деев** келді. 1927 жылы мектептің алғашқы қарлығаштары 12 бала оқу бітіреді.

Кейіннен **Әбіл Жұманбаев** 1937 жылдары директор қызметін атқарған. Мектеп 1952 жылға дейін бастауыш, 1953 жылы жеті жылдық, 1958 жылы сегіз жылдық мектепке айналды.

1953-1962 жылдары мектепті **Ережеп Ахметов** (1920-1989 жж.) басқарды. Ол 1920 жылы «Қамқор» колхозында туған. Ахметов Е. директор болған кезде мектептің оқу- тәрбие жұмысы жоғарғы сатыға көтерілген. Өнегелі істері аудан мектептеріне тәжірибе ретінде таратылған. Ол өмірінің аяғына дейін «Коммунизм таңы», «Орталық Қазақстан» газеттерінің штаттан тыс тілшісі болып, 1980 жылы зейнеткерлікке шықты.

Бұдан кейінгі жылдары Қызылту мектебінің басшысы **Кәмеш Шаймерденов, Серік Мұхтаров, Дыбыс Манасов, Нығымет Төлеутаев** болған. Ал 1979-1980 жылдары **Әшірбеков Тұрсын Садуақасұлы**; 1980-2001 жылдары **Дариға Тоқышева** мектеп директоры болып еңбек етті.

Қызылту мектебінің дамуына осы ауылының тумасы **Дариға Тоқышқызы** (1943 жылы туған) үлкен еңбек сіңірген. Ол 1958 жылы № 21 мектепті, 1962 жылы Саран қаласындағы Абай атындағы педучилищені бітірген. Сол жылдан өзінің ұшқан ұясына келіп, ұстаздық қызмет атқаруды бастаған: 1962-1966 жж. - бастауыш класс мұғалімі, 1966-1976 жж. - оқу ісінің меңгерушісі болды. Тоқышева Д. ізденгіш, көп оқығанды ұнататын. Адал қасиеттерімен, мейірімділігімен, өзінің бауырмалдылығы, кішіпейілділігімен шәкірттерін де, ұстаздарын да баурап алатын. Оның ұзақ жылдарғы оқушыларға деген жылы мейірін ауыл адамдары мен шәкірттері әсте ұмытпайды.

Қызылтудағы ұлағатты ұстаздар қатарында **Дәрібала Хасенқызы Хусаинова** есімі ерекше аталады. Ол да Саран педагогикалық училищесін 1960 жылы үздік бітірген. Қызылтуда мұғалім бола жүріп, Қарағанды педагогикалық институтының филология факультетіне оқуға түсіп, 1970 жылы қазақ тілі мен әдебиеті бойынша жоғары білім алды.

Дәрібала Хасенқызы білімді ұстаз, іскер маман. Өз ісіне үлкен жауапкершілікпен қарап, мектептегі барлық қоғамдық жұмыстарға белсенді ат салысқан. Әсіресе алдындағы оқушылардың білімді, тәрбиелі болуын қалаған ұстаз әр сабағын қызықты, сан қырлы етіп өткізуімен шәкірттерінің есінде қалды.

Қызылту мектебінің тарихындағы мұғалімдердің қатарында **Жалбырова Нұрғайша Жағыпарқызының** есімі де аталады. Ол Қарағанды қаласында 1947 жылы 21 наурызда дүниеге келген. 1954 жылы «Майқұдық» мектебінің № 7 мектебінде 7- сыныпқа дейін білім алған. Сабақта алғырлығымен, білімімен көзге түскен ол 7- сыныпты аяқтамай, Саран қаласындағы педучилищесіне қабылданған. Училищеде төрт жыл оқып, 1967 жылы бастауыш класс мұғалімі мамандығын меңгеріп, Қызылту ауылының № 21 мектебіне ұстаз болып қызметке тұрды. Оқушыларға саналы білім мен сапалы тәрбие беру жұмыстарына қатысты. Осы бағыттағы жұмыстарды абыроймен атқарғаны

үшін аудандық білім беру бөлімінің грамоталары, «Еңбек ардагері» медалімен марапатталған[42, б.132-134].

1970-1990 жылдары №13 Қызылту мектебіне ерлі-зайыпты **Рахымбаевтар** жұмыс істеді.

Иманжұпар Шайбекұлы Рахымбаевтың мамандығы математик. Ол 1977 жылы С. Сейфуллин атындағы Целиноград мемлекеттік педагогика институтының математика факультетін бітіріп, еңбек жолын Жаңа ауыл (Қызылтудың бұрынғы атауы) сегізжылдық мектебінде математика мұғалімі болып бастады. 1984 пен 1992 жылдар арасында №13 Қызылту сегізжылдық мектебінің мектеп директорының оқу ісі жөніндегі орынбасары және математика мұғалімі болып еңбек етті. 1992 жылы № 8 Бесоба орта мектебіне ауысып, осында 1998 жылға дейін математика мұғалімі болып қызмет жасады.

Катима Жұманбайқызы Рахымбаева 1974 ж. Абай атындағы Саран педучилищесінің орыс бөлімін бастауыш мектеп кластың мұғалімі және аға вожатый деген біліктілік бойынша бітірді. Еңбек жолын орыс тілі мен әдебиеті мұғалімі болып қызметін 1974 оқу жылы Бақты совхозының Абыз бөлімшесінің №19 сегізжылдық мектебінде бастап, 1975 оқу жылы осы мамандықта Бесоба совхозының Қызылту бөлімшесінде № 21 сегізжылдық мектебінде (1977 жылдан бастап №13 сегізжылдық мектеп болып ауысты) 1992 жылға дейін ұстаздық етті.

1992 оқу жылынан Бесоба № 8 орта мектебіне ауысып, 2018 жылға дейін орыс тілі мұғалімі болып қызмет атқарды.

Өз істеріне үлкен жауапкершілікпен қараған Рахымбаевтар мектеп тарихында терең білімді, жан-жақты, іскер ұстаздар ретінде қалатыны даусыз.

Бесоба мектебі

Бесоба мектебінің мұражайында сақталған деректерде аталған мектептің іргетасы 1924 жылы қаланып, 1926 жылы аяқталған деп көрсетілген.

Мектеп ғимаратының салынуына үлкен еңбек сіңірген Алаш қайраткерлерінің өкілі **Имам Әлімбеков**. Ғимаратты салу үшін Семейден арнайы білімді архитекторлар шақырылған екен. Оның басшылығымен мектеп ғимаратын салуға арналған негізгі құрылыс материалы - тас ауылдан 3 шақырым жердегі «Жамантас» тауынан өгіз арбалармен, шаналармен әкелінген. Тастың ішінде 1-2 тонналық ірілері де болған. Кейіннен қосымша құрылыстар салуға ескі қораларды бұзған. Екі қабатты 3 үй салынған, екі үйдің астыңғы қабаты тас, үстіңгі қабаты ағаш, бір үйдің асты тас, үстіңгі қабаты қара кірпіш болған. Интернат және балабақшаға арналған үй белгісіз себептерден 1944 жылы өртеніп кеткен. Өкінішке орай, ауруханаға арналған үйдің де үстіңгі қабаты 1986 жылы өртенді. Сол кезде ол үй кітапхана еді. Кейіннен астыңғы қабатында диірмен және коммерциялық дүкендер жұмыс істеді.

Ал мектепке арналған үйде қазіргі кезде емхана орналасқан. Қазіргі 3 қабатты жаңа мектеп үйі 1978 жылы қолдануға берілген. Мектеп үйін

салдырған сол жылдардағы совхоз директоры болған **Салықбай Нарынбеков**, қабылдап алған сол кездегі мектеп директоры **Сағындық Батқұлдин** еді.

1927 жылы мектептің ашылуына байланысты көптеген адамдар қатысқан жиын өтеді. Осы жиынға Алаш ардақтылары **И. Әлімбеков, Ә. Ермаков, Р. Сапақов** тағы басқа адамдар қатысқан. Жиында И. Әлімбековтің жиналған жұртқа арнап «Балаларыңызды оқуға беріңіздер, бұлар – болашағымыз, осылар арқылы теңдікке жетеміз!», деген сөздерін сол кезде бала, бүгінде марқұм болған қарт ұстаздар марқұм Рахымбаев Шәйбек, Шоқаев Смағұлдың естеліктерінде айтылған.

Енді Бесоба мектебінің басшылары туралы айтатын болсақ, алғашқы басшысы **Имам Әлімбеков**. Ол басшы әрі ұстаздық қызметті қатар атқарған Алаш азаматы еді. Бұл мектептен білім алған алғашқы түлектер: Б. Жақсыбеков, Ә. Қасенов, Т. Кәкішов, М. Берікбаев, Ш. Рахымбаев, Қ. Шәйкенов, З. Жүкенов, Ж. Жалбыров, С. Кенжебаев, М. Сейітбекова, А. Шынболов, М. Нұрмағанбетов, Қ. Сатыбалдин, О. Құдышов тағы басқалар болды.

Ең алғашқы мектепте бұрынғы Ұзынбұлақ, Жаңақорған, Қарасу, Қаратал, Төңкеріс, Қарынши, Қосарал елді мекендерінің балалары оқыған.

И. Әлімбековтан кейін 1927-1931 жылдары мектеп меңгерушісі қызметін **Әбеу Баймақанов** атқарған. Ол 1900 жылы Қарқаралы уезінде туған. Педагогикалық училище мен мал дәрігерлік техникумды бітірген. Сауатсыздықты жою, ағартушы жорығына қатысушылардың бірі. Бесоба мектебінен кейін ол Қарқаралыдағы үш бірдей оқу орны – педтехникум, мал дәрігерлік техникум және орта мектепте жұмыс істеген. Сол үш оқу орнына қатар сабақ берген. 1955 жылдан қашан зейнеткерлікке шыққанға дейін Қарқаралы қаласындағы № 1 қазақ орта мектебінде математика пәнінен сабақ берген. 50 жыл бойы Қарқаралы жерінде ұстаздық етті. Осы жылдары жүздеген шәкірттерді білім нәрімен сусындатты. Жас ұрпақты тәрбиелеудегі ерен еңбегі үшін «Қазақ КСР ағарту ісінің озық қызметкері» төс белгісімен, Қазақ КСР Жоғары Советінің Құрмет грамотасымен марапатталды. 1965 жылы Ә. Баймақановқа «Қазақ КСР еңбек сіңірген мектеп мұғалімі» деген құрметті атақ берілген.

1936-1937 жылдары **Әбіл Жұманбаев** 7 жылдық мектеп- интернат ашып, директор қызметін атқарған. Ол өз заманында орысшаға жетік, сауатты болған адам.

1937-1938 жылдары Бесоба мектебінің директоры **Қалтай Төлегенов** болды. Осы оқу жылында мектеп жетіжылдық жылдық білім беретін мектеп болып құрылған.

1938-1939 жылдары мектепті **Смағұл Қадырбаев** басқарған. Ол математика пәнінен сабақ берген. Ұйымдастырушы қабілеті жоғары, оқу жұмысына жаңалық енгізген. 1941 жылы соғысқа аттанып, өкінішке орай, хабарсыз кеткен.

1942-1949 жылдары Бесоба орталау мектебінің директоры болған **Рымбала Кенжебаева**.

1949-1950 оқу жылдары **Нөгербек Спатаев** мектеп директоры болып қызмет атқарған. Ол 1921 жылы «Жұмысшы» колхозында туған. Ауыл мектебінде оқыған. 1941 жылдың күзінде соғысқа аттанады. Генерал Ротмистровтың 5-ші екпінді армиясының бірінші мотоатқыштар полкінде неміс тілінің аудармашысы болып қызмет істеген. Одан кейін аға лейтенант шенінде армияның штабында қызмет етіп, соғысты Кенингсберг қаласында аяқтаған. Соғыстан аман-есен оралған Нөгербек Спатаев білім беру саласында, мемлекеттік қызметте жұмыстар атқарған. Терең білімді, принципшіл, жауапкершілігі жоғары, әріптестері арасында сыйлы болған. Ол аудандық комсомол комитетінің бірінші хатшысы, аудандық партия комитетінің меңгерушісі болып істейді. 1952 жылы Алматы жоғарғы партия мектебін және ҚазМУ-ды сырттай оқып, қызыл дипломмен бітірген. 1958 жылдан бастап аудандық партия комитетінің екінші хатшысы, аудандық оқу бөлімінің меңгерушісі, Қарқаралы қаласындағы № 2 орыс мектебінің директоры болып жұмыс істеді. Ол «Қызыл Жұлдыз», «Құрмет белгісі» ордендерімен, көптеген медальдармен марапатталған. 1995 жылы қайтыс болды.

1949-1950 оқу жылдары мектеп директоры болған кісі **Мұқажан Нұрмағанбетов**. Ол орыс тілі мен әдебиетінен сабақ берген. Адами қасиеттері жоғары, ұжымдағы бірлік, ұйымшылдық принциптеріне адал басшы болған.

1950-1965 жылдардың аралығында Бесоба орталау мектебін басқарған тұлға **Шәкәрім Әлімбекұлы Рымбеков**. Ол да осы өңірдің тумасы. 1928 жылы 7 қаңтарда Қарқаралы уезіне қарасты №17 Ақсары болысы, «Қоңырқұлжа» елді мекенінде дүниеге келген. 1935 жылы Бесоба мектебінің 1 класына барып, осы мектептен жеті жылдық білім алады. 1942 жылы мектепке мұғалім болып бекітіледі. 1946 жылы Қарқаралы қаласындағы Абай атындағы педучилищені бітірген. 1946-1948 жылдары Қарағанды қаласындағы 2 жылдық мұғалімдер институтында оқып, білім алған.

Ш.Ә. Рымбеков мектептің басқару жүйесіне жаңалықтар енгізе отырып, 1960 жылы мектепті 8 жылдық білім беретін мектеп етіп қайта жаңғыртқан. 1969 жылы Қарағанды педагогикалық институтын сырттай оқып бітірді. Ол құрметті демалысқа шыққанға дейін туған ауылындағы мектепте ұстаздық етті. Мектепте тарих пәнінен сабақ берген.

Педагог кадрларды жоғары білімге қайта даярлау бағытында көп еңбек сіңірген ұстаз әрі басшы болған Ш.Ә. Рымбековтың білім беру саласындағы еңбегі елеусіз қалған жоқ, ол «Еңбектегі үздігі үшін», «Қазақ ССР-інің үздік оқу қызметкері» медальдарымен марапатталған.

Ал 1972-1977 жылдары халық депутаттары Бесоба селолық Кеңесі атқару комитетінің төрағасы болып қызмет етті.

1965-1971 жылдары **Тұрсын Садықов** мектеп директоры болған. Ұйымдастыру қабілеті өте жоғары, мектепті аудан, облыс көлемінде мәдени жағынан гүлдендіріп, жоғары нәтижелерге қол жеткізген басшы.

Т.Ә. Садықов басшы болған кезде 1967-1968 оқу жылында Бесоба орта мектепке айналды, мектепте орыс кластары ашылды. Басшы ретінде мектеп қазандығын, спорт залын салдырған.

Сол жылдары Бесоба мектебінде **Смағұл Шоқаев, Фарида Асауова, Шәйбек Рахымбаев, Нұрбек Жақсылықов, Ережеп Ахметов, Әнуария Шәкіржанова, Сәдуақас Рахымберлин, Қабден Әбікенов, Келешек Асрепова, Қамар Исаханова** тәрізді мұғалімдер жұмыс істеді. Олардың басым көпшілігі Қарқаралыдағы мұғалімдер даярлайтын курстарды, педтехникумды бітіргендер. Атап айтар болсақ, 1913 жылы Ақсары болысында дүниеге келген **Смағұл Шоқаев** мұсылманша хат таныған соң, білімін Қарқаралы қаласындағы мұғалімдер даярлайтын оқу орнында жалғастырды. Осында екі жылдық курсты бітіріп, «Бесоба» ауылының өз басында, Шымқорада 1948-1949 жж. (Қызылтудың бұрынғы атауы – авт.) мұғалім болған. 1930 жылдан сауатсыздықты жою жолында сабақ берген. 1938 жылы әскерге алынып, 1942-1945 жылы Ұлы Отан соғысына қатысып, аман-есен туған жеріне оралған соң мектептерде бастауыш кластың мұғалімі, ауылдық партия комитетінің хатшысы болып жұмыс істеген. Ұзақ жылдарғы білім саласындағы ұстаздық қызметі үшін «Қазақ ССР халық ағарту ісінің озық қызметкері» төсбелгісімен және мақтау қағаздарымен марапатталған. 1966 жылы зейнетке шыққан.

Соғысқа дейін мұғалім болғандардың қатарында **Әбікенұлы Қабден** бар. Ол 1925 жылы 15 қарашада Бесоба селолық округі («Жұмыскер» колхозы), Қоңыртөбе тауының Қарасай мекенінде Әбікен Мейрамбайұлының көп балалы отбасында дүниеге келген. «Жұмыскер» колхозының 7 жылдық мектебін 1940 жылы тәмамдап, 1942 жылы Қызылту ауылының Шымқора бөлімшесінде бастауыш сынып мұғалімі болып жұмыс жасайды.

1943 жылы майданға аттанып, 1946 жылы аман-есен еліне оралды. Майданнан келген соң 1946 жылы Қарқаралыдағы Абай атындағы педучилищені және кейінде Қарағанды қаласындағы 2 жылдық мұғалімдер институты мен педагогикалық институтының филология факультетін ойдағыдай бітірген. Ол 1950-1960 жылдардың аралығында Қарқаралы ауданындағы Калинин жеті жылдық мектебінде директор болып қызмет атқарады. Кейін осы аталған елді мекенде 1960-1963 жылдары колхоздың басқарма бастығы; 1963-1965 жылдары Жаңауыл сегізжылдық мектебінде директор болып істейді.

1965-1980 жылдары Бесоба ауылында партком хатшысы болып қызмет атқарған. Құрметті демалысқа шыққанша Бесоба орта мектебінде қазақ тілі мен әдебиетінен сабақ беріп, ұстаздық міндетімен абыроймен атқарды. «Ұстаздық еткен жалықпас, үйретуден балаға» қағидасын пір тұтып, қажырлы еңбек етті. Сол еңбегі үшін, көптеген мақтау қағаздарымен, «КСРО білім беру ісінің үздігі», «Қазақ ССР халық ағарту ісінің озық қызметкері» белгісі тәрізді одақтық және республикалық дәрежедегі мұғалімдік атақтарды алған.

Әбікенұлы Қабденнің жолдасы **Әсірепова Келешек Кенжебекқызы** да танымал ұстаз. Ол 1941-1942 оқу жылдары аудан орталығындағы орта мектептің бірінші сыныбына барып, 7-сынып оқып бітірді. 8-сыныпты Қарағанды қаласындағы Молотов (қазіргі Нұрмақов) атындағы мектепте жалғастырып, 1952 жылы 10-жылдық мектепті бітірді. Сол жылы Қарағанды қаласында ашылған педагогикалық институттың физика-математика

факультетіне орыс бөлімшесіне оқуға түсіп, физика және математика пәні мұғалімі мамандығын алып шықты. Бесоба мектебінде ұзақ жылдар бойы математика пәнінен сабақ беріп, оқушылардың жан - жақты білім алуына үлес қосқан ұлағатты ұстаз. Шәкірттерінің біразы өзінің жолын қуып, мектепке ұстаз болып оралды.

«ҚР білім беру ісінің үздігі» белгісі, облыстық, аудандық білім бөлімінің грамоталарымен марапатталған.

Бесоба ауылының тумасы **Садуақас Рахымберліұлы** (1928-1991) осы ауылда 1935-1936 оқу жылдары 1-сыныпқа барған. Мектептен жеті жылдық білім алып, Қарқаралы қаласындағы Абай атындағы педучилищеге түскен. Еңбек жолын 1948 жылы Бесоба ауылының Қызылту бөлімшесіндегі мектепте бастаған. 1950-1952 жылдары Отан алдындағы борышын атқарып келген С. Рахымберліұлы 1953-1968 жылдары Қамқор бастауыш мектебінің мұғалімі қызметін атқарған, ал 1969 жылдан бастап №8 Бесоба орта мектебінде қызмет етті. Мектептерде орыс тілі мен әдебиеті пәні, алғашқы әскери даярлық пәндерінен дәріс беріп, мектеп өмірі, қоғамдық жұмыстарға белсенді араласқан тәжірибелі ұстаз болды.

Ережеп Кәрімұлы Ахметов 1920 жылы Қарқаралы ауданы Бесоба өңірінде дүниеге келген. 1942 жылы Ұлы Отан соғысына шақырылып, 1946 жылы аман-есен туған ауылына оралды. Келісімен «Қамқор» бастауыш мектебінде оқытушы болып қызмет етті. «Жаңа ауыл» жеті жылдық мектебінде директор, «Бесоба» орта мектебінде мұғалім болды, қоғамдық, саяси-көпшілік жұмысына белсене араласқан.

Шәйбек Рахымбаев (1916-1998) 1928-1929 жылдары хат танып, латынша оқыған. 1938-1939 жылдары Балқаш қаласында оқытушы болып қызмет атқарған. 1941 жылы Ұлы Отан соғысына аттанып, 1943 жылы аман-есен елге оралып, «Калинин» колхозында мектеп директоры, оқытушы болды. 1947-1955 жылдары «Бесоба» ауылдың кеңестің төрағасы, 1958-1974 жылдары Бесоба жеті жылдық мектебінде мұғалім болды.

Фарида Асауова - (1930-2009) 1947 жылы Қарқаралының педагогикалық училищесінің алғашқы түлектерінің бірі. Ол 1947-1987 жылдар аралығында Бесоба ауылының № 8 мектебінде бастауыш сынып мұғалімі болып абыройлы қызмет атқарған. 40 жыл бастауыш сынып мұғалімі болып, оқушыларды тәрбиелеудің қыр-сырын терең игерген, өз ісінің шебер маманы бола білген еңбектері үшін 1974 жылы «Қазақ ССР халық ағарту ісінің озық қызметкері» төсбелгісімен, «Еңбектегі ерлігі үшін» медалімен және облыстық, аудандық білім беру мекемелерінің мақтау қағаздарымен марапатталған.

Гинаят Нұрғалиев 1930 жылы дүниеге келген. 1936-1941 жылдары бұрынғы Көктөбе ауыл советі «Төңкеріс» колхозындағы бастауыш мектепті бітірген соң, Қарқаралы қаласындағы қазақ орта мектебінде оқып, еңбегін колхозда жұмыс істеуден бастаған. Кейін оқуын жалғастыру үшін, Қарқаралыдағы Абай атындағы педагогикалық училищеге түсіп, оны 1949 жылы тәмамдаған. 1949-1950 оқу жылында Шет ауданындағы «Игілік» бастауыш мектебінде, 1950-1951 оқу жылы Қарқаралы ауданы Бесоба

ауылында орта мектепте физика-математика пәндерінің мұғалімі, 1970-1982 жылдары селолық Советте хатшы, 1983-1984 жылы еңбек пән мұғалімі болған. Жұмысының нәтижесінде Кеңес Одағы кезіндегі медальдар, облыстық, аудандық білім қоғамының мақтау қағаздарымен, Жеңістің 50, 60 жылдық медальдарымен марапатталып, «Тыл ардагері» атағына ие болған.

Мектептің қазақ тілі мен әдебиет пәнінің мұғалімі болған **Тұрсын Жексенбекқызы** 1931 жылы Қарқаралы ауданында дүниеге келген. 1948 жылы Қарқаралыдағы № 1 қазақ орта мектебін, 1950 жж. Қарағандыдағы мұғалімдер институтының қазақ тілі мен әдебиет факультетін қазақ тілі мен әдебиет пәнінің мұғалімі мамандығымен аяқтаған. 1950 жылдан № 8 Бесобада жеті жылдық мектебінде мұғалімдік қызметін бастап, 1981 жылы зейнеткерлікке шықты. Мұғалімдік қызметімен қатар қоғамдық жұмыстарға белсенді қатысқан. Аудандық, облыстық оқуларға қатысып, жүлделі орындарды иеленген. «Қазақстан мектебі» журналына әдістемелік тақырыпта мақаласы жарық көрген. Еңбектері ескеріліп, «Еңбектегі ерен ерлігі үшін», Лениннің 100 жылдық мерейтойы, Ұлы Отан соғысының 50 жылдық мерекелік және «Еңбек ардагері» медальдарымен марапатталған.

Мектеп тарихында ұлағатты ұстаз болған **Қамар Исаханова** 1930 жылы 6 мамырда Бесоба ауылдық советіне қарасты Жаңа ауыл колхозында дүниеге келген. Жаңа ауыл бастауыш мектебінде 4-сыныпқа дейін білім алды. 5-6 сыныптарды Бесоба ауылындағы 7 жылдық мектепте оқиды. 7-ші сыныпты Қарқаралы № 1 қазақ орта мектебінде бітіріп, сол жылы Абай атындағы педагогикалық училищеге оқуға түскен. 1949 жылы бастауыш сынып мұғалімі мамандығы бойынша диплом алады.

Қамар Исаханқызының еңбек жолы жолдама бойынша Шет ауданының Ақсу-Аюлы ауылындағы Ы. Алтынсарин атындағы орта мектепте басталады. 1952 жылы сәуір айында аудандық комсомол конференциясында, аудандық комсомол комитетінің екінші секретарлығына сайланған. 1953 жылдан бастап КПСС мүшесі болған. 1955 жылы қараша айында аудандық партия комитетінің конференциясында, аудандық партия комитетінің мүшесі, әйелдер арасындағы жұмыс бөлімінің меңгерушісі ретінде сайланады. 1958 жылы Нұраталды орта мектебінде тарих қоғамтану, география пәндерінің оқытушысы болып жұмыс орнын ауыстырды. Сонымен қатар 1969 жылға дейін Нұраталды орта мектебіндегі директордың оқу ісі бойынша орынбасары болды.

1969 жылдың тамыз айында Бесоба орта мектебінде тарих, қоғамтану, география пәндерінің мұғалімі болып еңбек жолын жалғастырды. Зейнеткерлікке шыққанға дейін аталған мектепте жұмыс істеді.

Аудандық оқу бөлімі, аудандық партия комитетінің тарапынан, аудандық және облыстық оқу бөлімінің Мақтау грамотасымен марапатталған. «Еңбек ардагері» және «Тыл еңбеккері» медальдарының иегері.

Аға буын мұғалімдердің қатарын 1960-шы жылдары биология пәні мұғалімдері **Қарлығаш Смағұлова**, **Тәтті Кенжетайқызы**, орыс тілі пәнінің мұғалімі **Фатима Жұмабекқызы Тойғанбаева**, бастауыш класс мұғалімдері -

Қаппа Рахымбекова, Рымкүл Жакина, Роза Мұхитдинова, Жұмабике Мұрымбаева, Рымкүл Төлеуова, Балкен Шакаримова толықтырды.

Қарлығаш Смағұлова (1942-2016) Бесоба ауылының тумасы. Осында ол 7 жылдық мектепті 1956 жылы бітірген соң, Абай атындағы Саран педагогикалық училищесіне оқуға түсіп, оны 1961 жылы аяқтаған. 1962 жылы Қарағанды мемлекеттік педагогикалық институтында оқып, оны 1967 жылы жаратылыстану мамандығы бойынша орта мектептердің биология мұғалімі кәсіби біліктілігімен бітірген. 1961 жылдан бастап Бесоба ауылының алғашқыда 8 жылдық, кейіннен 10 жылдық орта мектебінде 1989 жылға дейін биология пәнінен сабақ беріп, бір орында 28 жыл қызмет атқарып, денсаулығына байланысты зейнеткерлікке шыққан. Осы жылдарғы еңбегі мектеп директорының тарапынан бағаланып, аудандық және облыстық білім беру мекемелерінің бірнеше мәрте Құрмет грамоталарымен, сонымен бірге 1982 жылы Қазақ КСР Оқу министрлігінің «Қазақ ССР халық ағарту ісінің озық қызметкері» значогімен (№ 39644, 21.09.1982); 1986 ж. ұзақ жылғы адал жұмысы үшін «Еңбек ардагері» медалімен марапатталған.

Фатима Жұмабекқызы Тойғанбаева (1948-1992) Қарағанды қаласында дүниеге келіп, 1962 жылы сегіз жылдық орыс мектебін бітірген соң, Абай атындағы Саран педагогикалық училищесін түсіп, оны ойдағыдай аяқтағаннан соң облыстық оқу бөлімінің жолдамасымен Қарқаралы ауданындағы «Бақты» совхозында 1967 жылы ұстаздық еңбек жолын бастады. 1969 жылдан № 8 Бесоба орта мектебіне орыс тілі мен әдебиет пәнінің мұғалімі болып қызметке кірді. Жұмысын істей жүріп ҚарМУ-дың филология факультетіне сырттай оқуға түсіп, 1978 жылы орыс тілі мен әдебиет пәнінің мұғалімі мамандығы бойынша бітірді. Ұзақ жылдарғы қажырлы еңбегі үшін 1988 жылы «Еңбек ардагері» медалімен, 1990 жылы «Қазақ ССР халық ағарту ісінің озық қызметкері» значогімен марапатталды.

Тәтті Кенжетайқызы 1945 жылы 18-желтоқсанда Қарқаралы ауданы, Тегісшілдік селолық Кеңесінің Қызылту ауылында дүниеге келген. 1953 - 1954 жылы Қызылту ауылындағы № 21 орталау мектебінен 6 класты, Қарағанды қаласындағы № 7 Жамбыл атындағы мектепті 1963 жылы бітірген. 1963 жылы Жаңа ауылындағы № 21 мектепке бастауыш кластың мұғалімі болып еңбек жолын бастады. Қарағанды педагогикалық институтының биология мамандығының сырттай бөлімін 1971 жылы бітірді. 1965-1970 жылдары Бесобадағы № 8 мектептің бастауыш кластарына, қосымша қыз балаларды еңбекке баулу пәнінен дәріс берді. 1980 жылы аудандық, 1983 жылы облыстық оқу бөлімінің мадақтамасымен марапатталған. Еңбек еткен барлық саналы ғұмырын жас ұрпақ тәрбиесіне арнап үлкен адамгершілік, мейірімділікпен қызмет атқарып, 1989 жылы зейнеткерлік демалысқа шықты.

Роза Мұхитдинова ұзақ жылдар бойы жас ұрпақты білім негіздерімен қаруландырып жоғары адамгершілік үлгісінде тәрбиелеген ұлағатты ұстаз, бастауыш сынып оқытушысы, аға мұғалім. Ол өзінің ізденімпаздығы, еңбекқорлығы, білімді, іскерлігімен шәкірт жүрегінен орын алған ұстаздардың

бірі. Аудандық, облыстық педагогикалық оқуларға қатысып, жүлделі орындарға ие болған.

Рымкүл Жакина - бастауыш сынып мұғалімі, 1965 жылы Саран педагогикалық училищені бітіріп туған ауылына оралып еңбекке араласты. 1966 жылы Қарағанды пединститутының биология факультетінде оқып жоғары білім алған. Ол өз ісінің шебері, тәжірибелі, талапты, жаңашыл ұстаз болған. Бастауыш сыныптың майталман мұғалімі 40 жылғы ұстаздық еңбегінің нәтижесінде 1976 жылы «Қазақ ССР халық ағарту ісінің озық қызметкері» белгісінің иегері атанды. 1982 жылы «Аға мұғалім» атағын алды, 1987 жылы «Еңбек ардагері» медалімен, 1980 жылы СССР Оқу министрлігінің Құрмет грамотасымен марапатталған тәжірибелі ұстаз Жакина Рымкүл мектептегі бастауыш сынып мұғалімдерінің алдыңғы сапында жүрді.

Қалипа Рахымбекова 1969-1986 жылдары бастауыш класс және ән сабақтарының мұғалімі болды. Ол 1986 жылы «Еңбек ардагері» медалімен марапатталған.

Бастауыш кластардың майталман ұстаздарының бірі - **Рымкүл Төлеуқызы Төлеуова** Саран қаласының Абай атындағы педагогикалық училищесінің түлегі. Ол мұғалім бола жүріп Қарағанды мемлекеттік университетінің тарих пәнінің мұғалімі мамандығы бойынша жоғары білім алды. Еңбек жолын 1969 жылы Қарағайлы кентінің № 3 мектебінде бастауыш сынып мұғалімі болып бастады. 1977 жылы Қамқор ауылындағы шағын кешенді 4 жылдық мектептің әрі директоры және сабақ беретін мұғалімі болып, әр сыныптарға сабақ берді. 1988-1989 жылдары Бесоба совхозының Қызылту бөлімшесіндегі №13 сегізжылдық мектебінде тарих, география пәндерінен сабақ берді. Бастауыш сынып мұғалімдері - Жакина Рымкүл, Мұхитдинова Роза, Шакаримова Балкен сынды әріптестерімен шығармашылық жұмыс істеді, бірнеше ұрпаққа білім нәрін септі. Педагогикалық еңбек жолында ынтымақтастық педагогикасы, П.М. Эрдиевтің «ДВ1» әдісін, В. Шаталов, С.Н. Лысенкова - тіректерін, оза оқыту әдісін, К.Кожаметованың «Этнопедагогика» әдістерін оқу-тәрбие үдерінде тиімділікпен қолдана білген ұстаз. Сурет салумен бала кезінен айналысқан Рымкүл Төлеуқызы мектепті безендіру ісіне үнемі араласты, өзінің әріптестеріне көрнекілік жасап көмектесуімен ерекшеленетін. Ол әр жылдары облыстық, аудандық білім беру бөлімдерінің «Құрмет» грамоталарымен, ал 1991 жылы «Қазақ ССР халық ағарту ісінің үздігі» медалімен марапатталды.

Бастауыш сынып мұғалімі **Балкен Шәкәримова** бірнеше жыл бірлестік жетекшісі болып, өзінің жинақтаған мол тәжірибесін жас мұғалімдерге үйреткен ұлағатты ұстаз болды.

Жұмабике Мұрымбаева 1946 жылы 26-қазанда Қарағанды қаласында шахтерлар отбасында дүниеге келген. 1965 ж. Қарағанды қаласының № 50 орта мектебін бітірді. Орта біліммен қоса бала-бақша тәрбиешісі мамандығын алды. 1965 жылы № 8 Бесоба сегізжылдық мектебінде бастауыш орыс сыныптарда сабақ беріп, қосымша мектеп кітапханашысы, комсорг жұмыстарын атқарған. 1975 жылы ҚарМУ-дің биология факультетін бітіріп, 4-11 кластарда биология

пәнінен сабақ берді. 1987 жылы «Еңбек ардагері» медалі, 1991 жылы «Қазақ ССР халық ағарту ісінің озық қызметкері» белгісімен марапатталды. 1997 жылы зейнеткерлік демалысқа шықты.

1971-1974 жылдардың аралығында **Ғайнолла Сейсенбайұлы Алдажұманов** Бесоба мектебінің директоры болды. Ол Қарқаралы ауданы Тегісшілдік ауылында 1939 жылы туған. 1962 жылы Қарағанды педагогикалық институтының физика-математика факультетін бітірген. Еңбек жолын Қарқаралы ауданына қарасты «Қарқаралы» совхозы орта мектебінде математика пәнінің мұғалімі болып бастап, осында оқу ісінің меңгерушісі дәрежесіне көтерілді. Ал 1971 жылы Ғайнолла Сейсенбайұлының дәрежесі мектеп басшысына дейін өсті. Бесоба мектебінде ол ұйымдастырушылық қабілеті өте жоғары, принципшіл директор болған. Мектеп өміріне жаңа зерттеу әдістерін, иновациялық жаңалықтар енгізген тұлға болып табылады. Кейін оны аудандық білім беру бөліміне ауыстырды. 1988 жылы жаңадан ашылған Бейбітшілік ауылындағы № 14 орта мектебіне директор етіп тағайындалды. Бейбітшілікте жаңа мектеп құрылысының салынуына, мектепке Ж. Ақпаевтың атын беруге елеулі еңбегін сіңірді. Білім саласындағы ұзақ жылдарғы еңбегі В.И. Лениннің туғанына 100 жыл толу құрметіне мерейтойлық медалімен (1970 ж.), «Еңбек ардагері» (1986 ж.) медалімен, «Қазақ ССР халық ағарту ісінің озық қызметкері» төсбелгісімен (1990 ж.), сонымен бірге Құрмет грамоталарымен марапатталған.

1970-ші жылдары мектеп мұғалімдерінің қатары толықты: **Есенгелдина Мәрзия Машырапқызы** - тарих, **Әбікеева Құралай** – бастауыш класс мұғалімі, **Болатбекова Гүлшара** - география, **Сағынбеков Қоянбай** – математика, **Тәпенова Бәтима Ахметқызы** - орыс тілі, **Рахымбаев Садуақас Ескендірұлы** – тарих, еңбек сабағының мұғалімі **Рахымберлина Дәмегүл Сәдуақасқызы**, химия мұғалімі **Досжанова Сәуле**, еңбек пәнінің мұғалімі **Қуанышбаев Серік**, неміс тілі пәнінің мұғалімі **Жомартов Жолтай** қосылды.

№ 8 Бесоба мектебіне мұғалім ретінде әрі ұзақ жылдар бойы оқу ісі бойынша директордың орыбасары болған **Есенгелдина Мәрзия Машырапқызы** туралы ерекше айтуға болады. Ол 1947 жылы Алтай өңірінде туған. 1964-1968 жылдары Қарағанды педагогикалық училищесін бітірді. 1970 жылы ҚарМУ-дің тарих факультетіне сырттай оқып, № 8 Бесоба орталау мектебінің жанына құрылған интернатта жұмыс істеді. 1975 жылдан тарих пәнінен сабақ берді. 1976 жылдан өмірінің соңына дейін мектептің оқу ісін басқарған. 1981 жылы «Халық ағарту ісінің озық қызметкері» атағын ие болды.

Құралай Әбікеева 1954 жылы Қарағанды облысы Қарқаралы ауданы Калинин ауылында дүниеге келген. Осы ауылда 1959-1963 жылдары 1-4 сыныптарды оқыды. 1964 жылдан бастап Бесоба орта мектебінде 8-ші сыныпқа дейін, ал жоғары сыныптарды Қарқаралы қаласындағы № 5 мектеп-интернатта оқыды. 10 сыныпты аяқтап, Саран қаласындағы педучилищеге оқуға түсті. Оны 1971 жылы бітірді. 1974 жылдан бастап Бесоба № 8 орта мектебінде бастауыш сынып мұғалімі болып, 1996 жылы зейнеткерлікке шықты.

Гүлшара Болатбекова 1948 жылы Қарқаралы ауданына қарасты 1 Май совхозында туған. Осындағы 8 жылдық мектепті 1963 жылы бітіріп, оқуын Қарқаралы қаласындағы № 1 қазақ орта мектебінде жалғастырды. Орта мектепті тәмамдап, 1967-1971 жылдардың аралығында Қарағанды педагогикалық институтының тарих факультетін бітіріп, жас маман ретінде Бесоба № 8 мектебіне жұмысқа келді. Осы мектептен 1995 жылы құрметті демалысқа шыққанға дейін мұғалім болып жұмыс істеді.

Қоянбай Сағынбеков 1953 жылы туған, Бесоба мектебін бітірген соң, Қарағанды пединститутының математика факультетінде оқып, білім алды. 1973 жылдан бастап № 8 Бесоба орта мектебінде математика пәнінен сабақ берді. Оның жұбайы Сағынбекова Сахан да 1979 жылдан бастап, зейнеткерлікке шыққанша мұғалім болып істеді.

Серік Қуанышбаев 1954 жылы туған. Бесоба мектебінің 1971 жылғы түлегі. Орта мектепті бітірген соң, Саран қаласындағы Абай атындағы педагогикалық училищеге оқуға түсті. Оқуда жүріп 1973-1976 жж. аралығында Тынық мұхитында әскери-теңіз флотында әскери борышын орындап қайтты. Елге аман-есен оралғаннан соң, Сарандағы оқуын қайтадан жалғастырып, 1977 жылы аяқтады. Сол уақыттан бастап, 1996 жылы зейнеткерлікке шыққанша №8 мектепте жұмыс істеді.

Орыс тілінің мұғалімі **Тәпенова Бәтима Ахметқызы** 1969 жылы № 6 Тегісшілдік орта мектебін бітірген соң, 1970 жылы ҚарМУ жанындағы жұмысшылар факультетіне, одан соң 1971-1976 жылдары филология факультетіне оқуға түсіп, қазақ мектептеріндегі «орыс тілі және әдебиет» пәнінің мұғалімі мамандығын алып шықты. 1976 жылдан № 8 Бесоба орта мектебінде мұғалім, 1984-1990 жылдары мектеп директорының тәрбие ісінің орынбасары қызметін атқарған. 1992 жылы «Қазақстан Республикасы білім беру ісінің озық қызметкері» белгісімен марапатталған.

Әке жолын қуған **Рахымберлина Данагүл** 1964-1968 жылдары «ҚамҚор» бөлімшесінің бастауыш, 1968-1972 жылдары «Бесоба» орта мектебінде білім алған. Абай атындағы Саран педагогикалық училищесін 1976 жылы бітіріп, алғашқы ұстаздық жолын Бақты ауылында бастаған. 1977 жылы Бесоба орта мектебінде еңбек пәнінің мұғалімі қызметіне кіріп, оны 1996 жылы ойдағыдай атқарып, зейнеткерлікке шыққан ардагер-ұстаз.

Химия пәнінің мұғалімі **Досжанова Сәуле** 1962-1972 жылдары Бесоба мектебінде оқыды. Онжылдықты бітірген соң, 1972 Алматы қаласындағы Абай атындағы қазақ педагогикалық институтына түсіп, оны 1977 жылы химия мамандығы бойынша тәмамдады. Мектепте химия пәнінің мұғалімі қызметін 20 жылдай атқарды. Қызметте өз пәнінің шебері ол, аудандық, облыстық олимпиадаларға оқушыларды қатыстырып, жүлделер мен марапаттар алды.

1974-2001 жылдар аралығында **Сағындық Бостыбайұлы Батқұлдин** ширек ғасыр мектепті басқарып, Қарқаралы ауданы, Қарағанды облысы көлеміне танымал директор болды.

С.Б. Батқұлдин 1943 жылы Жаңа ауыл бастауыш мектебінің 1 сыныбына барып, 1950 жылы Бесоба 8 жылдық мектебін, 1953 жылы Қарағанды қаласы

Киров ауданындағы №26 қазақ орта мектебін бітірген. 1954 жылы Қарағанды педагогикалық институтының физика-математика факультетіне түсіп, оны 1959 жылы бітіріп шыққан. Еңбек жолын 1959 жылы 1 тамыздан Саран қаласындағы Абай атындағы педагогикалық училищеде мамандығы бойынша ұстаздық қызметтен бастаған. Училищеде 1959-1973 жылдардың аралығында еңбек етті. 1973 жылы Саран қаласындағы №3 мектептің директоры болып тағайындалады. Ал 1974 жылдан бастап қызметі Бесоба ауылындағы № 8 орта мектебіне ауысты.

С.Б. Батқұлдин Бесоба орта мектебін Қарқаралы ауданы көлемінде заманауи білім беретін орталыққа айналдыру үшін бойындағы қажырлы күшін, жинақтаған білімі мен тәжірибесін жұмсады. Ол мектеп өміріне жаңалық енгізуде озық тәжірибені тарату, ұжымды жаңалық биігінен өте жоғары деңгейде көрсету үшін өзі үлгі болды. Ұстаздар қауымына талапты дұрыс қоя білді. Оқушыларды ғылыми-шығармашылық жұмыстарға тартты. Нәтижесінде мектеп аудан ғана емес, облыс, республикакөлемінде танымал болды. С. Батқұлдиннің басшылығымен № 8 Бесоба мектебі информатика, лингафон кабинеттеріне аудан бойынша алғашқы болып қол жеткізген. Оның ұзақ жылдарғы ерен еңбегі елеусіз қалған жоқ. Ол 1965 жылы «Қазақ ССР халық ағарту ісінің озық қызметкері» белгісімен; 1970 жылы «Еңбектегі ерлігі үшін» медалімен; 1973 жылы «КСРО білім беру ісінің үздігі» белгісімен; 1986 жылы «Еңбек ардагері» медалімен; 1987 жылы КСРО Оқу Министрлігінің «Құрмет» грамотасымен, 1992 жылы «Ерекше ерлігі үшін» және Ыбырай Алтынсарин атындағы медалімен және әр жылдарда еңбек кітапшасына жазылған алғыстар мен облыстық білім беру бөлімдерінің Құрмет грамоталарымен марапатталған.

Өзі жұмыс істеген мектеп мұражайынан арнайы бұрыш жасақталып, мультимедия кабинеті марқұм Батқұлдин Сағындық Бостыбайұлының атына берілді.

№ 8 Бесоба орта мектебін 1980-1990-шы жылдары физика пәнінің мұғалімдері **Ағыбаева Рысжан Мәдиқызы**, **Ахметова Күләй Төкенқызы**, дене шынықтыру мұғалімі **Оспанов Ерболат Дәнекерұлы**, тарих мұғалімі **Аумағанбетова Рымбала**, еңбек және сызу пәнінің мұғалімі **Смагулов Мәулен**, қазақ тілі мен әдебиет мұғалімдері **Какенова Інкәр Мұғдарикызы** мен **Гайсина Жанна**, биология мұғалімі **Рахымберлина Майра Садвақасқызы**, бастауыш сынып мұғалімдері **Карашина Алтынай**, **Жақсылықова Назгүл**, **Шаймерденова Күлия**, **Канафина Арнаш** және басқалары толықтырды.

Физика пәнінің мұғалімдері **Ағыбаева Рысжан Мәдиқызы** мен **Ахметова Күлайым Төкенқызы** № 8 Бесоба орта мектебінің түлектері. Екеуі де Арқалық қаласындағы педагогикалық институтты қызыл дипломмен бітіргендер.

Рысжан Мәдиқызы Ағыбаева (1958 ж. туған) туралы айтатын болсақ, ол еңбек жолын физика пәнінің мұғалімі болып бастады. Ұстаз ретінде жастарға жақын, жаңашыл, түрлендіріп оқыту әдістері арқылы беделді болды. 1979 жылдан мектеп директорының тәрбие ісі жөніндегі орынбасары қызметін атқарды. Ол 1995 жылы мектепте Ұлы Жеңістің 50 жылдық мерекесіне орай

тарихи-өлкетану музейін ашты. Музейге жәдігерлер, тұлғаларға байланысты деректер жинақтауда өте белсенді, үлгі беретін істер атқарды. Сонымен бірге мектепте дебат клубын ұйымдастарды. Бұл клубтың жұмысы республикалық деңгейге көтерілді. 1996 жылы Қазақстан Республикасы білім беру қызметкерлерінің I Құрылтайына қатысты, сонымен бірге Қазақстан әйелдерінің I съезінің делегаты болды. 2002 жылдан № 8 Бесоба орта мектебінің директоры қызметін атқарды.

Рысжан Мәдиқызы ауылдың қоғамдық жұмыстарына да белсенді ат салысты. Нәтижесінде аудандық мәслихаттың 3 мәрте депутаты болды.

Рысжан Мәдиқызы облыстық «Жыл мұғалімі» байқауының лауреаты атанған. Білім саласындағы ұзақ жылдарғы еңбегі лайықты бағаланып, «ҚР білім беру ісінің құрметті қызметкері» төсбелгісімен, «Қазақстан Республикасы тәуелсіздігіне 20 жыл» медалімен, сондай-ақ білім басқармасының Құрмет грамоталарымен, Алғыс хаттарымен марапатталған.

Күлайым Төкенқызы Ахметова (1960 ж. туған) 1982 жылы Арқалық педагогикалық институтын үздік бітіріп келіп, зейнеткерлікке шыққанға дейін үздіксіз бір орында физика пәнінен сабақ берген мұғалім. Бірнеше әдістемелік мақалалардың авторы. Оқушыларын аудандық, облыстық деңгейдегі ғылыми жобалар жарыстарына дайындап, жақсы нәтижелерге жеткен. Бұл еңбегі тиісті бағаланды: «ҚР Білімберу ісінің үздігі» белгісімен (2005 ж.), аудандық және облыстық білім басқармасы тарапынан Құрмет грамоталарымен марапатталған.

Бесоба мектебінің кешегі түлектері, бүгінгі ұстаздар - **Іңкәр Мұғдарикқызы Кәкенова** 1980-1985 жж. аралығында ҚарМУ-да оқып, 1985 жылдан бері қазақ тілі мен әдебиет пәнінен сабақ береді. Республикалық «Үздік педагог» байқауына қатысып, II дәрежелі дипломмен марапатталған. Заманауи озық технологияларды өз тәжірибесіне енгізіп, оны аудандық деңгейде мұғалімдер арасында бөліскен. ҚР Білім және ғылым министрлігінің Алғыс хаты, аудандық және облыстық білім басқармасының грамоталарымен марапатталған; **Майра Садвакасқызы Рахымберлина** 1988 ж. ҚарМУ-дың физика, 2006 жылы биология факультетін бітіріп, 1989 ж. бері биология пәнінен сабақ беріп келеді. Оның да іс-тәжірибесі жеткілікті, озық технологиялар мен интерактивті әдістерді шебер меңгерген ұстаз. Еңбегі еленіп, ҚР Білім және ғылым министрлігінің Алғыс хаты, аудандық және облыстық білім басқармасының грамоталарымен марапатталған.

Абай атындағы Саран педучилищесін бітіріп келген мектеп түлектері **Алтынай Карашина, Назгүл Жақсылықова, Күлия Шаймерденова, Арнаш Канафина** жас бүлдіршіндердің жүректеріне жол тауып, бастауыш сыныптардың үздік мұғалімдері атанса, Арнаш Канафина бүгінде өзі түлеп шыққан мектептің директоры қызметін үлкен жауапкершілікпен атқаруда. Есімдері аталған бұл ұстаздар да жас ұрпақтарға білім беруде, олардың бойына рухани құндылықтарды сіңіруде қажымай еңбек етіп жүргендер. Жинаған тәжірибелері де мол. Бойларына жинаған білімдері мен тәжірибелерін бүлдіршіндердің бойына сіңіруден жалықпаған бастауыш сыныптың мұғалімдері болып табылады.

Шәкірт жүрегіне жол тапқан Бесоба мектебінің мұғалімдерінің қатары қазір де толығымен үстінде. 2024 жылы 100 жылдық тарихы болатын мектеп ұстаздары табысты еңбекпен бүгінгі ұрпақтарға білім мен тәрбие беруде үлкен жетістіктерге жетуде.

Қарағаш мектебі

1924 жылы ашылған мектептердің бірі Қарағаш ауылындағы № 28 негізгі мектеп. Бұл мектеп **Қамаш Тіленшин** мұғалімнің бастамасымен ашылған. Мектепке Қосман Қалиевтің екі бөлмелі ағаш үйі босатылып берілген екен. Алғашында 50 бала жиналып, екі топпен білім алды. 1936 жылы көпшілік тұрғындардың күшімен кірпіш құйылып, «Аблан» қыстағында жеті жылдық мектеп үйі салынды. Мектеп директоры **Адамбек Мүлтеков** болды. 1953 жылы мектеп Қарағаш ауылының орталығына көшіріліп, 80 оқушысы бар сегіз жылдық білім ордасына айналды. Сөйтіп Зейнолла Тілеуқұлов, Бекмағанбет Сыздықов, Айтпай Ділдабеков, Күзембай Шакин, Сейдіғали Кеншікбаев, Тәттібек Омаровтар қызмет етті, мектеп директорын соңғы 30 жыл бойы Дүйсен Мұздыбаев басқарып келеді.

Бұл күндері мектепте 20 ұстаз дәріс береді. Олардың арасында I санатта- 9, II санатта – 10 мұғалім жұмыс істейді.

Қайнарбұлақ мектебі

1925-1935 жылдары алғашқы жаңаша оқыту мектептері ашылып, кеңестік кезеңнің халықты жаппай сауаттандыру үрдісі қарқынды жүргізіле бастады. Осы кезде Қайнарбұлақ селолық округінде алғашқы мектеп ашылған. Ауылдағы алғаш ұстаз **Баймұрынқызы Гүлсім**, 1925 жылы «Шолақ» деген жердегі бірінші бастауыш мектепте ағарту, сауаттандыру ісін бастаған ол, Қарқаралы педучилищесінің 1924 жылғы ең алғашқы түлегінің бірі екен. Одан кейін ұстаз қатарына **Кәрім Баймұрынұлы Құсайынов** қосылыпты. Ол «Ұзынжол» колхозы балаларына білім беріп, Милыбұлақта жетіжылдық мектепті басқарған. Игібай Түсіпбеков ұстаз алғашқы «Көшпелі мектеп» ұйымдастырған яғни жазда киіз үйде, қыста қыстақтарда балаларды оқытыпты. Біртіндеп мектептер жүйесі құрылып, бастауыш, жеті-сегіз жылдық болып мәртебелері өзгеріп өсті. Мектеп басшылары болып Мақашев Төкен, Аманбаев Қабдуақас, Оспанов Төкен, Әліпбеков Баукен, Ахметов Серік, Тәңірбергенов Бақыт, Қасымжанов Мейірхан, Нұрғалиев Қайролла, Құрмашев Рымбек, Сәтбеков Манат, Әшімов Азат әр жылдары табысты еңбек етті. 1970 жылдан кейін мектептің материалдық базасы нығайып, педагогикалық ұжым кадрлармен толығып, оқыту мен тәрбие жұмыстарының сапасы артты.

Мектеп басшылары: **Оспанов Төкен** (1951- 1952 жж.); **Түсіпбеков Айтбек** (1952-1953 жж.); **Медеубаев Әнуарбек** (1953-1958 жж.); **Қашқынбеков Әзімхан** (1958 - 1969 жж.); **Әліпбеков Баукен** (1969 - 1982 жж.); **Ахметов Серік** (1982-1984 жж.); **Тәңірбергенов Бақыт** (1984-1985 жж.);

Қасымжанов Мейірхан (1985-1989 жж.); **Нұрғалиев Қайролла** (1989-1996 жж.); **Құрмашұлы Рымбек** (1996 - 2002 жж.).

Мектеп тарихының үш кезеңі болды.

I кезең: 1950-1952 жж. бастауыш мектеп кезеңі. Онда қызмет атқарған мұғалімдер - Мақашев Төкен, Аманбаев Қабдуәс.

II кезең: 1951- 1958 жж. - жеті жылдық мектеп. Онда қызмет атқарған мұғалімдер: Оспанов Төкен - мектеп директоры, Аманбаев Қабдуәс, Нұрланова, Қашағанова Нұрғайша, Бейсенбаев Төкен, Абеуов Раптай, Мақашев Төкен, Түсіпбеков Айтбек, Нұрмағанова Әйкен, Адамов Халимат, Омарханов Иманғали, Тілегенов Балтабай, Медеубаев Ануарбек, Мергенбеков Құрмаш, Ешмағанбетов Мұрат, Түсіпбеков Игібай, Әбдікәрімов Халит, Қашқымбеков Әзімхан.

III кезең: 1958-1969 жж. - № 13 сегізжылдық мектеп. Қызмет жасаған мұғалімдер: Қашқымбеков Әзімхан - мектеп директоры, Аманбаев Қабдуәс, Аманжолов Тайжан, Ешмағанбетов Мұрат, Әбдікәрімов Халит, Мақашев Төкен, Мергенбеков Құрмаш, Түсіпбеков Игібай, Омарханов Иманғали, Машербаева Үмітхан, Ахметова Қарлыға, Түсіпбекова Тамара, Молдажанова Мария, Тілегенов Балтабай, Адамов Халимат, Текина Рая, Нығметжанов Марат, Жақыпбекова Рымкүл.

Заман талабына сай мектептің мәртебесі де жаңғырып отырды. Мектеп 1972 жылдан өзінің алғашқы шәкірттеріне орта мектеп туралы аттестатын бере бастады. Мектеп жанынан алыс шалғайдағы елді-мекен малшыларының балаларына арналған интернат 1975 жылы ашылып, бүгінгі күнге дейін жұмыс жасап келеді.

Еліміз алғашқы тәуелсіздік алған жылдары «өтпелі кезең» деген атпен тарихта қалды. Соған қарамастан мектеп 1991 жылы жаңа типтік 705 балаға арналған ғимаратқа көшірілді. Ал 1995-1998 жж. қаржы тапшылығынан ұстаздардың өз уақытын еңбекақы ала алмаулары, отынның тапшылығы, электр энергиясының қалыпты берілмеуінен мектепте қиындықтар туындады. Сол жылдары ұжымдасып, мектепті интернатқа көшіріп, жал пеш салынды. Осы кезеңдерде «Аппаз» шаруа қожалығының басшысы Алин Раззақ Мұқанұлының жасаған қолқабысы ерекше болды. Қалыпты жағдайға келіп, оқушыларға білім беру жалғасын табуда.

Нұркен мектебі

Нұркен ауылындағы мектеп ғимаратының іргетасы **Смет Сембаевтың** басшылығымен 1928 жылы қалана бастаған, 1929 жылы Жарлы өзенінің бойындағы шағын ауылда 4 жылдық бастауыш білім беретін жұмысшы шаруа мектебі (ШКМ) болып ашылған.

Мектептің алғашқы ұстаздары: **Аужанов Саттар, Ысқақов Ахмедия, Нұржанов Дәуренбек, Фляк Н.М, Червев т.б.** Алғашқы меңгерушісі **Рафаэль Антонович Фляк** болған. Бұл мектепке Ақтерек, Ботақара балалар үйінен және осы өңірдің балалары қабылданған. Ботақарадан келгендердің ішінде 18 орыс

баласы болыпты. Мектеппен бірге интернат үйі де ашылып, оның қарамағында 5 ат, 4 өгіз, 50-ден артық потребсоюздің сиыры пайдаланылған.

1931-1932 оқу жылдарында жетіжылдық мектеп болып құрылып, 1939 жылы алғашқы түлектерін шығара бастады.

1951-1961 жылдар аралығында 7 жылдық мектепті 172 шәкірт аяқтаса, олардың бесеуі жер аударылып келген неміс балалары еді.

1961 -1967 жылдары 8 жылдық мектепті 120 шәкірт білім алып шықты.

Мектеп 1966-1967 оқу жылының 1 қыркүйегінен бастап, жалпы орта білім беретін оқу орнына айналды. Сол жылы мектепті 18 түлек бітіріп шықты. Ал 1989 жылдан он бір жылдық орта мектеп атанып келеді.

№ 10 Нұркен атындағы мектеп тарихында бұл білім ошағын 18 директор басқарыпты: **Фляк Рафаэль Антонович** (1929-1931 жж.), **Солтанбеков Фарузада** (1931-1932 жж.), **Түсіпбаев Сарсен** (1932-1934 жж.), **Кәрібаев Смағұл** (1934-1937 жж.), **Арыстанбеков Айткен** (1937-1938 жж.), **Ажақанов Түсіп** (1938-1939 жж.), **Бекбергенев Сламбек** (1938- 1941 жж.), **Мақашев Төкен** (1941-1942 жж.), **Изакова Мәкіш** (1942-1943 жж.), **Есмұхаметов Сейдахмет** (1943-1945 жж.), **Медеубаев Абзалбек** (1945-1946 жж.), **Тлеуқұлов Зейнолла** (1946-1947 жж.), **Оспанов Әжікен** (1947-1953 жж.), **Нұрмағанбетов Байдүйсен** (1953-1958 жж.), **Аралбаев Қоқымбай** (1958-1968 жж.), **Жолдасбаев Зинатулла** (1968-1982 жж.), **Жаманқұлов Жаныбек** (1982-2009 жж.), 2009 жылдың қыркүйек айынан **Мазин Берікбол** директор болды.

Облыс көлемінде екінші болып, ауылды жерлердегі интернаттар арасында 1980 жылы 120 орындық типтік үлгідегі үйге көшірілді. Тәрбиеленушілерге үй тұрмыс жағдайында алаңсыз білім алып, тәрбиеленулеріне жағдай жасауда қол жеткен табыстары үшін интернат бірнеше рет облыстық, 1987 жылы республикалық байқаудың жеңімпазы атанып, 1989 жылы КСРО оқу министрлігінің Құрмет Грамотасымен марапатталды. Осы уақыт ішінде мектеп жанындағы интернатта 700-ден астам бала тәрбиеленіп, білім алды. Өкінішке орай, 1997 жылдан бюджеттегі қаржының тапшылығы, бала санының азаюына байланысты интернат үйі өз жұмысын тоқтатты.

1939 жылы алғашқы түлектерін ұшырды, олардың арасында «Ленин орденінің» иегері, ұстаз Молдақашова Рысбала да бар. 1945 жылы Медеубаев Абзалбек «Қазақ ССР-і мектебіне еңбегін сіңірген мұғалім» атағына ие болды. Аралбаев Қ., Жолдасбаев З., Наурызбаев Т. сынды ұстаздар «КСРО халыққа білім беру ісінің үздігі», барлығы 26 мұғалім «Қазақстан Республикасы білім беру ісінің үздігі» атағын алды.

Мектеп ұжымының жұмысын жандандыруға, жастарға білім мен тәрбие беруде шығармашылықпен жұмыс жасап, мектеп өміріне белсене араласқан Білім министрлігінің, облыстық білім бөлімінің Құрмет Грамоталары, қоғамдық ұйымдардың тарапынан марапатталған ұстаздар: Әбділдин К., Жұманбаев А., Баймаханов И., Шафиқова К., Жұмабаева К., Маханова Б., Нұрсүлейменова К., Мұстағұлов К., Әуезханов Ш., Смагулова Н., Какенов Ж., Смакова Н., Төлеуов Е., Мырзабаев А., Топаяев Қ., Ысқақова Б., Әбдуова Б., Түшкенова Р., Елубаева Қ., Дүйсекеева Б., Жүзбаева Б., Хасенова Ш. мектеп тарихынан елеулі орын

алды. Орыс тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі Құлбақова Флюраға 1989 жылы облыстық халыққа білім беру басқармасы «Аға мұғалім» атағын берді, математика пәнінің мұғалімі Смақова Н. 1991 жылы «Қазақ ССР халық шаруашылығы жетістіктері» көрмесіне қатысты, бастауыш сынып мұғалімі Баймаханова Айтбану облыстық «Жыл мұғалімі» байқауының 1992 жылғы жеңімпазы атанды.

Қазақ тілін оқытудағы «Тірек сигналдары» дидактикалық материалдарының авторы Бәтіш Тауықбаева, Республикалық педагогикалық оқудың жүлдегері, Абайдың 150 жылдығына арналған ақындар шығармаларының Республикалық байқауының II жүлдегері Айтжамал Есенжолова, Баймаханова Р., Борханова М., Баймұқанова Қ., Ибраева Б., Мүслімова Ж., Жиенқұлов Қ., Искакова Т., Тілеуқұлова А., Қошықова Ү., Нұрмағанбет Ж. сынды ұстаздар бала оқыту мен тәрбие ісінде табысты жұмыс атқарып келеді.

№ 10 мектептің құнарлы құндағынан өнегелі өмір жолында зор белсенділік, күш-жігер, еңбекте ерлік көрсете отырып, 2000-ға тарта шәкірт білім нәрімен сусындап, тәрбиеленіп шықты. Олардың ішінен 5 ғылым докторы, 20 ғылым кандидатты шықты. Өнер, білім, денсаулық сақтау, құқық Қорғау салаларында және заман талабына бейімделіп жеке бизнеспен шұғылданып жүрген мектеп түлектері қаншама!

Өсібай жеріндегі мектеп

Өсібай жерінде жаңаша білім беру ошақтары сонау Кеңес үкіметі орнаған жылдары пайда болды. **Қасым Жайнақұлы** өзі басшы болып, 1920 жылдың соңында «Төсадырда» алғашқы мектепті салдырды. Онда алғашқы ұстаз Нығыман деген кісі еңбек етіпті. Кейіннен «Төсадыр» мектебін бұзып, оның материалдарын «Ақшоқыға» тасып, бастауыш мектепті тұрғызған. 1925 жылы сауат ашу мектебі «Бәзкей» қыстағында ашылып, 1928 жылы Қабдолла байдың үйінде интернат ұйымдастырылды. Мектеп алғаш 2 жылдық бастауыш, кейін 4 жылдық болып, 1957 жылы 7 жылдық орталау мектепке айналды.

1953-1961 жылдары мектеп директоры болып **Қайырбек Жәпішов** тағайындалған. Ол Қарағанды педагогикалық институтының физика-математика факультетін 1950 жылы бітірген. Бұл жылдары мектепте ағайынды Қайырбек, Рымбек Жәпішевтер, Қайырбек және Шұғайып Белгібаевтер ұстаздық етіп, 50-60 шақты бала оқытқан. 1956-1960 жылдары мектептің директоры болып **Тұңғат Оразбаев** қызмет атқарған.

1957 жылы «Ақшоқы» мектебі Өсібайдың орталығына көшіріліп, 1958 жылы 8 жылдық мектеп болып ұлғайды. 1964-1975 жылдары 8 жылдық мектепті **Мәулен Әшімов** басқарды.

Алғашқы 8 жылдықты Асқарова Назипа, Асқарова Күлзипа, Асхатова Күләйхан, Ахметжанов Болат сынды қазіргі танымал азаматтар мен азаматшалар барлығы 13 оқушы аяқтаған. 1976-1977 оқу жылы «Алғабас» орта мектебі 10 жылдыққа айналып, оны алғаш 29 оқушы бітірген. 1981 жылдары

мектептің ұлдары «Ұшқын» трактор бригадасын, қыздары «Ақбұлақ» сауын бригадасын ұйымдастырып, жазғы маусымда еңбек еткен. Тіпті, Семей облысы, Шұбартау ауданы жастарының бастамасын қолдап 1981-1989 жылдары алғашқы еңбек жолдарын малшы, ауыл шаруашылық жұмыскері болудан бастағандар да бар. 1993-1995 жылдары **Серғазы Тәуекелов**, 1995-2000 жылдары **Байрон Жексенбаев** 11 жылдық мектеп директоры болды. Соңғы жылдары **Қайрат Төкешов** басқарып келеді.

Абыз мектебі

№ 27 Абыз негізгі мектебі алғаш рет № 19 бастауыш мектеп болып 1928-1929 жылдары Ленин атындағы колхоз бөлімшесіне қарасты Татыбай деген жерде құрылған. Бастауыш сыныпта мектептің алғашқы ұстазы **Әкім Мусин** сабақ берген. Спанова Көкежан деген кісінің ескі ағаш үйі мектеп ғимараты ретінде қызмет атқарған. Абыз ауылы Бақты совхозына қарағаннан бастап, үш бастауыш сынып ашылды. Бұл жерде Мезгілбаев Мүлкібай әрі оқытушы, әрі тәрбиеші болып жұмыс атқарды. Сонымен қатар Ұлы Отан соғысы қарсаңында Түсіпбаев Жақсыбай, Түлкібаев Мағауия ұстаздар қызмет еткен.

1945-1946 жылдары Өскенбаев Сәдуақас, ардагер Абдырайымов Фазылкәрім сабақ берді. 1948- 1949 жылдары бастауыш сыныптарда Ақыбаев Мағзұм, Оспанов Сағынтай, Сәдуақасов Даниал деген мұғалімдер сабақ берді.

1956-1957 жылдары бастауыш мектеп жеті жылдық мектеп болып өзгерді. Мектептің жанынан жақын маңдағы қыстақтардың шопандарының балаларына арнап интернат салынды. 7 жылдық мектептің алғашқы басшысы **Махмет Тапенов**, оқу ісінің меңгерушісі Боқаев Болат болды. Тайжанова М., Байғұлова Р., Рахымжанова Р., Қашағанов С., Рахымжанов, Бимағанов, Назиров А. сынды ұстаздар дәріс берген.

1965-1966 жылдары **Мағзұм Ақыбаев** мектеп басшысы, Машарбаева Үмітхан оқу ісінің меңгерушісі болып жұмыс атқарды. Абыз негізгі мектебінде мектеп басшысының қызметін атқарғандар: **Қасымжанов Мейірхан, Әліпбеков Баукен, Боранбаев Жанат, Исин Серікқалы, Кенжин Сейітқалы, Секербайұлы Азамат, Мұхтаров Серік.**

Егіндібұлақ селосындағы № 5 орта мектеп

Егіндібұлақ селосы 1928 жылы іргетасы қаланған. Осы жерде үш бірдей орта мектеп болған. 1997 жыл Егіндібұлақ ауданы таратылып, Қарқаралы ауданына қосылғанда № 5 орта мектеп бірден бір орта білім беретін оқу ордасы болып сақталып қалды. Бұл мектеп 1972 жылы орыс тілді сегізжылдық мектеп ретінде ашылған. Алғашқы директоры **Жеңіс Нұрланов** болды. Мектепте 30 ұстаз, 300 оқушымен білім беру ісі басталған. 1979-1980 оқу жылында мектеп үш қабатты жаңа ғимаратқа көшкен.

Мектепті әр жылдары **Жайлан Смағұлов** (1976-1977 жж.), **Роза Құлжанбекова** (1977-1981 жж.), **Марат Қасымов** (1981-1982 жж.), (1988-1989

жж.), **Сұлтанмұрат Уатаев** (1982-1984 жж.), **Төкен Дәуіпбаев** (1984-1988 жж.), **Асан Ибраев** (1989-1992 жж.), **Әлкен Сүлейменов** (1992-2001 жж.) басқарды.

№ 5 орта мектебінің педагогикалық ұжымы «Қазақ КСР халық ағарту ісінің озық қызметкері», «Халық ағарту ісінің үздігі», 5 медаль иегері Боранбаев Зейнелғабиден; «Қазақ КСР мектебінің еңбек сіңірген мұғалімі», «Қазақ КСР халық ағарту ісінің озық қызметкері», Ленин және Еңбек Қызыл Ту ордені, 5 медаль иегері Смайлов Қажкен; «Қазақ КСР халыққа білім беру ісінің үздігі», Еңбек Қызыл Ту орденінің толық кавалері Жашкеев Қайырбек; «Қазақ КСР халыққа білім беру ісінің үздігі», «Аға мұғалім», «Еңбек ардагері» медалінің иегері Нашарбаева Мамиля; «Қазақ КСР халыққа білім беру ісінің үздіктері»: Ибраев Т.И., Түсіпова З.Т., Сухова В.Д., Шпак Н.А., Жуйкова М.В., Поздаев П.Г., Құлжанбекова Р.С., Сүлейменова М.Н., Қасымов М.Н. сынды тұлғаларды мақтаныш етеді.

Жаңажол мектебі

Жаңажол ауылындағы № 38 орта мектептің іргетасы 1929 жылы бастауыш сынып негізінде қаланған ғасырға жуықтаған тарихы бар мектеп. 1932 жылы елде ашаршылық жайлаған қиын кезең болса да бала саны артуына байланысты орта мектеп болып құрылып, малшылар балаларын оқыту үшін интернат ашылған. Мектеп директоры **Қанапия Ағыбаев** еді. Кешікпей Ұлы Отан соғысы басталып, «мың өліп, мың тірілген» жылдарды бастан кешкеннен кейін оқу ордасы бастауыш мектепке өзгертіліп, оның меңгерушісіне танымал ұстаз, «Қазақ КСР оқу ісінің үздігі» **Мәкен Біләлова** бекітілді. Соғыс зардаптары жойлып, тың және тыңайған жерлерге түрен салып, колхоздарды совхозға біріктіргенде мектеп сегізжылдық мәртебесіне көтерілді. Бұл 1956-1987 жылғы қайта құруға дейінгі уақытта мектепке **Нәзипа Өсербаева, Уақас Әлжаппаров** басшылық етті. Осы жылдары мектеп еліміздің әр түрлі саласының болашақ майталман мамандарын оқушы партасынан өмірге жолдама берді.

Томар мектебі

Томар ауылы Кеңес дәуіріне дейін Темірші болысына қараған. 1927-1928 жылдары коллективизация басталып, қазіргі Томар ауылында «Қарасу», «Томар» атты екі артель құрылды. 1936 жылы бірігіп «Томар» колхозы аталды. 1955 жылдың ақпанында «Томар», «Фрунзе» колхозы болып бөлінді. 1961 жылы совхоз құрылып, «Фрунзе» атындағы совхоз деп болды. 1965 жылы «Фрунзе» совхозынан қазіргі Томар ауылының жерінен «Прогресс» совхозы жеке бөлініп шықты. 1997 жылы «Прогресс» совхозы таратылып, шаруа қожалықтарына бөлінді.

Томар ауылында алғашқы негізін қалаған бастауыш мектеп 1934 жылы Темірші болысының Түркей, Шатырағашта ашылған. Мектептегі 20 шәкіртке ұстазы Р. Әлкешов дәріс берген. 1950 жылы мектеп жеті жылдық болып

құрылды. Мектеп директоры **Ө. Күрішбаев** болды. 1962 жылы бұл мектеп сегіз жылдық мектепке айналды. Мектептің директоры **Б. Әліпбеков**, 1969-1977 жылдары **Қ. Әбеев** басшылық етті. 1977 жылдан он жылдық мектеп болып құрылды. 1981 жылы **С. Ахметов**, 1981-1987 жылдардың аралығында **Қ. Нұрғалиев**, 1987-2002 жылдары мектептің түлегі **М. Қасымжанов** директор болды.

Өздерінің саналы ғұмыры мен білімін жас ұрпаққа сындарлы тәрбие, өрелі білім беруге жұмсаған зейнеткер ұстаздар: ШәуKENОВА Маркен, Жидебаева Шолпан, Мақсурина Құралай, Мұстафин Сейілхан, Сегізбаева Ермек, Елубаева Қапуза, Еркекова Зина, Қайдарова Күлпан, Балықова Рабиға, Шайке Нұрмұқан, Бекбосынова Рымтай, Тезекбаева Несіпжан мектеп тарихында олардың алатын орындары зор.

Бақты мектебі

№ 21 Бақты мектебінің тарихы да тереңде жатыр. Осы өңірде өмір сүрген төрелер: Молдахан, Жошы, Қоңыр мырзалар жұрт баласын оқыту үшін мектеп ашқызып, мұғалімдерді сонау Уфа, Қазаннан алдырып отырған. Кеңестік жүйе орнағаннан кейінгі ел тарихындағы қиын кезеңдерге қарамастан, 1930-шы жылдары жаңа құрылған «Жәнібек», «Жөншілік», «Ленин» колхоз орталықтарында үш сыныптық бастауыш мектептер ашылды.

1935 жылға дейін «саужой» курстарын ашып, адамдардың жас ерекшеліктеріне қарамай бір үйге жинап оқытқан. Мұның түпкі мақсаты жүздеген жылдар білім білігін жинақтаған араб әліпбиін жойып, орнына латын әліпбиін енгізу болды.

1949 жылы «Жәнібек», «Жөншілік», «Ленин» колхоздары іріленген «Ленин» колхозы болып қайта құрылады. Осы ұлғайған орталықта алғашқы жетіжылдық мектеп бой көтереді. Оқыту жүйесі кириллицасы негізінде жасалған жаңа әліпбимен оқытылды.

Алғашқы бастауыш сынып мұғалімдері «Жөншілікте» Мергенбаев Оспанкүл, Әбдірахманов Әзімбай, Әбдірайымов Фазылкәрім, «Ленин» атындағы бастауыш мектепте Түсіпбаев Жақсыбай, Мезгілбаев Мүлкібай, Жиенбаев Сәдуақас сынды азаматтар болатын.

1954-1956 жылдары Қазақстанда тың жерді игеру науқаны басталып, бұрынғы колхоздар таратылып, жаңа астық өндіруші ірі советтік шаруашылықтар (совхоздар) құрылды. «Ленин» колхозы екі бөлініп, «Жәнібек» бөлімшесі жаңа құрылған «Қырғыз» астық совхозының құрамына берілді. 1956 жылы «Ленин» колхозының орталығы «Жөншілікке», «Ленин» атындағы сегізжылдық мектебімен қоса көшірілді. Сол кезде Ысқақов Сейітқазы, Нәзіров Әбуғали, Қошағанов Сәбит, Ақыбаев Мағзұм сынды ұстаздар болыпты.

1961 жылы «Ленин» колхозының аты мен заты өзгертіліп, асыл тұқымды қой шаруашылығы «Бақты» совхозы құрылды. «Жаңақұрылыс» (Новостройка) атты орталығы салынып, онда сегізжылдық мектеп ашылған. Оның алғашқы басшылары Тәпенев Махмет, Қошағанов Сәбит деген азаматтар болды. Жас

ұрпаққа білім беру жолында еңбек еткен ұстаздар Тілегенов Балтабай, Тайжанова Макила, Омарбаева Қамария, Әбдіхалықов Әбікен.

1965-1984 жылға дейін мектеп басшысы Аймағанбетов Мақсұт, оқу ісінің меңгерушісі Әбдіхалықов Әбікен болды.

№ 6 сегізжылдық орталау мектеп 1976 жылы орта мектеп болып ұлғайтылды. 1978 жылы үш қабатты жаңа типтегі зәулім мектеп салынды. Ауылдың халқының саны өсіп, мектеп оқушылары 600 оқушыға жетіп екі ауысымда оқитын дәрежеге жетті. Осы жылдар ішінде мектепте жас ұрпаққа білім беру жолында сан алуан жемісті жұмыстар атқарылды. Соның негізінде бұл мектеп облыс көлеміндегі тірек мектептерінің бірі болды.

Педагогикалық толағай табыстары ескеріліп, мектеп директоры Аймағанбетов Мақсұт 1980 жылы «Қазақ ССР Халық ағарту ісінің қызметкері», 1990 жылы «СССР оқу ағарту ісінің озаты», оқу ісінің меңгерушісі Әбдіхалықов Әбікен 1983 жылы «Қазақ ССР халық ағарту ісінің озық қызметкері», 1987 жылы «Методист мұғалім» атағын иеленді. Бастауыш сынып мұғалімдері Бейсенаев Көшмағанбет 1970 жылы «Қазақ ССР халық ағарту ісінің озық қызметкері», 1975 жылы «Социалистік жарыс жеңімпазы» медалімен марапатталды. Қыбанова Құралай «Халық ағарту ісінің үздігі» атағын иеленді. Мектебіміздегі білікті ұстаздардың бірі Қасымбеков Зекен жас ұрпаққа тәрбие мен білім беру жолындағы ерен еңбегі үшін «Қазақ ССР халық ағарту ісінің озық қызметкері», «СССР оқу ағарту ісінің озаты», «Методист мұғалім» атақтарына қол жеткізді. Биология пәнінің оқытушысы Шәкилова Күләш «Қазақ ССР Халық ағарту ісінің үздігі» атанды. Байжұманов Жұмағұл, Әмірханов Қажыкен, Шүңгілтаев Аман, Байтеміров Қуанышбек, Игіліков Бекайдар, Ахметжанов Балтабек, Жұманова Қаншайым, Байбосынова Рымкеш, Бекетаева Зура, аға тәлімгер Кәкімбаева Гүлбаршын, кітапханашы Сулейменова Ләззат сынды ізгі жандар еңбек етті.

1984-1991 жылдары Тәңірбергенев Бақыт директор болып жемісті еңбек етті. 1991-1993 жылдары Смайылов Ерхан, 1993 - 2002 жылдары Мамытов Дос басшылық қызмет атқарды.

Арқалық мектебі

Арқалық жеріндегі алғашқы мектептің іргетасы 1934 жылы қаланып, ғимараты 1936-1937 жылдары пайдалануға берілген. Мектеп бастауыш сыныптар негізінде ашылды.

Мектептің іргетасын қалағандар: Естаев Сақит, Әмірбаев Түсіпбай, Әмірбаев Аязбай, Мақышев Рымтай, Оспанов Ғалым, Шынболов Смағұл, Әбдікәрімов Қошқар деген тұлғалар. Балташылар: Дәрбішев Бүргі, Ақылтаев Апақаш, Әбдірахманов Құлмағанбет. Құрылысты Шөгенов Рысқұл деген кісі басқарған.

1938-1939 оқу жылында мектеп 7 жылдық; 1963-1964 жылдары 8 жылдық болды. Ал 1964 - 1965 оқу жылында орта мектепке айналдырылды.

Мектепті салуға қатысқан Абдрахманов Құлмағанбет деген кісі мынадай естелігімен бөліскен екен: *«Осы мектепті салғанда біздің бар күш көлігіміз екі нар өгіз еді. Мемлекеттен 84 мың сом қаржы бөлінді. Тікелей негізгі күш берген «Жаңа негіз» колхозы болды. Мектеп саларда облыстан комиссия келіп, мектепті салуға осы жерді қолайлы деп тапты. Әрбір колхоздан бір - бір үй көшіріліп әкелінді. 23 колхоз тегіс көмекке келді. Мектептің құрылысы 1934 жылы қолға алынып, 1936-1937 оқу жылында дайын болды».*

Мектептің салыну тарихына қатысты тағы бір естеліктің авторы 1936-1937 жылдар оқыған Қамаев Совет деген кісі. Ол: *«Мектепті салуға 23 колхоздан қатысты. Мектеп салу ойдағыдай жүргізілді. Оны салуға қатысқандардан Оспанов Ғалым, Абдрахманов Құлмағанбет, Дәрбішев Бүргі, Сүлейменов Н., Мақышев Рымтай, Абдиқаримов Қошқар», - деп есіне алады. «1936-1937 оқу жылында мектеп ғимараты пайдалануға берілді. Мектеп директоры болып Асқаров Қожа тағайындалды, мектеп бастауыш кластарға арналды. Мен өзім 4- класты осы мектепте оқып, 1937-1938 оқу жылында Маркс интернатына барып, интернатта оқыдым. 1938-1939 оқу жылында қайтадан осы мектепте оқыдық. Бұл кезде мектеп 7 жылдық болып ұйымдастырылған».*

Бұрынғы Абай атындағы 7 жылдық мектеп жөнінде Асқаров Қожа: *«Мен 1937 жылдың август айынан бастап мектептің директоры болдым. Сол кезде мектепте 7 оқытушы, 87 бала болды. Жыл санап класс, бала саны арта бастады. 1938 - 1939 оқу жылынан бастап қоғамдық интернат ашылды. Онда 25 бала, завхоз - складчик және 2 тәрбиеші болды. Балалардың тамағы колхоз есебінен, төсек - орынды алуға ортақтастырылған фонд есебінен аудандық білім беру бөлімі көмектесті. 1950-1951 оқу жылында қоғамдық негіздегі интернатта 25- 30 бала тәрбиеленді. Бұл жылдары мектепте 126 оқушы болды. Осы кезде балаларды оқыту ісіне 9 оқытушы белсене қатысты. 1954 жылдың август айынан бастап менің колхоз правление председателдігіне ауысуыма байланысты 7 жылдық мектептің директорына О. Мусаев жолдас тағайындалды. Сонымен іріленген Абай атындағы колхозда 2 жетіжылдық, 2 бастауыш мектепте 400-ге жуық оқушылар оқыды», - дейді.*

Арқалық мектебінің директорлары: 1936-1937 жж. - Асқаров Қожа; 1937-1938 жж. - Сағатов Мұқан; 1938-1939 жж. - Досанбаев Біләл; 1939-1944 жж. - Оразбаев Асқар; 1957-1960 жж. - Ибраев Шөкей; 1944-1952 жж. - Базарбаев Кәріпбала; 1952-1954 жж. - Әлиев Мұғиын; 1954-1957 жж. - Мұсаев Олжатай; 1960-1963 жж. - Исайынов Рымбек; 1963-1970 жж. - Мұсаев Олжатай; 1970-1972 жж. - Тәуекелов Иманаш; 1972-1984 жж. - Дәуіпбаев Төкен; 1984-2000 жж. - Нұрғалиев Қайыркен.

Арқалық орта мектебінің ұзақ жылдар бойы ұлағатты ұстаз болған бастауыш сынып мұғалімдері Роза Шәкімова мен Ғалия Бейсембекова; дене тәрбиесі мен әскери дайындық пәні мұғалімі Әменов Аманкелді; қазақ тілі мен әдебиеті пәндерін оқытушы Естаева Айша Бейсембайқызы, физика-математика пәндерінен сабақ берген Абдрасилов Мысыр Айткенұлы және басқалары мектептің дамуына үлес қосқан ардагерлер.

Қарынши мектебі

№ 7 орталау мектеп – Тегісшілдікке қарасты бұрынғы «Калинин» колхозының орталығындағы сауатсыздықты жою курстарының негізінде ашылған Қарқаралы өңіріндегі алғашқы мектептердің бірі. Оның іргетасы 1935 жылы қаланған. Ол кезде «Қарынши» ауылы «Калинин атындағы» колхоз атанды. Мектеп ғимаратын салу үшін Тегісшілдіктен Сейсенбай аға бастап, Жиенбай, Мұқажан, Сапар сынды балташылар шақырылыпты. Құрылыстың жоспар жобасын Құбақайдың Қуандығы жасап, ұсталық жұмыстары Бектің Жұмашының қолынан өтіп, 1936-1937 оқу жылында пайдалануға берілді.

Мектептің тұңғыш директоры **Әлин Садық** деген кісі болды. Алғашқы бастауыш сынып мұғалімі Нұркин Нығметжан, тіл әдебиет пәнінің мұғалімі Исаханов, химия-биологиядан Сәрсенбаев, тарихтан Садуақасов Ғаниел, математикадан Әбдрахманов Жанпейіс, орыс тілінен Жовнер Ольга Павловна, неміс тілінен Кейль Клара, дене тәрбиесінен М. Мамыраев ауылының тұрғыны Қойбағаров сабақ берген екен. Ауданның білім беру бөлімі мектепке сол жылдары Шойтақов Шаймағанбет, Дүйсебеков Әйіп сынды жас мамандарды жіберіпті. Бұл мектепке Тегісшілдік, Қарасу, Төңкеріс, Жаңабет, Жаңажол колхоздарымен бірге Көктас, МТС елді мекендердің балалары тартылып, оқу орыс-қазақ тілінде жүргізілген.

Ұлы Отан соғысы жылдары мектеп директорлары **Сауғабаев Қайырбай, Әлжанов Қуанышбай, Мергенбаев Рахметбек**, математика пәнінің мұғалімі Алдаберген Мұратбек соғысқа аттанып, мектепке **Жовнер Ольга Павловна** ие болып қалыпты. Емтихан алатын мұғалім болмағанда ауданнан оқу бөлімінің инспекторы Кенжебаев Мейірхан жіберілген. Ерлер майданға аттанған соғыс жылдары ауданға танымал ұстаз Молдақашева Рысбала, жаралы жауынгер Қосылбеков Төлеубай, Дүйсенбеков Әйіп ұстаздық етті. Соғыс жылдары **Рахымбеков Шайбек**, соғыстан кейін **Оспанов Уәтай, Әбікенов Қабден** тәрізді тұлғалар директор болып қызмет етті. Мектептің 60 жылдық мерейтойында Әбікенов Қабден марқұм: *«1950 - 1960 жылдары бірге қызмет еткен мұғалімдер мен шәкірттерімді сағынышпен еске аламын. Біз ұстаздықты жоғары жауапкершілікпен түсініп, сыйластық пен бірлікте еңбек еттік. Мен коллективті, коллектив мені тәрбиеледі»*, - деген екен.

1960-1990 жылға дейін мектепті басқарған КСРО және Қазақстан Республикасының халық ағарту ісінің үздігі, «Еңбек Қызыл Ту» орденінің иегері **Мақышов Мағауияның** сіңірген еңбегі ерекше болды.

Кезінде ерінбей еңбек еткен, бүгінде мектеп тарихына алтын әріппен жазылған есімдер: Жұманбаев Мақыш, Дүйсетаев Смағанбет, Мұстафин Қайдар, Ажақанов Түсіп, Барақов Қанапия, Игіліков Төлеубай, В.И. Маркус, Баймақанов Иманбек, Шафиқова Хабиба, Мусина Рымбала, Кәрібаева Рәш, Қантарбеков Қасен, Қуандықова Құсни, ардагерлер Кәкібаев Халит, Кмалиева Баян, Әсірепова Келешек, Ахметов Жұмаш, Кенжебекова Зекен, Түсіпова Нескен, Арбабаев Төлеу, Баяділова Машуда, Қуанышбаева Раушан, Шәкімбаева Назкен, Шаймерденова Күлшаттардың сіңірген еңбегі зор. Аз ғана

уақытта еңбек етсе де Сапарғалиев Серік, Ахметов Аманкелді, Қарымсақов Аяш, Мусин Азанбай, Шаймағанбетова Жанар, Ахметов Тойбек, Абдығалиев Аманжол, Жақашева Алма, Кәкібаева Гаухар, Әлиев Төлеубек, Аманжолова Назымдарды мектеп ұжымы мәңгі естерінде сақтайды.

1990-1993 жылдары мектеп директоры **Мұстағұлов Серіктің** ұйымдастыруымен Монғолиядан келген балалар үшін арнайы интернат ашылып, мектеп жанынан қоян және тауық өсіру қосалқы шаруашылығы ұйымдастырылды. 1993-2007 жылдары мектеп директоры **Итебаева Айманкүл** мектептің игі дәстүрлерін сақтап, ұжымды жемісті еңбекке жетеледі.

Қоянды мектебі

Қоянды ауылындағы № 35 орта мектебінің тарихы ХХ ғасырдың 30-жылдарынан басталады. Алғаш 5 колхоздың балаларын бір жерден оқыту үшін 1934- 935 жылдары К. Маркс атындағы мектеп - интернат болып ашылып, 1960 жылға дейін орталау мектеп болды. 1961-1962 оқу жылында Қоянды сегізжылдық мектебіне айналды. Мектептің алғашқы директоры **Ғабдолла Смағұлов, Ләткей Сексенбаева, Серік Нәбиянов, Хадиша Сүйкебаева.**

Қоянды мектебі 1980 жылы орта мектеп мәртебесін алып, алғашқы түлектерін 1980-1981 оқу жылында шығарды. Сол кезде мектептің оқу-тәрбие ісінің жандануына іскер де ізденуден жалықпайтын жігерлі педагог Хадиша Аужанқызы ұжым өміріне жаңа серпіліс әкелді. Сонымен қатар мектептің дамуына Қазақстан Республикасының білім беру ісінің озық қызметкерлері Қ. Базарова, С.А. Набиянов, А.А. Мұбаракова, Д. Қабанбаев, С.Қ. Жұмабекова, С.Ж. Жанғаловалар өз үлестерін қосты. Сондай-ақ «Аға мұғалім» атағын иеленген Г.С. Құсайынова, ҚР Білім және ғылым министрлігінің Құрмет грамотасымен марапатталған Б.К. Оразбекова, С.Қ. Жұмабекова, К.А. Асқарова, А.Қ. Омаров, К.Б. Нұрышевтардың есімдері мектеп мақтанышына айналды.

Оқу-тәрбие жұмысын ұйымдастыру, оны жүзеге асыру барысы Ш.Ж. Абежанованың басшылығымен 1994-1998 жылдары «Халық педагогикасы тәрбиенің қайнары» атты аудандық семинарда тыңдалды. Бақыт Қасенова аудандық «Жыл сынып жетекшісі» сайысына қатысып, ІІ орын иеленді, Алмагүл Тәуекелова «Жыл мұғалімі» сайысында «Зерттеуші ұстаз» атанды.

«Қаршығалы» селолық округіне қарасты «Жаңа жол» мектебі

Қарқаралы ауданы «Қаршығалы» селолық округіне қарасты «Жаңа жол» бөлімшесі 1933 жылдан колхоз болып құрылды, кейін екі колхоз қосылып, іріленген шаруашылығы бар колхозға айналды.

1937 жылы «Новый путь» колхозында 3 кластық бастауыш мектеп ашылды. Бұл мектеп ғимараты 1921 жылы салынған Ковалев деген орыс шенеуінігінің екі бөлмелі үйі екен. Үш сыныптық бастауыш мектепке 32 бала қабылданып, сабақ екі ауысымда оқытылыпты.

1937-1939 жылдары бастауыш мектепте **Дремов Леонтин Илларионович** мұғалімі қызмет істеді. 1939 жылы Дремов Л.И. Совет Армиясы қатарына алынып, майданға аттанды. Өкінішке орай ол соғыста қаза тапты. 1939-1941 жылдары бастауыш мектепте Алин Садық деген кісі мұғалім болды. Ол да соғыста қаза болды.

1939-1940 оқу жылын мектеп бұрынғы ғимараттан көшіп, жаңадан салынған төрт бөлмелі үйде оқу бастады. 1942-1949 жылдары мектепке төрт бөлме қосылды. 1942 жылдан бастауыш мектеп жеті жылдық мектепке айналды.

1937 жылдан бастап мектеп басшылары: **Дремов Леонтин** (1937-1939 жж.), **Алин Садық** (1939 - 1941 жж.), **Дегтерев** (1941-1942 жж.), **Аужанов** (1942-1944 жж.), **Бексұлтанова Разия** (1944-1945 жж.), **Ділдәбеков Айтбай** (1945-1946 жж.), **Бекберген Саламбек** (1946-1947 жж.), **Мақашев Есберген** (1947-1949 жж.), **Қарпықбаев Қапан** (1949-1951 жж.), **Омаров Асыл** (1951-1965 жж.), **Смаилов Бейсебай** (1965-1993 жж.). Ал **Тұрғамбаев Ақылбай** 1993 жылдан бастап мектеп директоры.

Мектеп тарихында әр жылдары еңбек еткен мұғалімдердің алатын орны бар. Олардың есімдерін атап өткенді дұрыс деп есептейміз: **Қаңтарбеков Қасқабай** (1944-1961 жж.), **Маркус Валентина** (1944-1945 жж.), **Карпова Ольга** (1944-1945 жж.), **Блялова Шамель** (1944-1945 жж.), **Тұрғанбаев Слэм** (1944-1987 жж.), **Нұржанов Махмет** (1945-1952 жж.), **Елубаева Бәтима** (1946-1947 жж.), **Қалықберген Ұбырақым** (1947-1950 жж.), **Жұбандықова Гүлшат** (1949-1952 жж.), **Төлепберген Дүйсенбай** (1949-1952 жж.), **Сыздықова София** (1949-1950 жж.), **Ысқақова Күлия** (1949-1952 жж.), **Садуақасова Жұмакүл** (1950-1979 жж.), **Қуандықова Құсни** (1951-1953 жж.), **Мақашева Р.** (1951-1952 жж.), **Бурлакова М.А.** (1952-1955 жж.), **Нұржанов Мәжит** (1953-1955 жж.), **Саломатина К.** (1953-1955 жж.), **Кәрімов Манаш** (1953-1955 жж.), **Әбиев Мұқатай** (1954-1955 жж.), **Сатыбалдин Төкен** (1955-1993 жж.), **Садуақасов Сағынтай** (1955-1957 жж.), **Катасова Тамара** (1955-1956 жж.), **Ахметбекова Роза** (1958-1960 жж.), **Қайдарова Күләй** (1958-1960 жж.), **Әсетуллиная Бәкен**, **Қыдырбаева Зина**.

Мысалы, **Тұрғанбаев Слэм Смағұлұлы** (1927 жылы 3 қазанда Қарқаралы қаласында дүниеге келген) 1936-1943 жылдары орта білім алып, 1943-1945 жылдары Қарқаралыдағы Абай атындағы педучилищені «бастауыш мектеп оқытушысы» мамандығы бойынша бітірген. 1947-1949 жылдары Қарағанды қаласы Молотов атындағы оқытушылар институтының тарих факультетін аяқтаған. Еңбек жолын 1945 жылы бастап, 1987 жылға дейін тарих, география пәндерінен сабақ берген.

Сатыбалдин Төкен Құрманғалиұлы (1932 жылы 29 шілдеде Жарлы ауылы Қызылшілік колхозында мұғалім отбасында дүниеге келген) 1942-1944 жылдары Семей қаласында № 5, 1944-1949 жылдары Қарқаралы қаласының орта мектептерінде, 1950-1956 жылдары Абай атындағы Қарқаралы педагогикалық училищесінде, 1961-1965 жылдары Қарағанды мемлекеттік институтында тарих факультетінде сырттай оқыған. 1955-1957 жылдары «Новый путь» бөлімшесінде № 11, Милыбұлақта қазақ тілі (1957-1959 жж.),

Нүркен ауылында орыс тілі пәні мұғалімі (1959-1961 жж.), № 18 мектепте бастауыш сынып мұғалімі және оқу-тәрбие ісінің меңгерушісі (1961-1969 жж.), № 11 мектепте (1969 - 1993 жж.) сабақ берген. 1991 жылы зейнетке шыққанша ұстаздық еткен.

1963-1990 жылдары мектепте бастауыш сынып мұғалімдері Садуақасова Жұмакүл, Есбергенова Көкен, Сатыбалдина Жамал сынды білікті ұстаздар сабақ берген. Осы ұстаздардың әрқайсы өздерінің кәсіби шеберліктерімен ерекшеленген.

1988 жылдан балаларды алты жастан оқыту ісі қолға алынды. Бастауыш сыныптар үш жылдықтан төрт жылдыққа айналды.

1934 жылы мектептің алғаш іргетасы қаланып, ғимараты 1936-1937 жылдары пайдалануға беріліп, алғаш бастауыш сыныптар негізінде ашылды.

Мектептің іргетасын қалағандар: Естаев Сақит, Өмірбаев Түсіпбай, Өмірбаев Аязбай, Мақышев Рымтай, Оспанов Ғалым, Шынболов Смағұл, Әбдікәрімов Қошқар еді. Балташылар: Дөрбішев Бүргі, Ақылтаев Апақаш, Әбдірахманов Құлмағанбет. Құрылыс басшысы- Шөгенов Рысқұл.

1938-1939 оқу жылында мектеп 7 жылдық болды. 1963-1964 жылдары 8 жылдық болды. 1964 - 1965 оқу жылында орта мектепке айналдырылды.

Мектеп директорлары: **Асқаров Қожа** (1936-1937 жж.), **Сағатов Мұқан** (1937-1938 жж.), **Досанбаев Біләл** (1938-1939 жж.), **Оразбаев Асқар** (1939-1944 жж.), **Ибраев Шөкей** (1957-1960 жж.), **Базарбаев Кәріпбала** (1944-1952 жж.), **Әлиев Мұғиын** (1952-1954 жж.), **Мұсаев Олжатай** (1954-1957 жж.), **Исайынов Рымбек** (1960-1963 жж.), **Мұсаев Олжатай** (1963-1970 жж.), **Тәуекелов Иманаш** (1970-1972 жж.), **Дәуіпбаев Төкен** (1972-1984 жж.), **Нұрғалиев Қайыркен** (1984-2000 жж.).

Қалдырған ізі мәңгілік ардагер ұстаздар: Омаров Әбдіғалым, Ыдырысбеков Қарымсақ, Түсіпбекова Биқан, Садықов Хамит, Боранбаев Батқан, Шәмшиев Қайырбек, Сыздықов Кенжебек, Серікбаев Көрікбай, Рахымбаев Дүйсен, Оразбаев Тұңғат, Сүлейменов Балта, Мизанбаев Балта, Қойшыбаев Рашид, Мүрсәлімова Шәйза, Баймағанбетова Бибісара, Әбілбекова Күлаш, Сермағанбетова Ақыш, Сағатов Мұқан, Дүйсенов Мырзахан, Дүйсенбаева Гауһар, Әменов Аман, Қамаева Қамария, Бейсембекова Ғалия, Естаева Айша, Шакимова Роза, Саркенова Роза, Оразғалиев Рамазан.

Мектепті салуға қатысқан Абдрахманов Құлмағанбет өз естелігінде былай дейді: *«Осы мектепті салғанда біздің бар күш көлігіміз екі пар өгіз еді. Мемлекеттен 84 мың сом қаржы бөлінді. Тікелей негізгі күш берген «Жаңа негіз» колхозы болды. Мектеп саларда облыстан комиссия келіп, мектепті салуға осы жерді қолайлы деп тапты. Әрбір колхоздан бір - бір үй көшіріліп әкелінді. 23 колхоз тегіс көмекке келді. Мектептің құрылысы 1934 жылы қолға алынып, 1936-1937 оқу жылында дайын болды»*. Ал 1936-1937 жылдар оқыған Қамаев Совет: *«Мектепті салуға 23 колхоздан қатысты. Мектеп салу ойдағыдай жүргізілді. Оны салуға қатысқандардан Оспанов Ғалым, Абдрахманов Құлмағанбет, Дөрбішев Бүргі, Сүлейменов Н., Мақышев Рымтай, Абдикаримов Қошқар еді»,* - деп есіне алады. *«1936-1937 оқу*

жылында мектеп ғимараты пайдалануға берілді. Мектеп директоры болып Асқаров Қожа тағайындалды, мектеп бастауыш класстарға арналды. Мен өзім 4-классты осы мектепте оқып, 1937-1938 оқу жылында Маркс интернатына барып, интернатта оқыдым. 1938-1939 оқу жылында қайтадан осы мектепте оқыдық. Бұл кезде мектеп 7 жылдық болып ұйымдастырылған» деп, естелігін жалғастырды.

«Сол кездегі мұғалімдер: Асқаров Қожа, Сағатов Мұқан, Оразбаев Асқар, Аманжолов Өтепбай, Жакупов Қасен, Түймебаев Алтыншаш, Сыздықов Кенжебай, Достоев Біләл, Садықов Несіпбай болатын-ды» - дейді көнекөз. Бұрынғы Абай атындағы 7 жылдық мектеп жөнінде Асқаров Қожа: «Мен 1937 жылдың август айынан бастап мектептің директоры болдым. Сол кезде мектепте 7 оқытушы, 87 бала болды. Жыл санап класс, бала саны арта бастады. 1938-1939 оқу жылынан бастап қоғамдық интернат ашылды. Онда 25 бала, «завхоз-складчик» және 2 тәрбиеші болды. Балалардың тамағы колхоз есебінен, төсек-орынды алуға ортақтастырылған фонд есебінен аудандық БББ-і көмектесті. 1950-1951 оқу жылында қоғамдық негіздегі интернатта 25-30 бала тәрбиеленді. Бұл жылдары мектепте 126 оқушы болды. Осы кезде балаларды оқыту ісіне 9 оқытушы белсене қатысты. 1954 жылдың август айынан бастап менің колхоз правление председателдігіне ауысуыма байланысты 7 жылдық мектептің директорына О.Мусаев жолдас тағайындалды. Сонымен іріленген Абай атындағы колхозда 2 жетіжылдық, 2 бастауыш мектепте 400-ге жуық оқушылар оқыды», - дейді.

Б.Мұқанұлының естелігінде: «Ұзақ жылдардан бері сандаған шәкірттерді алғаш партаға отырғызып, әліппені жаттатқызып, инемен құдық қазғандай оқу білім нәрімен сусындатып келе жатқан ұлағатты ұстаздардың бірі – «Арқалық» орта мектебінің мұғалимасы Роза Шәкімова.

1974 жылы Саран қаласындағы педагогикалық училищені бітірген Р. Шәкімова «Тәттімбет» серіктестігінің (бұрынғы «Арқалық» совхозының) «Шілдебай» бөлімшесіндегі бастауыш мектепке мұғалима болып келіп 21 жыл үздіксіз ұстаздық етіп, «Арқалық» орта мектебіне ауысты. Дара бастауыш мектептің өзіндік ерешелігі бар дейді. Бала аз болғандықтан 3-4 сыныпты қосып біріктіріп оқытуға тура келеді. Қиыншылығы да осы, 3 сыныпқа бірдей тәрбие жоспарын жасау керек. Мұның бәрі айта салғанға оңай шаруа болғанымен көп уақытты қажет етеді. Қашанда білім мен тәрбие егіз. Мұның өзі ата - анамен тығыз байланысты жұмыс нәтижесін береді. Алдыға қойған мақсатқа жетудің бірден - бір жолы ерінбеу» дейді ұстаз.

Әменов Аманкелді 1972 жылдан «Арқалық» орта мектебінде дене тәрбиесінен сабақ берді. 1975 жылдан бастап әскери дайындық пәні мұғалімі, мектеп директорының тәрбие ісі жөніндегі орынбасары қызметін атқарды.

Бейсембекова Ғалия 1969 жылдан бері Арқалық орта мектебінде еңбек етіп, 1996 жылы еңбек демалысына шықты. Мектеп ұжымы жайлы естеліктерден осы ұжым ұстаздарының ерен еңбегін анық көруге болады.

Жаңатоған мектебі

Қазіргі Жаңатоған елді мекені 1940 жылдары Жаңатоған, Ұзынбұлақ, Кеңестас колхоздарынан құралды. Үш колхоз 1950 жылдары қосылып, іріленген бір колхоз болады. Бұл кез 1941-1945 жылдардағы Ұлы Отан соғысының аяқталып, елдің бейбіт өмірге көше бастаған алғашқы жылдары еді. Колхозшылар жиналысында «енді соғыс болмасын» деген тілекпен жаңа құрылған колхозды «Бейбітшілік» деп атаған екен.

«Бейбітшілік» колхозының орталығы қазіргі қоныстанған жер болып белгіленеді. Мектеп тарихы жайлы көне көз қариялар Бейсенбеков Құрал, Әубәкіров Әлилердің айтуы бойынша, 1940 жылға дейінгі мерзімде «Ұзынбұлақ», «Кеңестас» колхоздарының орталығында төрт сыныптық екі бастауыш мектеп болды. «Ұзынбұлақ» бастауыш мектебі колхоз орталығы Ақбиік қыстағында төбесі мен едені тақтайланған шатырсыз, Жұмабек деген кісінің меншік үйінде орналасқан. Кейін бұл мектеп «Қазанбай» қыстағына ауысты. «Ұзынбұлақ» бастауыш мектебінің алғашқы мұғалімдері **Құрманбай Тойынбеков, Ахмедия Балмағанбетов** болды. Екеуі де 1941 жылы соғысқа кетіп, оралмаған. Соғыс жылдары «Ұзынбұлақ» бастауыш мектебінде Ешжанов Шайық мұғалім еңбек етті. Соғыстан кейін Сенкетаев Тиыштық, Оспанов Сағынтай, Аманбек, Шаймерденов Камеш мұғалім болды. Оқушы санының аздығына байланысты «Ұзынбұлақ» бастауыш мектебі жабылып, ондағы оқушылар «Жаңатоған» орталау мектебіндегі интернатта, жақын туыстарының үйінде жатып оқыды.

«Кеңестас» бастауыш мектебі 1935 жылдан жұмыс істей бастаған. Мектеп «Кеңестас» колхозының орталығы «Ақкісі» қыстағындағы Еркебай деген кісінің меншік үйінде орналасты. Алғашқы мұғалім Әмрин Абақан, Молдақанов Қанапия.

Соғыс жылдары мектепте «Ұзынбұлақ» колхозына басқарма болып ауысқанға дейін Оспанов Әбітай ұстаздық етті. Кейін А. Сәдуов, М. Өмірбаев мұғалім болды. Соғыс аяқталған соң Ұлы Отан соғысының ардагері Сенкетаев Тиыштық «Жаңатоған» бастауыш мектебіне ауысқанға дейін еңбек етті.

«Кеңестас» бастауыш мектебіне «Жаңатоған» бастауыш мектебінен Ибраев Аманбек мұғалім болып барды. Ақыры бұл мектеп те бала санының азаюына байланысты жабылды.

«Жаңатоған» бастауыш мектебінде Баймұрынов Советбек, Түсіпов Игібай мұғалім болған. Мектеп 1950 жылы ашылып, «Жаңатоған», «Кеңестас», «Ұзынбұлақ» колхоздарының бірігіп, «Бейбітшілік» колхозы атанып, орталығының жаңадан «Тоқылдақ» су арнасының саласына салынуына байланысты іргетасы қаланған. Колхозшылар қолдан балшық құйып, төбесін жабуға қажетті ағашты Қарқаралы орманынан дайындап, өгіз арбамен тасып жеткізген. Ол кездегі ауылдық мектептің төбесінде шатыр, еденінде тақтайы болмаған.

Ашылған бастауыш мектептен он бір жылдық мектепке айналды. Бастауыш мектептің жетіжылдық мектеп болғандағы директоры **Азанбай**

Жұманбаев, мұғалімдері: Наурызбаев Тұрсын, Спатаев Серік, Хасенова Рымкеш, Шаймерденов Камеш, Нұрмағанбетова Макен, Беларусь ССР педучилищесінің түлегі Сергейчук Людмила, Бейсенбеков Құрал болған.

1955 жылы «Бейбітшілік» колхозының Нұркен атындағы колхозға қосылуына байланысты «Бейбітшілік» колхозы тарап, бұл өңірде тек қана ферма болды. Орталау мектеп жабылып, бастауыш мектепке айналады. Бастауыш мектепте әр жылдары Шаймерденов Камеш, Ибраев Аманбек, Түсіпов Игібай, Әбікеев Ормаш, Түсіпов Ахметбек, Сенкетаев Тиыштық қызмет істеді.

1963 жылы «Нұркен» колхозы «Нұркен» совхозы болып қайта құрылды. Бұл кезде «Бейбітшіліктегі» мал фермалары, 4 бөлімшесі бар, орталығы бұрынғы «Бейбітшілік» колхозының орталығы еді. Бөлімшеге мемлекет тарапынан мектеп, жатақхана, бөлімше кеңсесі орналасқан жаңа типті ғимарат салынды. Өкінішке орай 1998 жылы қиратылып, қазір оның орыны ғана қалды. Бөлімше орталығында тұрғындардың саны өсіп, оқушы саны көбейді. 1974 жылы бастауыш мектеп сегізжылдық мектепке айналды. Мектеп директорына **Жамбыл Какенов** тағайындалды. 1979 жылы Какенов Жамбылдың «Нұркен ауылының» № 10 мектебіне ауысуына байланысты жаңа оқу жылында мектепке директор болып **Әли Әубәкіров** тағайындалып, 1988 жылы зейнеткерлікке шыққанға дейін қызмет етті.

1979 жылы аудандық партия комитетінің бюро қаулысы, аудандық оқу бөлімінің бұйрығымен мектепке жөндеу жұмысы жүргізіліп, қажетті жабдықтар алынады. Осы жылдары мектеп жанындағы интернат қалпына келтіріліп, өз мәнінде жұмыс жасай бастады. Жыл сайын мектептегі оқушылар саны өсіп отырды. 1979 - 1980 оқу жылында- 122 оқушы, 1987-1988 жж. - 245 оқушы оқыды.

1988-1997 жылдары **Ғайнолла Алдажұманов** мектеп директоры болды. 1991 жылы 504 оқушылық жаңа типті мектепке көшті.

1997-2002 оқу жылдарғы мектеп директоры **Зәругүл Баймағанбетова** болды.

Көктас мектебі

Қарқаралы ауданының Көктас ауылында орналасқан мектептің қабырғасы 1941 жылы қаланды. Алғашқыда ол бастауыш мектеп болып құрылды. Сол уақыттан бері талай азаматтар осы мектептен өмірге жолдама алды.

Алғашқы мұғалімдер Еськова (Сиденко) Ася Константиновна, Смирнова Любовь, Маркус Валентина Ивановна, Керенцова Лидия Михайловна, Ботов Николай Иларионович болды.

1949 жылы жаңа жеті жылдық мектеп салынды. Тұңғыш директоры **Бөпежан Нөгербекұлы Иманқұлов**. Оқу ісінің меңгерушісі Сумина Татьяна Павловна еді. 1965 жылы орта мектеп мәртебесін алып, 1967 жылы ең алғашқы түлектері бітірген.

Бұл мектепте директор болғандар: **Төлегенов Нұрғали** (1963-1964 жж.), **Орманбетов Нариман Шәкірұлы** (1964-1969 жж.), **Ермағанбетов Қуан Қасенханұлы** (1969- 973 жж.), **Шаймұханбетов Кәкібай Шаймұханбетұлы** (1973 - 1993 жж.).

Мектеп құрылғаннан бастап, осы киелі шаңырақта ғұмырын өткізіп, бар еңбегі мен күш-жігерін аямаған, шәкірттерін аялаған ардагер ұстаздар қаншама. Айталық, Шаймұханбетов Какибай Шаймұханбетұлы 1966-2006 жылдары еңбек етті. Ол облыстық, республикалық білім беру мекемелерінің Құрмет грамоталары, «Еңбек ардагері» медалімен марапатталды. Ал Қадауов Сатқұл Төлепбергенұлы 1966-1996 жж. математика пәні мұғалімі болып қызмет істеп, облыстық, республикалық білім беру мекемелерінің Құрмет грамоталары, «Еңбек ардагері», мерейтойлық медальдармен марапатталса, Мизамбаева Қайша Жаржанқызы 1976-1990 ж. орыс тілі пән мұғалімі, оқу - тәрбие ісінің меңгерушісі қызметтерін атқарды, «Қазақ КСР оқу ағарту ісінің үздігі» төсбелгісімен марапатталған. Мизамбаева Сәуле Асқатбекқызы 1973-1993 жж. орыс тілі пәні мұғалімі болып қызмет атқарды. Облыстық, республикалық білім беру мекемелерінің Құрмет грамоталарымен марапатталған. Шаймұханбетова Дәмеш Избайқызы «Қазақ КСР оқу ағарту ісінің үздігі» төсбелгісінің иегері болған. Камалиева Баян Камалиқызы «Еңбек ардагері», Азамбаева Бигүл Азамбайқызы «Қазақ КСР оқу ағарту ісінің үздігі», Досымғалиева Мағрипа Досымғалиқызы 1980-1998 жж. еңбек еткен, «Еңбек ардагері». Медеубаев Аманбек Асетұлы, Иманқұлова Мансия Бөпежанқызы, Бесимова Шолпан Ысқаққызы «Еңбек ардагері», Юнеман Раиса Яковлевна, Бесимов Қоңыр Мүслімұлы сынды ардагерлер есімдерін ауыл жұрты жақсы біледі.

Қазіргі № 4 орта мектептің ғимараты 1982 жылы салынды.

Мектеп директоры болып **Даниял Жақабаұлы Тұрсынбаев** 1993 жылдан бері еңбек етіп келеді.

Айрық мектебі

Айрық ауылындағы Қайыркен Сағындықұлы атындағы орта мектебінің өзіндік тарихы бар.

Айрық мектебі сұрапыл соғыс жеңіспен аяқталған 1945 жылы ең алғашқы ұстаз Шаяхмет Кәріпбаевтың дәріс беруімен есігін ашқан. 1952-1953 жылдары оның Едірейге жұмысқа ауысуына байланысты Фазыл Жаманғарин ұстаздық етіпті. 1975-1976 жылы Айрық бастауыш мектебі ұлғайып, сегізжылдық, 1978-1979 оқу жылында орта мектеп болып құрылды. Қазіргі ғимаратының іргетасы 1975-1976 жылы қаланды. Орта мектептің алғашқы директоры **Ахмедия Сүлейменов** болды. Ұстаздар Балта Сүлейменов, Фазыл Жаманғарин, Айман Мұхамедиярова, Айман Мұқаева, Арман Тиыштыбаев, Орынтай Қыстаубаева, Рымбек Сүлейменовтер ұзақ жылдар еңбек етті. 1976 жылы шалғай қыстақтар мен ауылдар балаларына арнайы интернат ашылып меңгерушісіне Р.Сүлейменов тағайындалды. 1978-1979 жылдары интернат 70 балаға арналған жаңа ғимаратқа ие болды.

1975-1981 жылдары **Ахмедия Сүлейменов**, 1982-1985 жылдары **Қаратай Шарипов**, 1985-1991 жылдары **Бопан Атанбаев** басқарған мектепті қазір **Мейрамбек Кенжебеков** бастап келеді.

1999 жылы мектепке белгілі журналист, публицист, аудармашы Қайыркен Сағындықұлының есімі берілді.

Аққора мектебі

1946 жылы «Совет» колхозында алғашқы бастауыш мектеп ашылған-ды. Мектептің алғашқы мұғалімдерінің бірі, «Аққораның» тұрғыны Мақашева Рәтайдың айтуыша Қарқаралы педтехникумын бітірген Мақашев Есберген, Мергенбаев Құрмаш, Ақбөкеев Нұрмағанбеттер мұғалімдік қызметтерін атқарған.

Мектеп 1947 жылы жеті жылдық мектеп болып құрылыпты. Оның алғашқы директоры **Тілеукұлов Зейнолла**. 1947-1953 жылдары ауданға танымал ұстаздар - Жүкібаев Ыбырайымхан, Мақанова Нұржамал еңбек етті. 1953 жылғы 15 қыркүйектен **Ділдәбеков Айтпай** мектеп директоры болып тағайындалып, «Қазақстан Республикасының білім беру ісінің озаты», Құрмет грамотасы, «Соғыс және еңбек ардагері» медальдарымен марапатталды. Осы жылдары Бөдесов Мұздыбай, Халықбергенев Ыбырахым, Түсіпбеков Омар, Ахметова Руза, Шалқарбаева Мәкен сынды ұстаздар ширек ғасыр еңбек етті. 1961-1968 жылдары **Бекешов Нақыпбек**, 1968-1975 жылдары **Әзімханов Жолжаксы Адамбайұлы**, 1975-1980 жылдары **Шәймерденов Кәмеш**, 1980-1993 жылдары **Есімжанов Шаншар** мектептің директоры болды.

1969-2005 жылдарда «Аққора» мектебін бітірген түлектер еліміздің әр саласында еңбек етіп жүр.

«Аққора» алыптарды түлетіп ұшырған құтты қара шаңырақ. Бұл мектепте оқыған әрбір оқушының мәңгі ізі, өнегесі бар.

Жарлы ауылының мектебі

Жарлы ауылының № 9 орта мектебі өзіндік тарихы бар іргелі білім ордаларының бірі. 1950 жылдары 7 жылдық, 1960 жылы 8 жылдық мектеп болып құрылған. Мектепте әр ұлттың балалары оқығандықтан сабақ орыс тілінде жүргізілген.

Мектеп директоры болған **Вальтер Васильевич Диммель** өз сөзінде: «*В самом поселке с 1957 года я работал директором школы и за два года добился через Совет министров Казахской ССР разрешения на строительство здания школы*», - деп есіне алады [42, б.96]. Бұл мектеп 1972 жылы орта мектепке айналды. Сол уақыттар аралығында 940 мектеп түлектер бітірді. Оның сегізі алтын, сегізі күміс медальмен аяқтап, 143-і аудандық, облыстық мақтау грамоталарымен марапатталды. Мектеп мұғалімдері ұжымынан 5 ұстаз «Қазақстан Республикасы білім беру ісінің үздігі» белгісімен, көптеген ұстаздар аудандық, облыстық мақтау грамоталарына ие болды.

Әр жылдары мектептің директоры болғандар: **Байдүйсенов Тасқынбай Байдүйсенұлы** (1962-1967 жж.) 40 жыл ұстаздық қызмет еткен; **Абдрахманов Саулехан Абдрахманұлы** (1967 - 1977 жж.) жоғары санаттағы физика - математика пәнінің мұғалімі, Қазақстан Республикасы білім беру ісінің белгісімен марапатталған; **Сапаров Сағынбай Сапарұлы** (1977-1982 жж.) жоғары санаттағы орыс тілі мен әдебиет пәнінің мұғалімі, Қазақстан Республикасы білім беру ісінің үздігі белгісімен марапатталған; **Тапенев Манат Ахметұлы** (1982-2000 жж.) 1975 жылдан бастап осы мектепте тарих және қоғамтану пәндерінен сабақ берген.

Ұзақ жылдар бойы мектепте қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімі жоғары санатты, ұлағатты ұстаздардың бірі, аудандық, облыстық құрмет грамоталарымен марапатталған Нұртанова Күләш Касымқызы; орыс тілі мен әдебиет пәнінің жоғары санатты мұғалімі, Қазақстан Республикасы білім берудің үздігі, ұзақ жылдар бойы директордың оқу ісінің орынбасары қызметін атқарған Хасенова Марияш Кабжановна; дене шынықтыру пәнінің мұғалімі, Қазақстан Республикасы білім беру саласының үздігі, жоғары санатты ұстаз Кениг Владимир Густавович; орыс тілі мен әдебиет пәнінің мұғалімі, I санатты ұстаз, аудандық, облыстың білім беру департаментінің «Құрмет грамотасымен» марапатталған Каримова Күлкен Зұлхарнаевна; тарих пәнінің мұғалімі Бейсеналин Төлепберген Тоқабаевич; орыс тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі Қарымсақова Майра Абдрахманқызы тәрізді мұғалімдер жұмыс істеген.

№ 6 Тегісшілдік орта мектебі

Тегісшілдік орта мектебінің тарихы сонау 1950 жылдардан басталады. Алғашқыда Сталин колхозында Тегісшілдік жеті жылдық мектебі болып құрылған.

Мектептің алғашқы директоры **Рахметбек Мергенбаев**, оқу ісінің меңгерушісі Қантарбеков Касен деген кісілер. Мұғалімдері: Қуандықова Құсни, Омаров Зейнолла, Бұғыбаев Мақұлбек, Ажақанов Түсіп, Барақов Қанапия, Наурызбаев Тұрсын болды. Бүгінде марқұм болған бұл кісілердің есімдері білім дәнін алғаш балалардың санасына себуші ретінде ерекше құрметпен аталады. Бұдан кейін мектеп ісінің ілгері дамуы, өсіп өркендеуі, тәрбие ісінің нәтежиелі болуына төмендегі мұғалімдер қауымы ерекше еңбегі етті. Олар: Дүйсебеков Әйіп, Мұқашев Қаппас, Ниханбаев Рахметолла, Нүриева Қалимаш, Каримов Манаш, Қосылбеков Төлеубай, Байдүйсенов Тасқынбай, Бейсенов Камел, Бейсенова Рива, Жексенбаева Мaken, Мусин Тұрсын, Смағұлова Зейнегүл, Рахметова Күләш, Булгакова Мария, Рақышева Күләнда, Никитина Галя, Кустова Вера, Садуақасова Рымбала, Кенжебеков Рысбай, Мұқтаров Серік т.т. Өкінішке орай олардың да кейбірі марқұм болса да көздері, салып кеткен сара жолдары жалғасып жатыр.

Мектеп 1960 жылы Сталин атындағы колхоздың сегіз жылдық мектебі болып қайта құрылды. 1962 жылдың қыркүйегінде Бесоба совхозына қарасты

Тегісшілдік мектебі деп аталды. 1966 жылы қыркүйекте Тегісшілдік сегіз жылдық мектебі орта мектеп болып қайта құрылды.

1964-1984 жылдары мектеп директоры болған **Бейсенов Камел** ерекше еңбек етті. Оның табандылығы, іскерлігі, ұйымдастырушылық қабілеті, педагогикалық ұжымының, ауыл адамдарының еңбегі нәтижесінде мектептің материалдық базасы жақсы жабдықталынып, ұжым қатары көптеген мамандармен толықтырылды. Осы күндері олардың көбісі құрметті еңбек демалысындағы зейнеткер ұстаздар. Атап айтқанда, Батқұлдина Алтын, Сапаров Сағынбай, Бостыбаева Рая, Берікболова Күләш, Смакова Нұртай, Мусин Тұрсын, Каримов Манаш, Көккозов Тәңірберген, Бекзатова Жамал, Ермағанбетова Балкен, Өмірзақова Қайыржан, Нұрмағанов Сабыр, Аманжолов Серік т.т.

Мектепте «Қазақстан білім беру ісінің үздігі» белгісінің иегерлері: Ажаханов Түсіп, Бұғыбаев Мақұлбек, Бейсенов Камел, Каримов Манаш, Сапаров Сағынбай, Алдажұманов Ғайнолла, Тапенов Манат мұғалімдер жұмыс істеді. Сонымен бірге Қазақ ССР білім беру министрлігінің грамотасымен марапатталған Мусин Тұрсын, «КСРО білім беру ісінің үздігі» белгісінің иегері Батқұлдина Алтын, «Аға мұғалім» атағының иелері Төлепбергенова Нұрбала мен Берікболова Күләш тәрізді ұстаздар еңбек етті.

Еңбек жолдарын Тегісшілдік мектебінде бастап, осы мектепте, сонымен бірге Қарқаралы ауданының басқа да мектептерінде мектеп директоры лауазымын абыроймен атқарған ұстаздар болды. Олар: **Мергенбаев Рахметбек** - 1950-1953 жылдары Тегісшілдік жеті жылдық мектептің, **Жолдасбаев Зинат** - 1953-1957 жылдары және 1961-1964 жылдары Тегісшілдік мектебінің, ал 1974-1982 жылдары Нұркен атындағы № 10 орта мектебінде директор болды. Тегісшілдік мектебінде **Байдүйсенов Тасқынбай** 1957-1959 жылдары, **Жұманбаев Азанбай** 1959-1961 жылдары, **Бейсенов Камел** 1964-1985 жылдары, **Сапаров Сағынбай** 1985-1993 жылдары, **Ибраева Сания** 1993 - 1996 жылдары, **Алдажұманов Ғайнолла** - № 14 Жақып Ақбаев атындағы орта мектебінде, **Тапенов Манат** - № 9 Крупская атындағы орта мектебінің директоры болды.

Ақбай-Қызылбай мектебі

Кент тауының қойнауында Ақбай-Қызылбай ауылы орналасқан. Осы ауылдың мектебінің өзіндік келбеті мен тарихы бар. 1953 жылы бұрынғы «Шатырағаш» және «Фрунзе» колхоздарын біріктіргенде орталығына Ақбай-Қызылбай мекені таңдалыпты. Көнекөз қариялардың айтуынша 1951-1952 жылдары бұл орталықтан 4-5 шақырымдағы «Күсмұрын» қыстағында алғашқы 4 жылдық бастауыш мектеп ашылыпты. Сол жылдары бұл мектепте Әбеуов Рәптай, Искаков Қапан, Барманкұлов Шайкен ұстаздық етіпті.

1955 жылы бастауыш мектептің негізінде жетіжылдық мектеп интернат құрылды. Алғашқы директоры **Кәрім Ақмаев** «Қазақ КСР халық ағарту ісінің үздігі» атанған екен. Ол мектепті іскерлігі, білікті ұйымдастырушылығымен басқарып, мектеп ауласын ағаш та отырғыздырған, 1967 жылға дейін директор

қызметін абыроймен атқарды. Мектептің жанынан интернат үйі, спорт залының іргетасын директордың орынбасары Ахметкәрімов Әділ бірге қаласқан. Мектептің қаз тұрып, білім ордасы болуға Кеншібаев Сейдіғали, Бөдесов Мұздыбай, Барманқұлов Шайкен, Ақылбеков Қаймолла, Асылбеков Мәрзия, Тоғанбеков Мырзахан, Сланбеков Төлеуғазы, Сланбекова Дәкен, Әкімбеков Зейнолла, Қонысбаев Болат, Әліпбеков Баукен тәрізді ұстаздар зор үлестерін қосқан. Байманқұлов Шайкен, Ақылбеков Қаймолла, Тілеуқұлов Зейнолла Ұлы Отан соғысына қатысып қайтқан майдангер ұстаздар еді. Қонысбаев Болат, Тоғанбеков Мырзахан, Тілеуқұлов Зейнолла, Байманқұлов Шайкен сынды ұстаздардың еңбектері жоғары бағаланып, «Қазақ КСР халық ағарту ісінің озаты» атағы берілді. 1967 жылы мектептің директоры болып **Зейнолла Әкімбеков** тағайындалды.

1968 жылы мектептің қазіргі үйі салынып, сегіз жылдық мектеп мәртебесін алды. Жаңа құрылған мектепке басшы болып **Рақыш Жақсыбаев** бастаған жаңа кадрлар келді. Олардың қатарында Қабиева Валя, Әсенова Еркінбике, Шөкеева Зәбира, Жұмашева Марал, Ұнтақбаева Рымкүл, Өндімбаева Оркен, Абдрахманов Сәулехан, Қалиев Тишкен, Абдрахманова Қадияша, Татынбаев Жұмақан, Татынбаева Жаңылған бар еді. Осы ұстаздардан ұзақ жылдар ұстаздық еткен Рымкүл Нәбиқызына «Қазақ КСР халық ағарту ісінің үздігі» атағы беріліп, Татынбаев Жұмақан, Татынбаева Жаңылған облыс, аудандық білім беру мекемелерінің мадақтамасымен марапатталды. 10 жыл мектепке басшылық жасаған Әкімбеков Зейнолла «Аға мұғалім» атанды. Сөйтіп, Талды ауданы ашылғанда мектеп № 9 сегіз жылдық мектеп болып өзгертілді,

1977 жылы мектеп басшылығына Құрмашов Рымбек келді. Ол өзі директор болған жылдары мектеп үйін безендіруге көп көңіл бөлді. 1980 жылы мектепке директор болып **Тұрағұл Сүлейменов** тағайындалды. Ол ұжымға қатал талап қоятын, іскер басшы болып мектеп жанынан шопандардың балаларына арнайы жаңа интернат үйін салдырды.

1988 жылы Талды ауданы Қарқаралы ауданының құрамына енуіне байланысты мектеп № 24 орталау мектеп болып өзгерді. 1988 жылдан мектепке директор болып **Ержан Сланбеков** тағайындалды, мектеп 9 жылдық білім ордасына ауысты.

Жас ұрпақты біліммен талмай қаруландырып, өмірге жолдама берген Рақымбаева Рымкүл, Оразбекова Зәмзәгүл, Сәрсенбаева Зәуре, Жармақашова Зәбира, Сланбеков Ержан облыстық білім беру басқармасының, Қонысбаев Дәулет, Қабиева Сайрангүл аудандық білім беру бөлімінің «Құрмет грамотасымен» марапатталды.

Мектеп ұжымы жас ұрпаққа тәлім - тәрбие, тиянақты білім беру ісіне ынта жігерлерін аямай еңбек етеді.

Шөптікөл мектебі

Шөбі шүйгін Шөптікөлдің бауырайындағы № 39 негізгі мектебі 1953 жылы Егіндібұлақ ауданы Шарықты селолық округінде «қазақ-орыс» тілді жетіжылдық мектеп болып ашылған.

Ол кезде Шөптікөлде геологиялық барлау бригадасы жұмыс істеп, әр түрлі ұлт өкілдері тұрған-ды. Сондықтан мектепте 4 орыс, 3 қазақ кластары болды. Мектептің алғашқы директоры **Серікбай Ашықбаев**, кейін **Кенжебек Сыздықов**, **Төлеутай Сартымбаев**, **Дәкен Қабанбаев** (1967 жылдары), **Жақсылық Төкенов** (1969-1972 жж., 1974-1979 жж.), **Олжатай Мұсаев** (1972-1974 жж.), **Болатбек Омаров** (1981-1983 жж.), **Батқұл Мауин**, **Қанапия Оспанов**, **Бақыт Сейтжанов** (1989-1996 жж.), **Мейрамгүл Оспанова** директор болып жұмыс атқарды. 1997 жылдан әкесінің ізін жалғастырып, мұрагері **Манарбек Мауин** мектепке басшылық жасап жүр.

Мектеп 1961 жылдан «Ленин» атындағы сегіз жылдық, 1989 жылы Шөптікөл орталау, 1997 жылы Шөптікөл негізгі мектебі болып мәртебесін бірнеше рет өзгертті.

Қазір мектепте 15 ұстаз қызмет етеді, жоғары білімді ұстаз он, екеуі аяқталмаған жоғары, үшеуі арнаулы орта білімді, 6 ұстаз I санатты, 6 ұстаз II санатты ұстаздар болып, сапалық құрамы жетілген. Алайда бүгінде бұл мектеп бала санының аздығына байланысты жабылып қалды.

Қарағайлының № 17 орта мектебі

Қарағайлы кен орнындағы № 3 жеті жылдық аралас мектептің негізі 1953 жылы қаланған, директоры **Бөпежан Нөгербекұлы Иманқұлов** болған. № 17 орта мектебі 1963-1964 оқу жылында бой көтерген. Мектептің ашылған уақыты 1964 жылдың 14 қаңтары деп есептеледі. Алғашқыда аралас мектеп болып құрылған оқу орнында 40 шақты мұғалім, 500-ге тарта оқушы болған.

Бұл мектептің алғашқы директоры **Кәкібай Копалов**, өндіріс ісінің меңгерушісі Бейсенбаев Шаймұрат, оқу ісінің меңгерушісі А.И. Костенко еді. 1966-1967 оқу жылдары мектеп директоры Байдүйсенов Тасқынбай, орынбасарлары Костенко А.И., Рақымжанов Б.Р. өндіріс ісінің меңгерушісі Ж.И. Ибрагимова болды.

1977 жылы Қарағайлы поселкасы Талды ауданының орталығы болып, № 3 орта мектеп № 2 орта мектепке ауысты. Аралас мектептер екіге бөлінді: поселкадағы жаңа типті құрылыс салынып бітуіне байланысты орыс сыныптары № 1 мектепке көшіріліп, № 2 мектеп қазақ мектебіне айналды.

1977-1978 оқу жылында № 2 қазақ мектебінде директоры болып Ж.И. Ибрагимова, оқу ісінің орынбасары Мұзбалақова Т., Рымбаев М.Р., тәрбие ісінің орынбасары Махметова Қ.М. қызмет атқарды.

1979-1985 жылдары мектеп директоры Құрмашев Р.Қ., оқу ісінің орынбасары Хасенова Қ.Х., тәрбие ісінің орынбасары Митхатова Г.М.; 1985 жылы мектеп директоры Біржанова М.Б.; орынбасары Хасенова Қ.Х., 1986 жылдан мектеп директоры Исин К., орынбасары Хасенова Қ.Х.; 1989 жылы мектеп директоры Мұхтаров С.М. болды. 1990 жылдан бастап мектеп директоры болып Кенжеғали Қ.Р. жұмыс жасады. Оның орынбасарлары Хасенова Қ.Х., Сатыбалдина Г.Ш., Ысқақов М.Т., Кәріп С.М., Смакова Г.А.

1990-1991 оқу жылында Талды ауданының тарап, Қарқаралы ауданы қайта құрылуына байланысты № 2 орта мектеп № 17 орта мектеп болып өзгертілді. 1998 жылы мектеп директоры болып Арыстанбеков Е.А. тағайындалып, ол 2001 жылға дейін осы қызметті атқарды. Орынбасарлары Хасенова Қ.Х., Абайдуллина Р.М. болды.

Мектеп тарихында көптеген ұстаздар еңбек жолын бастап, мыңдаған шәкірттердің жүрегіне жол тауып, білім нәрін берді. Олар: Вебер Л.И., Сумина А.ҚОР, Бугаева Е.П., Байдүйсенов Т.Б., Третьяков П.П., Вольф О.А., Никитенко О.И., Әбдікәрімов Е.Б., Потехина Т.А., Мамбетова Р.А., Рымбаев М.Р., Растягаева М.П., Жақсылықова М.А., Байбатыров М.Б., Третьякова Р.К., Зайцева Л.С., Аскеев С.Н., Досымбекова Б.Ш., Ләмбеков Е.И., Ботова Н.Н., Иманқұлова Х.И., Қасымжанова Ш.К., Мұзбалақова Т.М., Омарбекова Ш.О., Махметова Қ.М., Игенбаев К.Қ., Масленникова Е.М., Сүлейменова С.Т., Рахымбаева Н.Ш., Өтепбергенова Ш.Ө., Ткачук Г.А., Карманович З.И., Тәжібаев Н.Т., Ибрагимова Ж.И., Жәнібекова Ж., Қойшығарина Ә.Қ., Қабдырахманова С., Жақанова Б.Ж., Доғалова М.Д., Төлегенова Б.Н., Сейітқазин С., Мұхтаров С.М., Кенжебергенова Р.К., Ермағанбетова Б.М., Абайдуллина Р.М., Хасенова Қ.Х.

Мектеп тарихынан ұлағатты ұстаздар Ләмбекова Күлнәрайым Ләмбекқызы, Молдақашева Рысбала Молдақашқызының алатын орындары ерекше.

Молдақашева Рысбала Молдақашқызы 1922 жылы дүниеге келген. 1941 жылы Қарқаралы қаласындағы педагогикалық училищені тәмамдап, 1941-1946 жылдары Калинин ауыл советінде математика пәнінен мұғалімі, 1946-1948 жылдары Қайнарбұлақта мұғалім, 1951-1979 жылдары Қарағайлыда бастауыш сынып мұғалімі болып қызмет етті. Ол «За доблестный труд», «Ұлы Отан соғысының 20 жылдығы», «Ұлы Отан соғысының 40 жылдығы», «Ветеран труда» медальдарының иегері. 1976 жылы «Қазақ тілі жаттығулар жинағы» атты жаңа программа мен көп жылдық педагогикалық еңбегінің оқулығы шыққан еңбегі үшін Ленин орденімен марапатталған. 25 жыл Қарағайлыда, ГРП-де бастауыш партия ұйымының хатшысы болып, 1979 жылы дербес зейнеткер атанды.

Ләмбекова Күлнәрайым Ләмбекқызы 1928 жылы 20 наурызда Жамбыл совхозы Милыбұлақ бөлімшесінде дүниеге келген. Әкесі Ләмбек Қарқаралы қаласындағы халық театрында әртіс, шешесі сауыншы болыпты. Көп балалы отбасында тәрбиеленген. Бауырлары Сапарғали Ләмбекұлы атақты жазушы-журналист, ал Рымғали Ләмбекұлы Қарағайлы елді мекенінде дәрігер болып қызмет істеген.

К. Ләмбекқызы 1944 жылы Қарқаралы қаласындағы Абай атындағы педучилищеге түсіп, оны 1946 жылы бітіріп, «Жаңабет» колхозында бастауыш сынып мұғалімі болып еңбекке араласқан. Еңбек жолдарын бұрынғы Нұркен жеті жылдық мектебінде, «Ұзынжол» бастауыш мектебінде (кейіннен осы мектептің меңгерушісі болды), 1952 жылы семья жағдайына байланысты Қарағайлыдағы № 2 мектепте қызмет еткен. Ол 1959 жылы II дәрежелі «Ана

медалі», 1966 жылы ҚазССР «Халық ағарту ісінің озық қызметкері» белгісімен марапатталған. 1967 ж. «Қазақстан мектебі» журналының № 2, 12 нөмірлерінде «Екінші класта буын және тасымал тақырыбын оқытудағы іс - тәжірибемен» деген баяндамасы басылып шықты. Мұғалімдердің облыстық ІІ конференциясы, ІҮ съезінде делегат болды. 1977 жылы «Аға мұғалім» атағы берілді. 1978 жылы зейнеткерлікке шыққан.

ҚазССР халыққа білім беру ісінің үздіктері: Ш. Омарбекова, Л. Вебер, Ж. Ибрагимова, Қ. Махметова, С. Сүлейменова, Р. Игенбаева, К. Игенбаев, М. Рымбайұлы, Ш. Галин мектеп мақтанышы.

Қарағайлының орыс мектебі

Қарағайлы кен орнының ашылуына байланысты 1953 жылы жетіжылдық мектеп өз жұмысын бастады. Оның директоры болып **Қайдар Абдрахманұлы Смағұлов** тағайындалды. 1958 жылы алғашқы түлектерді шығарды.

Қ.А. Смағұловтың кезінде бұл мектеп Қарағанды облысындағы үлгілі мектептердің бірі болды. Облыстық халыққа білім беру басқармасы Қ.А. Смағұловты үздік маман ұстаздардың бірі ретінде Қарағандыға жібереді. Осында ол 1961-1963 жылдардың аралығында № 2 мектеп-интернат директоры болып қызмет атқарды. Бұл мектеп те білім беру жүйесіндегі үздіктердің біріне айналып, Қ.А. Смағұлов Қарағанды педагогикалық институтына жұмысқа шақырылды. 1963 жылдың қыркүйегінен бастап аталған институтта КСРО және Қазақстан тарихы кафедрасының ассистенті болып жұмыс істейді. 1965 жылдың 15 қазанынан Қазақ мемлекеттік университетінің аспиранты. 1968 жылдың тамызынан аға оқытушы, 1971 жылдан ҚарПИ-дың КПСС кафедрасының доценті міндетін атқарды. 1970 жылы кандидаттық диссертациясын сәтті қорғап, тарих ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алды. Диссертациясының тақырыбы Қазақстан Республикасындағы өнеркәсіптің қалыптасуындағы бұқаралық ақпарат құралдарының рөліне арналған. Сондай-ақ ол докторлық диссертациясы жұмысымен айналыса бастады.

Қ.А. Смағұлов ҚарПИ-де жұмыс істеген кезінде дайындық бөлімінің деканы, факультеттің партия ұйымын басқарушы болды. Өкінішке орай, ол 1978 жылы 4 сәуірде кенеттен қайтыс болды. Бірақ өзі өмірден өтсе де, оның педагогика мен ғылым бағытындағы сара жолдарын ұрпақтары жалғастыруда.

Қ.А. Смағұловтан кейін Қарағайлы орта мектебі № 3 орта мектеп деп аталды. Бұл кезде мектеп аралас болатын. Оның бірінші директоры Копалов Кокенбай Омарович еді.

Бұл мектепте Талкенбай Сулейменович Сулейменов, Абдыкаримов Ебентай Бопанович, Сулина Ибраимова Татьяна Павловна, Молдакашева Рысбала Молдакашевна, Карманович Зоя Ивановна, Часовитина Тамара Петровна, Оспанов Уалит Оспанович, Романова Нина Васильевна, Хамзина Жамал Ибрагимовна, Абишева Валентина Дмитриевна, Сулейменова Светлана Талкенбаевна, Вера Токеновна Абишева, Зайцева Лидия Самойловна, Ткачева

Галина Ахметгалиевна, Канафин Толеухан, Рахимжанов Бекен Рахимжанович, Жаксылыкова Майра Абдрахмановна, Молдакашева Тиштик Молдакашевна, Рахимов Кадыргали, Игенбаева Раушан Аубакировна, Игенбаев Кокен Куржембаевич, Рымбаев Магау Рымбаевич, Касымжанова Шарбат Каюповна, Киясов Кази Казиевич, Толегенова Бахыт Нургалиевна, Омарбеков Шакежан Омарбековна, Серик Несипханович, Лямбекова Кулькен Лямбековна, Садвакасова Нуржамал, Бордак Людмила Николаевна деген мұғалімдер жұмыс істеді.

1976 жылы жаңа - № 16 орта мектеп ашылды. Оның бірінші директоры **Тасқынбай Байдүйсенұлы Байдүйсенов** болды. Бұл ұжымда 110 мұғалім жұмыс істеді, 1800 оқушы білім алды. Үлкен педагогикалық ұжымда әр жылдары Костенко Антонина Ильинична, Хамзина Жамал Ибрагимовна, Карманович Зоя Ивановна, Елеусизова Куляш Ахметбековна, Аристанбеков Елбосын Аканович, Абайдуллина Роза Мукановна, Ткачева Галина Ахметгалиевна, Гаврилова Валентина Анатольевна, Альмаганбетова Улан Алимбаевна, Альмаганбетова Шарбан Алимбаевна, Томкус Василий Николаевич, Шымырбаева Кульпаш Шымырбаевна, Махметова Кундыз Махметовна, Абдрахманова Майра Абдрахмановна, Бевер Лина Ивановна, Зверева Нина Андреевна, Игенбаева Сауле Какимовна, Абдыкаримова Дина Ебентаевна, Мухаметкалиева Культай Мухаметкалиевна, Жаксылыкова Гульнар Бейсеновна, Тулупов Вячеслав Михайлович, Оспанова Катаина Толеухановна, Ералинов Елемес Каппарович, Карнаухов Анатолий Васильевич, Альдикенова Нагима Жакановна, Мақаш Орынжан Мухатаевна, Жаксылыкова Сауле Амантаевна, Хасенова Гульнар Кабышевна, Сайдина Ляззат Жумахановна, Аникаева Наталья Владимировна, Тулупова Ирина Васильевна, Карнухова Лилия Владимировна тәрізді мұғалімдер жұмыс істеді.

1978-1981 жылдардың аралығында **Рысбек Темірбайұлы Жұмадилов** № 16 мектептің директоры болды.

Рысбек Темірбайұлы – мәдениеті жоғары ұстаз, парасатты, ардақты тұлға. Мұғалімдіктің рухани әлеуеті біздің өмірімізде көп нәрсені анықтайды. Бала санасында білім мен мәдениеттің бастауы ұстаздың күнделікті жұмысының шеберлігі арқылы қаланады. Рысбек Темірбайұлы осыны түсініп, үнемі соған ұмтылды. Ұстаз - мәдениетті адамның өнегесі, беделі, тәлімгері, ең жақсы қасиеттерінің алып жүрушісі болуы керек деп есептеді.

Рысбек Темірбайұлы шахматты өте жақсы ойнаған. Оның арқасында көптеген шәкірттері мен әріптестері жақсы шахматшы атанды. Мықты математик, зерделі тұлға Рысбек Темірбайұлы көптеген шәкірттері мен әріптестеріне өмірлік ұстаз ретінде естерінде сақталып қалды.

1981-1983 жылдардың аралығында № 16 мектептің директоры **Мұрат Оспанұлы Оспанов** болды. Ол керемет ұйымдастырушы және әкімші, өзіне де және қарамағындағы адамдарға талапты қоя білетін еді. Басшы ретінде ол мектепте өзінің ең жақсы ұмтылыстарын растауды іздеді, балалар қоғамындағы зұлымдық пен әділетсіздікті жойды, сол үшін күресті. Мұрат Оспанұлы адамның бойындағы жақсы қасиеттерді көре білген.

Мағзұмбаев Марат Хамзаұлы - № 16 орта мектептің төртінші директоры. Мектепті 1983-1985 жж. аралығында басқарған тұлға. Ол мектепте директор болып аз ғана уақыт жұмыс істесе де, артында жақсы естелік қалдырған басшы. Оның кезінде оқу үдерісі, мектептің материалдық-техникалық базасы жақсарды.

Мырзағұлова Халида Имантайқызы - мектеп тарихындағы жалғыз әйел-басшы. Ол өте ақылды, жан-дүниесі ерекше адам болды.

1988-1998 жылдардың аралығында мектепті **Абдыкаримов Жеңіс Қадырұлы** басқарды. Ол тәжірибелі ұстаз болды. Дүниежүзі, Қазақстан және туған өлке тарихын өте жақсы білді. Мектеп ұжымы оны қарапайымдылығы мен адамгершілігі, әділдігі мен ішкі бекзаттылығы үшін жақсы көрді. Көп сөзі жоқ, дана ұстаз қашанда әрбір адамға жалпы адами құндылықтар – адалдық, тектілік, өзіне және халық алдындағы жауапкершілік болуы керек деп есептеген. Жеңіс Қадырұлы ешқашан күш-қуатын, білімін аямай, барлығын мектеп пен балалардың игілігі үшін жұмсаған ұстаз әрі мектептің алтыншы директоры болды.

Мектепті басқарған жетінші директор **Кенжеғали Қайрат Рахымжанұлы**. Ол басшы болған жылдар 1998-2006 жылдардың аралығы. Білімі бойынша физик. Тұлғалық қасиеттері бойынша ұйымдастырушы, білгі басшы. Жеке басындағы жылдам, шапшаң, іскер тәрізді бір артық қасиеттері оған барлық жерде көмектесетін. Яғни бәріне үлгеріп жүретін тұлға болды. Аз қамтылған балаларға арналған ең жақсы аяқ-киім мен киімдерді «қолға түсіруге», шатырды қайта жабу мен жөндеу жұмыстарын ұйымдастыру, оқу үдерісін бақылау, оқытудың жаңашылдығын талқылау тәрізді мәселелердің бәріне уақыт табатын. Сонымен бірге, Қайрат Рахымжанұлы директор ретінде мейлі ол әріптес немесе оқушы болсын, оларға өз орнымен ұрысуды да, мақтауды да жақсы білетін және әрқашан Қорғай алатын. Белсенділік пен қозғалыс - оның өмірлік ұстанымы. Оның бойында әрқашан ішкі еркіндік сезімі болды. Басшы ретінде мектеп ұжымы одан қаймығып тұратын әрі құрметтейтін, оның пікірімен санасатын. Мектепті осындай тұлғалар басқарды. Оның салып берген жолын **Әкімбеков Мұратбек Зекенұлы** жалғастырды.

Қырғызия мектебі

1954 жылы КСРО-ның «Тың және тынайған жерлерді игеру» туралы қаулысынан кейін Қазақстанның бірқатар жерлерінде жаңа кеңшарлар құрыла бастады. Сол жылы Қарқаралы ауданында «Қырғызия» атты тың кеңшары картаға енді. Тыңгерлер мен кеңшар жұмыскерлерінің балаларына алғашқы бастауыш, орыс тілді мектеп ашылды. 1958 - 1959 оқу жылында мектепте қазақ тілінде оқытатын сыныптар қосылды. 1963-1964 оқу жылында мектеп жанынан малшылардың балаларына арналған 60 орынды интернат салынды. Кейін негізгі мектеп, 1967-1968 оқу жылында орта мектеп болып қайта құрылды. 1976 жылы 462 орынды жаңа мектеп ғимараты пайдалануға берілді. 1992 жылы компьютер класы ашылды. 1998 жылдан мектеп қазақ тілінде оқытып келеді.

Әр жылдарда мектеп Қарқаралы, Талды аудандық білім беру бөлімдерінің құрамында болып № 40, № 5, № 23, № 20 сегіз жылдық және орта мектеп деп аталды.

Мектепке **К.Ш. Шаекин** (1955-1961 жж.), **Л.С. Досмақов** (1961-1977 жж., 1980-1983 жж.), **Т. Канафин** (1977-1978 жж.), **Қ. Туғанбаев** (1978-1980 жж.), **М.Б. Исабеков** (1983-1990 жж.; 1991-1998 жж.), **С. Жабдыков** (1990-1991 жж.), **С.С. Сыздықов** (1998-2001 жж.) басшылық етті.

Қасым ауылы мектебі

Қасым ауылының мектебі Қарқаралы өңірінің әр тасы тұнған тарих, әр мекені құтқа толы өлкеде, аудан орталығынан 45 шақырым жерде орналасқан. Бұл ауылдағы алғашқы мектеп 1955 жылы орыс тіліндегі 2 сыныптық бастауыш болып ашылып, оған 4 бөлмелі фин үйі «оқу ғимараты» ретінде берілген дейді. Бастауыш мектепте 20-ға жуық оқушы 2 аусыммен оқытылған. Бұл алғашқы мектептің меңгерушісі де, мұғалімі де **Миних Зинайда Васильевна** деген неміс әйелі болған. 1962 жылы мектеп екі пәтерлі үйге көшіріліп, мұнда 12 мұғалім, 6 сыныпта 100-ге тарта оқушымен жұмыс жасады. Мектеп директоры қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі **Мергенбаев Мұстақым** болды. 1964 жылы алғашқы 21 оқушы 8- сыныпты бітірді. Жалпы 1963-1973 жылдары 193 оқушы сегіз жылдық білім алды. 1975-1976 оқу жылында мектеп бірінші рет оқушыларына орта білім туралы аттестат тапсырды. 1974-2006 жылдары 20 түлегі «Үздік куәлік» иегері атанып, барлығы 778 оқушы орта білім алды. 1955-2004 жылдардың аралығында **Миних З.В., Темірғалиев М., Мақшаев Ж., Тәңірбергенев Б., Ахметов С.** мектеп директоры қызметін атқарды.

1989-1990 оқу жылында мектеп 464 орынды жаңа типтегі ғимаратқа көшірілді.

Мектепте Қасым Аманжолов және өзге де тарихи тұлғалар жайлы көптеген тарихи құнды материалдар жинақталған.

Абай атындағы орта мектеп

Абай атындағы ауыл Егіндібұлақтың солтүстік шығысында орналасқан. 1954 жылы Қу ауданына қарасты Қазақстанның 30 жылдығы атындағы колхозының негізінде ұйымдастырылған. Орталығы Айнабұлақ селосы. Ауылдағы совхоз Абай Құнанбайұлының құрметіне аталып, орталығына ескерткіші орнатылған. Міне, осы жерде № 31 Абай орта мектебі жұмыс істеп тұр.

1957 жылы алғашқы жетіжылдық мектеп ашылып, 1958-1964 жылдары **Иманаш Тәуекелов** директор болып қызмет етті. Тың және тыңайған жерлерді игеруге байланысты құрылған совхоз болуына орай әр ұлттың өкілдері мекен еткендіктен мектеп орыс және қазақ тілінде 280-350 бала қабылдап оқытты. Сөйтіп, 1972 жылға дейін Абай орта мектебі орыс және қазақ тілді сегізжылдық мектеп болып келді. 1972 жылы **Досмағанбетова Жәмила Жансейітқызы**

директор болып тағайындалды. Мектепте 38-42 ұстаз дәріс берді. Осы жылдары мектепке жаңадан педагог кадрлар Н. Исайнова, Қ. Ахметжанова, Г. Нығыметова, аға ұстаз Л.ҚОР Теслина келіп жұмыс істеді. 1974 жылы Абай орта мектебі тұңғыш рет орыс тілді сыныптар арасында 10 жылдық бітірген түлектерін шығарып салды. 1974 жылы түлектер ауыл шаруашылығына көмектесіп, өркендету үшін «Жас жігер» еңбек бригадасын құрып, үлгі көрсетті.

1972-1975 жылдары мектеп директоры **Асқаров Тоқташ**, оқу ісінің меңгерушісі Ақпаров Манап болды. Кейінгі жылдары оқу ісінің меңгерушісі қызметін Жакупова Фатима, Асқаров Серік, Дүйсенбекова Гүлбану, Мұхаметжанова Балдырған атқарды.

1975-1980 жылдары мектепті директор **Смағұлов Жәніс**, 1980-1991 жылдары **Әубәкіров Зәрубай** басқарды. Бұл жылдары Теміртау металлургия комбинаты шефтік көмек беріп, 3 қабатты, 464 орынды типтік мектеп салып, 1986 жылы пайдалануға берілді. Мектеп жаңа талаптарға сай шеберхана, асхана, спорт және актив залы, компьютермен жабдықталды.

Теректі мектебі

Теректі ауылының іргетасы 1960 жылы қаланып, келесі жылы «Қазақстанның 40 жылдығы» атындағы совхоз болып құрылды. Алғашқы сегіз жылдық мектеп оқушылырға есігін айқара ашып, білім ордасын математика пәнінің маманы **Ақыш Сермағанбетова** басқарды. Бұл мектепте 1953 жылдан Қарқаралы педучилищесін бітірген, Ұлы Отан соғысының ардагері, «ҚР халық ағарту ісінің үздігі», «Еңбекте үздік шыққаны үшін», «Лениннің туғанына 100 жыл» медальдарының иегері, бұрынғы Егіндібұлақ ауданына қарасты бірқатар ауылдардың мектептерінде ұстаздық, басшылық қызмет атқарған Темір Исайнов ақсақал жемісті еңбек етті.

1964 жылы мектеп басшылығына **Зәрубай Әубәкіров** келіп, киелі шаңырақ 1974 жылы Энгельс атындағы орта мектеп дәрежесіне ие болды. Осы жылдардан ұзақ уақыт бастауыш сынып мұғалімі, бастауыш мектеп меңгерушісі болып қызмет еткен Қанат Ысқақовтың ерен еңбегін атап өтуге болады.

1975 жылы мектепті алғаш рет 28 түлек бітіріп, олардың 16-сы жоғары оқу орындарына қабылданды.

1979-2004 жылдары мектеп директорлары **Олжатай Мұсаев, Ғабдолла Смағұлов** болды.

1988 жылы 3 қабатты, 464 орынға арналған мектеп ғимараты пайдалануға берілді.

Білім ордасында зейнеткер ұстаздар Күлпаш Көпішева, Күләйім Жұмаділова, Еркін Қосшығұловтар «ҚР білім беру ісінің үздігі» болып танылды. Әділәш Тәуекелов, Рымкеш Даулетова, Нұрғайша Адишева, Еркін Көпішев, Дакен Смагулова, Сұлуқас Қоспабаева, Гүлбаршын Рахманова, Балтабек Ашықбаев облыстық «Құрмет грамотасының» иегерлері болды. Ауыл

азаматтары химия, биология пәні мұғалімі Күлпәш Шымырбаева, қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі Ораз Жұмаділов, математика пәні мұғалімі классикалық күрестен КСРО спорт шеберлігіне кандидат Болатбек Омаровтардан тәлім-тәрбие алғанын мақтаныш тұтады.

Татандағы орта мектеп

Қарқаралы ауданы орталығынан шалғайда орналасқан жарты ғасырға жуық тарихы бар Татандағы № 23 орта мектеп алғашқыда 4 жылдық бастауыш мектеп болып 1964 жылы құрылған. Арнаулы мектеп үйі болмағандықтан балалар совхоз конторының бір бөлмесінде оқыды. Мектепке әр сыныптағы 14 оқушы тартылды. Төрт сыныпты бөліп оқытатын мектептің меңгерушісі **Ибраев Қайырбек** тағайындалып, 1967 жылға дейін 4 сыныпты да жалғыз өзі оқытты. Бұл уақыттар ішінде совхозда халық саны да көбейді.

1966-1967 оқу жылында бастауыш мектеп сегіз жылдық мектепке айналды. Сегіз жылдық мектеп болған соң Баймағанбетов Балтақай, Тайтөлеуов Жолкен, Рахымбаева Нәзікен, Бурабаева Аймаш, Шымырбаева Бақыт сынды мұғалім кадрлар да келе бастады. Мектеп директоры болып Ибраев Қайырбек тағайындалып, мектептегі оқу-тәрбие жұмыстары алға басты. Оның осы еңбектері елеусіз қалмай, 1970 жылы «Қазақ ССР халық ағарту ісінің озық қызметкері» белгісі, «Еңбек ардагері» медалімен марапатталды, ал 1977 жылы «Аға мұғалім» атағына ие болды. Сөйтіп Ибраев Қайырбектің есімі № 23 орта мектептің негізін қалаған алғашқы ұстаз, мектеп директоры болып білім ордасының тарихына жазылды.

Осы мектептегі оқушыларға саналы білім, өнегелі тәрбие берген бастауыш сынып мұғалімі Шымырбаева Бақыттың еңбегі зор болды және сол еңбектері үшін «Құрмет белгісі» ордені, «Қазақ ССР-і халық ағарту ісінің озық қызметкері» белгісімен марапатталды.

1975-1976 оқу жылында мектеп орта мектеп болып құрылып, жаңа екі қабатты ғимаратқа көшіп, келесі жылы алғашқы түлектерін ұшырды.

1977-1989 жылдары мектепке **Омашев Аман** басшылық етті.

Омашев Аман 1969 жылы Қарағанды қаласындағы мұғалімдер институтын бітіріп, еңбек жолын осы мектепте директордың оқу-тәрбие ісінің орынбасары және физика пәнінің мұғалімі болып бастады. Өмірінің ширек ғасырдан астам бөлігін саналы ұрпақ тәрбиелеуге арнаған, мектептің гүлденуіне зор үлес қосқан, жас ұстаздарға ақыл-кеңесін, тәжірбиесін үйретуден жалықпаған ұстаз болды. Іскер басшы ретінде мектеп жанында шеберхана үйін, спорт, әскери алаңды жабдықтауға зор еңбек етті.

Омашев А. қызметі өзгергеннен кейін, оның орнына 1989 жылдың қараша айында мектеп директоры болып, Қарқаралы ауданы оқу бөлімінің бұйрығымен, оқу ісінің меңгерушісі болып жұмыс атқарған **Жасқайрат Қашағанов** тағайындалды. Ж.Қашағанов мектеп директоры болған жылдары мектептің эстетикалық талапқа сай жабдықталуына басты назар аударды. Мектепте компьютер, сызу, сурет, ән және музыка кабинеттері жабдықталды.

Оқу-тәрбие жұмысын жетілдіру, дарынды оқушылармен жүргізілетін жұмыстарды жандандыру, мұғалімдердің шығармашылықпен жұмыс жүргізуіне жағдай жасау, мектептің материалдық базасын нығайтуда елеулі жұмыстар жүргізді.

1995 жылы сәуір айында Қашағанов Жасқайрат «Темірші» селолық округі әкімі болып тағайындалды да мектеп директорына директордың оқу-тәрбие ісі жөніндегі орынбасары қызметін атқарып жүрген **Рахымбеков Мейрам Жақыбайұлы** тағайындалып, жемісті еңбек етіп келеді. Оның басшылығымен «Ұлттық тәрбиемен сусындаған адамгершілік қасиеті жоғары, өзіндік ой талғамы бар, қазіргі заман талабына сай жан-жақты дамыған тұлға тәрбиелеу» атты проблемалық тақырыппен мектеп ұжымы қызмет атқарады.

Ынталы мектебі

1965 жылы «Ынталы» совхозы құрылып, орысша-қазақша 8 жылдық мектеп ашылды. Мектеп бір қабатты ғимаратта орналасты, директоры **Марат Нығметжанов** еді. 1975 жылы орта мектепке айналып, келесі жылы алғашқы 36 түлектерін оқытып ұшырды. Олар облыстағы мектеп бітіруші құрдастарына үндеу жолдап, ауылда жұмысқа қалып «Арай» атты комсомол жастар бригадасын құрды.

1988 жылы 3 қабатты мектеп ғимараты салынып, 30 кабинет, спорт зал, асхана, кітапханасы бар жаңа шаңырақ оқушыларға есігін айқара ашты.

Мектеп құрылғаннан бергі уақытта 1965-1993 жж. **Нығметжанов Марат Нығметжанұлы**, 1994-1997 жж. **Туғанбаев Құсайын Әмірбекұлы**, 1997-2001 жж. **Карипова Жамила Кәріпқызы** директор болды.

М. Нығметжанов, Қ. Туғанбаев, Г. Сапинова, Р. Мусина, К. Рогальская, А. Ақатаева, М. Тоқболатова, Ж. Кәріпова тәрізді ұстаздар «Қазақ ССР халық ағарту ісінің үздік қызметкері» белгісімен марапатталды.

№ 33 Балқантау орта мектебі

Бұрынғы «Балқантау» қазіргі Қарқаралы ауданының № 33 орта мектебі 1967 жылы құрылған. Ол кезде Қарағанды облысы Егіндібұлақ ауданының № 6 мектебі деп аталған.

Мектеп құрылғанынан бастап беделді ұстаздар мен білікті директорлар мектеп табалдырығында қызмет жасап, талай білікті де білімді ұрпақтарды тәрбиелеп шығарды. Олар еліміздің түкпір-түкпірінде қызмет атқарады. Ардагер ұстаздарды мектеп ұжымы ешқашан ұмытпайды. Досахметова Күлшайым, Таукелов Иманаш, Даупбаев Төкен, Сүйкебаева Хадиша, Жариков Жеңіс, Абзалбеков Төлеубек, Ешімханов Данияр, Исаков Сайлаулардың жемісті еңбектерін атап өтуге болады. Ауыл тұрғындары мен мектеп түлектері Сұлтанбеков Қабыкен, Мусина Жайнагүл, Касенов Ерсайын, Қадырова Ғазиза, Сейталиева Гүлнар, Оспанова Гүлрайхан, Коскин Жеңіс, Тұрсынбекова Райса,

Шакирова Айман, Ешімханова Шолпан, Ахметова Шолпан, Сүйіндіков Сәбитбек сынды ұстаздарды құрметпен еске алады.

Борлыбұлақ мектебі

Борлыбұлақ ауылында 1967 жылы 15 тамыз күні 3 жылдық бастауыш мектеп ашылды. Мектепте алғаш дәрісті ұстаз Илиясова Рабиға Илиясқызы берді. 1977 жылы Талды ауданының ашылуына байланысты мектеп № 20 бастауыш мектеп болып қайта құрылып, 1979 жылдан бастап Шәкенова Салиқа Балтинақызы қызмет атқарды. Жылдан жылға бала саны артып 1982 жылы 8 жылдық № 20 орталау мектеп болып тағы да қайта құрылды. Мектеп директоры болып **Мұқышев Құдайберген Мұқышұлы** тағайындалды. 1984 жылы мектеп директоры болып **Шөкеев Саят Зиядаұлы**, директордың оқу ісінің орынбасары Слямова Сәуле Зәйтінқызы тағайындалды. Бұл кісілермен қатар мектепте тәжірибелі ұстаздар да жұмыс істеді. Оқушыларға білім нәрін берген ұстаздардың еңбектері еш кетпеді. Математика пәнінің мұғалімі Қадырбаева Жанар Шаймановна Республикалық, химия пәнінің мұғалімі Әубәкірова Сәуле Әубәкірқызы, бастауыш сынып мұғалімі Илиясова Рабиға Илиясқызы, Айтжанова Бақыт Бековна, Салықбаев Саулет Ақжолтаевич облыстық білім департаментінің Құрмет грамотасымен марапатталды.

1995 жылы бала санының азаюына байланысты мектеп жабылып, № 31 бастауыш мектеп болып қалды. Бастауыш мектеп меңгерушісіне **Салықбаев Саулет Ақжолтайұлы** тағайындалып, Байжанова Назымгүл Әбдіғалиқызы, Әубәкірова Сәуле Әубәкірқызы бірге қызмет атқарды.

Салықбаев С.А. Саран қаласындағы Абай атындағы педагогикалық училищесін 1983 жылы сызу, сурет және технология пәнінің мұғалімі мамандығын бітіріп, осы пән бойынша жоғары білімді ҚарМУ-ден алды.

1983 жылы ол Талды ауданына қарасты Борлыбұлақ ауылының № 20 сегізжылдық мектебіне сызу, сурет, технология және дене тәрбиесі пәнінің мұғалімі болып қызметке орналасты. 1987 жылдан комсомол ұйымы тарқағанға дейін Борлыбұлақ бөлімшесінің комсомол ұйымында қызмет атқарған. 1985 - 1995 жылдары мектептің кәсіподақ ұйымының төрағасы, 1986-1991 жылдары тәрбие ісі жөніндегі орынбасары, 1995-1999 жылдары бастауыш мектеп меңгерушісі болып қызмет атқарған. 1999 жылдан бастап № 42 негізгі мектеп директоры болып тағайындалған. 1999-2000 оқу жылында бала санының қайта өсуіне байланысты тоғызжылдық № 42 негізгі мектеп болып ашылды. Мектеп директоры болып мектепте 26 жыл қызмет атқарған Салықбаев Саулет Ақжолтайұлы қайта тағайындалды.

Сарыобалыдағы мектеп

Ұрпағы әруақты да, киелі санап сыйынған Биата (Орта жүздің батырларының бірі Сеңкібай Оразғұлұлы) баба мен дауылпаз ақын Қасым Аманжоловтың кіндік қаны тамған қасиетті Сарыобалы жерінде 1970 жылы 3

кластық бастауыш № 41 мектебінің іргесі қаланды. Оған «Бір жеңнен қол, бір жағадан бас шығарған» ауыл азаматтары мен азаматшаларының ерен еңбектері сінді. Мектепке Ысқақов Бақтыбай үйін берген екен. Мектептің алғашқы ұстазы Саран қаласындағы Абай атындағы педагогикалық училищесін бітірген Жаманкұлова Дариға Жарқызы еді. 1972 жылы жолдамамен мұғалім Мағия Ыдырысова келді. Мектеп ашылған алғашқы жылы 21 оқушы табалдырығын аттады. 1984-1994 жылдары қызмет еткен мұғалімдер: Ибраев Қаният, Жүкібаева Бахытгүл, Есенбаева Ләззат, Райымбекова Әсемгүл болатын-ды.

1994 жылы ауыл басшысы Шахмерденов Бағдат Түшкенұлының басшылығымен ауылдың мәдениет үйінің ғимараты босатылып беріліп, № 34 орталау мектеп болып ұлғайтылды. Мектепте бала санының өсуіне байланысты мектеп ұжымы мен ауыл тұрғындарының бірлескен күшімен мектеп ғимараты жөнделді. Құрылыстың қарқынды жүріп, уақытында аяқталуына ауыл азаматтарының көмегі көп болды. Ауыл тұрғындары бір адамдай қол ұшын беріп, күн сайын әрбір отбасы тамақ дайындап 2 айдың ішінде құрылыс аяқталып, 1-ші қыркүйекте мектеп толық іске қосылды. Жыл санап педагогикалық ұжымы ұлғайып, әр пән бойынша мамандармен қамтамасыз етілді.

1970-ші жылдан бастап мектепте қырық жыл бойы **Жаманкұлова Дариға Жарқызы** мектеп директоры қызметін атқарды.

№ 34 негізгі мектепте 27 мұғалім қызмет етеді. Ұстаздардың 8-і біліктілігі жоғары деңгейдегі I санатта, 12 ұстаз II санатта, қалған 7 ұстаз жас мамандар.

Матақ ауылындағы № 15 орта мектеп

Угар селолық округінің Матақ ауылындағы № 15 орта мектеп 1976 жылы 8 жылдық орыс мектеп болып ашылды. 1991 жылы 8 жылдық орыс мектебі, 10 жылдық қазақ мектебі мәртебесіне ие болды.

Бұл мектептің директорлары: 1976-1978 жж. - **Қ.М. Бесимов**, 1979 - 1984 жж. - **Т.Б. Байдүйсенов**, 1984-1987 жж. - **А.А. Медеубаев**, 1988-1991 жж. - **Ш.И. Бесимова**, 1991-1994 жж. - **М.Қ. Еділбаева**, 1994-1996 ж. - **С.К. Мұстағұлов**, 1996 жылдан **Р.Б. Отарбаева** қызметін атқарды.

Мектептің ардагер ұстаздарының бірі Омарханов Иманғали Омарханұлы білім беру саласында 40 жылдан артық уақыт мұғалім болған. Ол 1927 жылы 15- қыркүйекте дүниеге келген. 1945 жылы Қарағанды мұғалімдер институтын бітіріп, 1948 жылы алғашқы ұстаздық еңбек жолын Павлодар облысында бастаған. 1949-1954 жылдары Қарқаралы ауданының Жаңатоған ауылында сегіз жылдық мектепте директордың оқу тәрбие ісі жөніндегі орынбасары болып еңбек еткен. 1954-1958 жылдары Жамбыл совхозындағы негізгі мектепте директор болды. 1956-1962 жылдары № 13 негізгі мектепте мұғалім, 1962-1965 жылдары № 18 негізгі мектептің оқу тәрбие ісі меңгерушісі міндетін атқарған. 1965-1969 жылдары Қарқаралы қаласында № 72 СПТУ-де жұмыс істеген. 1969 - 1976 жылдары «1 май» совхозына қарасты «Беталыс» бөлімшесінің № 40 негізгі мектепте директор, № 12 орта мектепте интернат меңгерушісі қызметін де

атқарған. «Беталыс» бөлімшесіндегі негізгі мектеп жабылғаннан кейін Матақ ауылындағы № 15 орта мектепте қазақ тілі және әдебиет пәнінен дәріс берген. Иманғали Омарханұлы өзінің ұстаздық еңбек жолындағы тынымсыз еңбектері үшін көптеген марапаттаулар, алғыс хаттар, Құрмет грамоталарымен қоса Социалистік жарыстың жеңімпазы белгісіне ие болған. 1992 жылы аталмыш мектептен зейнеткерлікке шыққан.

Мектепте ұзақ жыл еңбек еткен ұстаздардың арасында бастауыш сынып мұғалімі Алмагүл Айтбекованың есімін айтуға болады.

Қаракөл ауылының мектебі

Қаракөл ауылында 1978 жылы бастауыш мектеп ашылды. Мектептің алғашқы мұғалімдері **Ғалия Алимова, Зәуре Мауина** еді. Ол жылдары небәрі 8 бала оқыды. Мектеп 1980 жылы жаңағимаратқа көшіп, бала саны өсіп № 19 Қаракөл сегізжылдық мектебі атанды. 1985 жылы селоның әкімшілік үйі болып салынған екі қабатты ғимаратты шаруашылық басшысы Мұрат Мұздыбаев мектепке босатып берді. Мектепке жасаған жақсылығы мен еңбегінің нәтижесінде Мұрат Мұздыбаев «Қазақ КСР халық ағарту ісінің құрметті қызметкері» атанды.

1980-1989 жылдары мектеп директоры болған **Мәлике Жүнісбаева** материалдық-техникалық базасы мен маман кадрлардың қалыптасуына зор еңбек сіңірді, оқыту мен тәрбие беру ісін дұрыс жолға қойып, жақсы дәстүр қалыптастыра білді.

1989-2002 жылдары тәжірибелі ұстаз, тарихшы **Сейітман Мақажанов** мектептің директоры болды. Ол мектептің педагогикалық құрамын жас маман ұстаздармен толықтырды. Оқушылардың шағын спорт залы ашылды. Онда дене тәрбиесінің мұғалімі Е. Қоржынбаев күрес секциясын ашты. Мектеп ұжымы қаракөлдік балаларға білім мен тәрбие беруде елеулі табыстарға жетті. 1992 жылы аудандық «Жыл мұғалімі-1992» байқауына қатысқан Ләззат Сатбаева ІІ орын, 1995 жылы облыстық білім беру мекемелерінің шығармашылық байқауының І орынын иеленді, кейін ол «ҚР білім беру ісінің озық қызметкері» атанды. Осы жылы мектептің директорының тәрбие ісі жөніндегі орынбасары Риза Божикова ҚР білім министрлігінің Құрмет грамотасына ие болды. 1993 жылғы аудандық «Жыл мұғалімі-1993» сайысына бастауыш сынып мұғалімі Тоты Жұмабекова қатысып, ІІ орын иеленген.

1989-1998 жылдары мектепті үзік бітірген түлектер: Мұздыбаева Меруерт және Мақажанова Айзат - күміс медаль; Ешманова Айнұр - алтын медаль иелері; Рымбекова Меруерт пен Сабитова Айжан - үздік аттестат; Арапова Гүлжан, Ахметова Бақытгүл, Мақажанова Гүлзат, Міртеміров Рахатбек - ерекше аттестат иегерлері.

Қызылшілік мектебі

Қызылшілік мектебінің іргетасы 1979 жылы қаланып, бастауыш мектеп болып ашылды. Осы жылы алғаш мектеп табалдырығын 12 оқушы аттады.

Олардың бірінші бастауыш сынып мұғалімі **Рымкүл Несіпбаева** еді. 1982 жылы жаңадан 8 жылдық орталау мектебі дәрежесіне көтерілді. Сол кезде мектепті алғашқы директор болып Оңтүстік Қазақстан облысының тумасы **Сұлтан Орынбасарұлы Орынбасаров** басқарды. Мамандығы математика пәнінің мұғалімі. Сұлтан Орынбасарұлы 1982-1987 жылға дейін қызмет атқарып, көптеген жұмыстар жасады.

1987 жылы мектеп директоры болып **Қайрат Мәсұлы Мұстафин** тағайындалды. Ол кісі оқушы санының көбеюіне байланысты мектеп ғимараты жанынан интернат ашты. Интернатта көрші «Айыр» және «Қызылшілік» ауылдары қыстақтарының балалары жатып, білім алды.

1989 жылы Мұстафин Қайрат Мәсұлы да қызмет бабының жоғарлауына байланысты қоныс аударады. Аз уақыт ішінде көптеген жұмыстар атқарған Қайрат Мәсұлына педагогикалық ұжым, ауыл тұрғындарының алғысы- шексіз. Одан кейін мектеп директоры болып **Серғазы Тауекелов, Нұрлан Ләмбеков**, ал 1995 жылдан **Нұрлан Тайтөлеуұлы Түсіпбеков** тағайындалды. Нұрлан Төлеутайұлының мамандығы физика пәні мұғалімі. Нұрлан Тайтөлеуұлы ұжымда, ауыл тұрғындары арасында сыйлы бола білді. Өзі басқарған ұжыммен бірлесе отырып көптеген игі істер атқарды.

Жинақталып, талданған тарихи құжаттар мен естеліктер Қарқаралы өңіріндегі мектептердің күнделікті өмірі мен тарихында ұстаздардың өмір жолдары, кәсіби өсу бағыттарын айқындап берді. Сонымен қатар ұрпақтар сабақтастығындағы басты мақсат жас ұрпаққа білім мен тәрбие беруде ұлттық құндылықтарды сақтау негізгі ұстаным болғанын көреміз.

Әдебиетер тізімі:

1 Попов Ю.Г., Шотбакова Л.К., Смагулова Г.М.Творцы и свидетели истории Каркаралинска: Монография. – 2-е изд., испр. и доп. Караганда: Изд-во ТОО «САНАТ-Полиграфия», 2019. – 338 с.

2 Мустафин Е. Достойные сыны земли родной. - Караганда: Типография «Арко», 2014. – 146 с.

3 ҚАМА (Қарқаралы ауданының мемлекеттік архиві) Қор139.- Тізім 1. – Іс 43.- П.8

4 Қалдырған ізі мәңгілік: Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің Естелік кітабы=Вечно имя доброе... Книга памяти Карагандинского университета имени академика Е.А. Букетова / под ред. Н.О. Дулатбекова, чл.-корр. НАН РК, д-ра юрид. наук, профессор – Қарағанды: KARAGANDA BUKETOV UNIVERSITY баспасы, 2021. - 540 б.

5 Воин, труженик, педагог // Новый вестник / <http://nv.kz/2018/08/17/215121/>

6 Первый советский педтехникум среди казахских кочевых аулов Центрального Казахстана=Орталық Қазақстанның көшпелі қазақ ауылдары арасындағы тұңғыш совет педтехникумы. 1929-1950. Қарқаралы музейі архивінен.

- 7 Қарағанды облысының ұлағатты ұстаздары. 1-ші басылым. Қарағанды: «Типография Форма Плюс», 2016. – 600 бет.
- 8 ҚОМА. Қор 17.- Тізім 1.- Іс 1. - П.5.
- 9 ҚАМА. Қор 82. –Тізім 1. – Іс 4. – П. 6.
- 10 ҚАМА. Қор 82. – Тізім 1. – Іс 4. – П.2, 4, 6.
- 11 Сагинов А. О пройденном пути. Воспоминания. – Алматы: «Ғылым», 1996. – 320 с.
- 12 ҚОМА. Қор 202. - Тізім 2. – Іс 11. - П. 2.
- 13 ҚОМА. Қор 1п. - Тізім 9. – Іс 15. - П.67.
- 14 ҚОМА. Қор 202. -Тізім 2. - Іс 7. - П. 23.
- 15 Н. Кешубаев өмірбаяны «Қарқаралы ауылшаруашылық колледжі» КМҚК архивінен алынды.
- 16 ҚОМА. Қор 202. - Тізім 2. – Іс 7.- П. 23.
- 17 Түсіпқызы Т. Халқына адал ұл еді // Орталық Қазақстан. – 2022. – 7 мамыр. – Б.4.
- 18 ҚОМА. Қор 1П. -Тізім 7. – Іс 606. - П. 20.
- 19 ҚОМА. Қор 1П. - Тізім 10. – Іс 11.
- 20 Б. Серікбаевтың жеке архивінен. Ардақты ұяның алтын тойы. Қарқаралы техникумына – 50 жыл // Коммунизм таңы. – 1981.
- 21 Серикбаев Б.С. Каркаралинскому зооветеринарному техникуму – 50 лет. Буклет. – Караганда: тип.изд-ва обкома, 1981.
- 22 Жалынды жылдарымды техникумға арнадым // Орталық Қазақстан. – 1992.
- 23 Серікбаев Б. Тарихы шежірелі шырайлы шаңырақ // Орталық Қазақстан. – 2021. – 30 наурыз.
- 24*Бұл мақала С. Нарынбековтың баласы Жандостың қолында «Орталық Қазақстан» газетінің қиындысы түрінде сақталған. Бірақ газеттің қай жылғы екен тұсы қиындыда сақталмаған.
- 25 Попов Ю.Г. Из далеких встреч: каркаралинские краеведы Ясенецкие // Almatynski kurier Polonijny. Журнал польской диаспоры Казахстана. – 2020.- № 1 (29). – С.18.
- 26 Попов Ю.Г. Поляки на улицах Каркаралы. Записки краеведа о людях польской национальности, занесенных судьбой в Центральный Казахстан. – Караганда: Изд-во «G», 2020. – 180 с.
- 27 Сагинов А.С. О пройденном пути. Воспоминания. – Алматы: «Ғылым», 1996. - 320 с.
- 28 Смагулова Г.М. Қуғын-сүргінге ұшыраған Б.И. Ясенецкийдің Қарқаралы жеріндегі іздері / XX ғ.20-50 жылдарындағы Қазақстандағы жаппай қуғын-сүргін тарихы: жаңа архив деректері және зерттеулер=История массовых политических репрессий в Казахстане в 20-50-е годы XX в.: новые архивные данные и исследования: 31 мамыр саяси қуғын-сүргін және ашаршылық құрбандарын еске алу күніне арналған халықаралық ғыл.-тәжір.конҚорматериалдары. - Қарағанды: Қарағанды университетінің баспасы, 2023.- 350 бет.

29 Чирков Ю.И. А было все так ... / <https://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=page&num=2380>.

30 <https://base.memo.ru/person/show/3036301>

31 Дерек «Қарқаралы ауылшаруашылық колледжі» КМҚК архивінен алынды.

32 ҚОМА. - Қор 1363. – Тізім 1. – Іс 50. - П.1-2, 11

33 ҚОМА. Қор 1363. – Тізім 1. - Іс 13.- П.8

34 Өлкетанушы Ю.Г. Поповтың жеке архивінен алынды

35 ҚАМА. Қор 82. – Тізім 2. - Іс13.

36 Қасымжанов Е. Жалынды жылдарым техникуммен бірге өтті // Qarqaraly. – 2021. – 9 қазан.

37 Базарбаев М. Ветеринарияға қамқорлық қажет // Орталық Қазақстан. – 2021. – 13 шілде.-Б.5.

38 Зекен Әбілұлының естелігі. Дерек «Қарқаралы ауылшаруашылық колледжі» КМҚК архивінен алынды.

39 Сыздықұлы С. Өмір белестері. – Қарағанды: «TENGRİ LTD» баспаханасы, 2018. – 140 бет.

40 Қабиден Сапарғалиұлының естелігі. Дерек «Қарқаралы ауылшаруашылық колледжі» КМҚК архивінен алынды.

41 Нағима Баукенованың естелігі. Дерек «Қарқаралы ауылшаруашылық колледжі» КМҚК архивінен алынды.

42 Оспанов С. Білімнің қара шаңырағы // Қарқаралы. – 2021. – 20 ақпан.

43 Серхан М. Ізгілік бастаулары: Тарихи деректер. – Қарағанды: Қазақстан-Ресей Университеті баспасы, 2012. – 346 бет.

44 Золотой юбилей русской средней школы № 2 г. Каркаралинска. Буклет. – Караганда: УТ «Офсет», 1990.

45 Архивная справка Государственного архива Каркаралинского района. О наличии сведений от 26.02.2014 г.ФЛ-Д-343.

46 Попов Ю.Г. Волостные управители и народные судьи (бии) Каркаралинского уезда: 1871 – 1919 годы (хроника фактов). – Караганда: Гласир, 2010. – 217 с.

47 Смагулова Г.М. Ұстаз, тәлімгер Смағанбет Дүйсетаевтың бейнесі / Қарқаралы қаласының 190 жылдығына арналған «Қарқаралы қаласы: тарихы мен бүгіні» атты халықарал. ғылыми-практ.конф. материалдары. - Қарағанды: «Тенгри», 2015.-Б.149-153.

3.2 Танымал және беймәлім тұлғалар

XX ғасырдың 20-шы жылдарының басында елімізде жоғары оқу орындары болмағандықтан Қарқаралы өңірінде орта буын мамандарын даярлауда, халықтың сауаттылығын арттыру мәселесін шешуде техникумдар үлкен рөл атқарды. Қарқаралы педтехникумы мен зооветтехникумы Республика көлеміне қаншама мектеп мұғалімдерін, қарапайым зоотехниктер мен мал дәрігерлерін бастап, көптеген совхоз директорларын, аудан басшыларын, облыстық және республикалық деңгейдегі танымал мемлекет қызметкерлерін, ғалымдар мен қоғам қайраткерлерін дайындап шығарды.

Қарқаралы ауданынындағы барлық мектептердің көптеген басшылары мен мұғалімдері Қарқаралы педтехникумын бітірді, осы педтехникумда кейбірі жұмыс жасады. Оның түлектері еліміздің көптеген өңірлерінде жұмыс істеді. Түлектердің арасында Екінші дүниежүзілік соғысқа қатысып, Кеңестер Одағының Батыры, еңбек майданында жұмыс істеп Социалистік Еңбек Ері атақтарын алғандары қаншама! Олардың араларында барша жұртшылыққа танымал тұлғалармен қатар беймәлім болғандары да бар. Сондықтан осы тарауда танымал және беймәлім тұлғалар жайлы баяндайтын боламыз.

Қарқаралы педтехникумының түлектері туралы айтатын болсақ, ең алдымен бітірушілердің арасынан Кеңестер Одағының Батыры атағын алған батыр атамыз **Қазбек Нұржановтан** бастағанды дұрыс деп есептейміз.

Батыр атамыз туралы көптеген мақалалар [1] жарық көрді; очерк жазылды [2]. Батырдың есімі әр түрлі энциклопедиялық [3] және басқа да [4] жинақтарға енгізілді.

Жарияланған барлық еңбектерде Қазбек Нұржанов 1919 жылы 21 қазанда қазіргі Қарағанды облысының Ақтоғай ауданы Қуаныш ауылында туған деп көрсетілген.

1928-1929 жылдары қазіргі Жидебай би селолық округіне қарасты Үшарал ауылында «Оян» колхозы (Киров, Коммунизм колхозы, кейін Қоңырат совхозы деп аталған) ұйымдастырылған. Сол кезде Қазбектің әкесі Нұржан ақсақал да отбасымен «Оян» колхозына кіреді. Қазбектің балалық шағы осы ауылда өтіп, алғашқы «Қызыл мұғалім» атанған Иса Сұраубаевтан бастауыш сыныптарда білім алады. 4 сыныпты үздік бітіріп, 1932-1935 жылдары Ақтоғай селосындағы Шаруа жастар мектебінде оқып, 7-сыныпты аяқтайды. Жоғарғы сыныптарда Жабас Кеңесбаевтан (Қазақ КССР-нің Еңбек сіңірген мұғалімі, бүгінде Ақтоғай ауданындағы Сарытерек орта мектебіне Ж. Кеңесбаев есімі берілген – авт.) білімін шыңдайды.

1935-1937 жылдары Қарқаралы қаласындағы педагогикалық училищеде оқып, мұғалімдік білім алады. Училищені тәмамдаған соң Киров колхозындағы (қазіргі Үшарал ауылы) өзі оқыған мектепте мұғалім болады.

1939 жылдың 15 қазанында Шет ауданының әскери комиссариаты арқылы Қызыл армия қатарына шақырылады. Қ. Нұржанов өзімен бірге шақырылған жолдастарымен Хабаровск өлкесіндегі, Амурдағы Комсомольск

қаласында №1 Қызыл тулы құрылыс полкінің 2-ші ротасында әскери даярлықтан өтіп, кіші сержант шенін алады. Майданға өзі сұранып, 1942 жылдың сәуір айында аттанады. Соғыста ол өзін ержүрек ретінде бірнеше рет көзге түскен. Ең соңғы әскери тапсырманы орындау барысында ауыр жарақат алған Қ. Нұржанов 1944 жылы 24 шілдеде қайтыс болған.

КСРО Жоғарғы Кеңесі Президиумының 1945 жылғы 24 наурыздағы Жарлығы бойынша көрсеткен қаһармандығы мен ерлігі үшін Қазбек Бейсенұлы Нұржановқа Кеңес Одағының Батыры атағы берілді.

Қ.Б. Нұржановқа батыр атағының берілуі жайлы және оның жерленген жері нақты анықталуы туралы тың деректік ақпаратқа толы «Егемен Қазақстан» газетіне шыққан «Ұлттың батыр ұланы» деп аталған мақаладан танысуға болады [5].

Қарқаралы педтехникумында оқығандардың арасында мемлекет қайраткері **Даниял Керімбаев** та болды.

Д. Керімбаев 1909 жылы Қарқаралы ауданының № 14 ауылында дүниеге келген. 12 жасында бастауыш мектепке оқуға барып, оны 1925 жылы бітірген. Осы жылы комсомол қатарына қабылданған. Өзінің еңбек жолын туған Қарқаралы округында бастаған. Атап айтқанда жас жігіт болыстық атқару комитетінде екі жыл жауапты хатшы болып жұмыс істеген. Жұмыс істей жүріп оқуды ұмытпаған Даниял Керімбаев білімін Қарқаралы педтехникумында жалғастырған. Педтехникумның екінші курсы аяқтаған оны Берікқара ауданына ауылшаруашылық жұмыстарына аудандық колхоз одағына нұсқаушы қылып жіберген. 1930-1931 жылдардың аралығында педтехникумның екі курсы аяқтаған ол Алматы педагогикалық институтына оқуға түскен, бірақ ауырып қалып денсаулығына байланысты, бастапқы жоспарларынан бас тартуға мәжбүр болған. 1931-1932 жылдардың аралығында Прибалхашстройда кадрлар бөлімінің бастығы болып жұмыс істей жүріп, Семей қаласындағы маркшейдерлер (тау-кен геодезист) курстарында оқыған. Оны 1932 жылы бітіріп, Прибалхашстройда техникалық маркшейдер болып жұмыс істей бастайды.

1933 жылы осы жерден Қызыл әскерге шақырылған. Әскер қатарында 1935 жылға дейін қызмет еткен. Онда жауынгерлік және саяси дайындықтағы үздік көрсеткіштері үшін бірқатар мақтау қағаздары мен марапаттарға ие болған.

1930-шы жылдар еліміздің тарихындағы ең бір қиын кезеңдер болғаны баршаға аян. Осы кезде астықты аймақтарға онша ауыр тимеген аштықтан қашқан Д. Керімбаевтың туыстары Қостанай қаласына қоныс аударады. Әскерден босаған Д. Керімбаев Қостанайға келеді. Осында 1935-1937 жылдары колхоздарға жерлердің мәңгілік пайдалануға берілуіне байланысты Қостанай облыстық жер басқармасына жерге орналастыру технигі болып жұмысқа істеген. Колхоздарға жерді бекітіп беру жұмысын аяқтаған соң, Қостанай облыстық комсомол комитеті бюросының шешімімен Қостанай облысы, Торғай ауданына шаруашылық жұмыстарына басқаруға жіберілген.

1937 жылдың желтоқсан айынан бастап Д. Керімбаев Торғай аудандық атқару комитеті төрағасының орынбасары, ал 1938 жылдың ақпанынан Торғай аудандық атқару комитетінің төрағасы болып, 1938 жылдың қарашасына дейін жұмыс істеген.

1938 жылдан бастап Д. Керімбаевтың қызметі көтеріле бастаған: 1938-1940 жылдары Қостанай облыстық еңбекшілер депутаттары кеңесі төрағасының бірінші орынбасары; 1940 жылдың желтоқсанынан 1945 жылдың наурызына дейін Қостанай облыстық атқару комитетінің төрағасы болған. Небәрі 29 жасында ғана еліміздің шаруашылығындағы маңызды облыстардың бірінің басшылығында жүруі, Д. Керімбаевтың іскерлігін, дұрыс шешім қабылдай білетіндігін айқындайды.

1939 жылы Д. Керімбаев Қостанай қалалық және облыстық еңбекшілер депутаттары Кеңесінің депутаты болған. 1940 жылы партия қызметкерлерін сайлауда Қостанай қалалық комитеті мен облыстық партия комитетінің пленум мүшесі және Қазақстан Компартиясы Қостанай облыстық комитетінің бюро мүшесі болып сайланған. 1941 жылы наурызда Қостанай еңбекшілері оны КСРО Жоғарғы Кеңесіне депутат етіп сайлады.

Соғыс жылдарындағы қиын-қыстау кезендерде Д. Керімбаев Қостанай облыстық атқару комитетінің төрағасы қызметін атқара жүріп, Қызыл Армия бөлімшелерін әскери киіммен, азық-түлікпен, көлікпен қамтамасыз етуге белсене қатысты. Өйткені еліміздің барлық облыстары тәрізді Қостанай облысы да ел және майдан мұқтажы үшін азық-түлік өнімдері мен шикізатты жеткізушілердің бірі болды. Соғыс жылдарында Қостанай облысында майданға өнім беретін зауыттар мен фабрикалар іске қосылды. Басқаша айтқанда барлық саладағы ауқымды жұмыстардың атқарылуының басында Д. Керімбаев та жүрді.

Соғыс жылдарындағы ең есте қалатын әрекеттердің бірі – фашист басқыншыларынан жаңа ғана азат етілген Украинаға Қазақстаннан малды жаяу айдап жеткізу болды. Бұл шаруаның басында да Д. Керімбаев тұрған. Яғни, 1944 жылы Д. Керімбаевқа Украинаның Ворошиловград және Сталинград облыстарындағы қайта құрылған совхоздар мен колхоздарға жіберу үшін малмен қамтамасыз ету тапсырылған. Партияның тапсырмасын Д. Керімбаев бұлжытпай орындаған. Үш айда 10570 бас ірі қара мал сатып алынып, Қостанай жерінен Украинаға жеткізілген. Осындай маңызды тасыпмалапруды орындаған Д. Керімбаев бірінші мемлекеттік марапатқа – Еңбек Қызыл Ту орденіне ие болған.

1945 жылы наурыз айында қызмет бабымен Павлодарға ауысқан. Осында облыстық атқару комитетін басқарған. Бұл облыстағы қызметінде Д. Керімбаевқа сөгіс те жариялаған, алғыс та берген.

Д. Керімбаев 1947 жылы Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесіне депутат болып сайланған. Кеңестің бірінші сессиясы сол жылдың наурыз айында оны өз Президиумының төрағасы етіп сайлады. Біраз уақыттан кейін Д. Керімбаев КСРО Жоғарғы Кеңесі Президиумы Төрағасының орынбасары болып бекітілді. Бұл жетістіктер оның шыңдалғанын, тәжірибелі кадр екендігін Е.

Грибанованың мына мақаласындағы айтылғандар дәлдейді: «... между его сессиями высшим законодательным и исполнительно-распорядительным органом являлся его Президиум, созданный в 1936 году, скажут лишь ветераны да специалисты. Мало известно и то, что первоначально этот орган называли «коллегиальным президентом»: в его компетенцию входили созыв сессий Верховного Совета СССР, толкование законов, издание указов, прием в гражданство СССР, учреждение орденов и медалей, решение других вопросов советского строительства. Этот же круг проблем, только в пределах республики, решал Президиум Верховного Совета Казахской ССР. Его председатели входили в элиту советского Казахстана. Одним из них был Даниял Керимбаев, занимавший этот пост в 1947-1954 годах. Годы его активной деятельности относятся к наиболее, пожалуй, интересному отрезку советского периода истории нашей страны...» [6].

Кеңестік дәуірдегі барлық адамдарға тән қасиет – білім алуға деген құштарлық. Осы қасиет Д. Керімбаевтың бойынан да табылады. Қандай жұмыстар атқарса да, жоғары қызметте жүрсе де ол жоғары білім алуды қажет деп санап, 1951 жылы С.М. Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университеті тарих факультетінің сырттай бөлімін ойдағыдай бітіріп шығады.

Тың және тыңайған жерлерді игеру басталған жылдары Д. Керімбаев Оңтүстік Қазақстан облысына жіберілген. Осында ол 1954-1957 жылдардың аралығында облыстық атқару комитетінің төрағасы болған. Осы жерден оны Солтүстік Қазақстан облысы атқару комитетінің төрағасының орынбасары етіп тағайындаған. 1961 жылы денсаулығына байланысты басшылық қызметтерден бас тартқан. Өз мамандығы бойынша қызметін Қарағанды қаласының гидрогеологиялық бригадаларында жалғастырған 1966 жылы Алматыға қоныс аударып, зейнеткерлікке шыққаннан кейін де қоғамдық жұмыстарға белсене араласқан.

Д. Керімбаев ауыл шаруашылығы туралы бірнеше кітап жазған, оның ішінде жылқы шаруашылығы туралы 1952 жылы жазған «Коневодство в Казахстане» деген монографиясы бар. Сондай-ақ Қазақстанның қоғамдық және саяси қайраткерлері, қазақ зиялыларының өкілдері туралы әртүрлі материалдар жинаған.

Мемлекет қайраткері Даниял Керімбаев 1982 жылы қайтыс болған.

Бүгінде Даниял Керімбаевқа қатысты және оның жинақтаған материалдары Қазақстан Республикасы Президентінің Архивінде № 194 Қорда сақтаулы.

Қарқаралы педучищесінде оқыған **Аманжол Бұхарбаев** есімі көпшілікке беймәлім. Ол 1905 жылы Қарқаралы уезінің 5-ші ауылында дүниеге келіпті. Бұл бұрынғы Семей губерниясына қарасты Қарқаралы уезінің Ақсары болысындағы № 17 ауыл, қазіргі Қарағанды облысы, Қарқаралы ауданы, Бесоба селолық округінің Қызылту ауылы. Қарағанды облыстық мемлекеттік архивінде сақталған құжаттардың арасында өз қолымен жазылған өмірбаяны сақтаулы. Онда ол өзінің біліміне байланысты жақсы мәліметтер көрсетеді: 1921 жылы ауылда ашылған бастауыш мектепке оқуға барып, оны 1924 жылы

аяқтаған. Бір сатылы мектепті бітіргеннен соң, комсомол қатарына қабылданған. 1924 жылы комсомол ұйымы арқылы Қарқаралы қаласындағы педтехникумға түсіп, оны 1931 жылы аяқтаған. Педтехникумды бітіргеннен кейін Халық ағарту комиссариаты нұсқауымен Қарағанды қалалық білім бөліміне келген, бірақ қалалық партия комитетінің санкциясы бойынша «Қарағанды пролетариаты» газетінің редакциясында жұмыс істейді. Осында А. Бұхарбаев редакцияның ең маңызды «Көмір өндірісі» бөлімін басқарады. Бұл - еліміз үшін аса маңызды стратегиялық сала. Яғни, Қазақстан Компартиясы Қарағанды облыстық Комитеті А. Бұхарбаевты партиялық газетке қызметке тағайындауы кездейсоқтық емес. 1936 ж. Алматы тау-кен техникумына (кей құжатта институт) түседі. Бірақ, отбасылық жағдайға қарай оқуын аяқтамайды. 1937-1940 жжылдары Қарағанды қалалық сауда бөлімінің меңгерушісі, Қалалық кеңес атқару комитетінің жауапты хатшысы қызметтерін атқарады.

1940 жылы А. Бұхарбаевтың қызметі білім беру саласына ауысады. Осы жылы ол Қарағанды қаласындағы № 19-шы мектепке директор болып тағайындалады. Мұнан соң білікті, жауапты маман ретінде артта қалған саланы көтеру мақсатында аудандық оқу бөлімдеріне жіберіледі. 1940 жылдың 15 маусымынан 1941 жылдың 25 шілдесіне дейін Қу (Егіндібұлақ, қазіргі Қарқаралы), Қарқаралы аудандарының халыққа білім беру бөлімінде меңгеруші қызметін атқарған [7]. Соғыстан білікті, елге қажет маман ретінде арнайы броньмен босатылғанына қарамастан, 1942 жылы А. Бұхарбаев өз еркімен сұранып, майданға аттанған.

Соғыста ол Оңтүстік майдандағы әскер құрамында ұрысқа кірген. 1-ші жеке атқыштар батальоны ротасы командирінің орынбасары, саяси жетекшісі болған. Екі рет жарақаттанған. Жарақатынан айыққан соң, 2-Украина майданының № 53 бронетанкілі армия құрамындағы ерекше Умань танк полкінің Т-34 танкісінің командирі ретінде соғысқа қайрадан қатысқан. 1945 жылы 5 наурызда Словакия (бұрынғы Чехославакия) елінің Саса деревнясы үшін фашистермен болған қиян-кескі ақтық қанды қырғын шайқаста экипажымен бірге ерлікпен қаза тапқан. 1-дәрежелі «Отан соғысы» орденінің иегері, қаһарман жауынгер Аманжол Бұхарбаев Зволен қаласындағы «Бауырластар зиратында» жерленген.

Кеңестік дәуірде Қарағанды облысының барлық совхоздарында, тіпті еліміздің көптеген өңірлерінде Қарқаралы зооветтехникумын бітірген мыңдаған мал мамандары жемісті еңбек етті. Мысалы, Қарқаралы ауданының «Бесоба» совхозында зоотехник болған ағайынды **Смағұлов Ескендір мен Аманжолды**, осы совхозда мал дәрігері **Мәукілов Төлегенді**, «Восток» совхозында бөлімше зоотехнигі **Қыдыралин Қайырбекті**, Ақтоғай ауданына қарасты көптеген совхоздарда бас мал дәрігері болып жұмыс істеген **Медетбеков Балтабай**, **Тұрағұл Жұмабаев**, **Баймағанбетов Мұрат** тәрізді көптеген азаматтарды айтуға болады. Әр жылдары Қарқаралы зооветтехникумында оқып, білім алып, ауыл шаруашылығы саласында еңбек еткен **Сәтпаев Мұқатай**, **Дағаров Т.Б.**, **Дөңгелеков Д.М.**, **Мұштарбеков Марал**, **Тәттімбетов С.**, **Искаков К.**, **Оразбаев К.О.**, **Жексенбаев Д.**, **Көпежанов Е.**, **Өкінбаев М.Б.**, **Құрманов**

Әли, Әбеуов И.Қ., Райсханов С., Қайырбеков Қуан, Ахметбеков Бақытжан сияқты мамандардың есімдері Қарқаралы өңіріне жақсы таныс. Бұлар мыңдаған түлектердің ішіндегі санаулысы ғана.

1928 жылы 22 тамызда туған **Вячеслав Васильевич Саваровский** 1947-1950 жылдардың арасында Қарқаралы зооветтехникумында оқып, осы жерден ветфельдшер мамандығын алып шыққан. Мамандығы бойынша жұмыс істеген. Еңбек жолын Қарқаралы аудандық ауылшаруашылық бөлімінде веттехник қызметінен бастады. Кейіннен Қарқаралыдағы ауданаралық ветбаклабораторияда дезинфекциялық отрядтың басшысы болған. Мемлекеттік жұмыстарды атқара жүріп, В.В. Саваровский біліктілікті жетілдіруді де ұмытпаған. 1963 және 1976 жылдары Алматы зооветеринарлық институты ұйымдастырған «Ветеринария» мамандығы бойынша курстарды оқығандығы туралы куәліктері сақталған. Оған берілген мінездемеде өзін ісін білетін жігерлі маман, сонымен бірге қоғамдық жұмыстарға да белсене қатысатындығы жазылған. Өзіне де, жұмыс барысындағы достарына да талап қоя білетін адам ретінде сипаттама берілген. Еңбектегі жетістері Құрмет грамоталармен марапатталған. Ал 1984 жылы «Еңбек ардагері» медалін иеленді.

Тұрағұл Жұмабаев 1952 жылы Қарқаралы зооветтехникумын бітірген. Еңбек жолын қазіргі Ақтоғай ауданына қарасты «Қызыларай» колхозында басқарманың орынбасары болып бастаған. Кейіннен «Қоңырат», «Ақтоғай», «Қызыларай» совхоздарында бас зоотехник, Киров селолық атқару комитеті төрағасы болып, осы қызметінен 1991 жылы зейнеткерлікке шыққан.

Боранбай Сейітжанұлы Бектұрсынов зооветтехникумға 1951 жылы түсіп 1954 жылы бітірген. Еңбек жолын 1955-1956 жылдары Жезқазған облысындағы «Сарысу» совхозында бас зоотехник ретінде өзінің ауыл шаруашылығы саласындағы қызметін бастаған еді. Мұнан кейін бұрынғы Қу ауданындағы «Қоянды» МТС-ындағы «Қаратау» совхозында зоотехник болып еңбек етті. Кейіннен Қарқаралы ауданындағы «Қарқаралы», «Фрунзе» (қазіргі Қасым Аманжолов), Еңбек совхозында 1966-1970 жылдары бөлімше басқарушы болып қызмет атқарды. Осы жылдарғы еңбегі үшін ВДНХ Құрмет грамотасымен марапатталды және ақшалай сыйлықтарға ие болды.

1971 жылдан бастап кәсіптік-техникалық училищенің оқу-тәжірибе шаруашылығын басқарды. Аудандық ауыл шаруашылығы басқармасының жанындағы мал дәрігерлік-санитарлық отрядтың басшысы болып еңбек етті. 1990 жылы денсаулығына байланысты зейнеткерлікке шығып, осы мекеменің орынбасары болып қызмет атқарды.

Кәдір Оразбайұлы Әзімхантегі 1958 жылы Қарқаралы зооветтехникумын, 1984 жылы Алматы зоотехникалық-малдәрігерлік институтын «ветеринария» мамандығы бойынша тәмамдаған. Еңбек жолын «Комсомол» совхозының «Айғыржал» бөлімшесінде мал дәрігері мамандығынын бастап, Қарқаралы ауданына қарасты «Қоянды», «Ынтылы» совхоздарында жалғастырған. Кейіннен «Қарқаралы» совхозының бөлімше мамандығынан бас мал дәрігеріне дейін көтерілген.

Айтбай Борханұлы Борханов 1960 жылы Қарқаралы зооветтехникумын «үздік белгімен» аяқтаған. Еңбек жолын сол кездегі Егіндібұлақ ауданының «Жаңажол» колхозында есепші болып бастап, одан кейін «Доғалаң» совхозында мал дәрігері, бөлімше басқарушысы қызметтерін атқарды. Осы қызметтерде жүріп, біраз тәжірибе жинақтаумен қатар, білімін арттыруды да естен шығармады. Сөйтіп ол 1970 жылы Семей зооветеринарлық институтын үздік дипломмен бітіріп шығады. Сол жылы қызмет бабымен Қарқаралы ауданына қарасты «Еңбек» совхозына көшіп барады.

Айтбай Борханұлы қашанда еңбек пен білім алу үрдісін шебер үйлестіре білген, талабы зор жан еді. Әрдайым машығын шыңдап, қызметін алға бастырып, білім көкжиегін кеңейтуге барынша күш салып отырды. Сол мақсатта 1974-1978 жылдары Целиноград қаласындағы ауылшаруашылық институтын «Экономист» мамандығы бойынша сырттай бітіреді.

1971 жылы «Нұркен» совхозына бас экономист болып ауысады. Ал 1986 жылы Қарқаралы ауданының агроөнеркәсіптік бірлестігінде төрағаның орынбасары қызметіне тағайындалып, бірқатар жыл осы салада тер төгеді.

Сол заманның қай ауыл-совхозын алып қарасаңыз да, ондағы өмір қайнаған еңбектің ортасы еді. Еңбек өнімі, үлкен жоспарлар, маңызды міндеттемелер, партия нұсқаулары, бәрі де халық игілігіне бағытталған қыруар шаруалар болатын. Сондай еңбек майданның ортасында қарапайым еңбекшілермен қоса, совхоз басшылары, қатардағы мамандар бірге жүрді. Әрине, сол жұмыстарда А. Борханов сынды талапты да тиянақты адамдар алдыңғы қатардан көрініп, өздерінің үлестерін қоса білді. Ауыл шаруашылығы саласында еңбек етіп, жан-жақты тәжірибе жинақтаған А. Борханов 1993-1998 жылдар аралығында «Киргизия» совхозында директордың өндіріс жөніндегі орынбасары болып қызмет атқарды. Одан кейінгі жылдары аудандық мемлекеттік мүлік және жекешелендіру жөніндегі аумақтық комитетте қызмет жасады. Осындай сан-салалы жұмыстарды атқара жүріп, алған білімі мен жинақтаған тәжірибесін өзгелермен бөлісіп, жас буынға дұрыс жол нұсқап, қоғамдық жұмыстарға да белсене араласты. Партком жұмыстары, халықтық бақылау ісі, басқа да маңызды мәселелерде насихат жұмыстарына үлес қосты. Ауыл еңбеккерлеріне экономика тақырыбында дәрістер оқыды.

А.Б. Борхановтың ұзақ жылғы қызметтері ескеріліп, 1988 жылы «Еңбек ардагері» медалімен, 2004 жылы «Ұлы Отан соғысындағы Жеңіске 60 жыл» мерекелік медалімен марапатталған.

Қайырбек Қыдыралин зооветтехникумға 1966 жылы түсіп, 1971 жылы бітірген. Нұркен Әбдіров атындағы совхозда әртүрлі жұмыс атқарып, мамандығы бойынша жұмыс болмағандықтан «Восток» совхозына ауысқан. Осында бөлімше зоотехнигі, ал екі жылдан кейін «Жарлы» бөлімшесінде бөлімше басқарушысы болып еңбегін жалғастырған. 1984 жылы №4 «Қарынши» бөлімшеге басқарушы болып ауысып, бұл қызметті 1997 жылға дейін атқарған. Бұл Қазақстанның тәуелсіздік алған кезеңі. Елде жүріп жатқан модернизациялық процестер, сонымен қатар мемлекеттің бүгінгі таңда қойып отырған міндеттерінің бірі - шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту, оларды

барынша қолдау. Міне, мемлекеттің осы саясатын түсінген Қыдыралин Қайырбек 1997 жылы 10-12 отбасымен бірігіп «Қарынши» шаруа қожалығын құрып, бүгінгі күнге дейін осы шаруа қожалығын басқарып келеді. Тәжірибелі кәсіби маман әрі басшы Қ. Қыдыралин басқарып отырған қожалық айтарлықтай табыстарға жетті. Атап айтқанда, мал басы орта есеппен:

Жылқы малы 1545 басқа;

Ірі қара малы 451 басқа;

Қой-ешкі малы 3522 басқа дейін өсті.

Орта кәсіпкерлікті дамытудағы қол жеткізген табыстары үшін және 2014 жылдың Қорытындысы бойынша Қ. Қыдыралин «Құрмет» орденімен, Қазақстан егемендігінің 25 жылдық медалімен және Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің Құрмет грамотасымен марапатталды. Бұлардан басқа да алғыс хаттарға ие болды.

1981 жылы Қарқаралы зооветтехникумын бітірген **Баймағанбетов Мұрат Нұрғабденұлы** да шағын және орта кәсіпкерлікті дамытуды қолға алған түлектердің қатарында. Ол еңбек жолын ауылда, совхоз тарағанша зоотехник, бригадир, бөлімше меңгерушісі және басқа да жауапты қызметтер атқарған. 2001 жылдан бері «Жалықбас» шаруа қожалығын ашып, кәсіпкерлікпен айналысуда. Шаруа қожалығы егін және мал шаруашылықтарымен айналысады. 9 адамды жұмыспен қамтып отыр.

М. Баймағанбетов осы уақыттық ішінде өнеркәсіптік қабілеттілігін қоғамдық қабілеттілігімен ұштастыра алатын, ұйымдастырушылық және кәсіби деңгейі жоғары, білікті басшы ретінде танылды. Ол Қарқаралы ауданының экономикасы мен әлеуметтік саласының өркендеуіне айтарлықтай үлесін қосып жүр, аудан аумағындағы көпшілік шараларға демеушілік көрсетеді.

Ерен еңбегі үшін Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылық министрінің грамотасымен, Қарағанды облысы Әкімінің және аудан әкімінің алғыс хаттарымен марапатталған.

1971 жылы Қарқаралы зоотехникалық-ветеринариялық техникумын бітірген **Марал Мұштарбекұлы** 1942 жылы Ақтоғай ауданында Қызыларай ауылдық округі «Берікқара» өңірінде дүниеге келген. Орта мектепті «Еңбек» ауылында бастап, Қарқаралы жұмысшы жастар кешкі мектебінде аяқтайды.

1962-1964 жылдары Қарқаралы қаласында селолық кәсіптік-техникалық училищесін тәмамдап, еңбек жолын қала мекемелерінде тракторист, шофер мамандығы бойынша бастаған. Кейіннен ол түпкілікті ветеринария саласына бет бұрады. 1980 жылы Алматы малдәрігерлік зоотехникалық институтының ветеринария бөлімін сырттай аяқтайды.

Ветеринария саласында еңбек жолын «Жамбыл», «Нұркен» совхоздарында қатардағы бөлімше мамандығынан бастап, ұзақ жылдар еңбек етіп, мол тәжірибе жинап, «Бесоба» совхозының бас мал дәрігері дәрежесіне дейін көтеріледі. Кейіннен Қарқаралы аудандық ауыл шаруашылық малдарының ауруларымен күресу станциясында эпизоотиялық бөлімін бірнеше жыл басқарады. Ветеринария саласында 30 жылға тарта адал еңбек етіп, зейнетке шықты.

Заман талаптарына сай талпыныс жасап, Қарқаралы ауданында алғашқылардың бірі болып 1992 жылы «Мұштарбек» шаруақожалығын құрған азамат.

Ол 2020 жылдың 6-шы қарашасында қайтыс болды.

Қарқаралы зооветтехникумының алғашқы түлектерінің қатарында **Түсіп Оспанов** (кейіннен директор болған – авт.), **Бахия Атшабаров** (ҚР ҰҒА академигі), **Тұрсын Төреғожин** (кейін партия саласының қызметкері – авт.), **Өмірбек Байзаков**, **Тамара Чемоданова**, **Рамазан Сыздықов**, **Әли Төлепбергенов**, **Анастасия Бернацкая**, **Евдокия Волкова**, **Газин Рахимжанов**, **Маргарита Ботова**, **Қамзе Ильясов** және басқа да жақсы оқыған студенттер болды. Олардың есімдері архив құжаттарында кездеседі. Солардың арасында Маргарита Ботова деген есім де бірден өзіне назар аудартты. Бұл есімнің атақты Ботовтармен қандай жақындығы бар, оларға кім болып келеді екен тәрізді бірнеше сұрақтар туындады. Сол себепті осы жерде Маргарита Ботова туралы да айтып кеткенді дұрыс деп ойлаймыз. Алдымен Ботовтар әулеті туралы қысқаша ақпарат.

Ботовтардың үлкен әулеті қарқаралылықтарға жақсы таныс. Сонау XIX ғасырда Қарқаралы жеріне саудамен келген көпес Варнава Ботов осы жерде тұрақтанып қалған. Қазақстан тарихында оның есімі атақты «Қоянды» жәрмеңкесімен байланысты. Осы үлкен әулеттен тараған адамдардың бірәзі Қарқаралы зооветтехникумын бітірген екен. Қарағанды қаласында тұратын Вероника Павловна Ботова-Журавлеваның көмегімен, әзірше, бес Ботовтың аталған оқу орнында оқығандарын және кейбірінің осында жұмыс істегендерін анықтадық. Олар:

1. Константин Петрович Ботов, 1910 жылы туған. Ол Қарқаралыдағы мал дәрігерлік мектепті бітірген. Ауыл шаруашылық саласында жұмыс істеген. Біз үшін қызықты мәлімет, оның палиглот болғандығы. Мысалы, араб, қазақ тілдерін жетік меңгерген. Қазақтың мақал-мәтелдерін өте жақсы біліп қана қоймай, оларды орыс тіліне де теп-тез әрі жеңіл аударып білген. Ал қазақ әзілдерін қазақтардың өзіне орынды жерде қолданып, дұрыс айтуының өзі де оның шешендігі мен шеберлігін көрсетеді. К.П. Ботовтың осындай қырлары туралы Мыңжасар Әдекенов өзінің «Қоштасар кездегі ойлар» атты кітабында жазған. Содан бір ғана мысалды көрсетейік:

«... Константин Петрович Қарағандыда облыстық мал дайындау мекемесінің бастығы қызметінде жүргенде, көп арыздар жазылып, оны тексерушілер мекемеде қаржы-қаражаттың жұмсалу жағын да жан-жақты тексеріп, Қорытындысы обкомның бюросында қаралыпты. Тексерушілер де, сөйлеген бюро мүшелері де Константин Петровичті кінәлі деп, жардың жағасына апарып қойыпты. Бюроны Қорытындылауға бірінші хатшы демалыста болғандықтан төрағалық жасап отырған облысқа таяуда келген обкомның екінші хатшысы Фазыл Кәрібжанов ыңғайлана бергенде, Константин Петрович: «Бір ауыз сөзім бар», - деп қол көтереді. Фазыл Кәрібжанов: «Сөйлеңіз», - депті. Сонда Константин Петрович қазақша: «Фазеке, өзің құтқармасаң, мына көккөздер мені құртатын түрі бар ғой», -

деп отыра кетіпті. Өйткені, Фазекеңнен басқа бюро мүшелері және тексерушілер де кілең орыстар екен.

Фазыл Кәрібжанов қорытынды сөзінде қысқаша: «Бұл мәселеге ерекше қаулы алмай-ақ қояйық, осы талқылағанымызбен шектелейік, Ботов жолдас сөйлеушілердің сөзінен қорытынды жасаймын деп отыр. Ал тексерушілер байқалған кемшіліктерді қалай жөндеу жөнінде ұсыныс дайындап обкомға, бір данасын Ботов жолдасқа беруді тапсырайық», - деп тұжырымдайды» [8, б.82-83]. Бұдан шығатын қорытынды, біріншіден, К.П. Ботовтың кеңестік дәуірдің тіл саясатына байланысты ұстанымына әрі өзінің мәселесі күрделі жағдайда әзірше шешімі шықпағанына қарамастан қорықпай, батыл түрде қазақша сөйлеуі үлкен оның тарапынан ерлік екенін көрсетеді. Екіншіден, тығырықтан шығудың жолын іздеуде тез арада дұрыс шешім қабылдай білу – бұл өнер. К.П. Ботовтың бойында осындай ерекше қасиеттер болған екен.

Константин Петровичтің алғашқы жұмысы бұрғылау қондырғысынан басталған. Осы жерде ақылдылығымен, еңбексүйгіштімен көзге түскен. Сондықтан оны алғашқыда комсомол ұйымының хатшысы, кейіннен комсомол комитетінің хатшысы етіп тағайындаған. Оған 1934 ж. Бүкілодақтық Коммунистік партияның Орталық Комитетінің хатшысы С.М. Кировтың келуіне байланысты, онымен бірге жүру тапсырылады. Орталықтан келген басшыға, қазақ тілін жетік білу өнері арқылы К.П. Ботов аудармашылық қызмет көрсетеді. Осыдан кейін оны Қарағанды облыстық комсомол комитетіне ауыстырады. Аталған ұйым К.П. Ботовты жауапты жұмысқа, яғни «Заготскот» кеңсесіне жетекші етіп жібереді. Бұл жерде жұмысты 30 жыл істеген. Кейіннен аңшылық инспекциясының басшысы болды. Осы жұмыстарында өте адал, сонымен бірге қатал әрі талап қоя білетін әділ басшы ретінде танылды. Ол туралы 2005, 2010 жылдары «Индустриальная Караганда» газетіне мақалалар жазылды [9];

2. **Маргарита Петровна Ботова**, 1921 жылы 21 наурызда туған. Қарқаралы зооветтехникумының алғашқы түлектерінің бірі. Ол туралы төменде кеңінен баяндайтын боламыз;

3. **Галина Петровна Ботова**, 1924 жылы 23 наурызда туған. Ол 1942 жылы Қарқаралы ветзооттехникумының зоотехника бөліміне түсіп, оны 1944 бітірген. 1945 жылы өзі оқыған техникумда аз уақыт оқытушы да болып жұмыс істеген. Қарағандыға қоныс аударуына байланысты 1945 жылы 10 қазанда зооветтехникумнан жұмыстан шыққан.

4. **Валерий Петрович Ботов**, 1928 жылы туған. 1943-1946 жылдардың аралығында Қарқаралы зооветтехникумында ветеринария бөлімінде оқыған. 1947 жылы Алматыдағы зооветеринарлық институтқа түсіп, оны 1952 жылы бітірген. Өмір бойы өз мамандығы бойынша еңбек еткен. Осы саладағы еңбектерінің нәтижесінде партия саласының назарына ілігіп, 1965-1970 жылдары Қарқаралы аудандық коммунистік партия комитетінің хатшысы, 1970-1974 жылдардың аралығында Қарқаралы аудандық партия комитетінің екінші хатшысы қызметтерін атқарған. Ал 1974 жылдан бастап оның еңбек жолдары Ульянов ауданының «Заречный» совхозында жалғасқан. Аталған

совхозда 1981 жылға дейін директор болған, 1982-1984 жылдары осы жерде техника қауіпсіздігі жөніндегі инженер, 1984 жылдан бастап коммерциялық мәселелер бойынша директордың орынбасары болған.

В.П. Ботовтың ұзақ жылдарғы еңбектері атаусыз қалған жоқ. Ол көптеген грамоталармен, алғыс хаттармен марапатталған. 1964 жылы 26 мамырдағы Қазақ ССР Жоғарғы Советі Президиумының Жарлығы бойынша Валерий Петрович Ботовқа Қазақ ССР-інің еңбек сіңірген мал дәрігері атағы берілген. 1984 жылы 4 сәуірде ол «Еңбек ардагері» медалімен марапатталды.

5. **Иван Иванович Ботов**, 1960 жылы туған. 1982 жылы Қарқаралы зооветтехникумына оқуға түсіп, 1985 жылы бітірген. Қазір кезде ол Ботақарада мал дәрігері болып жұмыс істейді. Ауыл шаруашылығы саласына сіңірген еңбегі үшін 2011 жылы 10 қарашада Қазақстан Республикасы Президентінің жарлығымен «Қазақстан Республикасы тәуелсіздігіне 20 жыл» мерекелік медалімен марапатталған;

Маргарита Петровна Ботова туралы айтатын болсақ, ол Түсіп Оспанов, Бахия Атшабаровтармен бірге оқыған, олардың бірге түскен суреттері де сақталған. Қарқаралы зооветтехникумын бітірген М.П. Ботованы Павлодарға жұмысқа жіберген. Онда ол баклабораторияда жұмыс істеген. Бірақ 1938 жылы әкесі репрессияға ұшырағаннан соң, оған Қарқаралыға қайтып келуге тура келді. Сталиндік дәуірдің солақай саясатының бақылауында жүруге мәжбүр болды.

Маргарита Петровна өзінің ұстазы Богдан Ильич Ясенецкиймен өте жақсы аралысып тұрған. Бүгінде Вероника Павловнаның қолында 1959 жылы Б.И. Ясенецкийдің Маргарита Петровнаны өз қолымен жазып құттықтаған открыткалар, хаттар сақтаулы. Осындай хаттар Вера Евграфовна Ясенецкаядан да келген. Біз ол деректермен толықтай таныстық. Бұл тарихи жәдігерлер ұстаз бен шәкірт арасындағы үлкен сыйластықты байқатады. Богдан Ильич және Вера Евграфовна Ясенецкийлер тәрізді ұстаздардың шәкірттеріне деген өз құрметтерін көрсетіп қана қоймай, олардың арасындағы тығыз рухани байланыстың болғандығын дәлелдейді. Егер Маргарита Петровнаның әкесі қуғынға ұшырамаса, оның да тағдыры басқаша болар ма еді? Мүмкін ол да Бахия Атшабаров тәрізді ғалым немесе Түсіп Оспанов сияқты басшы қызметтер атқарар ма еді? Дегенмен, ол өзінің сүйікті мамандығы бойынша өмірінің соңына дейін қызмет атқарған жан.

Қарағанды облыстық ветбаклабораторийдің директоры Сидоренко берген анықтамада былай деп жазылған:

СПРАВКА

Дана тов. БОТОВОЙ Маргарите Петровне в том, что она работала в Каркаралинской межрайонной Ветбаклаборатории на должности лаборанта с 1940 года по 1948 год включительно с заразным материалом и с 1953 года работает в Облветбаклаборатории тоже с заразным материалом.

О чем дана настоящая справка.

М.П. Ботова, Б. Атшабаров, Т. Оспанов, Т. Төреғожиндармен қатар оқыған тұлғалардың бірі **Қамзе Ильясов**. Ол Қарқаралы өңірінің тумасы, нақтырақ айтқанда 1915 жылы қазіргі Бидайық селосында, қазіргі Нұркен Әбдіров атындағы ауылда дүниеге келген. Еңбек жолын Бидайық ауылдың кеңесінде колхозшы болудан бастаған. 1933 жылы Қарқаралы зооветтехникумының сырттай бөліміне оқуға түсіп, оны аяқтаған соң 1937 жылы Шешенқара колхозында маман болып еңбек етті. Кейіннен Ворошилов, қазіргі Бұқар жырау ауданына қарасты Киров атындағы колхозда зоотехник болып, өз мамандығы бойынша жұмыс істеді. 1938 жылы Қ. Ильясов Ворошилов ауданында (қазіргі Бұқар жырау ауданы – авт.) малды асылдандыру бойынша маман болып жұмыс істеген. 1939 жылдан бастап әр жерлерде:

- Қарағанды облысының жылқы шаруашылығы;
- 1940 ж. Қу;
- 1942 ж. Ақтоғай;
- 1948 ж. Шет аудандарында бас маман ретінде қызметін жалғастырды;
- 1950-1953 жылдары Ұлытаудың машина және мал шаруашылығы станциясында директор болды;
- 1953 жылы Нұра ауданының «Есенкелді» совхозында бас зоотехник, яғни өз мамандығы бойынша еңбек етті.

Қ. Ильясовтың ұзақ жылдар бойы ауыл шаруашылығының салаларында жинаған тәжірибесін үкімет көре білді. Оны Нұра ауданындағы «Самара» совхозына директор етіп тағайындады. Өзіне сеніп тапсырылған директор қызметін ол 1957-1970 жылдардың аралығында үлкен жауапкершілікпен, жақсы нәтижелермен атқарды.

1970 жылы Қ. Ильясов өзінің туған өңіріне қайтып келді. Ол енді Қарқаралы ауданының «Қарқаралы» совхозында бас зоотехник болып, осы жерден зейнеткерлікке шықты. 1976 жылдан бастап оған республикалық маңызы бар дербес зейнетақы тағайындалды.

Қ. Ильясов қызметте жүрген кездерінде екі мәрте – 1955 және 1958 жылдары Бүкілодақтық ауыл шаруашылығы көрмесіне қатысты. Оның ауыл шаруашылығы саласындағы еңбектері мен басшылық қызметтері ескерусіз қалған жоқ. Лайықты марапаттарын алды. Олардың арасында мынадай медальдар алды: «1941-1945 жылдардағы Ұлы Отан соғысындағы ерен еңбегі үшін» (1946 ж.); «Тың жерлерді игергені үшін» (1957 ж.); КСРО Халық шаруашылығы жетістіктерінің көрмесінің қола медалімен (1973 ж.); «Еңбек ардагері» (1976 ж.). Аталған медальдар басқа мерекелік медальдармен де марапатталған: «Владимир Ильич Лениннің туғанына 100 жыл толуына орай ерен еңбегі үшін» (1970 ж.); «1941-1945 жж. Ұлы Отан соғысындағы Жеңіске отыз жыл» (1975 ж.); «1941-1945 жж. Ұлы Отан соғысындағы Жеңіске қырық

жыл» (1985 ж.); «1941-1945 жж. Ұлы Отан соғысындағы Жеңіске елу жыл» (1995 ж.).

Қарқаралы өңіріне есімдеріне танымал ауыл шаруашылығының білікті ұйымдастырушы ретінде танымал совхоз директорлары **Қадаш Төлеуов** және **Сүндет Мұқашев** Қарқаралы зооветтехникумында бірге оқыған азаматтар. Екеуі де еліне адал қызмет атқарған жандар. Олардың ұлағатты өмір жолдары, өздері қызмет еткен өңірлерді дамытуға арнады.

Қадаш Төлеуов 1930 жылы Қарқаралы ауданына қарасты Нұркен атындағы колхозда туған. Ол 1943-1947 жылдары Қарқаралы қаласындағы зооветтехникумын оқып бітірген. Техникумды жақсы аяқтаған Қ. Төлеуов 1947-1964 жылдардың аралығында аудандық ауыл шаруашылығы бөлімінде зоотехник болып қызмет етті. Өз мамандығына бойынша жұмыс атқарған оны аудан басшылығы 1964 жылы Алматы қаласындағы сол кездегі совхоздардың басшы кадрларын даярлайтын біржылдық курсқа жібереді. Курсты үздік аяқтап келген Қ. Төлеуов 1965 жылы жаңадан ашылған «Прогресс» совхозына директор болып тағайындалып, 1974 жылға дейін осында совхоздың қалыптасып дамуына үлкен еңбек сіңірді. 1974-1987 жж. Нұркен совхозында ауылдық советтің төрағасы болды. Қарқаралы зооветтехникумында алған теориялық білімдерін осы қызметтердің барлығында тәжірибе арқылы онтайлы ұштастыра білді. Қадаш Төлеуовтың ауыл шаруашылығына сіңірген еңбектері «Үздік еңбегі үшін», «Тың игергені үшін», В.И. Лениннің 100 жылдығы медальдарымен марапатталған. Сонымен бірге ұзақ жылдар бойы халық депутаттары жергілікті Советінің депутаты болып қызмет атқарды.

Қ. Төлеуовпен бірге Нұркен атындағы совхозда жұмыс істеген замандасы, тыл және еңбек ардагері Төлеутай Тілегенов оның қасиеттері мен іскерлігі туралы былай дейді:

«... Нұркен совхозының алғашқы кірпішін Қадаш Төлеуов қалады десе де болады. Біз Қадекеңе көмекші болып, ұйымдастыру жұмыстарының басы-қасында жүрдік.

Нұркен совхозын аяғынан тік тұрғызған Қадаш Төлеуовтың іскерлігі мен ұйымдастырушылық қабілеті басшылық назарынан тыс қалмады. 1965 жылы оны «Прогресс» совхозына директор етіп алып кетті. Шалғайдағы совхоздың шаруашылығы да шашыраңқы күйге түскен екен. Аудандық партия комитетінің тапсырмасы – артта қалған совхоздың жұмысын жандандыру. Бұл жұмысты да абыроймен атқарды...

Қадаш Төлеуұлы – іске мығым, сөзге ұста азамат. Қағаз жұмысына да, есеп-қисапқа да тиянақты болды. Ал, кәсіби мал маманы ретіндегі білімі мен білігі – өз алдына. Сондай-ақ, халықшыл еді. Алдына келген көмекке зәру адамның бірін де өкпелетіп көрген емес. Мүмкіндігінше мәселесін шешіп беріп, жылап келгенді күлдіріп қайтаруға тырысатын...» [11, б.25].

Қ. Төлеуов өзінің іскерлігі, басшылық дарыны және еңбексүйгіштігімен көзге түскен. Сол жылдары Қарқаралы аудандық партия комитетінің бірінші хатшысы болған Михаил Шаяғзамұлы Шаекин Қ. Төлеуов туралы былай деп еске алады:

«Иә, еселі еңбектерімен ел құрметіне бөленген талай аяулы азаматтар өтті ғой өмірден. Солардың бірі – Қадекең болатын. Алпысыншы жылдардың басында бұрынғы колхоздар жаппай совхозға айнала бастады. Аудандық партия комитеті Қадекеңе сенім білдіріп, жаңадан ұйымдасып жатқан совхоздарды басқаруға жіберді. Алматыдан оқу бітіріп келген жас маман сенімнен шықты. Ынтымағы жарасқан ұжым қалыптастырды, мал басын көбейтті...» [11, б.30].

Қадаш Төлеуов 1987 жылы 17 ақпанда қайтыс болды.

Қарқаралы зооветтехникумының түлегі, ауыл шаруашылығын білікті ұйымдастырушы, өз ісінің маманы, қызмет бабында талапшыл болған Қадаш Төлеуовтың ғибратты ғұмыры туралы «Арда-Ғұмыр» деп аталған естелік кітапта толық баяндалады [11].

Сүндет Мұқашев 1927 жылы Қарқаралы ауданының Жаңатоған ауылында дүниеге келген. Ол 1943-1947 жылдардың аралығында Қарқаралы зооветтехникумында оқып, зоотехник мамандығын алған. Техникумды аяқтаған С. Мұқашев жолдамамен Шет ауданына 1949 жылға дейін қызметке жіберіледі. Ол 1949 жылы Қарқаралы ауданына қызметке ауысып, Жаңатоған және Нұркен ауылдарында өз мамандығы бойынша зоотехник болып жұмыс істейді. 1956 жылы Сталин (қазіргі Токтар – авт.) ауылына бас зоотехник болып бекітіледі. Ал 1964 жылы Қарқаралы ауданының «Бесоба» совхозына директор болып, қызметі жоғарылайды. Осы қызметін 13 жыл бойы абыроймен атқарды. Мұнда ол ауыл экономикасының өркендеуіне, мәдениетінің дамуына, халықтың әлауқатының артуына үлкен еңбек сіңірді.

1977 жылы Бесоба ауылдық Кеңесінің төрағасы болып сайланады. Бұл қызметінде де С. Мұқашев халқына сыйлы болып, зейнеткерлікке шыққанша мінсіз атқарды. Қарқаралы ауданының құрметті азаматтарының бірі Төлеутай Шахарбаевтың өзінің замандасы С. Мұқашев туралы айтқан мына бір пікірі оның барлық қырын ашып көрсетеді:

«Мен білетін, шынайы бағамдап, бағалайтын Сүндет ағамыз – бойына жеті қасиет тұнған азамат. Ел дегенде еміреніп, кеудесіндегі жүрегін ұсынуға әзір. Қатар жүріп, еңбек еткенімізде елдің жағдайы үшін отқа түсіп, сан ортада топ жарғаны да есімізде. Елін сүйген ер есік жақта отырмайды. Халқының қадіріне жеткен ердің орны – төрде. Біз білетін Сүндет ағамыз сол мейірім тұнған жүзі, үлкен жүрегі, таудай тұлғасымен төрде мығым отыр. Біз оған қуана құрметпен қараймыз» [12, б.27].

С. Мұқашев басшы болып байлық қумады, керісінше, абырой жинады. Еліне сіңірген еңбегі елеусіз қалмады. Ол «Қазақ ССР еңбек сіңірген зоотехнигі» және «Қарқаралы ауданының Құрметті азаматы» деген атақтарға ие болды. 1971 жылы «Құрмет белгісі» орденімен, бұдан басқа бірнеше: «В.И. Лениннің жүз жылдық мерейтойына арналған» (1970 ж.), «Қазақстанда тың игерудің 20 жылдық құрметіне арналған» (1974 ж.), «1941-1945 жж. Ұлы Отан соғысындағы қажырлы еңбек үшін», «1941-1945 жж. Ұлы Отан соғысындағы жеңіске – 60 жыл», «Қазақстанда тың игерудің 50 жылдығы», «Еңбектегі ерлігі үшін», «Ерен еңбегі үшін» медальдармен марапатталды.

2002 жылы Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың қабылдауында болып, Елбасының қолынан естелікке сағат алды.

С. Мұқашев 2020 жылдың 20 маусымында қайтыс болды.

Қ. Төлеуов және С. Мұқашевтан басқа да совхоз директорлары – **Григорий Афанасьевич Заика, Тұрсын Балтабекович Экзеков, Елеусіз Түсіпбекұлы Ержанов**, селолық атқару комитетінің төрағасы **Тұрағұл Жұмабаев** тәрізді азаматтар да Қарқаралы зооветтехникумын бітіргендер.

1962 жылдан бастап Қарағанды облысына қарасты XX партсъезд атындағы сүт-астық совхозының директоры болған **Григорий Афанасьевич Заика** Қарқаралы зооветтехникумының 1949 жылғы түлегі. Ол Қарағанды облысы Ворошилов ауданыны Хорошев селосында 1929 жылы 28 қарашада дүниеге келген. Г.А. Заиканың балалық шағы Ұлы Отан соғысы жылдарына сәйкес келгендіктен 12 жасынан бастап жұмыс істеуге тура келді. Соғыс аяқталғаннан кейін Қарқаралыдағы зооветтехникумға оқуға түсіп, оны 1949 жылы «Ветеринарлық техник» мамандығы бойынша аяқтады. Кәсіби қызметін «Возрождение» деген колхозда бірден веттехник болып бастады. Ал 1952 жылы оның қызметі жоғарылады: алғашқыда ауданның ауылшаруашылық бөлімінде бас мал дәрігері, кейінірек орталық зооветеринарлық учаскенің және аудандық ветеринарлық клиниканың меңгерушісі болды.

1953 жылы Г.А. Заика Қарағанды машина-трактор станциясында (МТС) бас мал дәрігері, ал 1954 жылдың желтоқсан айында орталық ветеринарлық бөлімнің ветеринар фельдшері болып жұмыс атқарса, 1958 жылы Киров ветеринарлық пунктінің меңгерушісі болды. 1959 жылдың шілде айында «Возрождение» колхозының төрағасы болып тағайындалды. 1960 жылы қыркүйек айында «Возрождение» колхозын «Петровка» совхозы ретінде қайта құруға байланысты ол Ворошилов ауданының ветеринарлық ауруханасының екінші мал дәрігері қызметіне ауыстырылды. Ворошилов кейіннен Ульянов деп аталған бұл аудан қазір Бұқар жырау деп аталады.

1961 жылы 14 наурызда Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің № 157 «Жаңа совхоздарды құруды және жұмыс істеп тұрған совхоздарды ірілендіруді ұйымдастыру туралы» қаулысына сәйкес және Республиканың ауыл шаруашылығы министрлігінің бұйрығы негізінде XX партсъезд атындағы совхоз құрылды. Жаңа совхоздың территориясына «Возрождение» колхозының және онымен көрші орналасқан «Үлгі» колхозының біраз жері енді.

1962 жылы қаңтарда Г.А. Заика Қарағанды облысының XX партсъезд атындағы сүт-астық совхозына директор болып тағайындалды.

Ол шаруашылықты 3 бөлім, 4 МТФ және 6 трактор-егістік бригадасы болған кезде қабылдап алды. Тез арада совхозда сүт фермаларының саны 7-ге дейін көбейді. Сонымен бірге құс фабрикасын қайта құруды бастады.

Г.А. Заика жұмысты жақсы ұйымдастырушы, талапшыл, принципшіл, еңбексүйгіш және жоғары деңгейде жұмыс істеу қабілеттерімен ерекшеленді.

Оның басшылығы кезінде XX партсъезд совхозы миллионер-совхозға айналды, мемлекетке астық пен сүт тапсыру жоспарларын ойдағыдай орындайтын және асыра орындайтын совхоз болды.

Бұл совхоз жеткен жетістіктері мен жоғары көрсеткіштері үшін бірнеше рет КСРО-ның құрмет тақтасына енгізілді.

Астық және басқа ауылшаруашылық өнімдерін өндіруде көрсеткен жоғары көрсеткіштері мен еңбектегі ерлігі үшін, жоғары кәсібилігі және принциптерді ұстанғаны үшін Заика Григорий Афанасьевич бірнеше ордендермен және медальдармен марапатталды: ордендер – екі мәрте «Еңбек Қызыл Ту» (1967 және 1976 жж.); «Құрмет белгісі» (1973 ж.); «Халықтар достығы» (1982 ж.); медальдар – «Еңбектегі ерекшелігі үшін» (1971 ж.); «Еңбек ардагері» (1984 ж.).

Григорий Афанасьевич Заика совхоз директоры болып отыз жыл еңбек атқарды. 1991 жылы осы қызметінен зейнетке шықты.

Қазақстан Республикасындағы ерекше қызметі үшін Заика Григорий Афанасьевичке 1995 жылдың 1 желтоқсанынан бастап дербес зейнетақы тағайындалды.

Г.А. Заика 2002 жылы 26 қаңтарда қайтыс болды [13].

1960-1963 жылдары Қарқаралы зооветтехникумында оқыған **Экзеков Тұрсын Балтабекұлы** Ресейдің Омбы облысы, Любинский ауданы, Камышловское селосында 1942 жылы 2 қаңтарда дүниеге келген. 1963 жылы «Осакаровка» совхозында зоотехник, 1965 жылдан осында бас зоотехник болып еңбек етті, ал 1975 жылы аталған совхоздың директоры болып тағайындалды. Осы совхозда ол 30 жылға жуық қызмет етіп, еңбегін сіңірді. 1990-1991 жылдардың аралығында халық депутаттарының Молодежный аудандық кеңес атқару комитетінің төрағасы болды. Ұзақ жылғы еңбектері елеусіз қалмай, «Құрмет белгісі» орденімен (1980 ж.), «Тың және тыңайған жерлерді игеру», «В.И. Лениннің жүз жылдық мерейтойына арналған» медальдармен марапатталған [14, б.29].

1942 жылы Қарқаралы ауданындағы Нұркен ауылы Жекежал бөлімшесінде дүниеге келген **Елеусіз Түсіпбекұлы Ержанов** 1961 жылы Қарқаралы зооветтехникумын, 1967 жылы Семей зооветтехникалық институтын бітірген. Оқуларын аяқтаған Е.Т. Ержанов Нұркен ауылында, оның бөлімшелерінде маман, бөлімше меңгерушісі болып жұмыс істеді. 1972-1977 жылдары Жамбыл атындағы, Ынталы кеңшарларында бас зоотехник, 1978-1981 жылдардың аралығында аудандық ауыл шаруашылығы басқармасы басшысының орынбасары болды. 1980 жылы совхоз директорларын дайындайтын 6 айлық курс бітірген. Осыдан кейін ол бірнеше кеңшарларда директор болды. Атап айтқанда, 1981-1990 жылдарының аралығында Бейбітшілік, 1991-1993 жылдары Матақ кеңшарларының директоры. Директорлық қызметін 1994-2002 жылдары одан әрі Шоқай элеваторында жалғастырды.

Қарқаралы зооветтехникумының 1961 жылғы түлегі **Қабыл Нескейұлы Құттин** 1941 жылы «Қаратау» совхозының Алғабас селолық кеңесінің «Саға» деген жерінде дүниеге келген. Еңбек жолын «Қазақстанның 40 жылдығы» совхозында мал дәрігері болудан бастаған. 1963-1966 жылдары Кеңес армиясы қатарында болды. 1967 жылы «Комомол» совхозында механизатор болған.

1974-1978 жылдары веттехник және ауыл шаруашылығы саласында әртүрлі жұмыстар істей жүріп, 1976 жылы Алматы ауылшаруашылық институтының сырттай бөліміне оқуға түсіп, 1982 жылы оқуын бітіреді.

1976-1982 жылдар аралығында совхоздың кәсіподақ комитетінің төрағасы, 1982-1986 жылдары совхоздың бас инженері, 1986-1996 жылдары совхоздың директоры, 1996-2005 жылдары «Балқантау» шаруа қожалығының жетекшісі болып қызмет атқарды. Еңбегі бағаланып, «Қызыл Жұлдыз», «Халықтар достығы» ордендерімен, сондай-ақ бірнеше медальдар және Құрмет грамоталарымен марапатталған.

Нарық заманы басталған кезде ауылды көптеген қиыншылықтардан аман-есеп алып шығып, жоқтан бар жасап, екі жылдың ішінде ауыл азаматтарына 12 автокөлікті тегін сыйлаған. Ауылды 22 фермерге бөліп, барлығының көңілін тауып, елдің алғысына бөлене білді. Қабыл Нескейұлының ұйымдастыруымен ауылда шұжық дайындау, малдарды бордақылау, тон цехтарымен қатар аң фермасы және спорт ғимараты салынып жұмыс істеп тұр. Бүгінде спорт ғимараты Құттин Қабылдың есімімен аталады. Ол 2004 жылы Қарқаралының «Құрметті азаматы атанды, бірнеше мадальдармен марапатталды және Қарқаралы аудандық мәслихатының III-IV шақырылған мәслихат депутаты болды.

Қарқаралы зооветтехникумын бітіріп, еліміздің өркендеуіне өз үлестерін қосқан, партия саласында қызмет еткен бір топ мемлекет қызметкерлерінің шыққандығын бүгінгі М. Әдекенов атындағы Қарқаралы ауыл шаруашылық колледжінің мақтанышы ғана емес, еліміздің мақтанышы десек болады. Олардың ішінде **Кәрібай Утеев (1932), Тұрсын Төреғожин (1937), Ғазиз Рахымжанов (1937), Әбен Асқаров (1939), Кәрім Қонақбаев (1939), Мәден Махметов (1941), Дмитрий Антонович Чернов (1947), Мыңжасар Әдекенов (1949), Жұмаділдә Ыдырысов (1950), Виктор Владимирович Миллер (1956), Владимир Степанович Шумский (1957) Махмет Сәкенұлы Бекшин (1962), Мәкен Төрегелдин (1963), Владимир Васильевич Елизаров (1966), Садықов Тұрсын Әбуғалиұлы (1972)** тәрізді біраз аудандық партия комитетінің хатшылары бар, **Сағынбек Тоқабайұлы Тұрсыновты** Сенат депутаты, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы адам құқықтары жөніндегі комиссияның төрағасы, Қазақстан Республикасының Төтенше және Өкілетті Елшісі болғандықтарын ерекше түрде айтуға болады. Олардың соңынан ерген кіші буын өкілдерінің арасынан Қазақстан Республикасы Ішкі Істер Министрлігінің орталық аппаратына арнайы мекемелер басқармасының басшысы болған **Саят Смағанбетұлы Дүйсетаевты**, Қазақстан Республикасы Президенті Әкімшілігінің Әлеуметтік-экономикалық мониторинг бөлімінің меңгерушісі, Қазақстан Республикасы Көлік және коммуникация министрлігі Қаржылық реттеу департаментінің директоры, Сенат депутаты болған, ал бүгінде Халықаралық G-Global хатшылығының жетекшісі **Серік Нөгербекұлын Нөгербековты** бөліп көрсетуге болады. Аталған тұлғалардың өмірі мен атқарған қызметтері бүгінгі жас ұрпаққа үлгі өнеге болары даусыз.

1909 жылы Семей губерниясы, Қарқаралы уезінің № 1 ауылында дүниеге келген **Кәрібай Утеев** 1932 жылы Қарқаралы зооветеринар техникумын бітірген. Еңбек жолын 1932 жылы Қарағанды қаласындағы көміршілер кәсіби одақ аудандық комитетінің еңбегін Қорғау бойынша инспектор болып бастаған.

1932 ж. – Федоровск пласт № 3126 шахтасында шахтком төрағасының орынбасары және төрағасы, 1935 ж. ҚарГРЭС құрылыс төрағасы, 1937 ж. – Қарағанды облыстық атқару комитетінің жұмыстарын басқарушы; 1938-1939 жж. – Алматы қаласындағы ҚазКСР АХШ кеңес құрылысы курстарының тыңдаушысы; 1939 ж. – Қарағанды облыстық атқару комитетінің аға нұсқаушысы; 1941 ж. – Оскаров аудандық атқару комитетінің жауапты хатшысы; 1944 ж. – Қарқаралы аудандық атқару комитетінің мал шаруашылығы бойынша төрағасының орынбасары; 1948-1950 жж. – республикалық жоғарғы партиялық мектептің тыңдаушысы; 1950 ж. желтоқсан айынан– 1954 ж. желтоқсан айына дейін – Қарқаралы аудандық еңбекшілер Кеңес атқару комитетінің төрағасы; 1954 ж. желтоқсан айынан 1960 ж. қыркүйек айына дейін – еңбекшілер депутаттарының Ұлытау аудандық Кеңес атқару комитетінің төрағасы.

Аталған еңбектері үшін «Құрмет белгісі» орденімен, үш медальмен марапатталған [14, б.655]

Қарқаралы зооветтехникумының 1937 жылғы түлектердің қатарында **Тұрсын Төреғожин** бар. Оның баласы Оралды Тұрсынұлы Төреғожинның қолындағы жеке архивінде әкесінің әр жылдары өз қолымен жазған өмірбаяны, толтырған жеке парақшасы тәрізді құнды мәліметтер сақтаулы. 1952 жылы жазылған өмірбаянында ол Қарқаралы уезі Берікқара болысына қарасты № 2 ауылда 1919 жылы 15 қарашада туғанын, 1929-1932 жылдары бірінші сатылы мектепте оқығанын, 1933 жылы Қарқаралы малдәрігерлік-зоотехникалық техникумға түсіп, оны 1937 жылы бітіргенін көрсеткен. Қарағанды облыстық мемлекеттік архивінде сақтаулы тұрған Қарқаралы зооветтехникумына оқуға түскен оқушылардың жеке істерінің арасында Тұрсын Төреғожинның есімі кездеседі. 1936 жылдың қараша-желтоқсан және 1937 жылдың қаңтар айлары аралығында Қарқаралы зооветтехникумының ІҮ курс студенттерін өндірістік тәжірибеге жіберу туралы жасалған тізімнің ішінде Т. Төреғожин есімі де бар [15]. Курстасы Байзақов Өмірбек екеуі Баянауыл ауданына қарасты Исаев атындағы совхозға тәжірибеден өткен соң, техникумды аяқтаған Т. Төреғожин жолдама бойынша Солтүстік Қазақстан облысының Қызылту ауданына жіберілген. Осында ол жер бөлімінде зоотехникалық лауазымда еңбек жолын бастаған.

1943 жылдың қараша айына дейін Қарқаралы аудандық жер бөлімінде зоотехник, аға зоотехник болып өз мамандығы бойынша жұмыс атқарған оны Қарағанды облыстық жер басқармасы бастығының орынбасары лауазымына тағайындайды.

1944 жылдың ақпан айынан 1948 жылғы наурыз айы Қазақ ССР Жер Халкомы (Наркомзем) мал шаруашылығы Басқармасы зоотехникалық бөлімінің бастығы, мал шаруашылығы Басқармасының бас зоотехнигі болды. Осы

жылдарғы еңбегі үшін Қазақ ССР Жоғарғы Кеңестің Құрмет грамотасымен, алтын сағатпен және «Құрмет белгісі» орденімен марапатталған.

Денсаулығына байланысты туған ауданына оралған соң 1954 жылғы шілденің соңына дейін Қарқаралы аудандық ауылшаруашылық бөлімінің бастығы, Қарағанды облыстық ауылшаруашылығы басқармасы бастығының орынбасары болып еңбек етті.

1954 жылдың шілде айынан 1973 жылдың мамыр айы бойы совет, партия қызметтерінде болды: 1954-1957 жж. бұрынғы Қу (кейін Егіндібұлақ деп өзгертілген) аудандық атқару комитетінің төрағасы; 1957-1958 жж. Қарағанды облыстық партия комитеті ауылшаруашылық бөлімінің меңгерушісі; 1958-1959 жж. Шет, 1959-1962 жж. Қарқаралы аудандық партия комитеттерінің бірінші хатшысы; 1962 жылы Қарағанды обкомының Жезқазған өндірістік-аумақтық ауылшаруашылық басқармасында парторг; 1962-1965 жж. Ақтоғай өндірістік – аумақтық ауыл шаруашылық басқармасының бастығы және 1965-1973 жж. Қазақстан Компартиясы Ульянов аудандық комитетінің бірінші хатшысы қызметтерін атқарды. Зейнеткерлікке 1979 жылы Қарағанды облысы бойынша ауыл шаруашылығының азық-түлік өнімдерін сатып алу және сапасын қадағалау жөніндегі мемлекеттік инспекциясының Бас инспекторы лауазымнан шықты.

Т. Төреғожинның отбасылық альбомында оның қазақтың айтулы тұлғаларымен бірге түскен суреттері сақтаулы. Бұл суреттер Т. Төреғожинның көрнекті қоғам және мемлекет қайраткері, «Алаш» партиясы мен «Алашорда» қозғалысы жетекшілерінің бірі, қазақтың тұңғыш математигі, профессор, ғұлама ғалым Әлімхан Ермековпен, қоғам қайраткері, 1970-1984 жылдары Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің төрағасы, 1984-1985 жылдар аралығында Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Президиумының төрағасы болған, Социалистік Еңбек Ері атағының иегері Байкен Әшімовпен, Қазақстан ЛКЖО ОК-нің 2-ші және 1-ші хатшысы, Қазақ КСР-і Жоғары және арнаулы орта білім министрінің орынбасары Сағындық Кенжебаевпен жақсы араласып, рухани тұрғыдан жақын болғандықтарын көрсетеді.

Архив Қорларының ішінде Т. Төреғожинның Қазақстан Компартиясы Ульянов аудандық комитетінің бірінші хатшысы болып тұрған кезде өзі оқыған Қарқаралы зооветтехникумының оқытушысы әрі директоры болған В.П. Максимовты (1937 ж. директор) аталған аудандағы Буденный атындағы совхозға партком хатшысы қызметіне ұсыныс жасаған құжаттың түпнұсқасы сақталған [16]. Бұл жерде кешегі шәкірттің бұрынғы ұстазының алдында шешім қабылдай алатын кемелге жеткен үлкен тұлға бейнесін байқауға болады.

Т. Төреғожинның туған еліне сіңірген еңбегі ескерусіз қалған жоқ. Ол «Октябрь революциясы» орденімен (1971 ж.), үш мәрте Еңбек Қызыл Ту ордендерімен (1957 ж., 1966 ж., 1972 ж.), «Құрмет белгісі» орденімен (1946 ж.), сонымен бірге КСРО-ның 15 медалімен, екі мәрте Қазақ ССР Жоғары Кеңесінің Құрмет грамотасымен марапатталды.

Тұрсын Төреғожин 1990 жылы 16 қаңтарда қайтыс болды.

Ұзақ уақыт партия және шаруашылық салаларында қызмет еткен Қарқаралы зооветтехникумының түлектерінің бірі **Дмитрий Антонович Чернов** 1929 жылы 16 тамызда Қарқаралы қаласында туған. Ол Қарқаралы зооветтехникумын 1947 жылы аяқтаған. Еңбек жолын Қарқаралы орман шаруашылығында есепшіден бастаған. 1948 жылы қазан айында мамандығы бойынша жұмысқа ауысып, Ақмола облысы Казгачин зооветучаскесінің зоотехнигі болды. Ал 1953 жылы қараша айынан бастап Қарқаралы аудандық военкоматында іс жүргізуші, одан кейін 1 Май атындағы колхозда зоотехник, Қарқаралы МТС бас зоотехнигі, Қарқаралы ауыл шаруашылық инспекциясының зоотехнигі болып жұмыс істеген.

1960 жылдан бастап партиялық жұмысқа ауысқан: Қазақстан Компартиясы Қарағанды облыстық комитетінің нұсқаушысы; 1961 ж. сәуір айынан 1962 ж. желтоқсан айына дейін Жаңа-Арқа аудандық партия комитетінің бірінші хатшысы; 1962 ж. желтоқсаннан – Жаңа-Арқа аудандық ауыл шаруашылық өндіріс басқармасының партиялық комитет хатшысы; 1965 ж. қаңтар айынан 1968 ж. қаңтар айына дейін – Жаңа-Арқа аудандық партия комитетінің бірінші хатшысы; 1968 ж. қаңтар айынан – Қарағанды облыстық партия комитетінде ауыл шаруашылық бөлім меңгерушісі; 1970 ж. ақпан айынан 1978 ж. қараша айына дейін – Осакаров аудандық партия комитетінің бірінші хатшысы; 1978 ж. қараша айынан 1980 ж. қараша айына дейін – Мичурин аудандық партия комитетінің бірінші хатшысы.

Аталған қызметтері үшін Д.А. Чернов Ленин, Қазан революциясы, Еңбек Қызыл Ту ордендерімен және «В.И. Лениннің 100 ж. туған күнін атауда ерлік еңбегі» медалімен марапатталған [14]

Зооветтехникум түлектерінің арасында партия саласында қызмет атқарғандардың бірі **Мынжасар Әдекенов**. Ол 1932 жылы 4 сәуірде Қарағанды облысы, Қарқаралы ауданына қарасты № 14 ауылда дүниеге келген. Еңбек жолын 1946 жылдың ақпанында Қарқаралы аудандық жер бөлімінде жергілікті зоотехник болып жұмыс істеуден бастады. Сол жылы ол Қарқаралы зооветеринарлық техникумына оқуға түсті. Осында оқыған жылдары М. Әдекеновтың студенттік өмірі, оқуы туралы жазылған мына мақалада айқын көрінеді:

«... Я хорошо помню ту осень, когда мы вернулись с каникул на учебу. На третий день после начала занятий учитель химии Эдуард Эдуардович Оденбах принимал экзамены у пяти студентов. Среди них выделялся небольшого роста светленький паренек. Он без запинки ответил на все вопросы, сразу. Видно было, что он хорошо подготовлен. Э. Оденбах похвалил его. Этим пареньком и был Мынжасар Адекенов.

Через месяц писали итоговую контрольную по химии. Из 30 студентов только мы с Мынжасаром получили «отлично» и поступили на второй курс техникума, который вместе с ним и Габиден Курмановым окончили с отличием...» [17]. Бұл мақаланың авторы М. Әдекеновпен бірге оқыған досы, ауылшаруашылық ғылымдарының докторы, Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген қайраткері Қарпық Құсайынов.

Мынжасар Әдекенов 1949 жылы техникумды үздік бітіріп, білімін әрі қарай жалғастыру мақсатында достарымен Алматы қаласына келді. «... *Нас троих (М. Адекенов, Г. Курманов, К. Кусаинов – авт.) зачислили без экзаменов в Алма-Атинский зооветеринарный институт. Пять лет мы, верные и неразлучные друзья, учились, поддерживая друг друга вдали от дома и разделяя радости и тяготы студенческой жизни. В 1954 году Мынжасар, один из лучших выпускников, с красным дипломом вернулся в родные края...*» [17].

1954 жылы жас маман Қоянды машина-трактор станциясының бас зоотехнигі болып тағайындалды. Төрт жылда жақсы тәжірибе жинақтаған М. Әдекеновтың қызметі жоғарылай бастады. 1958 жылдың шілдесінен бастап 1959 жылдың қараша айына дейін Қу аудандық ауыл шаруашылық инспекциясының бастығы болып жұмыс істеді. 1959 жылдың қараша айында ол Қазақстан Компартиясы Қу аудандық комитетінің екінші хатшысы, 1962 жылы сәуірде – бірінші хатшысы болды. Ал 1962 жылы желтоқсанда Қарқаралы өндірістік басқармасы партия комитеті хатшысының орынбасары болып сайланды. 1963 жылдың сәуірінен бастап 1965 жылдың қаңтарына дейін жұмысшылар депутаттары Қарқаралы аудандық кеңесі атқару комитетінің төрағасы болып жұмыс істеді. 1965 жылы қаңтарда Қазақстан Компартиясы Егіндібұлақ аудандық комитетінің бірінші хатшысы болып сайланды. 1968 жылдың қаңтарында Қарқаралы ауданының Нұркен Әбдіров атындағы совхоздың директоры болып тағайындалды. 1970 жылы шілдеде – Шет аудандық ауыл шаруашылық бөлімінің бастығы болды. 1971 жылы Ақсу-Аюлы ауылында ол Қазақстан Республикасы Компартиясы бюросының мүшесі, содан кейін облыстық Еңбекшілер депутаттары Кеңесінің депутаты болып сайланды. 1972 жылдың қыркүйегінде қой өсіру бөлімінің бастығы – облыстық ауыл шаруашылығы басқармасы бастығының орынбасары болып тағайындалды.

М. Әдекенов көрсетілген қызметтердің барлығына да үлкен жауапкершілікпен қарап, жан аямай атқарған. Бойындағы адами қасиеттерінің жиынтығының, халықпен ортақ тіл табыса біліуінің, еңбектегі іскерлігінің арқасында түрлі басшылық қызмет атқарғаны байқалады.

Соғыстан кейінгі Қазақстанда жүргізілген кеңестік экономикалық модернизация бағыттарының бірі – жаңа совхоздар мен аудандар құру немесе ашу болатын. М. Әдекеновтың қызмет жылдары осы уақытқа сәйкес келді. Бұрынғы Қу ауданы Егіндібұлақ деп аталып, осы аудандағы колхоздар біріктіріліп, оның орнына үлкен совхоздар ұйымдастырылды. Ауданда мал басын көбейту, малға азық дайындау, астық өндіру жөніндегі көрсеткіштер бойынша алдыңғы қатарда болды.

Ауданды көркейту бойынша да үлкен көлемдегі жұмыстар жүргізілді. М. Әдекенов ең алдымен шаруашылықтарға баратын жолдарды жөндеуге үлкен көңіл бөлді. Өйткені жол – мемлекеттің күре тамыры іспеттес, яғни адамның жүрегінен шыққан қан дене мүшелеріне түгел таралып, адамға тіршілік сыйлайтын тәрізді, жер бетіндегі жолдар да бір қиырды бір қиырға жалғап

жататын ең қажетті коммуникация. Осыны өте сезімтал түсінген М. Әдекенов жол мәселесіне ерекше мән бергені де сондықтан.

Бұдан басқа жергілікті тұрғындардың тұрмыстық жағдайын жақсартуға, су құбырларын салуға, мал қыстақтарын жарықпен қамтамасыз ету мәселелеріне де көңіл бөлініп, М. Әдекеновтың басқаруымен жүргізілген. Заманауи тілмен айтқанда, шаруашылықтардың әр саласында алдыңғы қатарлы технология М. Әдекеновтың тікелей араласуымен қарқынды түрде енгізіле бастаған.

Аталған қызметтері үшін үкімет пен партия тарапынан М. Әдекенов «Еңбек Қызыл Ту» орденімен, үш мәрте «Құрмет белгісі» ордендерімен, «Тың және тыңайған жерлерді игеру», «Ерен еңбегі үшін», «1941-1945 жж. Ұлы Отан соғысы Жеңісіне елу жыл», «1941-1945 жж. Ұлы Отан соғысы Жеңісіне алпыс жыл» медальдарымен және көптеген Құрмет грамоталарымен марапатталған.

Мыңжасар Әдекенұлы өзінің алдындағы жасы үлкен, тәжірибесі мол басшылар мен мамандардан үйренуге көңіл бөлген және жас мамандарды тәрбиелеу, оларды көтеру мәселелеріне көп көңіл бөлген. Осы және М. Әдекеновтың басқа да қырлары туралы «Азамат асулары» деп аталған мақалада жақсы жазылған. Онда мынадай фактілер келтірілген: «Алғашқы оқу бітіріп келіп, жұмысқа араласып, аудан көлемінде партия-совет органдарында қызмет атқарған кездердегі аудан басшылары болған: Ж. Балғабаев, Т. Төреғожин, М. Медеубаев, С. Нығметжанов сияқты адамдардан үлгі алып, сыйласып жұмыс атқарды.

Егіндібұлақ ауданы қайта құрылған кезде аудандық партия комитетінің, атқару комитетінің және басқа да аудан мекемелерінің басшылығына Қ. Медиев, Н. Панфилов, Т. Нұрмашев, Е. Байсеріков, Қ. Нұрділдин, Ш. Қуанышев, М. Сәбитов, Т. Әбілдин, Н. Беркамалов, Ә. Қоржынбаев, М. Ахметбеков сияқты іскер, тәжірибелі қызметкерлерді тағайындап, ауданның көркеюіне көп ықпал жасады.

Қандай қызметте болса да Мыңжасар Әдекенұлы сол кездердегі облыстық халық депутаттары атқару комитетінің төрағалары Сұлтан Қаппарұлы Досмағанбетов пен Зәйкен Іңкәрбайұлы Іңкәрбаевпен, Қамза Бижанұлы Жұмабековпен, Ислам Уахитұлы Тоғайбаевпен, орынбасарлары Пазенко Яков Афанасьевичпен, Аханов Тиышбек Аханұлымен, облыс әкімінің орынбасарлары болған Мирза Виктор Никоноровичпен, облыстық ауыл шаруашылығы басқармасының басшылары Ермоленко Степан Аркадьевичпен, Ануфриев Владислав Григорьевичпен, Корчемаха Юрий Михайловичпен, тағы басқа тұлғалармен тіл табысып, сыйласып, абыройлы қызмет атқарды.

М. Әдекенов Қарқаралы ауданындағы жұмыс істеген жылдары, шаруашылық жұмыстарын атқара жүріп, ғылыми жұмыстармен де айналысқан тұлға. Оның ғалым ретіндегі қызметін жеке көрсететін боламыз.

Партия, кеңес қызметкері **Махмет Сәкенұлы Бекшин** де Қарқаралы зооветтехникумы түлектерінің бірі. Ол 1936 жылы 5 мамырда Қарағанды облысы, Қарқаралы ауданының Бидайық ауылында дүниеге келген. Ол Қарқаралы қаласының № 1 қазақ орта мектебінде оқып, 1954 жылы бітірді. Әрі

қарай институтқа баруға жағдайы болмай ауылда еңбек етуге қалады. Еңбек жолын колхозда есепші қызметінен бастаған. Қызметтегі іскерлігі мен ұйымдастырушылық қабілетінің арқасында көзге түсіп, 1956 ж. маусым айынан «Қарғыз» ауылдық кеңестің хатшысы, 1957 ж. қаңтар айынан – «Қырғыз» совхозының комсомол комитетінің болып сайланады. 1958 жылы ақпан айында Қарқаралы аудандық комсомол комитетіне нұсқаушы болып қызметке ауысады. 1959 ж. ақпан айынан – Қарқаралы аудандық комсомол комитетінің бірінші хатшысы болды.

1960 жылы Қарқаралы зооветтехникумының сырттай бөліміне оқуға түсіп, оны 1962 жылы бітірді. Кейіннен ол Целиноград ауыл шаруашылық институтын (1977 ж.) бітіріп, КОКП ОК жанындағы Жоғары партия мектебінде (1979 ж.) оқыды.

1962 жылы сәуірде Қарқаралы территориялық басқармасында комсогр болып сайланған. 1962 жылы қараша айында «Бесоба» совхозының партком хатшысы, 1964 ж. қазан айынан – Қарқаралы өндірістік комитетінің хатшысы, 1965 ж. қаңтар айынан – Қарағанды облыстық партия комитетінде ауыл шаруашылық бөлімінің нұсқаушысы болды.

1970 жылы маусымда Нұра аудандық партия комитетінің екінші хатшысы болып сайланды. 1974 ж. қаңтар айынан 1977 ж. наурыз айына дейін – еңбекшілер депутаттарының Қарқаралы аудандық атқару комитетінің төрағасы, 1977 ж. наурыз айынан 1985 ж. қаңтар айына дейін – Қарқаралы аудандық партия комитетінің бірінші хатшысы болып қызмет атқарды.

Аталған қызмет жолдарында М. Бекшин қарапайымдылығымен, мейірімді және қайырымды мінезімен халықтың есінде қалды.

«Еңбек Қызыл Ту», «Октябрь революциясы», «Еңбек данқы», «Құрмет белгісі» «Халықтар достығы» ордендерінің иегері [14, б.160].

Мәкен Төрегелдин 1923 жылы Қарағанды облысының Жезді ауданында дүниеге келген. Қарқаралы зооветеринар техникумын 1963 жылы бітірген. Ол мамандығы зоотехник болса да, еңбек жолдарының басым бөлігін мемлекеттік қызметке арнаған. 1939 ж. Қарағанды облысы, Қарсақпай кентінде Жезқазған геологиялық-барлау экспедициясында зертханашы; 1946 ж. – Қарағанды облысы, Қарсақпай кентінде Жезқазған орта мектебінің әскери жетекшісі; 1947 ж. - Қарсақпай кентінде Жезқазған комсомол аудандық комитет хатшысы; 1948 ж. Қарсақпай кентінде еңбекшілер депутаттарының Жезқазған аудандық Кеңес атқару комитетінің хатшысы; 1952 ж. – Жезді ауданының «Оралқарметбарлау» иресінде Жезді геологиялық-барлау экспедиция бастығының орынбасары; 1955 ж. – Қарсақпай поселкесіндегі аудандық жоспарлы комиссия төрағасы; 1956 ж. – Қарағанды облысы Қарсақпай к. еңбекшілер депутаттарының Жезқазған аудандық Кеңес атқару комитет төрағасының орынбасары; 1970 ж. сәуір айынан 1985 ж. қараша айына дейін – Жезді аудандық партия комитетінің бірінші хатшысы [14, б.629].

Мәкен Төрегелдин жоғарыда аталған еңбектері үшін «Құрмет белгісі», «Еңбек Қызыл Ту» және «II дәрежедегі Отан соғысы ордендерімен, 11

медальмен, ҚазКСР Жоғарғы Кеңестің екі Құрмет мадақтамаларымен марапатталған.

Қарқаралы зооветтехникумының 1966 жылғы түлегі **Владимир Васильевич Елизаров** 1948 жылы 12 наурызда Қарағанды облысы, Ульянов ауданының Ульяновка селосында дүниеге келген. Ол 1976 жылы Алматы зооветеринар институтын бітірген. Еңбек жолын 1966 жылы Ульянов ауданының ветстанция эпизоториялық бөлімінде ветфельдшерден бастаған, 1967 жылы бөлімше мал дәрігері, кейін Ульянов ауданының «Победа» совхозында малшаруашылық бригадирі, 1971 ж. құрылыс цех бригадирі, кейін Ульянов ауданындағы Майқұдық құс фабрикасында төлдейтін табынның бригадирі, 1973 ж. – мал дәрігер, Тельман ауданындағы Покорный құс фабрикасының бригадирі, 1976 Ж. – «Березняки» совхоз бөлімшесінің басқарушысы, кейін ветзертханасының директоры, 1980 ж. – Тельман ауданындағы «Ленинский» совхозының партиялық комитет хатшысы, 1982 ж. – Тельман аудандық шаруашылық есеп өндірістік бірлестігі бастығының орынбасары, 1983 ж. – Қарағанды облысының жұмыртқа беретін құс шаруашылығы бойынша Майқұдық өндіріс бірлестігінің бас мал дәрігері, 1984 ж. – Ульянов ауданының Қазақ КСР 50-жылдығы атындағы құс фабрикасының директоры.

1990 ж. наурыз және қазан айлары аралығында – Ульянов аудандық партия комитетінің хатшысы [14, б.229].

Тұрсын Әбуғалиұлы Садықов 1937 жылы Қарағанды қаласында дүниеге келген. 1956 жылы орта мектепті бітіріп, Қарағанды мемлекеттік педагогика институтының орыс тілі мен әдебиеті факультетіне оқуға түсіп, оны 1964 жылы бітіреді. Сол кездегі талаптарға сәйкес оқу орнын аяқтаған жас маман бітірген мамандығы бойынша облыстық халыққа білім беру басқармасының жолдамасымен Қарағайлы орта мектебіне жұмысқа жіберіледі. Осылайша Тұрсын Әбуғалиұлы еңбек жолын 1958 жылы бастайды. Білікті маман, ұйымдастыру қабілетімен көзге түскен оны 1965 жылы Қарқаралы ауданына қарасты Бесоба совхозының мектебіне директор ретінде қызметке ауыстырады. Бұл қызметті 1971 жылға дейін өте жақсы атқарады.

Т.Ә. Садықов 1971 жылы Қарқаралы аудандық коммунистік партия комитетінің Үгіт және насихат бөлімінің нұсқаушысы болып тағайындалады. Осы кезден бастап Тұрсын Әбуғалиұлының педагогикалық қызметі партия саласы, мемлекеттік қызметке қарай ауысады. Сол себепті оған шаруашылық саласының мамандығы керек болады. Ол алысқа ұзамай Қарқаралы қаласындағы зооветтехникумға түсіп, аталған оқу орнын 1972 жылы үздік белгімен бітіреді.

Т.Ә. Садықовтың одан әрі қарайғы еңбек жолдары төмендегідей:

- 1973 ж. Ұлытау аудандық коммунистік партия комитетінің ұйымдастыру бөлімінің меңгерушісі;
- 1976 ж. Жезқазған облыстық Партия архивының басшысы;
- 1978 ж. Жезқазған облыстық коммунистік партиясы бірінші хатшысының көмекшісі;

- 1979-1982 жж. Алматыдағы Жоғарғы Партия мектебінің тыңдаушысы (үздік дипломмен аяқтаған – авт.);

- 1983 ж. Жезқазған облыстық кәсіби-техникалық білім беру басқармасының басшысы;

- 1987 ж. Жезқазған облыстық мәдениет басқармасының басшысы;

- 1988-1994 жж. аралығында Қарағанды облыстық атқару комитетінде және халықтың Еңбек пен әлеуметтік қорғау департаментінің басшысының орынбасары.

Т.Ә. Садықовтың ұзақ жылдарғы партия саласы мен мемлекеттік қызметтегі ерен еңбектері үшін көптеген грамоталар, алғыс хаттар, медальдермен марапатталған: бірнеше дүркін облыстық және аудандық Кеңесінің депутаты болып сайланған. «В.И. Лениннің жүз жылдық мерейтойына арналған медаль иегері» (1970), Ұлы Октябрь социалистік революциясының 70 жылдығына орай арналған Бүкілодақтық фестивалінің медалімен марапатталған.

Сенат депутаты, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы адам құқықтары жөніндегі комиссияның төрағасы, Қазақстан Республикасының Төтенше және Өкілетті Елшісі болған **Сағынбек Тоқабайұлы Тұрсынов** 1946 жылы Қарқаралы ауданына қарасты «Бесоба» жұмысшы совхозында дүниеге келген. «Қызыл ту» ауыл мектебінде алған білімін Қарағанды қаласындағы № 34 қазақ мектебінде жалғастырып бітіріп шыққан соң, 1962-1967 жылдардың аралығында Қарқаралы зооветтехникумында оқыған. Осында оқыған жылдарының кейбір тұстары жайлы С. Тұрсынов өзінің «Елдестіркем елшіден» деген кітабында былай деп жазады:

«... ел ішінде босағада ер жеткен бозбала қалымда Қарқаралының зоотехникалық-малдәрігерлік техникумына оқуға түстім. Мұнда сабақтың көбі орыс тілінде өтеді екен. Оқу шын мәнінде инемен құдық қазғандай болды. Алғашқы кезде түк түсінбедім. Намысқа тырысып, білетіндерден сұрап, көптеген пәндерден әріптестерімді қуып жеттім. Бірақ, орыс әдебиетінен сабақ беретін оқытушы тым қатал болды. Ол сабақты орыс тілінде мүлтіксіз айтып беруімді талап етіп, сессияда «екі» қойды. Мен орыс классиктерінің шығармаларының мазмұны мен мәнін қазақ тілінде жақсы айта аламын. Бірақ, оны орыс тілінде қайталауым қиынға соға берді.

«Екі» алған соң ол жылы каникулға шыға алмадым. Әлгі мұғалімнің ауласының қарсысында бір төбе бар. Сол төбеде отырып, каникул бойы орыс әдебиетін оқыдым. «Міне, не істе дейсің, орыс әдебиетін оқып отырмын ғой», деймін әлгі мұғаліммен іштей сөйлесіп. Көрді ме, әлде көрмеді ме оны білмеймін. Сәті түскен бір күні «үш» қойып берді-ау, әйтеуір. Төбе басында тапжылмай оқығаным мені орыс тілі мен әдебиетінің соңына түсуге бейімдегендей.

Арада аз ғана жылдар өткенде қалың қазақ ортасынан шығып, орысша білмегені үшін техникумда «екі» алған мен жауынгерлік газетке таза орыс тілінде мақалалар бұрқыратып, Владивосток қаласындағы Қиыр Шығыс университетінің журналистика факультетіне оқуға қабылдандым...» [18, б.12-

13]. Бұл жерде зооветтехникум ұстаздарының шәкірттерінің бойына барынша білімді сіңіру, сонымен қатар талап қою білуді, сондай-ақ студенттің білімге деген құштарлығын байқауға болады.

Осы кітапты жазу барысында Сағынбек Тоқабайұлымен кездесіп, зооветтехникумда оқыған жылдары туралы айтып беруін сұрғанымызда, ол кісі толғана отырып, әңгімесін байыппен былай деп бастады:

- Біз оқыған кезде техникумның мұғалімдері өте білімді болды. Ауылдан келген қазақ балалары үшін, әрине, орыс тілінде оқу қиын еді. Дегенмен бәріміз де білім алғымыз келді, оқығымыз келді. Сол себепті жақсы оқуға ұмтылдық. Мен үшін орыс әдебиеті қиын болды. Намысқа тырысып, оны да меңгердік. Журавлева, Оденбах, Игнатьев, Жаманбеков, Сыздыков деген мұғалімдер әлі күнге дейін есімде. Әсіресе тарихтан сабақ берген Елтай Жаманбеков тамаша адам еді. Кейіннен ұстаз бен шәкірт арасында байланыс орнады. Мені өте жақын тұтты. Ал Жағыпар Сыздыков деген математикадан сабақ берген мұғалім майденгер адам еді.

Менің өмірімді көп өзгерткен осы зоотехникумның учхозы (оқыту шаруашылығы) болды. Каникулда ауылға бармай, осында қалып жұмыс істедім. Ақша таптым. Біздер, ауыл балалары, шаруаға ерте араласып, мал бағып, Қора тазалап, шөп тасуды үйреніп, еңбекке ерте араластық. Солай бола тұра зооветтехникумның учхозы жұмысқа үйретті. Осы жерден алған білімім мен тәжірибелерімді әрі қарай әскер шыңдап бекітті ғой. Әскердегі тарихымды айттым, ол енді басқа кезең болатын... Ал нағыз жұмысқа кірген кезде қызметтің қай саласы, қай жері болмасын, зооветтехникумнан алған білім, іс-тәжірибе маған үлкен азық болды, көмек көрсетті. Әсіресе 29 жасымда Қарағанды облысында жаңадан ашылған «Көктал» совхозына директор етіп тағайындағанда, жаңа шаруашылықты дөңселетіп жүргізіп әкетуге, қол астындағы адамдармен тіл-табысып жұмыс атқаруда үлкендер мен жастардың арасындағы қарым-қатынас орнатуда зооветтехникумнан алған тәжірибенің де рөлі болды. Өйткені зооветтехникумның оқуы ауыл шаруашылығымен тікелей байланысты, кіндіктес деп айтуға болады. Ал совхоздардың жұмысының бәрі ауыл шаруашылығына келіп тіреледі. Міне, осындай өзара байланыстар теориялық білімді де, тәжірибені де қажет етеді» [19].

Осылай бастаған еңбек жолдары арқылы С.Т. Тұрсынов шыңдалды, әр салада қызмет атқарды, көрнекті қоғам және мемлекет қайраткері дәрежесіне жетті. Олардан мысал келтірсек, 1967 жылы зооветтехникумды бітірген соң, мамандығы бойынша жұмысын Қарқаралы ауданы, «Восток» совхозының № 2 бөлімшесінде бастады. Осы жылы әскерге шақырылып, 1969 жылы елге қайтып оралды. С. Тұрсыновтың Қазақстандағы қызметі мына сатылардан өтті: Қарағанды облыстық комитетінің ДОСААФ техникалық дайындық мектебі бастығының орынбасары – 1970-1972 жж.; Қазақстан Коммунистік партиясы Молодежный аудандық комитетінің ұйымдастыру бөлімінің нұсқаушысы, Тельман атындағы совхоздың партия комитетінің хатшысы – 1972-1976 жж.; «Көктал» совхозының директоры – 1976-1981 жж.; Қазақстан коммунистік

партиясының ауыл шаруашылығы және тамақ өнеркәсібі бөлімі меңгерушісінің орынбасары – 1981-1984; 1984-1988 жж.; Қазақстан Компартиясы Талдықорған облыстық комитетінің хатшысы – 1988-1989 жж.; Талдықорған облыстық атқару комитетінің төрағасы – 1989-1990 жж.; Қазақстан Компартиясы Талдықорған облыстық комитетінің бірінші хатшысы – 1990-1991 жж.; Талдықорған облыстық халық депутаттары кеңесінің төрағасы – 1990-1992 жж.; Талдықорған облысының әкімі (бірінші әкім) - 1992-1993 жж. Елмен, халықпен тіл табысып, қиындықтарды бейбіт жолмен шеше білуі, оны халықаралық деңгейдегі елшілік қызметіне дейін көтерді.

1993 жылдан бастап С.Т. Тұрсыновтың мемлекеттік қызметі Қазақстан Республикасының сыртқы саясаты және дипломатиясымен байланысты. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдары Қазақстанның сыртқы саясат ведомствосы басқа министрліктермен салыстырғанда жағдайлары қиынырақ болды. Оның себебі Қазақстанның халықаралық қатынастарға байланысты істерді өз бетінше жүргізу тәжірибесінің аздығымен түсіндіріледі. Бұл жөнінде Қ. Тоқаев былай деп жазды:

«Бұрын республикалық СІМ одақтық сыртқы істер министрлігінің құрылымдық бөлімшесі болды да, негізінен консулдық және хаттамалық міндеттер атқарып келген. Сөйтіп, одақтас республикалар күш жинап, өздерінің құқықтары жайлы салмақты түрде мәлімдей бастаған 90-шы жылдардың басында ғана Қазақстан СІМ-інің бірнеше қызметкері шетелдегі кеңес елшіліктерінде тәжірибеден өтіп, жұмыс істеуге мүмкіндік алды» [20, б.154].

Ал Қазақстанның Тұңғыш Президенті Н. Назарбаев өзінің «Ғасырлар тоғысында» атты кітабында сыртқы саясатты қалыптастырудың жағдайы туралы *«Біздің сыртқы саяси қызметтегі дәстүріміз жұтаң еді. Қазақстанның Сыртқы істер министрлігі дипломатиядан алыс қызметпен шұғылданатын. Осындай күрделі мәселелерді шешу міндеті туып тұрған мемлекеттің шетте бірде-бір дипломатиялық өкілдігі жоқ, сыртқы саяси дәстүрлерді былай қойғанда ...*

Егер біз шұғыл түрде өзіміздің сыртқы саясатымызды қалыптастыруды бастап кетпеген болсақ, біздің мүдделерімізге орасан зор нұсқан келері де түсінікті», - деп баяндайды [21, б.197].

Осындай жағдайларда дипломатиялық корпус республикалық деңгейде еңбек сіңірген, партия саласында қызмет атқарған, тәжірибелі маман-кадрлар арасынан құрала бастады. Сол кездегі Талдықорған облысының бірінші әкімі С.Т. Тұрсыновқа да Төтенше және Өкілетті Елші қызметі ұсынылды. Ол 1993-1995 жылдардың аралығында Қазақстан Республикасының Германия Федеративті Республикасындағы Төтенше және Өкілетті Елшісі, Қазақстан Республикасының Австрия Республикасындағы Төтенше және Өкілетті Елшісі, бір уақытта Қазақстан Республикасының Венадағы халықаралық ұйымдар жанындағы Тұрақты өкілі болды, яғни бірінші елші қызметтерін атқарды. 1995-1996 жж. Қазақстан Республикасы Президенті Әкімшілігінің бірінші Басшысы. Арада бір жылдан кейін қайтадан Қазақстан Республикасының Австрия

Республикасындағы Төтенше және Өкілетті Елшісі болды – 1996-2002 жж.; Қазақстан Республикасының Венгриядағы, Болгариядағы, Румыниядағы, Чехиядағы және Словакиядағы Төтенше және Өкілетті Елшісі – 2002-2006 жж.

2006-2007 жж. С.Т. Тұрсынов Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрлігінің ерекше тапсырмалар жөніндегі елшісі қызметін атқарды. Ал 2007 жылдың 18 тамызынан 2011 жылдың 16 қарашасына дейін Қазақстан Республикасы Парламент Мәжілісінің ІҮ шақырылымының депутаты болды. Депутат бола жүріп Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы Адам құқықтары жөніндегі комиссияның төрағасы қызметін қоса атқарды – 2007-2013 жж.

С.Т. Тұрсынов дипломатия саласындағы қызметтерінің жекелеген қырлары жайлы бірнеше еңбектер жазды. Әсіресе Германия жеріндегі елшілік қызметі туралы «Елдестіркем елшіден» атты кітабы көпшілік оқырманның көңілінен шыққандығын айтып өткен дұрыс. Бұдан басқа «Жерұйық жемістері», «Дипломатия – искусство возможного» атты кітаптары және студенттерге арналған: «О работе международных организаций системы ООН в Вене»; «Венские международные организации системы ООН и ОБСЕ» атты оқу құралдары бар.

С.Т. Тұрсыновтың еліне сіңірген еңбегі еш кеткен жоқ, лайықты бағаланды. 1981 ж. «Құрмет белгісі», 2004 ж. «Құрмет», 2009 ж. «Парасат», 2019 ж. «Барыс» ордендерімен марапатталды. Олардың қатары халықаралық дәрежедегі марапаттармен толықты. Оған адам құқығы мәселесімен айналысқаны үшін 2008 жылы БҰҰ Алтын медалі салтанатты түрде табысталды. 2005 жылы «Венгрия Республикасының Құрметті азаматы» атағы берілді; 2006 жылы Чехия және Қазақстан арасындағы мәдени байланыстарды дамытуға қосқан үлесі үшін ҚОР Кафка атындағы Халықаралық сыйлықтың лауреаты атанды. 2007 жылдан Қазақстан Республикасы Дипломатиясының еңбек сіңірген қызметкері.

С.Т. Тұрсынов тек мемлекеттік қызметпен айналысып қана қоймай ғылымға да көңіл бөлген тұлға. Оның ғылым саласындағы жетістіктеріне жеке тоқталатын боламыз.

Қазақстан Республикасы ішкі істер органдарының полковнигі **Саят Смағанбетұлы Дүйсетаевтың** есімі де Қарқаралы зооветтехникумымен тығыз байланысты. Ол 1963 жылы 20 шілдеде Қарқаралы қаласында дүниеге келген. Осындағы № 2 орта мектепті аяқтаған соң, 1978 жылы зооветтехникумға түсіп, аталған оқу орнын «зоотехния» мамандығы бойынша 1982 жылы үздік бітірген. 1985-1990 жылдардың аралығында Алматының зоотехникалық малдәрігерлік институтында оқып «зоотехния» мамандығы бойынша жоғары білімді алды. 1984 жылдың 15 қазан айынан бастап 1988 жылға дейін мемлекеттік қызметте, яғни Қарқаралы аудандық комитетінде нұсқаушы, бөлім жетекшісі болып жұмыс жасаған. 1988 жылы Қарқаралы ауданының «1 май атындағы» (қазіргі М. Мамраев атындағы кеңшар – авт.) совхозында 1989 жылдың 1-ші қарашасына дейін бас зоотехник болып еңбек етті. Бір жылдан кейін өзінің

кәсіби білім алған зооветтехникумына қызметке ауысқан. Осында Саят Смағанбетұлы:

- зооветтехникумның комсомол комитетінің босатылған хатшысы – 01.11.1989 – 02.09.1991;

- оқытушы – 04.09.1991 – 17.08.1992;

- зоотехникалық және бухгалтерлік бөлімдердің меңгерушісі – 17.08.1992 – 03.09.1994 қызметтерін мінсіз атқарды. Зооветтехникумда қызмет атқарған жылдары Саят Смағанбетұлы өзін ұйымдастырушылық қабілетімен, қоғамдық жұмыстарда белсенділігімен көзге түсті. Сабақтан тысқары уақытта зооветтехникум жастарын өнер мен шығармашылыққа тартты, өзі де техникумның музыкалық ансамблінде гитарада ойнап, өнерімен жастарды мәдениетке баулыды. Ұжымда үлкен абырой жинады. Зооветтехникумда қызмет істеген жылдары жинақтаған іскерлік, талапшыл, ұйымдастырушылық қасиеттері бір кездері бастаған мемлекеттік қызметті қайрадан жалғастыру барысында дұрыс қолдана білді.

С.С. Дүйсетаев 1996 жылдан бастап ішкі істер органдарында жұмыс жасай жүріп, осы салада қызметін жалғастыру үшін Б. Бейсенов атындағы Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі Қарағанды заң институтына 1999 ж. оқуға түсті. Оны 2002 жылы «құқықтану» мамандығы бойынша бітіріп шықты. Оқуын да оқып, қызметін де атқарды. Қарқаралы аудандық мемлекеттік тергеу комитеті бөлімі аппаратында қызметін бастаған ол, Қарағанды облыстық ішкі істер басқармасында еңбек жолын жалғастырды. 1998-2007 жылдардың аралығында Қарқаралы аудандық ішкі істер бөлімі бастығының орынбасары қызметін атқарды. С. Дүйсетаевтың көп жылғы еңбегі мен тәжірибесі оның қызметінің жоғарылауына ықпал етті, 2007-2009 жылдары аудандық ішкі істер басқармасының бастығы болды. Осындай қызметтерде жүріп тәжірибе жинап, беделді болған С. Дүйсетаев Астана қаласындағы Қазақстан Республикасы Ішкі Істер Министрлігінің орталық аппаратына арнайы мекемелер басқармасының басшысы қызметіне ауыстырылды. Бұл саладағы оның еңбегі лайықты бағаланды: ІІІ дәрежелі «Мінсіз қызметі үшін», «Үздік қызметі үшін» төсбелгілерімен марапатталған. 2011 жылы 5 қыркүйекте қызмет өтілі бойынша ішкі істер органдарынан құрметті зейнеткерлікке шықты. Зейнеткерлікте де Саят Смағанбетұлы еңбек сапынан тыс қалмай, Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы Министрлігіне қызметке шақырылып, өмірінің соңғы күніне дейін «Охотзоопром» Республикалық мемлекеттік қазынашылық мекемесінің Орталық аумақтық филиалының басшысы болып жұмыс атқарды. Мұнда да Саят Смағанбетұлы алған білімімен, бойына сіңіріп өскен тәрбиесімен, туа біткен алғырлығы және қажыр-қайраты арқасында жақсы жұмыс істей білді, қол астындағы мамандармен сыйласып қызмет жасады, әділ басшы болды.

Дүйсетаев Саят Смағанбетұлы 2018 жылы 9 қарашада кенеттен қайтыс болды.

Техникумдарды бітергендермен қатар мемлекеттік қызмет пен білім беру жүйелерінен басқа да салаларда еңбек еткен және бүгінгі күні де жұмыс істеп

жүрген Қарқаралы өңірі мектептерінің түлектері қаншама. Төменде сол түлектердің кейбірі туралы тоқталып кетейік.

О.А. Жәутіков атындағы № 1 қазақ орта мектебінен ұлағатты ұстаздардың, білгір басшылардың тәлім-тәрбиесін көріп, білім алып, өмір жолында зор жетістіктерге жеткен, айтулы азамат ретінде кейінгі ұрпаққа үлгі-өнеге болған қаншама түлектер шықты.

Алтын ұя мектебінен білім мен тәрбиенің асыл нәрін бойына жинаған, бүгінде тәуелсіз еліміздің өркендеп өсуіне үлес қосып, халық игілігіне еңбек еткен, басшылық қызмет атқарған, атқарып жүрген азаматтарды атап өткен жөн.

№ 1 мектеп түлектерінің арасынан шыққан ел басқарған ағалар – Т.М. Шахарбаев, М.Т. Райымбеков, С. Кабылдин, Т.С. Сәдуақасов, Х.М. Мақсұтов, Б.Т. Шахмерденов, Ө.Ы. Әбілов, Т.З. Омаров, Ғ. Байғонысов, М.Ш. Әлиев, М.Ә. Сағынбеков, Ж.С. Құрымов, Б.Х. Ахманов, М. Бекшин, Қ. Қаржаубеков болса, ақын-жазушылар: Ә. Бақтыбаев, С. Ләмбеков, С. Жүнісов, Ж. Тайтөлеуді; Абеуов Алиаскар – Қарқаралы ішкі істер бөлімінің басшысы, полковникті атауға болады. Сонымен бірге Ленин орденінің иегері Б. Қожасов, атақты жүргізуші М. Сыздықов, өз өнерімен республикаға танымал әнші М. Адамбеков, адам жанының арашашысы М. Оспанов, Ғ. Жақыпов, Қ.А. Медеубаева, С. Нұрмағанбетов, халық алғысына бөленген З.М. Байғожина, Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архив директорының орынбасары М.Г. Жылысбаева сынды танымал тұлғалар өте көп. Әрине, бұл тұлғалардың барлығы туралы жазып шығатын болсақ, бұл кітаптың жартысын алары хақ. Тіпті № 1 қазақ мектебінің тарихын жеке кітап етіп жазса да артық емес. Бірақ, біздің мақсатымыз бір ғана мектептің тарихын емес, жалпы Қарқаралы өңірі мектептерінің тарихын қарастыру болғандықтан, қазақ мектебінен нәр алып, шындалған, кейбір тұлғалар туралы шағын ақпараттар бергіміз келді.

Сапарғали Ләмбеков 1936 жылдың 5-ші маусымында Қарағанды облысы, Қарқаралы ауданы, бұрынғы «Көктал» ұжымшарында, бертінгі Жамбыл атындағы кеңшардың Мыйлыбұлақ бөлімшесінде, қазіргі Қайнарбұлақ ауылдық өңіріндегі Мыйлыбұлақ ауылында, шаруа отбасында дүниеге келді.

Оның он екі жасында екі құлағы естімей қалды, соған қарамастан сау балалармен бірге оқып, білім алды. 1951-ші жылы ауылдағы мектептің жетінші сыныбында оқып жүргенде тұңғыш өлеңі аудандық «Еңбек майданы» газетінде жарияланды, Қарқаралы қаласындағы № 11 қазақ орта мектебінде білімін жалғастырғанда облыстық «Советтік Қарағанды» («Орталық Қазақстан») газеті бетінде көріне бастады. Онжылдықты бітіргеннен кейін аудандық «Еңбек майданы» (кейінгі «Коммунизм таңы», «Қарқаралы») газетінің редакциясына қызметке тұрды, сырттай оқып ҚазМУ-дың журналистика факультетін бітірді.

С. Ләмбекұлы ұзақ уақыт баспасөзде қызмет істей жүріп көркем әдебиетпен үзбей шұғылданды, әртүрлі жанрда көптеген шығармалар жазды, ақындар айтысына қатысты.

«Қарқаралы саздары» атты өлеңдер жинағы (Алматы, «Жазушы», 1968 ж.), «Қыр қырандары» очерктер жинағы (Алматы, «Қайнар», 1970 ж.), революционер У.Жәнібеков туралы «Тайталас» романы (Алматы, «Жалын», 1980 ж.), шопандар өміріне арналған «Әке жолы» романы (Алматы, «Жазушы», 1984 ж.), балаларға арналған «Еділбай» кітапшасы (Алматы, «Жалын», 1986 ж.), ұлы күйші Тәттімбет Қазанғапұлы туралы «Тәттімбет» романы (Алматы, «Өнер», 1993 ж.), Алаш азаматтары жайындағы «Арыстар» дилогиясы (Астана, «Елорда», бірінші кітабы – 2000 ж. екінші кітабы – 2004 ж.), Қарағандыдағы «Арқо» баспасынан «Тағдырмен тартыс» ғұмырнамалық хикаяты (2001 ж.), «Туған елдің түтіні» публицистикалық жинағы (2003 ж.), «Сырперне» өлеңдер жинағы (2004 ж.) шахтерлер туралы жазған «Қатты қабат» романы (Алматы, «Алаш» баспасы, 2006 ж.), ауыл тағдырын арқау еткен «Алапай мен талапай» романы мен «Жоғалған шопан» хикаяты (Астана, «Фолиант», 2008 ж.), «Қарқаралы» кітап-альбомы (Астана, «Фолиант», 2011 ж.), «Менің Отаным – Қазақстан» сериясы, Қазақстан Республикасы Байланыс және ақпарат министрлігінің «Әдебиеттің әлеуметтік маңызды түрлерін басып шығару» бағдарламасы бойынша), «Тағдыр мен талай» роман-эссе (Астана, «Фолиант», 2014 ж. 100 томдық «Сарыарқа кітапханасы» әдеби жинағы жарық көрді.

С. Ләмбекұлы Қазақстан Жазушылар одағының, Журналистер одағының мүшесі. Еңбек ардагері, КСРО Баспасөз үздігі, облыстық Кеңестің, облыстық «Полиграфия» басқармасының, республикалық Баспасөз және бұқаралық ақпарат істері жөніндегі ұлттық агенттіктің, Қазақстан Журналистер одағының, КОКП Орталық Комитетінің, ВЦСПС пен БЛКЖО Орталық Комитетінің Құрмет грамоталарымен марапатталды, Қазақстан Журналистер одағының Кәкімжан Қазыбаев атындағы, сондай-ақ бірнеше әдеби бәйге сыйлықтарын алды, Қарқаралы ауданының құрметті азаматы, «Құрмет» орденінің иегері.

С. Ләмбекұлы 1996 жылы құрметті демалысқа шығып, шығармашылықпен үзбей шұғылданып, 2010 жылы 74 жасында дүниеден озды.

№1 қазақ мектебінің түлегі әнші, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, жерлесіміз **Мейірхан Сәйдіұлы Адамбековтың** есімі Республика көлеміне танымал. Ол 1958 жылы 1 шілдеде Қарқаралы ауданы, Томар аулында дүниеге келген.

Балалық шағы жаз жайлау, қыс қыстауда, оқушы кезі ауыл мен ауданның мектеп интернатында өтті. 1965-1975 жж. Томар аулындағы мектеп қабырғасында білім алып, жоғары сыныптары Қарқаралы қаласының басындағы №1 қазақ мектебінде жалғастырды. 4 сынып оқып жүргенде домбыра тартып, ән сала бастаған. 1975-1976 жж. Қарқаралы ауданының «Салтанат» ән-би ансамблінің мүшелігіне қабылданып, 1976 жылы 18 жасында «Салтанат» ән-би ансамблімен Францияда өткен ХІХ Халықаралық фестивалге қатысып қайтты.

1976-1978 ж.ж. Ресейдің Чита қаласында Отан алдындағы борышын өтеген.

1978-1979 жж. ауылда мал шаруашылығында әкесіне көмекші болған.

1979-1981 жж. Алматы республикалық эстрада-цирк студиясында Қазақстанның халық әртісі Жүсіпбек Елебековтің класына түсіп, домбырамен ән салу мамандығы бойынша Қазақстанның еңбек сіңірген әртісі Жәнібек Кәріменовтен дәріс алған. Осы оқу орнын бітіріп келген соң, 1981-1984 жж. Қарағанды қаласындағы Қали Байжанов атындағы облыстық филармонияның «Гэкку» эстрадалық ансамблінің әншісі болды. Ал 1984-1993 жж. қалалық, облыстық баспасөз саласының қызметкері болып еңбек етті.

1993 ж. М. Адамбеков Облыстық мәдениет басқармасына қарасты ғылыми методикалық орталықтың салт-дәстүр бөлімінің меңгерушісі қызметін атқарды. Ал 1994 жылдан бастап Тәттімбет атындағы өнер колледжіне келіп, домбырамен ән салу класын ашып, сабақ берді. 1998 жылдан осы колледждің «Халық әндері» бөлімінің меңгерушісі. 2013 жылдың 1 сәуірінен бастап өмірінің соңына дейін КМҚК «Тәттімбет атындағы Қарағанды өнер колледжінің» директоры болды.

М. Адамбековтен білім алған шәкірттер Алматыдағы Құрманғазы атындағы консерваториясын, Астананың музыкалық академиясын бітіріп, бүгінде облысымыздың, әрісі Республика аймақтарында музыкалық колледждерде, музыка мектептерінде сабақ беріп, филармонияларда әнші болып жүр.

Көптеген шәкірттері еліміздің ауыл мәдениетін көтеру бағдарламасымен музыка мектептерінде, клуб, мәдениет үйлерінде қызмет етеді.

Әнші ретінде М. Адамбековтың шығармашылық репертуары халық және халық сазгерлері - Ақан, Біржан, Жаяу Мұса, Ыбырай, Балуан Шолақ, Мәди, Естай, Әсет, Мұхит әндерінен құралды. Осы әндерді нақышына келтіре отырып шырқаған М. Адамбеков, қазақ өнерін насихаттау барысында Франция, Австрия (2002 ж.), Венгрия (1999 ж.), Швеция (2004 ж.), Голландия (1993 ж.), Ирак, Болгария (1998 ж.), Германия (1993ж.), Түркия, Мәскеу, Малайзия, мемлекеттерінде өнер көрсетті.

Еңбек жолындағы жетістіктері ескерусіз қалған жоқ. Ол 1980 жылы І Республикалық Әміре Қашаубаев атындағы алғашқы дәстүрлі әндерді орындаушылар конкурсының лауреаты атанды; 1998 жылы Облыс әкімінің «Құрмет» грамотасының иегері.

М. Адамбековке 2000 жылы ҚР Президентінің Жарлығымен «Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері» құрметті атағы берілді. Осы жылы Облыс әкімінің «Құрмет» грамотасының иегері және «Жыл әншісі» номинациясының жеңімпазы атанды. 2008 жылы ҚР Президентінің қолдауымен «Мәдени мұра» бағдарламасының жылдық Қорытындысы бойынша «Күміс көмей» номинациясының жеңімпазы, сонымен бірге білім саласының марапаттарына иеленді - ҚР Білім беру ісінің «Құрметті қызметкері» белгісінің иегері және Облыстық білім басқармасының «Құрмет» грамотасымен марапатталды. 2010 жылы Облыс әкімінің «Жыл әншісі» номинациясының жеңімпазы және Астана қаласының туған күніне орай мерекелік қойылымдарға қатысқаны үшін Астана қаласының әкімі И. Тасмағанбетовтің «Құрмет» грамотасымен марапатталды.

М. Адамбеков 2011 жылы Тәуелсіздіктің 20 жылдығы медалі және «Түрксой» Халықаралық ұйымының М. Төлебаевтың 100 жылдығына арналған күміс медаль иегері атанды.

М. Адамбеков 2020 жылы 18 қаңтарда қайтыс болған.

Осы мектептің түлектерінің бірі, бүгінде мемлекеттік қызмет саласында елеулі еңбегімен Республика көлеміне танымал болып отырған **Марзия Ғаниқызы Жылысбаева**.

М.Ғ. Жылысбаева 1968 жылдың 1-ші қаңтарында Қарағанды облысы Қарқаралыдағы зиялы отбасында дүниеге келген.

Қарқаралы қаласындағы № 1-ші қазақ орта мектебінің математика бағытындағы сыныпта оқып, білімді де зиялы мұғалімдерінен тәлім алып, білімге құштарлығымен, зейінді де алғыр, өжеттігімен, қоғамдық жұмыстарға белсенді қатысатын оқушы ретінде танылған.

Ең алғашқы еңбек жолы Қарқаралы қаласындағы аудандық комсомол комитетінде басталып, басшылықтың жастарды комсомол қатарына қабылдағаннан соң оларды есепке алу, жұмыспен қамтамасыз етілгендер мен әскер қатарына шақырылғандардың есептерін жүргізу, билеттерін дайындау, қоғамдық жұмыстарға қатысу және т.б. жұмыстарды атқарып, жан-жақты азамат болып қалыптасуына себеп болды.

Мектеп қабырғасында жүргенде еліміздің бұрынғы астанасы «Алматы қаласында оқысам» деген арманы орындалып, 1987 жылы Абай атындағы Қазақ мемлекеттік педагогикалық университетінің (қазіргі Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университет) Тарих, советтік право және қоғамтану факультетіне оқуға түсіп, 1992 жылы тәмамдайды.

Университет қабырғасында жүргенде де мамандық алумен қатар қоғамдық жұмыстарға белсене қатысып, Алматы қаласындағы бірқатар мектептер мен сот жүйелерінде тағылымдық тәжірибелерден өтті. Оқуын бітіргеннен соң, Алматы қаласындағы № 137 орта мектепте тарих пәнінің оқытушысы болып еңбек етті. Артынша елімізде тұңғыш құрылған қара шаңырағы - Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архивіне қабылданып, архив қорларын сақтау, Жеке қорлары, Ақпарат және ғылыми-анықтамалық, архив қорларын жариялау және пайдалану және т.б. бөлімдерінде жоғарғы санатты архивші, бөлім және қызмет басшысы лауазымдарында қызмет етіп, өз ісінің маманы ретінде танылып, архив директорының орынбасары қызметіне тағайындалды. Қазіргі кезде Марзия Ғаниқызы Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігінің «Орталық мемлекеттік архив» республикалық мемлекеттік мекемесінде директордың орынбасары қызметін атқаруда.

Марзия Ғаниқызы Қазақстан Республикасының архив ісі саласының заңдамаларын игере отырып, өз тарапынан толықтырулар мен өзгерістер енгізуді ұсынуда, «Архив-2025» кешенді жоспарын құрастырушылардың бірі ретінде заманауи цифрлау жүйесін енгізуде, іс-шаралар ұйымдастыруда, «Е-Архив» ақпараттық жүйесін қалыптастыруда ұсыныстар беруде қабілетті, білімді және ҚР ОМА-де сақтаулы кеңес өкіметіне дейінгі, кеңес өкіметі

кезеңдерінің және жеке қорларының құрамы мен мазмұнын толықтай жетік меңгерген 30 жылдай еңбек етіп келе жатқан білікті маман.

Архив ісі саласы бойынша тапсырылған міндеттерді жауапкершілікпен орындау, халықаралық деңгейдегі іс-шараларға, әртүрлі халықаралық конференцияларға, дөңгелек үстелдерге, көрмелерге қатысып, ұйымдастыру, баяндама жасау, жариялау, ақпараттау, мемлекет тарапынан қабылданған бағдарламалар негізінде шетелдерден Қазақ халқының тарихына қатысты мұраларды айқындау жұмыстарына, қоғамдық жұмыстарға да белсене қатысады.

Басылымда жарық көрген «Казахи в России», «История Каркаралы в документах и материалах», «Материалы переписи населения. 1939 год», «Ғасырлар тарихын – мәңгі сақтаймыз! Века истории – уж скоро век храним!», «Я славлю тебя, Отечество!», «Народно-освободительное движение казахского народа в конце XVIII- начале XX веков», «Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архивінің жеке тектік қорлары бойынша жөнсілтемесі (1959-2009), 1 том», «Ашаршылық. Голод. Документальная хроника. 1928-1934 гг.», «1916 жылғы Қазақстандағы ұлт-азаттық көтеріліс. Национально-освободительное движение 1916 года в Казахстане» және т.б. жинақтар мен кітаптарға архив құжаттары бойынша анықтамалықтар құрып, құрастырушы және құрастырушылардың бірі болды.

М.Ғ. Жылысбаева Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архивінде сақтаулы XVI ғасырдан бастау алған кеңес өкіметіне дейінгі, кеңес өкіметі және тәуелсіздік кезеңдері қорлары құжаттарының құрамы мен мазмұнын толыққанды меңгерген білікті маман ретінде Ұлттық архив қорын сақтау, толықтыру, жариялау бағытындағы лауазымдық міндеттерін орындап келеді.

М.Ғ. Жылысбаева архив саласында шетел архивтерімен өзара қарым-қатынастар орнату, Қазақ халқының тарихын сақтау, тың деректермен толықтыру, архив құжаттары мен материалдары негізінде ел тарихында орын алған оқиғалар мен жеке тұлғалар туралы жинақтарды жарыққа шығару, баспасөз беттері мен әлеуметтік желілерде әртүрлі тақырыптарда ақпараттар жариялау, халыққа сұраныс-хаттар бойынша мемлекеттік қызмет көрсету, кеңестік тотаритарлық режимнің құрбандары болып, ұмыт болған ата-бабаларын іздеп табу, анықтау, саяси құрбандарды ақтауда кеңес түрінде көмек беру, тарихи жер-су атауларын қайтару жолында үздіксіз еңбек етуде.

М.Ғ. Жылысбаеваның бойындағы отансүйгіштік, болашаққа сенімділік, халқының мәртебесін биік бағалауы, ұлттың өткені мен бүгінгі сабақтастығын жалғастырудағы іздемпаздығы, көпшілдігі, ұжымдағы ұйымдастырушылық, кәсіби маман ретіндегі білімді де зеректік, іздемпаздық, шыншыл қабілеттері оның адами қасиеттерін асқақтата түскендей әсер береді.

М.Ғ. Жылысбаева еліміздің архив ісін дамытуға қосқан үлесі мен жетістіктеріне және архив саласындағы көп жылғы еңбегіне орай Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың және Қазақстан Республикасының Президенті Қ.Тоқаевтың, Мәдениет және Байланыс

министрліктерінің Құрмет грамоталарымен, Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігінің басшылығы тарапынан Қазақ хандығының 500 жылдығына, Қазақстан Республикасы Дипломатиялық қызметінің 20 жылдығына, Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архивінің 100 жылдық естелік медальдарымен, сонымен бірге «Қазақстан Республикасының Тәуелсіздігіне 25 жыл», «Қазақстан Конституциясына 25 жыл», «Қазақстан Республикасының Тәуелсіздігіне 30 жыл», «Мәдениет саласының үздігі», «Ерен еңбегі үшін», «Архив саласының үздігі» төсбелгілерімен марапатталған.

№ 2 орыс мектебін бітірген түлектердің арасында да мемлекет қызметкерлері, партия саласында еңбек еткендер, дәрігерлер мен мұғалімдер, ғалымдар да бар. Бұл мектептің де тарихы өте бай. Еліміз тәуелсіздігін алғанға дейін мектепті алтын медальға бітірген – 19, күміс медальға бітірген – 31 және ерекше аттестат алған бітірушілер – 17 түлектер болды.

Әр жылдары ғылыми диссертацияларын сәтті қорғаған Людмила Кузьминична Диденко, Алибек Жанпейісұлы Әбдрахманов, Сүйіндік Бөпежанұлы Иманқұлов, Шаекина Жанна Михайловна, Аманбек Машабаев, Қадырберлина Күлпан, Дюсетаева Күләш, Жақатаев Тоқсан Айыпханұлы, Марат Оспанов, Әсет Асхатбекұлы Дұрмағанбетов, Сергей Пищев, Жанна Төреғожина, Валитова Зульфия Хафизовна және басқаларының есімдері өз салаларында, ғылыми ортада жақсы таныс.

Мектеп ұжымы мемлекет, қоғам және саяси қайраткерлер – Рымбала Кенжебалақызы Омарбекова, Серік Нөгербекұлы Нөгербеков, Рауан Михайлович Шаекин, Серік Сақболдаұлы Әбденов, мемлекет саласының қызметкерлері Жанар Смағанбетқызы Дүйсетаева, Рүстем Смағанбетұлы Дүйсетаев, Эльдар Серікұлы Дүйсетаев, сонымен бірге спорт саласының әртүрлі деңгейде жеңімпаздары болған С. Алшымбаев, А. Кари, Я. Бенке, А. Гарин, Б. Тулешев, Б.Ж. Тохметов және басқалардың есімдерін мақтанышпен айтады.

Мемлекеттік қызметте 40 жылдан астам уақыт жұмыс істеген, Арқа өңірінің мәдени және әлеуметтік саласын дамытуға көп күші мен уақытын жұмсаған, ҚР еңбек сіңірген қайраткері, Қарағанды облысының, Қарағанды қаласы мен Қарқаралы ауданының Құрметті азаматы **Рымбала Кенжебалақызы Омарбекова** екені баршаға мәлім.

Р.К. Омарбекова 1943 жылы 9 ақпанда Қарағанды облысы, Қарқаралы қаласында жұмысшы отбасында дүниеге келген. Әкесі орманшы болғандықтан, балалық шағының барлығы орман ішінде өтіп жатқан қызының болашағынан үлкен күтіп, оқуға орыс мектебіне берген. Мектептегі жылдары туралы Рымбала апайдың мынадай естеліктері бар: *«Бірінші класты қазақша бітірдім. Алғаш рет әліппені оқытып, әріпті танытқан ұстазым – тұңғыш рет Ленин орденді мұғалімдердің бірі Рысбала Молдақашева болатын. Ол кісінің есімін әсте жадымнан шығарған емеспін. Қазір осы ұстазым Қарағанды қаласында тұрады. Бірақ әкем өзі уақытында оқыған, көзі ашық азаматтар тәрізді бізді орысша оқытса, нанын тауып жейді, өмірден еш қиындық көрмейді деген мақсатпен әрі қарай орыс мектебіне берді. Содан 1958 жылы әкем*

зейнеткерлікке шығып, Қарқаралыға көшіп келгенше біздер туыстардың, әкемнің орыс достарының үйінде жатып оқыдық» [22, б.96]. Рымбала сабаққа өте алғыр, қоғам жұмыстарына белсене араласқан қыз болып өсті. 1960 жылы орта мектепті бітірген соң, Қарқаралының байланыс бөлімінде телеграфистка болып жұмыс істеген. 1961 жылы Қарағанды педагогикалық институтының филология факультетіне оқуға түсіп, оны аяқтағаннан соң 1965 жылдан бастап 1967 жылға дейін алғашқыда Қарқаралы ауданының «Қырғызия» совхозындағы № 23 сегізжылдық мектепте орыс тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі болып жұмыс істеген, сосын Қарқаралы қаласындағы № 1 мектепке ауысып келген. Аудандық партия комитетінің хатшысы Бөпежан Иманқұловтың ұсынысымен аудандық комсомол комитетіне жұмысқа шақырылған: Қарқаралы аудандық комсомол комитетінің бірінші хатшысы, Қарағанды облыстық комсомол комитетінің хатшысы. Осылайша басталған мемлекеттік қызметтің ұзақ жылдарына «комсомолдық мектеп» жақсы тәжірибе берді.

1974 жылы Рымбала Кенжебалақызы Қарқаралы аудандық партия комитетіне хатшы болып сайланды.

1977 жылы Қарағанды облыстық партия комитеті бюросы шешімімен КОКП ОК жанындағы қоғамдық ғылымдар Академиясының аспирантурасына оқуға жіберілді. Мәскеудегі аспирантурасын аяқтап, кандидаттық диссертациясын сәтті Қорғады. Академияны аяқтаған соң 1980 жылы Қарағанды облыстық партия комитетіне жіберілді. Осында Рымбала Кенжебалақызы насихат және үгіт бөлімі меңгерушісінің орынбасары болып жұмыс істеді, дәріс оқитын топтың жетекшісі болды.

1985 жылы Рымбала Кенжебалақызы Қарағанды облыстық мәдениет басқармасының басшысы болып бекітілді. 1987-1992 жылдардың аралығында Қарағанды облыстық атқару комитеті төрағасының орынбасары қызметін атқарды.

1992 жылдан бастап 2011 жылға дейін Қарағанды облыстық мәдениет департаментінің директоры болды. Егер 1985 жылдан бастап есептейтін болсақ, онда Р.К. Омарбекова жиырма жылдан артық өмірін мәдениет саласына арнаған екен. Тарихи тұрғыдан қарасақ, ол жылдар еліміздің дамуындағы қиын кезеңдер еді. 1985-1987 жылдары кеңестік дәуірдің күйреуі қарсаңындағы құлдырау мен 1992 жылдары Қазақстан егемендігін енді ғана алып, тәуелсіз ел ретінде қалыптасудың қиындықтарын басынан өткерген уақыт болатын. Міне, осындай сын сағаттарда барлық уақытын мәдениет саласына арнады. Мәдениет жолындағы қиын жұмыстарды көздерімен көріп жүрген әріптестері «Арқа мәдениетінің Ұлпанына» теңеді. Шындығында Рымбала Кенжебалақызына атына берілген бұл теңеу дәл айтылды. Өйткені кездескен қиындықтарға қарамастан, жоқтан бар жасады. Қарағанды облысы бойынша көптеген өнер ошақтары ашылды. Атақты Тәттімбет атындағы ұлт аспаптар оркестрі, камералық оркестр, «Мерей», «Әуен» ансамбльдері, «Арқа сазы» фольклорлық ансамблі, «Аққу» би ансамблі және басқа да жаңа шығармашылық ұжымдар пайда болды. Құлдыру жағдайында болған С. Сейфуллин атындағы қазақ драма театрын, творчестволық тоқыраудан алып шығуға көмектескен де Рымбала

Кенжебалақызы болатын. Ал облыстың аудандарында, ауылды жерлерде жабылып қалған кітапханалар мен мәдениет ошақтарының қайтадан ашылуына да Рымбала Кенжебалақызы мұрындық болған.

Ал өзінің туып өскен, білім алған Қарқаралы ауданы мәдениетінің жандануына Рымбала Кенжебалақызы қосқан үлесі ерекше. Аудандағы бір ғана «Салтанат» ән-би ансамблінің құрылуы мен дамуында Рымбала Кенжебалақызының еңбегі зор. Ансамбльдің Еуропа мәдениетінің орталықтарының бірі саналатын Париж сахнасын бағындыруына Рымбала Кенжебалақызы ат салысты.

Бұлардан басқа Қарағанды облысында жаңа музейлердің ашылуына, театрлардың құрылуына себепкер болған да Рымбала Кенжебалақызы Омарбекова.

Арқаның мәдениеті мен өнерінің өркендеуіне өлшеусіз үлес қосып келе жатқан «Парасат» орденінің (2006 ж.) иегері Рымбала Кенжебалақызына берілген Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері (1998 ж.), Қарағанды қаласының (2016 ж.), Қарқаралы ауданының (1999 ж.) Құрметті азаматы атақтары, оның мәдениет саласына сіңірген еңбегі екендігі даусыз.

№ 2 Қарқаралы орта мектебінің 1960-1970 жылдарғы түлектерінің арасынан шыққан бір топ дәрігерлердің есімдерін атау парыз. Себебі дәрігер мамандығы – мамандық атаулы ішіндегі ең қасиеттісі әрі абыройлысы. Дәрігер мамандығы – аса жауапкершілікті, шыдамдылықты, өз ісіне деген сүйіспеншілікті қажет ететін ұлы мамандық. Адам өміріне араша түсетін дәрігерлік мамандықты таңдау үлкен жауапкершілікті жүктейді. Осыны жақсы түсініп сезінген № 2 мектепті әр жылдары бітірген түлектері **Әбуғалиева Майра, Раимбекова Мағира, Нұрмағамбетова Әния, Берниязова Елена** және басқалары дәрігер мамандығын таңдады. Медицина институтын бітіріп, өздерінің туған жері – Қарқаралыға оралып, Гиппократтың антын қабылдап, ізін жалғастырды. Әр қайсысы мықты дәрігер ретінде танылды.

Дәрігер – адам жанының арашасы әрі зерттеушісі, бағдаршамы, Қорғаны екен жақсы түсінген қарқаралылық дәрігерлер, өз істеріне сеніммен қарап, кәсіби маман ретінде Қарқаралы ауданында тұратын тұрғындардың денсаулықтарын жақсартуға үлкен еңбек сіңірді. Нәтижесінде денсаулық сақтау үздігі Әбуғалиева Майра Төкенқызы – аудандық аурухананың бас дәрігерінің орынбасары, Раимбекова Мағира - 20 жыл аудандық емхананы басқарды, Нұрмағамбетова Әния – дәрігер-терапевт, денсаулық сақтау үздігі Жакупов Ғазиз - аудандық аурухананың бас дәрігерінің орынбасары, Медеубаева Қарлығаш – дәрігер-гинеколог, денсаулық сақтау үздігі Жекеев Серік – аудандық аурухананың бас дәрігері, Берниязова Елена Ивановна – балалар дәрігері деңгейіне жетіп, алдарына келген науқастарға мейірімін төгіп, халықтың алғысына бөленді.

Әбуғалиева (Букубаева) Тишбала өзі бітірген № 2 мектепте мұғалім болды, кейіннен Балқаш қаласына қоныс аударуына байланысты, 1974 жылдан зейнеткерлікке шыққанға дейін Балқаш қаласындағы тау-кен техникумында математика пәнінің оқытушысы болып еңбек етті.

Қазақстан Республикасы Президенті Әкімшілігінің Әлеуметтік-экономикалық мониторинг бөлімінің меңгерушісі, Қазақстан Республикасы Көлік және коммуникация министрлігі Қаржылық реттеу департаментінің директоры, Сенат депутаты болған, ал бүгінде Халықаралық G-Global хатшылығының жетекшісі **Серік Нөгербекұлын Нөгербековты** бөліп көрсетуге болады. № 2 мектептің түлегі, еңбек жолын бастаған Қарқаралы зооветтехникумынан Нөгербеков Серік Нөгербекұлын барша қарқаралылықтар жақсы таниды.

С. Нөгербекұлы КСРО Орталық Одағының Қарағанды кооператив институтын 1984 жылы бітіріп келген жас маман ретінде Қарқаралы зооветтехникумда комсомол комитетінің хатшысы болып жұмыс істеді, сонымен бірге «бухгалтерлік есеп» пәнінен сабақ берді. Арада бір жыл уақыт өткен соң Серік Нөгербекұлының қызметі өсті, ол Қазақстанның БЛКЖО Қарқаралы аудандық комитетінің екінші хатшысы болып тағайындалды. Осы кезден бастап С. Нөгербекұлының еңбек жолдары мемлекеттік қызметпен байланысты болды. Еліміз егемендігін алғаннан кейін мемлекеттік қызметте де, бизнес саласында да еңбек етті. Оларды хронология түрінде көрсеткен жөн болар:

- 1986-1991 жж. - «Қарағанды Трансагенттігі» АТШ Қарқаралы агенттігінің бастығы, Агроөнеркәсіп комитеті кәсіподақ жұмысшыларының Қарқаралы аудандық кәсіподақтар комитетінің нұсқаушысы;

- 1991-1998 жж. - «Алтын Эмель» АҚ менеджері; «Қазпромэкспорт» қазақстандық республикалық сыртқы экономикалық кәсіпорнының «Көмір-Экспорт» компаниясының директоры; «Қазыбек» Мемлекеттік сыртқы экономикалық корпорациясының вице-президенті (Алматы);

- 1998-2000 жж. – Мемлекетаралық «Мир» телерадиокомпаниясы филиалы директорының орынбасары;

- 2000-2002 жж. – Қарағанды облысы бойынша аймақтық қаржы басқармасының бастығы;

- 2002-2005 жж. – Қазақстан Республикасы Көлік және коммуникация министрлігі Қаржылық реттеу департаментінің директоры;

- 2005-2007 жж. - «Еснур и К» ЖШС Директорлар кеңесінің төрағасы;

- 2007-2009 жж. - «Экономикалық зерттеулер институты» АҚ президенті;

- 2009-2012 жж. – Қазақстан Республикасы Президенті Әкімшілігінің Әлеуметтік-экономикалық мониторинг бөлімінің меңгерушісі;

- 2012-2015 жж. – Сенат депутаты;

- 2015-2020 жж. – Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі Қазақстан Республикасы Есеп палатасының мүшесі;

- 2021 ж. бері Халықаралық G-Global хатшылығының жетекшісі. Осы салалардың бәрінде біліктілігі мен азамат ретінде еліне адал қызмет жасап, жастарға өз тәжірибесі мен ақыл-кеңестерін берген азамат ретінде бағаланады.

Қазақстанның қоғам және саяси қайраткері, Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің депутаты (1999-2016 жж.) болған **Рауан Михайлович Шакин** 1962 жылы 12 шілдеде Қарқаралы қаласында дүниеге келген. Осында

ол бастауыш класты № 2 мектептен оқыған. Әкесінің қызметінің басқа ауданға ауысуына байланысты мектепті басқа жақтан бітірген. Үш бірдей жоғары білімі бар: заңгер (КСРО Ішкі істер министрлігінің Қарағанды жоғары мектебі, 1983 ж.), экономист (академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ, 1998 ж.) және халықаралық қатынастар саласының маманы (Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Дипломатиялық академия). Әр салада заңгер ретінде еңбек етті.

2-ші шақырылған Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің депутаты (1999-2004 жж.). Онда Р.М. Шаекин экономикалық реформа және өңірлік даму комитетінің мүшесі болған.

Қарағанды облысының № 40 сайлау округінен 3-ші шақырылған Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің депутаты (03.10.2004-20.06.2007) болып сайланып, экономикалық реформалар және аймақтың дамуы жөніндегі комитеттің мүшесі болған. Ал Мәжілістің IV шақырылымына ХДП «Нұр Отан» атынан түсіп депутат атанғанда, Р.М. Шаекин аграрлық мәселе жөніндегі комитеттің мүшесі болған (27.08.2007-16.11.2011). ҚР Парламент Мәжілісінің V шақырылымында да депутат болып сайланған (18.01.2012-20.01.2016).

Сайлау Әлиұлы 1958 жылы 26 қазанда Қарағанды облысы, Қарқаралы ауданы, Қаршығалы ауылында туған. Мектеп табалдырығын 1966 жылы Ынталы ауылында аттап, 10 класты Қарқаралы қаласының № 2 орыс орта мектебінде бітірген. Екі жоғары білімі бар: 1985 жылы Санкт-Петербург жоғары әлеуметтік университетін, 2012 жылы Орталық Қазақстан Заң академиясын бітірген.

Еңбек жолын Ынталыда бастаған, 1976-1981 жылдары осы кеңшарда клуб меңгерушісі болды. 1981 жылдың 26 қазанынан 1982 жылдың 23 қаңтарына дейін Ынталы совхоз директорының шаруашылық жөніндегі орынбасары, 1982 жылдың 24 қаңтарынан 1985 жылдың 25 шілдесіне дейін совхоз жұмыскерлері комитетінің төрағасы болып еңбек етті.

1985 жылы қызметі Қарқаралы қаласына ауысты. 1985-1986 жж. аралығында Қарқаралы аудандық партия комитетінің үгіт және насихат бөлімінде нұсқаушы, 1986-1991 жылдары – аудандық партия комитетінің ұйымдастыру бөлімінің нұсқаушысы, 1991-1996 жылдары – мәдениет бөлімінің меңгерушісі, 1997-2001 жылдары «Али» шаруа қожалығының басшысы, 2001 жылдың 6-сәуірінен 4-ші қыркүйегіне дейін аудандық Мәслихат аппаратының бас маманы, 2001 жылдың қыркүйегінен 2005 жылдың 17 ақпанына дейін Қарқаралы қаласының ішкі саясат және әлеуметтік сала бөлімі меңгерушісі, 17.02.2005-01.02.2008 «Қарқаралы ауданы әкімі аппараты» ММ үйлестіру бөлімінің бастығы, 01.02.2008-06.08.2010 «Қарқаралы ауданы әкімі аппараты» ММ үйлестіру бөлімінің меңгерушісі, 06.08.2010-09.08.2011 Қарқаралы қаласының әкімі, 2011 жылдың 9-шы тамызынан қазіргі уақытқа дейін Қарқаралы ауданы әкімінің орынбасары.

Еңбек етіп келе жатқан уақыт ішінде жергілікті, қалалық кеңестердің депутаты болып, аудандық партия ұйымының тексеру комиссиясының мүшесі болып бірнеше рет сайланған.

2010 жылы «Нұр Отан» ХДП облыстық филиалы төрағасының және облыс әкімінің Құрмет грамоталарымен, 2015 жылы «ҚР Конституциясына 20 жыл» және 2016 жылы «Қазақстан Мәслихаттарына 20 жыл» мерекелік медальдарымен, 2020 жылы «ҚР Мәдениет саласының үздігі» белгісімен марапатталған.

Қазақстанның қоғам және саяси қайраткері, ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрі болған **Серік Сақболдаұлы Әбденов** 1977 жылы 15 қаңтарда Қарағанды облысы, Қарқаралы қаласында туған. 10 жылдық білімді Қарқаралы қаласындағы № 2 орыс мектебінен алған.

С.С. Әбденов Қазақ құқықтану және халықаралық қатынастар институтын (1998 ж.) заңгер мамандығы бойынша; Қарағанды Қазақ тұтынушылар одағы экономикалық университетін (2004 ж.) экономист мамандығы бойынша бітірген. Оның еңбек жолдары төмендегідей:

- 1998 жылдан - ҚР Әділет министрлігі Нормативтік құқықтық актілерді тіркеу басқармасы бөлімінің бас маманы, бастығы;

- 2000 жылдан - заң сараптамасы бөлімінің бастығы, бақылау және құжаттық айналым басқармасының бастығы, ҚР СІМ аппараты жетекшісінің орынбасары;

- 2003 жылдан - коммерциялық құрылымдарда жұмыс істеген;

- 2004 жылдан - ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі Еңбек және халықты еңбекпен қамтамасыз ету департаменті директорының орынбасары, директоры;

- 2007 жылдан - ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау вице-министрі.

- 2009-2012 жылдар аралығында Шығыс Қазақстан облысы әкімінің орынбасары;

- 26 қыркүйек 2012 - 10 маусым 2013 жылдар - ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрі.

Арқа жерінің күміс көмей, жезтаңдай әншісі, дәстүрлі әннің дүлдүлі **Сержан Таранұлы Мұсайын** Қарқаралы қаласындағы N2 мектепте 1985-1992 жылдары оқып, 9 сыныпты бітіргеннен соң, 1992 жылы Қарқаралы мал-дәрігерлік техникумына түсіп, оны 1994 жылы аяқтаған. Қасиетті қара домбырасымен әулетте ән шырқаған жас әнші 1994 жылы І облыстық Ж. Елебеков атындағы әншілер байқауында жүлдегер атанып, Құрманғазы атындағы Алматы мемлекеттік консерваториясына жолдама алады. Осылайша ол 1994-1999 жылдардың аралығында Құрманғазы атындағы Алматы мемлекеттік консерваториясында оқып, Бекболат Тілеуханның класынан, домбырамен ән айту мамандығы бойынша бітіріп шығады.

Сержан Таранұлы еңбек жолын 1998 жылы «Гүлдер» Мемлекеттік ансамбліңде бастады. 1998-2001 жылдар аралығында «Гүлдер» Мемлекеттік ансамбліңде және Ұлттық Қауіпсіздік Комитеті шекара қызметінің ән-би ансамблінің солисті болды. 2005-2011 жылдар аралығында Республикалық Гвардия Президенттік оркестрінің құрамында өнер көрсетті.

Қасиетті Қарқаралы жерінің тумасы, талант, ерекше дарын иесі Сержан Мұсайын қазақтың дәстүрлі әнін әлемге паш етті. 1925 жылы Парижде ән салған аңыз Әміренің дауысына 2017 жылы Сержан Мұсайын дубляж жасады. Оған «Балқадиша», «Үш дос», «Бес қарагер» және «Дудар-ай» секілді әндерді орындау керек болады. Бұл туралы әншінің өзі былай деп еске алады: *«Қиындықтар туындады, әсіресе домбырамен ән айтқанымда актердің артикуляциясына дәл түсу керек кезде оңай болмады. Қолдың жылжуын салу өте қиын болып шықты. Себебі ондай жағдайда әннің әуені өзгереді. Қолдың ірі пландары көп емес, бірақ соның өзі менің жұмысымды күрделі етеді. Дыбыс режиссерлері алғаш рет фильмді дыбыстаған адам үшін тамаша жұмыс атқардың дейді»* [23]. Тікелей Голливудтің тапсырмасы болғандықтан Сержан Мұсайын өзіне жүктелген миссияны абыроймен алып шықты. Кино әлеміндегі мықты режиссерлардың таңдауы Сержан Таранұлына түскені барша қарқаралылықтарға үлкен қуаныш, зор мақтаныш!

Қазақ әнінің корифейі, халық әртісі Қайрат Байбосынов *«Сержан сері – дәстүрлі әнді дәріптеп жүрген, сырбаз, сыршыл орындаушы. Алтын шыққан жерді белден қаз дейді. Өйткені Сержанның туған жері қасиетті, киелі жер, небір дүлдүлдер шыққан қастерлі аймақ»*, деп жоғары баға берсе, дәстүрлі әнші, курстасы Айгүл Елшібаева мынадай естелігімен бөліседі: *«Студент кезімізде екеуміз Израильге бірге барып, Қазақстанның елшісі Бірғаным Сариеваның жасаған тәуелсіздік мерекесінде, халық әні «Еркем-айды» дуэтпен айтқанбыз. Сөйтіп қазақтың ұлттық өнеріне өзге ұлт өкілдерінің бастарын идіргенбіз»* [23].

Кешегі Ақан сері, Біржан сал, Жүсіпбек Елебеков пен Қайрат Байбосынов, Жәнібек Кәрменов, Жақсыкелді Кемалов, Мейірхан Адамбековтердің ізін жалғастырып келе жатқан дәстүрлі ән мектебінің өкілі Сержан Таранұлы қазіргі уақытта Қарағанды облыстық Қ. Байжанов атындағы концерттік бірлестіктің «Арай» ансамблінің көркемдік жетекшісі, сонымен қатар, Қарағанды қаласындағы Тәттімбет атындағы өнер колледжінің домбырамен ән салу бөлімінің оқытушысы.

Таланттың еңбегі елеусіз қалған емес. Сержан Таранұлы Мұсайын 1994 жылғы Ж.Елебеков атындағы І республикалық әншілер байқауының лауреаты, 2002 ж. Ә. Қашаубаев атындағы республикалық әншілер байқауының лауреаты атанып, ІІ орын иеленді. Сонымен бірге 2002 жылы «Шабыт» Халықаралық шығармашыл жастар фестивалінде, 2005 жылы Мәди Бәпиұлы атындағы, 2011 жылы Қасым Аманжолов атындағы І Республикалық әншілер байқауында, бас жүлдені иеленді. Өнер саласындағы еңбегі 2018 жылы «Құрмет» орденімен марапатталды.

Қазіргі кезде мемлекеттік қызметте жұмыс істеп жүрген № 2 мектептің түлектері өте көп. Сол түлектердің бірі біздің қызығушылығымызды тудырды. Оған себеп болған бұл мектеп бітірушіге Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасы үлгісімен шығарылған соңғы алтын медаль иегері атануы бұйырыпты. Ол 1992 жылы мектепті Қазақ КСР-нің соңғы алтын медальмен бітірген **Жанар Смағанбетқызы Дүйсетаева** еді.

Ж.С. Дүйсетаева 1975 жылы шілде айының 4-ші жұлдызында Қарағанды қаласында туған. Екі жоғары білімі бар: 1997 жылы академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ-дың экономика факультетін «қаржы және несие» мамандығы бойынша және 2001 жылы «Фемида» заң институтын «құқықтану» мамандығы бойынша бітірген. Еңбек жолын 1996 жылы «Қарағанды аймақтық банк» ЖАҚ ақшалай айналым және несиелеу бөлімінің маманы болып бастаған. Ж.С. Дүйсетаева 2000 жылдан бері мемлекеттік қызметте. Анықтап айтқанда 2000 жылдың 21 тамызы мен 2001 жылдың 12 қаңтары аралығында Қарағанды облысы бойынша кәсіпкерлікті және экономиканы дамыту бас басқармасының орта және шағын бизнесін қолдау бөлімінің бас маманының міндетін атқарды. Осыдан кейін ол осы жылдың 25 қаңтарында мемлекеттік қызметшінің антын берген. 2001-2005 жылдары Қарағанды облысы бойынша кәсіпкерлікті және экономиканы дамыту бас басқармасының инвестиция және сыртқы экономика байланысы бөлімінің бас маманы; 2005-2007 жылдары «Қарағанды облысының өнеркәсіп және кәсіпкерлік департаменті» ММ, стандарт сапасын енгізу, индустриялық-инновациялық саясат бөлімінің бас маманы; 2007-2008 жылдары «Қарағанды облысының қаржы департаменті» коммуналдық меншікті басқару бөлімінің бас маманы; 2008-2009 жылдары «Қарағанды облысының кәсіпкерлік және өнеркәсіп басқармасы» ММ, қаржы, ұйымдастыру және кадр жұмыстары бөлімінің бас маманы; 2009-2010 жылдары «Қарағанды облысының кәсіпкерлік және өнеркәсіп басқармасы» ММ, заңгер-ішкі бақылау қызметінің бас маманы; 2010-2012 жылдары «Қарағанды облысының кәсіпкерлік және өнеркәсіп басқармасы» ММ, заңгер бас маман; 2012-2022 жылдары «Қарағанды облысының жастар саясаты мәселелері жөніндегі басқармасы» ММ, әкімшілік бөлімінің басшысы болды. 2022 жылы Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының магистратурасына оқуға түскен. 2024 жылы аталған оқуын бітіріп, мемлекеттік қызметіне қайтадан оралатын Жанар Смағанбетқызына сәттілік тілейміз.

№ 5 мектеп-интернат

Бұл мектеп-интернаттың алғашқы түлектері 1966 жылы үлкен өмірге жолдама алды. Содан бері мектеп өз түлектерін өмір биігіне қанаттандырып, самғатып ұшыруды жалғастырып келеді.

Қазіргі кезде Қарқаралы мектеп-интернатын бітірген түлектерді өз облысымыз бен республиканың түкпір - түкпірінен кездестіруге болады. Олардың арасында даңғайыр шопан, әйгілі механизатор, темірден түйін түйген токарь, өмір әліппесін үйретуші ұстаздар, адам өмірінің сақшысы дәрігерлер, ғажайып ғимараттар зергері құрылысшылар және басқа да мамандық иелері көптеп кездеседі.

Сонау 1966 жылы мектепті алғаш бітірген 71 түлектің 25-і еліміздің жоғары оқу орындарында білім алды. Білім ордасының аясынан үлкен өмірге түлеп ұшқан алғашқы толқынның жолы кең, арманы биік, үрдісі - үлгілі. Олардың қай-қайсысы болмасын асыл ұя, ардақты ұстаздар атына кір

келтірмеуге, шығармашылықпен еңбек етіп, ел байлығын еселей түсуге өз үлестерін қосып келеді.

Мәселен, С. Ахметов, Д. Мұздыбаев, М. Тәпенов, Р. Құрмашев, Р. Кенжебергенов, М. Хасенова, Н. Бегайдарова – педагог; Жекеев Серік – аудандық аурухананың басшысы, Г. Төлеубаева – дәрігер, У.Сейілханов, Күлбаев Жәкпан Қарқаралы аудандық ауыл шаруашылығы басқармасының бас агрономы; Ысқақов Елеусіз - Қарқаралы аудандық ішкі істер бөлімінің бастығы, Ахметов Серік - Талды аудандық оқу бөлімінің меңгерушісі, Омарбаев Мұрат - Талды аудандық партия комитетінің нұсқаушысы, Сағынбаева Рымкеш - Қарқаралы зооветтехникумының бас бухгалтері болып қызмет атқарған. Сонымен бірге, Қашқынбеков Айдар - Абай қаласында автомобиль - транспорт кәсіпорыны партия ұйымының хатшысы, Бәкіров Рымғали - Қарқаралы ауданының сортаң жерлерді игеру участогінің бастығы, Мәжитов Айтмағанбет - «Восток» совхозының орденді механизаторы, Мұхтаров Марат - совхоздың орденді шофері, Шамшуалиев Атабек - темірден түйін түйген токарі, Бөкенова Камал, Сақытбаева Жолдыкеш отарға отар қосып, мыңғыртып мал өсірген шопандар болды. Мектеп-интернатты медальға бітірген, дәрігер болып еңбек еткен - Болат Мұздыбаев, ұстаздар - Салқын Мұстафина, Тиышкен Советова, Рымғайын Шайкеновалардың есімдерін ел қадірлеп, құрметтейді.

Құрметке бөленген есімдердің арасында Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, ҚР Құрметті журналисі, ҚР журналистер Одағының мүшесі Мағауия Сембаев, ғалым Сатай Максұтұлы Сыздықов, «Қазақстан» РТРК» АҚ Қарағанды облыстық филиалының директоры Берік Смағанбетұлы Дүйсетаев бар.

Мағауия Сланбекұлы Сембаев 1955 жылы 29 шілдеде Қарағанды облысы, Қарқаралы ауданындағы Ақтайлақ селолық советіне қарасты Совет колхозында (АқҚора) дүниеге келген.

1961 жылы АқҚора ауылындағы № 18 сегіз жылдық мектептің 1 сыныбына барып, 1969 жылы аталған мектепті бітіріп, оқуын Қарқаралы қаласындағы №5 мектеп-интернатта жалғастырған.

1971 жылы осы мектепті бітіріп, Алматы қаласындағы С.М. Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университетінің (қазіргі әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті – авт.) журналистика факультетіне оқуға түскен. 1976 жылы жоғары оқуын ойдағыдай аяқтап, Қазақстан Компартиясы Орталық комитетінің жолдамасымен Қарағанды облыстық «Орталық Қазақстан» газетіне жұмысқа қабылданған. Еңбек жолын осы жерден бастаған М. Сембай газеттің тілші қызметінен «Орталық Қазақстанның» бас редакторы лауазымына дейін көтерілген. Басқаша айтқанда М. Сембай газеттің тілші, аға тілші, бөлім меңгерушісі, жауапты хатшы, бас редактордың орынбасары лауазымдарының сатыларынан өткен кәсіби маман, тәжірибелі басшы.

М. Сембай 1991 жылы республикалық «Егемен Қазақстан» газетінің аппаратында 1991 жылы аға тілші, 1996-1997 жылдары осы газеттің Қарағанды облысы бойынша меншікті тілші болған. 1997 жылы академик Е.А. Бөкетов

атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің журналистика факультетінің аға оқытушысы болып қызмет атқарған.

М. Сембай басқарған «Орталық Қазақстан» газеті редакциясының ұжымы 2001 жылы «Жаңа ғасыр жарнамасы – 2001» тақырыбымен өткізілген республикалық байқаудың жеңімпазы атанды.

2002 жылы редакция ұжымы Қазақстан Республикасының тәуелсіздігінің 10 жылдығына байланысты газет бетінде өте мазмұнды материалдар жариялағаны үшін Қазақстан Журналистер Одағы сыйлығының лауреаты атанды. Осы байқауға байланысты «Орталық Қазақстан» газеті бетіне жарияланған мақалалар топтамасы «Тәуелсіздік жылнамасы» деген атпен жеке кітап болып басылып шықты.

2007 жылы редакция ұжымы «Аймақтық ең үздік газет» номинациясы бойынша Қазақстан журналистік академиясының жалпы ұлттық «Алтын жұлдыз» сыйлығының лауреаты атанды.

М. Сембайдың «Орталық Қазақстан» газетіндегі қызметі туралы «Арқа журналистерінің атасы» атанған белгілі ғалым, публицист Зарқын Сыздықұлы Тайшыбай былай деп бағалайды: *«Мағауия марқұм дарын иесі, жасынан-ақ өз қатарластарынан оқшау көрінгенін білемін. Дұрыс бағыт алап, журналистік жақсы білім алды. Одан кейін дәм жазып, жақсы мектепке, «Орталық Қазақстанға» кірді...*

Әлбетте, табиғи дарын адалдықтан нәр алып, кісілікпен қуаттанып қана жемісті болатынын өмір көрсетті. Осындай қасиеттер оны редактор ретінде бақытты етті. «Редактор бақыты» дегенді кездейсоқ айтып отырған жоқпын. Бақыт бұйырмаған редакторларды да білеміз. Мағауияны жайсыз жағдайдан алып шығып, университетке оқытушы етіп шақырғанымна разымын. Бұл да оған үлкен мектеп болды. Соның арқасында облыстық газетті 22 жыл басқарды. Республикада ширек ғасырға жуық бас редактор болып, газеттің атақ-абыройын иығымен көтерген редакторлар көп емес...» [24].

Мағауия Сембайдың «Орталық Қазақстан» газетіндегі жұмысына баға бергендердің бірі, танымал жазушы Мұхтар Мағауин: *«Мағауия Сембай, бүкіл ғұмырлық журналистік қызметімен қатар, аттай жиырма екі жыл бойы «Орталық Қазақстан» газетінің Бас редакторы болыпты. Мен білгенде, обылыстық газеттердің алды, республикалық өредегі таңдама басылымның жетекшісі. Әлбетте, аймақ шегі, әлеуметтік, әкімшілік орайындағы міндеті бар. Бірақ, Мағаш ешқашан әкімнің, немесе басқа да ғұзырлы біреулердің шашбауын көтермепті. Шаруашылық саласындағы міндеттерін нақты, толық атқарумен қатар, ұлттық, рухани тақырыптарға айрықша назар аударған екен, оның ішінде тарихи дәріс мәселесіне. Әлбетте, обылыстық газет жалпақ республика шегіне таралмайды, әйткенмен, әрбір аймақтағы Бас редактор атаулы «Орталық Қазақстанға» қарайлап, біршама гибрат алып отырған шығар деп ойлаймын. Қайткенде, Мағауия Сембай басқарған «Орталық Қазақстан» – біздің тәуелсіз заманның кейінгі ширек ғасырындағы баспасөз тарихынан құрметті орын алуға тиіс газет болды деп есептеймін.*

Үздік журналист, батыл, саналы Бас редакторының арқасында. Қазір – кісінің құнын білетін кезең емес. Әйтпесе, қартайып тұрған жоқ, өзі бірге бітіскен газетінде әлі де отыра тұрса керек еді. Қысас пен зорлық нәтижесінде, зейнет жасына жетті деген сылтаумен, сүйікті жұмысынан ажыратылды. Бәлкім, осы бір әділетсіз жағдай оның өмірін де қысқартып кеткен шығар. Үлкен өкініш осы ғана...» [25].

М. Сембай 44 жылдан астам журналистік шығармашылық қызмет атқарған уақытында облысымыздың, еліміздің әлеуметтік-әдеби өмірінің дамуына, бұқаралық ақпарат құралдарының қызметін қайта жаңғыртуға, тәуелсіз қазақ елі журналистикасының қалыптасуына зор үлесін қосқан тұлға. Сонымен бірге М. Сембай «Жауынгер қыздар – Боевые подруги» (1995 ж.), «Қолыма қалам алдым айтамын деп» (2005 ж.), «Алаштың алдаспаны» (2011 ж.), «Ой-Тамызық» (2015 ж.), «Құбылыс» (2015 ж.), «Наркескен» (2016 ж.), «Жерұйық» (2017 ж.) атты кітаптардың авторы. Ол жазған еліміздің әлеуметтік-экономикалық дамуының аса маңызды салалары туралы көптеген шығармашылық очерктері мен әңгімелері түрлі жинақтарға енгізілген.

М. Сембайдың бұқаралық-ақпарат саласындағы еңбектері түрлі марапаттардан тыс қалған жоқ. 1981 жылы М. Сембай Қазақстан Журналистер одағы сыйлығының лауреаты атағына ие болды. 2009 жылы Геннадий Толмачев атындағы «2009 жылғы таңдаулы БАҚ редакторы» республикалық конкурстың лауреаты атағын жеңіп алды. Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері. Қазақстан Республикасының Мәдениет, ақпарат және спорт министрлігі мен Қазақстан Республикасында мәдениет пен өнерді қолдаудың мемлекеттік Қорының «Мәдениет қайраткері» құрмет белгісімен марапатталған. Бұлардан басқа 2015 жылы «Қарағанды журналистикасын дамытуға қосқан үлесі үшін» номинациясы бойынша Қарағанды облысы әкімінің «Алтын сұңқар» арнайы сыйлығының лауреаты, 2017 жылы Қазақстан Республикасы Президентінің бұқаралық ақпарат құралдары саласындағы сыйлығының лауреаты атанған.

М. Сембай 2018 жылы Қазақстан журналистикасын дамытуға қосқан елеулі үлесі мен сіңірген еңбегі үшін «Қазақстанның құрметті журналисі» атағын алған. Бұл журналистика саласындағы ең үлкен сыйлық. М. Сембай дәл осындай сыйлыққа лайықты тұлға болды.

М. Сембай педагог болмаса да өз саласының нағыз тәжірибелі ұстазы деп саналады. Ол «Орталық Қазақстан» басқарған жылдары Арқа өңірінде тәуелсіз қазақ елі журналистикасының «Мағауия мектебін» қалыптастырып, қалам ұстаған жастар қатарынан көптеген шәкірт тәрбиелеп шығарды. Олардың барлығы бүгінде еліміздің түрлі ақпарат құралдарында жемісті еңбек етуде. Ұстазға бұдан артық қандай бақыт керек!

М. Сембай - өзінің кәсіби қызметінен басқа Қарағанды облысының қоғамдық-саяси, әлеуметтік өміріне де белсене араласқан тұлға. Ол Қарағанды облыстық мәслихатының III және IV шақырылымдарында екі рет № 25 Қарқаралы сайлау округінен облыстық мәслихатының депутаты болып сайланған. Облыстық мәслихаттың әлеуметтік-мәдени даму және тұрғындарды әлеуметтік Қорғау мәселелері жөніндегі тұрақты комиссиясының мүшесі

болды. Өз мәнінде атқарған қоғамдық қызметтері үкімет тарапынан ескеріліп, «10 жыл Астана» медалі, «Қазақстан Республикасының тәуелсіздігіне 10 жыл», «Қазақстан конституциясына 10 жыл», «Қазақстан Республикасының тәуелсіздігіне 20 жыл», «Қазақстан конституциясына 20 жыл», «Қазақстан мәслихаттарына 20 жыл», «Қазақстан Республикасы Журналистер одағына 50 жыл» мерекелік медальдарымен де марапатталған.

М. Сембай 2019 жылы қайтыс болған.

№ 5 мектеп-интернат түлектерінің бірі, бүгінде мемлекеттік қызмет атқарып, төртінші билік өкілдері қатарында жүрген **Берік Смағанбетұлы Дүйсетаев**. Ол 1965 жылы 27 қыркүйекте Қарқаралы ауданында дүниеге келген. Осы мектепке 1973 жылы барып, 1983 жылы аяқтаған. Қарағанды мемлекеттік университетінің тарих факультетін және Қазақтұтыну одағының Қарағанды экономикалық университетін тәмамдаған. Еңбек жолын Қарқаралы қаласындағы № 41 орта кәсіптік-техникалық училищесінің комсомол комитетінің хатшысы, кәсіподақ комитетінің төрағасы қызметтерінен бастаған. Бұл қызметтерді 1985-1989 жылдардың аралығында атқарған. 1989 жылы Б.С. Дүйсетаевтың мансабы жоғарылап, 1991 жылға дейін Қарқаралы аудандық комсомол комитетінің ІІ хатшысы қызметін атқарған. 1991-1993 жылдары өзі еңбек жолын бастаған Қарқаралы қаласындағы № 41 орта кәсіптік-техникалық училищесінде тарих және қоғамтану пәндерінің мұғалімі, ал 1993-1995 жылдардың аралығында Қарқаралы тарихи-өлкетану музейінің директоры, Қарқаралы аудандық әкімшілігінің бөлім басшысы болған. Осы жылдары Б.С. Дүйсетаев өлкетанумен, Қарқаралы қаласының тарихына байланысты зерттеулермен тығыз айналысты. Қарқаралы тарихына қатысты көптеген деректерді тауып, белгілі өлкетанушы Ю.Г. Поповпен бірге жұмыс жасады. Өлі күнге дейін өлкетанушылық жұмыстарын тастаған жоқ, серік етіп келеді.

Б.С. Дүйсетаевтың Қарағанды қаласына қоныс аударуына байланысты 1995-1999 жылдары Қарағанды облыстық Мемлекеттік жекешелендіру комитетінде бас маман-аукционист, 1999-2001 жылдары Қарағанды облысы әкімі аппаратында бас маман, облыстық Қаржы басқармасында бөлім басшысы қызметтерін атқарған. 2001-2002 жылдары ҚР Білім және ғылым министрлігі Бюджетті жоспарлау және Қаржы департаментінің бас маманы, 2002-2005 жылдары Қарағанды облыстық Ақпарат және қоғамдық келісім басқармасының басшысы, 2005 жылдың қаңтар айынан ҚР Мәдениет, ақпарат және спорт министрлігінің басқарма басшысы болып жұмыс істеген. 2005 жылдың сәуір айынан бері «Қазақстан» РТРК» АҚ Қарағанды облысы филиалының директоры. 20 жылға жуық уақыт ішінде Б.С. Дүйсетаев жаңашыл, креативті басшы ретінде «SARYARQA» телеарнасы тарататын өнімдердің сапалы болуына ерекше мән беріп келеді. Көрермен назарына маңызды жаңалықтарды, жан-жақты зерттелген сараптамалық жобаларды, жұрт қызыға қарайтын мәдени-танымдық және ойын-сауықтық бағдарламаларды ұсынып келе жатқан телеарна жұмысы қазіргі заманның талаптарына толықтай жауап береді. Осы саладағы қызықты да өзінің қиыншылығы бар, жауапты жұмыстарды атқаруда Б.С. Дүйсетаевтың еңбегі еленіп, үкімет тарапынан марапаттарға лайық деп

саналған. Соның айғағы, Б.С. Дүйсетаев 2008 жылы Қазақстан Республикасының дамуы мен қалыптасуына қосқан қомақты үлесі үшін «Ерен еңбегі үшін» және «Астанаға 10 жыл» мерекелік төсбелгілермен марапатталды. ҚР Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінің (2003 ж.), «Нұр Отан» ХДП Саяси кеңес бюросының (2008 ж.) құрмет грамоталарына және Қарағанды облысы әкімінің (2007 ж., 2008 ж.), Мемлекеттік қызмет істері жөніндегі агенттік төрағасының (2008 ж.) Алғыс хаттарына ие болған.

Бір сұхбатында: *«Арна директоры біреу үшін лауазым шығар. Дәл мен үшін бұл – алдымен қастерлі мамандық. Себебі, директор телевизия жүгі мен жауапкершілігін толықтай арқалап жүрген кәнігі тұлға. Әлгі «Нардың арқалағаны алтын, жегені жантақ» деген мақал осындайда айтылса керек. Ең үлкен жауапкершілік – көрерменнің сенімін ақтау. Осы бағытта біз эфирдегі әр секунд үшін жауап беруге міндеттіміз. Телеарнаның қалыптасуына үлес қосқан азаматтар жетерлік. Сол жандардың қажырлы еңбегі мен төзімділіктері, маңдай терінің арқасында телеарнамыз жыл сайын дамып келеді. Сондықтан телеарна ардагерлерінің бізге мұра етіп қалдырған осы аманатына адал болуымыз керек. Бұл – шығармашылық ұжымның басты міндеттерінің бірі»,* - деп айтқан [26] Берік Смағанбетұлының осы сөздері оның тұлғалық болмысын көрсетіп тұрғандай.

Ақтерек мектебі

Ақтерек мектебінің түлектері еліміздің әр өңірінде еңбек етіп жүр. Қарқаралы аудандық білім бөлімінің бастығы, әр жылдары мектеп директоры болған, бүгінде зейнеткер **Тілек Сәдуақасұлының** есімі мектеп тарихында ерекше орын алады.

Тілек Сәдуақасұлы 1984-1987 жылдардың аралығында Қарқаралы қаласының № 5 мектеп-интернатты, 1987-1992 жылдардың аралығында № 2 орыс орта мектебінде директор болған. Сонымен бірге ол ұзақ жылдар бойы Қарқаралы ауданының білім, дене шынықтыру және спорт бөлімін басқарған. Өзіне жүктелген басшылық қызметтерді зор құрметпен атқарған. Т. Сәдуақасұлы мектептердегі шешімі қиын мәселелерді тікелей өзінің араласуымен шешіп отырған басшы ретінде аудан көлеміне танымал тұлға.

Тілек Сәдуақасұлы білім саласының дамуына үлкен еңбек сіңіргені үшін көптеген марапаттарға ие: «Еңбек ардагері» медалі (1988 ж.), «Қазақ ССР халық ағарту ісінің озық қызметкері» значогі (1990 ж.), «Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері» құрметті атағы (2008 ж.), «Үздік мемлекеттік қызметші» төсбелгісі (2013 ж.), «Қазақстан Республикасының білім беру ісінің құрметті қызметкері» белгісі (2019 ж.).

2019 жылы Қарқаралы ауданы әкімінің жарлығымен Т. Сәдуақасұлына «Қарқаралы ауданының Құрметті азаматы» атағы берілді. Т. Сәдуақасұлы расында да бұл атаққа лайықты азамат. Ал оның 2022 жылы 10 қарашада Қарағанды облысының білім саласын дамытуға қосқан елеулі үлесі үшін «Қарағанды облысының білім саласына еңбегі сіңген қызметкері» төсбелгісін

алуы, Т. Сәдуақасұлының нағыз білім саласының майталман ардагері екендігін дәлдей түседі. Ақтеректіктер осындай түлектерімен мақтанады.

№ 12 Әлібек Бүркітбаев атындағы мектеп

Бұл мектепті әр жылдары алтын, күміс медальдармен бітірген түлектер мектептің мақтанышына айналды. Алдымен алтын медаль иегерлерінің есімдерін көрсетейік. Олар: Омарова Алмагүл (1985 ж.) және Смақова Анар (1992 ж.). Күміс медалмен бітіргендер: Нұрмағанбетова Рымжан (1966 ж.), Сатановский Сергей (1979 ж.), Смақов Ербол (1988 ж.), Сақимбаева Нұрбану (1991 ж.), Функ Марина (1992 ж.).

Үздік түлектердің қатарына қоюға болатын тұлға «Социалистік Еңбек Ері» атағы мен «Ленин» ордені және «Орақ пен балға» алтын жұлдызы иегері **Нұрбақыт Кәбдікәрімова** деуге болады. Оның есімі республика көлеміне танымал.

Н. Кәбдікәрімова 1948 жылы 3 қарашада Қарағанды облысы, Қарқаралы ауданы, Сартау ауыл советі, Ақжол ауылында дүниеге келген.

Ол 1956 жылы 1-май совхозындағы №12 орта мектептің 1-ші класына барып, 1966 жылы 10 жылдық класты бітірген. Оның әкесі Нұрбақыт мектепте оқып жүрген кезде қайтыс болғандықтан, еңбекке ерте араласқан. Мектеп бітірген соң бірден қойшының көмекшісі болып жұмысқа кірген. Содан кейін механизаторлар курсына оқуға түскен. Осыдан кейін оған ауыл шаруашылығында қолданатын тракторларды сеніп тапсырған. Алдымен трактор МТЗ-50, одан кейін күші мықты, үлкен тракторлар - Т-40, К-700 игере бастаған.

1970 жылдан бастап совхозда К-700 тракторын жүргізген. Оған сол кездегі қостанайлық комбайн жүргізуші Кәмшат Дөненбаева үлгі болған. Ол туралы Нұрбақыттың өзі Жоғары Кеңестің Пленумында сөйлеген сөзінде айтқан: *«... Менің өмірімнің мақсаты - қуатты тракторды игеру, Қамшат ана сияқты механизатор болу. Ауыл қыздарына өз тәжірибесін жеткізіп, үлкен істерге шабыт бергені үшін біз оған ризамыз»* [27].

Н. Кәбдікәрімова ауыл шаруашылығындағы жемісті еңбектерінің нәтижелерін көре бастады. 1972 жылдың 13 желтоқсанда сол кездегі Үкіметтің жоғарғы наградасы «Ленин орденімен» марапатталды.

1973 жылы 17 маусымда Ақжол селолық округінің депутаты болып сайланды. Ал келесі жылында ол БЛКЖО-ның (ВЛКСМ – авт.) XVII съезіне делегат болып қатысып, «Социалистік ауыл шаруашылығының үздігі» белгісіне иеленген. Ауыл шаруашылығындағы астық өндіруде қол жеткізген табысты еңбектері арқасында Н. Кәбдікәрімова республикалық деңгейге көтеріле бастады. Оны біз 1975 жылы 9 шақырылған Қазақ ССР Жоғарғы Советінің депутаты болғандығынан көреміз.

Н. Кәбдікәрімова 1975 жылы социалистік міндеттемелерді орындауда көрсеткен еңбек ерлігі үшін екі бірдей марапатқа ие болды: біріншісі -

«Социалистік ауыл шаруашылығының үздігі» деген РСФСР-дің төс белгісі, екіншісі – бесжылдықтың қорытындысы бойынша БЛКЖО ОК-нің «Бесжылдықтың жас гвардияшысы» деген қола медалі.

Н. Кәбдікәрімованың өміріндегі жұлдызды жыл – 1982 жыл болды. Себебі осы жылы ауыл шаруашылығындағы астық өндіру мен оны сату, осыған байланысты жоспарлар мен міндеттемелерді орындауда көрсеткен еңбек ерлігі үшін «Социалистік Еңбек Ері» атағын алып, «Ленин» орденін екінші мәрте иеленді. Сонымен бірге «Орақ пен Балға» алтын жұлдызын төсіне тақты. Бұлардан басқа 1982 жылы Бүкілодақтық кәсіподақтың орталық Кеңесінің XVII съезіне делегат болып қатысып, алтын медальмен марапатталды [28].

Н. Кәбдікәрімова 1980, 1982, 1983, 1986, 1989 жылдары Қазақстан Компартиясы Қарқаралы аудандық комитетінің; 1983 жылы облыстық XXIII партия конференциясында сайланып, Қазақстан Компартиясы Қарағанды облыстық комитетінің мүшесі болды.

Сондай-ақ Н. Кәбдікәрімова 1984 жылы II-ші шақырылған КСРО Жоғарғы Кеңесінің депутаты болып сайланды; 1986 жылы Қазақстан Коммунистік партиясының съезіне делегат болып қатысты. Ал 1987 жылы бірнеше шараға қатысқан:

- Қазақстан әйелдерінің II съезіне делегат;
- Қазақстан ЛКЖО съезіне делегат;
- Мәскеуде өткен Бүкілодақтық әйелдердің конференциясына делегат

болған.

Н. Кәбдікәрімова өзінің туған ауылында трактор жүргізуден басқа да жұмыстар атқарған: 1989 жылы Ақжол селолық Советі атқару комитетінің төрайымы, 1990 жылы әскери есеп столының инспекторы болған.

Н. Кәбдікәрімоваға ұзақ жылдар бойы ауданның ең күрделі саласында атқарған еңбегі үшін 2002 жылы «Қарқаралы ауданың Құрметті азаматы» атағы берілген. Бұл атаққа Н. Кәбдікәрімова нағыз лайықты тұлға болатын.

Н. Кәбдікәрімова 2020 жылы 17 сәуірде 72 жасқа қараған шағында өмірден озды.

Ақжол мектебінің түлегі, бүгінде мемлекеттік қызмет саласында еңбек етіп жүрген **Ержан Нұрланұлы Нұрмағанбетов** 1982 жылы Қарағанды облысы Қарқаралы ауданында дүниеге келді. 1989-1999 жылдары аралығында № 12 орта мектебінде білім алды. 1999 жылы академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетіне оқуға түсіп, 2003 жылы гуманитарлық білімдер бакалавры академиялық дәрежесі бойынша тарих факультетін үздік тәмәмдады.

Еңбек жолын 2003 жылдан 2004 жылға дейін Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ-дың Сарыарқа археологиялық институтында ғылыми қызметкер болып бастады.

2004 жылдан бастап Қарағанды облыстық тарихи-өлкетану музейінде ғылыми қызметкер болып, 2006 жылдан қазіргі заман тарихы бөлімінің меңгерушісі болып, ал 2007 жылдан бастап жалпы тарих, археология және этнография бөлімінің меңгерушісі болып қызмет атқарды.

2011 жылдың қараша айынан бастап қазіргі уақытқа дейін «Облыстық тарихи-өлкетану музейінің» КМҚК басшысы қызметін атқарып келеді.

2013 жылы «Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті» РМК тарих мамандығы бойынша гуманитарлық ғылымдарының магистрі дәрежесіне ие болды.

Ержан Нұрланұлы өз ісіне үлкен жауапкершілікпен қарайтын маман әрі іскер азамат. Музей саласындағы еңбегі Қазақстан Республикасының президентінің Алғыс хатымен (2015 ж.), Қарағанды облысының әкімінің Құрмет грамотасымен (2008 ж.), Қарағанды облысының әкімінің алғыс хатымен (2017 ж.), ҚР Мәдениет және спорт министрінің Құрмет грамотасымен (2017ж.) марапатталған. Сонымен бірге ҚР Мәдениет және спорт министрлігінің «Мәдениет саласының үздігі» төс белгісінің иегері атанды (2018 ж.). Қарағанды облысы әкімінің мәдениет және өнер саласындағы «Алтын Қобыз» сыйлығының «Үздік музей қызметкері» номинациясының иегері (2023ж.).

Қызылту мектебі

Қызылту мектебінен де көптеген танымал тұлғалар білім алып шықты. Атап айтқанда, Махмет Дүйсенұлы Павлодар облыстық ішкі істер басқармасын басқарған, милиция генералы; Әмен Мұсаұлы Қарағанды облыстық ішкі істер басқармасын басқарған, полковник; Шауқыл Темірғалиұлы милиция ардагері; Ахметов Мұқатай, Әбеуов Талғат, Сәлижан Әдіханұлы полковник; Батқұлдин Сағынбай, Мақсұт Мәжитұлы, Әбеуов Оразалы подполковник. Бейсенбай Молдашұлы, Уәлибек Қабдоллаұлы Кеңес органдарында жауапты қызмет атқарды. Осы аталғандардың ішінде, мысалы, 1953 жылы туған **Сәлижан Әдіханұлы Садықов** 1968 жылы Қызылту ауылындағы № 21 сегізжылдық мектебін, 1970 жылы № 8 Бесоба орта мектебін бітірген соң, Қарағанды мемлекеттік педагогикалық институтының тарих факультетіне оқуға түскен. Педагогикалық институт 1972 жылы Қарағанды мемлекеттік университетіне айналғандықтан, Сәлижан Әдіханұлы 1975 жылы ҚарМУ-ды аяқтаған. Еңбек жолын 1975 жылы Жезқазған облысы Ұлытау ауданының № 1 орта мектебінде тарих, қоғамтану пәндерінің мұғалімі болып бастаған. 1976-1979 жылдары Жезқазған облыстық комсомол комитетінің нұсқаушысы, сектор меңгерушісі; 1979-1980 жылдары Шет аудандық комсомол комитетінің екінші хатшысы қызметтерінде болған.

Сәлижан Әдіханұлы 1979-1981 жылдары Кеңес Армиясында әскери борышын өтей жүріп, батальон комсомол комитеті хатшысының орынбасары міндетін қоса атқарған. 1981-1997 жылдары Жезқазған облыстық ішкі істер органдарында қызметте болды. Осында саяси бөлімнің нұсқаушысы, кейіннен Қаражал және Сәтпаев қалаларының ішкі істер бөлімдері бастығының саяси-тәрбие жұмыс жөніндегі орынбасары; Ұлытау аудандық ішкі істер бөлімінің бастығы қызметтерін атқарған.

Сәлижан Әдіханұлы ішкі істер саласында қызметтерін атқара жүріп, жұмыстан қол үзбей 1989-1994 жылдардың аралығында ҚР ІО Б. Бейсенов

атындағы Қарағанды жоғары мектебінде оқып, «заңгер, құқықтанушы» мамандығы бойынша бітірген. 1997 жылы Жезқазған облысы тарап, Қарағанды облысына қосылған кезде зейнеткерлікке шыққанына қарамастан, жұмыстан қол үзбеген. 1997-2006 жылдары Сәтпаев қаласы әкімі аппаратында мемлекеттік құқық жұмыстары бөлімінің бастығы болған. Кейін Қарағанды қаласына қоныс аударған. Қарағандыда 2008-2013 жылдардың аралығында «Орталық Қазақстан» облыстық газетінде заңгер, кадр жұмыстары қызметін атқарған.

Бүгінде Сәлижан Әдіханұлы ішкі істер қызметінің ардагері, отставкадағы милиция подполковнигі зейнеткермін деп бос отырмай, өзіндік ізденімпаз жұмыстарымен шұғылданады. Майданға аттанып, хабарсыз кеткен боздақтар туралы мәліметтер тауып, көптеген ардагерлердің елге белгісіз ерлік істерін, әрбір орден-медалдың сырын ашып, қандай жанқиярлық, қаһармандықпен келгендігін архив құжаттарымен дәлелдеп, баспасөз ақпарат құралдары арқылы елге жеткізіп отыр. Жерлестері дән риза. Сәлижан Әдіханұлы бұл салада әлі де ізденіс үстінде. С.А.Садықовтың сауапты, ізгілікті ісі мен қызметтік белсенді өмір жолы кейінгі жастарға үлгі.

Қызылтулықтар мақтанышпен айтатын есімдердің қатарындағы ұзақ жылдар бойы Қарағанды облыстық «Қазақстан-Қарағанды» телеканалында журналист болған **Гүлнар Баянқызы Бұхарбаеваны** атау, біздер үшін де мақтаныш. Өйткені Гүлнар Бұхарбаева Республика көлеміне танымал журналистердің бірі ғана емес, ол нағыз ұлтжанды, өзінің ісіне адал әрі кәсіби маман ретінде белгілі.

Г. Бұхарбаева 1959 жылы Қарағанды облысы Қарқаралы ауданы Бесоба ауылында туған. 1966-1974 жылдардың аралығында Қызылту мектебінен сегізжылдық білім алған. Жоғары сыныптарды Қарағанды қаласындағы №2 мектеп-интернатта жалғастырып, оны 1976 жылы бітірді. 1977 жылы Қарағанды мемлекеттік университетінің филология факультетіне оқуға түскен. Оны аяқтағаннан кейін Г.Б. Бұхарбаева өзінің бұқаралық-ақпарат құралдарындағы еңбек жолын «Орталық Қазақстан» газетінен бастаған. Осында ол 1993 жылға дейін еңбек еткен. Телевидениеге 1993 жылы келген. Ол тележурналистика саласындағы алғашқы қадамын ең қиын, әрі жауапты «Жаңалықтар» редакциясында редакторлық қызметтен бастады. Облыс жаңалықтарын күн сайын көрерменге жеделдете жеткізуге тырысып, аянбай еңбек етті. Оның жүргізген «Руханият», «Әйел әлемі», «Парасат», «Мемлекеттік тіл - менің тілім» атты хабарлары өздерінің аттары айтып тұрғандай, ұлттық рухымызды дәріптейтін танымдық, тағлымы мол, өскелең ұрпақ үшін маңызды бағдарламалар болып табылады. Г. Бұхарбаева өзіне тапсырылған кез келген істі жауапкершілікпен, тиянақты түрде орындауымен ел құрметіне бөленген редактор. Дәлел ретінде «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы аясында Орталық Қазақстанның мәдени-тарихи ескерткіштері жайлы фильм жасауды облыстың мәдениет саласының басшылығы Гүлнар Бұхарбаеваға тапсырғанын айтуға болады. Бұл жөнінде өзі былай дейді: «... Шежірелі өңірдің ұлан ғайыр территориясында сақталған рухани мұралардың

көбін қамтып, бейнетаспаға түсірдік. Ұлан жазда отыз мың шақырымға тарта жол жүріп, асырлар қойнауынан жеткен сәулет өнерінің үлгісі сынды Алашахан, Жошыхан, Домбауыл мазарларын, Теректі әулие, Желтаудағы тастағы жазулар, түрлі қиял-ғажайып аңыздарға арқау болған тұңғық көмейлі үңгірлер, өнерімен тағлымды өмірлерімен өздеріне өлмес ескерткіш қалдырған Тәттімбет, Сайдалы Сары Тоқа, Бұхар бабалардың мәңгілік мекендері, ежелгі адамдардың қоныстарын өз көзіңмен көру, алған әсер, сезінгеніңді көрерменмен бөлісу, ұлттың ұлылығын, оның рухани құндылығын дәріптеу зор бақыт емес пе!» [29, б.143].

Гүлнар Бұхарбаеваның XX ғасырдың басында тоталитарлық жүйенің құрбаны болған Алаш зиялылары жайлы ұзақ жылдар бойы жүргізген журналистік зерттеулері де ұлтымыздың тарихына өзіндік үлесін қосты. Әсіресе, бүгінгі жас ұрпақтың көбі білмейтін, есімі аталмай келген Әлім Имамбеков туралы жазған мақалалары, кезінде Қарқаралы ауданы Бесоба ауылында 1924 жылы Ә. Имамбеков өз қолымен тұрғызған мектеп үйінің қабырғасына арысты ұлықтау мақсатында ескерткіш тақтаның қойылуына Г. Бұхарбаеваның тікелей басы-қасында болғаны оның үлкен азаматтығын көрсетеді.

2021 жылы Г. Бұхарбаеваның қаламынан «Тағдыр: құжаттар мен естеліктер» атты кітабы шықты. Бұл кітапты автор асыл аталары – Имам Әлімбеков пен Аманжол Бұхарбаев тағдырларын түрлі архивтерде сақталған құжаттар мен естеліктер арқылы сөйлетеді. XX ғасырдың басында өмір сүріп, ұлтына адал қызмет етудің үлгісін көрсеткен тұлғалар - Имам Әлімбеков пен Аманжол Бұхарбаев жайлы көптеген қызықты деректер, жас ұрпақ үшін таптырмайтын рухани азық болары хақ. Егер Имам Әлімбеков есімі біршама танымал болса, мемлекет қызметкері, майдангер Аманжол Бұхарбаев – көпшілікке беймәлім тұлға. Ол туралы шағын мәлімет жоғарыда берілді.

Г. Бұхарбаева 2001 жылы Бірінші халықаралық «Жібек жолы – 2001» туристік фильмдер фестивалінде «Арқаның меруерт алқасы» атты фильмі «За любовь родной природе» аталымы бойынша жеңімпаз болса, 2002 жылы Қазақстанның алғашқы астанасы – Орынбор фильмі туралы Ресейдегі Қазақстан жылы шеңберінде өткен Қарағанды облысы журналистерінің шығармашылық конкурсының дипломанты атанды.

Г. Бұхарбаеваның Сарыарқа жерінің ұлы тұлғалары Ә. Имамбеков, Ж. Елебеков, Ғ. Мұсафин, К. Байсейітова, Қ. Қуанышбаев, осы жерде қызмет еткен Қ. Сәтпаев, Ә. Марғұлан сынды ғалымдар жайлы дайындаған хабарларын көрермендер жақсы біледі. Оның бұл еңбектері де көптеген марапаттарға ие болды. Айталық, ҚР Президенті жанындағы Отбасы және әйелдер мәселесі жөніндегі Ұлттық комиссиясы (2005ж.) және «Қазақстан РТРК АҚ-ның (2008ж.) «Құрмет» грамотасы; Облыс әкімінің дипломы (2000ж.) басқа да алғыс хаттардың иегері атанды. Сонымен бірге «Жыл журналисі» (2002ж.), «Алтын сұңқар» (2010ж.), «Тіл жанашыры» (2012 ж.) байқауларының жеңімпазы атанды.

Ғылым саласында техника ғылымының кандидаты Ғабиден Мұқатайұлы мен медицина ғылымының кандидаты Дәмелі Еркебұланқызы Қызылтудың бүгінгі жас ұрпағына үлгі.

Тағы бір мақтанышпен есімін еске алатын Қызылту мектебінің түлегі - **Марат Советұлы Скендиров**. Ол 1972 жылы 25 қыркүйекте Қызылтуда дүниеге келген. 1986-1987 оқу жылында 8-ші сыныпты бітіріп, білімін Қарағанды қаласындағы № 16 кәсіптік-техникалық училищесінде жалғастырған. Аталған училищені 1990 жылы бітірген. Сол жылы Отан алдындағы борышын өтеуге аттанды. Грузия еліндегі этникааралық қақтығыс аймағында әскери борышын атқарды. Осетин халықтық тәуелсіздік күресінің қайнаған ортасында жүріп, ер жүрек Марат Советұлы жау қолынан ерлікпен қаза болды. Марат Советұлының есімі келешек жастарға, ұрпағына мәңгілік үлгі. Грузиядағы мектеп интернат Марат Советұлының есімімен аталып, жерлесіміздің ерлігін Грузия елі бағалап «Жеке ерлігі үшін» орденімен марапаттаған.

Бесоба мектебі

Бесоба мектебінің түлектері арасында танымал да есімдері беймәлім тұлғалар қаншама. Осы мектептен білім алған алғашқы түлектер: Жақсыбеков Бейсеке, Қасенов Әнуар, Кәкішев Тәжіғұл, Берікбаев Мұқыш, Рақымбаев Шәйбек, Шайкенов Қабден, Жүбікенов Зұлқарнай, Жалбыров Жағыппар, Кенжебаев Сағындық, Сейітбекова Мүгіл, Шымболов Айтмұқан, Нұрмағанбетов Мұқажан, Серіков Шаймаған, Сатыбалдин Қапан, Құдышев Оңайбек және олардан кейінгі бесобалық тұлғалар туралы құнды мәліметтермен 1995 жылы ашылған мектептің «Тарихи өлкетану» музейінде танысуға болады. Айталық, «Өкелер даңқы жолымен» бөлімінде Ұлы Отан соғысының қиын қыстау жылдары еліміздің ержүрек ұлдары сапында Отан Қорғауға аттанған, майданнан оралмай қалған жерлестеріміздің фотосуреттері, еліне жазған сағынышқа толы сарғайған хаттары, сол тарихи оқиғаның куәгерлері, ардагер аталарымыз туралы құжаттар, олардың жауынгерлік наградалары жинақталған. Ал «Жерлестеріміз мақтанышымыз» бөлімінде еліміздің мақтанышы болғандар туралы танысуға болады. Мысалы, «Тіршілік» газетінің редакторы болған Рақымжан Дүйсенбаев; жазушы Қапан Сатыбалдин; қазақ ақыны, балалар жазушысы, прозашы, аудармашы, Жаппар Өмірбеков; шахтер, Социалистік Еңбек Ері Қадыр Әбдірасылов; Ауғанстан жерінде дұшмандар қолынан қаза тапқан интернационалист-жауынгер, «Жауынгерлік ерлігі үшін» медалінің иегері Өміртай Құлтабаров және басқа да тұлғалардың өмірлері мен атқарған қызметтері туралы мол ақпараттар бар.

Біз де сол музейдегі және басқа да деректер арқылы бесобалық тұлғалардың кейбірі жайлы ақпараттармен бөлісе отырып, көпшілікке танытқымыз келеді. Алдымен XX ғасырдың басында өз қызметтерімен таныла бастаған, бірақ уақыт өте беймәлім болған тұлға **Рахымжан Дүйсенбаев** жайлы мәләмет беріледі.

«1870 жылы туған Рахымжан Дүйсенбаев Қарқаралының түлегі, қоғам қайраткері, журналист» деп «Қарағанды облысы» энциклопедиясында жазылған [30]. Өкінішке орай Рахымжан Дүйсенбаев жөнінде ақпараттар жұтаң, отандық зерттеулер өте аз. Бірақ профессор Бауыржан Жақып өзінің «Публицистикалық шығармашылық негіздері» деген еңбегінде Р. Дүйсенбаевқа арнайы параграф арнаған. Ол «Рахымжан Дүйсенбаев – публицист» деп аталады. Мұнда Р. Дүйсенбаевқа байланысты орыс зерттеушісі И. Лаптевтің кітабынан мынадай дерек келтіреді: *«Господин Дуйсенбаев – уроженец Каркаралинского уезда, Семипалатинской области. Как человек «образованный», он не прочь иногда употребить иностранное слово (хотя сравнительно редко), он принадлежит к числу и молодых киргизов – (казахов – Б.Ж.), старающихся о чистоте языка литературного, обыкновенно испещренного множеством арабских, сартовских, а еще более татарских слов»* [31, б.166]. Бұл жерден біз Р. Дүйсенбаевтың көзі ашық, сауат алған тұлға екенін байқаймыз. Оның нақты қай жерден негізгі білім алғандығы туралы мәлімет жоқ. Соған қарамастан, біздің пікірімізше, Рахымжан Дүйсенбаев та Ә. Бөкейхан, Ж. Ақпаев, Н. Нұрмақов және басқа да ұлт зиялылары негізгі білім алған Қарқаралы мектептерінің бірінде оқыған тәрізді.

Қарқаралы өңірі Р. Дүйсенбаевты «Тіршілік» газетінің редакторы ретінде біледі. Одан басқа ол қазақтың алғашқы бұқаралық-ақпараттық басылымы болған «Дала уалаятының газетінде» аудармашы әрі журналист ретінде қызмет атқарған. *«1888-1902 жылдар аралығында «Акмолинские областные ведомости» газетіне қосымша болып шыққан «Дала уалаятының газеті» прогрессивті ықпалға ие болуының бір себебі – оның қазақша нұсқасын дайындаушы Ешмұхамед Абылайханов, Дінмұхамед Сұлтанғазин, Рахымжан Дүйсенбаев қатарлы тұлғалардың еңбегі деп тану керек»,* - деп жазған зерттеушілер Р. Дүйсенбаевтың аудармашы екендігін нақты көрсетіп тұр [32].

Р. Дүйсенбаевтың аудармашы болғандығын дәлдейтін тағы бір мысал «Дала уалаятының газетінің» 1895 жылғы қараша айындағы санында мынандай бұйрық тексі бар: *«Семей болысының қазағы Рахымжан Дүйсенбаев генерал-губернатор кеңсесіне мемлекеттік қызметке алынсын, оның тегіне және біліміне қарай кеңсе қызметкерлерінің үшінші разрядына жатқызылсын».* Бұйрықта Р. Дүйсенбаевтың шені болмағаны да жазылған. 1897 жылдың 5 қаңтарында ол кіші аудармашылық қызметке тағайындалады [33, б.162].

Осы газетке жариялаған Р. Дүйсенбаевтың мақалаларынна жан-жақты талдау жасай отырып, зерттеуші Б. Жақып сол кезде өзін ағартушы-публицист ретінде елге танытқандардың бірі де осы – Рахымжан Дүйсенбаев еді жазады [31, б.168].

Р. Дүйсенбаевтың «Дала уалаятының газетінде» қызмет істеуі оған үлкен тәжірибелік мектеп болды. Газетте жұмыс істей жүріп, 1896 жылы Атбасардағы маркстік үйірмеге кірген. Р. Дүйсенбаев большевиктердің идеясын жақтаған. 1905-1907 жылғы орыс революциясы кезінде көтеріліске шыққан Омбы мен Ақмола жұмысшыларын қолдау үшін үгіт-насихат және ұйымдастыру

жұмыстарын жүргізген. 1906 жылы ол Архангельск губерниясына жер аударылған.

Ол революцияшыл Сәкен Сейфуллиннің жақтастарының қатарында болған. Сондықтан С. Сейфуллиннің негізгі идеясымен шығарылған, сол кездегі халықтың санасын оятуға белсене араласқан «Тіршілік» газетінде Р. Дүйсенбаев ресми редакторы болған. «Тіршілік» - бірінші қазақ революциялық демократиялық газеті еді. Бұл газет ең алғаш 1917 жылы Ақмолада жарық көрді. Газетте Р. Дүйсенбаев 1917-1918 жылдардың арасында жұмыс істеген.

Бесобадан шыққан кенші, Социалистік Еңбек Ері **Қадыр Әбдірасілов** жерлестері мақтанышпен айтатын танымал тұлға. Ол 1938 жылы Бесоба ауылында туған. Осы ауылдағы жетіжылдық мектепті аяқтаған соң, 1956 жылы Қарағанды қаласына көшіп келген. Бірден жұмысқа шахтаға кірген. 1958-1971 жылдардың аралығында «Ленинкөмір» тресінің № 19 шахтасында машинистің көмекшісі, көмір комбайнының машинисі болған. 1971-1984 жылдары «Наклонная» шахтасында көмір комбайнының машинисі, тазалау забойының кен жұмысшысы, «Киров» шахтасының тазалау забойында кен жұмысшыларының бригадирі. Қадыр аға жұмыста ширақтығымен, белсенділігімен, техниканы меңгеру шеберлігімен көзге түсті. Әсіресе оның бойындағы өзін-өзі дұрыс ұстай білу, ұйымдастырушылық қабілеті кеншілер арасында жақсы қолдау тапты. Қадыр ағаның басшылығымен оның бригадасы бесжылдықтың тапсырмаларын және көмір өндіру жөніндегі социалистік міндеттемелерді орындауда жоғары техникалық-экономикалық көрсеткіштерге қол жеткізіп отырды. 9-шы бесжылдық жоспарын мерзімінен бұрын орындағаны үшін Қадыр Әбдірасіловке Социалистік Еңбек Ері атағы берілді. Кейін ол КОКП XXV съезінің, Қазақстан Компартиясы XV съезінің делегаты болды. Ол 10-сайланған Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Президиумының мүшесі. Озық кенші ретінде екі мәрте Ленин орденімен, медальдармен марапатталған. Сонымен бірге Қадыр Әбдірасілов «Шахтер даңқы» белгісінің толық иегері.

Қадыр Әбдірасілов небәрі 46 жасында қайтыс болды. Оның еңбек жолы басқа да кеншілерге үлгі болды.

№ 8 Бесоба орта мектебінің түлегі **Қорлан Смағұлова** 1953 жылы 15 тамызда туған. Әкесі Шоқаев Смағұл мектепте мұғалім, шешесі Қалиева Бибекеш үй шаруасында болған. Бастауыш класты әкесінен оқыған. 1970 жылы мектепті бітірген соң, Қарағанды педагогикалық институтының тарих факультетіне оқуға түсіп, 1975 жылы Қарағанды мемлекеттік университетін аяқтаған. Еңбек жолын өзінің туған ауылы, өзі түлеп ұшып шыққан №8 мектепте мұғалім болып бастады. Кейін ол мұғалімдік қызметті әр мектептерде жалғастырды: 1976-1979 жылдары Ынталы ауылындағы, 1979-1981 жылдардың аралығында Қарқаралы қаласындағы № 5 мектеп-интернатта, 1981-1995 жылдары Қарқаралының № 1 қазақ орта мектебінде тарих және қоғам тану пәндерінен сабақ берді. 1995 жылы Қарағанды қаласындағы Жамбыл атындағы №7 мектеп-интернаттың мектеп-гимназияға айналуына байланысты, осы мектептің директоры Н.Қ. Қайырбаевтың шақыртуымен Қорлан Смағұлқызы Қарағанды қаласына ауысты. 1995-2016 жылдардың аралығында Жамбыл

атындағы №7 облыстық мамандандырылған мектеп-гимназиясында жұмыс істеп, зейнеткерлікке шықты.

Қорлан Смағұлова білікті маман, көп оқып, көп білген ұстаз ретінде түлектері мен әріптестірінің есінде. Ол - тарих сабағын түрлендіріп өткізу әдістерімен оқушылардың пәнге деген қызығушылығын оятқан шебер-ұстаз. Оқытудың жаңа технологиясын жақсы меңгеріп, ұлттық педагогикаға негізделген жаңа бағыттағы сабақ беруді жетік меңгеруімен облыс көлеміне танымал болды.

Әсіресе оның авторлығымен дайындаған «Алаштың Тұрары», «Қызыл сұңқар – Сәкен», «Тордағы тотылар», «Сақ аруы – Зарина» деген театрландырылған сабақтарын мектеп ұстаздары да тамашалған. Шәкірттерін шығармашылыққа, ғылыми жобалар жазуға машықтаған ұстаз.

Қорлан Смағұлованың дәстүрлі емес тәсілдермен сабақ өткізу әдістері тарихшы мұғалімдер арасында талқыланып, әріптестеріне өз тәжірибесімен бөлісіп отырған. Бірнеше авторлық әдістемелік құралдар дайындаған. Оның өткізген сабақтары жөнінде облыстық «Орталық Қазақстан» газетіне, оқу-әдістемелік орталықтың журналдарына арнайы мақалалар жариялаған.

Қорлан Смағұлова облыстық, республикалық және халықаралық конференцияларға үнемі қатысып, оның жасаған баяндамалары мақала түрінде ғылыми жинақтар мен конференция материалдарына енгізілген. Оның шәкірттері Республикалық байқауларда жоғары нәтиже көрсеткен.

Тарихи тақырыптарға арналған ғылыми-шығармашылық жұмыстары жақсы бағаланып, ҚР Білім және ғылым министрлігінің Құрмет грамотасымен марапатталған және оған ұзақ жылдарғы білім саласындағы қызметі үшін «Қазақстан Республикасы білім беру ісінің құрметті қызметкері» атағы берілген.

Орталық Қазақстан өңірінде танымал тұлғалардың қатарында Қарағанды облысы әкімінің білім, мәдениет, спорт, жастар және ішкі саясат мәселелері бойынша орынбасары **Ерлан Бейсембайұлы Құсайын** бар. Ол 1976 жылы Қарағанды облысында дүниеге келген. 1982 жылы Қарағанды облысы Қарқаралы ауданы Бесоба совхозындағы № 8 орта мектепке барып, 1991 жылы 9 сыныпты бітірген соң Саран қаласындағы Абай атындағы педагогикалық колледжге оқуға түскен. 1995 жылы оны үздік бітірген Ерлан Бейсембайұлы академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің филология факультетіне түсіп, аталған оқу орнын «қазақ тілі мен әдебиетінің оқытушысы» мамандығы бойынша 1998 жылы тәмамдаған. Бұдан басқа ол Қазтұтыну одағының Қарағанды экономикалық университетін «экономика саласындағы құқықтық реттеу» мамандығы бойынша және ҚР Президенті жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының магистратурасын бітірген.

Еңбек жолын 1999 жылы қазақ тілі пәнінің мұғалімі болып Қызылтуда бастаған. Осы мектепке 2001 жылы директор болып тағайындалып, 2007 жылға дейін жұмыс істеген.

Е.Б. Құсайынов 2007 жылдан бері мемлекеттік қызметте. Алғашқыда Қарағанды облысы Кәсіпкерлік және өнеркәсіп департаментінің қаржы,

ұйымдастыру және кадр жұмысы бөлімінің бас маманы болып жұмыс істеген. Ал 2008 жылдан 2014 жылға дейін Қарағанды облысы әкімінің баспасөз қызметінде түрлі қызметтерді атқарды. Содан кейін 2014 жылы Бұқар жырау ауданы әкімінің орынбасары болып жұмыс істеді. 2015-2018 жылдардың аралығындан облыс әкімі аппаратының Қазақстан халқы Ассамблеясы хатшылығының басшысы қызметін атқарды. Қарағанды облысы әкімі аппаратының «Қоғамдық келісім» мемлекеттік мекемесінің директоры, ішкі саясат басқармасы басшысының орынбасары және осы басқарманың басшысы болды.

2022 жылдан бастап осы уақытқа дейін Қарқаралы ауданының әкімі қызметін атқарды.

2023 жылғы 1 қарашадан бастап Қарағанды облысы әкімінің білім, мәдениет, спорт, жастар және ішкі саясат мәселелері бойынша орынбасары болып тағайындалды.

Бесоба мектебінен жоғарыда аталғандардан басқа да қаншама көптеген мамандық иелері шықты. Қазіргі кезде Ұлттық ғылыми кардиохирургия орталығының анестезиология, реаниматология және қарқынды терапия бөлімінің меңгерушісі **Айдын Саятұлы Қуанышбеков**, осы бөлімде анестезиолог-реаниматолог **Шаймұрат Түрбекұлы Төлегенов**, Облыстық «Saryarqa» телеарнасының шеф-редакторы, белгілі журналист **Гүлбақша Ақажанова** тәрізді жастардың қатары көбейіп келеді. Бүгінде олар танымал тұлға ретінде танылып, мектеп мақтанышына, қала берді ауыл мақтанышына айналууда.

Қарағаш мектебі

Өзіндік тарлан тарихы бар Қарағаш мектебінің бір кездегі түлектері: аудандық партия комитетінің I хатшысы болған **Михаил Шаекин**, ауаткомның төрағасы болған **Зада Түсіпов**, кезінде Қарқаралы ауданының ауыл шаруашылығын басқарған, қазіргі ауданның ардагерлер ұйымының төрағасы Еркін Қасымжанов, биология ғылымдарының докторы, профессор **Жұмақожа Жұмажанов**, Қарқаралы ауданының Зейнетақы төлеу орталығының басшысы **Несіпхан Темірғалиевтар** еді.

Қарқаралы өңірінің өрісін кеңейтіп, тынысын ашуға үлес қосқан бірегей басшылардың қатарында ауданда маңызды басшылық қызметтерді атқарған **Шаекин Михаил Шаяғзамұлын** атауға болады.

Еңбек Қызыл Ту, «Құрмет белгісі» ордендері, «Тың жерлерді игергені үшін», «Ерлік еңбегі үшін» медальдарының иегері, Қарқаралы, Осакаров, Бұқар жырау аудандарының Құрметті азаматы Михаил Шаяғзамұлының өмір және еңбек жолы ғибратқа толы. Оның өмір жолына зер салып қарасақ, қажырлылық пен қайсарлықтың, табандылық пен талапшылдықтың, жаңашылдық пен жасампаздықтың нақты үлгісін көрер едік.

Михаил Шаяғзамұлы - кеңес дәуірінде өз білімі мен ынтасы, зор қабілеті мен жігерінің арқасында биік белестерді бағындырған жерлестеріміздің бірі. 1933 жылы 23 мамырда Томар ауылында дүниеге келген Михаил Шаяғзамұлы

алдымен Абай атындағы педагогикалық училищесін тәмәмдап, артынан Қазақ Мемлекеттік ауыл шаруашылық институтын оқып аяқтайды. Сол тұста алғаш жоғары білім алған азаматтардың қатарынан табылған жас маман Бидайық (қазіргі Ақтерек) МТС-ның бас агрономы болып еңбек етеді.

Біліміне алғырлығы сай, қадамы қарымды жас маман қызмет жолымен тез өрлеп, небәрі 27 жастағы М.Ш. Шаекин Қарқаралы аудандық еңбекшілер депутаттары Кеңесінің атқару комитетінің төрағасы болып сайланады. Сол заманда үкімет пен партия талабы – халықтың талабы деп қабылдайтын сол кездің адамдары жұмысты талғамай, артылған сенімге селкеу түсірмеуге барынша тырысатын. Міне, осындай сырты талаппен қоғамға пайдам тисін дейтін ішкі ұмтылысы үндестік тапқан ол, шаруашылығы өрге баспай, тұралап тұрған «Киргизия» совхозына директор болып баруға ойланбастан келісімін берген.

Тың өлкесіне жататын бұл совхозға артылған міндет жүгі зор болатын. Оның науқанды алға бастыратын әлеуеті де зор еді. Тек істі алға бастырып, шебер жүргізіп кететін басшы жетіспей тұрған. Міне, осы бір жауапты шақта атқару комитетінің төрағасы мансаптық орындықтан бас тартып, қайнаған шаруашылықтың ортасынан табылды.

Михаил Шаяғзамұлы аз уақытта совхозды адам танымастай түлетіп жіберді. Қатал да талапшыл жас басшының есімі сол уақытта бүкіл өңірде дүркіреп тұрды. Шаруашылықтың жұмысы өрге басып, совхоз атағына лайық дәрежесіне көтеріліп кете барды. Келер жылы миллион пұт астық алып, зор жетістікке жетті. Осының бәрі Михаил Шаяғзамұлының жұмыстың реті мен жүйесін білетіндігі мен қатаң талап қоя алатын ұйымдастырушылық қабілетінің арқасында жүзеге асқан болатын. Қысқа мерзімде совхоздың тынысын ашып, еңсесін жазып кеткен жас басшының еңбегі елеусіз қалған жоқ. Тіпті басшылық оны үлкен лауазым алдындағы қиын сынақтан шыңдап алғысы келді ме екен. Қалай болғанда, сеніп тапсырылған міндетті Михаил Шаяғзамұлы абыроймен көтере білді.

1965 жылы Қарқаралы аудандық партия комитетінің бірінші хатшысы болып сайланған басшы жаңа қызметке құлшына кірісіп кетті. Бұл бір жағынан ауданның саяси өміріндегі өзінше бір ерекше оқиға еді. Себебі, осыған дейін бұл қызметке басшылар негізінен сырттан жіберіліп келді. Енді жолы ауданның І хатшылығына лайықты адам осы өңірден табылып, дәрежесі мен тәжірибесі сай жас басшы тізгінді өз қолына алды.

Михаил Шаяғзамұлының тұсында аудан орталығында көптеген маңызды нысандар бой көтерді. Партия комитеті, мәдениет үйі мен аурухана ғимараттары салынып, телерадио станциясы мен байланыс торабы іске қосылды. Бұл жұмыстар сол кезде аудан өміріне үлкен жаңалық әкелгені анық. Ауданда радио хабарлары таратылып, тұрғындар өз үйлерінде телевизор көруге мүмкіндік алды.

Қарқаралының инфрақұрылымын жақсартуға іргелі жұмыстар жүргізілді. Бұл жұмыстардың бәрі 1974 жылы Қарқаралының 150 жылдың мерейтойына дайындық ретінде қолға алынды. Осы мақсатта тыңғылықты жұмыстар

атқарылып, бірегей бастамалар жүзеге асты. Бір айта кетерлігі, сол жылдары ірге көтерген әлеуметтік нысандар мен жүргізілген жұмыстардың игілігін Қарқаралы ауданының халқы әлі де көріп келе жатыр.

Іскер де шебер жас басшының қызметтегі ілкімді істері басшылықтың назарын аудармай қоймады. Оның жұмыстағы табандылығы мен жеткен жетістіктері 1971 жылы КОКП-ның XXІҮ съезіне делегат болып қатысуына мүкіндік берді. Ал келесі XXҮ съезге ауданнан «Восток» совхозының директоры болған Кәкім Зәкішев барса, одан кейінгі XXҮІ съезге «Қырғызия» совхозының директоры Қайдар Бурабаев барып қатысқан болатын. Осы екі білікті басшы да Михаил Шаяғзамұлымен бірге қызмет еткен, өңірді дамытуға бірлесе үлес қосқан мықты жетекші, майталман мамандар еді.

Шындығында Михаил Шаяғзамұлы кадр таңдау мәселесіне жіті мән берген болатын. «Кадрлар бәрін шешеді» деген қағиданы жадына мықтап түйген ол, айналасына өз ісін жетік меңгерген, сауатты да білімді, жұмысты ұршықша иіріп әкететін мамандарды іріктей алды. Мәселен, М. Шаекин бірінші хатшы болып тұрғанда, жекелеген ауылдарды жауапкершілігі мол тәжірибелі басшылар басқарды. Айта кетсек, Фрунзеде – Кәкім Апсәлямов, Бесобада – Сүндет Мұқашев, Еңбекте – Сағаткәрім Смақов, 1 Майда – Виктор Мирза, Қырғызияда – Қапан Әукетаев, Қарқаралы совхозында – Владимир Миллер, Жамбылда – Мұқатай Тоқмурзин мен Қобыланды Сүлейменов, Томарда – Қадаш Төлеуовтер еңбек етіп, ауыл шаруашылық көрсеткіштерін көтеруде тынбай тер төкті. Бұл ағаларымыздың қай-қайсысы болсын шебер ұйымдастырушы, сайдың тасындай іріктелген мықты жетекшілер, бір толқынның алдыңғы қатарлы жандары еді.

Михаил Шаяғзамұлы өз қызмет жолында Қарқаралы қаласының дамуына қандай үлес қосса, ауданға қарасты ауылдардың да ілгері басуына ықпал етті. Ауыл-совхоздарды айтпағанда, ауданда бес жүзден аса қыстақ болды. Қыстақ-қыстақты аралап, ауылдың тыныс-тіршілігі мен еңбек үрдісін назарынан қалт жібермейтін бірінші хатшы алыс бөлімшелердегі қойшы-шопандарының есімдеріне дейін жатқа біледі екен. Совхоздардағы мәселелер мен түйткілдер, мал өсімі мен жоба-жоспарларды да еш қағазға қарамай, жадында мықтап ұстаған. Соншама сандық мәлімет пен адамдар есімін жатқа білетіндігі, қағазға қарамай дәл айтатындығы талайларды таңғалдырған. Тіпті кей совхоз басшылары саннан жаңылысып жатқанда, «сенде былтыр осынша мал басы бар еді, енді биыл қалайша былай болды?» - деп орайы келгенде түзейді екен. Әрине, бұның бәрі бірінші хатшының ауданның өмірі мен мәселелерін жақсы білуінен, әр совхоздың жағдайы бір емес, талай мәрте ой елегінен өтіп, тиісті Қорытынды жасағанынан екені анық.

М. Шаекин Қарқаралыдан кейін басқа да аудандарда жемісті еңбек етті, өнімді жұмыс жасады. *«Михаил Шаяғзамұлы қажырлы, алғыр әрі шебер басшы болды. Алған бетінен қайтпайтын, діттеген мақсатына жетпей қоймайтын табандылығы ерекше еді. Оның білімі мен қабілеті, тәжірибесі мен машығы бұдан биік лауазымдарда қызмет жасауға жеткілікті еді. Бірақ ол қашанда халықтың ортасында, шаруашылықтың ішінде жүрді. Сонысымен де еңбегі*

еленіп, ел құрметіне бөленді», - дейді онымен біраз жыл бірге қызмет еткен ардагер аға Еркін Қасымжанов.

Бүгінде жасы тоқсанға келген М.Ш. Шаекиннің ғасырға жуық ғибратты ғұмыры Қарағаш мектебі үшін ғана емес, барша қарқаралылықтарға үлгі-өнеге.

Журналист Р. Сағымбеков атындағы Қайнарбұлақ орта мектебі

Мектепті алтын медальмен бітірген - Қашқынбеков Анар (1978 ж.), үздік аттестат иегерлері - Әлина Әсел (1996 ж.), Құлбаева Мағира (1997 ж.), Қасымбекова Арай, Қойкелова Динара (1998 ж.), Айнабаева Мира (2000 ж.), Берт Арай (2000 ж.), Сейілханова Элеонора, Құлбаева Лаура (2003 ж.) Қайнарбұлақ мектебінің оқушылары үшін үлгі әрі мақтаныш.

№ 10 Нұркен мектебі

Нұркен мектебінің тарихында бірнеше мыңдаған түлектер бітірген. Олардың арасынан 5 ғылым докторы, 20 ғылым кандидатты шықты. Өнер, білім, денсаулық сақтау, құқық қорғау салаларында және заман талабына бейімделіп жеке бизнеспен шұғылданып жүрген мектеп түлектері қаншама!

Осы Нұркеннің тумасы, осы жерден білім алған, қазір ел ағасы атанғандардың қатарындағы Ерғазы ағайдың «Қыран қазақ» деп аталатын кітабындағы «Мектептің даңқты шәкірттері» деп аталын бөлімінде № 10 мектептің түлектері жайлы құнды мәліметтер бар. Сондықтан біз аталған кітапқа сілтеме жасай отырып [34, б.223-228], сондағы түлектер жайлы жазылған ақпараттар төмендегідей.

Мектептің 1939 жылғы алғашқы түлектерінің арасында Ленин орденді ұстаз Молдақашева Рысбала, КСРО халыққа білім беру ісінің үздігі Наурызбаев Тұрсын, дәрігер Тасымова Нұрғайын, прокурор Хасенов Төкен, көп жылдар ұстаз болған апалы-сіңілі Нағима (Алматыда) мен Мағия да (Қарқаралыда) бар.

1939-1944 жылдар аралығында жетіжылдық мектепті бітірген түлектер арасынан партия, совет қызметкерлері Әшімов Әмірхан, Сауғабаев Қаһарман, ауылшаруашылығы саласының мамандары Мұқсынов Төле, Рахманов Совет, ғалым Әбдірахманов Сламқұл, сауда қызметкері Сүлейменова Дәлилә, ұстаздар Бакиров Қазкен, Спатаев Серік, Әубәкіров Әли ел игілігі үшін қызмет етті.

1951 мен 1961 жылдар аралығында 7 жылдық мектепті 172 шәкірт аяқтаса, олардың бесеуі жер аударылып келген неміс балалары еді.

Осы жылдарда оқып, білім алған атақты ауылшаруашылығы еңбегінің майталмандарының есімдері елге белгілі. Солардың арасында Шаяхметов Іңкәрбек, Шаяхметов Жақыпбек, Қанафин Берменбет, Тәженов Әлібек, Рахимбеков Қасен, Әмрин Сапар, Садуақасов Қаят, Хайруллин Мұхамедияр, Рахымбаев Жолжаксы, Фрезе Виктор, Көшжанов Серғазы, Байтуллин Мәдіғали, осы өңірден алғашқы трактор роліне отырған механизатор қыз Әлкешова Қадиша да бар еді. Еліне еңбегі сіңіп, көпшілік құрметіне бөленген мектеп түлектері ішінде мұғалім болған Баймаханова Мәкен, Төкенова Тілеузия,

Айнабаев Қабыл, Зиядин Амантай, Тасымов Тілеш; мал дәрігерлері Кенжебеков Жеңіс, Шаяхметов Тілетай, Блифернец Эрих; дәрігер Жұмашев Қуаныш, т.б. еңбек жолдары бүгінгі ұрпаққа үлгі-өнеге деуге болады.

1961-1967 жылы 8 жылдық мектепті 120 шәкірт білім алып шықты.

Осы түлектер ішінде бастауыш сынып мұғалімі Байтұрымова Бәтіш, Баймаханова Айтбану, аудандық білім бөлімінің әдіскері Оспанова Гүлзада, ауыл шауашылығының бас мамандары Көжебаев Марат, Мауленов Серік, көп жылдар бойы мектептің іс-қағаздарын жүргізген Тұрғанбаева Нұрила оқыған.

Механизатор кадрларының тапшылығына байланысты 1961-1962 жылдары сегіз жылдық мектепті тәмамдаған ер балалар Қарқаралы қаласындағы кәсіптік-техникалық училищелерге жіберілді. Осылардан ауылшаруашылығы саласының дамуына елеулі үлес қосқан механизаторлар, «Даңқ» орденінің иегерлері: Исаков Октябрь, Сәмтікбаев Тілеубек, «Еңбек Қызыл Ту» орденінің иегерлері Абзалбеков Сапар, Майшекин Амангелді, Абзалбеков Төлеу, Хасенов Байыс және «Құрмет белгісі» орденімен марапатталған Өтенов Тайшыбай, Әбдуов Іргебайлар шыққан.

Мектеп 1966-1967 оқу жылының 1 қыркүйегінен бастап, жалпы орта білім беретін оқу орнына айналды. Сол жылы мектепті 18 түлек бітіріп шықты.

Алғашқы орта мектеп бітірген түлектер арасында облыстық «Орталық Қазақстан» газетінің бөлім меңгерушісі Байтұрсынов Тілеуқабыл, Қарағанды қаласындағы № 41 орта мектеп директоры Төлеуов Ерғазы, №77 мектеп оқу ісінің меңгерушісі Қашқынбекова Шолпан, көп жылдары ауыл шаруашылығының есеп-қисап саласында еңбек еткен Ыбыраев Бағдат, Біләлов Аманжол сияқты азаматтар болды.

1973 жылы Қазақстанда қой шаруашылығын жетілдіру мақсатында «Қазақстан қой санын 50 миллионға дейін жеткізу» деген партия мен үкіметтің тапсырмасына сәйкес Семей облысындағы Шұбартау ауданы мектеп түлектерінің бастамасын қолдап, аудан бойынша алғашқылардың бірі болып № 10 мектеп бітірушілерінен «Өркен», «Сарыжайлау» деген жас шопандар бригадалары ұйымдастырылды. Оларға тәлімгер-ұстаз болып еңбек озаты, мектеп түлегі Төлендин Балташ тағайындалды. Осы бригада мүшелерінен Тоғжан Кәдірбекова, Кәбираш Қасимова, Несіп Баттина, Балтабай Қасымов, Жұмагүл Қарашолақова т.б, «Сарыжайлау» бригадасынан Мұрат Құсайынов, Болат Аралбаев, Кенжетай Сүттібаева, Қайырбек Ғабдуллин, Бағдат Жансағымов сияқты жас түлектердің тамаша еңбектері жас ұрпаққа үлгі-өнеге.

Әр жылдары мектепті тәмамдаған түлектер арасынан Исағұлов Төлеу, Кәрібеков Сібір сынды инженерлер, Мұқсынов Төле (мал дәрігері), Мұстағұлов Берік, Жүкібаев Еркін, Жүкібаев Еркебұлан, Бейсенбекова Жазира сынды дәрігерлер, Ләмбеков Сапарғали, Байтұрсынов Тілеуқабыл, Тоқмурзин Мартбектей қаламы жүйрік журналистер, актерлер Ибраев Болат, Ибраева Сымбат, Махмутова Индира тележүргізуші Шәмел Жанар, Сабитова Әсел, Сабитов Қайыргелді сияқты мектеп қабырғасынан ұшқан әнші, журналистер қатарын сансыз тізе беруге болады.

Заң қызметкерлері болып еңбек еткендер Байғотанов Ерентай, Әбенев Балапан, Нұрбаев Қанат, Тұрғанбаев Ерлан; ішкі істер бөлімі, ұлттық қауіпсіздік комитеті саласында Құлбаев Ерлан, Борханов Мағауия, Азанбаев Дәулет, Мұқышев Ерлан, Мұқышев Ержан, Жаманқұлов Жанбота, Наурызбаев Айдар, Аждаров Ерлан, Әденқұлов Серікбол, Әбітаев Тимур, Тиесбеков Жанат. Өндіріс басшылары: Хасенов Нұрлан, Шахарбаев Нұрлан, Абдрахманов Тілеуберген.

Кәсіпкерлер: Батырбекова Элмира, Жүнісов Руслан, Тойбеков Ардақ, Мауленов Марғұлан, Мұхтаров Ерлан.

Мемлекеттік қызметкерлер: Тоқмурзин Еркін, Байтуллин Нұрлан, Есенжолов Жәкен, Мұхтарова Жұлдыз, Есенжолова Мейрамгүл, Жаманқұлова Жанара, Баймағанбетова Зәрукүл, Оспанов Қуаныш, Тасымова Шолпан, Тойымбеков Мұрат, Баттин Айдар, Төкенов Серік, Жекеев Серік, Азанбаева Гүлжанат.

Аталған тұлғалардың арасынан ерекше түрде **Ерғазы Қадашұлы Төлеуовты** бөліп көрсеткіміз келеді.

Ерғазы Қадашұлы Төлеуов 1952 жылы 1-ші ақпанда Нұркен ауылында дүниеге келген. № 10 орта мектепті 1968 жылы бітіріп, Алматы қаласындағы С.М. Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университетінің тарих факультетіне оқуға түскен. Сол кездегі еліміздің ең жоғары оқу орнын Ерғазы Қадашұлы 1969 жылы аяқтап, өзінің туған елі Қарқаралыға оралған. Еңбек жолын 1969 жылы Қарқаралы қаласындағы № 5 мектеп-интернатта тарих пәнінің мұғалі болып бастады. Осы жерде 1980 жылға дейін жұмыс істеп, кейін № 1 қазақ мектебіне тарихшы болып ауысты. Екі жылдан кейін өзінің туған ауылы Нұркенге келіп, өзі тұлға ұшқан № 10 орта мектебіне қайтып келіп, 15 жыл еңбегін сіңірді.

1997-2003 жылдар аралығында Е.Қ. Төлеуов Қарағанды қаласындағы Мағжан Жұмабаев атындағы № 39 мектеп-гимназиясында ұстаздық етті. Осы жерде жүріп академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеттің тарих факультетімен ынтымақтастық орнатып, аталған факультет ұжымымен бірлескен ғылыми конференцияларға, дөңгелек үстелдерге қатысып, өзінің ғылыми ортаға бейім екендігін танытты. 2003 жылы Ерғазы Қадашұлы Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ-дың археология, этнология және Отан тарихы кафедрасына аға оқытушы болып қабылданды. Осы кафедрада 2008 жылға дейін еңбек етті. Биік мінберден білікті жастарға дәріс оқу бақыты бұйырды. Ғылыми ізденістермен айналысты. Өлкетанумен, оның ішінде Қарқаралыдан шыққан қазақ зиялылары, атақты Қоянды жәрмеңкесі тәрізді мәселелерді зерттеумен шұғылданды.

2008-2011 жылдардың аралығында Ерғазы Қадашұлының басшылық қызметке ауысқан кезеңін ерекше атаған дұрыс. Анықтап айтқанда ол көрсетілген жылдары Қарағанды қаласындағы № 41 орта мектепке директор болып тағайындалды. Бұл мектепке Ерғазы Қадашұлы үлкен тәжірибемен келді. Өзімен бірге жаңа серпін әкелді. Осы мектепке өзі жұмыс істеген Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ-дың археология, этнология және Отан тарихы

кафедрасының филиалын ашуға мұрындық болды. Осындай филиалдың Мағжан Жұмабаев атындағы № 39 мектеп-гимназиясында ашылуына ат салысты. Әрине, мұның бәрі бір кездері өзі жұмыс істеген ұжымдардағы беделінің, сый-құрметінің және жас ұрпақ алдындағы адал еңбегінің нәтижесі еді. Ерғазы Қадашұлы бастамаларын Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ-дың археология, этнология және Отан тарихы кафедрасының меңгерушісі Бейсенбекова Нұрсахан Ахметқызы қолдап, әрі қарай дамытуға көмектесіп отырды.

Е.Қ. Төлеуовтың білім беру саласындағы әр жылдарғы еңбегі еленіп, «Қазақстан Республикасының білім беру ісінің Құрметті қызметкері» белгісімен, Қазақ КСР оқу министрлігінің, облыстық оқу бөлімінің Құрмет грамоталарымен марапатталған.

Е.Қ. Төлеуов білім саласынан қол үзгеніне қарамастан, үнемі ізденіп, ғылыми зерттеулер жүргізіп, жиған деректерін жүйелеп, оларды құрастырып кітап қылып шығарумен айналысуда. Ағамыздың қаламынан бүгінгі күнге дейін өте құнды деректерден тұратын бірнеше туынды шықты. Атап айтқанда, «Арда-ғұмыр» естелік кітабы (2016 ж.), «Тәуелсіздік тамыры» атты ғылыми зерттеулері (2017 ж.), Ш. Қашқынбековамен бірлесіп құрастырған «Қыран қазақ» (2019 ж.), «Шолпан жұлдызы» (2023 ж.), «Алтын тұғырлы алыптар» (2023 ж.) еңбектері өлкетанумен айналысатын ғалымдарға, жас ізденушілерге құнды ақпараттар береді.

Бүгінгі күні Е.Қ. Төлеуов Қарағанды облыстық «Ortalyq Qazaqstan» газетінде жұмыс істейді. Бұл жұмыста да көлемді мақалалар ұйымдастыруда, газеттің таралуына белсенді ат салысады.

Өсібай мектебі

Өсібай мектебін Омаров Есентай «Алтын», Ысқақова Гауһар «Күміс» медальмен бітірген тұлғалар.

1981 жылдары мектептің ұлдары «Ұшқын» трактор бригадасын, қыздары «Ақбұлақ» сауын бригадасын ұйымдастырып, жазғы маусымда еңбек етулерімен тарихта қалды. Тіпті, Семей облысы, Шұбартау ауданы жастарының бастамасын қолдап 1981-1989 жылдары алғашқы еңбек жолдарын малшы, ауыл шаруашылық жұмыскері болудан бастағандар да бар. Олардың арасынан Ленин комсомолы сыйлығының лауреаты Мейрамгүл Қабдуалиева, механизатор Дамира Қасымова тәрізді тұлғалар шықты. Сонымен қатар мектептен білім алып, мемлекетіміздің саяси-экономикалық, әлеуметтік салаларында жауапты қызметтер атқарып жүрген: Какенов Серікбай, Зияшев Серік, Дүйсенбеков Қымбат, Омаров Есентай, Мәжікенов Серік, Ысқақова Света, Жұлдыз, Салтанат Тойбековалар, Ысқақова Гауһар, Зейнуллиндар - Айжан, Гүлжан, Біржан; Қасымов Жаңанұр, Ахметов Қизат, Тыржанова Саягүл, Зияшева Гүлшаттар бар.

Бүгінгі Қарқаралы ауданы білім бөлімінің басшысы **Жалелов Абылай Армияұлымен** өсібайлықтар мақтануға болады. 1978 жылдың 2 қарашасында Қарағанды облысы, Егіндібұлақ ауданында (қазіргі Қарқаралы ауданы) дүниеге

келген Абылай Жалелов 1985 жылы Егіндібұлақ ауданы Өсібай ауылының (қазіргі Н. Нұрмақов ауылдық округі) «Алғабас» орта мектебіне барып, оны мектепті 1995 жылы аяқтаған. 1995-1999 жылдардың аралығында академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ-дың бейнелеу өнері және сызу пәні мұғалімі мамандығы бойынша оқып, жоғары білім алған. Бұдан басқа 2006–2008 жылдардың аралығында Д.А. Қонаев атындағы университеттің «Құқықтану» мамандығы бойынша екінші жоғары білім алған.

Еңбек жолын 2001 жылы Қарағанды қаласы № 6 орта мектепте сызу, бейнелеу өнері пәндерінің мұғалімі болып бастаған Абылай Армияұлы осы аталған мектепте 2003 жылдан директордың тәрбие-ісі жөніндегі орынбасары, 2005-2012 жылдар аралығында директордың оқу-тәрбие ісі жөніндегі орынбасары қызметіне дейін көтерілген.

Тәжірибелі, іскер, ерінбей жұмыс істей білетін А.А. Жалелов 2012-2013 жылдары Қарағанды қаласы №56 жалпы орта білім беретін мектебіне директор етіп тағайындалды. Келесі жылы, яғни 2013 жылдан бастап 2018 жылға дейін Қарағанды қаласындағы Ө. Бөкейхан атындағы № 76 жалпы орта білім беретін мектебінде, ал 2018 жылдың наурыз айынан бастап 2023 жылдың маусым айына дейін М. Жұмабаев атындағы № 39 гимназиясында директор қызметін атқарқарды. Байқағанымыздай он жылдан артық қала мектептерінде директор болған А.А. Жалеловтың мықты басшы екенін байқаймыз. Тек соңғы М. Жұмабаев атындағы № 39 гимназиясында директор болған жылдары бұл мектеп облыс көлемінде алдыңғы қатардан көріне бастады. Әсіресе мектеп оқушыларының ір түрлі деңгейдегі пәндік олимпиадалар, ғылыми жобалар Қорғау көрсеткіштері бойынша жақсы жетістіктерге жетті. Әрине, жақсы жетістіктерге жету басшының жұмысты дұрыс ұйымдастыра білуімен байланысты. Сондықтан да болар, А.А. Жалеловты 2023 жылы Қарқаралы ауданының білім бөлімін басқаруға жіберілгені.

А.А. Жалелов білім саласындағы атқарған қызметтері үшін Қарағанды облысы білім басқармасының және ҚР Білім және ғылым министірлігінің Құрмет грамоталарымен, Ы. Алтынсарин Ұлттық білім академиясының мақтау қағазымен марапатталған. Сонымен бірге А.А. Жалелов «Қазақстан Республикасының Білім беру ісінің құрметті қызметкері» (2022 ж.), Қазақстандық салалық білім және ғылым қызметкерлері кәсіподағының «Білім және ғылым қызметкерлерінің кәсіподағына сіңірген еңбегі үшін» (2023 ж.) медальдарының иегері.

Абыз мектебі

«Мектептен ұшқан түлектер – мақтанышымыз», - дейді Абыз мектебінің ұжымы. Олар мақтан тұтатын түлектер: Махат Рымжанұлы, 1920 жылы Қарқаралы ауданының Абыз ауылында дүниеге келген. Ұлы Отан соғысының ардагері, ҚазақССР-нің еңбек сіңірген мәдениет қайраткері. Қазіргі Абыз Халық театрына Махат Рымжанұлының есімі берілген; Әбжан Омарбаев - Қазақстан жазушылар одағының мүшесі, жазушы- сатирик; Аманжол Түсіпбаев

- Бақты селолық округінің әкімі қызметін көп жылдар атқарған; Сармурзин Жеңіс - «Қазақстан-Қарағанды» телеарнасының бас редакторы, белгілі журналист. Қазір Қарағанды қалалық әкімшілігінде қызмет жасайды; Мезгілбаев Мұхит - Қазақстанның ішкі істерінің майоры, зейнеткер; Жабағин Ақылбек - Қарағайлы кентінің әкімі болған; Әліпбекова Нұрғайын - журналист, қазақ радиосының дикторы; Зекенов Бақытбек - ІІМ қызмет атқарған; Асқаров Бәсәри - Абыз елді мекеніндегі «ҚазақМыс» корпорациясының шаруашылық меңгерушісі; Түсіпова Мейрамгүл - ҚарМУ-інің оқытушысы; Даутов Талғат, Танашев Бекен, Сакуов Исақ - белді кәсіпкерлер; Егізекөв Бейбіт, Омарбаев Тілек - Ауған соғысының ардагерлері; Әзімбаев Дәулет - Бақты ауылының әкімі. Абишев Ержан Қарағанды Орталық полиция бөлімінің майоры. Абишев Жасұлан, Сармурзина Айзат, Ақыбаев Бауыржан, Жангутинов Амангелді, Асқаров Хасен, Сүлейменов Абзал - Ішкі істер органының қызметкерлері.

Жаңажол мектебі

№ 38 Жаңажол мектебі еліміздің әр түрлі саласының болашақ майталман мамандарын шығарып, өмірге жолдама берді. Олардың арасында ауданымыздың саяси-әлеуметтік, экономикалық дамуына өздерінің үлестерін қосқан Сұңғат Нығметжанов, Хамит Кәріпбаев, Сайлау Рақымов, Амантай Рақымов, бұрынғы Егіндібұлақ ауданының білім беру саласында ұзақ жылдар еңбек еткен Камал Сәдуақасов т.т. азаматтар болды.

Томар мектебі

Томар ауылынан Социалистік Еңбек Ері - 4, Ленин орденінің иегері - 2, Еңбек Қызыл Ту орденінің иегері - 1 шыққан.

Мейірім мен ақ ниетке бөленген Томар мектебінің ұстаздарынан тәлім-тәрбие алған түлектер әр салада қызмет етіп жүр. Марал Мәдениетқызы Үсенова Астанада Білім министрлігінде, Серікжан Байбосынов «Болашақ» колледжінде тарих факультетінің деканы, Жарас Мақанұлы Кенжеғали академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті бүкіләлем тарихы және халықаралық қатынастар кафедрасының меңгерушісі, Жанар Купеева осы университеттің шет тілі факультетінің оқытушысы, Салтанат Сыздыханова № 92 мектеп - гимназиясында ағылшын тілі пәнінің мұғалімі, Хасенов Тоқтар Еуразия университетінде оқытушы, Қазиева Зәмзәгул аудандық білім беру, дене шынықтыру және спорт бөлімінің әдіскері, Баймолдина Жадыра Қарағанды қаласындағы № 104 Абай атындағы мектеп-гимназиясының директоры т.б., Жаманбаев Ержан, Құдайберген Ескенген, Сәдуақасов Дастан, Кашкин Еркебұлан Т.Бегелдинов атындағы әскери мектепті аяқтап, Ішкі істер бөлімінде, Баймолдина Анар Саран гуманитарлы - техникалық колледжінің оқытушысы. Қалиева Назерке Қарағанды қаласындағы «Дарын» мектебінде

психолог, Байназарова Гүлден ҚарМУ-нің кітапханашысы, Кенжеғалиева Меруерт ауылдың ауруханасында бас дәрігер.

Томар ауылының мақтаныштары: Кенжеғалиева Меруерт - ауылдың бас дәрігері; әлемді бағындырған спорт шеберлері, мектептің түлектері - Бектас Әбубәкіров Кәрібайұлы (1972-2001) 1991 жылы Кеңестер Одағының ақырғы чемпионатында күміс жүлдені, АҚШ-та болған жолдастық кездесуде І орынды ұтып алған-ды; бокстан халықаралық дәрежедегі спорт шебері Аркадий Кемерханұлы Топаев 1986-1989 жылдары Кеңестер Одағының үш мәрте чемпионы атанды. 1992 жылы Барселона (Испания) Олимпиадасына қатысты. 1994 жылы Азия чемпионатын, Тайландта әлем кубогын ұтып алып, ең үздік боксшысы атанды. Қазақстанның еңбек сіңірген спорт шебері. Қазір өзі бітірген спорт мектебінде бас бапкер болып қызмет атқарып жүр.

Бақты мектебі

№ 21 «Бақты» орта мектебі қалыптасқан дәстүрді жалғастыра отырып, алдыңғы қатардан көрініп келеді. Бұл мектептен «Алтын медаль» иегерлері Қасымбекова Бақытгүл Зекенқызы (1980 ж.), Каримова Жанар Амантайқызы (1983 ж.); «Күміс медаль» иегерлері: Жекебаева Жазира Шәйкенқызы (1986 ж.), Жекебаев Саян Шәйкенұлы (1989 ж.), Дүйсенова Әсемгүл Бақтыбайқызы (1990 ж.), Есеева Марал Қырықбайқызы (1991 ж.), Тәңірбергенова Самал Бақытқызы (1991 ж.), Кәрібаева Айжан Мәуленқызы (1992 ж.) шықты. Мектепті Тәңірбергенова Әсел Бақытқызы (1994 ж.), Буданова Айнұр Серікқызы (1995 ж.), Мұхтарова Жібек Қайратқызы (1996 ж.) ерекше үлгідегі аттестатпен бітіргендер.

Сондай-ақ, мектеп мақтаныштарының қатарында Халықаралық «Шабыт» фестивалінің жүлдегері, талапты жас ақын Асан Мирас Болатұлы, танымал тележурналист Ардақ Қабыханов бар.

Асан Болатұлы Мирас 1987 жылы 13 мамырда Қарағанды облысы, Қарқаралы ауданы, Бақты ауылында дүниеге келген. №21 «Бақты» орта мектебін бітіргеннен кейін академик Евней Арыстанұлы Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетіне оқуға түседі. Педагогика ғылымдарының магистрі. Бүгінгі таңда жалпыұлттық республикалық «Егемен Қазақстан» газетінің және өнер бөлімінің меңгерушісі болып қызмет атқарады.

Халықаралық «Шабыт» шығармашыл жастар фестивалінің лауреаты. 2011 және 2012 жылдары «Соңғы раушан», «Бекзат», «Сүйесің, жүрек, сүйесің» кітаптарының авторы. Т. Айбергенов атындағы мерекелік медальдің иегері.

Мирас Болатұлы университетте оқып жүргенінде-ақ оның өлеңдері көпшілік назарына ілігіп, студенттер арасында танымал болды. Оның алғашқы өлеңдері облыстық және республикалық мерзімді басылымдарда: «Орталық Қазақстан», «Қазақ әдебиеті» газеттерінде, «Қасым» журналында жарияланды.

Мирас Асан Қарағанды облысының мәдениет басқармасында редактор, «Қасым» республикалық қоғамдық әдеби журналы бас редакторының орынбасары болып жұмыс істеді.

Бүгінгі күні журналистік қызметпен айналысып, облыстық «Орталық Қазақстан» және республикалық «Егемен Қазақстан» газеттері үшін мақалалар жазады. 2022 жылдың сәуір айында еліміздің ұлттық бас басылымы «Егемен Қазақстандағы» жұмысын тәмамдап, Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің кеңесшісі қызметіне тағайындалды.

Атқарған еңбектерінің арқасында Мирас Асан 2010 жылы жас дарындардың ХІІІ Халықаралық «Шабыт» фестивалінің лауреаты атанды.

2011 жылы оның өмір, махаббат, туған өлке, табиғат сұлулығы және т.б. туралы 170-тен астам өлеңдері енген «Соңғы раушан» өлеңдер жинағы жарыққа шықты. Сонымен бірге «Бекзат» лирикалық шығармалар жинағының да авторы болып табылады.

Ардақ Асылханұлы Қабыханов 1978 жылы 6-шы қыркүйек күні Алматы қаласында дүниеге келген. Ата-бабасы Ақтоғайдың Қызыларай жағынан. Арғы атасы Сүттібай би.

А.А. Қабыханов 1995 жылы Қарқаралы ауданында Бақты ауылындағы мектепті бітіріп, 1995-1999 жылдардың аралығында академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ-дың филология факультетінің «журналистика» мамандығында оқып, жоғары білім алып шықты. Еңбек жолын өзінің туған өңірінде «Қарқаралы» аудандық газетінде бастаған. Арқа журналистикасының ардагері, мықты қаламгер Мақсым Омарбекұлының шәкірті.

Ардақ Асылханұлы 2004 жылы Қарағанды қаласындағы аймақтық «Жастар әлемі» газетіне бас редактор болып ауысты. 2005 жылы қаладағы «Терра» радиосында диктор болды. Кейін облыстық «Қазақстан – Қарағанды» (2006-2007 жж.), республикалық «Астана» (2007-2008 жж.) телеарналарында қызмет етті. Ал соңғы 2008 жылдан бері «Хабар» агенттігінің Қарағанды облысындағы меншікті тілшісі.

Ардақ Асылханұлы кәсіби маман ретінде республикалық деңгейде танымал журналистердің қатарында болды. Журналистер одағының мүшесі. Ақпарат саласының үздігі, тележурналист ретінде Арқа өңіріне кеңінен танымал. Ол жергілікті халықты толғандыратын әлеуметтік, басқа да өзекті мәселелерді шешуге белсене араласты. Көптеген сұрақтардың оң шешілуіне мұрындық болды.

Осы саладағы еңбектері елеусіз қалған жоқ. Ол «Ақпарат саласының үздігі» төсбелгісімен, облыс әкімінің «Алтын сұңқар» сыйлығымен (екі мәрте), сонымен қатар Қарағанды облысы әкімінің Құрмет грамотасымен, ҚР Президенті Н. Назарбаевтың Алғыс хатымен, «ҚР Тәуелсіздігінің 20 жылдығы» мерекелік медалімен, басқада әр түрлі ұйымдардың алғыс хаттарымен, төс белгілерімен марапатталған.

Арқалық мектебі

Арқалық мектебінің түлектердің арасынан Санкт-Петербург Әскери Теңіз академиясын бітірген, І ранг капитаны Кенжемерген Әбікеев; Ғарифолла Мұқатов - Қарағанды облыс әкімінің аппарат бастығы. Облыстық мұғалімдер

институтының бас маманы - Жұмабике Біләлова; облыстық, қалалық білім департаментінің бас мамандары - Ғазиза Смағұлова; Төлеуғайша Нұрғалиева; Журналистер - Назипа Асқарова, Рымбек Смағұлов, «5-Арна» телекомпаниясы қазақ редакциясының редакторы - Қатира Қабылова. Осакаров ауданының мәдениет бөлімінің меңгерушісі - Кама Шұғайыпова, бизнесмен - кәсіпкер Әлия Дүйсенова, облыстық денсаулық сақтау ісіне еңбек сіңірген Отан Мақышев, Рахман Абайділдин және басқалары мектеп мақтан ететін тұлғалар қатарында тұр. Сондай-ақ ғылым докторлары, профессорлар Смағұл Қайшыбаев, Құсни Елеуов, Зарқын Тайшыбаев шықты. Олардың ізін басқан жас ғалым Нұртас Бірлікұлы Смағұлов бар. Олар туралы «Ғалымдар» бөлімінде әңгіме өрбітетін боламыз.

Аталған тұлғалардың арасынан **Ғазиза Ғабдоллақызы Смағұлова** туралы баяндайтын болсақ, Ұлы Абай айтамыз айтқан: «Адал еңбекпен мал іздемек – арлы адамның ісі», – десе, сондай адал азаматқа тән асыл қасиеттер білім саласының майталманы – Қоянды мектебінен түлеп ұшқан Ғазиза Ғабдоллақызы Смағұлованың бойынан табылады.

Ғ.Смағұлованың өмір жолына тоқталсақ, ол талай ұлы тұлғалар шыққан киелі Егіндібұлақ өлкесіндегі Балқантаудың баурайынан орын тепкен Арқалық ауылында, ұстаздар отбасында дүниеге келген. Қиындығы мен қызығы қатар жүретін ұстаздық жолды таңдауына себеп, ұлағатты ұстаздар – әкесі Ғабдолла Смағұлов мен анасы Бибісара Баймағанбетованың өнегелі тәлім-тәрбиесі болар. Еңбек жолын Қарағанды облысы Қарқаралы ауданы (бұрынғы Егіндібұлақ ауданы) Арқалық орта мектебінде қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімдігінен бастап, Ғазиза Смағұлова кейіннен мектеп директорының оқу-тәрбие ісі жөніндегі орынбасары, аудандық білім бөлімінің әдіскері қызметтерін атқарды. 1991 жылы Қарағанды облыстық мұғалімдердің біліктілігін жетілдіру және қайта даярлау институтында қазақ тілі мен әдебиеті кабинетінің меңгерушісі лауызымына қабылданып, кейіннен облыстық институт «Өрлеу» ұлттық біліктілікті арттыру орталығы» АҚ құрамына кіргеннен кейін – кафедраның аға оқытушысы лауызымында абыройлы қызмет атқарып келеді. Мектепте істеген жылдары «Қазақ тілі мен әдебиеті пәні арқылы оқушылардың білім алуға қызығушылығы мен таным белсенділігін арттыру» іс-тәжірибесі облыс көлеміне, ал «Мектеп реформасының талабына сай оқыту сапасын арттыруға арналған әдістемелік нұсқаулығы» еліміздің әдістемелік кабинеттері арқылы республика көлеміне таратылды.

1990 жылдардың басында облыста қазақ тілінде оқытатын мектептер жаппай ашылып жатқан кезде Ғазиза Смағұлова мұғалімдердің білімін жетілдіру институтының қазақ тілі мен әдебиеті кабинетінің меңгерушісі қызметінде болған Бақытжан Базарбаевамен бірлесіп, қазақ тіліндегі заманауи технологияларды ашатын әдістемелік материалдармен қамтамасыз ету бойынша айшықты істерді жүзеге асырды. Қазақ мектептері үшін оқу-әдістемелік құралдардың ауадай қажет екендігін айқын сезінген білікті ұстаз инновациялық оқытуды белсенді игеруге бағытталған оқу-әдістемелік

құралдарды аударып, Қарқаралы, Егіндібұлақ аудандарының педагогтерімен кеңесе отыра оқулықтар мен оқу құралдарын шығарды.

Ғ. Смағұлова көптеген әдістемелік, көмекші құралдардың авторы, атап айтсақ «Тірек мектептері жағдайында бейіндік оқыту» әдістемелік құралы, «10-сыныпта қазақ әдебиетін оқытуға арналған силлабус», «Қазақ тілін көп деңгейлі оқыту бойынша оқу-әдістемелік кешен», «Қазақ әдебиетінен 5-сыныпқа арналған Блум таксономиясына негізделген тапсырмалар жүйесі» әдістемелік көмекші құралдар жалпы білім беретін мектептердің оқу-тәрбие үрдісінде қолданылуда. Ғ.Смағұлова «Қазақстан Республикасында көптілді білім беру және білім мазмұнын жаңарту жағдайында қазақ тілі пәні мұғалімдерінің кәсіби құзыреттіліктерін дамыту», «Мектепке дейінгі білім беру мазмұнын жаңарту жағдайында қазақ тілін оқыту бойынша білім беру процесін жобалау» қысқа мерзімді курстардың білім беру бағдарламаларын құрастырушысы.

Ғазиза Ғабдоллақызы халықтың тілі мен өзіндік мәдениеті қалыптасқанда ғана елдің ертеңі жарқын боларына үлкен сенім білдіріп, қызмет еткені белгілі. 2000 жылдан бастап жыл сайын дәстүрлі түрде өткізілетін республикалық «Абай оқуларын» облыста тұңғыш ұйымдастырушылардың бірі әрі республикалық «Абай оқуларын» қазылар алқасының тұрақты мүшесі; сонымен қатар 2013 жылдан бастап «Жарқын болашақ» республикалық «KATEV» қазақ тілі олимпиадасының қазылар құрамының мүшесі. 2018 жылдан бастап Қарағанды облысы әкімдігінің жанындағы мемлекеттік тіл саясатын одан әрі жетілдіру жөніндегі комиссия құрамында жемісті еңбек етіп келеді.

Қарынши (Тегісшілдік)

Қарынши мектебінен негіз алған білімі мен еңбегінің нәтижесінде даңққа бөленген медицина ғылымының докторы, профессор Рақышев Алшынбай, инженер гидролог Болатбеков Қойшыбай тек қана мақтанышына айналып қана қоймай, олардың еңбек жолдары Қазақстанның көптеген өңіріне жақсы таныс. Мұндай тұлғалар мектеп оқушылары үшін жақсы үлгі.

Қоянды мектебі

Мектеп тарихында Нысанбаева Алтын, Рымжанова Сымбат, Рахимжанова Ақмарал, Жанғалова Анаргүл, Омарова Қырмызы, Тұраров Асқар, Омарова Әсел, Рахимжанова Назым, Нысанбаева Алия, Секенова Нұргүл тәрізді түлектер алтын медаль, үздік аттестатпен бітірулерімен есте қалды. Қояндының ұландары Нысанбаева Алтын, Мұқанова Меруерт, Қыдырбекова Салатанат, Смайылова Саягүл, Боқаев Асқар, Орынбекова Назым әр түрлі сайыстарда мектептің мерейін үстем етті. Мектеп түлектерінің арасында медицина ғылымының докторы Токпаев Асқар, химия ғылымдарының кандидаты Боқаев Болатбек, академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінде жұмыс істеп жүрген ғалым Сағатова Әсем, Осакаров ауданының сотының төрағасы Ламбеков Рамазан және басқалар бар.

«Қаршығалы» селолық округіне қарасты Жаңа жол бөлімшесінің мектебі

Сонау 1937 жылдан осы уақытқа дейін «Жаңа жол» мектебінен мыңдаған түлектер шықты. Ол түлектер еліміздің әр түкпірінде әр түрлі салада қызмет жасап жүр.

Әкімшілік саласында мемлекеттік қызметте еңбек еткендер қатарында Солтабаев Ермек, Әзімханов Думан, Медеубаев Қабылқайыр, Хуатай Еренғайып, Садуақасов Рашид тәрізді түлектер болды. Қаншама түлектер білім беру саласында жұмыс істеп жүр, біразы ақ халат киген дәрігерлер. Сонымен бірге ветеринария ғылымдарының докторы Марат Базарбаев, техника ғылымдарының кандидаты Нұркен Медеубаев та «Жаңа жол» бөлімшесінен шыққандар.

Ауғанстан соғысына қатысқан Исаханов Тұрсынхан, Бимағанбетов Мейіржан, Исаханов Арман да осы мектептің түлектері. Олардың ерлік жолдары жас ұрпақ үшін мақтаныш әрі үлгі.

Көктас № 4 орта мектебі

Көктас мектебінің Астана қаласындағы Ұлттық кітапхана директоры болған «Ерен еңбегі үшін» медалінің иегері Шаймуханбетова Жаннамен, физика ғылымдарының кандидаты Аймұқанов Айтбекпен, химия ғылымдарының кандидаты Абдрахманова Арайлыммен, Қарағанды медициналық академиясы деканның орынбасары Мұхтарова Индирамен, Ұлттық қауіпсіздік комитетінің қызметкері Оспанов Асхат тәрізді түлектері шыққан.

«Мектеп түлектері» деген құрметті ұғымға интернационалист-жауынгер Оразбаев Самат Қадырұлы, Какетаев Сұңғат Қаржауұлы, Құнанбаев Саят Есімбекұлы, Гринчук Анатолий Геннадьевич, Амирханов Төлеу Дахарұлы, Омаров Сайран Зейноллаұлы, Өтегенов Сакен Құралұлы, Абишев Амантай Қабдоллаұлы есімдері кіреді.

Ал «Білімді шәкірт - мектеп мақтанышы» атауына кіретін, мектепті үздік аттестат, алтын және күміс медальдармен бітіргендер түлектер бар. Олар мектептің 1983 жылғы түлегі, үздік аттестатпен бітірген, бүгінде Германияда тұратын Салабай Людмила; осы жылы үздік аттестат иегері болған Ибраева Салтанат; 1990 жылы алтын медальмен - Миллер Ирина; 1993 жылы күміс медальмен - Фрик Инна бітірген.

Қайыркен Сағындықұлы атындағы Айрық мектебі

Айрық мектебі құрылғаннан бері білім ұясынан мемлекетіміздің әр саласының білікті мамандары қанат қақты. Облысымыздың «Орталық

Қазақстан» газетінің журналистері Серік Сексенұлы, Болатбек Қауысов, Ермек Балташұлы өмір жолын дәл осы мектептен бастаған-ды.

Аққора мектебі

Ұстаз әрі ғалым Сәуле Сүйіндікқызы Қасымова Аққора мектебінің түлегі. Ол Абай атындағы Саран педучилищесін бітіріп келіп, өзі ұшқан мектептің дамуына үлесін қосты. Қазір ол ғалым ретінде Қарағанды қаласындағы Ә. Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университетінде жұмыс істейді.

Жарлы ауылының мектебі

№ 9 орта мектептің түлектері туралы айтқанда, ойыңа бірден **Тоқтар Оңғарбайұлы Әубәкіровтың** есімі түседі. Ол бұл мектепте 1957-1961 жылдардың аралығында оқыған.

Қазақтан шыққан тұңғыш ғарышкер, сынақшы-ұшқыш, Кеңес Одағының Батыры, Қазақстан Республикасының Халық Қаһарманы, авиация генерал-майоры, техника ғылымдарының докторы, профессор Тоқтар Әубәкіров есімі дүниежүзіне таныс, танымал тұлға. Ол 1946 жылы 27 шілдеде Қарағанды облысы, Қарқаралы ауданы, 1-ші Май ауылында дүниеге келді. Әкесі Оңғарбай мен шешесі Қамия көзге көрініп, көз жұмған 9 ұлдан кейінгі перзентіне «енді осы жаманымыз аман болсыншы» деген ниетпен азан шақырып, Тоқтар есімін беріпті. Әкесі Тоқтардың жеті айлығында қайтыс болған. Ал анасы Тоқтар оқуда жүргенде 1968 жылы 17 ақпанда өмірде озған. Ата-анасы ерте дүние салғандықтан, ол апасы Бикен мен жездесі Нығметтің тәрбиесінде болды.

Тоқтар Әубәкіровтың жас кезі соғыстан кейінгі қиын уақыттарға сәйкес келгендіктен, ол да анасына көмектесу үшін жұмысқа ерте араласқан. Еңбек жолын 1961 жылы Теміртау қаласындағы асханалар мен мейрамханалар тресінде жүк тасушы болып бастаған. 1962-1965 жылдардың аралығында Теміртаудағы құю-механикалық зауытында токорь болып жұмыс істеген. Өзінің айтуы бойынша мектепте де өте жақсы оқыған, жұмысты да жақсы істеуге ұмтылған: *«15 жасымда токорьлық жұмыс істеп жүргенімде де «мынау Әубәкіровтың жасағаны» деп мақтанышпен айтып жүретін ниетпен істедім. Ниет дұрыс болса, нәтиже де әрдайым дұрыс болады. Еңбегім еш кеткен жоқ. 15-16 жасымда-ақ газеттерде мен жайлы мақтау мақалалар шығып, Қарағанды облыстық кітапқа алтын әріптермен атым жазылды. Бала демей, үш бөлмелі үй берді...»* [35, б.10]. Жұмыс істей жүріп, арасында ДОСААФ-қа кіріп, ұшақпен ұшып көрген. Бұл кішкене күнінде «самолет, самолет» деп қойдың омыртқа сүйегін ұшақ қылып ойнаған бала Тоқтардың арманына жетудің алғашқы сатысы болса керек. Оның бар арманы – ұшқыш болу еді. Өзі айтқандай «өмір бойы осы арманын сатпады». Керісінше, арманына қол жеткізу үшін 1965 жылы әуе Қорғанысына қарсы ұшқыштар даярлайтын Ресей Федерациясындағы Армавир жоғары әскери авиация училищесіне түсіп, осы училищені 1969 жылы бітірді. Бұл болашақ

ғарышкердің арман сатысының екінші баспалдағынан үшіншіге аяқ басуына, яғни Тоқтар Әубәкіровтің КСРО әскери-қарулы күштерінде қызмет етуіне жол бастады.

1969-1975 жылдары Тоқтар Әубәкіров КСРО Әуе күштерінің Қиыр Шығыс әскери округінде ұшқыш, звено командирі, эскадрилья командирінің орынбасары болған. Осы жылдары СУ-15 ұшағымен ұша бастайды. Төрт жылғы әскери қызметінде Тоқтар Әубәкіров ерекше қабілетімен көзге түседі. Қиыр Шығыстағы ең үздік ұшқыш атанады. Сондағы авиация зауытына жиі барып, сынақшы-ұшқыштармен танысады. Өзін сынақшы-ұшқыштар мектебіне ауыстыруды өтініп, қайта-қайта сұранады. Бұл мәселені Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы Дінмұхамед Ахметұлы Қонаевқа хат жазу арқылы шешкен соң [36], Тоқтар Әубәкіров 1976-1991 жылдардың аралығында А. Микоян атындағы конструкторлық бюросында ұшқыш-сынақшы бола жүріп, КСРО Авиация өнеркәсібі министрлігінің сынақшы-ұшқыштар мектебін аяқтады (1976 ж.), Серго Орджоникидзе атындағы Мәскеу авиациялық институтының Жуковский филиалын «инженер-аэрогидромеханик» мамандығы бойынша бітіріп шықты (1979 ж.). Осы жерде көптеген сынақшы-ұшқыштармен танысып, небір әуе тұлпарын меңгере бастайды. МИГ-23-тен бастап МИГ-31 ұшағына дейін түгел сынақтан өткізеді. 1988 жылы бірқатар сынақ ұшуларын сәтті өткізгені үшін Кеңес Одағының Батыры атағы беріледі. Осыған дейін Батыр атағына екі рет ұсынылған екен: бірінші рет – 1979 ж., екінші рет – 1986 ж. Неліктен бұл жылдары Батыр атағын алмағаны туралы Тоқтар Әубәкіровтың «Аңыз адам» журналына берген сұхбатынан оқуға болады [35, б.11].

1989 жылдың 1 қарашасында «Тбилиси» авиатасығыш крейсеріне МиГ-29 ұшағын қондырған әлемдегі алғашқы азамат. Бұл ұшу бірден Гиннестің рекордтар кітабына енген. Тоқтар Әубәкіровтің осы ерлігіне тәнті болғанда Кеңестер Одағының екі мәрте батыры Талғат Бигелдинов ағамыз былай деген екен: *«Мынау деген кез келген ғарышкер-ұшқышыңыз сынақшы-ұшқыш бола алмайды. Былай қарасаң, олардың дәрежелерінің бір-бірінен еш кемістігі, не артықшылығы жоқ. Тек, ғарышкерлер елдің алдында, халықтың алдында жүретін топ, ал сынақшылар құпия өмір сүреді. Сынақшы мен ұшқыштың ара-жігін ажыратып алу керек. Мәселе – олардың қызметінің сынақшылық құпиялылығында да емес, бар мәселе – олардың жүрегінде. Ең алдымен жүрек керек, жүрек!»* [36].

Тоқтар Әубәкіровтың ғарышқа ұшу кезеңі қазақ халқының азаттық алуына бет бұрған кездегі, ел егемендігін алу қарсаңындағы уақытпен тұспа-тұс келді. Қазақстанның Бірінші Президенті жасаған ұсыныстан кейін, 1991 жылғы 21 қаңтарда Тоқтар Әубәкіровтің кандидатурасы жедел түрде бекітіліп, бас-аяғы төрт айдың ішінде барлық дайындық түрінен сүрінбей өтіп, 1991 жылдың 2-10 қазан күндерінің аралығында қазақстандық бағдарлама бойынша ғарышқа жол тартты. Ғарыш кемесі жер төңірегіндегі «Мир» орбиталық кешенімен түйісті. Онда ол өзге ғарышкерлермен бірге биотехнология, металлургия, медицина салалары және Арал теңізі аймағы бойынша ғылыми-зерттеу

жұмыстарын жүргізді [35]. 7 тәулік, 22 сағат, 12 минут, 40 секунд ғарыш кеңістігінде болған Тоқтар Әубәкіров осылайша 45 жасында тұңғыш қазақ ғарышкері атанды. Осыдан кейін Т. Әубәкіровтың қызметі толықтай Қазақстанға ауысты. Ол Қазақстандағы ғарыштық зерттеулердің негізін қалауға, отандық Қарулы Күштердің әскери даярлығын жетілдіруге, әскери-патриоттық тәрбие жұмыстарын жолға қоюға белсене араласты.

1995 жылы Т. Әубәкіровке Қазақстанның ең жоғары марапаты - «Халық Қаһарманы» атағы беріліп, «Отан» орденімен, «Алтын жұлдызбен» марапатталды.

Т. Әубәкіровтің Қазақстандағы қызметін әрі қарай мынадай хронология арқылы көрсетуге болады: 1992 жыл – ҚР Мемлекеттік Қорғаныс комитеті Төрағасының бірінші орынбасары; 1992 ж. тамыз - 1993 ж. қаңтар – ҚР Қорғаныс министрінің бірінші орынбасары; 1993 ж. қаңтар-ақпан - Ғарышты зерттеу агенттігінің Бас директоры – ҚР ғылым мен жаңа технологиялар министрінің орынбасары; 1993 ж. ақпан - 1994 ж. наурыз – Ұлттық Аэроғарыш агенттігінің Бас директоры; 1994-1995 жж. – ҚР Жоғары Кеңесінің Қорғаныс және ұлттық қауіпсіздік жөніндегі комитетінің төрағасы; 1996-1997 жж. – ҚР Президентінің Көмекшісі; 1997-2000 жж. ҚР Президентінің Кеңесшісі; 2000-2001 жж. – Қауіпсіздік Кеңесі Хатшысының орынбасары; 2001-2003 жж. Қазақстан Парламенті Мәжілісінің депутаты.

Батыр жерлесімізге 2001 жылы «Ғасыр саңлағы» атағы берілді.

Халық қаһарманы Тоқтар Әубәкіровты түлеткен № 9 орта мектебінің үздік түлектері бүгінгі жас ұрпаққа үлгі. Олар мектепті әр жылдары бітірген «Алтын» медаль иегерлері: Абдрахманов Сайран, Абдрахманов Сакен, Абдрахманова Жазира, Нүркетаева Дана, Зұлхарнай Ғазиз; «Күміс» медаль иегерлері - Абдрахманов Сағадат, Бейсеналин Төлеген, Жубикенов Шахиз; мектепті үздік аттестатпен бітіргендер: Бейсенбеков Саят, Оспанова Динара, Карим Жанар; Омаров Аян, Зұлхарнай Рамиз, Зұлхарнай Азиз.

1960-1968 жылдары № 9 орта мектебінде білім алған, мамандығы инженер – экономист, қазір Алматы қаласында қалалық ардагерлер кеңесінің бөлім меңгерушісі Омарханова Сәуле; 1962-1970 жылдары оқып, 1976 жылы Қарағанды қаласының КСРО ІІМ жоғары мектебін бітіріп, Торғай облысында тергеу саласында қызмет атқарған, 1993-2008 жылдары Қарағанды қаласының Б. Бейсенов атындағы ҚР ІІМ заң институтында оқытушы болған, полиция полковнигі Омарханов Қанат; 1970-1978 жылдары № 9 орта мектепте білім алған, бокстан 1984 жылғы Еуропа чемпионатының қола, 1985 жылы Әлем кубогінің күміс жүлдегерін иеленген Есжанов Бейбіт Бүркітұлы; осы ауылда 1975 жылы 11 маусымда туған Тапенов Дулат Саматұлы 1983-1990 жылдары № 9 орта мектепте оқыған. Самбо күресінен Қазақстан Республикасының чемпионы. Самбо және қазақша күресінің спорт шебері. Бірнеше мәрте турнирлерде жүлделі орындарға ие болды; Қарағанды қаласының Б. Бейсенов атындағы ҚР ІІМ заң академиясында оқытушы, подполковник Бакиров Самат Еркінұлы; Астана қаласында ҚР ТЖМ техногендік апаттың алдын-алу басқармасының бастығы, запастағы подполковник Момынжанов Рамазан

Мұғиынұлы; ҚР Қорғаныс министрігінің Штаб бастықтарының комитеті, бас инспекциясының әскери техникалық қамтамасыз етілуін инспекциалау бөлімінің инспекторы, майор Сауғабаев Қайрат Сайлауұлы сияқты үлгі аларлық, мақтанышмен айтатын түлектер қаншама.

Ақбай-Қызылбай мектебі

Ақбай-Қызылбай мектебінен түлеп ұшқан түлектер арасынан ағайынды Әбжанов Төлеуғазы мен Төлеуханов Жұмағазы, Тұрсын қажы Жүнісов тәрізді ғалымдар шықты. Сондай-ақ, Абай ауданының Қазынашылық бөлімінің басшысы Абдиева Рымкүл, механизатор қыздар Өтебаева Шайза, Искакова Ғазиза аталған мектептен шыңдалып шыққандардың қатарында. Мектептің ержүрек ұлы, «Қызыл Жұлдыз» орденінің иегері Әлібаев Жамалин 1981 жылы Ауған соғысында ерлікпен қаза тапты. Аталған есімдер мектеп тарихына кірген.

Шөптікөл мектебі

Шөптікөл мектебінен де танымал бірқатар мемлекет қызметкерлері, мұғалімдер мен дәрігерлер шыққан. Атап айтқанда, облыстық соттың судьясы болған Жакупов Жұматай; Шығыс Қазақстан облыстық прокуратурасында прокурор Мауин Ербол; Қоянды орта мектебінің директоры Оспанова Мейрамгүл; Қарағанды экономикалық университетінің заң бөлімінде жұмыс істейтін Шошаева Лаура; Қарағанды № 4 қалалық емханасында терапевт Сейтжанов Талғат; бұрынғы Білім және ғылым министрлігінің бас маманы - Ахметов Ардақ; «Астана ақшамы» газетінің тілшісі, журналист Шошаева Айнұр және басқалары. Аталған азаматтардың барлығы да мектеп мақтанышы.

Қарағайлыдағы қазақ мектебі

Қарағайлыдағы № 17 мектептің түлектері қазір әр салада қызмет атқарып жүр. Ибраев Серік Айтмақұлы медицина ғылымының докторы, профессор, Қарағанды қаласындағы кардиология орталығының кафедра меңгерушісі; Жүнісов Бақтыбай Жолжақсыұлы ҚарМУ-нің заң факультетін үздік бітіріп, декан қызметін атқарған. 1984-1995 жылдары Москва қаласында қызмет етіп, 1986 жылы кандидат, 1994-1995 жылдары Алматы қаласында заң ғылымының докторы атағын алды. «Фемида» заң академиясының, қазір Орталық Қазақстан академиясының ректоры; Дәуітов Асхат Жұмағұлұлы - заң қызметкері, Түркияда Қазақстан Республикасының елшілігінде қызмет жасаған; Қасымжанов Сабыр - Қайыпұлы заң қызметкері, Бұқар жырау ауданының соты болған; Досымбекова Бақытгүл Шоқатайқызы - облыстық білім департаментінің қызметкері. Ешмағанбетова Алия Мұратқызы - Қарағайлы селолық ауруханасында терапевт; Жылқыбай Жағыпар - жазушы, Астана қаласының тұрғыны; Жұмаділов Серік - КСРО спорт шебері, Қазақстанға еңбек сіңірген жаттықтырушы; Тоқсанбаева Гүлнұр - Алматы филормониясының

әншісі; Хасенова Жұмабике - «Сана» газетінің бас редакторы; Нұрбаев Руслан Жаманханұлы ақын, журналист, Журналистер одағының мүшесі және басқалар.

Қарағайлының орыс мектебі

Қарағайлыдағы № 16 орыс мектебінің мақтанышына айналған түлектер өте көр. Олар тек біздің елімізде ғана емес, жақын және алыс шетелдерде де жұмыс жасайды. Түлектердің арасынынан білім мен ғылымның, мәдениеттің, өндірістің әр түрлі салалары бойынша мамандар шықты.

Орыс мектебін әр жылдары алтын және күміс медальдарға, сонымен бірге ерекше үлгідегі аттестатпен бітіргендер де бар. Олар бүгінде сектеп мақтанышына айналған тұлғалар. Атап айтқанда, алтын медальмен бітірген түлектер: Щетинина Людмила Владимировна (1981 ж.), Ибрайбекова Багдат Рахимтаевна (1984 ж.), Ламбекова Тогжан Ерсайиновна (1992 ж.); күміс медаль иегерлері: Харик Ольга Валентиновна (1990 ж.), Тамабаева Салтанат Маратовна (1991 ж.) және ерекше үлгідегі аттестат алғандар: Тайманова Анара Кабжановна (1992 ж.), Ақылбаева Гаухар Манарбековна (1994 ж.), Имашева Раушан Жанатаевна (1994 ж.), Киясова Айжан Казимировна (1994 ж.), Орынбекова Ақмарал Сейткалиевна (1994 ж.), Қабланова Әсел Саулетаевна (1994 ж.), Джумадилова Сандугаш Болатовна (1996 ж.), Жақыпбекова Эльмира Жұманбайқызы (1996 ж.), Омарова Гүлжан Серікқалиқызы (1996 ж.), Усенова Дана Мадиевна (1996 ж.), Сламбекова Арайлым Талгатовна (1998 ж.), Жамшеитова Лейла Магомеджановна (1998 ж.), Кездикбаева Асем Кабыловна (1998 ж.), Мусина Инга Асхатовна (1998 ж.), Кенжебекова Шынар Махатовна (1999 ж.), Исакова Жазира Мақсұтқызы (1999 ж.).

Жақсы қызмет істеген және қызметте жүрген түлектер қаншама! Солардың бірі ТУ «Центргазнедра» басқармасының басшысы - Хамзин Берикбай Серикбаевич; «Жайрем кен-байыту комбинаты» АҚ президенті - Мұхаметкалиев Береке Сағатұлы; «Карунд» кен-байыту комбинатының бас директоры Ициков Валерий Викторович.

Құқық Қорғау саласындағы еңбек етіп жүрген түлектер де баршылық. Атап айтқанда Бекзатов Қуат Кәкімұлы - Қарағанды облысы прокуратурасының арнайы прокуроры; Бейсенбаев Амангелді Мұқанұлы - Қарағанды облысы прокуратура басқармасының басшысы; Кервенов Нариман Бекұлы - Саран қаласы прокурорының орынбасары; Құтжанов Ерлан Есентайұлы - Қарағанды қаласы ІІБ бастығының орынбасары; Галиев Рымбек Жақыпбекұлы - Қарағанды облысы ІІД экстремизммен күрес жөніндегі басқарманың басшысы.

Сонымен бірге ғылым мен білім саласында үлкен жетістіктерге қол жеткізген түлектер бар. Олардың арасынан ерекше түрде бөліп көрсететін лайықты тұлғалар – педагогика ғылымдарының докторы, профессор Жетпісбаева Бахытгүл Асылбекқызы, химия ғылымдарының кандидаттары Кокибасова Гүлмира Төлепбергенқызы, Жақыпбекова Эльмира Жұманбайқызы мен Кездікбаева Әсел Тауыпқызы; медицина ғылымдарының докторы Хамзина Гүлсім Серікбайқызы; филология ғылымдарының кандидаты Исакова

Жазира Мақсұтқызы және басқалары. Есімдері аталған ғалымдар туралы келесі бөлімде қарастырылатын болады.

Қасым ауылы мектебі

Жалынды ақын атындағы ауыл мектебінен шыққан түлектер арасында екі мәрте «Құрмет белгісі» ордені, екі мәрте «Еңбектегі ерлігі үшін» медаль иегері Ахмайұлы Кәрім, «Қазақ КСР халыққа білім беру ісінің үздігі» Мақсұтқызы Гүлзада өсіп шықты. Ұлағатты ұстаздардан білім алған бірнеше үздік түлектер түлеп ұшты. Әр жылдары мектепті алтын және күміс медальмен бітірген, ерекше аттестат алған түлектердің қатарында Ақбергенов С., Спабекова Б.А. (алтын медаль), Тоғанбаев С.С., Төлендина Қ.Қ. (күміс медаль) және басқалары бар.

Мектеп түлектерінің арасында химия ғылымының кандидаты Қадырберлина Күлпан Мүсірәліқызы, докторант Тұрсынқажы Өміржанұлы Жүнісов, ғылым кандидаты Ерлан Төлеуұлы Әкімбеков, белді кәсіпкер Талғат Маратұлы Зейнуллиндер бар.

№ 31 Абай орта мектебі

Абай сегізжылдық мектебін бітірген Ахметжанов Бекболат Капайұлы Мичурин совхоз - техникумының бухгалтерлік факультетін үздік, ҚарМУ-дің экономика факультетін бітіріп, Қарқаралы ауданының Қаржы бөлімін басқарғанын, Нұркенов Төлеуғазы Қамашұлы Алматы ауыл шаруашылығы институтын тәмамдап 1993 жылдан Астана қаласында Республикалық жер ресурстары комитетінің төрағасы болғандығын мектеп ұжымы мақтанышпен айтады.

Мектептің 1973 жылғы түлегі Сыздықова Үмітжан Хамитқызы табысты еңбек етіп, 2003 жылы Қарқаралы ауданындағы «Ең үздік отбасылық амбулатория дәрігері» атанған. Сол жылғы түлектердің тағы бірі Құлмақова Сандуғаш Зейкенқызы Қарағанды қаласының № 62 орта мектебінің директоры болды. Ал 1974 жылғы түлектердің бірі Байшағыров Дүйсенғазы Ысқақұлы Семей қаласының ІІБ-ның бастығының орынбасары қызметін жемісті атқарған, қазір отставкадағы полковник; Қорабаев Рымбек 1979 жылдан Республикалық ІІМ жол полиция департаментінде қызмет еткен. Бұлардан басқа Нұркенов Ерғазы Камашұлы, Қайриден Камашұлы, Момынбеков Төлербек Бағдатұлы, Мұхаметжанов Аманкелді Мәтұлы, Ақпаров Мұрат Манапұлы, Касимов Қайрат Музакирұлы, Смағұлова Айымгүл Жеңісқызы, Әдікеев Қазыбек Нығметұлы, Ашимов Есентай Мұқатайұлы тәрізді түлектер еліміздің дамуы мен гүлденуіне өз үлестерін қосып жүрген азаматшалар мен азаматтар ретінде мектеп ұжымы әрдайым мақтанышпен айтып жүрді.

Теректі мектебі

Әрбір мектеп өз түлектерімен мақтанатыны шындық. Теректі мектебінің де мақтан тұтатын көптеген түлектері бар. Олар Қазақстан Республикасының Халық әртісі Мақпал Жүнісова, медицина ғылымдарының докторы Серік Қарабалин, ҚР Президентінің ұлттық мұражайының қызметкері Айгүл Рахтаева, «Назарбаев университетінің» әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар мектебінің қауымдастырылған профессоры Құсайынова Мейрамгүл Әйтққызы, Қарағанды Техникалық Университетінде қазақ тілі мен әдебиеті пәнінен аға оқытушы, филология ғылымдарының кандидаты Нығиметова Нұргүл Тұрсынқызы, учаскелік полиция инспекторы полиция капитаны «ІО мінсіз қызмет үшін» ІІІ саты медалімен, «ІО үздік қызмет үшін» төсбелгісі, қалалық, облыстық ІІД, грамоталары және республикалық «Ең үздік учаскелік полиция инспекторы» атағының иегері Мизамбаев Ерлан Ұзақбайұлы, «Еркін күрестен» спорт шебері Жакупов Жұматай Қадетұлы, бокстан спорт шеберлігіне кандидат Аушінов Армия Рымқұлұлы, «Еркін күрестен» спорт шебері Абдильдин Ермек Шөкенұлы, «Еркін күрестен» Қазақстан және Азия чемпионы, Халықаралық спорт шебері Абдильдина Айым Ермекқызы, жастар арасында Халықаралық спорт шебері Нескенов Нұртай Шөкенұлы, «Самбо» күресінен Халықаралық спорт шебері Ахметов Бекзат Қанатұлы т.б. Теректі ауылынан ұшқан түлектер. Аталған түлектердің барлығы да жоғарғы оқу орындары мен қоғамымыздың маңызды салаларында жауапты қызметтер атқарып жүргендерін мектеп ұжымы әрдайым мақтан етеді.

Теректі ауылы үлкен мақтаныш сезіммен айтатын тұлғалардың бірі, «қазақтың ерке қызы» деген халықтың құрметіне бөленген **Мақпал Мұхамедиярқызы Жүнісова**.

Мақпал Жүнісова 1964 жылы 11 қаңтарда Қарағанды облысы, Егіндібұлақ ауданы, «Қазақстанның 40 жылдығы» атындағы совхозда (қазіргі Теректі ауылы, Қарқаралы ауданы – авт.) дүниеге келген. Ол жас кезінен бастап өлең айтып, ауыл сахнасына шыққан. Мектепке өзінің туған ауылында барған. Сол кездегі Энгельс атындағы орта мектептің бастауыш кластарында оқып жүрген кезінде әкесінің шешімімен Мақпал 3-ші кластан бастап Қарағанды қаласындағы № 2 мектеп-интернатта оқыды. Көп ұзамай әнші аталған мектепте музыкалық білім ала бастайды. Одан кейін білімін 4-ші кластың екінші тоқсанында Алматы қаласындағы Ахмет Жұбанов атындағы музыкалық мектебінде жалғастырды. Аталған мектепте халық әртісі қобыз бен домбырада ойнауды үйренеді.

Мақпал Жүнісова 4-ші класта оқып жүргенінде Симферополь және Ялта қаласында өткізілген балалар байқауында қазылар алқасының көзіне түседі. Ал 5-ші класта оқып жүрген шағында, оның дауысы ұнтаспаға жазылып, ол Алматы радиосы арқылы республиканың барлық аймақтарына тарайды.

Мақпал Жүнісова 16 жасынан бастап «Қазаққонцерт» бірлестігінде құрылған «Гүлдер» республикалық эстрадалық жастар ансамблінде өнер көрсете бастайды. Бұл ұжымға келуі және танымал ансамбль туралы Мақпал

Жүнісова былай дейді: ««Гүлдер» ансамблі - жастар өсетін, халыққа жастарды таныстыратын үлкен мектеп. 1981-ші жылғы қараша айында 16 жасымда «Гүлдердің» алғашқы директоры Ғабиден Тұяқиев мені аттестатсыз ансамбль құрамына қабылдады. Ансамбль құрамында болғанда біздің киген киімімізден бастап, бояуымызға дейін, тұла бойымыздың бәрін қадағалайтын. Тәртіп те өте мықты болды. Бес минутқа кешігіп қалсаң табельден сызып тастайтын. Содан бастап ансамбль құрамында сегіз жыл жұмыс істеп, 1988-ші жылдың қараша айында «Гүлдерден» кетіп, өзімнің жеке «Назерке» деген ансамблімді құрып, Қазақконцертке кеттім...» [37]. Бүгінгі күнге дейін танымал әнші Қазақконцерт бірлестігінде істейді.

Мақпал Жүнісова әлемнің көптеген елдерінде өнер көрсетті, байқауларға қатысты. Солардың ішінде 1986 жылы Юрмалада өткен, 1989 жылы «Азия дауысы» байқауларын айтуға болады. Өнер саласында еңбек ете жүріп Мақпал Жүнісова 1989 жылы Шымкент қаласындағы мәдениет институтын тәмамдады. Оның репертуарында қазақтың халық әндері, қазіргі замандық қазақ композиторлары Ш. Қалдаяқовтың, Ә. Бейсеуовтің, Б. Тәжібаевтың, Е. Белғозияевтің шығармалары бар.

Мақпал Жүнісова Қазақстанның өнері мен мәдениет саласына сіңірген еңбегі үшін 1994 жылы Қазақстан Республикасы халық әртісі, 1999 жылы ҚР мемлекеттік сыйлығының лауреаты атанды.

Татан мектебі

№ 23 Татан мектебінен шыққан тарландар - мектеп мақтанышы. Әсіресе мектепті үздік бітіргендердің орыны ерекше. Атап айтқанда, 5 «Алтын белгі» иегерлері: 1979-1980 оқу жылының түлегі Хасенова Жадыра Мұратханқызы, 1980-1981 - Смақов Ержан Сағаткәрімұлы, 1984-1985 - Баймағанбетова Бакытгүл Балтақайқызы, 1984-1985 - Қасимова Ләйлә Жұмажанқызы, 1986-1987 - Қасимова Алтынай Жұмажанқызы; 3 «Күміс белгі» иегерлері: 1987-1988 - Жұманбаева Жанна Серікқызы, 1987-1988 - Ыбышева Бакытгүл, 1987-1988 - Рахымбеков Думан Жақыбайұлы.

Татан мектебінің оқушылары спортты да жақсы меңгеріп келеді. Мектепте кикбоксинг, грек - рим күрес үйірмелері жұмыс жасайды. Кикбоксинг спорт өнері бойынша жетістіктері де жоқ емес. Айталық, Сембаев Ардақ 1997 жылы Тайландта өткен кикбоксинг «Король кубогі» иегері атанды.

Бұл жетістіктердің барлығы оларға білікті де білімді мұғалімдер берген білімі мен шәкірттердің талмай ізденген еңбектерінің жемісі.

Ынталы мектебі

Жабаева Анар Ниханбайқызы 1999 жылғы Ынталы мектебінің мақтанышпен айтатын түлегі. Ол 2000 - 2005 жылдары Қазақстан фармацевтика институтын оқып бітіріп, қазір АҚ «Фитохимия ғылыми- өндіріс холдингінің»

емдік фитопрепараттар формалары зертханасында ғылыми қызметкері болып еңбек етеді, 16 ғылыми мақаланың авторы.

Борлыбұлақ мектебі

Борлыбұлақ мектебінің түлектері ұстаздарының дұрыс бағытта дәріс берулерінің нәтижесінде жоғарғы оқу орындарына түсіп, белді қызметтерден көріне білді. Сондай түлектердің бірі Дүйсенкұлова Нұргүл ҚарМУ-дың филология факультетін қызыл дипломға бітіріп, қазір дикторлық қызмет атқарады; Дүйсенкұлов Қайыржан Қарағанды техникалық университетін қызыл дипломға бітірсе, Шөкеев Саян Саятұлы ҚарМУ-дың экономика факультетін қызыл дипломға бітіріп, аталған университетте экономика факультетінің оқытушысы әрі аспирант болған. Ал Ақжолтай Әсем Саулетқызы Қарағанды қаласындағы № 92 гимназияда қызмет атқарады.

Сарыобалы мектебі

Сарыобалы мектебінен қанаттанып кеткен түлектер бүгінде олардың мақтанышына айналды. Мысалы, Эльжанова Мөлдір Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ-дың қазақ тілі мен әдебиеті факультетін бітіріп, Қарағанды қаласында Мағжан Жұмабаев атындағы № 39 гимназияда ұстаздық етеді. Ұстаз әрі ақын ол 1996 жылы «Жаңа есімдер» атты облыстық байқауда I орынға ие болды.

Мектеп мақтанышына айналған тағы бір түлек - Оспанов Құрмет. Ол 1992-1994 жж. жасөспірімдер арасында қазақ күрестен жеке сайысынан ашық біріншілігінде 64 салмақ дәрежесі бойынша II орын иеленген. Ал Қабыкешов Бекзат самбо күресінен 1993-1994 жж. жасөспірімдер арасында Облыс біріншілігінің жеңімпазы атанған.

Егіндібұлақтағы № 5 мектеп

Өзінің жарты ғасырдан астам тарихында № 5 мектеп мыңдаған шәкірттердің өміріне жолдама берді. Олардың арасында өте жақсы оқыған оқушылар да бар. Айталық 23 түлек алтын және күміс медальдармен, 49 түлегі ерекше аттестатпен аттаныпты. Бейсеетаев Оспан, Оспанова Бақытгүл, Бабағұлова Күлзия, Нілдебаева Бақытжан тәрізді түлектер медицина ғылымдарының докторлары, Нұрақышов Саят медицина ғылымының кандидаты дәрежесіне жетті. Сондай-ақ, Садықов Мырзатай, Нілдебаев Ерлан, Ержан, Садықов Ғалия, Қуанышов Бейбіт, Кәріпбаев Ғалым, Абишов Мәди, Смайлов Қайшыбай, Талдыбаев Қайрат, Садықов Нұртай, Омарова Ғазиза және басқала да түлектер еліміздің түпкір-түпкірінде әр түрлі жауапты қызметтер атқарып жүр.

Қаракөл мектебі

Қаракөл мектебі аудандағы жас мектептердің қатарында тұрғанына қарамастан, өздерін мықты ұстаздар ұжымынан құралғандығы жағынан танытады. Оған 1989-1998 жылдардың аралығында алтын медаль иегері Ешманова Айнұр, күміс медальмен бітіргендер: Мұздыбаева Меруерт және Мақажанова Айзат; Рымбекова Меруерт, Сабитова Айжан - үздік аттестат; Арапова Гүлжан, Ахметова Бақытгүл, Мақажанова Гүлзат, Міртеміров Рахатбек - ерекше аттестатпен мектептен түлеп ұшқандары дәлел.

Қызылшілік мектебі

Қызылшілік мектебінен түлеп ұшқан шәкірттер еліміздің әр елді мекендерінде, әр түрлі салада табысты еңбек етіп жүр. Мысалы, 1979 жылы мектеп іргетасы қаланғанда 1-сыныпқа қабылданған оқушылардың бірі Ильясова Назира Асқапқызы 8-сыныптан кейін Саран педагогикалық училищесін, ҚарМУ-ды қызыл дипломмен аяқтап, қазір Теміртау қалалық білім беру басқармасында қызмет атқаруда. Мектептің тағы бір түлегі Жокешова Жайнагүл Дүйсенбайқызы ҚарМУ-дің филология факультетін қызыл дипломмен бітіріп, Әл - Фараби атындағы ұлттық университетінде аспирантурасында оқып, ғылым жолына түсті. Бұлар Қызылшілік мектебі ұжымының білім беру ісінің нәтижесі еді.

Жоғарыда жазылғандарды тұжырымдай келе, есімдері көрсетіліп, кейбір түлектердің танымал тұлғаға айналғанын, ал жекелеген түлектердің беймәлім болып келген тұлға екендігін анықтап, оларды барынша танымал етуге ұмтылды. Өйткені олар жайлы бүгінгі ұрпақ біліп жатса, онда ертең болашақ ұрпақ та біз жазған тұлғалар жайлы білетін болады.

«Ауыл – отанымыздың алтын бесігі» деген ұғымды біз талдап, жинақтаған деректер айқындап тұр. Тарихты тұлғалар жасайды десек, осы өңірдің оқу-білім саласында ғана емес, еліміздің саяси-экономикалық өмірінде де үлкен игі істер атқарып жүрген тұлғалар жеткілікті. Қарқаралы өңірінен мектеп бітіріп, бүгінде танымал болған, абыройлы азамат дәрежесіне жеткен тұлғалар өмірі осыны дәлелдейді.

Әдебиеттер тізімі:

1 Жанғожин А. Қарағандылықтар Отан үшін шайқаста // Орталық Қазақстан.- 2003.- 30 желтоқсан.-8 б.; Жарылғап М. Соғыс - елес, Қазыбек - тірі // Орталық Қазақстан. - 2005. - 23 маусым. - 8 б.; Жетібаева Б. Қала төлқұжатындағы есімдер Қазыбек Нұржанов // Сарыарқа.- 2004.-19 наурыз.-2 б.; Кеңесбаев Ж. Сұңқарым // Орталық Қазақстан. - 1965. - 8 май (№ 107). - 2 б.; Қарағанды батырлары // Орталық Қазақстан. - 1972. - 9 май (№ 108). - 2 б.

2 Қашқынов Ж. Қазыбек Нұржанов. Очерк. - Алматы: Жазушы, 1972. - 24 б.

3 Нұржанов Қазбек (1919-1944) // Қарағанды. Қарағанды облысы: энциклопедия / ред. А. Абдулин.- Алматы, 2006.- 424-425 б.; Нұржанов Қазбек

Бейсенұлы // Қазақстандық Кеңес Одағының Батырлары: энциклопедиялық жинақ. - Алматы: Өнер, 2010. - 181 б.).

4 Нұржанов Қазбек Бейсенұлы // Қаһарман қарағандылықтар = Герои-карагандинцы / бас ред. Г.Ж. Бабулова. – Қарағанды, 2000.- 92-94 б.; Нұржанов Қазбек Бейсенұлы // Совет Одағының Қазақстандық Батырлары: 2 томдық. / құраст. П.С.Белан, Н.П.Калита. - Алматы, 1969. – 2-т. – 111-112 б.; Нұржанов Қазбек Бейсенович (1919-1945) / К. Т. Темірғалиева, Т. Т. Аршабеков // Ерлік даңқы мәңгі өшпейді. – Қарағанды, 2010. – С. 207.

5 Ұлттың батыр ұланы. 07.07.2020 / <https://egemen.kz/article/241639-ulttynh-batyr-ulany>

6 Грибанова Е. Во главе «коллегиального президента» / <https://nomad.su/?a=15-200903300116>

7 ҚОМА. Қор 1. Тізім 3. Іс. 169. П.89-115.

8 Әдекенов М. Қоштасар кездегі ойлар. – Астана: «Фолиант», 2006. – 236 бет.

9 Чернов Д. Человек и гражданин // Индустриальная Караганда. – 2005. – 29 ноября; Савин В. Человек среди людей // Индустриальная Караганда. – 2010. – 4 ноября.

10 Вероника Павловна Ботова-Журавлеваның жеке архивінен алынды.

11 Арда-Ғұмыр (Естелік кітабы) / Құрастырған Ерғазы Қадашұлы Төлеу.- Қарағанды: «TENGRI Ltd» баспаханасы, 2016.- 135 бет.

12 Тегіне тартқан текті. Қараңыз: Қыран қазақ / Құраст.Е. Төлеу, Ш. Кашкимбекова.- Нұр-Сұлтан: «Кәусар» баспасы, 2019.-232 б.

13 Попов Ю.Г. В долине Керней // Индустриальная Караганда.- 2017. – 9 декабря.

14 Қарағанды облысының басшылары. 1936-2011 – Руководители Карагандинской области. 1936-2011: биографический справочник / сост. Л.В. Михеева, к.и.н., Ж.Ж. Тұрсынова, к.п.н., под ред. У.А. Амантаева.-Караганда, 2011.- 741 с.

15 ҚОМА, Қор 202. - Тізім1. - Іс 1. П.116.

16 ҚОМА, Қор П1. - Тізім 9. - Іс 15.

17 Кусаинов К. Устаз Мынжасар // Казахстанская правда. – 2012.- 7 апреля.

18 Тұрсынов С. Елдестіркем елшіден.- Алматы: Атамұра, 1996.-224 б.

19 Сағынбек ағаның 16 сәуір 2021 ж. берген сұхбатынан үзінді.

20 Тоқаев Қ. Беласу: Дипломатиялық очерктер.-Алматы: «Дәуір», 2003.- 656 бет.

21 Назарбаев Н. Ғасырлар тоғысында. – Алматы: Өнер, 1996.-271 бет.

22 Тауда гүлдеген еңлікгүл. Қазақстанның еңбек сіңірген қызметкері, «Парасат» орденінің иегері Рымбала Омарбекованың мерейтойына арналады. Қарағанды, 2013.

23 Голливудта ән салған... <https://egemen.kz/article/254007-gollivudta-an-salghan>

- 24 Тайшыбай З. Мемлекеттің әр бір табысында журналистің үлесі зор // Орталық Қазақстан. - 2021.- 26 маусым
- 25 <https://ortalyq.kz/meni-ma-ash-bauyrym/>
- 26 <https://ortalyq.kz/berik-d-jsetaev-bar-igilik-siz-shin-arda-ty-k-rermen>
- 27 Выступление Кабдикаримовой Н. // URL: <http://bibliotekar.kz/chitat-knigu-onlain-celina-podvig-partii/vystuplenie-n-kabdikarimovoi-traktoristk.html>
- 28 «Жердің тартылысы». Информационно-представительское издание «Притяжение земли». — Астана / https://issuu.com/86471/docs/kniga_prityazhenie_zemli1
- 29 Теледидар — менің тағдырым! / Телевидение — моя судьба! - Қарағанды: «Қарағанды полиграфиясы» АҚ, 2008. - 256 бет.
- 30 Қарағанды облысы: Энциклопедия. - Алматы: Атамұра, 2006.].
- 31 Жәкып Б. Публицистикалық шығармашылық негіздері, 166 б.
- 32 <https://egemen.kz/article/163247-baspasoz-bastauyndaghy-basylym>
- 33 Тайшыбаев З. Рахымжан Дүйсенбаев кім? // Журналистика. Выпуск 1(3). — Алматы, 1971.- б.162
- 34 Қыран қазақ / Құраст. Е. Төлеу, Ш. Кашкимбекова. — Нұр-Сұлтан: «Кәусар» баспасы, 2019. - 232 бет.
- 35 Тоқтар Әубәкіров — тұңғыш қазақ ғарышкері // Аңыз адам. — 2013. - №7 (67).
- 36 Жүсіп Н. Қыран қазақ / <https://ult.kz/post/kyran-kazak>
- 37 Қазақ өнерінің гүлжауһары «Гүлдер» ансамблі: танылу тарихы, сәулелі сәттері мен бүгіні / <https://massaget.kz/basty-zhaalytar-438/97304/>

3.3 Қарқаралыдан шыққан ғалымдар

Тарихты тұлғалар жасайды. XX ғ. Қарқаралы қаласының басында құрылған педтехникум мен зооветтехникумның түлектерінің әрқайсысы бір тарих. Сондықтан біз жоғарыда жазылған тұлғалардың қатарын ғылым жолымен жалғастырған түлектер арқылы өрбітпекпіз. Олар ғылыммен айналысып қана қоймай, одан алған нәтижелерін тәжірибеде үйлесімді ұштастыра білген. Ғылым шыңына тек өздері ғана көтерілмей, өздерімен бірге қаншама талантты адамдарды шығарған жандар. Ұлтының жарқын болашағы үшін аянбай еңбек етіп, арттарында өшпес өнеге қалдырған, тәуелсіз мемлекетіміздің тарихындағы ғылым саласына айтарлықтай өз үлестерін қосып, оның дамуына елеулі еңбек еткен бір топ ғалымдардың Қарқаралы зооветтехникумын бітіргенін біреу білсе, енді бірінің білмеуі мүмкін. Сол себепті олардың да аттарын атап, олардың ғылымға сіңірген еңбектері жайлы жазуды дұрыс деп есептейміз. Олар педтехникумның алғашқы түлектері академиктер **Әбілқас Сағынов, Ақжан Машанов, Шапық Шөкин, Сағындық Кенжебаев** және басқалары.

Ә. Сағынов көрнекті ғалым, техника ғылымдарының докторы, профессор, Социалистік Еңбек Ері, Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген ғылым

және техника қайраткері, Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым академиясының, Жаратылыстану Ғылым академиясының академигі, Қазақ КСР Мемлекеттік сыйлығының екі мәрте лауреаты. Ол Қарқаралы бастауыш мектебінде білім алған және осы жайлы академик өзінің мемуарында былай деп жазған: «... В холодные осенние дни 1924 года мы переехали в Каркаралинск. Отец с большими трудностями устроился на работу, кое-как определились с жильем, здесь немалую роль сыграло и то обстоятельство, что моя мать была уроженкой Каркаралинска (помогли родственные связи). Для меня началась новая жизнь. Я поступил в первый класс начальной школы. Занятия велись на казахском языке. В одном классе за партой оказались дети как семи-восьми лет, так и шестнадцатилетние подростки. Дело в том, что в школы тогда вербовали из аула неграмотную молодежь любого возраста. К тому же заведующий школой был слишком мягким с детьми человеком, и дисциплина на уроках явно хромала. Недолго я проучился в этой школе. Родители меня перевели в другую, русскую, школу, которой заведовал некий Мустафа Шантин, весьма строгий человек и дисциплину в школе поддерживал на достаточно высоком уровне. Все уважали его, а может быть, и побаивались. Мустафа Шантан сам довольно умело и доходчиво вел арифметику. К сожалению, он заболел туберкулезом и спустя некоторое время ушел из жизни.

В нашем классе учились русские, а также татары и казахи. Как помню, учились брат и сестра Корниловы, которые были родственниками генерала Л. Г. Корнилова, одного из видных деятелей белого движения. Генерал Л. Г. Корнилов был родом из Каркаралинска.

Хочу вспомнить добрым словом учительницу русского языка Анну Дмитриевну Рязанцеву, которая вкладывала, я бы сказал, всю душу, чтобы ее уроки были доходчивыми, особенно для нас, казахских детей, впервые осваивавших сложности и премудрости русского языка. Не забыть мне свою первую «двойку», полученную за диктант по русскому языку. Мое «творение» изобиловало исправлениями красным чернилом. От досады и обиды я заплакал, а наша добрая Анна Дмитриевна успокаивала меня, давала советы, что надо побольше читать книги вслух и громко. Разумеется, я последовал ее советам, и в конце учебного года после второго класса я дошел до оценки «хорошо». В школе царила подлинная дружба между учениками разных национальностей, равное отношение учителей к школьникам без всякой дискриминации, хотя в какой-то степени, казалось, можно было ожидать некоторого высокомерного отношения в первые годы после установления ногой власти со стороны русского учительства к нерусским школьникам. Однако ничего подобного не было. Весной 1928 года состоялись итоговые экзамены, и мы окончили школу первой ступени. Что можно сказать об этом периоде учебы: научили нас русской грамоте (правильно читать и писать без ошибок), освоили программу арифметики и других предметов (география, естествознание, обществоведение и др.), развивались чувства товарищества с другими учениками без различия национальностей, а ведь еще в недавнем прошлом, в

начале двадцатых годов, когда мы были маленькими, нас нередко пугали: «Прекрати плакать, а то сейчас придет и заберет тебя милиционер или русский (ой бай милиция, орыс келе жатыр)» [1, б.8-9].

Ә. Сағынов білімін Қарқаралы педтехникумында жалғастырған. Ол жайлы да академик үлкен жылылық сезімдермен мемуарында еске алады. Сол тұстарын толықтай беріп отырмыз: «... Я осенью 1928 поступил на младшее подготовительное отделение. Уездный Казахский педагогический техникум Семипалатинского губернского отдела народного образования был открыт в Каркаралинске в 1922 году. В техникуме было два подготовительных отделения - младшее, а также три учебных курса. Техникум готовил учителей для начальных школ. Поскольку в то время в республике не было высших учебных заведений, то техникумы играли большую роль в подготовке специалистов среднего звена, в решении вопроса повышении грамотности населения. Учащиеся техникумов в каникулы обучали всех желающих грамоте. В организации и становлении Каркаралинского педтехникума большую роль сыграл известный математик А. А. Ермеков. О нем подробнее будет рассказано в главе о работе в высшей школе. В техникуме был довольно крепкий педагогический коллектив: математику вели Рахимбай Сапаков (он же был директором техникума) и Александр Петрович Назаров, биологию - Глеб Александрович Чередов, географию - Петр Петрович Белдыцкий, ботанику вел Богдан Ильич Ясенецкий, видимо сосланный откуда-то в Каркаралинск... Физкультуру вел Макаревич, обществоведение - Таппай Кулкашев, казахский язык и литературу - Маннан Тургимбаев и Имам Алимбеков, русский язык и литературу - Калтыпин и наша старая знакомая А.Д. Рязанцева. Впоследствии в техникум направлялись новые молодые люди, которые заменяли преподавателей старшего поколения. При этом немалую роль сыграли репрессии, увольнения в основном по признакам неблагонадежности, чем в то время «увлекались». Контингент учащихся в основном состоял из казахской молодежи, кроме нескольких русских и местных татар.

Из числа учащихся и выпускников техникума впоследствии вышли ученые, ответственные работники, писатели. Это были такие товарищи, как Шафик Чокін - академик Национальной академии наук Республики Казахстан и бывший ее президент, Хамит Сембаев - бывший министр просвещения, Даниял Керімбаев - бывший председатель Президиума Верховного Совета Казахстана, Машанов Ақжан - член-корреспондент Национальной академии наук, Юсуп Алтайбаев - писатель, главный редактор сатирического журнала «Ара» (Шмель), Шақир Валиев - журналист, Зарузада Султанбеков - комсомольский вожак техникума, впоследствии работник органов народного образования: в последние годы жизни он заведовал Акмолинским Облоно. В конце 1941 года был вызван в Алма-Ату на переговоры о назначении его народным комиссаром (министром) по просвещению республики, получил «добро» на эту должность, и при возвращении домой самолет потерпел аварию где-то между Карагандой и Балхашом, и Зарузада Султанбеков, наш

талантливый друг и товарищ погиб. В период учебы в педтехникуме под его руководством систематически, почти ежедневно, выпускалась сатирическая стенгазета, где подвергались порою острой критике как преподаватели, так и учащиеся. Газету с интересом читали не только учащиеся и преподаватели техникума, но даже общественность города.

Косубаев Смагул - неустанный руководитель художественной самодеятельности и некоей городской живой газеты, где подвергались острой критике те или иные недостатки города и городских работников, он длительное время работал в органах госбезопасности. Занятия в техникуме велись в здании бывшего реального училища. Это двухэтажное здание сохранилось в настоящее время, и сейчас там расположен детсад, недавно был пожар и сгорел верхний этаж, построенный из дерева, но дом был восстановлен. Конечно, с позиции сегодняшнего дня учебно-материальная база техникума была более чем скромной, лабораторная база по таким предметам, как химия, физика была весьма слабой, хотя с точки зрения того времени нам она казалась весьма совершенной. Зимой, нередко из-за отсутствия дров помещение не отапливалось и мы занимались в верхней одежде, особенно в 1930-1931 годах. Приезжие из села учащиеся жили, как правило, в частных квартирах, и лишь через полтора-два года было предоставлено довольно скромное общежитие. Каких-либо в современном понимании объектов общественного питания в городе не было, только в 1930 году открыли первую столовую» [1, б.8-9].

Ә. Сағынов Қарқаралы педтехникумынан алған білімдерін одан әрі жалғастырып, Қарағанды тау-кен техникумын, Днепропетровск тау-кен институтын бітірген. Қазақстан ұлттық энциклопедиясында академиктің еңбек жолдары былай деп көрсетілген: Ә. Сағынов еңбек жолын «Прибалхашстрой» тресінің Өспен руднигінде моторист болып бастаған. 1939-1948 жылдары - Қарағанды көмір бассейндерінде учаске бастығы, бас инженер, шахта бастығы, техникалық бөлімінің меңгерушісі. 1948-1951 жылдары - Қарағанды ауданы мемлекеттік қалалық техникалық қадағалау басқармасының бастығы, «Қарағандыкөмір разрездері» тресінің бас инженері. 1951-1955 жылдары - Бүкілодақтық ғылыми-зерттеу көмір институты Қарағанды филиалының директоры (1952 жылы Әбілқас Сағыновтың басқаруымен Қарағанды ғылыми-зерттеу көмір институты болып құрылған). 1955-1958 жылдары - Қарағанды тау-кен институтының ректоры. 1958-1987 жылдары - Қарағанды политехника институтының ректоры, кафедра меңгерушісі. 1987-1991 жылдары - Қарағанды политехника институты ректорының кеңесшісі. 1991-2001 жылдары - Қазақстан Ғылым академиясы Жер қойнауын кешенді игеру мәселелері институтының директоры. 2001-2006 жылдары Қарағанды бизнес, басқару және құқық университетінің президенті қызметтерін атқарған [2].

Академик Ә. Сағыновтың негізгі ғылыми еңбектері көмір қабаттарын қолайлы жүйелермен өндіруге, тау-кен техникасын кемелдендіруге, жер асты құрылыстарының беріктігін зерттеуге, шахта алаңдарын аршу және дайындау сұлбаларын жетілдіруге арналған.

Ғалым, Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым академиясының, Жаратылыстану Ғылым академиясының академигі Әбілқас Сағынов пайдалы қазбалар орындарын игерудің кешенді механизациясы мен технологиясы ғылыми мектебінің негізін қалап кетті. Академик ағамыздың басшылығымен және тікелей қатысуымен Қарағанды көмір бассейнінде алғаш рет кертпешті және үшқабатты қазу, күкіртті газы бар қаттарды қазудың технологиясы, массивті физикалық-химиялық беріктеу, тағы басқа бойынша кешенді тәжірибелік жұмыстар мен өндірістік сынақтар жасалған.

Қарқаралы педтехникумының тағы бір түлегі, тау-кен саласын зерттеген, Қазақстанда геомеханикалық бағыттың негізін салып, мектебін құрушы, тұңғыш әл-Фарабитанушы **Ақжан Жақсыбекұлы Машанов**.

Ақжан Жақсыбекұлы Машанов - геолог ғалым, тау-кен инженері, геология-минерология ғылымдарының докторы, профессор (1968 ж.), ҚР ҒА-ның алғашқы құрылтайшыларының бірі және академияның корреспондент мүшесі (1946 ж.), Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері (1966 ж.), жазушы Қарқаралы ауданы Нұркен ауылында 1906 жылы дүниеге келген. 1924 жылы Қарқаралыдағы педтехникумға түсіп, Әлімхан Ермековтан дәріс алған. 1933 жылы Семейдің геологиялық техникумындағы дайындық курсына оқып, 1934 жылы Алматыда ашылған Қазақ тау-кен металлургия (қазіргі ҚазҰТУ) институтының алғашқы студенттерінің бірі болып қабылданады. Бұл оқу орнын 1939 жылы бітірген. КСРО ҒА-ның Қазақстан бөлімшесінде (1939-1943 жж.), Геология ғылымдарының институтында (1943-1946 жж.), Абай атындағы Қазақ педогогикалық институтында (қазіргі ҚазҰПУ, 1974-1950 жж.), Қазақ политехникалық институтында (қазіргі ҚазҰТУ, 1950-1988 жж.) жұмыс істеп, ғылыми-зерттеу және педогогикалық жұмыстармен айналысты. Негізгі ғылыми бағыты геомеханикалық құрылымы – кристалдық заңдылықтарды зерттеуге арналған. Ол геометрия, оптика, механика, химия, геохимия, кристалдық химия, география, геология, технология тәрізді пәндердің сабақтастығын анықтау кезінде біртұтас геомеханика заңдылығын ашып, қағидасын тұжырымдады. Сөйтіп, өз алдына дербес ғылым саласының ортақ өзегін іздеу барысында Эйлер теориясын жаңғыртатын жаңалық жасады. Ол тау-кен өндірісінде геомеханика заңдарын іс жүзінде қолдана отырып, бір-біріне қарама-қарсы екі мәселені шешуді мақсат етті: 1) тау жыныстарының кернеулі-деформациялық күйінің теориялық негізін анықтау; 2) тау-кен жұмыстары кезінде күрделі кен қазбаларының, жер бетінің орнықтылығын, жұмыс қауіпсіздігін қамтамасыз ету шараларын жасау. Осы мәселелерді біріктіре шешу – тау жыныстарының жер қойнауындағы жай-күйін, құрылымдылық ерекшеліктерін және біріктілік қасиеттерін зерттеуге негізделген.

Жер астында кеннің геологиялық құрылымын анықтау үшін алғаш рет жер қойнауының геометриясы әдісін қолдана отырып, Ақбастау-Құсмұрын кен өрісін ашқан. Қазақстанда геомеханика мектебін құруға және соғыс жылдарында П.Р. Рыжовпен бірге Лениногор, Зырьян, Торғай, Жезқазған, Қаратау кен орындарын ашуға қатысты.

А.Ж. Машанов геология, тау-кен ісі, маркшейдерия ғылымдарының мемлекеттік тілде дамуына ерекше көңіл бөліп, қазақ тілінде оқулықтар мен сөздіктер шығарады. Жаратылыстану ғылымдарындағы ұлттық құндылықтарды сабақтастыра отырып, гуманитарлық мазмұн-сипатта дамытуда көп іс атқарды. Сонымен қатар, қазақ әдебиетінің ғылыми-көпшілік, фантастикалық жанрларына да үлес қосты. Оның «Жер астына саяхат» атты кітабы көптеген оқырмандардың геолог, тау-кен мамандықтарына деген қызығушылығын оятты.

Ақжан Машановтың баға жетпес үлкен еңбегі – «екінші ұстаз» атанған ұлы бабамыз әл-Фарабидің есімін өз Отаны – қазақ жеріне қайта әкелуі. Ол үшін А. Машанов 1958 жылдан бастап әлемнің көптеген елдерінің кітапханаларында жатқан әл-Фараби еңбектерін жинастырды. Алдымен Ресейдің Мәскеу және Ленинград (қазіргі Санкт-Петербург) кітапханаларындағы әл-Фарабиге қатысты библиографияларды қарастырды, оның төрт түрін тапты – ағылшын және түрік тілінде, қалған екеуі неміс неміс тілінде. Осылайша қолына түскен кітаптарды аударуға кірісті және әл-Фараби мұраларын іздеуді жалғастырды. Іздену сапарларының нәтижесінде 1969 жылы бабамыздың Дамаск қаласындағы бейітін тапты. Ұлы бабамыз әл-Фарабидің мәңгі мекені – Баб ас-Сағир зираты басында тұрып, өзінің көңілін көрсеткен мынадай өлең шығарған екен:

Түркістан, Шам арасын жақындатқан бабамыз,
Басыңа келді ұрпағың, ақылды, дария данамыз.
Араб, парсы, түрікте Сізді білмес жан бар ма,
Басқалар да таниды, тарихқа көзін салғанда.

Зират айлап басында,
Елден іздіп келген ем.
Тәбәрік етіп бір уыс
Топырақ алдым мен сенен.

Мағауиа мешіті,
Сан ғасыр бастан кешірген.
Қасыңда әлі тұр екен.
Дар ас- Салам ол мекен.
Торқалы мекен тоғысқан,
Тоқсан тарау жол екен...
Сізге де мекен болыпты
Ел басын қосқан сол мекен...

23 қыркүйек, 1968 ж. Дамаск [3, б.40].

Уақыт өте А. Машанов әл-Фараби мұрасын ислам дінімен және қазақ халқының ұлттық дүниетанымымен сабақтастыра зерттеуді қолға алды. Әл-Фараби мен ұлы Абай даналықтарының арасын байланыстыратын мәселелерді зерттеді. Екі ғұлама арасын жалғастыратын дәйектер тауып, ғылыми тұрғыдан

дәлелдеп, ашып көрсетеді. Ол туралы академик А. Машанов «әл-Фараби және Абай» деген еңбегінде жазып қалдырды.

А. Машановтың жоғарыда аталған еңбегінен басқа 350-ден астам ғылыми зерттеулер, оның ішінде 9 монография жазған. Ғалымның «Жер сілкінісі» (А., 1949), «Жер құрылымы» (А., 1949), «Жер астына саяхат» (А., 1957), «Ғажайып от ошағында» (А., 1978), «Ай арысы» (А., 1996), «Космос және космология» (А., 1999), «Әл-Фараби және бүгінгі ғылым» (А., 2004), т.б. кітаптары жарық көрген.

А. Машановтың ғылымға қосқан зор үлесі бағаланып, үкімет тарапынан Ленин, Еңбек Қызыл Ту ордендерімен, көптеген медальдар және Қазақ КСР Жоғары Кеңесінің Құрмет грамоталарымен марапатталды. Қ.Сәтбаев атындағы ҚазҰТУ жанындағы жаратылыстану гуманитарлық институтына Ақжан Әл-Машани есімі беріліп, университетте әл-Машани мұраларын зерттейтін орталық және Машанов аудиториясы ұйымдастырылған. Бұл біздің жерлесіміз Ақжан Машановқа деген құрметті көрсетеді. Сондай-ақ Қарағанды қаласындағы мешітке де әл-Машани есімі берілген.

Қарқаралы педтехникумында оқыған академиктердің қатарында **Шапық Шөкіұлы Шөкин** тұр.

Ш.Ш. Шөкин қазақ энергетигі, техника ғылымының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы Ғылым академиясының академигі, Қазақ КСР-інің еңбек сіңірген ғылым қайраткері.

Академик Шапық Шөкіұлының туып-өскен жері Павлодар облысы Баянауыл ауданы. Осында 1912 жылы 1 қазанда туған. Негізгі білімді ауыл мектебінде, ШКМ-да білім алған. 1926 жылы Қарқаралы педтехникумында білімін жалғастырып, оны 1930 жылы аяқтаған. Ол туралы ғалым өз естелігінде былай деп еске алады: *«Казахский педагогический техникум был одним из старейших учебных заведений республики. Существовал он задолго до революции. Каркаралинск долгое время служил местом ссылки политических. По окончании срока ссылки некоторые политические вживались в размеренный уклад местной жизни и оставались здесь навсегда. Наверно, поэтому (что для сегодняшнего времени в диковинку) вели в техникуме занятия три профессора: Калтыпин, Карягин и Чередков. Хорошо запомнился профессор словесности Калтыпин. От канонического профессора внешне он отличался тем, что носил косоворотку и холщевые брюки, заправленные в хромовые сапоги. А так, статью, манерами он выделялся среди оседлых русских поселенцев. Первое время в техникуме мне было трудновато. Предметы велись частью на русском языке. Долго практиковал механическую бездумную запись лекций. Мало кто из студентов сносно знал русский, но лекций никто не пропускал»* [4, с.18].

Ш. Шөкіұлы Қарқаралы педтехникумында оқыған жылдардағы студенттердің әлеуметтік жағдайлары, тұрмыстары жайлы, әсіресе орыс тілін қалай оқып, оған дайындалғаны, емтихан тапсырған сәттері туралы естелігінде жақсы айтады: *«... Бежали дни, тянулись месяцы, плыли медленно, как это бывает только в юности, года. Раз в полгода сдавали экзамены. Ничего важнее не было для меня, чем сессия. В предэкзаменационную пору отключался*

от посторонних дел, никаких развлечений. По-прежнему трудно давался русский язык. По совету Калтыпина прихватывал в библиотеке или в доме Боштаева книги русских классиков. Внепрограммное чтение доставляло неизъяснимое удовольствие и немалое удивление подтверждением подспудно зревшим мыслям. Часто ловил себя на невольном потрясении: «Как это он угадал про меня?!» Более всех нравился Чехов. Толстого в ту пору, а начал я с «Войны и мира», постигал тяжело. Чеховские же рассказы находил легкими к усвоению и в то же время поразительно точными по передаче настроения. Постепенное овладение навыками русского языка начало сказываться. Появилось желание излагать мысли и не на родном языке. Воздействие Калтыпина было несомненным. Профессор читал свой предмет без скидок на неподготовленность аудитории, забывая, что перед ним не студенты Петербургского университета. И мы вынуждены были тянуться за ним, каждый в меру своих способностей к языку...» [4, с.23].

Ш. Шөкіұлы өзінің білімін Омбы жерінде жалғастырды. Ол 1937 жылы Омбының С. М. Киров атындағы ауыл шаруашылық институтын бітіріп, Қазақ КСР ауыл шаруашылық электрлендіру мекемесінде бөлім бастығы, бас инженер (1937–43), Қазақ КСР ҒА энергетика бөлімінің меңгерушісі (1943–44), Қазақ КСР ҒА-ның энергетика институтының директоры (1944–63) әрі хатшы (1955–62) болды. Ал 1964–1967 жж. аралығында Қазақ КСР ҒА-ның президенті қызметін атқарды және 1955–1968 жж. президиум мүшесі. 1963 жылдан бері Қазақ энергетикалық ғылыми-зерттеу институтының директоры.

Ш. Шөкин – Г. М. Кржижановскийдің шәкірті. Ол 1944–50 жылдары Іле өзенінің суы мен энергетика Қорын кешенді түрде пайдалану мәселесін зерттеген. Қапшағай бөгені мен Қапшағай су электр станциясын салу ісіне үлкен үлес қосқан. 1949–1958 жылдары Орталық Қазақстанды сумен қамтамасыз ету мәселесімен Ертіс өзенін бұру негізінде шешуге болатындығын дәлелдеген. Ғалымның бұл зерттеуі Ертіс-Қарағанды каналының салынуына себеп болды.

Ш. Шөкин – Сібір өзендерін Қазақстан мен Орта Азияға бұру мәселесін ғылыми тұрғыда қарастырған алғашқы ғалымдардың бірі. Оның басшылығымен осы мәселені шешудің тиімді жолдары мен жобалары айқындалды.

Ш. Шөкин – 170-тен астам ғылыми еңбектің авторы. Негізгі еңбектері энергетика және су шаруашылығының болашақ дамуы мен отындық энергетиканың, баланс проблемасына т. б. арналған. Ол Белград (1957), Бангкок (1961), Будапешт (1965), Мәскеу (1968) және Парижде (1971) өткен халықаралық конференциялар мен симпозиумдарға қатысып, онда Қазақстанның энергетикасы мен су шаруашылығының дамуының бүгінгісі мен келешегі туралы баяндамалар жасаған.

Ш. Шөкин КСРО Жоғарғы Кеңесінің депутаты, Қазақстан Компартиясының XII-съезінде Қазақстан КП ОК мүшесі болып сайланды. Еңбек Қызыл Ту орденімен, медальдармен марапатталған. Сонымен бірге ғылымға сіңірген еңбегі үшін Ш. Шөкинге 1961 ж. Қазақ ССР-інің еңбек

сіңірген ғылым қайраткері; 1972 ж. - ҚазССР мемлекеттік сыйлығының лауреаты; 1991 ж. - Академик Қ. И. Сатпаев атындағы сыйлықтың лауреаты атағы берілді. Бұдан басқа Ш.Ш. Шөкинге 1996 ж. «Халық қаһарманы», ал 2002 ж. – Алматы қаласының «Құрметті азаматы» атақтары берілді.

Қарқаралы педтехникумында білім алған ғалымдардың бірі **Хамит (кұжаттағы есімі Әбдіхамит) Ібінияұлы Сембаев**. Ол 1905 ж. қазіргі Қарағанды облысы Шет ауданы Қарабұлақ ауылында дүниеге келген. Екі сатылы мектепті бітірген соң, Қарқаралы педагогикалық техникумында оқыды. 1932 жылы Абай атындағы Қазақ мемлекеттік педагогика институтын бітіріп, жоғары білім алды. Еңбек жолын 1925 жылы мектепте оқытушы болып бастады. Кейін оның қызметі Алматы қаласындағы Қазақ ауыл шаруашылық институтында жалғасып, осында ассистент, химия кафедрасының меңгерушісі, директордың оқу ісі жөніндегі орынбасары, 1940 ж. директоры болған. Ал 1941-1955 ж. Х.І. Сембаев Қазақ КСР-ының Оқу министрі, 1955-1963 жылдардың аралығында Қазақ мемлекеттік университетінде проректор және педагогика кафедрасының меңгерушісі болып жұмыс атқарған. 1963-1974 ж. Ы. Алтынсарин атындағы педагогика ғылыми-зерттеу институтының директоры болған.

«Қазақстан мектебі» журналының 1996 жылғы № 3 саны ғалым Ә.І. Сембаевтың туғанына 90 жыл толуына арналған. Журналдың бұл санында бүкіл саналы ғұмырын елдің білім-ғылым жүйесін өркендетуге сарп етіп, тек осы салада ғана табан аудармай тер төгіп, қатардағы ауыл мұғалімінен Оқу министріне дейінгі жолдан өткен осынау жарқын тұлғаның өмір қалтарыстарына үлкен орын берілген.

Бұл бекерден бекер емес. Себебі, білім жүйесіне жетекшілік қызметі сонау сұрапыл соғыс жылдарына тұспа-тұс келген Ә.І. Сембаев ел басына бұл үйірілген тұста қара нардай қайсарлық танытып, іргесі бекімеген қазақ мектебін аяғынан тік тұрғызуға айрықша қажыр-қайрат жұмасаған тұлға.

Аталған журналда бұрынғы Халыққа білім беру министрі Қ. Балахметовтың, Қазақ Ұлттық Ғылым Академиясының академиктері Я. Әубәкіров, С. Қирабаев, С. Зиманов, М. Жұрыновтардың ғұлама ғалым, байсалды басшы, мықты қоғам қайраткері ретінде Ә. Сембаевқа баға берулері оның отандық педагогика ғылымындағы тарихи рөлі мен қоғамдағы орнын айқындайды.

Еліміздегі халыққа білім беру ісінің көрнекті ұйымдастырушысы, КСРО Педагогика Ғылымдары Академиясының қазақ ғалымдарынан шыққан алғашқы корреспондент мүшесі болған Ә.І. Сембаевқа шәкірттері «әкеміздей әлпешетеген ұстаз» деп өте жоғары баға берген [5].

Ал Х.І. Сембаевтың ғалым ретінде ғылыми-зерттеу жұмыстары ХІХ ғасырдың ортасынан бастап ХХ ғасырдың 70-ші жылдарына дейінгі Қазақстандағы халық ағарту ісі және оқытудың тәсілдерінің мазмұнын дамыту мәселелеріне арналған. Ғалымның қаламынан шыққан «Очерки по истории школ Казахстана. 1900-1917» (Г.М. Храпченковпен бірлесіп жазған), 1967 ж. жазған «Қазақ совет мектебінің тарихы» деген оқу құралы бүгінгі күні де

өзектілігін жойған жоқ. Ғалымның мектеп тарихына байланысты зерттеулерінен кейбір үзінділер 10 томдық «Қазақтың тәлімдік ойлар антологиясы» атты еңбектің «Ұлттық тәлім-тәрбиелік ғылымдарының дамып, қалыптасу тарихынан (1920-1930)» деген 6-шы томына енген.

Хамит Ібінияұлы Сембаев - көрнекті педагог, педагогика ғылымы докторы (1966), профессор (1967), КСРО Педагогика ғылымдары академиясының академигі (1967), Қазақ КСР-інің еңбек сіңірген ғылым қайраткері ретінде танымал. Оның 80-нен астам ғылыми еңбегі педагогика саласының құнды мұрасы ретінде әлі күнге дейін жоғары бағаланады. Ғалымның ұлтқа деген қызметі мен еңбектері өз заманындағы Ленин ордені (1945), «Құрмет белгісі» (1960), Еңбек Қызыл Ту ордендерімен (1971) лайықты түрде марапатталған.

Қарқаралы педтехникумының тағы бір түлегі ғалым **Сағындық Жүнісұлы Кенжебаев**. Ол 1924 жылы 15 мамырды Қарағанды облысы Қарқаралы ауданының Бесоба ауылында туған. Бастауыш сыныпты 1932-1936 жылдары Қарағанды қаласында №12 шахтаға қарасты мектепте оқыған. 1936 жылы әкесі зейнеткерлікке шыққан соң Бесоба ауылына қайрадан көшіп барған. Бала Сағындық Бесобадағы жетіжылдық мектептің бірден 7-ші сыныбына қабылданып, оны бітірген Абай атындағы Қарқаралы қазақ педагогикалық училищесіне оқуға түсті. Оны 1942 жылы үздік бітіріп шықты. Еңбек жолын туған ауылы Бесобадан бастады, осында еңбекшілер депутаттары ауылдық кеңесінің хатшысы болып жұмыс істеді. Бұл кезде соғыс жүріп жатқандықтын Сағындық Жүнісұлы өзі сұранып майданға аттанды. Соғыста ол өзін барлық қырынан көрсете білді. Дивизияның комсомол ұйымының жетекшісі болды. 1945 жылы «Жас кадрларды соғыстан кейінгі жұмысқа сақтау әрі саяси білімін жетілдіру» мақсатымен Сағындық Жүнісұлын Горький қаласындағы Қызыл тулы әскери-саяси басшылар дайындайтын училищеге оқуға жіберді. Әскери-саяси училище Сағындық Жүнісұлына партия саласының жұмысына жолдама берді. Елге оралған Сағындық Жүнісұлы еңбек жолын жастарға басшылық етуден бастады. Ол өзінің туған жеріне оралды, осында Қарқаралы аудандық партия комитетінің нұсқаушылығынан бастап, аудандық комсомол комитетінің бірінші хатшысы қызметіне жоғарылады.

С.Ж. Кенжебаев 1946-1960 жылдар аралығындағы 15 жылды түгелдей комсомол қызметіне арнады. Ол үшін бұл кезең комсомол қызметінде тәжірибе жинақтаған үлкен мектептен өткен кезең еді. Атап айтқанда, Қарқаралы аудандық комсомол комитетінің бірінші хатшысы, Мәскеудегі жоғары комсомол мектебінің тыңдаушысы, Қарағанды облыстық комитетінің хатшысы, Қазақстан комсомолы орталық комитетінің хатшысы болды. Ал 1957-1958 жж. ЛКЖО ОК-нің екінші хатшысы, 1958-1960 жж. - Орталық Комитеттің бірінші хатшылығына дейін қызметі өсті.

Сағындық Жүнісұлының комсомол комитетіндегі қызметінің ерекше бір кезеңі оның Бүкілодақтық Лениншіл Коммунистік Жастар Одағының бірінші хатшысы В.Е. Семичастный және «Комсомольская правда» газетінің бас редакторы А. Аджубеймен бірге үшеуінің Қытай комсомол ұйымын құру

мәселесімен Қытайға барған сапары. Олар 1953 жылы екі ай бойы Қытайды аралап, қытайлық жастармен кездесіп, комсомол ұйымдарын құрып, ұйымдастырушылық жұмыстарына көмектесті. Қытай сапарында оның мемлекет және үкімет басшылары – Чжау Энлай (ҚХР-дың бұрынғы Мемлекеттік кеңестің бірінші басшысы), Лю Шаоци (ҚХР-дың бұрынғы төрағасы), Пэн Дэхуай (1954-1959 жж. ҚХР Қорғаныс министрі болған) тәрізді тұлғалармен болған кездесулерге қатысты.

Комсомол комитетінде жұмыс істеген жылдары Сағындық Жүнісұлы үшін қызығы мен қиындығы қатар жүрген кездер еді. Негізінен адал, әділ, таза, қатаң талап қоя білетін басшы ретінде С.Ж. Кенжебаев көп жағдайларда кеңестік билік басындағыларға, әсіресе «орталыққа» ұнамайтын. Сол себепті оның астанадағы қызметі Ақтөбеге ауыстырылды. Ол 1960-1962 жж. аралығында Ақтөбе обкомының хатшысы қызметін атқарды. Партия қызметіндегі өсу жолына тосқауыл қойылған соң, С.Ж. Кенжебаев ғылым саласына ауысуды жөн көрді. Сөйтіп ол Мәскеуге кетті. Осында 1962-1965 жылдардың аралығында СОКП ОК жанындағы Қоғамдық ғылымдар академиясының аспирантурасында оқыды. Сағындық Жүнісұлы Қазақстанға философия ғылымының кандидаты болып оралды. Ғалым жұмысын Алматы қаласындағы шет тілдері институтында жалғастырды. Бірақ оны қайрадан мемлекеттік қызметке шақырды. 1967-1976 жылдары Қазақ КСР-і Жоғары және арнаулы орта білім министрінің орынбасары болып қызмет атқарды. Осы қызметінде жоғары оқу орындарындағы қоғамдық ғылымдардың рөлін көрсету, ғылыми еңбектерді басып шығару, Мәскеу, Ленинград тәрізді ірі қалалардағы оқу орындарынан орын алып, қазақстандық жастарды соларға жолдамамен жіберу жұмыстарына көмектесті. Өкінішке орай бұл қызметінде де С.Ж. Кенжебаев тағы да соққы алды. Оның министрлікте ашық, адал айтқан пікірлерін ұнатпай, өз беделіне нұқсан келеді деп ұққан бір басшы өтірік арыз ұйымдастырып, С.Ж. Кенжебаевты партиядан да, жұмыстан да шығартты. Арада біраз уақыт өткенде оны Д.А. Қонаев қабылдап, партиялығын қалпына келтіреді. Сонда Д.А. Қонаев: «Осы қазақ біз екеуімізге неге өкпелейді? Атын шығарғаннан басқа жазығымыз бар ма? Саяси бюроға мүше болған жалғыз қазақ – мен де, комсомолдың Орталық Комитеті бюросына мүше болған жалғыз қазақ – сенсің ғой» деген екен [6, б.24].

Ол 1976 жылы ғалым ретінде өзі жұмыс істеген Алматы педагогикалық шет тілдер институтында (қазіргі Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті) проректор, кафедра меңгерушісі қызметтерін атқарды. 1984 жылы Мәскеуде докторлық диссертациясын Қорғады. Өмірінің соңғы жылдарына дейін ғылыми-педагогикалық қызметпен айналысты. С.Ж. Кенжебаев 2018 жылы 25 желтоқсанда қайтыс болды.

Зооветтехникумның түлектері: медицина ғылымдарының докторы, Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының академигі **Бахия Атшабарұлы Атшабаров**, ауыл шаруашылығы ғылымдарының кандидаты **Мыңжасар Әдекенұлы Әдекенов**, ауыл шаруашылығы ғылымдарының докторы, профессор **Қарпық Құсайынов**, экономика ғылымдарының докторы

Ғабиден Құрманов, ветеринария ғылымдарының докторы, профессор **Марат Базарбайұлы Базарбаев**, экономика ғылымдарының докторы **Сағынбек Тоқабайұлы Тұрсынов**, экономика ғылымдарының кандидаты **Т. Машаев**, психология ғылымдарының кандидаты **Серік Қырықбайұлы Жанतिकеев**, **Болатбек Жанахметұлы Көжебаев** сияқты тұлғалардың өмір жолдары, ғылым саласындағы қызметтері де қызықты. Аталған ғалымдар кешегі зооветтехникум, бүгінде М. Әдекенов атындағы ауылшаруашылық колледж ұжымының ғана емес, ел мақтанышына айналған тұлғалар.

Қазақстан тарихында еліміздің медицина ғылымының қалыптасуы мен дамуына елеулі үлес қосқан Қарқаралы зооветтехникумның 1938 жылғы түлегі Бахия Атшабаровтың есімі республика көлемінде ғана емес, жақын және алыс шетелдерге де жақсы танымал. Әлемге атағы шыққан көрнекті ғалым, медицина ғылымдарының докторы, Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым Академиясының академигі **Бахия Атшабарұлымен** қазақ елі мақтана алады. Ғалым ағамыз 1919 жылы 1 қыркүйекте Семей губерниясының Қарқаралы уезі Берікқара болысына қарасты № 1 ауылындағы Каракуыс деген жерде туған. Бастауыш мектепті 1933 жылы бітіріп, содан кейін ол Қарқаралы педагогикалық училищесінің дайындық тобының бірінші курсына, ал 1934 жылы – Қарағанды педагогикалық училищесінің дайындық тобының екінші курсына оқыған. 1935 жылы Бахия Атшабаров Қарқаралы зооветтехникумға оқуға түсіп, 1938 жылы оны үздік бітірген. Зооветтехникумның басшылығы оған жоғары оқу орнында білімін жалғастыруды ұсынған. Ұсынысты қабыл алған Б. Атшабаров сол жылы Алматы қаласындағы мемлекеттік медициналық институтқа түсіп, аталған оқу орнын 1942 жылы үздік аяқтаған ол майданға аттанған. Соғыста 1946 жылға дейін болып, Кеңес армиясы қатарында 32-ші танк полкінің санитарлық қызмет басшысы – аға дәрігер міндеттерін атқарған. Соғыстан кейін Б. Атшабаров ғылым жолына түседі: 1946-1950 жж. – Қазақ СРО ҒА аспиранты, 1950-1951 жж. – Қазақ ССР ҒА өлкелік патология ғылыми-зерттеу институты кіші ғылыми қызметкері, аға ғылыми қызметкері, бөлім меңгерушісі, директор орынбасары, ал 1952-1984 жж. – осы институт директоры. 1984-1996 жж. – ғылыми кеңесші, ал 1996 жылдан – Қазақстан Республикасы денсаулық сақтау Министрлігінің гигиена және кәсіби аурулар ғылыми-зерттеу институтының Құрметті директоры, сосын – Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау Министрлігі гигиена және эпидемиология Ғылыми орталығының Құрметті директоры болып қызмет атқарған.

Б. Атшабаровтың әріптесі ғалым, медицина ғылымдарының докторы, профессор, Профилактикалық медицина академиясының академигі, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері Бегалы Нұрманұлы Айтбембет 2017 жылы «Егемен Қазақстан» газетіне жариялаған «Академик Атшабаровтың ерлігі неге ескерілмейді?» деген мақаласында «Бахия Атшабаровтың ғылымдағы жолы соқпақты, әйтсе де айқын әрі жемісті болды» деп өте дұрыс жазған. Оның дәлелдері де мол.

Біріншіден, қарапайым аспиранттан академикке жетті, аға қызметкерден директорға дейінгі сатыға көтерілді;

Екіншіден, медицина саласының жаңа бағыттарының:

«- еңбек гигиенасы және кәсіби патология;

- Қорғасын интоксикация жағдайындағы жүйке жүйесінің күйі;

- жануарлар организміне химиялық заттардың жалпы токсикалық әсерінің патогенезі;

- парабриоз мәселелері;

- физиологияның, патофизиологиясының және бас сүйек ішілік қысымның мәселелері;

- ядролық сынақтардың зиянды әсерінің дәлелі;

- ауыл тұрғындарының денсаулықтарын жақсарту туралы тұжырымдама;

- эндемикалық зоб ауруының эпидемиологиясы;

- Ертіс өзенінің бір бөлігін Арал ауданына беру жобасынан бас тартуға уәждің негізсіздігі» [7, б.24-27];

Үшіншіден, «Атшабаров мектебінен» өткен бірнеше қазақстандық медицина саласының ғалымдарын шығарды (оның жетекшілігімен 15 докторлық, 35 кандидаттық диссертация Қорғалған);

Төртіншіден, ғалым ретінде 200-ден аса ғылыми еңбек жазып қалдырды, оның ішінде 11 монография мен 7 авторлық куәліктің иегері атанды.

Б. Атшабаровтың есімі Семей өңірінде ядролық қаруды сынаудың салдарынан осы аймақта табылған жаңа аурудың түрі әлемдік медицина әдебиетіне «Қайнар синдромы» патологиясы деген атаумен енуі арқылы дүние жүзіне танымал болды. Бұған негіз болған 1957-1959 жылдары Семей өңірінде ядролық қаруды сынау жергілікті тұрғындардың денсаулығына әсерін зерттеу бойынша құрылған арнайы экспедициялық зерттеулердің басында ғалым Б. Атшабаровтың тұруы еді.

Жазушы Сәуле Досжанның Халықаралық ядролық сынақтарға қарсы күнге орай 2020 жылы 29 тамызда «Айқын» газетіне берген сұхбатында былай дейді: *««Қасірет пен Тағдыр» деген кітабымды жазу барысындағы іздеп тапқандарымнан және Семей өңірін аралап, ел ішіндегі өмірді көріп, оқыған кітаптарымнан, ғаламтордан, бұқаралық ақпарат құралдарынан көргендерімнен Қорыта келе, «Полигон жайлы алғаш дабыл қаққандар шындығында кімдер екен?» деген ойға қалдым. Семей полигоны зардаптарын 1957 жылдан бастап алғаш зерттеп, дабыл қағуға кіріскен адам көрнекті ғалым, медицина ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан ғылым академиясының корреспондент-мүшесі, Өлкелік патология ғылыми-зерттеу институтының директоры болған Бахия Атшабаров екен», - деп жазды [8].*

Семей полигонынан зардап шеккен өңірлерді зерттеуге арналған арнайы ғылыми экспедиция құнды деректер жинақтады. Ол туралы Б. Атшабаров «Заблуждения, ложь и истина по вопросу оценки влияния на здоровье людей испытания атомного оружия на Семипалатинском ядерном полигоне» деген еңбегінде былай дейді:

«В начале 1957 г. ко мне, директору института, обратились из Минздрава Казахской ССР с вопросом, как я оцениваю возможность изучения радиоактивного загрязнения территории республики и выяснения его влияния на

здоровья людей. Вопрос был поставлен в порядке предложения – не возмусь ли я за изучение этой щекотливой проблемы.

К сделанному предложению Министерства здравоохранения республики я отнесся с пониманием, не сомневался в необходимости проведения научных исследований по вопросам поднятой проблемы, но в то же время видел трудности в их проведении, связанные с вхождением в сферу влияния могущественного военно-промышленного комплекса (ВПК). Видимо, эти трудности и натолкнули Министерство здравоохранения обратиться ко мне с предложением, не находя у себя исполнителя такой ответственной работы.

Я подумал о том, что, в конечном счете, кому-то надо взяться за решение этой научной задачи, и обратился к президенту Академии наук Казахской ССР Канышу Имантаевичу Сатпаеву с ходатайством о разрешении Институту краевой патологии организации экспедиционных исследований по изучению радиоактивного загрязнения территории Семипалатинской области и выяснению влияния его на здоровья людей.

К.И. Сатпаев принял ожидаемое решение – санкционировал проведение научных исследований согласно предложенной мною программе...» [9, с.51-52].

Бұдан біз Семей өңірінің радиоактивті ластануының зардаптарын зерттеу туралы ұсынысты Б. Атшабаровтың өзі жасағанын анық байқаймыз. Ғалым тарапынан осындай батыл ұсынысты академик Қ.И. Сәтпаевтың қолдағанын көреміз. Бұл жерде екі қазақ ғалымының туған жер және ондағы адамдардың тағдырларына, болашағына байланысты көзқарастарының ортақ, ұстанымдарының бір екендігі анық сезіледі, сондай-ақ екі ғалымның бірін-бірі іштей түсінуі де байқалады. Осы мәселеде екі тұлғаның ұлтжанды, шоқтықтары биік азамат екені тағы да анық көрініп тұр.

Ғалымның басқарған экспедицияның ғылыми зерттеулер Қорытындысының нәтижелері 12 томнан тұрды. Атшабаров экспедициясының нәтижелері тоталитарлық жүйенің солақай саясатына байланысты кеңестік дәуірде ашық жарияланған жоқ. Қазақстанның Тұңғыш Президенті Н. Назарбаев «Бейбітшілік кіндігі» атты еңбегінде жазғандай «заман қиын болатын. Жарылыстан жер сілкінгенін сезінгенде немесе тіпті шайдай ашық күні екінші Күнді көргенде де ешкім ашу-ыза білдіре қойған жоқ. Ереуілдер, наразылықтар туралы әңгіме болуы да мүмкін емес.

Бұрынғы КСРО-ның басшылары сынақтар өткізгенде сол кездегі Қазақстанның халқы түгілі, бюрократиялық билік тобымен де ақылдасқан жоқ. Өйткені Қазақстан КСР-ның басшылары орталықтан тағайындалып, сонда орнынан алынатын. Мәскеу бұйрығын қалт етпеу мансаптан айрылмаудың бірден-бір жолы болатын. Қойдың бауыздалар шағында да үн шығармауы деген осы зой...» [10, б.54]. Осындай қиын әрі күрделі жағдайларда Қазақстан КСР Ғылым академиясы ғалым Б. Атшабаровтың жетекшілігімен ғылыми зерттеулер жүргізген. Сол зерттеулер туралы Б. Атшабаров мынадай ақпараттар берген:

«... Сол аймақта (Семей полигоны – авт.) радиологиялық, клиникалық және ветеринарлық бағыттарда кең көлемді зерттеулер жүргіздік. Ең алғаш

рет ядролық сынақтардың өңір халқының денсаулығына зияндылығы жөнінде бұлтартпас анық әрі жүйелі мәліметтер алынды (астын сызған біз). Экспедиция нәтижелері Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетіндегі арнайы кеңестерде әскери-өнеркәсіп кешені өкілдерінің қатысуымен екі мәрте талқыланды. Біздің өтінішімізбен Қазақстан басшылығы 1958 жылы Одақтық үкімет алдында Семей облысының кейбір аудандарына атом бомбасы сынақтарынан зардап шегушілер ретінде көмек көрсету жөнінде мәселе қойды. Көп ұзамай Алексей Косыгин қол қойған зардап шегуші аудандарға материалдық жеңілдік туралы қаулы қабылданды. Алайда кейіннен әскерилердің қысымымен бұл құжаттың күші жойылды. Олардың ойынша, бұл атом сынағының адамдар денсаулығына зияндылығын мойындаған айғақ болар еді.

Мен 1958 жылы Қазақстан Компартиясының Орталық Комитеті мен республика үкіметіне хат жолдап, онда Семей полигонындағы атом қаруының сынағы адамдарда сәуле ауруының таралуына әкеліп соққанын жаздым. Осы орайда өзекті шаралар қабылдау қажеттігі туралы мәселе көтердім. Яғни әңгіме сынақтарды тоқтата тұру немесе тоқтату жайында еді. Бірақ бұл өтінішімізге Қазақстан үкіметі үн қатпады. Ол түсінікті де. Империя мүддесіне қарсы шығу құзыры онда жоқ болатын.

Әрине, дау-дамай да, пікірталас та көп болды. Қысымның өзі әртүрлі сипатта көрінді. Мысалы, 1959 жылы әскери-өнеркәсіп алпауыты республиканың Орталық партия комитеті мен Үкіметінен мені экспедиция басшылығынан кері қайтарып, партиялық-әкімшілік тұрғыдан жазалауды талап етті. Сондағы келтіретін дәйектері мынадай: Б. Атиабаров экспедициясының ғылыми-зерттеу бағдарламасында қасақана атом қаруы сынақтарының адамдар денсаулығына зиянды әсерін ашуды мақсат етіп қойған. Ал бұл Кеңес мемлекетінің мүдделеріне қайшы келеді және әлем жұртшылығы алдында КСРО-ның беделін түсіреді. Абыройға орай, Қазақстан үкіметі әскерилердің бұл өктем талабын талқылай келе, қабыл көрменгі. Мұны мен экспедициядан оралған соң білдім...

... Зерттеулеріміз республика мен КСРО басшылығына мәлім болғандығы себепті әскери-өнеркәсіп кешені енді аяғын тарта басып, абайлап әрекет ететін болды. Екі жылдық мароторийден кейін, 1961 жылдан бастап өте қауіпті жер бетіндегі жарылыстарды тоқтатты. 1962-1963 жылдары кеңістіктегі сынақтарға көшті, содан кейін тек жерасты сынақтары ғана өткізілетін болды...» [7, б.304-305.].

Бұл экспедицияның қорытындылары биполярлы әлемнің екі алпауыты болған АҚШ және КСРО арасындағы ядролық қаруды сынаудан туған бәсекелестік пен жарысты тоқтатын келісім жасауға негіз болды, яғни Кеңестер Одағы 1963 жылдан бастап ауада, жер үстінде атом және сутегі бомбаларын сынауға тыйым салу жөнінде АҚШ-пен келісім жасауға мәжбүрледі. Себебі бұл екі елдің ядролық қарулары халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікті сақтау үшін ең көп қауіп төндіретін еді, сол себепті КСРО және АҚШ арасындағы ядролық қарусыздану жөніндегі екіжақты келіссөздерге ерекше назар

аударылды. Сөйтіп 1960-шы жылдардың соңына қарай басталған қарусыздану, ядролық қару таратпау мәселелеріне қазақ ғалымы басқарған Атшабаров экспедициясының қосқан үлесі зор болды. Сондықтан 1957-1959 жылдарғы Б. Атшабаров жетекшілік жасаған экспедицияның ең басты тарихи маңызы осында еді. Кейіннен экспедиция зерттеулерінің нәтижесінде алынған ақпараттар Қазақстанда белгілі ақын, қоғам қайраткері Олжас Сүлейменовтың бастауымен құрылған «Невада-Семей» халықаралық антиядролық қозғалыстың жүруі барысында үлкен леп берді. Нәтижесінде Семей ядролық полигонындағы сынақтарды тоқтатуға әкеліп, Семей полигоны жабылды. Бұл – Атшабаров экспедициясының екінші тарихи маңызы.

Б. Атшабаров экспедициясының ғылыми тұрғыдан құндылығын Президент Н. Назарбаев орыс тілінде шыққан «Эпицентр мира» кітабында жазған:

«Впервые достоверные и систематические данные о пагубном воздействии испытаний на Семипалатинском ядерном полигоне были получены в результате широкомасштабных медико-экологических исследований, проведенных Академией наук Казахской ССР. Руководил исследованиями и возглавлял научные экспедиции профессор Бахия Атчабаров. Экспедиция вела исследования в радиологическом, клиническом и ветеринарном направлениях» [11, с.64]. Бұл еңбекте Бахия Атшабаров жетекшілік еткен экспедиция бірінші рет ең шын, анық әрі жүйелі мәліметтер бергендігін әділ бағаланды. Б. Атшабаровтың ерекше, қайталанбайтын тұлға екенін нақты көрсетілді.

Б. Атшабаров жетекшілік еткен зерттеулердің 12 томдық талдауы мен деректері әлі күнге дейін аса құнды, ол өзінің өзектілігін жойған жоқ. Кеңестік дәуірде «өте құпия» деген белгімен сақталған ғылыми есептер тәуелсіз Қазақстанның зерттеушілерін қызықтыруда.

Академик Б. Аташабаровтың бойындағы ғылыми дарындылығының негізі оның білімділігімен қатар, көрегенділігінде, кең көлемде ойлай білуінде жатыр.

Б. Атшабаровты өзінің ұстазы деп есептейтін академик Төрегелді Шармановтың ол туралы жазған мына пікірі өзіне ерекше назар аудартады:

«... Бір ғана ғылымдық тұжырымдамасын – Қорғасынның салдарынан уыттануды жою жолдарын қарастырсақ, бұл орайдағы денсаулық сақтау тәжірибесіне енгізген тиімді шаралардың халық денсаулығына тигізген әсері зор және ғылымға кеткен бар шығынды өтеп қана қоймай, кез келген ғалым үшін мақтан болары сөзсіз. Мұндай еңбектерінің саны мол еді...

... Оның институтының қабырғасында әлемде бірінші болып Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымымен бірлесіп алғашқы медициналық-санитарлық көмек бойынша жұмыс істеген орталық ашылды, тағам гигиенасы бөлімінің Мәскеу тамақтану институтының бөлімшесіне айналып, кейіннен Тәжікстанда, Түркіменстанда, Қырғызстанда бөлімшелері бар, ірі Орталық Азия тағамтану институты болып құрылуы ең әуелі Бахия Атшабарұлының арқасында жүзеге асты...

... Бахия Атшабарұлы туралы сөз қозғағанда оның қайсар ғалым екендігін айтып өту қажет. Кезінде көп таралған аурулардың әлеуметтік

себеп-негізінің ресми болжамына келгенде Кеңес үкіметі жалтарып бақты, туберкулездің өзінің тамырын ашу билік алдында кикілжің туғызып, зерттеушіге секем алғызатын. Бірақ бұл Атшабаровқа тән емес, ол ащы шындықты жайып салып, айтатынын бел-беделден тіксінбестен айтты...

... Өзінің осы биік деңгейін ол әрдайым дәлелдеумен келді. Мысалы, бас сүйек ішілік қысым туралы соңғы тұжырымдамасы Сәтбаев атындағы сыйлықпен марапатталды...» [12].

Б. Атшабаровқа байланысты тағы бір мәселенің мәніне көңіл аударайық. Ол 1961 жылы жоғарыда аталған 1957-1959 жылдарғы ғылыми экспедицияның жұмысы бойынша ұйымдастырылған Мәскеуде өткен Қорытынды конференциядан кейінгі оқиға. Бұл туралы Б. Атшабаров:

«... После окончания конференции мы вернулись в Алма-Ату, и я был на приеме у Каныша Имантаевича. Доложили ему о результатах проведенной конференции, об имевшихся разногласиях между нами и ВПК, а также о некоторых новостях последних этапов наших исследований. Каныш Имантаевич, выслушав нас, высказал следующее свое мнение: «Вы своими исследованиями достигли многого. Установили наличие радиоактивного загрязнения территории вокруг Семипалатинского полигона, приблизительно наметили его опасные границы, выявили наличие вредного влияния на здоровье людей. Результаты ваших исследований известны советско-партийным органам республики и Союза. Военным признать свои ошибки и промахи – смерти подобно, ибо они за «безопасно» проведенные испытания атомного оружия получили ордена, звания Героя и привилегии.

Вы должны быть довольны тем, что на некоторое время испытание атомных устройств было приостановлено. В этом считайте есть определенная заслуга проведенных вами исследований, так что ваши исследования достигли определенной цели и по всей вероятности результаты их будут учитываться в дальнейших государственных мероприятиях в этом направлении. Ваши недруги, говорил он, все годы от меня добивались, чтобы я запретил проведение ваших исследований. Но этого нельзя было делать, ибо запрет, т.е. остановка исследований, не был как в интересах народа, так и выяснении истины» ...», - деп жазды [13, с.168-169]. Бұл академик Қ. Сәтбаевтың пайымдауы, Б. Атшабаров басқарған ғылыми экспедиция жұмысына берілген әділ баға. Сол уақытта Қ. Сәтбаевтан артық ешкім әділ баға бере алмағаны хақ.

Өзінің 90 жылдық мерейтойында сөйлеген сөзінде ғұлама ғалымдарға тән ерекше қасиеттерімен өмір сүрген Б. Атшабаровтың тағы бір бейнесі мынадан көрінеді:

«...Әр адамның өмір сүру жолында өзіндік арман болады ғой. Менің де көкейімде талай арман болған. Олардың көбі орындалды, шүкір. Бір әттеген-айы, соның ішінде біреуі орындалмай келеді. Ол қазақ халқының, әсіресе, ауыл тұрғындарының денсаулығы, өмір сүру жағдайы түзеліп, жоғары дәрежеге жетуі еді.

Ғылыми зерттеулер қазақтың денсаулығының нашарлығы тамақтану кемшілігімен байланысты екенін анықтады, әсіресе, С витаминін пайдалнудың аздығы. Яғни, ауыл тұрғындарын жаңа әлеуметтік тұрмысқа көшіру қажет. Ол дегенім әрбір қазақ қысы-жазы көкөніс, жеміс-жидекті мол пайдалануды әдетке айналдырып, нормаға сай тамақтануы керек.

Ендігі арман-мақсат – халықтың денсаулығын дұрыстап, жоғары сатыға көтеру. Және салауатты өмір салтын ұстануға халық та ынталы болып, бұл бағытта үкіметтің тиянақты саясаты болса екен деймін» [7, б.192]. Яғни, Б. Атшабаровтың арманының өзі жеке басының немесе отбасының мүддесі емес, қазақ халқының, оның ішінде ауыл тұрғындарының өмір сүру және әлеуметтік жағдайын ойлауының өзі ғалымның ұлылығын көрсетеді. Б. Атшабаровтың өзіне тән азаматтық қасиетімен дараланып тұрғандығын айқындайды. Осы тұсты Б. Атшабаровтың тағы бір адал ғалым ретіндегі ерекшелігі оның 1958 жылы «Социалистік Қазақстан» газетіне жариялаған «Тазалық – денсаулықтың кепілі» атты мақаласынан көрінеді. Бұл мақаланың негізгі мазмұны ғалымның жоғарыда айтқан сөздерімен үндес. Яғни, ауыл тұрғындарының денсаулық жағдайының төмендігі, әлеуметтік-тұрмысының өте нашар болуы мәселесін көтеруі. Нәтижесінде «Мәдениет және тұрмыс» журналы пайда болды. Бұл басылым кеңестік дәуірде әрбір қазақ отбасының үйінен табылатын. Сол кезден бастап 30 жылдан артық уақыт бойы ғалым Б. Атшабаров аталған журналдың редакциялық алқа мүшесі болды және журналдың денсаулық сақтау, Қазақстандағы медицина ғылымы тәрізді мәселелер мен сұрақтарға жауап берді. Міне, ғалым Б. Атшабаровтың өмір бойы ұстанған ұстанымы – қазақ халқының денсаулығын сақтау мәселесі еді. Ол осы ұстанымына адал болды және оны армандарының бірі етті.

Қазақтың бір туар азаматы қатарындағы тұлға Қаныш Сәтбаев, сонымен бірге Александр Порфирьевич Полосухин тәрізді аса көрнекті ғалымдармен бірге жүріп, солардың қол астында жұмыс істеп, үлкен тәжірибе жинақтап, өмірлік азық алған Бахия Атшабаров туралы жазылған мақалалар мен кітаптардың қатарын әлі де толықтыра түсуге болады. Ғалым туралы шыққан еңбектердің бірі әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінен «Өнегелі өмір» сериясымен жарық көрген «Атшабаров Б. Өнегелі өмір» атты кітап [7]. Мұнда Б. Атшабаровтың кейбір мақалалары мен еңбектерінен үзінді, сонымен бірге оның замандастары, ұстаздары мен әріптестерінің, шәкірттерінің естеліктері енгізілген. Сондай-ақ Б. Атшабаров туралы сұхбаттар, кітаптардан үзінді және туған-туысқандар мен дос-жарандардың естеліктері, архивтік құжаттар берілген.

Құндылығы мен маңыздылығы алдыңғы туындыдан кем емес екінші кітап – «Азаматтығы асқақ ғалым. Ученый. Гражданин. Патриот». Бұл кітап Б. Атшабаровқа қатысты құжаттар мен материалдарды тарихи деректер ретінде жүйеге келтіріліп берілуінде. Оның құндылығы және маңыздылығы – Б. Атшабаровтың ғалым, азамат, патриот болған тұлғалық бейнесі барлық қырынан, шынайы түрде жан-жақты көрсетілуінде [14].

Б. Атшабаровтың терең білімі, еңбекқорлығы, ұстаздық тәжірибесі, жақындары мен әріптестеріне деген қамқорлығы ескерусіз қалған жоқ. Оның медицина ғылымына сіңірген еңбегін мәңгі есте сақтау мақсатында 2009 жылы С. Д. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университетінде Академик Б.А. Атшабаров атындағы іргелі және қолданбалы медицина ғылыми зерттеу институты ашылды. Бұл ғалымның ұзақ жылдарғы еңбегіне көрсетілген құрмет еді. Әрине, Б. Атшабаровта бірнеше мемлекеттік марапаттар да болды. Атап айтқанда екі мәрте «Қызыл жұлдыз» (1944, 1945 жж.), «Октябрь Революциясы» (1976 ж.), «Еңбек Қызыл Ту» (1977), «II дәрежелі Ұлы Отан соғысы» (1985 ж.), «Құрмет» (1999 ж.) ордендерімен, бірнеше медальдармен, көптеген грамота және алғыс хаттармен марапатталған.

Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының академигі Бахия Атшабарұлы Атшабаров 2010 жылы 20 ақпанда қайтыс болды. Ғалымның өзі өмірден кеткенімен, артында ұрпағы мен «ғалымның хаты» қалды.

Қарқаралы зооветтехникумының түлектерінің бірі, ұзақ жылдар бойы партия саласында, мемлекеттік қызметте еңбек сіңірген, белгілі ғалым **Мыңжасар Әдекенов**. Ол мемлекеттік қызметті атқара жүріп, ғылымнан да қол үзбеген тұлға.

М. Әдекенов облыстың ауыл шаруашылығын дамытуға тек басшылық қызметтері ғана емес, ғылыми ізденістері арқылы да үлкен үлес қосты. Ол өз заманында білікті селекционер болған. Қазіргі кезде М. Әдекенов тәрізді ғалымдарды новатор, яғни жаңашыл деп атайды. М. Әдекенов расында да жаңашыл ретінде белгілі. Ол үнемі өндірістік қызметті ғылыми-зерттеу жұмыстарымен ұштастыра білді. Ұзақ жылдарғы еңбегінің нәтижесінде 1971 жылы «Главнейшие сорняки пастбищ сухостепной зоны Карагандинской области и химические меры борьбы с ними (на примере Каркаралинского района)» деген тақырыптағы кандидаттық диссертациясын аяқтап, оны Алматы қаласындағы Қазақ жер шаруашылығы ғылыми-зерттеу институтында сәтті Қорғаған. Жоғарғы аттестациялық кеңестің шешімімен М. Әдекеновке ауыл шаруашылығы ғылымдарының кандидаты деген ғылыми дәреже берілді. Ол ғылыми атақ алумен шектеліп қалған жоқ. Керісінше, теориялық білімдерін әрі қарай ауыл шаруашылығы салаларындағы тәжірибемен ұштастырды. Соның бірі қой шаруашылығы саласы болды. Неге бұл салаға М. Әдекенов көңіл бөлді? Себебі сол кезде Қазақстанда қой шаруашылығына ерекше көңіл бөлініп, Республика көлемінде қой басын 50 миллионға жеткізу туралы мәселе көтерілген-ді. Осыған байланысты Орталық Қазақстан өңірлерінде де қой басын көбейту шараларлы басталып кетті. Облыста қой санын көбейту мақсатында «Овцепром» деген мекеме ашылады.

М. Әдекенов осы кезде Қарағанды облысы ауыл шаруашылығы басқармасы бастығының орынбасары қызметін атқарып жүрген. Оған облыс басшылығы «Овцепром» мекемесінің бастығы қызметін қоса атқаруды жүктеді. Аталған мекеменің құрылуы өз нәтижесін бере бастады. Өйткені тәжірибелі де іскер басшы М. Әдекенов облыстағы қой және жылқы шаруашылықтарымен шұғылданған аудандардың М. Шаекин, М. Бекшин, Қ. Жақыпов, Т. Шақарбаев,

С. Құсайынов, Т. Мәжитов, Н. Омарханов, Е. Қасымжанов, Б. Рақышев, К. Бурабаев, Ә. Рахымжанов, С. Зейнешев, М. Нұрақышев, А. Жазин, А. Төребеков, Д. Қоспабаев, С. Мәтәлин, Д. Құсайынов, О. Төреғожин, А. Рахымов, С. Әлімов сияқты басшылармен қой және жылқы шаруашылықтары саласында туындаған проблемаларды уақытысында шешіп отырды. Сол жылдары облыс бойынша қойдың саны 1 млн. дейін жетті; екіншіден, көптеген шаруашылықтарда қой бордақылайтын кешендер салынды. Бұл салада М. Әдекенов басшылық міндетімен қатар, ғылыми жұмыстарын қоса атқарды. Ол қой шаруашылығының өркендеуі үшін Ресейдің Башкирия, Чита облыстарының озық қой өсіру шаруашылығының тәжірибесін қабылдау мақсатында көптеген іс-сапарларда болды. Негізінен құйрықты қазақы қойлардың жаңа тұқымдарын алумен айналысты. Қарағанды облысы Нұра ауданының шаруашылықтарында биязы жүнді (Қарғалы типті), құйрықты қазақы қойлардың жаңа тұқымымен селекциялық жұмыстардың жүруін басқарды. «Амантау», «Балықтыкөл», «Изенді» кеңшарларында атқарылған селекциялық жұмыстар тәжірибелі ғалымның арқасында өз нәтижелерін берді [15]. Осылайша Мыңжасар Әдекенұлы ақ және ақшыл сұр түсті ұяң жүнді қазақы құйрықты қойлардың отандық жаңа тұқымының авторларының бірі атанды. Осындай абыройлы атаққа қол жеткізу жолында М. Әдекенов Қазақ қой шаруашылығы ғылыми-зерттеу институтының ұжымымен тығыз қарым-қатынаста болды. Атап айтқанда, академик К.У. Медеубековпен, профессор К.Т. Қасымовпен, белгілі қой өсіруші ғалымдар Т.А. Арыстанбековпен, С.М. Мақбузақовпен өте жақсы араласып, жинаған тәжірибелерімен бөлісіп отырды. Ғалымдардың бұл тобының қызметі Қазақстанның орталық және оңтүстік-шығыс өңірлеріндегі шөл және шөлейтті аймақтарында өсіруге лайықталған етті әрі майлы ұяң жүнді және құйрықты қойлар тұқымын шығарумен байланысты болды. Мал шаруашылығы қазақ халқына жат болмаса да, малдардың тұқымын өсіру үшін қажырлы еңбек керек, яғни, маңдай терімен келетін еңбекті талап ететін ұзақ үрдіс. Міне, осы жерде мамандар сыналады және шыңдалады. М. Әдекенов сынды ғалым туа біткен ақыл-парасатының, атқарған әртүрлі қызметтері барысында жинаған тәжірибесі арқасында сыннан сүрінбей өтіп, нағыз маман ғалым екендігін танытты.

Жоғарыда аталған шаруашылықтарда Мыңжасар Әдекенұлы жүргізілген ғылыми жұмыстардың нәтижелері теориялық түрде 20-дан астам мақала, 3 монография болып жарық көрді. Соның ішінде Қазақстан Республикасы Ауылшаруашылық ғылымдар академиясы қазақ және орыс тілдерінде жарыққа шығарған «Ұяң жүнді қарғалы қойлары» монографиясы кәсіби маман ретінде М. Әдекеновтің көп жылдық ғылыми-зерттеулері мен өндірістік жұмыстарының нәтижелерінің жемісі болып табылады. Ғалым бұл монографиясында қазақтың құйрықты ұяң жүнді қой тұқымын өсіру тарихы мен әдістері туралы жазады. Сондай-ақ, жаңа отандық биязы жүнді құйрықты қой тұқымының аймақтық қарғалы типін өсіру және жетілдіру бойынша көпжылдық зерттеулердің нәтижелерін баяндайды. Қарғалы типті өсімтал, асыл тұқымды қойлардың биологиялық қасиеттеріні сипаттайды. Селекциялық

жұмыстардың негізгі белгілері көрсетеді. Солар арқылы экономикаға тиімді қарғалы типті қойларды өсірудің маңыздылығы сипатталады. Бұл ғылыми еңбек тек қой өсіру селекциясымен айналысатын ғылыми және ауыл шаруашылығы қызметкерлеріне ғана емес, сонымен бірге жоғары оқу орындарының студенттеріне де арналған [16].

Ғалымның қызығушылықтары тек ауыл шаруашылығының салаларымен шектелген жоқ. Ол зейнеткерлікке шыққан соң «Қоштасар кездегі ойлар» деген кітабын жазды [17]. Мыңжасар Әдекенұлының осы еңбегімен танысқанда, оның терең білімді, жан-жақты екендігін бірден байқауға болады.

Аталған кітаптың «Бауырластықтың баяндылығына бағдар» деген тарауын М. Әдекенов 2004 жыл – Ресейдің Қазақстандағы жылы – Еуразия Одағы идеясының он жылдығына орай арнап жазыпты. Бұл мәселе бүгінгі күні де әлі өзектілігін жойған жоқ. Қазақстанның сыртқы саясатында Ресей Федерациясының басым бағыттарының ең маңыздысы екенін ескерсек, онда ғалым М. Әдекенов жазған еңбектің осы тарауын әрбір қазақстандық азаматтардың оқығанын дұрыс деп ойлаймыз. Автор бұл тарауда «... адамзаттың, ұлттардың, ұлыстардың ұланғайыр көшінде бауырмалдықпен қатар бақталастық та орын алып отыр. Соның салдарынан бір елді бір ел кемсітушілік, басып алушылықтар кездесіп келген. Жарақты әскерге қолы жеткен қолбасылар, азды-көпті абырой атаққа ие болған елбасылар жер жүзін басып алуды мақсат еткен, соны іс жүзіне асыруға аласұрып жанталасқан. Бұл тұрғыда кейбір ғұлама ғалымдардың да аяқтарын шалыс басып, ақылға сыймайтын істерге жол бергендері болған», - деп айта келе, атақты Аристотельдің «Шығыстың, Азияның халқы құлдыққа жаратылған» дегенін талдайды. «Аристотель «Азияның халқы құлдыққа жаратылған» деп қаншама нықтап, мықтап айтқанымен тарих оны бекітпегенін» М. Әдекенов көптеген тарихи фактілермен баяндайды. Әсіресе белгілі түркі тарихын зерттеуші, жазушы Мұрад Аджидің еңбектеріне тоқтала отырып, Еуразия кеңістігінде өмір сүріп жатқан халықтар арасындағы достықты, ынтымақтастықты сақтау мақсатында М. Аджи кітаптарында жазылғандарды білген дұрыс деп пайымдайды. Яғни, «тарих бойынша тегіміз Дешті Қыпшақ мемлекетіндегі түркі-қыпшақ екенін есте сақтауымыз қажет. Сонда бөлшектену тыйылуға тиісті», - дейді ғалым [17, б.38-40].

М. Әдекеновтың бұл еңбегі туралы жерлесіміз Қазақстанның Мәдениет қайраткері Мақсым Омаров «Мәдениеттің мық шегесі еді Мыңжасар аға» деген мақаласында жақсы талдап жазған. Біздің айтарымыз, М. Әдекеновтың осы еңбегін қазіргі жастар арасында насихаттау арқылы ислам дінінің бағыттарын өздігінше бұрмалап уағыздайтын жекелеген топтар мен тұлғаларға еріп, діни экстремизмге ұшыраған, қателікке ұрынған адамдар, оның ішінде жастар көп болғандықтан, олар ақиқат жолын бекем ұстау үшін, ғалымның жазған ғибратқа толы осындай шығарма тәрізді кітаптарды оқыту тәрбие жұмыстарында маңызды құрал болары даусыз. Сондай-ақ бұл шығарманы жоғары оқу орындарының «Дінтану», «Тарих» тәрізді мамандықтарда оқитын студенттерге элективті курстар оқу барысында ұстаздар қауымы да қолдануға болады.

Әрине, ауылшаруашылық саласының ғалымы ретінде М. Әдекеновтың өзінің білім алған қара шаңырағы – Қарқаралы зооветтехникумына сіңірген еңбегі ерекше. Ол туралы мерзімді басылым беттерінде: *«Огромную роль играла подготовка квалифицированных кадров для животноводства, чем и занимался М. Адекенов в Каркаралинском зооветтехникуме»*, - деп жазылды. Осы оқу орнының студенттеріне дәрістер оқыды, ұзақ жылдар мемлекеттік емтиханның төрағасы болды. Оның бұл бағыттағы еңбектері де мемлекет тарапынан ескерусіз қалған жоқ.

2015 жылы 16 ақпанда Қазақстан Республикасы Үкіметінің № 61 шешімімен Қарқаралы ауылшаруашылық колледжіне белгілі ғалым Мыңжасар Әдекеновтың есімі берілді. Осыған орай «Ауыл шаруашылығын дамытудың және ауылға арналған мамандарды дайындаудың өзекті мәселелері» атты ғылыми-практикалық конференция өткізілді. Конференция барысында ауыл шаруашылығының өзекті мәселелері талқыланды. Сонымен бірге ғалымның есімімен аталатын дәрісхана салтанатты түрде ашылды. Бұл шаралардың барлығы да белгілі ғалым, ауыл шаруашылығы саласының белді маманы Мыңжасар Әдекеновтың есімін мәңгі есте сақтауға арналды.

М. Әдекенов 2005 жылдың қазан айының 24-ші жұлдызында қайтыс болды. Өмірден өзі кеткенімен, артындағы ұрпақтары арасынан әкелері салып берген ғылыми жолмен келе жатқандары да бар. Бүгінде олар тәуелсіз Қазақстанның дамуына өз үлестерін қосып, елімізді әлемдік қауымдастыққа танытатын халықаралық дәрежеге жетіп, сәтті еңбек етіп жүр.

Қарқаралы зооветтехникумы мақтаныштарының бірі ғалым **Марат Базарбайұлы Базарбаев**.

Марат Базарбайұлы ветеринария ғылымдарының докторы, профессор. Ол 1948 жылы 15 тамызда Қаршығалы ауылдық кеңесіне қарасты Үшқоңыр елді мекенінде Төреқожа қыстағында кедей шаруаның от басында дүниеге келген.

1963 жылы Қарқаралы совхозының № 4-ші «Новый путь» бөлімшесінде № 11 сегізжылдық мектептен кейін, Қарқаралы зоотехникалық-малдәрігерлік техникумын түсіп, 1967 жылы ветеринария фельдшері мамандығы бойынша бітіріп шыққан. М.Б. Базарбаевтың еңбек жолдары төмендегідей:

- 1967 жылы «Қарқаралы» совхозының № 3 бөлімшесінде ветфельдшерліктен бастап, кейіннен Қарқаралы аудандық Ауылшаруашылығы малдарының ауруларымен күресу ветеринариялық станциясының эпизоотология бөлімінде санитар-дезинфектор мамандығымен жалғастырады;

- 1970-1971 жылдары «Қарқаралы» совхозында ветеринария фельдшері болып жұмыс атқарған;

- 1971 жылы Алматы мал дәрігерлік-зоотехникалық институтының ветеринария факультетіне оқуға түсіп К.И. Скрыбин атандағы степендиат атанып 1976 жылы үздік бітірген. Сол жылы ветеринария факультетінің Ғылыми кеңесінің шешімімен Қазақ ғылыми-зерттеу ветеринариялық институтына аспирантураға түсіп, профессор Д.Д. Новактың жетекшілігімен 1979 жылы ойдағыдай аяқтап шығады;

- 1979-1985 жылдар аралығында ауыл шаруашылығы малдарының туберкулезін зерттейтін лабораторияда кіші ғылыми қызметкер міндетін атқарады;

- 1985 жылдың 28 наурызында Алматы зооветеринарлық институтында «Оптимизация условий культивирования вакцинных штаммов микобактерий и изготовление вакцин против туберкулеза животных» атты кандидаттық диссертациясын сәтті Қорғап шығады;

- 1985 жылдың мамыр айында Бүкілодақтық Ленин атындағы ауылшаруашылығы Академиясының Шығыс бөлімінің жолдамасымен Қарағанды ғылыми-зерттеу ветеринариялық станциясына ғылыми қызметкер мамандығына жіберіліп, кейіннен аға, жетекші, бас ғылыми қызметкер лауазымына дейін көтеріледі;

- 1997 жылдың желтоқсан айында Қарағанды облыстық ветеринариялық зертхананың ветеринариялық – санитариялық сараптау бөліміне меңгерушілігіне тағайындалып, кейіннен 1999-2000 жылдары аталған лабораторияға жетекшілік етеді. Қарағанды облыстық ветеринариялық зертханасының РМК «Республикалық ветеринариялық зертхананың» Қарағанды облыстық филиалы болып қайта құрылуына байланысты «Мал ауруларын сараптау» бөліміне жетекшілікке ауыстырылады;

- 2005-2014 жылдары ЖШС Қазақ ғылыми-зерттеу ветеринария институтының филиалы «Қарағанды облыстық ветеринариялық ғылыми-зерттеу станциясының директоры;

- 2010 жылы 28 қазанда «Эпизоотология, профилактика туберкулеза и бруцеллеза крупного рогатого скота» тақырыбындағы докторлық диссертациясын Қорғайды;

2014 жылдың ақпан айынан бастап бүгінгі күнге дейін аталған институтта бас ғылыми қызметкер.

Осы аталғандардан басқа М. Базарбайұлы 2019 жылдан С. Сейфуллин атындағы Қазақ ауыл шаруашылығы агро-техникалық университетінің жанындағы «Ветеринариялық медицина» және «Ветеринариялық санитария» мамандықтары бойынша философия докторы (PhD) ғылыми атағын қорғайтын Диссертациялық кеңестің мүшесі.

Көрсетілген еңбек жолдарынан өткен М. Базарбайұлы ғалым ретінде 160 –тан аса отандық және шетелдер басылымдарында ғылыми еңбектерін жариялаған. Ол «Малдардың бруцеллезі» (2018 ж.) және «Ірі қара туберкулезі» (2020 ж.) атты екі монографиялардың авторы. 18 нұсқама мен нұсқаулықтар шығарған. Сонымен бірге Қазақстан Республикасында 16 және 1 Евразия патенттері тіркелген. Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігі тарапынан бекітілген 8 ветеринариялық препараттарға ғылыми-техникалық құжаттар бар. Оның жетекшілігімен 4 ғылым кандидаты Қорғаған.

Ветеринария саласындағы жетістіктері үшін Ауыл шаруашылығы министрлігінің (2011, 2017), Ауыл шаруашылығы министрлігі Қарағанды облыстық аумақтық инспекциясының (2011), АШМ РМКК «Республикалық ветеринариялық зертхананың» (2002) Құрмет грамоталарымен, сонымен бірге

«Ветеринария саласына сіңірген еңбегі үшін» медалімен және «Қарқаралы – 190» төс белгісімен марапатталған.

Сағынбек Тоқабайұлы Тұрсыновты көпшілік мемлекет және қоғам қайраткері, Қазақстан Республикасының Төтенше және Өкілетті елшісі ретінде таниды. Ал оның экономика ғылымдарының докторы (1996), профессор (2005), Халықаралық инженерлік академияның академигі (1996), Қазақстан Республикасының ауылшаруашылық академиясының академигі (1997) екенін көпшілік біле бермейді.

Сағынбек Тоқабайұлының ғылым саласындағы зерттеу объектісі – нарықтық реформалардың экономикалық тиімділігі проблемалары. Бұл мәселемен айналысуды Талдықорған облысында қызмет атқарған жылдары бастаған. «На опыте рыночной реформы сельского хозяйства Талды-Курганской области» атты кандидаттық диссертациясын С.Т. Тұрсынов 1993 жылы Қорғаған. Ал оның докторлық диссертациясының тақырыбы «Опыт и перспективы рыночных преобразований в аграрном секторе Восточной Германии» деп аталды. Тақырыптың осындай атаумен таңдалуына біріншіден, оның Қазақстанның Германия Федеративті Республикасындағы Төтенше және Өкілетті Елшісі ретінде қызмет етуі ықпал етті; екіншіден, Шығыс Германия бұрынғы социалистік жүйедегі мемлекет, яғни Германия Демократиялық Республикасының территориясы болғандықтан, оның ауыл шаруашылық секторы өзгерістердің ерекшеліктерін қалай басынан өткергендігі қызығушылық тудырды. Ғалым зерттеуші ретінде Қазақстандағы ауыл шаруашылық саласындағы реформалардың тәжірибелерін сараптай отып, жақын және алыс шет елдерде жүргізілген аграрлық реформалардың тиімділігін, оларды дамыту барысында кездескен кедергілерді жеңіп шығу жолдарын Германия тәжірибесінде қарастырады. Басқаша айтқанда Сағынбек Тоқабайұлы дипломат бола жүріп, Германия Федеративті Республикасының жаңа федералдық жерлеріндегі аграрлық шаруашылықтың дамуын бұрынғы облыс әкімінің көзімен қарады. Шығыс Германияның ауыл шаруашылығындағы құрылымдық өзгерістерді байқады. Аграрлық сектордағы жеке меншіктегі өзгерістерді көрді. Бұл кезде ғалымның елі Қазақстанда да үлкен құрылымдық өзгерістер жүріп жатқан еді. Әсіресе, жекешелендіру тәжірибесі, одан кейінгі нарықтық қатынастарға көшу, жалпы өзгерістерге бейімделу Қазақстанда да күрделі жүрді, үлкен қиындықтарды басынан өткерді. Сондықтан ғалым аралас экономиканы қалыптастырудың тиімді жолдарын қарастырғанды жөн деп есептеді және сонымен шет елде жүріп айналысты. Бұл жөнінде С.Т. Тұрсынов «Аграрная реформа в Казахстане и зарубежный опыт» деп аталатын ғылыми зерттеуінде жазды. Ол 1996 жылы Мәскеу қаласындағы Бүкілресейлік экономиканың ауыл шаруашылық ғылыми-зерттеу институтында докторлық диссертациясын сәтті Қорғап шықты.

Сағынбек Тоқабайұлы Тұрсыновтың ауыл шаруашылығы саласындағы ғылыми еңбектерінің нәтижесінде осы саланың академияларының толық мүшелігіне сайланды: алдымен 1996 ж. халықаралық, сосын 1997 ж. 30

қаңтарында Қазақстан Республикасының ауылшаруашылық академиясының толық мүшелерінің жалпы жиналысында академик болып сайланды.

Ғалым **Серік Қырықбайұлы Жантекеевтің** бірінші мамандығы зоотехник. Ол 1976 жылы орта мектепті аяқтағаннан соң, осы жылы Қарқаралы зооветтехникумына түскен. Аталған оқу орнын 1979 жылы үздік бітірген түлектердің бірі. Осында оқып жүрген кезде, яғни 1977 жылы Мәскеу қаласында өткен оқу үздіктерінің слетіне Қарқаралы зооветтехникумы атынан қатысқан.

1979-1981 жылдары әскери борышын өтеді. Әскерден келген соң 1981 жылы М.В. Ломоносов атында Мәскеу мемлекеттік университетінің психология факультетіне түсіп, оны 1986 жылы «Психолог. Психология оқытушысы» біліктілігі бойынша бітірген.

Қазақ КСР Білім министрлігінің жолдамасымен Қарағанды педагогикалық институтының жалпы психология кафедрасына оқытушы ретінде жіберілді. Кейін педагогикалық институт Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетпен қосылған соң, психология кафедрасында аға оқытушы, кафедра меңгерушісі болып жұмыс істеді.

Жұмыс істей жүріп Серік Қырықбайұлы 1988 жылы М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университетіндегі психология факультетінің педагогикалық психология кафедрасына ізденуші болып бекітілді. Осында 2004 жылы психология ғылымдарының докторы, профессор Т.В. Габайдың жетекшілігімен «Психолого-педагогические условия актуализации умений» атты кандидаттық диссертациясын қорғады. 2007 жылы доцент атағын алды.

С.Қ. Жантекеев 2008 жылдан бастап Жаратылыстану ғылымдары академиясының корреспондент-мүшесі, 2019 жылдан – Қазақстан педагогикалық ғылымдар академиясының корреспондент-мүшесі.

Ғалым ретінде бірнеше ғылыми басылымдардың авторы. Орыс тілінде «Деятельностная теория усвоения социального опыта», ағылшын тілінде «Activity theory of assimilation of social experience. Monograph» атты ғылыми еңбектердің және 6 монографияны басқа авторлармен бірлесіп жазған. 120-дан астам психология-педагогика және психология-саясаттану проблемаларының өзекті мәселелеріне арналған мақалалары бар. Сонымен бірге Қазақстан Республикасы білім және ғылым министрі бұйрығын орындау мақсатында дайындалған мектептің психолог мамандарына және жалпы білім беретін мектептердегі қазақ тілді оқушыларға арналған 17 оқу-әдістемелік кешен дайындауға қатысқан авторлардың қатарында С.Қ. Жантекеев те болды. Бұлардан басқа С.Қ. Жантекеев Қазақстан Республикасы Әділет министрлігі Зияткерлік меншік құқығы комитетінің 20 авторлық куәлігінің иегері.

С.Қ. Жантекеев 2008 жылы «Психология институты» деген мемлекеттік емес ғылыми-білім беру мекемесін ашты. Оның миссиясы психологиялық білімнің, ғылым мен тәжірибенің дамуына жәрдемдесу болды.

Психология институтына семинар-тренингтер, білім беру бағдарламаларын өткізу үшін алыс және жақын шетелдердің жетекші психологтары шақырылды. Осы жылдардың аралығында институт базасында

300-ден астам психологтар, педагог-психологтар мен әлеуметтік қызметкерлер кәсіби біліктіліктерін арттырды.

1998-2002 жылдары Қазақстан Республикасы мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінің ішкі саясат департаментінде әлеуметтік технологиялар бөлімінің бастығы болып жұмыс істеді. Адал еңбегі үшін және ел тәуелсіздігінің мерейтойына байланысты министрдің Құрмет грамотасымен марапатталды.

С.Қ. Жантекеев ізденімпаз, белсенді ғалымдардың қатарына жатады. 2002 жылы АҚШ Мемлекеттік департаментінің «Қоғаммен байланыс» бағдарламасы бойынша грантын ұтып алып, Массачусетс штатында тағылымдамадан өткені соны дәлелдейді.

С.Қ. Жантекеев ғалым ретінде магистранттарға ғылыми жұмыстар жүргізді. Оның ғылыми жетекшілігімен 2015-2020 жылдардың аралығында психология-педагогика бағыты бойынша 50-ден артық магистрлік диссертациялар Қорғалды.

2016-2019 жылдары Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетіндегі «Білім беру» бағыты бойынша докторлық диссертация Қорғайтын диссертациялық кеңестің мүшесі болды.

С.Қ. Жантекеев қазіргі таңда «Тұран-Астана» университетінің «Педагогика және психология» кафедрасының профессоры ретінде ғылыми жұмыстарын жалғастыруда. Ғылымға сіңірген еңбектері ескерілді. Ол 2019, 2020 жылдары өскелең ұрпаққа білім мен тәрбиенің дамуына қосқан үлесі үшін екі мәрте Қазақстан Республикасы білім және ғылым министрі А.Қ. Аймағамбетовтың Құрмет грамотасымен марапатталды.

Ал 2020 жылы С.Қ. Жантекеев «Қазақстанның еңбек сіңірген педагогі-2020» байқауының дипломымен және төсбелгісімен, сондай-ақ «Тәуелсіз Қазақстанның үздік мұғалімдері» республикалық байқауының жеңімпазы атанып, «Білім беру ісінің үздігі» төс белгісімен марапатталды.

1988 жылы Қарқаралы зооветтехникумын «зоотехния» мамандығы бойынша үздік бітірген түлектің бірі – **Болатбек Жанахметұлы Көжебаев**.

Ол 1993 жылы Мәскеудің академик К.А. Тимирязев атындағы ауылшаруашылық академиясын бітірген. Еңбек жолын Семей қаласындағы Шәкәрім атындағы мемлекеттік университетінде ассистент болып бастап, оқытушы, аға оқытушы, доцент, профессор міндетін атқарушы дәрежесіне дейін жетті.

2011 жылы ауылшаруашылық ғылымдарының докторы ғылыми атағын алды.

Б.Ж. Көжебаевтың жарияланған 90 ғылыми еңбегі және өнертабыстары бар, оның ішінде: монографиялар – 2; оқу құралдары – 3 және авторлық куәлік – 6.

Ол ғылыми-педагогикалық қызметін әкімшілік жұмыстармен ұштастырып жүрген жан. Атап көрсеткенде:

10.2005 – 10.2006 жж. – Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Шәкәрім атындағы Семей мемлекеттік университетінің тестілеу орталығының директоры;

10.2006 – 09.2011 жж. – Шәкәрім атындағы Семей мемлекеттік университетінің тіркеу және тестілеу бөлімінің басшысы;

09.2011 – 09.2012 жж. – Шәкәрім атындағы Семей мемлекеттік университетінің білім сапасы басқармасының басшысы;

09.2012 – 03.2014 жж. – Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университетінің аграрлық факультетінің деканы;

03.2014 – 08.2015 жж. – Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университетінің Ғылым және инновация департаментінің директоры;

09.2015 – 02.2018 жж. – Семей қаласы Шәкәрім атындағы мемлекеттік университетінің «Агротехнопарк» ғылыми орталығының директоры;

02.2018 жылдан – бүгінгі күнге дейін – Семей қаласы Шәкәрім атындағы мемлекеттік университетінің ауыл шаруашылық кафедрасының профессоры.

Б.Ж. Көжебаев 2014 жылы «Жоғары оқу орындарының үздік оқытушысы» грантының иегері атанды. Білім және ғылым саласындағы еңбектері Семей қаласы, Шығыс Қазақстан облысы әкімдерінің, сонымен бірге ҚР Білім және ғылым министрлігінің құрмет грамоталарымен және «Ауылшаруашылық ғылымына қосқан үлесі үшін» К.А. Тимирязев медалімен (2013 ж.) марапатталған.

Қарқаралыдағы әртүрлі техникумдарда білім алып, өмірдің биік шыңдарында, ғылымда, саясатта елеулі жетістіктерге жеткен ғалым-тұлғалардың өмір жолдарын баяндаудан соң, келесі кезекте осы өңірдің орта мектептерін аяқтап, ғылым жолына түскен адамдар жайлы жинақталған деректер арқылы олардың өңір тарихындағы үлгі боларлық ақпараттарды жазу дұрыс деп санаймыз.

О. Жәутіков атындағы № 1 мектеп

Бұл мектептің ұрпаққа үлгі-өнеге болған тұлғалары арасынан шыққан ғалымдардың бір тобы: **Жандильдин Нұрымбек** - ҚР ғылым академиясының академигі, философия ғылымының докторы; **Шайхов Задия** - медицина ғылымының докторы, профессор; **Рақышев Алшынбай** - медицина ғылымының докторы, профессор; **Қанаев Амангелді** - физика - математика ғылымының докторы. **Мырзаханов Нұркен** - биология ғылымының докторы, профессор, Халықаралық Ақпараттандыру академиясының академигі, ҚР Педагогикалық академиясының корреспондент мүшесі, «Осы жүзжылдықтағы Әлемнің кемелді ғалымдарының тіркеліміне жазылып, Сократтың бейнесі бар «Әлем ғылымына қосқан үлесі үшін» медалімен марапатталған. **Байтуғанов Жақтай** - медицина ғылымының докторы; **Толымбеков Манат** - ҚР Мемлекеттік сыйлығының лауреаты, техника ғылымының докторы, химиялық металлургия институтының директоры. **Әдекенов С., Смағұлов М., Жаркенов**

Ғ., Ғабдуллин Ә., Рақымов Ә. - ғылым докторлары. **Жүкібаев Марат** - экономика ғылымының кандидаты, доцент. **Өмірзақов Самажан** Халықаралық бизнес университетінің вице - президенті. **Исатаев Совет** - физика - математика ғылымдарының докторы, Қазақ Ұлттық Университетінің профессоры. **Әбуғалиева Тлеужан** - медицина ғылымының кандидаты, дәрігер; **Сыздықова Ферузия** - техника ғылымының, **Әлиев Талғат** - педагогика ғылымының, **Сыздықов Жанат** - ауылшаруашылығы ғылымының, **Әуесбаева Пәкизат** - филология ғылымының кандидаттары және басқалары. Мұндай білім мен ғылым жолында үлкен биіктерді бағындырған дарабоз шәкірттерін мектеп ұжымы әрдайым мақтан етеді.

№1 қазақ мектебінің жарқын түлектерінің бірі, оның есімімен мектеп аталып отырған ғалым – **Орынбек Ахметбекұлы Жәутіков.**

О.А. Жәутіков (1911-1989) - Қарағанды облысы Ақтоғай ауданының Қызыларай ауылында дүниеге келген. 1920-1930 жылдары ауылдық мектепте, кейіннен Қарқаралы қаласындағы мектепте оқыған. 1934 жылы Қазақ педагогикалық институтының (қазіргі Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті) физика-математика факультетін үздік бітіріп, Ленинград мемлекеттік университетінің (қазіргі Санкт-Петербург мемлекеттік университеті) аспирантурасын тамамдаған.

О.А. Жәутіков - Қазақстанда математик ғалымдарды дайындауда және математиканы насихаттауда көп еңбек сіңіріп, отандық математиктер мектебін қалыптастырған тұлғалардың бірі. Сол еңбектерінің бірі - республикалық физика-математика мектебін ашуы еді. Алматы қаласында ашылған бұл мектеп қазір ғалым О.А. Жәутіковтің есімімен аталады.

О.А. Жәутіковтың 1958 жылы алғаш рет қазақ тілінде математикалық талдау туралы оқулығын басып шығаруы, оның отандық математика ғылымына қосқан үлестерінің тағы бірі болды. Ғалымның қаламынан 200 ден астам ғылыми еңбектер, ғылыми-танымдық кітаптар, методикалық жұмыстар, көптеген оқулықтар шықты.

Орынбек Ахметбекұлы Алматы қаласында оқушылардың Кіші ғылымдар академиясын ұйымдастырып, академияның көп жылдар бойы Құрметті президенті болды.

О.А. Жәутіков математика ғылымын дамытуға және физика-математика білімдерін жетілдіруде зор үлес қосып, ғылыми-педагогикалық кадрларды даярлағаны үшін Октябрь революциясы, 2 рет «Құрмет Белгісі» ордендерімен, көптеген медальдармен, Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Президиумының Құрмет грамоталарымен марапатталған.

Алшынбай Рахышұлы 1931 жылы Қарағанды облысы, Қарқаралы ауданы, Тегісшілдік ауылында дүниеге келген. 1950 жылы Қарағанды медициналық институтына оқуға түсіп, оны бітірген соң аспирантурада оқуын жалғастырды. 1961 жылы кандидаттық диссертациясын Қорғаса, 1963 жылы «Қалыпты анатомия» кафедрасының доценті атанады. 1964 жылы Целиноград қаласындағы жаңа медициналық институттың оқу және ғылыми жұмыс жөніндегі проректоры болып тағайындалады. 1966 жылы докторлық

диссертациясын Қорғау үшін Ленинградқа ауыстырады. Павлов атындағы Физиология институтының нейроморфология зертханасында аға ғылыми қызметкер ретінде жұмыс істеді.

А. Рахишев 1968 жылы Алматы мемлекеттік медицина университетінің Қалыпты анатомия кафедрасына шақырылады. 1969-1977 жылдары Алшынбай Рахисұллы Алматы мемлекеттік медицина институтының оқу ісі жөніндегі проректоры болып жұмыс істеді. Институттың оқу процесін басқара отырып, оқу-әдістемелік жұмысты жан-жақты жетілуіне көп көңіл бөлді. Рахишев медицинада лазерлерді қолдану жөніндегі дүниежүзілік қауымдастықтың құрметті президенті болып сайланды. 1994 жылы ұлттық патент ведомствосы оған емдеу мақсатында лазерлерді қолдану бойынша өнертабысы үшін авторлық куәлікке ие болады. Алғаш рет ҚР жоғары медициналық мектебі үшін мемлекеттік тілде екі томдық Адам анатомиясы бойынша оқулықты жазған да А. Рахишев еді. Оның төрт томдық «Адам анатомиясының атласы» атты еңбегі үш тілде жарық көрсе, медицина саласындағы оқулықтың мемлекеттік тілде шығуына көп еңбек сіңірді.

Академик «Қазақ медициналық терминологиясын әзірлеу мен енгізудің ғылыми негіздері» бағдарламасын оқу үрдісіне енгізуге көп күш жұмсады. Ол Денсаулық сақтау министрлігі жанындағы терминологиялық комиссияның, Қазақ ұлттық энциклопедиясының Бас редакциясында қызмет етті, Қазақстанның адами капиталдың дамуына, ұлттың интеллектін қалыптастыруға үлкен үлес қосты.

А. Рахишев ғылымды дамытуға, кадрлар даярлауға және медициналық жоғары оқу орындарының қазақстандық жүйесін қалыптастыруға елеулі еңбек етті.

Академик ірі ғылыми форумдарға қатысып, сөз сөйлеген. Ол 1980 жылы Парижде медицинадағы лазерлерді қолдану жөнінде дүниежүзілік қауымдастыққа Құрметті президенті болып сайланды.

А.Р. Рахишев - 1978 жылдан бастап Қазақ ұлттық медицина институтының қалыпты анатомия кафедрасының меңгерушісі, ал 2003 жылдан бастап - құрметті меңгерушісі, сондай-ақ, Қарағанды медицина академиясы мен Астана медицина академиясының құрметті профессоры атанды.

№ 2 орыс мектебінен шыққан ғалымдар

Орыс мектебін әр жылдары бітірген түлектердің арасынан көптеген ғалымдар шықты. Бүгінде мектеп тарихында есімдері ерекше аталатын ғалым-докторлар: Людмила Кузьминична Диденко, Алибек Жанпейісұлы Абдрахманов, Сүйіндік Бөпежанұлы Иманқұлов, Жанна Михайловна Шаекина; ғалым-кандидаттар: Күләш Смағанбетқызы Дүйсетаева, А. Машабаев, К. Кыдырберлина, М. Оспанов, С. Пищев, Жанара Расуловна Төреғожина, Әсет Асхатбекұлы Дүрмағанбетов жән басқалары ғылыми ортада танымал тұлғалар.

Людмила Кузьминична Диденко 1944 ж. № 2 орта мектепті алтын медальмен бітірген. Мектепті бітіргеннен кейін авиация институтына

құжаттарын тапсырған. Бірақ оған геология мамандығы ұнаған. Сондықтан ол А.М. Горький атындағы Харьков мемлекеттік университетіне оқуға түскен. Аталған оқу орнында 1944-1949 жж. аралығында географ-геоморфолог мамандығы бойынша білім алған. Л.К. Диденкоға геологияны жақсы көріп, осы саламен айналысуға себеп болған Қарқаралыдағы Шайтанкөл екен. Өзінің айтуы бойынша неліктен таудың ең үстінде көл болады деген сұрақтың жауабын іздегісі келген. Сондықтан ол геология саласында 20 жылдан артық жұмыс істеген. Оның ішінде геоморфологияны - рельефтерді және стратиграфияны, яғни жас тау жыныстары мен алтын шөгінділерінің құрылымын зерттеген. Бұл бағыттар Қазақстанда Людмила Кузьминичнаға дейін зерттелмеген. Өйткені Қазақстанда шөгінділердің қалыптасуына жағдай болмаған және оны зерттеудің болашағы жоқ деп есептелді. Людмила Кузьминична өндірістік практикада Қарқаралыға келіп, осында геоморфологиямен айналысатын отряд жасақтап, алтын шөгінділерді зерттеуді бастаған [18].

1950-1951 жылдардың аралығында Л.К. Диденко Қазақстанның бүкіл аумағындағы алтынды зерттеу үшін барлау картасын жасаған. Сол үшін ол Жоңғар Алатауына, Тарбағатайға геологиялық экспедицияларға шығып, олардың карталарын жасауға қатысқан. Оған дәлел болатын бірқатар құжаттар Семей қаласында архивте сақталған. Сол құжаттардың бірі төмендегідей:

Приказ
по Казахстанской конторе Всесоюзного треста
«Золоторазведка» Специального Главного Управления
МВД СССР.
г. Семипалатинск. №192 от 5 октября 1950 г.

Содержание: по личному составу:

§ 1

Геолога Тарбагатайской партий Аягузской экспедиции тов. Диденко Л.К. с 20/IX-1950 г. отозвать с полевых работ для работы в конторе «Каззолоторазведка», над составлению карты геолого-поисковой изученности (Казахстана) на золото.

§ 2

Организовать группу для составления указанной карты в составе:

1. Диденко Л.К. – геолог, ответственный исполнитель.
2. Пузакова Т.С.
3. Ярошинская Г.З. – техник.

Управляющий конторой,
инженер-капитан

/Агуев/ [18].

Л.К. Диденко 1952 жылдан 1962 жылға дейін Жоңғар Алатауында әртүрлі масштабтағы морфологиялық және геологиялық барлау жұмыстарын жүргізді, осы аумақта алтыны бар шөгінділерді іздестіру және барлау жұмыстарына қатысты. Нәтижесінде Людмила Кузьминична осынау ұлан-ғайыр тау жүйесі үшін геоморфологиялық аңыз жасады.

Л.К. Диденко көптеген жаңалықтар - граниттерден көрінетін алтынды және әлемдегі екінші сүтқоректілер эоцендік фаунасының жерлеу орнын (түрлерінің алуан түрлілігі бойынша) ашқан; Жоңғар Алатауының қалыптасу уақыты мен заңдылықтарын (барлығы 500 мың жыл) анықтаған. Бұлардан басқа алғаш рет 2010 жылы Іле Алатауының тау бөктерінен (солтүстік-батыс Тянь-Шанның тау жоталары) жүндес мүйізтұмсықтың тісін тапты.

Людмила Кузьминична 1963-1966 жылдар аралығында КСРО Мемлекеттік сыйлығына ұсынылған 1:1500000 масштабтағы Қазақстанның және оған іргелес аумақтардың геологиялық картасын құрастыруға және баспаға дайындауға қатысты. Сонымен қатар, Л.К. Диденко-Кислицына 1: 1 000 000 масштабтағы КСРО-ның геологиялық картасын жасауға да қатысты.

Л.К. Диденко жұмыстан қол үзбей жүріп, 1968 жылы кандидаттық диссертациясын Қорғап, геология-минералогия ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алды.

Л.К. Диденко 91 жарияланған еңбектердің, сонымен бірге 19 мемлекеттік геологиялық карталардың авторы. 1999 жылы желтоқсан айында ғалымның «Кайнозой Юго-Восточного Казахстана» атты монографиясының I бөлімі жарық көрді.

Геолог-ғалым ретінде Париж (1968 ж.), Мәскеу (1968 ж.), Пекин (1996), Рио-де-Жанейро (2000 ж.), Флоренция (2004 ж.) қалаларында өткен халықаралық геологиялық конгресстерге қатысқан.

2006 жылы Л.К. Диденко-Кислицына өзінің ғылыми және кәсіби қызметін, сондай-ақ өмірбаянын сипаттайтын құжаттарды Орталық мемлекеттік ғылыми-техникалық құжаттама архивіне мемлекеттік сақтауға тапсырды. Бүгінде аталған архивтегі № 155 Қор – Людмила Кузьминична Диденко-Кислицынаға тиесілі.

1943 жылы Қарқаралы қаласында туған медицина ғылымдарының докторы, профессор, ҚР жаратылыстану ғылымдары Академиясының толық мүшесі **Алибек Жанпеисович Абдрахманов** № 2 орыс мектебін бітірген соң, Қарағанды қаласындағы медицина институтында оқыды. Мединститутты 1966 жылы аяқтап, Целиноград (қазіргі Астана қаласы – авт.) қаласындағы темір жол ауруханасында 35 жыл хирург болып жұмыс істеді.

1971 жылы Целиноград мемлекеттік медицина институтының Әскери-техникалық институтының травматология және ортопедия кафедрасына ассистент болып қабылданды, кейін деканның орынбасары қызметін атқарды. Одан кейінгі жылдары ВПХ-мен травматология және ортопедия кафедрасының меңгерушісі, аталғандай кафедрасы бар дәрігерлерді жетілдіру факультетінің меңгерушісі болып жұмыс істеді. 2008 жылдан бастап ҒЗТКЖ бас ғылыми қызметкері лауазымында жұмыс істейді.

А.Ж. Абдрахманов 300-ден астам ғылыми мақалалардың авторы және 42 авторлық куәліктердің, патенттердің және өнертабысқа дейінгі патенттердің иегері.

А.Ж. Абдрахмановтың ғылымда айналысатын негізгі бағыттары - омыртқа мен буындардың зақымдануы мен ортопедиялық ауруларды емдеу. Сондай-ақ, ғалым ретінде А.Ж. Абдрахманов 18 кандидаттық және 5 докторлық диссертация қорғатқан ғылыми жетекші. Диссертациялық кеңес төрағасының, сонымен бірге, «Травматология және ортопедия» журналының бас редакторының орынбасары.

Білімін жетілдіру мақсатында жақын және алыс шетелдерде: Мәскеу (РФ), Новосибирск (РФ), Минск (Беларусь), Таллин (Эстония), Тутлинген (Германия) және Айовадағы Понсети атындағы клиникада (АҚШ), тағлымдамалардан өткен.

А.Ж. Абдрахмановтың денсаулық сақтау саласында ұзақ жылдарғы еңбегі еленіп, үкімет оған әр жылдары құрметті атақтар беріп, медальдармен марапаттады: «Қазақ КСР еңбек сіңірген дәрігері» атағы; «Еңбек үздігі үшін» медалі, «КСРО Денсаулық сақтау үздігі», «КСРО Жоғары мектебінің үздігі» және «Қазақстан Республикасының ғылымын дамытуға сіңірген еңбегі үшін» белгілері. Ол «Ұлттық медицина қауымдастығы» деп аталатын Республикалық қоғамдық бірлестігінің ең жоғары наградасы – «Алтын Дәрігер» төсбелгісінің және ғылымға қосқан үлесі үшін әл-Фараби күміс медалінің иегері.

А.Ж. Абдрахмановты денсаулық сақтаудың үздік маманы, ғылымға сіңірген еңбегі үшін қарқаралылықтар оны әрдайым құрметтеп отырады, оның еңбек жолын жастарға үлгі етеді.

Қарқаралыдан шыққан дәрігер-ғалым, республика көлеміне ғана емес шетелдерде де танымал болған танымал тұлға - **Сүйіндік Бөпежанұлы Иманқұлов.**

С.Б. Иманқұлов 1957 жылы 24 наурызда Қарағанды облысы Қарқаралы қаласында дүниеге келген. Ол 1974 жылы Қарқаралы қаласындағы № 2 орыс орта мектебін бітіріп, Қарағанды мемлекеттік медицина институтында оқыған. Оны 1981 жылы бітірген. Еңбек жолын Қарқаралыда орталық аудандық аурухананың терапевтік бөлімінде ординатор болып бастады. Дәрігерлік міндеттерін атқара жүріп, ғылыммен де айналысқан.

1994 жылы кандидаттық диссертациясын Қорғап, Қазақстан Республикасындағы ультрадыбыстық диагностика бойынша тұңғыш медицина ғылымының кандидаты болды. Қарағанды қаласындағы облыстық диагностикалық клиникалық ауруханасының клиникалық физиология және ультрадыбыстық зерттеу бөлімінің меңгерушісі болып жұмыс істеді.

2001 жылы Астана қаласындағы Республикалық клиникалық ауруханасының HIFU - терапия және ультрадыбыстық томография бөлімінің меңгерушісі.

С.Б. Иманқұловтың жетекшілігімен көптеген ультрадыбыстық зерттеулермен қатар 14 мың аз инвазивтік диагностикалық араласулар жүргізілді.

2007 жылы «ҰҒМО» АҚ базасында Сүйіндік Бөпежанұлы медицина ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алу үшін диссертациялық жұмысын сәтті қорғап, PhD доктор дәрежесін алды.

PhD докторы, екі елдің - Қазақстан мен Қытайдың профессоры С.Б. Иманқұловтың (оған ультрадыбыстық диагностикасындағы жаңалықтары үшін Қытай Халық Республикасының профессоры атағы берілген) отандық және шетелдік ғылыми басылымдарда 135-тен астам ғылыми жарияланым бар. Шетелдік және республикалық ғылыми конференциялар мен симпозиумдарда жасаған баяндамалары да ашық басылымдарған жарияланған: тезистер 14 тезис, 12 баяндама, оның 7-уі шетелде, сонымен қатар өнертабыстағы 3 патенттің авторы.

Сүйіндік Бөпежанұлы ғылыми-педагогикалық қызмет барысында жоғары білікті кадрларды даярлаумен айналысты. Магистрлік диссертацияларға ғылыми жетекші болды. «Жоғары оқу орнының үздік оқытушысы» грантының иегері атанды.

С. Бөпежанұлының іргелі зерттеулері, ғылыми еңбектері және белгілі ауруларды емдеудің жаңа тәсілдері жүздеген пациенттердің өмірін сақтап қалуға көмектеседі. Ол өз жұмысында әрқашан кәсіпқойлық, принциптілік, мейірімділік және адамдарға деген жанашырлық қасиеттерін бірдей қолданатын шебер маман.

2010 жылы С.Б. Иманқұлов Ұлттық ғылыми-медициналық орталықта NIFU (хайфу) терапия әдісін енгізді. Ол ісіктердің 2000-ға жуық абляциясын және әртүрлі жерлерде кисталық түзілімдерді жасады.

2012 жылы өзінің жасаған еңбектері үшін доктор С.Б. Иманқұлов француздық «Санофи» компаниясынан медицина саласындағы Гран-при алды, ал 2013 жылы Қытайдағы медициналық саммитте жасаған баяндамасынан кейін минималды инвазивті және инвазивті емес халықаралық медицина қауымдастығының мүшесі болып сайланды.

2015 жылы С.Б. Иманқұлов Қытай Халық Республикасындағы NIFU – терапия жөніндегі халықаралық конференция төралқасының құрамына кірді.

С.Б. Иманқұлов өзінің кәсіби қызметі үшін Қазақстан Республикасының Денсаулық сақтау үздігі белгісімен, 2019 жылы «The Best Doctor» медалімен марапатталды.

Доктор С.Б. Иманқұлов Франция, Қытай, Оңтүстік Корея, Ресей, Өзбекстан, Қырғызстан, Әзірбайжан сияқты елдерде NIFU-терапияны қолдануға арналған халықаралық конференцияларда Қазақстанды бірнеше рет таныстырды.

Еңбекке деген жоғары қабілеттілік, берілгендік пен жігер, кәсіби білімін жетілдіруге ұмтылу, халықаралық тәжірибені зерделеу және енгізу, өз ісіне адамгершілік көзқарас Сүйіндік Бөпежанұлының жоғары нәтижелерге жетуіне мүмкіндік берді.

Алайда оның көптеген идеялары жүзеге аспай қалды... Өкінішке орай 2020 жылдың 1 қыркүйегінде 63 жасында Иманқұлов Сүйіндік Бөпежанұлы

кенеттен қайтыс болды. Өзі өмірден кетсе де, оның идеялары мен тәжірибесін жас мамандар мен дәрігерлер жүзеге асырып, одан әрі жалғастыруда.

№ 2 орыс мектебінің түлегі **Күләш Смағанбетқызы Дүйсетаева** педагогика ғылымдарының кандидаты. Ол 1973 жылы мектепті бітірген соң, Қарағанды мемлекеттік университетінің филология факультетіне оқуға түсіп, 1978 жылы аяқтаған. Мамандығы бойынша еңбек жолын өзі білім алған № 2 мектепте бастап, қызметін әрі қарай Қарағанды педагогикалық институтында жалғастырды. 1987 жылы аспирантура оқуға түсті. 1991 жылы Мәскеу қаласындағы КСРО Педагогика ғылымдары академиясының ғылыми-зерттеу институтында кандидаттық диссертациясын қорғады. Нағыз педагог-ғалым ретінде Қарағанды қаласының орта білім беру жүйесінде ұзақ жылдар бойы еңбек етті. Әкесі Смағанбет Дүйсетаевтың ізімен 2001-2017 жылдардың аралығында Қарағанды қаласындағы облыстық мамандандырылған «Дарын» мектеп-интернатының директоры болды. Осында жүзеге асырылған «Дарын» мектеп-интернаты – зерделікті дамыту мектебі» атты жаңа үлгідегі жобаның авторы.

К.С. Дүйсетаева директор болып жүрген кезінде бірнеше халықаралық ұйымдармен ынтымақтастық орнатты – «Евроталант», «Солбридж» бизнес мектебі (Корея Республикасы), Алфер Қоры (Санкт-Петербург, РФ). Екіжақты келісім бойынша М. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті, Санкт-Петербург мемлекеттік университеті, Сібір мемлекеттік университеті, Ресей ғылым академиясы тәрізді білім және ғылым орталықтарымен тығыз байланыста болды. Мектеп мұғалімдері аталған ресейлік жоғары оқу орындарының базасында тағлымдамадан өтуге мүмкіндік алды. Тағлымдамадан өткен мұғалімдердің мектеп оқушыларын халықаралық пәндік олимпиадаларға шығаруға, ғылыми жобаларға қатыстыруға белсенділіктері артты. Бұл мұғалімдердің шығармашылығын дамытуға көмектесті. Ынтымақтастықтың арқасында «Дарын» мектебінің көрсеткіші жоғарылады, облыс көлемінде алғашқы үштіктің басында тұрды. Бұндай жетістіктердің барлығы мектеп директоры К.С. Дүйсетаеваның стратегиялық саясатты өте шебер жүргізе білгендігі деп түсінуге болады.

Директорлық қызметпен қатар К.С. Дүйсетаева педагогикалық менеджмент мәселелері бойынша бірнеше мақалалар жазған. «Ең үздік ұстаз» (2009 ж.) және «Жаңашыл ұстаз» (2010 ж.) атақтарының иегері атанды.

К.С. Дүйсетаева мектеп саласынан қол үзгені болмаса, ол әлі де білімнің жоғары саласында қызметін жалғастыруда: Ә. Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университетінде орыс тілінен сабақ берді. Қазір Орталық Қазақстан академиясында психология және әлеуметтану кафедрасының меңгерушісі.

Күләш Смағанбетқызының білім беру жүйесіндегі ұзақ жылдарғы еңбегі үкімет тарапынан бағаланып, «ҚР Білім беру ісінің үздігі» (1998 ж.), «ҚР Білім беру ісінің құрметті қызметкері» (2013 ж.) «Ы. Алтынсарин» (2004 ж.) төсбелгілерімен, «Ерен еңбегі үшін» (2010 ж.) медалімен, «Құрмет» (2016 ж.) орденімен марапатталған.

Әсет Асқатбекұлы Дұрмағамбетов та № 2 орта мектептің түлегі, қазақстандық ғалым-математик, физика-математика ғылымдарының кандидаты. Ол Қарқаралыдағы педтехникум мен № 2 мектептің директоры болған А. Дұрмағамбетовтың баласы. Оның есімі ғалым ретінде әлемдік қауымдастық көлемінде танымал. Ол Навье-Стокс теңдеуінің бірқалыпты шешімін тапқаны үшін белгілі.

Навье-Стокс теңдеуі екі кісінің есімдерімен байланысты. Біріншісі Клод Луи Мари Анри Навье - француз механигі және инженері. XIX ғ. өмір сүрген француз ғалымы құрылымдық механика, материалдардың беріктігі, серпімділік теориясы, гидравлика және гидромеханика бойынша бірқатар еңбектердің авторы. Материалдардың беріктігі курсының авторы. Екіншісі Джордж Габриэль Стокс – ағылшын математигі, механик әрі физик-теоретик. Атақты Кембридж университетінде жұмыс істеген. Гидро және газ динамикасына, оптика мен математикалық физикаға айтарлықтай үлес қосқан ғалым.

Сұйықтардың әрекетін сипаттайтын Навье-Стокс теңдеулері гидродинамикадағы ең маңыздысы болып табылады. Олардың практикалық маңызы бар және көптеген табиғат құбылыстары мен техникалық есептерді математикалық модельдеуде қолданылады. Бұл теңдеу пайда болған 200 жыл ішінде ешкім мұны шеше алмаған.

Ә.А. Дұрмағамбетов осыдан бірнеше жыл бұрын көптеген беделді мамандандырылған шетелдік басылымдарда Навье-Стокс теңдеуін шешудің өз нұсқасын жариялады және ол ұсынған 90 бетке жуық дәлелдемеде әлемдік ғалымдардан ешкім қателік таба алмады.

Ә.А. Дұрмағамбетов - көптеген ғылыми еңбектердің, 4 авторлық куәлік пен патенттердің авторы. Қазір ол ЖШС «Ғылыми-техникалық қаржылық ақпарат орталығының» директоры.

Қазақстандық IT - компаниялар қауымдастығының (КАИТК) ұсынысы бойынша 2023 жылы шілде айының 12-13 күндері Тегеран қаласында өткен Экономикалық Ынтымақтастық Ұйымының (ЭЫҰ) ақпараттық және коммуникациялық технологиялар министрлерінің кезекті отырысы шеңберінде өткен семинардың күн тәртібіне «ҒТҚАО» ЖШС ғылым жөніндегі директоры Ә.А. Дұрмағамбетовтың баяндамасын тыңдау енгізілді. Ғалымның баяндама тақырыбы «Риман мәселесін шешуге негізделген Big Data үшін жаңа алгоритмдер және оларды деректер орталықтары мен оптикалық-талшықты желілерде мәліметтерді өңдеу мен сақтауда қолдану» деп аталды. Осы баяндаманың нәтижелері бойынша жерлесіміз, ғалым Әсет Асқатбекұлы ғылыми-техникалық ынтымақтастық комитетінің бас үйлестірушісінен COMSTECH зерттеу бағдарламаларына қатысуға шақыру алды.

COMSTECH - ғылыми-техникалық ынтымақтастық жөніндегі тұрақты комитет, яғни Ислам Ынтымақтастығы Ұйымының мемлекет арасындағы ғылым мен технологиялар саласындағы ілгерілету мен ынтымақтастыққа бағытталған төрт тұрақты комитетінің бірі болып табылады.

Міне, осындай беделді халықаралық бағдарламаларға қатысуға Әсет Асқатбекұлы Дұрмағанбетовтың мүмкіндік алуы қуантарлық жағдай. Ғалым жерлесімізге ғылым саласындағы қызметіне сәттілік тілейміз.

№ 5 мектеп-интернаттан шыққан ғалымдар

ҚР ҰҒА құрметті Академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор **Сатай Мақсұтұлы Сыздықов** 1954 жылы 14 қаңтарда Қарағанды облысы, Қарқаралы ауданы, Томар ауылында туған. 1968 жылы Томар ауылының 8 жылдық мектебін бітіріп, кейін жоғары сыныптарды Қарқаралының № 5 мектеп-интернатында оқыды. 1970 жылы № 5 орта мектепті аяқтап, Орталық Қазақстандағы іргелі оқу орындарының бірі болып есептелетін Қарағанды мемлекеттік университетінің тарих факультетінде 1970-1975 жылдары оқып, университетті қызыл дипломмен аяқтады. Еңбек жолын өзінің туған елі Қарқаралы жетінде бастады. 1975-1977 жылдары Қарқаралы ауданы, Ақтерек ауылындағы А. Байтұрсынұлы дәріс берген сегіз жылдық мектебінде ұлт ұстазының ізін жалғастырып, тарих және география пәндерінен мұғалім болды. 1977-1978 жылдары Талды аудандық комсомол комитетінде қызмет етті. 1978-1979 жылдары КСРО әскері қатарында болды. Әскери борышын өтеп келгеннен соң, қызметті Қарағанды қаласында жалғастырды. Осында 1980-1985 жылдары Қарағанды кооперативтік институтында оқытушы болып еңбек етті. Осы оқу орнынан еліміздегі басты университет – КазГУ-дің аспирантурасына түсті. 1985-1988 жылдары КазГУ-де аспирантурада оқып, кандидаттық диссертациясын Қорғады. Енді жас ғалымның қызметі Алматы қаласында жалғасты. 1988-1991 жылдары КазГУ-дің тарих факультетінде аға оқытушы болды. 1992-1995 жылдары Стамбулда, Мармара университетінің докторантурасында оқып, 1996 жылы ҚР ҰҒА-ның Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтында докторлық диссертациясын Қорғады. 2002-2005 жылдары әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Шығыстану факультетінде декан, ал 2005-2008 жылдары Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті тарих факультетінің деканы қызметтерін атқарды.

Ғалым С.М. Сыздықовтың қызметі Алматыдан Астанаға ауысты. Ол 2009-2012 жылдары Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Аймақтану кафедрасының меңгерушісі болды. 2012 жылдан қазірге дейін Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті жанында құрылған «Еуразия тарихы және мәдениеті» ғылыми-зерттеу институтының директоры қызметін атқаруда.

С.М. Сыздықов 10-нан артық монография, 200-ге жуық ғылыми мақалалардың, сонымен бірге бірнеше оқу-әдістемелік құралдар мен хрестоматиялардың авторы.

С.М. Сыздықовтың ғылыми жұмыстарының басты бір бағыты – Қарқаралы қаласы мен оның өңірінің тарихын зерттеу болып табылады.

Оның көп жылғы зерттеулерінің нәтижесі – «Мәңгілік Ел» сериясымен шыққан «Қарқаралы – Қазылық» ғылыми-танымдық кітабы 2015 жылы жарық көрді. Осы еңбекте автор Қарқаралы атауының қалыптасу тарихы, этимологиясы және архивтік мұрағаттар негізінде осы өңірде өмір сүрген халықтың тарихы, мәдени мұралары мен тарихи тұлғалары туралы маңызды мәліметтер жинақталған.

С.М. Сыздықов 2014 жылы Қарқаралының 190 жылдығы мерейтойына арналған ғылыми-тәжірбиелік конференцияның пленарлық мәжілісінде жасаған баяндамасында Қарқаралы тарихын қай жылдан басталуы керек деген мәселені алғаш рет көтерген еді. Кейін, аталған еңбекте ол тарихшы ғалымдар алдына қойған осы міндетті шешудің ғылыми жолдарын көрсетіп, Қарқаралының жасын 840 жылдан бастап есептеудің қажеттігін дәлелдеді. Бұл кітап бүкіл республикадағы кітапханаларға және шет ел қазақтарының «Отандастар қорына» да таратылды.

Ғалым Отандық тарихтың түркі дәуірінде Қарқарлы өңірінің 840 жылы Қарлық түркілерінің құрған мемлекетінің құрамында болып, оны Қарқара қағанның басқарғаны туралы өзінің «Қарлық мемлекетінің тарихы», «Қарлық-Қарахан мемлекетінің тарихы» атты монографиялық еңбектерінде ғылыми тұжырымдамалар жасады.

Ақтеректен шыққан

Қанат Сәдуақасұлы Өскембаев Ақтерек мектебінде сегіз класты 1974 жылы бітіріп, жоғары кластарды – 9 класты Қарқаралы қаласындағы № 1 мектепте, 10 класты қазіргі Ақжол ауылындағы мектепте оқыды. Ол 20 қазан 1958 жылы Қарағанды облысы, Қарақаралы ауданы, Ақтайлақ елді мекенінде туған. Әскерге қызметін өтеп келген соң, 1980 жылы ҚарМУ-ге оқуға т.сіп, 1985 жылы тарих факультетін «Тарих. Тарих және қоғамтану оқытушысы» мамандығы бойынша тәмамдады. 1991-1996 жж. Қарағанды педагогикалық институты саяси тарих кафедрасының оқытушысы болды. 1996 ж. бастап Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ Қазақстан тарихы кафедрасында қызмет атқарды. 1999 ж. аспирантураның сырттай бөлімін бітіріп шықты. 2001 ж. тарих ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін кандидаттық диссертация қорғады. Қанат Сәдуақасұлына 2006 ж. ҚР БҒМ білім беру және ғылым саласы бойынша бақылау және аттестациялау Комитетінің шешімімен «Доцент» атағы берілді. 2004-2005 жж. деканның ғылым ісі бойынша меңгерушісі, 2007-2019 жылдардың аралығында археология, этнология және Отан тарихы кафедрасының меңгерушісі болды. 2019 жылдан Астанадағы Еуразия гуманитарлық институтының және Астана Халықаралық университетінің профессоры болып қызмет істейді.

Қанат Сәдуақасұлының Жоғары аттестаттау комиссиясы белгілеген журналдарында, халықаралық, республикалық конференция жинақтарында, РИНЦ т.б. журналдарында жарық көрген 250-ден астам ғылыми мақалалары бар. Оның ішінде Отан тарихының өзекті мәселесі бойынша біраз мақалалары

рейтингісі жоғары Scopus халықаралық журналдарда жарияланды. Ол 20-дан астам оқулықтардың және оқу-әдістемелік құралдардың, 5 электрондық оқулықтың, сөздіктердің, жеке және қосалқы авторлармен шығарған он монографияның авторы. Мысалы: «Ә.Ә. Ермаковтің қоғамдық-саяси және ағартушылық қызметі» (1891-1970 жж.), Алматы, Семей, Қарағанды қалаларының ғалымдарымен бірлесе отырып, қазақ және орыс тілдерінде «Восточная Сарыарка. Каркаралинский регион в прошлом и настоящем», «Сарыарқаның ұлы азаматтары. XX ғасырдың басы», «Садырбек қажы әулеті», «Қарағанды. Қарағанды облысы энциклопедиясы», «Қазақстан тарихы көне заманнан бүгінгі күнге дейін», «Ұрпаққа ұлағат», «Рухани жаңғыру: Мәңгілік Ел идеологиясы», «Ақмола өңірі - архив құжаттарында (XX ғ. 20-40 жж.)» жинағы т.б.

Ол мемлекеттік бюджет есебінен қаржыландырылатын ғылыми-зерттеу жұмыстарын да орындап, студенттердің, магистранттардың, докторанттардың ғылыми-зерттеу жұмыстарына басшылық жасайды. Жастарға тәрбие беруде, олардың тұлғалық және кәсіби дамуы үшін жолдарын ашып беруде өз үлесін қосып жүрген ғалым.

2009-2012 жылдары 12 жылдық экспериментальдық мектептің 8, 9, 10 сыныптарына, 2018-2022 жж. 11 жылдық мектептің 8-9 сыныптарына арналған оқу бағдарламасының, оқулықтарының, оқу-әдістемелік құралдардың авторлық ұжымын басқарып, Алматы қаласында «Мектеп» баспасынан басып шығаруға үлес қосты.

Сонымен бірге «Қазақстанның тарихы» курсы бойынша Жоғары оқу орындарының студенттеріне арналған видео дәрістер және машықтану сабақтарын жасап Ютуб каналына үнемі тіркеп жүр т.б.

Семей, Қарағанды қаласындағы Орталық кітапханаларында автордың шыққан оқулық пен монографиялары келісімшарт негізінде электрондық форматқа ауыстырылып, бұқара халықтың назарына ұсынылды. ҚР Тұңғыш Президентінің «Мәдени мұра», «Халық тарих толқынында» «Ұлы даланың жеті қыры» бағдарламасының шеңберінде ғылыми жұмыстар жүргізуге қатысты. ҚР Президенті Қ.-Ж.К. Тоқаевтың 2020 ж. 24 қарашасында №456 Жарлығы негізінде құрылған «Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөнінде мемлекеттік комиссия туралы» республикалық, облыстық комиссиясының мүшесі болып жұмыстар жүргізуде.

Қ.С. Өскембаев «ЖОО үздік оқытушысы – 2013» грантының және Ғылым мен техниканың дамуына қосқан үлесі үшін ғалымдар мен мамандарға арналған мемлекеттік ғылыми стипендия иегері (2015 ж.). Сонымен бірге «Доцент Қ.Ж. Жуасов атындағы сыйлықтың лауреаты» (2013 ж.) премиясын ұтып алды.

Қ.С. Өскембаев мамандарды даярлаудағы жоғары нәтижелі еңбегі үшін А. Байтұрсынұлы атындағы ЖОО қауымдастығының медалімен (2011 ж.); академик Е.А. Бөкетов атындағы мерейтойлық медалімен (2012 ж.); «Қазақ хандығының 550 жылдық» құрметіне Қазақстан тарихшылары қауымдастығы естелік медалімен (2015 ж.); Алаш қозғалысының 100 жылдығын мерекелеуге қатысқаны үшін Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің

алғыс хатымен (2017 ж.); ҚР БҒМ Министрі Е. Сағадиевтың Құрмет грамотасымен (2018 ж.), Білім саласындағы ерекше жетістіктер үшін «Білім беру ісінің құрметті қызметкері» төс белгісімен (2018 ж.), ҚР Ғылым және жоғары білім министрінің Алғыс хатымен (2022 ж.) марапатталған.

Ғылымда айналасып жүрген бағыттары – Қазақстанның жаңа және қазіргі заман тарихы, Қазақ диаспорасының тарихы, ҚР сыртқы саясаты, Қазақстандағы тоталитаризм және саяси қуғын-сүргін тарихы.

Ақтерек мектебінің бір топ түлектері: ішкі істер саласында Рахымжанов Қозы Қарағанды қаласының Октябрь ауданы ІІБ-нің тергеу бөлімінің бастығының орынбасары, полиция подполковнигі; Шитенова Айман Қарағанды қаласының Қазыбек би аудандық қылмыстық атқару жүйесінің бастығы, полиция подполковнигі. Шитенов Арман Орталық Аймақтың әскери прокуратурасының әскери прокурорының аға көмекшісі, әділет майоры; Рахымжанов Марал «Астана-ТУКС» ЖШС-де техника қауіпсіздігін бақылау бөлімінің бастығы, Рахымжанов Серке Астана қаласындағы «Қуат» ЖШС-де инженер геодезист; Бақтияров Дулат Қарқаралы аудан әкімі аппаратының үйлестіру бөлімінің меңгерушісі; Рахымжанова Шағала Оңтүстік Қазақстан облысының әкімдігінде бөлім бастығы және басқалар, еліне қызмет етіп жүрген түлектер - мектеп мақтаныштарына айналғандар.

№ 8 Бесоба орта мектебінен шыққан ғалымдар

Бесоба мектебінен білім алып шыққан ғалымдардың басында **Оңайбек Құдышев** тұр.

Оңайбек Құдышев 1923 жылы 24 қаңтарда қазіргі Қарқаралы ауданының Бесоба ауылының төңірегінде дүниеге келген. Бастауыш және орталау мектепті өзінің туып өскен жерінде оқиды. Ол атақты Алаш арыстарының бірі Имам Әлімбековтың шәкірттерінің бірі. Ол туралы Оңайбек Құдышев кезінде «Орталық Қазақстан» газетіне жариялаған «Еркіндік үшін еңіреген ер» атты мақаласында жазады. Онда өзінің ұстазының 1937-ші жылғы сталиндік террордың тұзағына ілінгені туралы былай деп еске алады: *«Мен Имам ақсақалды көзіммен көріп, одан тәлім-тәрбие, дәріс алғандардың бірімін. 1937 жылы Қарқаралы ауданының Бесоба орталау мектебінің 6-класында оқитынмын. Наурыздың соңғы күндерінің бірі, қар еріп жатқан кез. Мектебіміз екі қабатты үйде болатын. Үстіңгі қабатында оқу бөлмелері, астында интернат орналасқан. Бір кезде сырттан айғай-шу естіліп, далаға шықсам, бір топ бала-шаға дүркіреп жиналып тұр екен. Барсақ, өзіміздің қадірлі ұстазымыз, мектеп директоры Имам ағайды ұстап алып, жүргізейін деп жатыр деген суық хабарды естіп, есеңгіреп қалдық. Сол сәтте екі жағында екі салт атты милиционері бар ат арба Қарқаралыға бет түзеіп те үлгерді. Сүйікті ұстазын қимай, жылап-сықтаған шәкірттер сол көліктің соңынан қалмаған соң, милиционерлер аттың астына алуға айналды. Ол кезде 7-класста оқитын балалар ересек, еңгезердей жігіт болатын. Олар Имам Әлімбековты айдап әкетіп бара жатқандарға тас жаудырды. Жақсыбеков*

Байсеке, Қасенов Әнуар, Кәкішев Тәжіғұл, Берікбаев Мұқаш, Омаров Жаппар, Оразбеков Сыздық сияқты ересек балалар осы сұрқиялыққа наразылық білдіріп, ертеңінде сабаққа да келмей қалды. Осыдан аз күн өткен соң, ауылдың ең таңдаулы азаматтарын топырлатып әкете бастады. Олардың ішінде: Маралдың Жұмабегі, Баймақанның Нұрмағаны, Ырысымбектің Әубәкірі, Тілеубергеннің Азынасы, Темірбайдың Оспаны, Жұманбайдың Әбілі сияқты адамдар болды. Ашаршылықтан ат-тонымызды ала қашып, бүкіл Батыс Сібір өлкесін аралап, енді елге келіп, ес жинағанда көргеніміз осы болды. Бала кезімнен осылай көкейімде қалып, есейгенде есімнен кетпей, жан-дүниемді жәбірлеп жүрген «Алаш», «халық жауы», «сатқын» деген ұғымдардың мәніне көзім кейіннен жетті» [20]. Оңайбек Құдышұлының осыдан 20 бұрын, яғни Алашорданың 80 жылдығы қарсаңында ««Сарыарқа» газетінің сарашысы» [21] деген мақаласын да өзінің ұстазы Имам Әлімбековке арнайды. Осы жерде қазақ халқының «Ұстазы жақсының, ұстанымы жақсы» деген нақыл сөзі еске түседі. Алаштың ардақты азаматтарының, туған елінің ұлағатты ұлдарының бірі болған Имам Әлімбеков тәрізді ұстаздан тәлім-тәрбие алған Оңайбек ағамыздың жаман оқуға, білімсіз болуға хақысы жоқ еді. Керісінше, Имам Әлімбеков Оңайбек Құдышұлын білім деген терең теңіздің жағасына әкеліп, талапты жастың бойына нәр құйып кетті. Осыдан сусындаған Оңайбек аға оқу мен білімнің қадірін түсініп, 1941 жылы Қарағанды қаласындағы В.М. Молотов атындағы мемлекеттік мұғалімдер институтының әдебиет факультетіне оқуға түседі. Осы оқу орнының толық курсын Оңайбек аға 1943 жылы аяқтап шығады. 1943-1946 жылдардың аралығында кеңестік дәуірдің үлкен саяси мектебі болған партия-комсомол және мұғалімдік жұмыстармен айналысады. Қарағанды облыстық комсомол комитетінде нұсқаушы болып жұмыс істейді. 1946 жылы Мәскеудегі Бүкілодақтық Лениншіл Коммунистік Жастар Одағының Орталық Комитеті жанындағы Орталық комсомол мектебінің толық курсына түсіп, оны 1948-ші жылы аяқтайды. Мәскеудегі жылдарында ол білімі мен жеке басының мәселесін ұштастыра білді. Осында жүріп ол қазақ қыздарының ішінен шыққан екінші инженер-металлург, КСРО Жоғары Кеңесінің екі мәрте депутаты болған Сәбитова Зылиха Нығметқызына үйленеді. Зылиха Нығметқызына үйленгеннен кейін, екеуі де жолдамамен Балқаш қаласына: З.Н. Сәбитова - түсті металдар зауытының № 1 құю цехына инженер-технолог, Оңайбек Құдышев - қалалық комсомол комитетіне хатшы ретінде жұмысқа келеді. Бұл кезде Балқаш қаласы Қазақстандағы түсті металлургияның дамуына елеулі үлес қосуымен танымал еді. Оның үстіне З.Н. Сәбитова жұмысқа келген № 1 цех Ұлы Отан соғысы жылдарында Ресейдің Кольчугино қаласынан эвакуацияланған әскери жылдардың құпия зауыты еді. Зылиха Нығметқызы бір мезгілде цехтағы өнертапқыш жұмысшылар бюросына жетекшілік жасап және цехтың рационализаторлары мен өнертапқыштарына түрлі-түрлі техникалық көмек көрсете білді. Кейін Зылиха Нығметқызы аға технолог, одан соң түсті металдар өңдеуші Балқаш зауытының құю цехы басшысының орынбасары болып жұмыс істейді. З.Н. Сәбитованы инженер-рационализатор, өндірісті

жанашаландырушы, көп оқыған білімді де білікті маман ретінде халық арасында танылып, жұмысшылар арасында үлкен беделге ие болды. Жастығына қарамастан (ол кезде 27 жаста болатын – Г.С.) оның есімі Қазақстанның сол кедегі танымал адамдарымен бірге қатар аталған. 1950-ші жылдары Қытай Халық Республикасына өндірістік мәселелер бойынша барған кеңестік делегацияның құрамындағы жалғыз қазақ әйелі де Зылиха Нығметқызы Сәбитова болды. Әрине, З.Н. Сәбитованың үлкен дәрежелерге қол жеткізуіне тікелей ықпал еткен, оған үнемі қолдау көрсетіп отырған адам, үйдегі жұбайы Оңайбек Құдышұлы еді.

Оңайбек Құдышұлы әйел адамға өндірісте жұмыс істеудің, оның үстіне жұмыспен қатар жанұядағы мәселелерді тек қана әйелдің мойнына жүктеп қоюдың қиын екендігін өте жақсы түсіне біледі. Оның үстіне өзі де партия саласында жұмыс істегендіктен, әйеліне түсіністік танытып отырған.

Сонымен қатар Оңайбек аға Балқаштағы № 2 Абай атындағы орта мектепте мұғалім болып та қызмет атқарған. Оның мектеп мұғалімі болғандығы туралы балқаштық өлкетанушы Күләш Сардарбек «Балхашский рабочий» газетінде атап өтеді: «... Ее (З. Сабитова – Г.С.) муж Оңайбек Құдышев работал преподавателем в СШ № 2 им. Абая. В этой семье всегда была атмосфера теплоты и заботы» [22, 2]. Бұдан басқа К.Сардарбектің Балқаш түсті металдар ұқсату зауытының 50 жылдығына орай жазған мақаласында да Оңайбек Құдышұлының мұғалім екендігін атап өтеді: «... Оңайбек Құдышев Абай мектебінде өзімізді оқытқан ұстазымыз. Үй-ішімен араласып, аса сыйласты болған едік...» [23, 2].

Оңайбек Құдышұлы мен Зылиха Нығметқызының жанұясы көптеген адамдармен дос әрі сыйлас болған. Соның бірін ғана атап өтетін болсақ, ол Орталық Қазақстандағы классикалық үлгідегі тұңғыш оқу орны Қарағанды мемлекеттік университетінің бірінші ректоры Евней Арыстанұлы Бөкетов. Оны Евней Арыстанұлының Құдышұлының жанұясын құттықтаған бір ғана жеделхат айғақтай алады.

Гоголь атындағы Қарағанды облыстық әмбебап кітапхананың өлкетану бөлімі әзірлеген «Знатоки малой родины» атты оқырмандарға арналған библиографиялық көрсеткіште біріншіден, Оңайбек Құдышұлы өлкетанушы ретінде енгізілсе, екіншіден, Оңайбек ағайдың өмірбаяндық анықтамасы берілген [24]. Бұл библиографиялық көрсеткіштегі Оңайбек Құдышұлына қатысты көптеген мәліметтер толықтыра түсуді, әлі де болса кеңінен қарастырып, анықтай түсуді қажет етеді.

Библиографиялық көрсеткіште Оңайбек Құдышұлының 1957-1959 жылдары Қарағанды облыстық партия мектебінде, 1959-1962 жж. аралығында Қарағанды телевидениеcінде қоғамдық саяси хабарлар тарататын бөлімде аға редактор болып жұмыс істегені туралы мәлімет берілген. Әрі қарай Қарағанды педагогикалық университетінің философия және ғылыми коммунизм кафедрасының меңгерушісі болғандығы көрсетіліп, 1969 жылы философия ғылымдарының кандидаты дәрежесін алуға арналған кандидаттық диссертациясын Қорғады деп жазылған. Осы жерде кішкене толықтырып өтетін

болсақ, Оңайбек Құдышұлының кіші қызы Светлананың берген мәліметі бойынша ол кандидаттық диссертациясын Қырғызстанда Фрунзе, қазіргі Бішкек қаласында Қорғағанын анықтадық.

Тағы да библиографиялық көрсеткішке жүгінетін болсақ, Оңайбек Құдышұлы еліміздің тәуелсіздігінің алғашқы жылдарында – 1993-1996 жж. Қарағанды облыстық тілдер басқармасында бас маман болып істегендігі туралы мәліметтермен танысуға болады. Осы жылдардан бастап, өмірінің соңғы уақытына дейін шығармашылықпен айналысып, республикалық және жергілікті деңгейдегі бұқаралық ақпарат құралдарының бетіне мақалаларын жариялап отырған. Оның мақалаларының басым көпшілігі қазақ тарихына, тұлғалардың өмірі мен қызметтеріне арналған. Өзі де тұлғаға айналған Оңайбек Құдышұлы XX ғасырдың басындағы қазақ зиялылары - Жұмыртқашы, Имам Әлімбеков, Мұхтар Әуезов тәрізді ұлтымыздың бір туар ұлдары, бұлардан қазақтың ақиық ақыны Қасым Аманжолов, қарағандылық кеншілер - И.А. Костенко, Т.Кузембаев және басқалар туралы көлемді мақалаларын жазды.

О. Құдышевтың ғылым саласында салған жолын бүтінде Г.М. Смағұлова, К.М. Шаймерденова, Қ.Н. Әбуғалиев, А.Ж. Шайбек, С.Б. Ақжанов, Р.А. Қайыров, А. Дүйсенбаева, М.Б. Карагаева (Садыкова) және басқалары жалғастыруда. Аталған ғалымдар арасында М.Б. Карагаева мен Қ.Н. Әбуғалиевтан басқасы академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінде жұмыс істейді. Олар туралы келесі параграфта айтылатын болғандықтан, бұл жерде **Мереке Болатқызы Карагаева (Садыкова)** және **Қанат Нұртайұлы Әбуғалиев** жайлы баяндалады.

Мереке Болатовна Карагаева (Садыкова) 1964 жылы Қарағанды қаласының Октябрь ауданында дүниеге келді. Қарағанды облысы Қарқаралы ауданы Бесоба совхозының Жаңаауыл бөлімшесінде өсті. Орта білімді осы Бесоба орта мектебінен алды.

1988 жылы Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің физика факультетін аяқтап, қиыншылығы мен қызығы қатар жүретін тіршіліктегі еңбек жолын Қарағанды педагогикалық институтының физика-математика факультетінде бастады.

«Адам мақсатына өзін-өзі жетілдіру арқылы жетеді» дейді. Осы жолдағы М.Б. Карагаеваның тәжірибелі істері мен қол жеткізген жетістіктері туралы айтатын болсақ, 1993-1996 жылдар аралығында әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің физика факультетінде аспирантураны тәмамдаған соң, 1996 жылы «Диффузиялық бароэффект» тақырыбына кандидаттық диссертацияны ойдағыдай қорғап, физика-математика ғылымдарының кандидаты, ал 2004 жылы доцент атағын алды.

Мереке Болатқызы қазіргі уақытта Қарағанды экономикалық университетінде доцент дәрежесінде қызмет атқаруда.

Сонымен қатар, М.Б. Карагаева 2017 жылы мемлекеттік бағдарламаға сәйкес, мектепке дейінгі білім беру бағытында, «Алтын ұя» жеке меншік балабақшасының негізін қалап, жұмыс жасауда.

Кие дарыған қазақтың топырағында кіндік қаны тамған әр пенденің өзгеге ұқсамайтын, тек өзіне ғана тән ерекшелігі болады. Барлық ғылым жолын қуған азаматтарға тән кітап оқу, іздену сияқты қасиеттер бұл кісінің бойында да бар, оның ішінде бала тәрбиелеудегі ұлттық педагогика-психология бағыттарын зерттеу жұмыстары өте қызықтырады. Осы бағыттарды аталған балабақшада да, өзі жұмыс істейтін Қазтұтынуодағы Қарағанды университетінде жалғастыруда.

Қанат Нұртайұлы Әбуғалиев № 8 Бесоба орта мектебін бітірген соң, 1990-1994 жылдары Абай атындағы Саран педагогикалық училищесінде оқыды. Одан кейін 1994-1998 жылдары Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ-дың филология факультетінде оқыды. Қанат Нұртайұлы екі оқу орнын да қызыл дипломмен бітірді. 2003-2005 жылдары ІІМ Қарағанды заң институтының сырттай бөлімін заңгер мамандығы бойынша қызыл дипломмен тәмамдады. 2009 жылы Астана қаласындағы Л.Н. Гумилев атындағы Евразия ұлттық университетінде кандидаттық диссертациясын сәтті қорғап, филология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін иеленді.

Қанат Нұртайұлы 2001 жылдан бастап Ішкі істер органдарында қызметте. Ол ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының Тілдік дайындық кафедрасында оқытушы, аға оқытушы лауазымдарында қызмет етті. 2010 жылдан бастап сол Академияның Ғылыми-зерттеу институтында аға ғылыми қызметкері лауазымында қызметте болды. 2019 жылдан бастап қазіргі уақытқа дейін ҒЗИ ПО тарихын зерттеу орталығының бастығы болып қызмет атқаруда.

Қанат Нұртайұлының арнайы атағы - полиция полковнигі. Қызметтегі жетістіктері үшін «ІІМ үздігі», «ПО-дағы мінсіз қызметі үшін» медальдарымен және басқа да төсбелгілермен, грамоталармен марапатталған.

Тегісшілдік мектебі

Тегісшілдік мектебінен шыққан ғалымдар ғылымның әр саласында еңбек етіп жүр. Олар: **Болат Ермағанбетов** - химия ғылымының докторы, ғылым академиясының қызметкері, **Қайдар Сейсембайұлы Алдажұманов** - тарих ғылымының кандидаты, ҚазССР энциклопедиясының авторлары кеңесінің мүшесі; **Амангелді Төкешов** - техника ғылымның докторы, Евразия ҰУ-нің кафедра меңгерушісі; **Арман Зияденұлы Бейсенов** - археолог, тарих ғылымдарының кандидаты, **Ләззат Бейсенова** - экономика ғылымының кандидаты. Аталған ғалымдардың арасынан екі тарихшы ғалымдардың ғылымға қосқан үлесі туралы баяндағымыз келеді.

Тарихшы, тарих ғылымдарының кандидаты, ҚР ҰҒА құрметті академигі, ашаршылық, күштеп ұжымдастыру, қазақстандықтардың Ұлы Отан соғысына қатысуы тарихының бас маманы, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының ардагері **Қайдар Сейсембайұлы Алдажұманов** 1942 жылы 10 қазанда Қарағанды облысы Қарқаралы ауданы Сталин атындағы колхозда (кейіннен «Тегісшілдік» колхозы, «Восток» кеңшары; бұрынғы Қаратал ауылы, қазіргі Токтар ауылында) туған. 1950-1957 жж – Сталин

атындағы колхоздың жетіжылдық мектебінде оқып, 8-10-кластардағы оқуын Қарағанды қаласындағы Жамбыл атындағы орта мектепте жалғастырды. Оқу үздігі, мақтау қағаздары болған.

Қайдар Сейсембайұлы еңбек жолын 1960 жылы Сталин атындағы колхозда жұмысшы (тракторшының көмекшісі, шебер) болып бастады, сол уақытта ауылдық кітапхананы басқарды. Одан кейін Кеңес Армиясы қатарында қызмет етті. Курчатов қаласындағы Семей ядролық полигонында 1 жыл, кейін сержант шенімен Киев қаласының әскери бөлімдерінде взвод командирі қызметін жалғастырды. 1963 жылы Киев гарнизонының арнайы бөлімшелерінің саяси бөлімі КОКП мүшелігіне кандидат болып қабылданды (1965 жылдан Коммунистік партияның мүшесі).

1968 жылы С.М. Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университетінің тарих факультетін үздік бітірді. Ол кездегі тарих факультетінің оқытушылары атақты тарихшылар: Г.Ф. Дахшлейгер, С.К. Жақыпбеков, А.С. Төкенов, Т.Б. Балақаев, Т.А. Найзағарин және т.б. алдынан білім алды. Дипломдық жұмысының тақырыбы: «Қазақстанда Кеңес өкіметі орнауының тарихнамасы (1917-1927 жылдардағы мерзімді баспасөз материалдары негізінде)» деп аталды. Ғылыми кеңесшісі тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ КСР Ғылым академиясының корреспондент-мүшесі Григорий Федорович Дахшлейгер болды.

Жас мамандарды бөлу бойынша Қ.С. Алдажұманов ҚазКСР Ғылым Академиясының Ш. Уәлиханов атындағы Тарих, археология және этнография институтына жіберілді. Ол осы институтта кіші, аға ғылыми қызметкер, 1990-1994 жылдары аграрлық қатынастар тарихы бөлімінің меңгерушісі болып жұмыс істеді. 1994 жылдың желтоқсанынан 2008 жылдың тамызына дейін институт директорының ғылыми жұмыс жөніндегі орынбасары болды. 2007 жылдың маусымынан 2008 жылдың ақпанына дейін директордың міндетін атқарды. Қазіргі уақытта XX ғ. Қазақстан тарихы бөлімінің бас ғылыми қызметкері.

Қ.С. Алдажұманов кандидаттық диссертацияны «МТС рөлі және Ұлы Отан соғысындағы Қазақстанның ауылдық механизаторларының еңбек ерлігі (1941-1945 жж.) тақырыбы бойынша қорғады. Кейін осы ғылыми зерттеуін «Қазақстан еңбекшілері майдан қызметінде (1941-1945 жж.) және «Еңбек және майдан» атты ұжымдық монографияларды жазу барысында жалғастырды.

Қ.С. Алдажұманов 1941-1945 жылдардағы соғыс уақытының тарихы, 1931-1933 жылдардағы ашаршылық тарихы, жаппай саяси қуғын-сүргін, оның ішінде халықтарды Қазақстанға депортациялау бойынша маманданған. Жоба басшысының орынбасары және редактор ретінде қазақ және орыс тілдерінде 5 томдық «Қазақстан тарихы» басылымын дайындауға қатысты. 4 томдық еңбектің жауапты редакторы, авторларының бірі. Орыс және түрік тілдерінде жарық көрген «Қазақстан тарихы. Очерк» атты еңбегінің жауапты редакторы, авторы ретінде болған.

1991-1992 жылдары Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің ашаршылық пен ұжымдастыру трагедиясының мән-жайларын, XX ғасырдың

30-жылдарындағы жаппай саяси қуғын-сүргін жағдайларын зерделеу жөніндегі комиссиясының құрамында жұмыс істеді.

Бұрынғы құпия әскери архивтердегі Қазақстанға қатысты архив құжаттарын анықтау және көшіру бойынша орасан зор жұмыс атқарды. Алғаш рет жақында ғана «құпия» деген белгісі жойылған Қазақ КСР Әскери комиссариаты қорындағы құжаттар да ғылыми айналымға енгізілді. Осы жерде айтып кететін бір жайт, Қайдар Сейсембайұлы ҰҚК (Ұлттық қауіпсіздік кеңесі) архивтерінде жұмыс істеуге рұқсат етілген санаулы тарихшылардың бірі. Өйткені ҰҚК архивінің қорында кеңестік және посткеңестік кезеңдегі ұлттық тарихтың көптеген құпиялары, атап айтқанда, «халық жауларының», түрлі барлау қызметінің «сыбайластарының» тергеу істері сақталған.

Қазақстан Республикасының 30 жылдық даму жолын тарихтың жаңа редакциясында тұжырымдайтын кез келді. Қазір Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты жеті томдық «Қазақстанның көне дәуірден бүгінгі күнге дейінгі тарихы» дайындап жатыр. Соның алтыншы томы ХХ ғасыр тарихына арналған. Қайдар Сейсембайұлы осы томның жауапты редакторы және бірнеше бөлімдерінің авторы. Сонымен бірге ол қазіргі таңда жұмыс істеп жатқан тарихшылардың ішінде «Қазақстан тарихының ежелгі дәуірден бүгінгі күнге дейінгі» үш басылымына тікелей қатысы бар жалғыз ғалым. Сондықтан бұл жұмысқа да Қайдар Сейсембайұлы үлкен жауапкершілікпен қарайды.

Қайдар Сейсембайұлы бірнеше монографиялардың, 400-ден астам ғылыми және ғылыми-көпшілік мақалалардың авторы. Оның көптеген мақалалары «Қазақ Кеңес Энциклопедиясында» 12 томдықта (1970-1978), «Қазақ КСР қысқаша энциклопедиясында» 4 томдықта (1980-1985), «Алматы» энциклопедиясында (3 басылымда) және т.б. жарияланды. Бірқатар әдебиеттердің, 5 томдық «Қазақ КСР тарихының» авторы.

Сонымен бірге ғалым 2015 жылы «Білім және мәдениет» арнасында «Бірінші. Жеңіске қосқан үлес» 46 деректі телефильмнің (әрқайсысы 40 минуттан, оның 13-і қазақ тілінде) ғылыми кеңесші және спикері ретінде қатысты. ҚР Мемлекеттік сыйлығының лауреаты «Анаға апарар жол» көркем фильмінің (реж. А. Сатаев) ғылыми кеңесшісі. «Мир» телекомпаниясы түсірген «Дорога людей» бағдарламасының 8 бейнедәрісінің авторы.

Қайдар Сейсембайұлы ғылыми-педагогикалық жұмысты да жүргізді. 1987-1994 жылдары Абай атындағы қазақ педагогикалық институтында сабақ берді. 1999-2009 жылдары Әскери академияның профессоры болды. 21 ғылым кандидатын дайындады. Көптеген халықаралық және республикалық ғылыми конференцияларға қатысты.

Қайдар Сейсембайұлы тарихтан бөлек, әдебиет, поэзия, классикалық музыка саласы бойынша білімі өте терең, энциклопедиялық дәрежеде деп айтуға болады. Ірі аналитик ретінде көлемді-көлемді архивтік деректерді өңдеп, оларды жүйелейді және олардың негізінде ғылыми қорытындылар мен тұжырымдар жасайды. Ол бұл материалдарды ғылыми айналымға енгізіп, қызықты ғылыми монографиялар мен ғылыми-көпшілік мақалалар жариялайды. Көптеген халықаралық және республикалық ғылыми

конференцияларға қатысты. Оған Қазақстан тарихының әртүрлі мәселелері бойынша кеңес алу үшін шет елдерден ғалымдар келеді, олармен үнемі өз білімін бөліседі, дейді ғылыми әріптестері [25].

Ғалымның бойындағы тағы бірі ерекше қасиет – есте сақтау қабілетінің зор екендігі. Сондай-ақ биологиялық жасының үлкендігіне қарамастан, қазіргі жастар тәрізді компьютерді өте жақсы меңгерген, ғылыми жұмыстарға белсенді түрде қатысады. Өзінің жинақтаған білімін жас мамандармен бөлісуге әрқашан да дайын.

Қ.С. Алдажұманов ғылыми және ғылыми-ұйымдастырушылық қызметі үшін «Құрмет» орденімен (1998), «Отан қорғаушы» (2017), «Еңбек ардагері» медальдарымен, Қазақстан Республикасының мерейтойлық медальдарымен, «Ерен еңбегі үшін», сондай-ақ «Қазақстан Республикасы ғылымының дамуына сіңірген еңбегі үшін» (2002) төсбелгісімен марапатталған. 2018-2021 жж «Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ҒЗИ құрметті профессоры» және «Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының құрметті профессоры», 2022 жылы «Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының құрметті академигі» атақтары берілген.

Тегісшілдіктен шыққан археолог-ғалым **Арман Зияденұлы Бейсенов** туралы Қарағанды облысы мәдениет, архивтер және құжаттама басқармасына қарасты «Тарихи-мәдени мұраны сақтау орталығы» КММ басшысы Төлеуов Түлкібай Сақтағанұлы мен маман Шапенов Дархан Тастемірұлы дайындаған материалды өзгеріссіз беріп отырмыз. Өйткені онда ғалымның тұлғалық бейнесі, ғылым жолындағы табыстары жақсы көрсетілген.

Арман Зияденұлы Бейсенов – танымал ғалым, археолог, тарих ғылымдарының кандидаты. 1960 ж. Қарағанды облысы Қарқаралы ауданындағы ескі Қаратал ауылында (қазір Тоқтар ауылы) туған. 1967 ж. осы ауылдағы №16 орта мектептің 1-ші сыныбына барып, 1977 ж. онжылдықты бітірген. Түрлі салада еңбек етіп және Кеңес Армиясына барып келген соң, 1982 ж. Қарағанды қаласындағы мемлекеттік университеттің тарих факультетіне түсіп, 1987 ж. археология мамандығы бойынша диплом алды. Кейінірек Алматыдағы жас ғалымдармен арадағы сұхбатында сол кездегі Қарағанды қаласындағы білім-ғылым ошақтары, оқытушылық дәстүрлері жайлы айта келе, ол өзін Қарағанды мемлекеттік университетінде «сол заманғы классикалық деңгейде білім алдым» деп арнайы тоқтап өтті. Алғашқы далалық археологиялық зерттеулерге осы студент кезінен бастап қатысты. Тарих факультетінің студенті бола жүріп, 1983-1987 жж. жаз айларында ҚарМУ экспедициясының мүшесі ретінде Қызылкеніш, Ащысу ескерткіштерін зерттеді, сондай-ақ, Орталық Қазақстан археологиялық экспедициясы құрамында (Алматы, Ш.Уәлиханов ат. Тарих, археология және этнография Институты) Ақмұстафа қорымын, Ақмұстафа, Мыржық қоныстарын зерттеуге қатысты.

Арман Зияденұлы 1987 ж. қыркүйегінен бастап Алматыдағы Қазақ Ғылым Академиясының Шоқан Уәлиханов атындағы Тарих, археология және этнография институтының Археология секторында жұмыс істеді. Бұдан соң, 1991 ж. осы мекемеден жеке бөлініп шыққан Әлкей Марғұлан атындағы

Археология институтында лаборант, аға ғылыми қызметкер, бөлім меңгерушісі, директордың ғылым жөніндегі орынбасары лауазымдары бойынша еңбек етті. Қазір осы институтта жетекші ғылыми қызметкер.

Тәжірибелі археолог, тарих ғылымдарының кандидаты А.З. Бейсенов 1988 жылдан далалық зерттеулерге маман деңгейінде үзбей қатысып келеді: әуелі топ жетекшісі, ал 1999 жылдан экспедиция бастығы. Экспедициялық зерттеулерінің басты аумақтары Орталық Қазақстан, Жетісу бола тұра, еліміздің барлық өлелерінде далалық ізденістер жүргізіп келеді. 1997 ж. Қорғалған кандидаттық диссертациясы Орталық Қазақстан сақ дәуірі ескерткіштері тақырыбына арналған.

А.З. Бейсенов - 440 ғылыми және ғылыми-ақпараттық еңбектердің авторы. Қазақ, орыс тілдерінде жазады. Көптеген мақалалары Түркия, АҚШ, Италия, Монғолия, Германия, Украина, Өзбекстан, Қырғызстан, Корея, Ресей сынды шет елдерде жарық көрген. Академиялық ғылыми жұмыстарын педагогикалық саламен ұштастыра отырып, әл-Фараби атындағы Қазақ Университетінің тарих факультетінде студент, магистранттарының зерттеулеріне жетекшілік етті.

Археологиядағы тақырыбы – далалық Еуразияның ерте темір дәуіріндегі көне мәдениеттері, олардың шығу тегі, дамуы мен өзара байланыстары.

Мұның ішінде, Орталық Қазақстанның көне мәдениеттері бағыты бойынша тікелей зерттеулер жүргізіп келеді. Археологиялық барлаулар барысында Қарағанды облысындағы 800 жуық көне қорым, қоныстарды тауып, ескерткіштер тізіміне енгізді.

Орталық Қазақстан жерінде сақ дәуірінде өркендеген Тасмола мәдениетін (б.з.д 8-5 ғғ.) кешенді түрде зерделеу А.З. Бейсеновтың басты шығармашылық бағытына жатады.

Осы мәдениетке қарасты көне қоныстардың тұңғыш ашылуы ғылымға маңызды жаңалық әкелді. Ғалым еңбегінің аса маңызды бір нәтижесі осы қоныстық мекендерге байланысты. Орталық Қазақстан аумағында бұрын соңды мүлдем белгісіз болып келген сақ дәуірі қоныстары осы өлкенің ерте темір дәуірі археологиясын жаңа деңгейге көтерді. Ғылымда алғаш рет Орталық Қазақстан сақ дәуірі тұрғындарының үй-жайлары, шаруашылық бағыттары, құрал-жабдығы, тұрмыс-салты жайлы тың сауалдар қойылды. Бұндай тың бастамаларға жаңадан зерттелген қорым-қорған деректері ерекше үн қосты.

Еуразия ауқымындағы мәні аса зор ғылыми жаңалықтардың қатарына Талды-2 Қорымындағы «Алтын адам» табылымдары жатады. Осыған үндес деректер Қарашоқы, Шерубай, т.б. ескерткіштерден алынды. Тасмола мәдени ауқымындағы тас мүсіндерді алғаш рет тауып, оларды Еуразия археологиясы деңгейінде ғылыми айналымға енгізуі тамаша нәтижелі еңбек болып отыр. Ғалымның жазған мақала, басқадай басылымдарында бұндай ақпараттар кеңінен қарастырылған.

Негізгі тақырыбы, яғни Орталық Қазақстан ерте темір дәуірі ескерткіштерін зерттеумен қатар, соңғы қола дәуірінің Беғазы-Дәндібай мәдениетінің, Доңғал кезеңінің ескерткіштері мен оларға қатысты ғылыми

пікірлер мен сауалдарды да қарастырады. Ғалым, сондай-ақ, ғұн, ортағасырлар дәуірлерінің түрлі ескерткіштерін де зерттеп келеді. Оның ізденістері барысында Назар, Еңбекшіл, Атасу қорымдарынан табылған ғұн кезеңі деректері сирек кездесетін, айрықша қызықты ашылымдарға жатады.

Орталық Қазақстанның «мұртты» қорғандарын барлаулар барысында іздеп тауып, олардың сипаттамасын, сызбаларын жасау, нысанды деректер базасына енгізу де ғалымның кең диапазонды ізденістері ауқымында. Әсіресе, соңғы жылдары ол тікелей қолға алып отырған Орталық Қазақстан бойынша материалдарды жинақтау мен жүйелеу саласы талапқа сай атқарылатын, қатаң методикаға бағынатын қиын да күрделі жұмыс. Дереккөздер қорын түзу - аймақ бойынша бұрындары жасалмаған, өте өзекті мәселе екені белгілі.

А.З. Бейсенов өзінің негізгі археологиялық тақырыптық зерттеу жұмыстарымен қатар, бұрындары қазылған археологиялық нысандарды қалпына келтіру, реставрациялау, сондай-ақ, өткен ғасырлардағы тарихи тұлғаларға байланысты орындарды анықтау мәселелерімен де шұғылданады. Ол Беғазы, Саңғыру, Қаражартас қорымындарындағы, «37 батыр» кешеніндегі, сондай-ақ, Қызылкеніш сайындағы түрлі ескерткіштерді қалпына келтіру жұмыстарын ұйымдастырды және оған басшылық етті.

Ә. Бөкейханов, Ж. Ақбаев, Ә. Найманбаев, Н. Нұрмақов сынды алаш қайраткерлерінің туған мекендерін нақтылау жұмыстарымен айналысып келеді. Ғалымның басшылығымен атқарылған Желтаудағы Ә. Бөкейханов әулетіне қарасты «Жекежал» қыстауының, Бөріктастағы Ә. Ермеков әулетінің қыстауының, Ж. Ақбаев әулетіне қарасты «Көлдібұлақ» күзеу-қыстағының жұртын зерттеу, тазарту, сыртын қоршау шараларының, осы сияқты басқадай тарихи орындар жайлы маңызды ұсыныстар енгізудің бүгінгі таңда айрықша маңызы бар. Ғалымның тікелей ұсынысымен «Шатырлы бейіт», «Сұлтанғазы», «Асан-төре» мазарларында жөндеу, қоршау шаралары атқарылды.

Орталық Қазақстанда «Қызыларай-Беғазы» Мемлекеттік тарихи-мәдени Қорығын ашу жайлы ұсыныстың ғылыми негіздемесін жасады. Қарағанды облысы мәдениет басқармасы тапсырысы бойынша жасалған ол негіздеме ҚР Мәдениет және спорт министрлігіне тапсырылған.

Қарқаралы дуаны мен уезіне байланысты архивтік деректерді тауып, оларды баспаға шығару жұмыстарымен айналысады. Оның ұйымдастыруымен және басшылығымен Қарқаралы дуанына қарасты архивтік материалдардың 2 томы жарық көрді. Соңғы жылдары Арқа жеріндегі қазақ қыстауларын тауып, ғылыми тұрғыдан тіркеу, сипаттау, деректерді баспаға шығару жұмысын жандандырып келеді.

Ғалым А.З. Бейсенов ғылымға қосқан еңбектері үшін бірнеше Құрмет грамоталарымен, арнайы отандық және шетелдік дипломдармен, «Қазақстан ғылымы дамуына сіңірген еңбегі үшін» медалімен марапатталған.

№ 10 Нұркен мектебі

№ 10 Нұркен мектебінен шыққан ғалымдар жайлы жеке кітап жазса да артық емес. Өйткені біздің зерттеуімізге олардың барлығы жайлы жазатын болсақ, кітаптың көлеміне де сыймайды. Сондықтан нұркендік ғалымдардың кейбіріне ғана тоқталуды жөн көрдік.

Жансұлтан Оразғалиұлы Дайырбеков экономика ғылымдарының докторы, профессор, Алматы институты «Халық шаруашылығының өнеркәсіп технологиясы» кафедрасының меңгерушісі 1930 жылы дүниеге келген.

Жоғары білімді ол М.И. Калинин атындағы Мәскеудің түсті металл және алтын институтынан алып, оны 1952 жылы тәмәмдайды. Институт қабырғасынан түлеп ұшқаннан кейін түсті металл өндіретін тау-кен өндірістерінде инженерлік қызметтер атқарады. Қайнаған еңбектің ортасына айтарлықтай еңбек етіп, Қазақ ССР-інің мемлекеттік мекемелеріне шақырту да алады. Одан кейін де министірлер кеңесі сияқты түрлі жоғары шенді қызметтерге тағайындалады.

1963 жылы жаңадан ашылған Алматы халық шаруашылығы институтында ғылыми жұмыстар жөніндегі проректор, 1972-1973 жылдар аралығында аталған институттың оқу ісі жөніндегі проректоры қызметін мінсіз атқарды.

Ал, 1973 жылдың 30 наурызынан бастап «Экономика және өнеркәсіптік жоспарлау» кафедрасының доценті қызметінде, 1988 жылдан бастап аталмыш кафедраның меңгерушісі қызметінде болды.

Біраз жылғы атқарған еңбектері мен зерттеулері негізінде шыққан, халықтық өндірістің экономикасы мен жүйесін жоғарғы деңгейге көтеру жолында 7 кітабы жарық көреді. Олардың арасындағы көлемдісі және ең танымалы – «Қазақстандағы кен орындарының тиімді және ұтымды дамуы мәселелері» монографиясы.

Жалпы алғанда, Жансұлтан Оразғалиұлының қара және түсті металл өндірудің, құрылыстың, тау-кен, химия өндірісінің мәселелерін қамтитын 60-қа жуық жазба еңбегі бар. Солардың арасынан бөліп мына еңбектерін көрсетуге болады: «Пути повышения экономической эффективности добычи руд» (Алматы: «Қазақстан» баспасы, 1969); «Проблемы эффективной и рациональной разработки рудных месторождений Казахстана» (Алматы. «Наука», 1973), сонымен бірге басқа авторлармен бірлесіп жазған еңбектері - «Методика нормирования горных работ» (Алматы, 1966); «Резервы роста производительности труда на стройках Казахстана» (Алматы: «Казгосиздат» баспасы, 1962).

Ж. Дайырбеков өз кезегінде тұтас бір ғылымның дамуына арқау болды десек, артық болмас. Қазақ ССР-і кезіндегі тау-кен өндірістерінің экономикалық саласы бір жолға түсуі үшін аянбай еңбек етті. ЕңбекҚор тұлға өзінің мандайына жазылған өлшеулі ғұмырында ел өндірісінің дамуына ғана қызмет етіп қана қоймай, білімді және білікті жас буын өкілдерін тәрбиелеуде

де елеулі қызмет атқарды. Қазақ ССР-нің ең жоғарғы деген институтының ректорлығына дейін көтерілді [26].

Нұркен жерінен шыққан ғалым **Серғазы Мыңжасарұлы Әдекенов** есімі дүние жүзіне танымал.

Серғазы Мыңжасарұлы 1956 жылы туған. Орта мектепті бітірген соң Қарағанды мемлекеттік университетінің химия факультетіне түсіп, оны 1978 жылы бітірген.

Еңбек жолы 1978 жылы Химия-металлургия институтында басталып, 1994 жылға дейін Химия-металлургия институты және ҚР ҰҒА Органикалық синтез және көмір химиясы институтында ғылыми қызметкер, табиғи қосылыстар зертханасының меңгерушісі болды.

1983 жылы С.М. Әдекенов кандидаттық диссертациясын, ал 1992 жылы М.М. Шемякин атындағы биоорганикалық химия институтында мамандандырылған диссертациялық кеңесте докторлық диссертациясын қорғады. Ол 1993 жылы профессор, 2003 ҚР ҰҒА академигі атанды.

1995 жылы Табиғи қосылыстар химиясы зертханасының, Органикалық синтез және көмір химиясы институтының фитопрепараттардың тәжірибелік цехының және бас ботаникалық бақтың Қарағанды бөлімінің негізінде Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының Фитохимия институты ұйымдастырылды.

2005 жылы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Фитохимия институты «Фитохимия» ғылыми-өндірістік орталығы» АҚ болып, ал 2009 жылы «Фитохимия» халықаралық ғылыми-өндірістік холдингі болып қайта құрылды.

«Фитохимия» ХҒӨХ қызметі сонау 1977 жылдан бері Қазақстанның жабайы өсімдіктер дүниесін зерттеу бойынша кешенді, ауқымды зерттеу жұмыстары: анықтау, жаңа молекулалар құрылысын, олардың химиялық модификациясын белгілеу және биологиялық белсенділігін анықтау жүзеге асырылған.

1995 жылдың сәуір айында С.М. Әдекенов Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының Фитохимия институтының директоры болып тағайындалды. 2006 жылдың сәуірінен бастап 2009 жылдың сәуіріне дейін – «Фитохимия» ғылыми-өндірістік орталығы» АҚ президенті, ал 2009 жылдың сәуірінен қазіргі уақытқа дейін «Фитохимия» халықаралық ғылыми-өндірістік холдингі» АҚ басқарма төрағасы.

Бүгінгі таңда «Фитохимия» халықаралық ғылыми-өндірістік холдингі – бұл фармацевтика саласындағы инновациялық жобаларды жүзеге асыру орталығы, мұнда өсімдіктекті шикізатты өңдеу, субстанция алудан бастап, дайын дәрілік түрлерді, бірегей фитопрепараттарды өндіруге дейін толық технологиялық цикл енгізілген [27].

С.М. Әдекенов осындай басшылық қызметтермен қатар ғылым саласында көптеген жаңалықтар әкелген ғалым. Өз бас болып, бірқатар ғалымдармен бірлесе отырып «Арглабин» препаратын жасап шығарды. Бұл препараттың

ерекшелігі химиялық қосындылардан емес, кәдемі Қарқаралы ауданындағы Кенттің жусанынан алынған өнім.

«Арглабин» препаратын алу тәсілі 11 алыс шетел мемлекеттерінде патенттелген. «Арглабин» препаратын алу тәсіліне патентті Ресей Федерациясының Халықаралық өнеркәсіптік меншік институты 25 млн. 336 мың АҚШ долларына бағалаған.

«Арглабин» препаратының тиімділігін алыс-жақын шетелдің Леонардис Клиник (Бад-Хайльбрунн қ., Германия), Нью Онколоджи Лабз, МД Андерсон (Хьюстон қ., АҚШ), РМҒА Н.Н. Блохин атындағы Ресей онкологиялық ғылыми орталығы, РМҒА Н.Ф. Гамалей атындағы Эпидемиология және микробиология ҒЗИ жанындағы Интерферон және цитокиндер орталығы, РМҒА В.В. Закусов атындағы Фармакология ҒЗИ (Мәскеу қ.), Грузия Республикасының Ұлттық онкология орталығы (Тбилиси қ.), Қырғыз Республикасының Ұлттық онкология орталығы (Бішкек қ.), Беларусь ДСМ Н.Н. Александров атындағы Ғылыми онкологиялық орталығы (Минск қ.), Өзбекстан ДСМ Ғылыми онкологиялық орталығы сияқты ірі онкологиялық орталықтары растады.

«Арглабин» препараты қатерлі ісікке қарсы құрал ретінде Ресей Федерациясында, Беларусь, Қазақстан, Өзбекстан, Тәжікстан, Қырғыз, Грузия Республикаларында тіркелген. Қазақстанда «Арглабин» препараты 10 онкологиялық клиникаларында қолданылады. Қазіргі уақытта «Арглабин» препаратымен 3 мыңнан астам онкологиялық науқас емделген [26].

С.М. Әдекенов тұңғыш рет өсімдік шикізатынан сесквитерпенді лактондарды бөліп алу, олардың биологиялық белсенділігін анықтау, химиялық түрлендіруі бойынша ғылым зерттеулер жүргізді.

СМ. Әдекенов 1700-ден астам ғылыми еңбектің, оның ішінде 20-дан астам монография мен әдістемелік ұсыныстардың авторы, өнертабыс бойынша 100-ден астам патенті бар, оның 20-сы шетелдік. Хирш индексі 8.

Ғалымның еңбегі мемлекет пен үкімет тарапынан үнемі бағаланып келеді. Ол «Құрмет» орденінің, «Ерен еңбегі үшін» медалінің, «ҚР Денсаулық сақтау саласының үздігі», «ҚР ғылымын дамытуға сіңірген еңбегі үшін», «ҚР Химия өнеркәсібінің үздік қызметкері» төсбелгілерінің иегері. ҚР Мемлекеттік сыйлығының лауреаты. Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері (2015 ж.). 2010 жылы «Ғылымдағы айрықша жетістіктері үшін» Тұңғыш Президент Нұрсұлтан Назарбаев атындағы № 001 алтын медальмен марапатталған.

Серғазы Мыңжасарұлы Әдекенов ұлағатты ұстазы Ебіней Арыстанұлы Бөкетовтің, ардақты әкесі Мыңжасар Әдекеновтің гибратты жолын абыроймен жалғап келе жатқан ғалым.

Қарлығаш Қадашқызы Төлеуова – Түркі академиясының жетекші ғылыми қызметкері, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, ЖОО-ның үздік оқытушысы, Қазақстан Республикасының Білім беру ісінің Құрметті қызметкері, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері. Ол 1954 жылдың 5 наурызында Қарағанды облысы, Қарқаралы ауданында дүниеге келген. Қарқаралы ауданының Нүркен ауылындағы № 10 орта мектебін аяқтағаннан кейін, 1971 жылы С.М. Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университетінің

филология факультетіне оқуға түсіп, өзі таңдаған қазақ тілі мен әдебиеті мамандығын 1976 жылы үздік дипломмен аяқтап шығады.

«Алтын алма, білім ал» деген халықтың дана сөзін жадына түйіп өскен Қарлығаш Қадашқызы аталмыш университетті аяқтағаннан кейін, бар ғұмырын толықтай ғылым жолына арнайды. 1993 жылы «Қазақ тіліндегі көмекші сөздердің жай сөйлем жасаудағы рөлі» тақырыбы бойынша кандидаттық диссертация, ал, 2002 жылы «Жаңаша жаңғыртып оқыту: қазақ тілін оқыту әдістемесі» тақырыбына докторлық диссертация қорғайды.

Қарлығаш Қадашқызының еңбек жолы мазмұнды да нәтижелі, бір үлкен мектеп деуге болады. Ол 1976-1980 жылдары Мәскеу қаласындағы Ғылыми-техникалық институттың ғылыми қызметкері, 1981-1993 жылдар аралығында әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті қазақ тілі теориясы мен практикасы кафедрасының доценті, 1995-2000 жылдар аралығында Қазақ гуманитарлық заң университетінің қазақ, орыс және шығыс тілдері кафедрасының меңгерушісі болып жұмыс істеген. 2005 жылы А. Яссауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің тіл үйрету орталығының директоры, 2006 жылы аталған жоғары оқу орнының түркологиялық факультетінің деканы, сонымен қатар, Түркістан гуманитарлық ғылымдар және бизнес институты қазақ тілі кафедрасының профессоры, 2007 жылы Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті қазақ тілі кафедрасының меңгерушісі, 2011 жылы аталған университеттің мемлекеттік тілді дамыту, біліктілікті көтеру және мамандарды қайта даярлау орталығының басшысы қызметтерін атқарған.

Қарлығаш Қадашқызы АДЖИП ҚКО компаниясының қазақ тілін қолдау мен дамытуға және ҚР Ақпарат және мәдениет министрлігі Тіл комитетінің мемлекеттік тілді оқытуға арналған гранттардың иегері. Ол – ғылым әлемінде білікті әдіскер ретінде танылып, әдістеме ғылымында қазақ тілін оқытудың жаңашыл бағыттарын айқындап берген ғалым. Оның өз ана тіліне, туған жеріне деген сүйіспеншілігі, бойындағы ұлтжандылық қасиеті, өмір жолындағы әр басқан қадамынан, таңдаған сара жолынан, ойынан байқалады. Өзінің өмірін қазақ тілін оқытудың әдістемесіне арнаған Қарлығаш Қадашқызы шетелде қазақ тілінен сабақ беру байқауына қатысып, жүздің ішінен жүйрік шығып, АҚШ-тың Мэриленд университетіне американдықтарға қазақ тілінен дәріс беруге жолдама алады. Ол бірнеше жыл бойы қазақ тілінен сабақ бере жүріп, мол тәжірибе жинақтады. Шетелдегі үлкен тәжірибесін ойына түйе білген әдіскер-ғалым қазақ тілін инновациялық әдістермен оқытуға арналған еңбектерін жазды. Оның алғаш рет мамандыққа бейімдеп оқыту бағытындағы жоғары оқу орындарының заң факультеттері студенттеріне арналған «Қазақ тілі» оқулығы, «Әскери қазақ тілі» үш деңгейлік оқу кешені, «Тіл әлемі» үш деңгейлік кешенді оқу құралы, «Қазақ тілі. Ресми қатынастар тілі және іс қағаздарын жүргізу» атты еңбегі «Қазақ елі: қазақ тілін үйренейік» тіл дамытуға арналаған оқу құралы (түркітілдес студенттердің бастауыш және жалғастырушы топтары үшін) және мемлекеттік қызметшілерге арналған «Қазақ тілі» деңгейлік оқу

әдістемелік кешені, «Мемлекеттік қызметкерлерге арналған қазақ тілі» (бейнебаян) атты еңбектері жарық көрді.

Қарлығаш Қадашқызы тәжірибелі әдіскер ретінде қазақстандық мектептердегі мемлекеттік тілдің оқытылу деңгейі және ондаған оқулықтар сапасы мәселесін де назарынан тыс қалдырмаған. 2010 жылы Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігінің тапсырысы бойынша ғалымның жетекшілігімен орыс тілді орта мектептердің 5-11 сыныптарына арналған «Қазақ тілі» оқу-әдістемелік кешені жазылды. Ғалым-әдіскердің идеясымен кешеннің негізгі құжаттары (бағдарламасы, стандарты), деңгейлік негізі, оқулықтары, әдебиеттік оқу құралы, мұғалімге арналған әдістемелік оқу құралы, грамматикаға арналған «Тілдік тұғыр» оқу құралы, оқу сөздіктері, дидактикалық-иллюстрациялық материалдар, қазақ тілін отандық фильмдер арқылы оқытуға арналаған «Бейнебаян» оқу құралы дайындалды. Бұл оқулықтар мен оқу құралдары заман талабына сай жазылғандықтан, қазіргі таңда жоғары сұранысқа ие болып отыр.

Соңғы жылдары ғалым Қарлығаш Қадашқызы тілдерді оқытудың жаңаша бағыты, яғни, қазақ тілін туыс тіл ретінде оқыту әдістемесі мәселелерімен айналысып жүр. Оның «Қазақ тілін туыс тіл ретінде оқыту әдістемесі» атты монографиясы да жарық көрді. Ғалым бұл еңбегінде «туыс тілдерді оқыту» терминін алғаш рет қолданысқа енгізеді және қазақ тілін туыс тілде сөйлейтіндерге оқытудың жаңа технологияларын, тиімді әдістерін ұсынады.

Бүгінде Қарлығаш Қадашқызы – Қазақстанның белгілі профессоры, танымал ғалымы. Ол – әр уақытта да жанындағы шәкірттері мен әріптестеріне қамқор бола алатын, адал да әділетті, жаны таза, мейірімі көлдей, топ арасынан сыртқы тұлғасымен де, өзіндік мінезімен де ерекшеленіп тұратын дара тұлға [26].

Қарлығаш Қадашқызының інісі Ғазиз да ғалым.

Ғазиз Қадашұлы Төлеуов 1956 жылы Нұркен ауылында туған. Осы жердегі № 10 орта мектепті бітіріп, әскер қатарында болып келген соң, 1976 жылы С.М. Киров атындағы ҚазМУ-дың физика факультетіне оқуға түскен. 1982 жылы оны ойдағыдай аяқтап, төрт жылдай Алматы қаласындағы Ядролық физика ғылыми зерттеу институтында ғылыми қызметкер болып жұмыс атқарады. 1987 жылы өзінің альма-матеріне қайта оралып, Совет Исатаев деген ғалымның жетекшілігімен өзінің ғылыми жолын бастайды. Ғалымның жетекшілігімен Ғазиз Қадашұлы 1999 жылы кандидаттық диссертациясын сәтті қорғап, физика-математика ғылымдарының кандидаты дәрежесіне ие болады.

Ол 1992 жылдан бері әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде жұмыс істеп келеді. Физика факультетінде ассисент болып бастаған ұстаздық қызметі 2000-2002 жылдары аға оқытушылыққа, 2002 жылдан доцент, қазірге кезде профессор лауазымына дейінгі дәрежеге көтерілді.

Бүгінде Ғ.Қ. Төлеуов – эксперименттік аэродинамика және жылу физикасы саласындағы белгілі мамандардың бірі. Ол турбуленттік ағыншаның бастапқы бөлімінде дискретті ірі масштабты құйындардың пайда болуы арқылы

дамитынын және бұл құйындардың өзара әрекеттесіп, ағыншаның төменгі жағында кіші масштабты құйындарға кететінін эксперимент жүзінде дәлелдегендердің алғашқысы. Ғалым тікбұрышты қималы соплодан шығатын дыбыс жылдамдығына дейінгі ағыншалар заңдылықтарын сопло жақтарының қатынастарын кең ауқымда өзгерте отырып зерттеді және осы ағыстардың бірқатар заңдылықтарын тапты. Тікбұрышты соплодан ағып шығатын ағынша мен қысқа цилиндрді көлденең орай ағатын ағыншаның ық жақ пішінінің деформациялануына ағынша мен дене ығында дамитын ірі масштабты құйындар үлкен әсер ететінін анықтады [28, б.132]. Ғазиз Қадашұлының осы бағыттағы көптеген мақалалары отандық және шетелдік журналдарға жарияланып жүр.

Ғалымның ғылыми жұмыстармен қатар әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың оқу-әдістемелік саласына да қосқан үлесі айтарлықтай. Ол өзінің физика бағытында оқитын курстары бойынша оқу құралдарын, сонымен қатар физика және астрономия саласы бойынша қазақша-орысша және орысша-қазақша терминологиялық сөздік дайындауға ат салысқан.

Мереке Көкеқызы Төлекова - тарих ғылымдарының докторы, профессор 1955 жылы 27 мамырда Қарқаралы ауданының Енбек ауылында дүниеге келген. Әкесі Көке Жүнісов осы ауданға қарасты Нұркен совхозының негізін салған, көп жылдар үздіксіз еңбек еткен аптал азамат болған еді. Сол совхоздағы Нұркен Әбдіров атындағы №10 мектепте Мереке Көкеқызы да білім алды. Оқу озаты, математика пәні бойынша олимпиадалардың жүлдегері болып, үнемі Құрмет тақтасынан көрінетін. Тіпті, пионер дружинасының төрағасы, комсомол ұйымының жетекшісі ретінде еңбекке, ұйымдастырушылық жұмыста жастайынан шыңдалған екен.

Мектеп бітірген соң болашақ ғалым Целиноградтың ауылшаруашылық институтындағы «Экономика» факультетінің «Информатика және есептеу технологиясы» бөлімін олимпиада жүлдегері ретінде мерзімінен бұрын 3 жылда тәмамдап шығады. Дипломы қолға тиген соң алғаш еңбек жолын 1974-1976 жылдары Қарқаралы қаласында аудандық информациялық есептеу станциясында оператор, одан кейін, аудандық партия комитетінің идеология және мәдениет бөлімінде қызметкер болып бастады.

1976 жылы аудандық партия комитетінің арнайы жолдамасымен партия қатарына өту үшін сол кезде міндетті болып саналатын тарих мамандығы бойынша Абай атындағы КазПИ-ге оқуға түсуге келіп, мамандығы сай келмегендіктен бірінші курсқа қабылданады. Десе де, аудандық партия комитетінің жолдамасымен Марксизм-Ленинизм институтын тәмамдау бақыты бұйырды. Бірақ, алға қойған мақсатын бір сәт болсын, естен шығарған емес. Ақыры, 1980 жылы Абай атындағы Қазақ педагогикалық институтының тарих факультетін «Тарих. Қоғамтану оқытушысы» мамандығы бойынша қызыл дипломмен тәмамдап шықты (қазіргі Абай атындағы ҚазҰПУ). Араға жыл салып, аталған білім ордасына қызметке қабылданды және күні бүгінге дейін осы университетте еңбек етіп келеді. Яғни, сонау 1976 жылы басталған ғылым

жолындағы дамуы мен жетілуі осы университетпен тікелей байланысты деуге болады.

Сөйтіп, 1993 жылы «Қазақстан өнеркәсіп жұмысшылары» атты тақырыпта «Отан тарихы» (Қазақстан Республикасының тарихы) мамандығы бойынша кандидаттық диссертациясын сәтті қорғап, оған тарих ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесі берілді. Оның ғылыми-зерттеу бағыты тарихи демография, миграция және Қазақстанның әлеуметтік тарихының өзекті мәселелерімен байланысты болды.

Араға он жыл салып, 2003 жылы 6 наурызда М.Төлекова «Отан тарихы» мамандығы бойынша «Жетісу өңіріндегі әлеуметтік-демографиялық даму (XIX ғасырдың аяғы-XX ғасырдағы)» тақырыбында докторлық диссертациясын Қорғады. Нәтижесінде, 2004 жылы тарих ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесі, төрт жылдан кейін осы 2008 жылы осы университеттің профессоры ғылыми атағы берілді.

М. Төлекова ҚР Білім және ғылым министрлігінің тапсырмасы бойынша іс-шараларға белсене араласты. Бірыңғай ұлттық тестілеу кезінде тарих пәні бойынша апелляциялық комиссияның, аталған министрліктің эксперттік комиссиясының, мемлекеттік гранттар мен сыйлықтарға ұсынылған жұмыстарды эксперттен өткізу тобының, «Түркі халықтары тарихы» пәні бойынша ҚР Білім және ғылым министрлігі эксперттік кеңесінің мүшесі ретінде есімі еленді. ҚР Білім және ғылым министрлігінің Құрмет Грамотасымен марапатталды.

Ол ғылыми жұмыстармен де белсенді айналысады. Англия, Франция, Германия, Ресей елдерінде, Астана және Алматы қалаларында өткен халықаралық ғылыми-практикалық конференцияларға қатысты. Оның 250-ден астам ғылыми, ғылыми-әдістемелік жұмыстары жарық көрді. «Жетісу халқы (1897-1999 жылдар)», «Жетісу халқының әлеуметтік дамуы 1897-1999 жылдар», «Тәуелсіз Қазақстандағы көші-қон үрдісі: нәтижесі мен салдары» сынды 3 монографияның авторы.

Оның ғылыми жетекшілігімен екі ғылым кандидаты Қорғалды. Университет қабырғасындағы, ел көлеміндегі, сондай-ақ, халықаралық деңгейдегі конференцияларға белсенді қатысады. Кандидаттық және докторлық диссертацияларда ресми опонент болады.

Мереке Көкеқызы бүгінгі таңда да өзінің ғылыми зерттеулерін жалғастыруда. 250-ден астам ғылыми мақалалардың, 3 монография мен 8 оқу құралдарының авторы. 20-дан астам типтік оқу бағдарламаларының негізін қалаушы. 2 патент иегері. Ғылыми зерттеу жұмыстарының негізінде 3 рет Мемлекеттік Грант иегері атанды.

М.Төлекованың қажырлы еңбегі мен ғылыми еңбектері жоғары бағаланды. «ҚР Білім беру ісінің Құрметті қызметкері» белгісі, «Жоғарғы оқу орындарының үздік оқытушысы» грантының иегері, Университеттің 80 жылдығына орай ҚР Білім және ғылым министрлігінің Мақтау грамотасының иегері, Абай атындағы ҚазҰПУ-дің «Үздік ұстазы», осы оқу орнының «Құрметті қызметкері». ҚР Білім және ғылым министрлігінің «Ғылымға

сіңірген еңбегі үшін» төсбелгісімен, Абай атындағы ҚазҰПУ-дің «Айрықша еңбегі үшін» төсбелгісімен марапатталды [26, б.195-200].

Қарағайлының № 17 орта мектебі

Қазыналы Қарағайлының № 17 орта мектебінің түлегі **Бақтыбай Жолжақсыұлы Жүнісов** 1954 жылы туған. Ол орта мектепті бітіргеннен кейін Қарағайлы тау-кен байыту комбинатында слесарь болып жұмыс істеген. 1973 жылы Армия қатарына алынып, отан алдындағы борышын өткерген. 1976 жылы Армиядан келген соң өзі жұмыс істеген тау-кенбайыту комбинатының жолдамасымен ҚарМУ-дың дайындық бөліміне оқуға түскен. Сөйтіп, 1982 жылы ҚарМУ заң факультетін бітірген.

Бақтыбай Жолжақсыұлы университетте оқып жүргенде белсенді студент ретінде танылды. Ол сабақты үздік оқып, Лениндік стипендиат иегері болды. Қоғамдық жұмыстарда да студенттердің алдыңғы қатарында жүрді: топ жетекшісі, студенттік құрылыс бригадасының командирі, заң факультеті жатақханасы студенттер кеңесінің төрағасы тәрізді міндеттерді атқарған. 1982 жылы ҚарМУ-ды үздік бітіріп, заң факультетінде жұмысқа қалдырылды. Ол оқытушы, аға оқытушы, доцент, қылмыстық құқық және процесс кафедрасының меңгерушісі қызметтерін атқарған.

1984-1995 жылдары Москва қаласында қызмет етіп, 1986 жылы кандидаттық диссертациясын, 1994 жылы әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде докторлық диссертациясын қорғады.

1989 жылы заң факультетінің оқытушы-профессорлар құрамы балама негізде Б.Ж. Жүнісовты декан етіп сайлады. Бұл қызметті 1994 жылға дейін атқарды.

Бүгінде ол Қарағанды қаласындағы Орталық Қазақстан академиясының ректоры.

Заңгер-ғалымның заң ғылымы саласындағы еңбегі зор. Ол қылмыстық құқық саласы бойынша республикада ғана емес, алыс-жақын шетелдерде де танымал зерттеуші-ғалым.

Б.Ж. Жүнісов бұдан басқа заңгер ғалымдарды дайындауға белсене араласуда. Оның жетекшілігімен бірнеше кандидаттық және докторлық диссертациялар қорғалды. Сонымен қатар өзі де бірнеше рет докторлық және кандидаттық диссертацияларға оппонент болды. Қазақстан Республикасы ІІМ Қарағанды заң институты жанындағы диссертациялық кеңест өрағасының орынбасары, 10 жылдан астам Қазақ ұлттық университеті жанындағы докторлық диссертацияларды қорғау жөніндегі диссертациялық кеңестің мүшесі болды.

Б.Ж. Жүнісов 40 жылдан астам уақыт бойы жоғары білікті заңгерлерді дайындап келеді. Оның түлектері еліміздің әр өңірінде құқық қорғау жүйесінде қызмет етуде.

Б.Ж. Жүнісов қылмыстық құқық саласындағы Қазақстан Республикасында ғана емес, алыс-жақын шетелдерде де белгілі жетекші

академиялық зерттеуші. Оның 100-ден астам ғылыми еңбектері бар, соның ішінде монографиялар мен «Қылмыстық құқық» оқу құралдарының авторы.

Б.Ж. Жүнісов тек заңгер-ғалым, оқу орнының білікті ректоры ғана емес, ол заманауи менеджер және меценат ретінде де танымал. Оның меценаттық іс-шараларының хроникасы туралы Сатай Сыздықовтың «Заманалы заңгер, заманауи менеджер, қайырымды азамат» атты мақаласынан танысуға болады [29].

Егіндібұлақ мектебінен шыққан ғалымдар

Зарқын Сыздықұлы Тайшыбай 1942 жылы 31 наурызда Қарағанды облысы Қу (Қарқалы) ауданында туған деп құжатта жазылғанымен, нақты күні мамыр айының бірінші жұлдызы. Егіндібұлақ ауылындағы № 1 қазақ орта мектебін бітірген соң, колхозда механизатор болып жұмыс істеген.

Шығармашылық еңбек жолын 1960 жылы Қу аудандық «Ленин туы» газетінен бастады, аудандық кеңес атқару комитетінде бөлім меңгерушісі, аудандық газет редакторының орынбасары, редактор, облыстық газетте бөлім бастығы қызметтерін атқарды. Өндірістен қол үзбей жүріп С.М. Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университетінің журналистика факультетін, «Журналистика тарихы» кафедрасы бойынша аспирантурасын тәмамдады. Профессор Х.Н. Бекхожиннің жетекшілігімен «Қазақтың революцияға дейінгі демократ-журналистері» деген тақырыпта 1970 жылдан бастап зерттеулер жүргізді. 1972 жылы Алматы жоғары партия мектебінде оқыды.

1992 жылы Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінде аға оқытушы, журналистика кафедрасының меңгерушісі, доценті болып жұмыс істеді.

2000 жылы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университетіне шақырылды. СҚМУ доценті, докторанты, қазір Манаш Қозыбаев атындағы СҚМУ журналистика кафедрасының профессоры, 2001 жылы осы университетте «Журналистика» мамандығын ашып, сол мамандыққа үзбей басшылық жасап, дәріс беріп келеді. Журналистика мамандықтары бойынша әдістемелік кеңестің жетекшісі, «СҚМУ Хабаршысы» редакция алқасының мүшесі. Университет Ғылыми кеңесінің мүшесі (2000-2011), ректоратының «2000-2014) мүшесі, «Қазақ тілі» қоғамының төрағасы.

2001 жылдан бері университетте өзі ұйымдастырған «Этномәдени зерттеулер» ғылыми-зерттеу орталығын қоса басқарады.

2007-2023 жылдары 29 журналистика магистрін дайындады.

Абайтанудың көкейкесті мәселелері автордың «Абай және баспасөз» (Революцияға дейінгі қазақ баспасөзінің материалдары бойынша, Қарағанды, 1997) және «Абайтану арнасында». (Абайтанудың қазіргі көкейкесті мәселелері, Астана, 2006) монографиялары мен ғылыми мақалаларында жаңа қырынан зерттелген.

Одан басқа, З.С. Тайшыбайдың Орталық Қазақстандағы әншілік дәстүр, халық музыкасының тарихына арналған «Алтын бесік - ән орда» деген ғылыми-көпшілік кітабы, Ж.О. Артықбаев, Н.О. Дулатбековпен бірлесіп жазған

«Қазақтардың мемлекет-құқық тарихы» туралы оқу құралы, Н.О. Дулатбековпен бірге жазған «Жақып Ақбаев. Күрескерлік өмірбаяны» монографиясы бар. Мәди Бәпиұлына арналған еңбектер Қарағанды университетінде жүргенде жазылды.

Әдебиет және баспасөз тарихы мәселесі З.С. Тайшыбай шығармашылығында үнемі қазақ халқының қоғамдық ой-пікірінің тарихымен, ұлт-азаттық қозғалыстарының тарихымен сабақтас өріліп отырады.

Автордың қаламынан туған «Мағжанның Қызылжары» («Астана-Полиграфия», 2007) монографиясы ақынның өмірі мен қызметі туралы мағлұматтарды нақты жазба деректермен, мұрағат құжаттарымен байытқан бірегей құнды еңбек ретінде бағаланды. Кітапта Мағжан Жұмабаевтың күрескер-ақын болып қалыптасуына Әлихан Бөкейхан, Ахмет Байтұрсынұлы, Міржақып Дулатов, Мұхтар Әуезов, Смағұл Сәдуақасов, Қошмұхамет Кемеңгеров т.б. Алаш көсемдерінің қалай ықпал еткені жазба деректермен тиянақталады. Ақын, азамат Мағжан қазақ халқының тәуелсіздігі үшін күрескен қайраткерлердің жуан ортасынан көрінеді. Осы еңбекте алғаш рет «Мағжанның өмірі мен шығармашылығының елеулі кезеңдері» деген анықтама деректер беріліп, ұлы ақынның шығармашылық өмірбаяны ғылыми түрде тұңғыш рет уақыт ретімен, уақиғалар желісімен нақтыланды. Мағжан Жұмабаевтың XX ғасырдың алғашқы ширегіндегі Алашорда үкіметі құрамындағы журналистік, публицистік қызметтері, 1918 жылы Петропавлда «Жас азамат», 1920-1922 жылдардағы «Кедей сөзі» және «Бостандық туы» газеттерін ұйымдастырған еңбегін жан-жақты ашты.

З.Тайшыбайдың ұстаздық тәжірибесінде XX ғасырдың басындағы қазақ әдебиетінің тарихы лайықты орын алады. Бұл саладағы зерттеулері негізінде Ахмет Байтұрсыновтың, Мұхтар Әуезовтің, Смағұл Сәдуақасовтың шығармашылығы жөнінде бірқатар мақала жариялады, арнайы курстар мен семинарлар дайындап, өткізіп келеді.

Профессор З.Тайшыбай ана тілінің жанашыры ретінде ерте танылған. 1989 жылы «Қазақ тілі» қоғамы алғаш ұйымдастырыла бастағанда, оның Қарағанды облыстық ұйымын басқарды, кейін «Қазақ тілінің жанашыры» төс белгісімен алғашқылардың қатарында марапатталды (2009) және арнайы Қордың таңдауына ілігіп, құрметтелді (2014). Аудармашы ретінде еліміздің жоғары оқу орындары үшін ғылым мен білімнің әр саласынан жиырмаға тарта оқулық пен оқу құралдарын қазақшаға аударып, ана тілінің мемлекеттік дәрежесін өсіруге, қолданыс аясын кеңейтуге үлес қосты. Мысалы, Қарағанды политехника үшін «Материалдар үйкелісі», «Жоғары математика» (А. Ермеков) оқулықтарын, Қарағанды кооператив институтының, медицина институтының тапсырысымен бірнеше оқу құралын, «Омыртқа остеохондрозы» монографиясы мен «Жүйке аурулары» (С. Қайшыбаев) оқулығын орысшадан аударды. Жоғары оқу орындарына арнап «Аударманың тарихы, теориясы мен практикасы (ЖОО студенттеріне және аудармашыларға арналған, (2001) және «Аудармашыларға көмекші» (2004) оқу құралдары тиісті оқытушылар мен мамандардың қажетін өтеп келеді.

Профессор З. Тайшыбай Қазақстан Тәуелсіздігінің 20 жылдығына лайықты тарту ретінде «Қазақтың ханы - Абылай». Заманы, өмірі, қызметі», (80 б.т. Алматы, «Ел-шежіре», 2011) деген атпен екі томдық тағы бір еңбегін ұсынды. Іргелі зерттеу еңбегінде Абылай ханның тарихнамасы мен тарихына қатысты 600-ге тарта құжат, мұның ішінде Ресей мұрағаттарынан тұңғыш рет ашылған 250 құжат ғылыми айналымға енгізілді. Бұл кітаптарға Абылай ханның туғанына 300 жыл толуына арналып, 2013 жылғы 5-6 қазан күндері өткізілген Халықаралық ғылыми-практикалық конференцияда тақырыптық көрмеден көрнекті орын берілді. Қазақстан тарихшыларының конгресінде «Астана, 2013) тарихшы мамандардың лайықты бағасын алып, қазақ тарихының нағыз энциклопедиялық дерек көзі ретінде «Мәдени мұра» бағдарламасы аясында арнайы серия қатарына қосылған бұл кітаптар Зарқын Тайшыбайды білікті деректанушы ғалым, қажырлы еңбеккер ретінде көрсетті. Осындай деңгейде, қыруар деректерді терең зерттеу үстінде дүниеге келген бұл еңбектер абылайтану ғылымының негізі болып табылады. Жалпы З.С. Тайшыбай 21 жылда 26 кітап шығарған ғалым. 2013 жылғы 25 қазанда Астана қаласында өткен «Қазақстан тарихшыларының II Ұлттық конгресінің» Қорытынды құжатына З.С. Тайшыбайдың зерттеулері нәтижесінде «Абылайтану» Қазақстан тарихының арнайы саласы болып қалыптасқаны жазылды. Ұлт тарихының аса маңызды кезеңінің айнасындай, жас ұрпақты Отансүйгіштікке, ерлікке, төзімділікке тәрбиелейтін абылайтану тақырыбы зерттеуші Зарқын Тайшыбайдың ғылыми шығармашылығында ерекше орын алды.

«Қазақстан білім беру саласының Құрметті қызметкері» (2002 ж.), жаңа тұрпатты оқулықтар жасағаны үшін Қазақстан Жоғары оқу орындары қауымдастығының А. Байтұрсынов атындағы «Саңлақ автор» төс белгісімен (2007), «Қазақ тілінің жанашыры» төс белгісімен (2009 ж.), Қазақстан республикасы Білім министрлігінің Грамоталарымен (1999 ж., 2014 ж.), Байланыс және ақпарат министрілігінің Құрмет грамотасымен (2011 ж.), Қарағанды және Солтүстік Қазақстан облыстары Әкімінің Құрмет грамотасымен, Республика журналистер одағының Құрмет дипломымен марапатталған, Республика Ішкі әскерлер қолбасшысының төс белгісімен (2012 ж.), «Қазақстанның құрметті журналисі» атағын алған. Ұзақ жылғы ұстаздық қызметі мен 2007-2011 жылдардағы ғылыми-педагогикалық жетістіктері лайықты бағаланып, 2012 жыл «Республика жоғары оқу орнының үздік оқытушысы» құрметті атағына ие болды. Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 5 желтоқсандағы Жарлығымен З.С. Тайшыбайға Қазақстанның Еңбек сіңірген қайраткері Құрметті атағы берілді.

Аталған марапаттардан басқа З.С. Тайшыбай академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің Құрметті профессоры (2012 ж.), «Болашақ» университетінің Құрметті профессоры (2012 ж.), Қазақстанның Құрметті профессоры (2020 ж.), Республиканың үздік өлкетанушысы (2018 ж.), Қарқаралы ауданының Құрметті азаматы (2012 ж.), Қазақстан ЖМ Ұлттық ғылым академиясының академигі (2020 ж.) атақтарының иегері. Сонымен бірге

2014 ж. әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің Құрмет төс белгісімен және 2018 ж. М. Қозыбаев атындағы алтын медальмен марапатталған.

Зарқын Сыздықұлы тәжірибелі ұстаз, республикадағы жураналистік білімді ұйымдастырушыларының бірі ретінде білім берудің халықаралық тәжірибесін игеруден жалыққан емес. Ол «Орталық Азияда журналистік білім беру» атты халықаралық семинардың мүшесі.

Зарқын Сыздықұлының басқа да қырларын Б. Жақыптың «Алаш деп соққан жүрегі» [30] деген мақаласы, 2021 жылы 26 маусымда «Орталық Қазақстан» газеті тілшілеріне берген сұхбаты [31] арқылы тануға болады.

Арқалық мектебінен шыққан ғалымдар

Мейрамгүл Әйтiкқызы Құсайынова – әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар мектебінің қауымдастырылған профессоры. Ол Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті тарих факультетінің түлегі. Филология магистрі ғылыми дәрежесін «Қазақ тілі мен әдебиеті» мамандығы бойынша Сүлеймен Демирель атындағы халықаралық университеттің Ғылыми Кеңесінде қорғады. Магистрлік диссертация тақырыбы: «Қазақ тарихи жырларындағы Кенесары Қасымұлы бейнесі». Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университетінде «Отан тарихы» мамандығы бойынша кандидаттық диссертациясын қорғады. Диссертация тақырыбы: «XIX ғасырдың бірінші жартысындағы қазақ қоғамының әлеуметтік-саяси өмірі ұлттық ауызша тарихи дәстүрі туындылары негізінде». Сүлеймен Демирель атындағы халықаралық университетте «Қазақ тілі мен әдебиеті» мамандығы бойынша докторантураны аяқтады. Докторлық диссертация тақырыбы: «Қазақ тарихи жырларындағы азаттық идеясы».

М.Ә. Құсайынова көптеген ғылыми мақалалар мен монографиялар авторы. Ол Қазақстан Республикасының 12-жылдық мектептеріне арналған «Қазақстан тарихы» оқу-әдістемелік кешеннің (оқулық, хрестоматия, оқушының жұмыс дәптері, оқытушының әдістемелік құралы) авторларының бірі. ҚР Білім және ғылым министрлігі, халықаралық Қорлар мен Назарбаев Университетінің Ғылыми Орталығының ғылыми жобаларының жетекшісі. «Еуразиялық зерттеулер» магистрлік бағдарламасы бойынша магистрлік диссертациялар жетекшісі.

М.Ә. Құсайынова - тәжірибелі педагог. Ол оқытушылық қызметін академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ-дан бастап, кейін Абай атындағы Қазақ ҰПУ, С. Демирель атындағы Халықаралық университет, Қазақстан-Британ техникалық университетінде табысты түрде жалғастырды. Оқу үрдісіндегі педагогикалық бағыт-бағдары – студенттерге Қазақстан тарихы бойынша маңызды мәселелерді тарихи деректер негізінде сыни талдау арқылы оқыту, рухани жаңғыру мен жаһандану аясында қазақтардың тарихи-мәдени дәстүрлері трансформациясын саралау, білім сапасын арттыру мен студент білімін бағалауды жетілдіру, жаңаша оқу курстарын ұсыну болып табылады.

Ғылыми-зерттеу қызығушылығы – қазақ халқының ауызша тарихи дәстүрі, ауызша дәстүр мен тарихи шындық ара-қатынасы, түркі халықтарының эпикалық дәстүрін тарихи-әдеби салыстырмалы талдау, қазақ халқының тарихи жырлары мен аңыздары, қазақ музыкасының тарихы, қазақ даласындағы Ресей отарлау саясаты шеңберіндегі қазақ элитасының тарихы.

М.Ә. Құсайынованың еңбектері бірқатар марапаттарға ие: «ҚР ЖОО-ның үздік оқытушысы - 2009» (2009 ж.); «ҚР Білім беру ісінің үздігі» төс белгісі (2000 ж.); «ҚР Білім және ғылым Министрінің Алғыс хаты» (2015 ж.); «Назарбаев университеті Президенті Алғыс хаты» (2016 ж.) және т.б. [32].

Сонымен, Қарқаралы техникумдары мен әр өңірінің мектептерінен еліміздің мыңдаған адамдары білім алды. Олардың арасында әртүрлі ұлттардың өкілдері болды. Алған білімдерін олар өздерінің саналы өміріне дұрыс қолданып, кәсіптің әртүрлі салаларында ғалым ретінде қолдана білді. Қарқаралы мектептерінің түлектері арасынан академиктер мен профессорлар, мәдениет саласының қызметкерлері, мемлекет және қоғам қайраткерлері мен қызметкерлері, ауыл шаруашылық мамандары, өнеркәсіптердің басшылары мен білім беру мекемелерінің жетекшілері, қарапайым еңбек адамдары шықты. Олардың барлығы біздің еліміздің, қоғамымыздың алтын қорын құрайды деп нық сеніммен айтуға болады. Біз олар туралы естеліктерді мұқият сақтауымыз керек және олар жайлы болашақ ұрпаққа жеткізу біздің парызымыз болмақ.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Сагинов А. С. О пройденном пути. Воспоминания. - Алматы, Ғылым, 1996. — 320 с.
- 2 Қазақстан ұлттық энциклопедиясы, 7 том / https://kaz.inform.kz/news/sagynov-abilkas-sagynuly_a2239333/
- 3 Машанов А. Әл-Фараби және Абай.-Алматы: Қазақстан, 1994. – 192 бет.
- 4 Чоккин Ш.Ч. Четыре времени жизни: Воспоминания и размышления / Шафик Чоккин; Лит. запись Бектаса Ахметова. - Алма-Ата: Балауса, 1992. - 336 с.
- 5 Қазақстан мектебі. – 1996. - № 3.
- 6 Ұлттың Ұлағатты Ұлы. – Алматы, 2004. – 164 бет.
- 7 Атшабаров Б. Өнегелі өмір / Под ред.Г.М. Мутанова.- Алматы: Қазақ университеті, 2019. Вып. 187. – 395 с.
- 8 Жазушы С. Досжан «Қасірет пен тағдыр» – елдің шері мен қайғысы –/ <https://aikyn.kz/68486/as-ret-pen-ta-dyr-eld-she-men-ay-ysy>.
- 9 Атчабаров Б.А. Заблуждения, ложь и истина по вопросу оценки влияния на здоровье людей испытания атомного оружия на Семипалатинском ядерном полигоне. – Алматы, 2002. – 200 с.
- 10 Назарбаев Н.Ә. Бейбітшілік кіндігі. – Алматы: Атамұра, 2003. – 256 б.
- 11 Назарбаев Н.А. Эпицентр мира. – Астана: «Елорда», 2001. – 294 с.
- 12 Шарманов Т. Ақиқат жанкештісі // Егемен Қазақстан. – 2018. – 14 маусым.

13 Атчабаров Б. Воспоминания о Каныше Имантаевиче Сатпаеве. В кн.: Өнегелі өмір / Под ред. Г. М. Мутанова. - Алматы: Қазақ университеті, 2019. Вып. 187. - 395 с.

14 Азаматтығы асқақ ғалым. Ученый. Гражданин. Патриот. Сборник документов и материалов о враче, ученом, организаторе здравоохранения Казахстана Бахие Атчабаровиче Атчабарове. Редакционная коллегия: А. Б. Атчабаров, Б. Б. Атчабаров, Б. А. Жуматаева. Составители: В. И. Печерских (ответственный), А. К. Еркенова. - Алматы: Print_express, 2019. - 534 с.

15 Әдікенұлы Н. Азамат асулары // Орталық Қазақстан. - 2006. - 21 қазан. - Б. 6.

16 Әдекенов М. Ұяң жүнді қарғалы қойлары: монография / Мынжасар Әдекеноұлы Әдекенов. - Қарағанды: «Гласир», 2015. - 162 бет.

17 Әдекенов М. Қоштасар кездегі ойлар. - Астана: «Фолиант», 2006. - 236 бет.

18 Галкина Г. Жизнь земли / <https://archive.np.kz/old/2007/40/rudi1.html>

19 ҚЗТҚО. - Қор 1579. - Тізім 1. - Іс 23. - П. 89.

20 Құдышұлы О. Еркіндік үшін еңіреген ер // Орталық Қазақстан. - 1993. - 14 мамыр. - Б. 4.

21 Құдышұлы О. «Сарыарқа» газетінің сарашысы // Орталық Қазақстан. - 1997. - 26 қараша. - Б. 3.

22 Сардарбек К. Микрорайону № 1 - имя Зулихи Сабитовой // Балхашский рабочий. - 2000. - 13 января (№4). - С. 2.

23 Сардарбек К. Сағындым мен көз көргенді // Балқаш өңірі. - 1992. - 14 наурыз (№19). - Б. 2.

24 Знатоки малой Родины: библиографический указатель. - Караганда, 2001. - Б. 12-13.

25 Электрондық ресурс. Қол жетімді: <https://vecher.kz/professor-kaydar-al-dazhumanov-v-svoi-80-let-prodolzhaet-vnosit-vklad-v-razvitie-otechestvennoy-istorii>

26 Қыран қазақ / Құраст. Е. Төлеу, Ш. Кашкимбекова. - Нұр-Сұлтан: «Кәусәр» баспасы, 2019. - 232 бет

27 Электрондық ресурс. Қол жетімді: <https://www.phyto.kz/kz/o-kompanii/privetstvennoe-slovo-generalnogo-direktora>

28 Арда-ғұмыр (Естелік кітабы) / Құраст. Ерғазы Қадашұлы Төлеу. - Қарағанды: «TENGRI Ltd» баспасы, 2016. - 135 бет.

29 Электрондық ресурс. Қол жетімді: <http://adilet-gazeti.kz/заманалы-заңгер-заманауи-менеджер-қа>

30 Алаш деп соққан жүрегі (Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, профессор Зарқын Тайшыбай жетпіс беске толды). - Электрондық ресурс. Қол жетімді: <https://aqiqat.kazgazeta.kz/news/8365>

31 Мемлекеттің әр бір табысында журналистің үлесі зор // Орталық Қазақстан. - 2021. - 26 маусым

32 Электрондық ресурс. Қол жетімді: <https://ssh.nu.edu.kz/kk/faculty/mejramgul-qusajynova/>

3.3.1 Қарқаралыдан шыққан академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінде жұмыс істейтін ғалымдар

Тарихы 1938 жылдан басталатын академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінде алғашқы ашылған факультеттердің бірі тарих-филология деп аталды. Бүгінде тарих-филология факультеті әрқайсысы өз алдына жеке факультет ретінде жұмыс істеп келеді.

Тарих факультетінің бүкіләлем тарихы және халықаралық қатынастар; археология, этнология және Отан тарихы, сонымен бірге Қазақстан тарихы және Қазақстан халқы ассамблеясы деп бөлінетін үш кафедрасында Қарқаралы өңірінен шыққан, сол ауданның мектептерінен білім алған бірнеше оқытушы-профессорлар жұмыс істейді. Мысалы, бүкіләлем тарихы және халықаралық қатынастар кафедрасында 1 ғылым кандидаты, 1 доктор PhD; археология, этнология және Отан тарихы кафедрасында 2 ғылым кандидаты, 1 доктор PhD; Қазақстан тарихы және ҚХА 1 ғылым кандидаты еңбек етіп жүр.

Гүлнара Мұратбекқызы Смағұлова тарих факультетіндегі бүкіләлем тарихы және халықаралық қатынастар кафедрасының профессоры, тарих ғылымдарының кандидаты. Ол 1965 жылы 7 қарашада Қарағанды облысы Қарқаралы ауданында туған. 1972 жылы № 8 Бесоба орта мектебінде 1-ші класқа барды. 1980 жылы аталған мектептің 8 класын бітіріп, Абай атындағы Саран педагогикалық училищесіне оқуға түсті. Бұл оқу орнын 1984 жылы бастауыш кластар оқытушысы мамандығы бойынша «бастауыш кластар мұғалімі және аға вожатый» деген біліктілігімен бітіріп шықты. Еңбек жолын 1984 жылы өзінің түлеп ұшқан мектебінде бастап, 1987 жылға дейін еңбек етті. 1987 жылы Қарағанды мемлекеттік университетінің тарих факультетіне оқуға түсіп, оны 1992 жылы бітіріп, университетке жұмысқа қалдырылды.

1992-1993 жылдары академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің жалпы тарих кафедрасында аға лаборант қызметін атқарды. 1993-1997 жылдардың аралығында аталған кафедрада аға оқытушы болды. 1997 жылы ҚарМУ-дың аспирантурасына түсіп, оны 2000 жылы аяқтады. 2001-2004 жылдардың аралығында академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ-дың бүкіләлем тарихы және халықаралық қатынастар кафедрасында аға мұғалім болып жұмыс істеді.

Г.М. Смағұлова халықаралық қатынастар мәселелері бойынша республика көлеміне кеңінен танымал белгілі ғалым Қ.Е. Байзақованың ғылыми жетекшілігімен 2004 жылы әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде халықаралық қатынастар және сыртқы саясат тарихы бойынша кандидаттық диссертациясын сәтті қорғап, тарих факультетінде ең алғашқы халықаралық қатынастар бойынша кәсіби маман болды. Ол 2004-2006 жылдары тарих факультеті деканының ғылыми жұмыстар жөніндегі орынбасары және «ҚарМУ хабаршысы. Тарих. Философия. Құқық сериясы» ғылыми журналының жауапты хатшысы міндетін қатар атқарды.

Г.М. Смағұлова 2006 жылы өзі доцент болып жұмыс істейтін бүкіләлем тарихы және халықаралық қатынастар кафедрасына университет ректорының

бұйрығымен меңгеруші болып тағайындалды. Ол бұл міндетті 2012 жылға дейін атқарды. 2012-2019 жылдардың аралығында тарих факультетінде декан болды. 2020 жылдан қазіргі күнге дейін бүкіләлем тарихы және халықаралық қатынастар кафедрасында профессор.

Г.М. Смағұлова 2014-2023 жылдардың аралығында «Тұлғатану» ғылыми-зерттеу орталығында аға ғылыми қызметкер ретінде ғылыми жұмыстармен қатар бірнеше оқулықтар мен оқу құралдарын жазып шығарды: Халықаралық ұйымдар: Оқу құралы. - Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2015. - 263 бет; Біріккен Ұлттар Ұйымы: құрылымы және қызметі: Оқу құралы. - Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2016. - 236 бет (Төлеуова Б.Т., Стамбулов С.Б.); Политические лидеры в международных отношениях: Генеральные секретари ООН Учебное пособие.- Караганда: Изд-во КарГУ, 2016.-171 с. (Тельгарин А.Н., Тулеуова Б.Т., Горовой В.В.). Ал «Өлкетану. Қарағанды облысы. Жалпы білім беретін мектептің 5,6,7-сынып оқушыларына арналған» оқулықты (Алматы: Алматыкітап баспасы, 2018. - 146 бет; авторлар: Бейсенбекова Н.А., Шотбакова Л.К., Абдикерова Б.Х.) жазған авторлардың алдыңғы қатарында болды.

Сонымен бірге «Тұлғатану» ғылыми-зерттеу орталығы ғалымдарымен бірге тұлғаларға байланысты бірнеше монографияларды жазып шығаруға қатысты. Олар:

1. Әлихан Бөкейхан – ұлт мақтанышы: Монография.- Қарағанды: «Гласир» баспасы, 2016.- 198 б. (Бейсенбекова Н.А., Шотбакова Л.К.);

2. Вклад женщин Центрального Казахстана в развитии региона (30-90-е годы XX века): Монография. - Караганда: Изд-во ТОО «Tengri Ltd», 2016. - 313 с. (Тулеуова Б.Т., Шотбакова Л.К., Бейсенбекова Н.А., Турсынова Ж.Ж.);

3. Культурное наследие этносов Казахстана: история и современность (на материалах Центрального Казахстана): Монография. - Караганда: Изд-во «Альфапринт», 2018. – 284 с. (Бейсенбекова Н.А., Шотбакова Л.К., Оразбекова Г.Б.);

4. Творцы и свидетели истории Каркаралинска: Монография. – Караганда: Изд-во: Санат-Полиграфия, 2019.-338 с. (Шотбакова Л.К., Попов Ю.Г.);

5. Нығмет Нұрмақов - тарихи тұлға: деректік және тарихнамалық талдау: Монография. Қарағанды: Таис баспасы, 2020. -213 бет. (Бейсенбекова Н.А., Шотбакова Л.К.).

Г.М. Смағұлова ғылыми жұмыстармен белсенді түрде айналысады. Сөзіміз дәлелді болу үшін оның қатысқан бірнеше ғылыми жобаларын атауымызға болады: 2013-2015 жж. – TEMPUS TuСАНЕА халықаралық білім жобасында «Тарих» бағыты бойынша орындаушы; 2018-2020 жж. – ҚР БЖҒМ Ғылым комитеті қаржыландырған «Тарихи білім Қазақстан Республикасы жас ұрпағының ұлттық сана-сезімін рухани жаңғырту мен жаңартудың негізі ретінде (Орталық Қазақстан материалдарының мысалында)» атты гранттық ғылыми жобасында орындаушы; 2023 ж. «Адамдар тағдырындағы Қарқаралы өңірінің білім беру жүйесінің қалыптасуы мен даму тарихы (XIX ғ.екінші жартысы-XX ғ.)» атты университетішілік ғылыми гранттық жобада – аға

ғылыми қызметкер; 2023-2025 жылдарға арналған ҚР ҒЖЖБМ Ғылым комитетінің «Семей ядролық полигоны сынақ зардаптары «ядролық отарлау» саясатының нәтижесі ретінде» атты гранттық жобаның жетекшісі.

2019 жылдан бері Орталық Азияны зерттеулер орталығының директоры міндетін атқарып келеді.

Г.М. Смағұлова екі мәрте «Жоғары оқу орындарының үздік оқытушысы» мемлекеттік грантына ие болды (2006 ж., 2011 ж.).

Гүлнара Мұратбекқызы жақын және алыс шетелдерде болып, өзінің біліктілігін 2007, 2009, 2011 жылдары Нью-Дели қаласындағы Дж. Неру университетінде (Үндістан); 2008 ж. М. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университетінің Азия және Африка елдерінің институтында (Ресей), 2009 ж. Дюссельдорф қаласындағы білімді жетілдіру орталығында (Германия), 2012 ж. Братислава қаласындағы Орталық-Еуропалық білім беру институтында (Словакия) және Прага қаласындағы Халықаралық және қоғамдық байланыстар институтында (Чехия); 2015 ж. Цукуба университетінде (Жапония) және басқа да орталықтарда жетілдіріп келеді.

Айта кететін тағы бір маңызды жайт - Г.М. Смағұлова батыл түрде факультет деңгейінде алғашқылардың бірі болып шетелдік ғылыми-зерттеу орталықтарымен халықаралық ынтымақтастық орнатуды бастаған. Ол Дж. Неру университетінің профессоры К. Варикумен, АҚШ-тың IPAC талдау орталығы директоры, профессор Х. Садримен, Жапония ғалымы Я. Муракаимен өзара түсіністік жөніндегі меморандумдарға қол қойған. Соның негізінде кафедра және факультет ғалымдары алыс шетелдік жоғары оқу орындары және ғылыми-зерттеу орталықтарымен тығыз байланыс орнатып, бірлескен зерттеулер жүргізуге қатысып келеді.

Г.М. Смағұлова 2017-2019 жж. аралығында Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ 6D021200-Түркология, 6D050500-Аймақтану, 6D020200-Халықаралық қатынастар мамандықтары бойынша докторлық диссертация Қорғайтын Диссертациялық кеңесінің мүшесі; сонымен бірге халықаралық қатынастар, аймақтану, тарих, шығыстану бағыттары бойынша докторлық диссертацияларға оппонент ретінде белсене қатысады.

Г.М. Смағұлова ғылым саласы мен қоғамдық жұмыстарға белсене ат салысқаны үшін ҚарМУ ректорының (2004, 2015, 2019 жж.); Қазыбек би ауданы әкімінің (2007 ж.), Қарағанды облысының әкімінің (2013, 2018 жж.), ҚР білім және ғылым министрінің грамоталарымен және Алғыс хаттарымен (2015 ж.) марапатталған. Бұл марапаттармен бірге Г.М. Смағұлова академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің доценті Қ.Ж. Жуасов атындағы сыйлық лауреатының (2006 ж.) және «Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің еңбек сіңірген қызметкері» атағының (2021 ж.) иегері

Г.М. Смағұлованың жарияланған ғылыми және оқу-әдістемелік еңбектерінің саны – 200-ден астам, оның ішінде: Scopus базасындағы журналдарда – 4; ҚР БҒМ ұсынған журналдарда-18; РФДИ - 16

орналастырылған басылымдарда; монографиялар - 7; оқулықтар, оқу құралдары, электрондық оқулықтар – 7.

Тарих факультеті бүкіләлем тарихы және халықаралық қатынастар кафедрасының меңгерушісі **Жарас Мақанұлы Кенжеғали** 1983 жылы 22 маусымда Қарқаралы ауданындағы Томар ауылында туған.

Ол Томар ауылының № 22 орта мектебіне 1989 жылы барып, 2000 жылы оны бітірген соң академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ-дың тарих факультетіне оқуға түсті. 2004 жылы «0203-Тарих, тарихшы, тарих пәнінің оқытушысы» біліктілігімен жалпы тарих мамандығы алып шықты. 2004-2006 жылдардың аралығында аталған университеттің магистратурасында оқып, оны 6A0203-Тарих (ғылыми-педагогикалық) бағыты бойынша бітірді. Магистратураны үздік дипломмен аяқтаған Жарас Мақанұлы 2001-2004 жылдары Қазақстан жаратылыстану-гуманитарлық колледжінде тарих пәнінің мұғалімі болып, еңбек жолын бастады.

Жарас Мақанұлы Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетіне 2005 жылы жұмысқа кірді: 2005 - 2006 жылдары бүкіләлем тарихы және халықаралық қатынастар кафедрасының лаборанты; 2006-2010 жылдардың аралығында Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ-дың тарих факультетінің бүкіләлем тарихы және халықаралық қатынастар кафедрасының оқытушысы; 2011-2018 жж. аталған кафедраның аға оқытушысы; сонымен бірге 2011-2013 жж. - Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ тарих факультеті деканының оқу ісі жөніндегі орынбасары міндетін қоса атқарды.

Ж.М. Кенжеғали 2013-2016 жылдардың аралығында Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінде 6D020200 – Халықаралық қатынастар мамандығы бойынша докторантурада оқыды. 2015 жылдың наурыз-сәуір айларының аралығында PhD докторантура бағдарламасы бойынша Германияның Гармиш-Партенкирхен қаласында Джордж К. Маршалл атындағы қауіпсіздік мәселелерін зерттеу жөніндегі Еуропалық Орталықта тағлымдамадан өтті. Осындай тағлымдаманы 2016 жылдың ақпан-сәуір айларында Қырғызстанның Бішкек қаласында И. Арабаев атындағы Қырғыз мемлекеттік университетінде өтіп келді.

Ж.М. Кенжеғали докторантураны бітіріп келген соң, жұмысын өзінің кафедрасында жалғастырды.

Ол 2018 жылы Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің диссертациялық кеңесінде 6D020200 – Халықаралық қатынастар мамандығы бойынша докторлық диссертациясын сәтті қорғап, философия докторы (PhD) дәрежесін алды.

Ж.М. Кенжеғали 2020 жылдан бастап қазіргі кезге дейін академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің тарих факультеті бүкіләлем тарихы және халықаралық қатынастар кафедрасының меңгерушісі.

Жарас Мақанұлы кәсіби білімін үнемі шыңдап, жетілдіріп жүретін мамандардың қатарында. Оған 2019 ж. - Е.А. Бөкетов ат. ҚарМУ қосымша білім беру факультеті базасында «Педагогтың IT-құзыреттілігін қалыптастыру: онлайн сервиспен жұмыс» біліктілікті арттыру курсына оқығаны; 2019 ж.

Алматы қаласында өткен «Академиялық және ғылыми жазу мен рецензиялаудың негізгі қағидаттары» оқыту семинарына қатысқаны; 2020 ж. «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл менеджменті жүйелері» ISO 37001:2016 халықаралық стандартының талаптары бойынша маман даярлау курсының тыңдап, сертификат алғаны дәлел болады. Сонымен қатар бірнеше онлайн курстарға қатысып, олардан да сертификат алған. Атап айтқанда, 2021 ж. - «Халықаралық қатынастардың заманауи мәселелері және тұрақты дамумәселелері» біліктілікті арттыру курсы (Санкт - Петербург мемлекеттік университеті, сертификат № 0004591 25.01.2021 ж. берілді, 72 сағ.); 2021 ж. – профессор Пунит Гаурдың (Үндістан) «Mapping GEO-Politics of Eurasia: Historicand Contemporary Perspective» тақырыбы бойынша онлайн дәрістер курсы (15 наурыз-10сәуір 2021 ж., 72 сағ.); 2023 ж. - «Коммуникация ерекшеліктері және білім беру қызметін ұйымдастыру: проблемалар, шешу жолдары, перспективалар» біліктілікті арттыру курсы (11-16 қаңтар2023 ж., 36 сағ.); 2023 ж. - «Білім берудегі менеджмент» біліктілікті арттыру курсы (Қарағанды қ., Қазақстан, 2023 ж. 27 қараша-09 желтоқсан, №1121023, 72 сағ.) және т.с.т.

Ж.М. Кенжеғали 2020 жылдан бері Ұлттық тарихшылар конгресінің мүшесі.

Ж.М. Кенжеғали университеттің, факультеттің дамуына айтарлықтай үлес қосып жүрген ғалым. Ол студенттер мен магистранттарға ғылыми жетекшілік жасайды, оларға дұрыс бағыт-бағдар беріп отырады. Сонымен бірге кафедра мен факультет мерейтойларын, дөңгелек үстелдер мен ғылыми конференцияларды ұйымдастырып, олардың жақсы өтуіне ат салысып жүр.

Ж.М. Кенжеғалидың Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінде істеген еңбектері университет ректорының Құрмет грамотасымен (2012, 2018) Қарағанды қаласы әкімінің Құрмет грамотасымен (2023) марапатталған.

Тарих факультетінің археология, этнология және Отан тарихы кафедрасындағы **Лора Төлеутайқызы Тлегенова** Қарағанды облысы, Қарқаралы ауданы, Нұркен атындағы совхозда 1977 жылы 3 сәуірде туған. 1984-1994 жж. аралығында №10 Нұркен Әбдіров атындағы орта мектепте оқыды. 1994 жылы академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ-дың тарих факультетіне түсіп, оны 1998 жылы үздік дипломмен бітіріп, бірден магистратураға түсті. Магистратураны 2000 жылы аяқтап, Лора Төлеутайқызы жұмысқа ҚарМУ-дың тарих факультетінің археология, этнология және Отан тарихы кафедрасына оқытушы ретінде жұмысқа қалдырылды. 2002-2004 жж. - ҚарМУ-дың аспирантурасында оқыды; 2005 ж. – ҚарМУ-дың тарих факультетінің археология, этнология және Отан тарихы кафедрасының аға оқытушысы; 2007 жылдан осы кафедраның доценті болып 2014 жылға дейін еңбек етті.

Л.Т. Тлегенова 2006 жылы кандидаттық диссертациясын қорғап, тарих ғылымдарының кандидаты атанды.

Қарағанды университетінің хабаршысы ғылыми журналының «Тарих. Философия. Құқық» сериясында жауапты хатшы қызметін қоса атқарды.

Л.Т. Тлегенова отбасылық жағдайына байланысты 2014 жылы Астана қаласына қоныс аударып, осында 2022 жылға дейін ҚР Ұлттық музейдің «Халық қазынасы» ғылыми-зерттеу институтында аға ғылыми қызметкер ретінде жұмыс істеді.

Л.Т. Тлегенова 2022 жылдан қазіргі күнге дейін академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің тарих факультетіндегі археология, этнология және Отан тарихы кафедрасында профессор ассистенті.

Л.Т. Тлегенова ғалым ретінде 40-тан астам ғылыми мақалалардың, оқулықтардың авторы. Қарағанды облысы энциклопедиясын жазуға қатысты.

Археология, этнология және Отан тарихы кафедрасында жұмыс істейтін **Карсыбаева Жұлдыз Алпысқызы** 1981 жылы 1 шілдеде Қарағанды облысы, Қарқаралы ауданы (бұрынғы Егіндібұлақ, 1993-1997 жж. Қазыбек би ауданы), Алғабас ауылында дүниеге келген. 1988-1995 жылдары Арқалық орта мектебінде оқып, әрі қарай білімін 1995-1998 жылдары Қарағанды қаласындағы Жамбыл атындағы мектеп-интернат гимназиясында алды.

1998 жылы Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің тарих факультеті «Қазақстан тарихы» мамандығына түсіп, 2002 жылы атылмыш оқу орнын тарихшы, тарих пәнінің оқытушысы санатында үздік дипломға бітіріп шығады. 2002-2008 жылдары Қарағанды қ. «Болашақ» МББ колледжде тарих пәні мұғалімі ретінде қызмет ете жүріп, 2006-2008 жылдары Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ-дың тарих факультетінің магистратурасында оқыды.

2008-2010 жылдары Қарағанды қаласында қазақ-түрік лицейінде, Шет тілдер колледжінде тарих пәнінің оқытушысы қызметінде еңбек жолын жалғастырды. 2007 жылдан бері Жұлдыз Алпысқызы Археология, этнология және Отан тарихы кафедрасының ізденушісі болып бекітіліп, 2010 жылы 21 желтоқсанда «07.00.09-Тарихнама, деректану және тарихи зерттеу әдістері» бағыты бойынша «1941-1945 жылдардағы Ұлы Отан соғысы кезеңіндегі Қазақстан тарихының тарихнамасы (1941-2010 жж.)» тақырыбында кандидаттық диссертация жұмысын қорғады. 2010 жылдың 1 қыркүйегінде Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ тарих факультетінің Қазақстан тарихы кафедрасына аға оқытушы лауазымына жұмысқа қабылданады. 2014-2017 жылдары Қазақстан тарихы кафедрасының доценті, 2017-2021 жылдары Археология, этнология және Отан тарихы кафедрасының доценті, 2021 жылдан қазіргі уақытта берілген кафедраның қауымдастырылған профессор лауазымында қызметін атқарады.

2019 жылдың 2 қыркүйегінен - 2020 жылдың 27 тамызына дейінгі аралықта тарих факультеті деканының оқу ісі бойынша орынбасары қызметін атқарды.

Профессор З.Г. Сактаганованың жетекшілігімен жүргізілген ҚР БЖҒМ Ғылым комитетінің гранттық жобаларында орындаушы болды. Атап айтқанда, 2015-2018 жылдары № 413-И-15 «История городской повседневности Центрального Казахстана как фактор социальной напряженности и девиантного поведения во второй половине XX века (1946-1996гг.)» және 2018-2020

жылдары № 1992-И-18 «Великая Отечественная война и женщины Казахстана на фронтах и в тылу: женские истории и повседневность» гранттық жобалардың шеңберінде жоспарланған жұмыстардың барлығына қатысты. Бұл екі жобада Қарағанды мен оның серіктес қалаларының қалыптасу және даму тарихы, қала тұрғындарының күнделікті өмір тарихы бойынша, сонымен бірге Ұлы Отан соғысы жылдарындағы Қазақстан әйелдерінің тыл мен майдандағы күнделікті өмір тарихы туралы ауқымды жұмыстар жасалынды.

Жұлдыз Алпысқызы Карсыбаева 2 монографияның, 2 мұрағат құжаттары жинағының (төлавторлық), 4 оқу-әдістемелік құралдың, 90-нан астам ғылыми мақалалардың авторы. Оның ішінде: Thomson Reuters-1, Scopus базасындағы журналдарда – 2; ҚР ҒЖБССҚК ұсынған басылымдарда – 13 мақалалары жарияланған.

Жұлдыз Алпысқызы Карсыбаева 2015 жылы 41 республикалық және 45-ші аймақтық ғылыми-тәжірибелік конференцияларды ұйымдастыру мен өткізуге қатысқаны үшін және ҚР Тәуелсіздік күніне байланысты университеттің дамуына қосқан үлесі мен адал еңбегі үшін Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті ректорының Алғыс хаттарына (2015 ж.), сондай-ақ университеттің дамуына қосқан үлесі мен адал еңбегі үшін Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті ректорының (2022 ж.) және ҚР БҒМ «ҰТО» РМҚК директоры Р.Т. Емелбаевтың Алғыс хаттарымен (2022 ж.) марапатталған.

Археология, этнология және Отан тарихы кафедрасының профессор-оқытушылар құрамында 1979 жылы 22 қарашада Қарағанды облысы, Қарқаралы ауданы (бұрынғы Егіндібұлақ, 1993-1997 жж. Қазыбек би ауданы), Арқалық ауылында дүниеге келген **Смағұлов Нұртас Бірлікұлы** да бар. Ол 1987-1997 жылдары Арқалық орта мектебінде орта білім алды.

1997 жылы Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің тарих факультеті «Бүкіләлем тарихы» мамандығына оқуға түсіп, 2001 жылы осы оқу орнын тарихшы, тарих пәнінің оқытушысы санатында үздік дипломға бітіріп шыққан. 2002-2004 жылдары Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ-дың тарих факультетінің магистратурасында оқыды.

2004 жылы 1-қыркүйек пен 16-қазан аралығында Қарағанды қаласы Бұқар-Жырау атындағы қазақ-түрік лицейінде тарих пәнінің мұғалімі қызметінде еңбек жолын бастады. 2004 жылы жоғарыда аталған оқу орнының тарих факультетінің Қазақстан тарихы кафедрасына оқытушы лауазымына жұмысқа қабылданады. 2008-2014 жылдары аға оқытушы лауазымында қызмет атқарды. 2017-2022 жылдардың аралығында Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті тарих факультеті Қазақстан тарихы және Қазақстан халқы Ассамблеясы кафедрасында аға оқытушы болды. Сонымен бірге 2019 жылдың 17-маусымы мен 2023 жылдың 4-қаңтары аралығында аталған университеттің тарих факультеті деканының ғылыми жұмыстар жөніндегі орынбасары қызметін қоса атқарды. Бүгінгі күнде тарих факультетінің археология, этнология және Отан тарихы кафедрасында PhD докторы ғылыми дәрежесінде оқытушылық қызметін атқарады.

2014-2017 жылдар аралығында Н.Б. Смағұлов Астана қаласындағы Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінде 6D020300-Тарих мамандығы бойынша докторантурада оқыды. Тарихшы ғалым, Күлтегін сыйлығының лауреаты, белгілі түрколог Сатай Мақсұтұлы Сыздықовтың жетекшілігімен «Ежелгі түркілердің «Мәңгі Ел» мемлекеттік идеологиясы» тақырыбында докторлық зерттеу жұмысымен айналысты. 2015-2016 жылдары докторантура бағдарламасындағы ғылыми тағылымдаманың жоспары бойынша шетелдік ғылыми кеңесшісі профессор Ахмет Ташағылдың жетекшілігімен Түркия Республикасы Стамбул қаласындағы Мимар Синан көркем өнер университетіндегі білім алды. Докторлық ғылыми-зерттеу жұмысы бойынша Стамбулдағы Түркия зерттеулер институты Орталығында, Йедитепе университетінде және Ислам зерттеу Орталығында да ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізді.

Н.Б. Смағұлов 2015 жылы Түркияда қазақ хандығының 550 жылдығына арналған «Түркі әлеміндегі Қазақ хандығының рөлі» тақырыбындағы халықаралық ғылыми-теориялық конференцияны ұйымдастырып, өткізуге ат салысқандардың қатарында болды. Стамбулдағы этникалық қазақ, белгілі шоқайтанушы ғалым, профессор Абдуқап Қарамен тығыз ғылыми шығармашылық байланыс орнатты. Сол кезден бері түркиялық ғалыммен бірге ғылыми-зерттеу жұмыстарын жасап келеді.

2018 жылы сәуір айында Түркия Республикасының Стамбул қаласындағы Йедитепе университетінің тарих бөлімінің басшысы профессор Ахмет Ташағылдың ұйымдастырумен өткізілген I Халықаралық «Түрік тарихы және мәдениеті» симпозиумына Н.Б. Смағұловтың арнайы шақырылып, ғылыми баяндама жасауы, академик Е.А. Бөкетов университетінің тарих факультеті үшін де үлкен құрмет болды.

Н.Б. Смағұлов 2023 жылдың 13-желтоқсанында Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті «8D022 - Гуманитарлық ғылымдар» кадрларды даярлау бағыты бойынша Диссертациялық кеңесте диссертациясын сәтті қорғап, «6D020300-Тарих» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алды.

Н.Б. Смағұлов ежелгі түркілердің дүниетанымын зерттеу арқылы, Түрік қағанаттарының мемлекеттік идеологиясына берік негіз болған «Мәңгі Ел» идеясының Күлтегін, Білге қаған, Тоныкөктердің құрметіне қойылған мәңгі тастарда манифест түрінде жарияланғандығын ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізіп дәлелдеген жас зерттеушілердің бірі.

Н.Б. Смағұлов 2018-2020 жылдары ҚР Білім және Ғылым министрлігі тарапынан мақсатты бағдарламамен қаржыландырылатын BR05236848-ОТ-20 «Алаш идеясы және «Мәңгілік Ел» құндылықтары «Туған жер» бағдарламасы аясында және қоғамдық сананы модернизациялау: тарихи тәжірибе, сабақтастық және перспективалар» атты жобаның жұмыс тобында орындаушы ретінде ғылыми ғылыми-шығармашылық жұмыстармен қоса айналысты.

Н.Б. Смағұлов университет қабырғасында жүріп, ғылыми шығармашылық және қоғамдық жұмыстармен қызу айналасуға ден қояды. Ұзақ

жылдардан бері Н.Б. Смағұлов қазақ халқының ардақты азаматы, 1946 жылы Қаныш Сәтпаев іргесін қалаған Қазақ Ғылым Академиясының құрылтайшысы болған, фарабитанушы Ақжан әл-Машанидің ғылыми мұраларын зерттеумен айналысып келеді. Осының нәтижесінде Н.Б. Смағұлов академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің 2022 жылы ғылыми-зерттеу жұмыстарына арналған университетішілік гранттық конкурсқа қатысып, № 11-ВГ-22 «Ақжан әл-Машанидың ғылыми және рухани мұрасы» атты гранттық ғылыми жобаны жеңіп алды және жобаның ғылыми жетекшісі болды.

Н.Б. Смағұлов 1 монографияның, 2 оқу-әдістемелік құралдың, 80-нен астам ғылыми мақалалардың авторы. Оның ішінде Scopus базасындағы журналдарда – 2; ҚР ҒЖБССҚК ұсынған басылымдарда – 15 мақаласы жарияланған. Ғылыми еңбектері Түркия, Ресей, Румыния, Чехия, Египет мемлекеттерінің басылымдарында жарық көрген.

Н.Б. Смағұлов ғылым саласы мен қоғамдық жұмыстарға белсене ат салысқаны үшін Қаздауысты Қазыбек бидің 350 жылдығына арналған «Қаздауысты Қазыбек би: Бабалар жолымен» халықаралық экспедициясына қатысқаны үшін Қарағанды облысының әкімі Е.Ж. Қошановтың Алғыс хаты (2017 ж.), академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті ректорының Құрмет грамотасы (2018 ж.), «Орталық Қазақстан» газетінің «90 жылдық мерейтойы» Құрмет грамотасымен (2021 ж.) марапатталған. Сонымен бірге Н.Б. Смағұлов академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің доценті Қ.Ж. Жуасов атындағы сыйлық лауреатының иегері (2022 ж.).

Қазақстан тарихы және ҚХА кафедрасының меңгерушісі **Амрина Минар Сапарқызы** 1974 жылы 9 қазанда Қарағанды облысы, Қарқаралы ауданы, Нүркен Әбдіров атындағы ауылда дүниеге келген. 1981-1991 жылдары №10 Нүркен Әбдіров атындағы орта мектебінде білім алды.

1991 жылы Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің тарих факультетіне оқуға түсіп, 1996 жылы аталмыш оқу орнын «Тарихшы. Тарих және саяси-әлеуметтік пәндердің оқытушысы» біліктілігі санатында үздік дипломға бітіріп шығады.

Еңбек жолын 1996 жылы Қарағанды қаласының №7 Жамбыл Жабаев атындағы облыстық мектеп интернат гимназиясында тарих пәні мұғалімі болып бастап, осында 1998 жылға дейін еңбек етті. Әрі қарай қызметі Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ-да жалғасты. Қысқаша еңбек жолына тоқталар болсақ:

1998 – 2001 жж. – Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ, археология, этнология және Қазақстан тарихы кафедрасының оқытушысы;

2002 – 2003 жж. – Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ, археология, этнология және Қазақстан тарихы кафедрасының аға оқытушысы;

2003 – 2005 жж. – Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ, археология, этнология және Отан тарихы кафедрасының аспиранты;

2010 ж. – Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ- да кандидаттық диссертация Қорғап, тарих ғылымының кандидаты ғылыми дәрежесіне ие болды.

2005 – 2006 жж. Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ-дың тарих факультетінде деканның тәрбие істер жөніндегі орынбасары;

2013 – 2022 жж. – Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ, археология, этнология және Отан тарихы кафедрасының т.ғ.к., доценті;

2022 жылдан бүгінгі күнге дейін академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, тарих факультеті, Қазақстан тарихы және Қазақстан Халқы Ассамблеясы кафедрасының меңгерушісі, тарих ғылымдарының кандидаты дәрежесінде оқытушылық қызметін атқарады.

2015 жылы Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ ректорының абыройлы еңбегі мен университеттің гүлденуіне қосқан үлесі үшін Алғыс хатымен марапатталды. «Жоғары оқу орнының үздік оқытушысы» атағын беру қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2015 жылғы 16 наурыздағы № 124 бұйрығы негізінде 2017 жылы Қазақстан Республикасы ЖОО-ның үздік оқытушысы лауазымының иегері атанды. 2020 жылы Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің доценті Қ.Ж. Жуасов атындағы сыйлық лауреатының иегері атанды. 2023 жылы Л.Н. Гумилёв атындағы Еуразия ұлттық университеті білім мен ғылымды дамытуға қосқан айрықша үлесі үшін «Лев Гумилёв» медалімен марапаттады. Мұнымен қоса 2023 жылы Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі мемлекеттік комиссияның жұмысына белсенді араласып, ұлт тарихының ақтаңдақ беттеріне қатысты материалдарды іздеп дайындауда сіңірген еңбегі үшін ҚР Мемлекеттік кеңесшісі, комиссия төрағасы Ерлан Кариннің алғыс хатымен марапатталды.

Амрина Минар Сапарқызы кәсіби біліктілікті жетілдіру мақсатында: Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ-дың біліктілікті жетілдіру факультетінде: «Оқу үрдісінде мультимедиялық және интерактивтік құралдарды өңдеу мен қолдану және несиелік технология жағдайында білім беру әдістемесі» бағдарламасы бойынша; «Қашықтықтан оқыту технологиясы бойынша білім беру әдістемесі» бағдарламасы бойынша; Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі «Өрлеу» біліктілікті арттыру ұлттық орталығы» акционерлік қоғамы ұйымдастырған Қазақстан Республикасының ЖОО педагогикалық мамандықтарының оқытушыларының біліктілігін арттыру бағдарламасы бойынша әр жылдары біліктіліктен өткен.

«1st International Turkish Culture and history Sempozyumu» деп аталатын 2018 жылдың 19-21 сәуір аралығында Иеде Тепе университетінің Тарих департаменті (Түркия республикасы, Стамбул қаласы) базасында өткен халықаралық симпозиумға қатысты.

2018 жылы QS World University Rankings нәтижелері бойынша TOP-500-ге енетін шет елдің жетекші жоғары оқу орындарының бірі Карлов атындағы университетте (Прага қаласы Чехия Республикасы) білікті жетілдіру мақсатында 14 күнтізбелік күнге сәйкес «Intercultural communication. Philosophical questions In pedagogy and in the teaching methods» тақырыбында тағылымдамадан өтті.

Амрина М.С. жарыққа шыққан ғылыми және оқу-әдістемелік еңбектерінің саны – 150. Негізгі ғылыми еңбектері ҚОРА. Щербина

экспедициясымен байланысты тақырыптарға арналған. 2015 жылы профессор Р.М. Жұмашевпен бірігіп жазған «XIX ғ. соңы мен XX ғ. басындағы Орталық Қазақстанның этно-әлеуметтік дамуы (ҚОРА. Щербина экспедициясы мәліметтері бойынша)» монографиясы жарық көрді. 2016 жылы ғалым Л.К. Шотбакова екеуі бірлесіп «Қосалқы тарихи пәндер» курсына арналған оқу құралын және электронды оқу құралын дайындап, басып шығарды.

Мұнымен қоса осы 2018 жылы Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті жанындағы ҚР БЖҒМ-нің РОӘК ОӘС шешімімен ұсынылған «Қосалқы тарихи пәндер» курсына арналған оқу әдістемелік құрал (қосалқы автор Шотбакова Л.К.) және «Ұлы даланың «Мәңгілік ел» идеясы» атты студенттер мен оқушыларға арналған оқу-әдістемелік құрал жарыққа шықты. Бұлардың барлығы М.С. Амринаның ғалым, ұстаз, педагог ретінде белсенді екенін көрсетеді.

Қарқаралы өңірінен білім алып шыққан **филология факультетінде** ғылыми дәрежесі бар төрт ғалым еңбек етіп жүр.

Елдос Ерғазыұлы Түйте – академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті филология факультетінің деканы, филология ғылымдарының кандидаты, қазақ тіл білімі кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президенті – Елбасы Қоры сыйлығының лауреаты.

Е.Е.Түйте 1983 жылы 26 сәуірде туған. 1990 жылы Қарағанды облысы Қарқаралы ауданы Қарағайлы кентіндегі №17 қазақ орта мектебінің 1-сыныбына барады. 2000 жылы Қарағанды облысы Қарқаралы ауданы № 21 Бақты орта мектебін тәмамдады. 2000-2005 жылдары академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті филология факультетіне «Қазақ тілі мен әдебиеті, шет тілі» мамандығы бойынша оқуға түсіп, үздік дипломмен аяқтады. 2005-2008 жылдар аралығында академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ-дың қазақ тіл білімі кафедрасының күндізгі бөлім аспирантурасында оқыды. 2008 жылы академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің қазақ тіл білімі кафедрасына оқытушы болып қалдырылды. 2009 жылы Астана қаласында Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетіндегі филология ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін беру жөніндегі диссертациялық кеңесінде «Адамның психикалық жай-күйіне қатысты лексиканың құрылымы мен семантикасы» атты тақырыпта кандидаттық диссертация қорғады. 2009 жылы аталмыш университетте қазақ тіл білімі кафедрасының оқытушысы, 2010 жылы аға оқытушы, 2011 жылы қазақ тіл білімі кафедрасының доценті болып қызмет істеді. 2009-2018 жыл аралығында филология факультеті деканының орынбасары қызметінде болды. 2018-2019 жылдары академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің тәрбие жұмысы және әлеуметтік мәселелер жөніндегі проректоры, 2019-2020 ректор аппаратының жетекшісі болды. 2020 жылдан қазіргі уақытқа дейін филология факультетінің деканы болып қызмет атқарады.

100-ден астам ғылыми еңбектің авторы. Негізгі еңбектері: 1 ғылыми монография (Психикалық жай-күйлер атауларының лингвостилистикалық

сипаты.– Қарағанды: Tengri Ltd, 2013. –252 б.), 2 оқу құралы (Тіл табиғаты. – Алматы: Эверо баспасы, 2017. –112 б.; Тіл біліміне кіріспе. – Қарағанды: Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің баспасы, 2023. – 186 б.), 3 оқу-әдістемелік еңбек (Қазақ әдеби тілінің тарихы. – Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2010. –71 б.; Қазақ тілінің стилистикасы. – Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2011. –136 б.; «Когнитивтік лингвистика» пәні бойынша СОӨЖ, СӨЖ тапсырмаларына арналған әдістемелік нұсқау. – Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2012. –70 б.), 3 электрондық оқу құралы бар. Scopus базасындағы басылымда – 5, РИНЦ – 3, ҒЖЖБСҚК тізіліміндегі журналда – 28 мақаласы бар. Ғылыми мақалалары алыс және жақын шетел – АҚШ, Ұлыбритания, Финляндия, Чехия, Польша, Болгария, Ресей, Қырғызстан т.б. басылымдарында жарияланған.

Е.Е. Түйте 2022 жылы ғылыми-зерттеу жұмыстарына арналған университетішілік № 05-ВГ-22 «Ахмет Байтұрсынұлы – азаттық қозғалыстың рухани көсемі» атты гранттық ғылыми жоба аясында жетекші ғылыми қызметкер ретінде жұмыстар атқарды. Осының нәтижесінде «Ахмет Байтұрсынұлының лингвистикалық мұрасы және лингвистикалық түркітану (Қарағанды: «Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті» ҚЕАҚ баспасы, 2022. – 228 б. 14,25 б.т.), қосалқы Ш.Ш. Жалмаханов, М.А. Тұрсынова, С.Ә. Рахымберлина сынды авторлармен бірге ғылыми жинақты шығаруға атсалысты.

Е.Е.Түйте университеттің, факультеттің дамуына айтарлықтай үлес қосуда. Магитранттар мен докторанттарға ғылыми жетекші ретінде бағыт-бағдар беріп отырады, сонымен қатар түрлі деңгейде іс-шараларды, жиындарды, конференцияларды ұйымдастырып, жинақтарын құрастырып шығаруға үлес қосып келеді.

Е.Е. Түйте 2018 жылдан Қазақстан жас педагог-ғалымдары Қауымдастығының және академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті Ғылыми кеңесінің мүшесі; 2020 жылдан филология факультеті Кеңесінің төрағасы; 2023 жылдан 8D01701 – «Қазақ тілі мен әдебиеті» білім беру бағдарламасы бойынша философия докторы (PhD), бейіні бойынша доктор дәрежесін алу үшін диссертациялық кеңестің төрағасы.

Осы жылдар ішінде Е.Е. Түйте бірнеше марапаттарға ие болды: 2012 жылы Қарағанды қаласы Қазыбек би атындағы аудан әкімінің Құрмет грамотасымен; 2014 жылы Қазақстан ғалымдары энциклопедиясының кеуде белгісімен; 2015 жылы Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланының Бас қолбасшысы генерал-лейтенант Р. Жақсылықовтың Грамотасымен; 2016 жылы Қарағанды қаласы әкімінің Құрмет грамотасымен марапатталды. 2018 жылы Ғылым мен техника саласындағы жоғары жетістігі үшін ҚР Тұңғыш Президенті – Елбасы Қоры Сыйлығының лауреаты атанған.

Саржан Уахитұлы Такиров 1968 жылы 16 қыркүйекте Қарағанды облысы Қарқаралы ауданы (бұрынғы Егіндібұлақ ауданы) Арқалық ауылында дүниеге келген. 1975-1985 жылдар аралығында Арқалық ауылының орта мектебінде білім алып, 1985 жылы Арқалық кеңшарының комсомол жастар бригадасында жұмыс істеді.

1986-1988 жылдары Кеңес Армиясы қатарында әскери борышын өтеді. 1988-1990 жылдары Арқалық кеңшарында тракторшы болды.

1990 жылы Қарағанды мемлекеттік университетінің филология факультетіне оқуға түсті. Аталған оқу орнын 1995 жылы «Қазақ тілі мен әдебиеті» мамандығы бойынша аяқтап, қазақ әдебиеті кафедрасына оқытушы болып қабылданды. Қазақ әдебиеті кафедрасында «Қазақ тілі мен әдебиеті» мамандығы бойынша оқитын студенттерге «Әдебиеттануға кіріспе», «Әдебиет теориясы», «Ұлттық әдебиет теориясының тарихы» пәндерінен дәріс оқып, семинарлар өткізді.

1998-2001 жылдары академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің аспирантурасында оқыды. 2001 жылы қазақ әдебиеті кафедрасының аға оқытушысы болды.

2004 жылы С.У.Такиров филология ғылымдарының кандидаты дәрежесін алу үшін Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ-да (Астана қаласы) «XX ғасырдың 40-50 жылдарындағы қазақ әдеби сыны» тақырыбында кандидаттық диссертациясын қорғады.

2006 жылы еңбек шартына сәйкес қазақ әдебиеті кафедрасының доценті болып тағайындалды.

С.У.Такиров 2019 жылдың сәуір айынан бастап қазіргі уақытқа дейін қазақ әдебиеті кафедрасының меңгерушісі.

2021 жылдан бастап қазақ әдебиеті кафедрасының қауымдастырылған профессоры.

Жарияланған ғылыми және оқу-әдістемелік еңбектерінің саны – 100-ден астам, оның ішінде: Scopus базасындағы журналдарда – 6; ҚР ҒЖБССҚК ұсынған басылымдарда – 20-дан астам; ЖАК тізбесіндегі журналдарды қоса алғанда, РФДИ базасында орналасқан басылымдарда – 40-тан астам; монографиялар мен ғылыми зерттеулер - 3; оқулықтар, оқу құралдары, электрондық оқулықтар (бірлескен авторлықта) - 6. Хирша индексі бойынша - 4.

2010 жылы «Әдеби сын белестері» монографиясы жарық көрді. 2014 жылы Ж.Қ. Смағұлов, Ж.А. Рүстемовпен бірге «Гуманитарлық ғылымдар саласында ғылыми зерттеулерді ұйымдастыру және жоспарлау» оқу-әдістемелік құралы, 2015 жылы «XX ғасырдың 40-60 жылдарындағы сын және әдебиеттану» оқу құралы Ж.Қ. Смағұловпен бірігіп жарыққа шықты. 2015 жылы «Көркемдік көкжиегі» зерттеулері, 2015 жылы Ж.Ж.Жарылғапов, А.М.Жакулаевпен бірге «Қазақ прозасы: модернизм және постмодернизм» монографиясы, 2021 жылы Ж.Ж. Жарылғаповпен бірге «Әдебиет теориясы» оқу құралы, 2023 жылы «Қазақ әдебиеті сынының тарихы» оқу құралы мен бірнеше электрондық оқу құралдарының авторы.

2015 жылы Қытай Халық Республикасы Құлжа қаласындағы Іле педагогикалық университетіне «Қазақ әдебиеті сынының тарихы», «Қазақ әдебиеттану ғылымының тарихы», «Шет елдердегі қазақ әдебиеті» пәндерінен дәріс оқуға іссапарға барды.

С.У.Такиров 10-нан астам ғылым магистріне жетекшілік жасады. Қазіргі уақытта 3 PhD докторантқа жетекшілік жасауда.

С.У.Такиров Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі «Жоғары оқу орнының үздік оқытушысы-2014» грантының иегері; 2021 жылы Қазақстан Республикасы Білім және Ғылым министрінің Алғыс хатымен марапатталды.

Жанар Сембекқызы Рамазанова – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор. Қазақстан Журналистер одағының мүшесі (2019). 2018 жылдан журналистика кафедрасының меңгерушісі.

Рамазанова Жанар Сембекқызы 1973 жылы 1 наурызда Қарағанды облысы Егіндібұлақ ауылында дүниеге келген. 1980-1990 жылдары Егіндібұлақ ауданындағы №2 орта мектепте оқыды. Сыныпта көпшіл, жайдары мінезімен ерекшеленді. Мектепшілік қоғамдық жұмыстарға белсене араласты. Жоғары сыныптарда староста болды.

Мектеп қабырғасында оқып жүріп аудандық «Ленин туы» газетіне шағын мақалалар жазып тұрды. Гуманитарлық бағытқа бейім болды, алайда математика сабағын да өте жақсы көрді.

1990 жылы Қарағанды мемлекеттік университетіне түсті. Бірінші мамандығы – «Ұлттық мектептегі орыс тілі мен әдебиеті» маманы. Филолог. Оқытушы (1995 ж.). Екінші алған білімі «Журналистика» мамандығы.

Еңбек жолын Қарағанды қаласындағы №97 орыс гимназиясында қазақ тілі пәні мұғалімі болып бастады.

2000-2006 жж. Қарағанды қаласындағы Д.Қонаев атындағы гуманитарлық университетіне ауысып, кейін тілдер кафедрасының меңгерушісі қызметіне тағайындалды.

2005 жылы ҚР Ұлттық Ғылым академиясында журналист, түрколог, филология ғылымдарының докторы, профессор Егеубаев Асқар Құрмашұлының жетекшілігімен «Қазақ поэзиясындағы балладалар (қалыптасу, даму ерекшеліктері)» атты тақырыпта диссертация қорғады. Содан кейін ғылыми ортаны іздеп академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетіне журналистика кафедрасына келді. Сол жерде 2006 жылдан бері жемісті еңбек етіп келеді. 2009 жылдан филология факультетінің сапаны бақылау комиссиясының төрағасы, Қарағанды университетінің Академиялық кеңесі, Ғылыми кеңесінің мүшесі. Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті РОӘК мүшесі. Филология факультетінің тәуекел менеджері.

Қарағанды қаласындағы «Жаңа FM» радиосының штаттан тыс тілшісі. «Журналистік зерттеу» және «Журналистік этика» бойынша медиатренер.

70-ке жуық ғылыми мақаланың авторы.

Жоғары оқу орнының оқытушылары мен білім алушыларына арналған 3 оқу құралын, 2 монография әзірледі. Олар: «Телерадиожурналистика». Оқу басылымы, практикум. Қарағанды, 2014 ж.; «Қазақ поэзиясындағы баллада жанры» (монография). Қарағанды, 2016 ж.; «Сөйлеу техникасы» оқу құралы. Қарағанды, 2020 (РОӘК) Л.Н.Гумилев ат.Еуразия ұлттық университеті) 03.11.2020 ж.бекітілген); «The ballad genre» (монография ағылшын тілінде).

Қарағанды, 2020 ж.; «Әлеуметтік медиадағы коммуникация» оқу құралы.
Қарағанды, 2023 ж.

Жыл сайын біліктілік курстарынан үзбей өтіп жүреді:

Марапаттары:

1. Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің ректоры Е.А. Көбеевтің Құрмет грамотасы (2012).
2. Қарағанды қаласы әкімі Н.Әубәкіровтің Құрмет грамотасы (2017).
3. Академик Е.А.Бөкетов ат. Қарағанды университетінің профессоры А.Н.Тэн атындағы сыйлық иегері (2020 ж.).
4. Қарағанды облысы әкімінің орынбасары А. Нүкеновтің Алғыс хаты (2021).
5. Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің ректоры Н.О. Дулатбековтің Құрмет грамотасы (2023).
6. ЖОО студенттері арасындағы республикалық ғылыми-зерттеу байқауының «Қоғаммен байланыс» мамандығы бойынша студенттерге жетекшілік жасап, ҚР Білім және ғылым министрінің ІІІ дәрежелі дипломын алды (2019, 2020).
7. «Орталық Қазақстан» газетінің «90 жылдық мерейтойы» төсбелгісінің иегері (2021);
8. Қазақстан Журналистер одағының Құрмет грамотасымен марапатталды (2023).

Жылда студенттерге білім алу жолындағы ізденісте демеушілік жасап тұрады. Облыстық «Орталық Қазақстан» газетіне жазылуға жыл сайын 10 студентке демеушілік жасайды. Ақын Кәрім Сауғабаевқа арналған «Кәрім оқуларында» жас оқырмандарға демеушілер қатарында қолдау көрсетіп жүреді.

Саян Ақылжанұлы Кенжеғалиев - филология ғылымдарының кандидаты, қазақ тіл білімі кафедрасының қауымдастырылған профессоры, академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті филология факультеті қазақ тіл білімі кафедрасының меңгерушісі.

С.А. Кенжағалиев 1982 жылы 5 қаңтарда Қарағанды облысы Қарқаралы ауданы Томар ауылында туған. 1989 жылы № 22 орта мектебіне барып, 1999 жылы Қарағанды қаласындағы № 57 шығыстану лицейін тәмамдады. 1999 жылы академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті филология факультетіне «Қазақ тілі мен әдебиеті» мамандығы бойынша оқуға түсіп, 2003 жылы үздік дипломмен аяқтады. 2003 жылы академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің қазақ тіл білімі кафедрасына оқытушы лауазымына қабылданды. 2004-2007 жылдар аралығында академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ-дың қазақ тіл білімі кафедрасының күндізгі бөлім аспирантурасында оқыды. 2009 жылы Астана қаласында Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті жанындағы филология ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін беру жөніндегі диссертациялық кеңесінде филология ғылымдарының докторы, профессор Жантас Алтайұлы Жақыповтың жетекшілігімен «Ділдік лексиконның берілу жолдары» атты тақырыпта

кандидаттық диссертациясын сәтті қорғап, филология ғылымдарының кандидаты дәрежесін алды.

2009 жылы Орталық Қазақстан университеті қазақ филологиясы және екінші шет тілі кафедрасының меңгерушісі болды, 2010-2013 жылдары қазақ филологиясы және екінші шет тілі кафедрасының доценті болып қызмет істеді. 2013-2020 жыл аралығында Қарағанды мемлекеттік техникалық университетінде доцент қызметінде болды. 2020 жылдан қазіргі уақытқа дейін филология факультеті қазақ тіл білімі кафедрасының меңгерушісі болып қызмет атқарады. 2013 жылдан Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі, Болон процесі және академиялық ұтқырлық орталығының expertі.

80-нен астам ғылыми еңбектің авторы. Негізгі еңбектері: 2 ғылыми монография, 1 оқу құралы, 2 оқу-әдістемелік еңбек, 4 электрондық оқу құралы бар. Scopus базасындағы басылымда – 5, РИНЦ – 3, ҒЖБСКК тізіліміндегі журналда – 18 мақаласы бар. Scopus базасындағы Хирша индексі 3. Ғылыми мақалалары алыс және жақын шетел басылымдарында жарияланған.

Тіл ғылымының философиялық-әдіснамалық мәселелері, мәдениетаралық қарым-қатынас теориясы, тіл ілімдерінің негіздері, тіл біліміне кіріспе, психолінгвистика, алаштың тілдік мұрасынан сабақтар жүргізеді, зерттейді.

С.А. Кенжеғалиев университеттің, факультеттің дамуына айтарлықтай үлес қосуда. Магистранттар мен докторанттарға ғылыми жетекші ретінде бағыт-бағдар беріп отырады, сонымен қатар түрлі деңгейде іс-шараларды, жиындарды, конференцияларды ұйымдастырып, жинақтарын құрастырып шығаруға үлес қосып келеді.

С.А. Кенжеғалиев Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің «Жоғары оқу орнының үздік оқытушысы-2019» грантының иегері.

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің тарих-филология факультетінен кейін құрылған физика-математика және жаратылыстану (биология, химия мамандықтары) факультеттері болатын. Осы ретпен баяндайтын болсақ, Қарқаралы ауданының әр мектептерін бітірген түлектер бүгінде **физика факультетінде – 2 (Г.М. Шаймерденова, А.Н. Дүйсенбаева); математикада – 2 (С.Б. Ахажанов, Р.А. Қайыров), биология-география факультетінде – 2 (А.Б. Мырзабаев, А.Ж. Шәйбек)** ғалымдар жұмыс істеп жүр.

Гүлжан Мейрамқызы Шаймерденова 1989 жылдан 1994 жылға дейін Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің физика факультетінде «Физика» мамандығы бойынша оқыды. 1994 жылы жалпы және теориялық физика кафедрасында маманданды. 1994 жылдан 1999 жылға дейін осы кафедрада инженер болып жұмыс істеп, жылуфизика кафедрасында тағылымдамадан өтті. 1999 жылы күндізгі аспирантураға түсіп, 2002 жылы 01.04.14 – жылуфизика және теориялық жылу техника мамандығы бойынша бітірді. 2002 жылдан 2010 жылға дейін аға оқытушы лауазымында жұмыс істеді. 2010 ж. «Волластонит кенін ұнтақтаудың электрогидроимпульсті

технологиясы» тақырыбында кандидаттық диссертацияны қорғап, техника ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесіне ие болды.

Г.М. Шаймерденова 2011 жылдан 2018 жылға дейін доцент лауазымында, 2019 жылдан бастап Ж.С. Ақылбаев атындағы инженерлік жылуфизикасы кафедрасының профессоры лауазымында, 2016 жылдан қазіргі уақытта дейін аталған кафедраның меңгерушісі болып қызмет атқарып келеді.

Г.М. Шаймерденованың Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетіндегі ғылыми-педагогикалық жұмыс өтілі 29 жылды құрайды. Осы жылдар ішінде ғалым Республикалық студенттер ғылыми-зерттеу жұмыстарының 10 жеңімпазын, 3 - халықаралық, 9 - республикалық олимпиадалардың жеңімпазын дайындап, үлкен көрсеткіштерге қол жеткізді.

Г.М. Шаймерденова ғалым ретінде бірнеше қаржыландырылатын ғылыми-зерттеу жобаларын орындауға қатысты. Осы бағыттағы жұмыстарын бүгінгі күні де жалғастырып келеді. Нәтижесінде 150-ден астам ғылыми еңбектер, соның ішінде: 3 монография, 1 оқу құралы, 1- электрондық оқу құралы, 7 электрондық курс лекциялар, 12 мультимедиялық презентациялар, 2 оқу-әдістемелік нұсқаулардың авторы атанды. Сондай-ақ 3 - өнертабысқа инновациялық патент, ҚР патентіне 2 авторлық куәлік, 1 - Еуразиялық патент иегері.

Г.М. Шаймерденованың ғылым саласындағы еңбектері лайықты бағалануда. Атап айтқанда, ҚР БҒМ Білім және ғылым министрінің алғыс хатымен (2012), университеттің дамуына қосқан үлесі үшін Ректордың құрмет грамотасымен (2011), п. ғ. д., профессор Қ. М. Арынғазин атындағы сыйлықпен марапаттау туралы Диплом (2015) және ҚР БҒМ Білім және ғылым министрінің Құрмет грамотасымен (2018) марапатталды. Сонымен бірге «ЖОО үздік оқытушысы-2018» грантының иегері (куәлігі 2019).

Г.М. Шаймерденованың соңынан ерген Қарқаралы өңірінен шыққан жас ғалымдардың бірі **Айнұр Нұртайқызы Дүйсембаева**.

Айнұр Нұртайқызы – PhD докторы, академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің профессор Ж.С. Ақылбаев атындағы инженерлік жылу физикасы кафедрасының қауымдастырылған профессоры.

Ол 1988 жылы туған. 2009 жылы академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетін 5В071700-Тіршілік қауіпсіздігі және қоршаған ортаны қорғау мамандығы бойынша үздік бітірген. 2010 жылы жоғарыда аталған ЖОО-да «6М060400 – Физика» мамандығы бойынша ғылыми-педагогикалық бағыттағы магистратураға түсті. 2012 жылы магистратураны да үздік бітіріп, «Екі айналмалы цилиндрдің аэродинамикасын зерттеу» тақырыбында магистрлік диссертациясын қорғады.

2011 жылы магистратурада оқып жүрген кезінде Томск ұлттық зерттеу политехникалық университетінде «Академиялық ұтқырлық алмасу» бағдарламасы бойынша тағылымдамадан өтті. 2018 жылдан 2021 жылға дейін аралықта 6D060400 – «Физика» мамандығы бойынша докторантурада оқыды. 2021 жылғы 31 қарашада «Тік бағытта айналатын құрмалы жел қозғалтқышының аэродинамикасын зерттеу» тақырыбында докторлық

диссертациясын сәтті қорғап, 6D060400 – «Физика» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дипломын алды (27.06.2022 ж., PHD№ 00022272317)

А.Н. Дүйсембаеваның жалпы ғылыми-педагогикалық өтілі 11 жылды құрайды.

Айнұр Нұртайқызы 2022-2024 жылдарға арналған Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі «Жас ғалым» ғылыми – зерттеу жобасы бойынша жас постдокторант ғалымдардың іргелі және қолданбалы ғылыми зерттеулерін гранттық қаржыландыруға арналған конкурста грант иегері атанды. Жоба тақырыбы: ИРН AP14972704 «Көлденең осьті айналмалы цилиндрлі құрамалы жел энергия қондырғысының жаңа дизайнын сандық зерттеу».

Жас ғалымның жылу физикасы, энергетика, жел энергетикасы саласында 63-тен астам ғылыми еңбектері, сондай-ақ «Айналмалы цилиндр түріндегі жел энергетикалық қондырғысының қалақшасы», «Тік бағытта айналатын жел энергетикалық қондырғысының құрамалы қалақшасы» пайдалы моделіне 2 патенті бар.

- Scopus – 11 жұмыс; Scopus-та индекс хиршасы – 3;

- Web of Science – 9 жұмыс; Индекс Хиршасы – 3.

Математика және ақпараттық технологиялар факультетінде жұмыс істеп жүрген жас ғалымдардың бірі **Сұңғат Беркінұлы Ахажанов** 1983 жылы 13 қыркүйекте Қарағанды облысы, Қарқаралы ауданы, Бесоба ауылында туды. Ол 1990-2000 жылдар аралығында Қарқаралы ауданы Бесоба ауылындағы №8 орта мектебінде оқып, оны үздік бітірді. 2000 жылы Қарағанды қаласындағы Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің математика факультетіне оқуға түсті. 2004 жылы «Механика» мамандығы бойынша үздік бітіріп, сол жылы Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ-дың аталған мамандығы бойынша магистратураға түсіп, оны 2006 жылы тәмамдады.

2006-2011 аралығында «Механика» кафедрасында оқытушы, 2011-2014 жылдар аралығында «Қолданбалы математика және информатика» кафедрасында оқытушы, 2014-2016 жылдар аралығында «Т.Ғ. Мұстафин атындағы алгебра, математикалық логика және геометрия» кафедрасында аға оқытушы болып қызмет атқарды. 2016-2019 жылдар аралығында Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «6D072900-Құрылыс» мамандығы бойынша докторантураға түсіп, 2019 жылы докторлық диссертацияны сәтті қорғап, PhD докторы ғылыми атағын алды. Қазіргі уақытта «Т.Ғ. Мұстафин атындағы алгебра, математикалық логика және геометрия» кафедрасының қауымдастырылған профессор болып қызмет атқаруда.

С.Б. Ахажанов ғылыми жұмыстармен жүйелі түрде айналысады. 2018 жылы Жапонияның Киото Университетінде үш ай уақыт ғылыми тағылымдамадан өтті. Сонымен қатар, Жапония, Оңтүстік Корея, Непал, Австралия, Жаңа Зеландия, Тайвань, Ресей, Украина және Беларусь мемлекеттерінде өткізілген халықаралық ғылыми конференцияларға қатысып, баяндамалар жасады.

С.Б. Ахажанов 2 монографияны, 2 оқу құралын, 2 патент және 50-ден астам ғылыми мақалаларды жариялады. 20-дан астам ғылыми мақалалар РИНЦ, ҚР БҒМ БҒСБК, Web of Science, Scopus базасына кіретін халықаралық журналдарда жарық көрген.

С.Б. Ахажанов «Жоғары оқу орнының үздік оқытушысы-2022» грантының иегері.

Математика және ақпараттық технологиялар факультетінің тағы бір жас ғалымы **Рүстем Айбекұлы Қайыров**.

Ол 1985 жылы 19 желтоқсанда Қарағанды облысы, Қарқаралы ауданы, Бесоба ауылында дүниеге келді. 1992-2003 жылдар аралығында Бесоба ауылындағы № 8 орта мектебінде оқыды. 2003 жылы Қарағанды мемлекеттік университетінің математика факультетіне түсіп, 2007 жылы үздік дипломмен аяқтады. 2007 жылы аталған университеттің «Механика» мамандығы бойынша магистратураға түсіп, 2009 жылы үздік дипломмен бітірді. 2007-2018 жылдар аралығында «Қарағанды жоғары политехникалық колледжінде» оқытушы болып қызмет атқарды. Осы колледжде 2013-2018 жылдар аралығында «Жалпы кәсіптік пәндер» кафедрасының меңгерушісі болып жұмыс жасады.

Р.А. Қайыров 2018 жылы әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің механика-математика факультетінің «6D060300-Механика» мамандығына PhD докторантурасына түсті.

2020 жылы Ұлыбританияда Кил университетінде үш айлық ғылыми тағылымдамадан өтті.

2021 жылдың сәуір айында «Трипод түрдегі 3-PRRS параллель манипулятордың кинематикалық талдауы» тақырыбындағы ғылыми диссертациясын қорғап, PhD докторы ғылыми атағын алды.

2021 жылы академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті математика және ақпараттық технологиялар факультетінің «Т.Ғ. Мұстафин атындағы алгебра, математикалық логика және геометрия» кафедрасына аға оқытушысы болып жұмысқа орналасты. Қазіргі уақытта аталған кафедрада қауымдастырылған профессор болып қызмет атқаруда.

Р.А. Қайыров жас ғалым ретінде Германия, Франция, Ұлыбритания мемлекеттерінде өткізілген ғылыми конференцияларға қатысып, баяндамалар жасады. 10-нан астам ғылыми мақалалар жариялады, оның ішінде ҚР БҒМ БҒСБК, Web of Science, Scopus базаларына кіретін журналдарда жарық көрген мақалалары бар.

Университетіміздің классикалық үлгідегі факультеттердің қатарында биология-география факультеті бар. Осы факультетте жұмыс істеп жүрген **Аманай Байтұрымұлы Мырзабаев** зоология кафедрасының профессоры, педагогика ғылымдарының кандидаты.

Ол 1957 жылы 9 қазанда Қарқаралы ауданында дүниеге келді. 1964-1974 жылдардың аралығында Қарқаралы ауданының Нұркен атындағы совхоздағы № 10 мектепте оқыды.

1976 жылы Қарағанды мемлекеттік университетінің жұмысшылар факультетіне оқуға түсіп, оны бітірген соң 1977-1982 жылдар аралығында

ҚарМУ-дың биология факультетінде жоғары білім алды. Университетті бітіргеннен кейін 9 жыл Қарағанды облысының Абай және Нұркен атындағы совхоздардың мектептерінде биология пәнінің мұғалімі болып жұмыс істеді.

А.Б. Мырзабаев академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінде еңбек жолын 1991 жылы оқытушылық қызметтен бастаған, 2015 жылдан бүгінгі күнге дейін зоология кафедрасының профессоры. Осы жылдары ұстаздық әрі ғылыми жұмыстар жасау барысында ол 7 мультимедиялық презентация, 10 электронды дәрістер курсы, 10 оқу-әдістемелік кешен дайындап, 4 жаңа оқу пәнін әзірледі, соның ішінде өзі жеке автор болғаны да бар. Ғалымның жетекшілігімен 100-ден астам дипломдық жұмыстар жазылды, 20 магистрлік диссертацияларға ғылыми жетекші болды, студенттер және магистранттармен бірлескен ғылыми мақалалары жазылып, жарық көрді.

Қазіргі уақытта 4 докторанттардың ғылыми жетекшісі.

Аманай Байтұрымұлы ғылыми-әдістемелік жұмыстармен белсенді айналысады. Еңбек жолында ол облыстық, республикалық және халықаралық конференцияларда, ҚР ҒЖБМ Ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынған басылымдарында 190-ға жуық ғылыми және ғылыми-көпшілік еңбектері жарық көрді.

А.Б. Мырзабаевтың Scopus базасына кіретін жоғары рейтингтік басылымдарға жариялаған мақалалары 5: Review of European Studies. Special Issue, Canadian center of science and Education. Vol. 7, No.6, 2015 –P. 170-177(«Semiology of Kazakh Ornaments»); The Teaching Policy of Imperial Russia directed to «Foreign» People including the Kazakh (2018. –Vol. 6. –Iss.1. – P. 55-73); Genesis of the Concept Noosphere Pedagogy and the Paradigm (2018. –Vol. 6. –Iss.1. – P. 47-65); Composition and Ecological Structure of the Fauna of Litter and Soil true Bugs (Insecta6 Heteroptera) in Kazakh Upland (Central Kazakhstan) Pine Forests. Diverety 2022,14,618; Bangladesh Composition and Ecological Structure of the Fauna of Litter and Soil True Bugs (Insecta, Heteroptera) in Kazakh Upland (Central Kazakhstan) Pine Forests Bangladesh Journal of Medical Science, 2023, 22(2), с. 432–441).

А.Б. Мырзабаев әр жылдары 4 монография шығарды: «Оқушылар шығармашылығын дамыту» (12,4 б.т.; 2002 ж.); «Ноосфералық педагогикаға кіріспе» (12,4 б.т.; 2014 ж.); «Биологиялық білім – экологиялық сауаттылық» (22,25 б.т.; 2014 ж.); «Ведение в ноосферную педагогику» (13 б.т.; 2015 ж.). Ол дайындаған 6 оқу құралы бар: «Биологияны оқыту әдістемесі» (20 б.т.; 2006 ж.); екінші рет толықтырылып басылған «Биологияны оқыту әдістемесі» (22 б.т.; 2015 ж.); қазақ және орыс тілдерінде дайындаған «Дала экожүйесі: жануарлар» / «Степные экосистемы, животные» (7,25 б.т.; 2010, 2012 жж.); «Балаларға дала экожүйесі туралы»(6 б.т.; 2014 ж.); «Биологияны оқыту әдістемесі (CLIL технологиясы бойынша) (көлемі 161 бет, 2023).

Сонымен бірге А.Б. Мырзабаев үнемі біліктілігін жетілдіріп жүреді, жақын және алыс шетелдерде тағлымдамалардан өтті. Атап айтқанда Польшаның Вроцлав табиғат университетінде (02.05.2014 - 13.05.2014); М.В.

Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университетінде (19.08.2015 - 31.08.2015) және т.с.с.

А.Б. Мырзабаев ғалым ретінде іргелі және қолданбалы ғылыми зерттеулер жұмыстарына да белсенді түрде қатысып келеді. Мысалы, 2014 ж. «Развитие деятельности регионального Орхусского центра в Карагандинской области для сбора, учета, накопления, систематизации, хранения и распространения и передачи экологической информации Государственного фонда экологической информации» жобасы (Шарт № 25 15.01.2014 ж.); Республикалық қоғамдық бірлестік «Казахстанская ассоциация сохранения биоразнообразия» ұсынған «Школьнику о степных экосистемах» атты тақырып бойынша мемлекеттік және орыс тілдерінде оқу құралын дайындауға қатысты (2009-2010 жж.).

А.Б. Мырзабаев қалалық, облыстық және республикалық деңгейдегі биология бағыты бойынша түрлі сараптамалық комиссиялардың жұмыстарына да белсенді түрде қатысып келеді.

Аталған осы жұмыстары үшін А.Б. Мырзабаев М.В. Ломоносов атындағы МГУ Қазақстандағы филиалының директорының Алғыс хатымен (16.09.2012 ж.); аталған осы университеттің төс белгісімен (16.06.2013 ж.); ҚР БЖҒМ БҒСБК төрағасының Алғыс хатымен (13.12.2013) және осындай бірнеше хаттармен және грамоталармен марапатталған. Сондай-ақ профессор П.С. Кравицкая атындағы сыйлықтың лауреаты (2014 ж.); «ЖОО үздік оқытушысы - 2014» мемлекеттік гранттың иегері (2014 ж.); Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің құрметті қызметкері.

А.Б. Мырзабаев білім мен ғылым саласындағы жұмыстармен бірге салауатты өмір бағытында атқарылатын іс-шараларға да қатысады. Әсіресе, университеттің спорттық өміріне белсене араласып, түрлі спорт түрлерімен шұғылданып келеді. Сол үшін де бірнеше рет университет ректорының грамотасымен марапатталған.

Биология-география факультетіндегі ғалымдардың бірі **Алтынай Жұпарқызы Шайбек** – PhD докторы, қауымдастырылған профессор, академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің зоология кафедрасының меңгерушісі.

А.Ж. Шайбек 1980 жылы 30 қаңтарда Қарағанды облысы, Қарқаралы ауданы, «Бесоба» ауылы, «Қызыл-Ту» бөлімшесінде туған. № 13 Қызылту мектебіне 1 сыныпқа 1988 жылы барған. Осы жерде 7-ші сыныпқа дейін оқыды. 1992 жылы ата-анасының Бесоба орталығына қоныс аударуына байланысты А. Жұпарқызы оқуын № 8 Бесоба орта мектебінде жалғастырып, мектепті 1997 жылы бітірген. Осы жылы академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетіне биология-география факультетіне оқуға түсіп, оны 2001 жылы «Биология» мамандығы бойынша бітірген.

2001-2003 жылдары Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің магистратурасында «Биология» мамандығы бойынша оқыды. «Қарқаралы таулы-орманды аймағының макромицеттерінің биологиясы мен

систематикасы» тақырыбында магистрлік диссертациясын 2003 жылы сәтті Қорғап, «Биология ғылымдарының магистрі» дәрежесін алған.

2017-2020 жылдары Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің докторантурасында оқып, 2021 жылы 6D060700-Биология мамандығы бойынша «Диабетогенді мырыш байланыстыратын заттар туындататын панкреатит β -жасушалар деструкциясына, тотықсызданған глутатион әсерінен бұзылуының алдын алу және механизмдерін зерттеу» тақырыбындағы докторлық диссертациясын қорғап, ҚР БЖҒМ Ғылым комитетінің 2021 жылғы 1 наурыздағы бұйрығы бойынша PhD докторы атанды.

А.Ж. Шайбек 2004-2011 жылдары Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ-дың зоология кафедрасының оқытушысы; 2011-2021 жылдары - ҚарМУ зоология кафедрасының аға оқытушысы; 2021 жылдан бері ҚарМУ зоология кафедрасының қауымдастырылған профессоры. Ал 2021 жылдан бастап бүгінгі күнге дейін зоология кафедрасының меңгерушісі міндетін атқаруда.

А.Ж. Шайбек қауымдастырылған профессор ретінде «Цитогенетика», «Цитология және гистология», «Клетка биологиясы», «Эволюциялық биология» пәндері бойынша дәріс оқиды. Дәріс оқу барысында, практикалық сабақтарда «Биология» мамандықтарының студенттеріне арналған оқытудың белсенді әдістерін пайдалана отырып, тиісті ғылыми-әдістемелік деңгейде өткізеді.

А.Ж. Шайбектің ғалым ретінде 100-ден астам ғылыми жарияланымдары бар. Соңғы бес жылда республикалық және халықаралық рейтингтік журналдарда 60-тан астам мақалалары жарық көрді. «Қант диабетінің даму механизмдері мен алдын алу мүмкіндіктерін зерттеу» ғылыми-зерттеу жұмысын «Триптофанның диабетогендік метаболиттерінен туындаған қант диабетінің даму механизмдері мен алдын алу мүмкіндіктерін зерттеу» (2013-2021 жж.) ҒЗЖ тақырыбы бойынша орындаушы ретінде жүргізді. Бұл жоба тақырыбы ҚарМУ-да тіркелген және университеттің даму жоспарына кірді және ҚР ЦНТИ ҒТ-да тіркелген. Жұмыс қант диабеті институтымен (ГФР) ынтымақтастықта 01.07.2012 ж. Диабетологиялық зерттеу тобы профессор Г.Г. Мейрамов жасаған жаңа шарт негізінде жүргізіледі.

А.Ж. Шайбек биолог маман, ғалым ретінде Қарағанды қаласындағы химия-биология бағытындағы «Назарбаев зияткерлік мектебі» оқушыларының ғылыми жобаларына жетекші әрі осы мектеп базасында өтетін басқа да ғылыми жобаларға сарапшы, Қорғау кезінде қазылар алқасының мүшесі болды.

А.Ж. Шайбек біліктілігін шыңдау мақсатында түрлі орталықтар мен институттар ұйымдастыратын курстарға белсенді түрде қатысады. 2023 жылдың өзінде бірнеше курстарға қатысты. Айталық, 2023 жылы «Орта білім беруді жаңғырту» жобасын іске асыру шеңберінде оқытушы-қазақстандық жаттықтырушыларды әзірленген білім беру бағдарламаларын масштабтау бойынша, осыған байланысты Жоғары және Жоғары Оқу Орнынан кейінгі Білім Комитеті «Педагогикалық білім берудің әлеуетін күшейту» (№KZEMP/QCBS-03) жобасы шеңберіндегі курстан өтті.

Химия саласының маманы **Мекен Сәтмағанбетұлы Ибраев** 1937 жылы қараша айының 6 жұлдызында Қарағанды облысы Қарқаралы ауданы Жамбыл совхозының Милы-бұлақ бөлімшесінде көп балалы отбасында дүниеге келген. Әкесі Тәжіұлы Сәтмағанбет Семей губерниясы, Қарқаралы уезінің, Қызыларай болысында (қазіргі Ақтоғай ауданында – авт.) дүниеге келген. Мекен Сәтмағанбетұлы 1944 жылы Қарқаралыдағы №1 орта мектепті өте жақсы оқып, тәмамдап шыққан.

1954-1955 жылдары Қарқаралы қаласында ДОСАФ комитетінде инструктор – нұсқаушы болып қызмет атқарды. 1956 жылы Қарағанды қаласындағы педагогикалық институттың химия-биология факультетіне үздік емтихан тапсырып оқуын жалғастырды. Жоғары оқу орнын қызыл дипломмен аяқтады. Біліміне қарап факультетте оқытушы болып қабылданды.

Ұстаздық қызметін атқара жүріп, ғылыми жұмыстарына белсенді қатысып карборандар химиясының дамуына үлкен үлесін қосты. Осы ғылыми бағытта жетекшісі белгілі ғалым Александр Васильевич Казанцев болды.

М.С. Ибраев 1977 жылы Ташкент қаласында кандидаттық ғылыми жұмысын Қорғады.

М.С. Ибраев Қазақ ССР Халыққа білім беру министрлігінің ұсынысы бойынша қазақ бөлімінде оқитын студенттерге арналған «Органикалық химия негіздері» кітабын шығарды. Бұл кітап бірнеше тараудан тұрады. Кітапта химия ғылымының шығуы, даму жолдары, органикалық заттар туралы теориялық көзқарастардың тууы, заттардың формулалары мен молекулалық массасын табудың негізгі жолдары, гомология, изомерия және органикалық заттардың номенклатурасы, химиялық байланыстар тәрізді органикалық химияның теориялық ең маңызды мәселелерін қарастырады. Бұл кітап мұғалімдер мен педагогика институттарының студенттері үшін 1990-шы жылдары маңызды оқулық болды. Себебі ол кезде қазақ тіліндегі жоғары оқу орнының студенттеріне арналған химия бағытындағы оқулықтар өте аз болатын.

КарМУ-да парторг болып еңбек етті. Кейіннен Қарағанды мемлекеттік экономикалық университетіне кафедра меңгерушісі болып қызметін жалғастырды. Өмірінің соңына дейін ұстаз, кафедра меңгерушісі болып еңбек етті. Қазақ тілінде оқитын студенттерге көмегін беріп, білімге деген құштарлықтарын арттырды. Дипломдық жұмыстарының жетекшісі болған түлектері ыстық естеліктерімен бөлісіп еске алады. М.С. Ибраевтың шәкірттері бүгінде алды академик және профессор атақтарының иегерлері.

ҚР ҰҒА академигі, х.ғ.д., профессор, «Фитохимия» халықаралық ғылыми-өндірістік холдингі, стероидты қосылыстар зертханасының меңгерушісі Б.И.Төлеуов «Жанамын» деп тұрған кезде от берген Ұстаз туралы» атты естелік мақаласында Қарағанды мемлекеттік университетінің химия факультетіне 1976 жылы оқуға түскен кезінде факультет деканы болған Рашида Омарова бастаған, Бақтыбай Әбеуов, Еркін Ғафуров, Мекен Ибраев, Ақбет Қожақова, Мәтібай Жамбеков сияқты ұстаздар тобының бір ауыз орысша білмейтін студенттерге жақсы қолдау-көмектерін көрсетіп жүрді, осындай ұлағатты ұстаздардың ішінде әсіресе Мекен Ибраевтың есімін ерекше атап, сол

кісі туралы жақсы естелікпен бөліскен. Естелік автордың пікірінше Мекен Ибраев - аса білімді, бойындағы туа біткен зиялықты көзге ұрып тұратын, бірақ ең негізгісі адамгершілігі жоғары деңгейдегі асыл азамат, азаматтығы мен адамгершілігі қатар жүретін біртуар ерекше тұлға.

Алма Баймағанбетқызы Татеева химия ғылымдарының кандидаты, химиялық технология және мұнайхимия кафедрасының профессоры, Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министірлігінің «Жоғары оқу орындарының үздік оқытушысы» мемлекеттік грантының иегері.

А.Б. Татеева 1961 жылы 11 маусымда туған. 1968-1978 жылдары Қарағанды облысы Қарқаралы қаласы № 2 орыс орта мектебінде орта білім алды. 1981-1987 жж. академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің химия факультетінде оқыды. Университетті тәмамдағаннан соң 1987-1989 жылдары Қарқаралы қаласындағы зооветеринарлық техникумда химия пәнінен сабақ берді. 1989 жылы Қарағандыға ауысып келді. 1989-1991 жж. КарМУ-дың органикалық химия кафедрасының лаборанты; 1989-1998жж. – Органикалық синтез және көмір институтының биологиялық белсенді заттар зертханасының ғылыми қызметкері болып, 1997 жылы кандидаттық диссертацияны Қорғады; 1999-2001 – НПХК «Фитохимия» физиологиялық белсенді заттар зертханасының ғылыми қызметкері; 2002-2005 – Қарағанды медициналық университеттің доценті және фармацевтикалық бөлімінің менеджері ретінде еңбек атқарды. 2005 - 2015 академик Е.А. Бөкетов атындағы КарМУ-дың химиялық технология және экология кафедрасының доценті. 2012-2016 жж. - химия факультеті деканының ғылыми жұмыстар бойынша орынбасары. 2016 жылдан қазіргі күнге дейін академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің химиялық технология және мұнай-химия кафедрасының профессоры.

А.Б. Татеева өзінің жинаған білімі мен тәжірибесін алдындағы шәкірттеріне беруден жалықпайтын ұстаздардың бірі. Оның ғылыми жетекшілігімен студенттер жыл сайын Халықаралық, Республикалық пәндік олимпиадаларға қатысып, үнемі жүлделі орындарға иеленіп жүр. Мысалы, бір ғана Қилыбай Мүслім деген шәкірті Алматы қаласында 2021 жылдың 25 қарашасында өткен «Химия» пәнінен Республикалық олимпиадада ІІ дәрежедегі диплом; осы жылы Ustaz tilegi Халықаралық химия пәнінен олимпиадада І дәрежедегі дипломмен марапатталды.

А.Б. Татеева мектеп оқушыларына ғылыми жобалар бойынша кеңес береді. Мектеп олимпиадаларында жюри мүшесі болады. Осы бағыттағы еңбегі үшін 2015 ж., 2016 ж., 2018 ж., 2022 ж., алғыс хаттарымен марапатталған.

Ғалым, ұстаз ретінде А.Б. Татеева дайындаған жарияланымдардың жалпы саны 100-ден астам, оның ішінде ғылыми монографиялар - 3, патенттер - 2, электронды оқулықтар - 5, оқу-әдістемелік құралдар - 7.

Бірнеше ғылыми-зерттеу жұмыстарына жетекшілік етті:

1. ҚР Ғылым және Білім Министірлігі қаржыландырған «Орталық Қазақстанның төменгі метаморфизм көмірінен балауызды алу технологиясын талдау және зерттеу» ғылыми жоба (2015-2017 жж.);

2. Келісім шарт бойынша жасалған ғылыми-зерттеу жұмысы «Кокс, таскөмір шайырын, спецкокстің және көмірдің қасиетін, құрамын кешенді зерттеу» (2017-2018 жж.);

3. Келісім шарт бойынша жасалған ғылыми-зерттеу жұмысы «Бастапқы мұнайтуындыларының химиялық және элементтік құрамын анықтау». Тапсырыс беруші ЖШҚ «Cleanfeldkazakhstan» (2023 ж.).

Сонымен бірге А.Б. Татеева келісім шарт бойынша жасалған төмендегі ғылыми-зерттеу жұмыстарына орындаушы ретінде қатысты:

1. «Ауыр мұнай шикізатын (көмір, таскөмір шайыры, ауыр мұнай) гидрогенизациялық өңдеуге қолданылатын жана буынды катализаторларды жасау» (№ 285 келісім шарт, 15.03.2013 ж.);

2. «Электрогидроимпульсная технология переработки шламов Шубаркольских углей» (№1115 келісім шарт, 17.09.2013 ж.);

3. «Кокс газ атмосферасында ауыр мұнай қалдықтарын таскөмір шайырымен термохимиялық өңдеу» (№ 1835 келісім шарт 01.06.2015 ж.);

4. Халықаралық консорциумды келісім шарт «Шұбаркөл көмір» АҚ коксохимиялық цехында түзілетін ортатемпературалық пиролизді таскөмір шайырын өңдеу» (2019-2020 жж.).

Жыл сайын біліктілік курстарынан үзбей өтіп жүреді.

Хирш индексі 2

1. Web of Science Core Collection (Thomson Reuters, USA)

2. Scopus (Elsevier)

А.Б. Татееваның химия факультетіндегі ұзақ жылдарғы еңбегі түрлі марапаттармен бағаланды:

1. 2015 ж. О.Ш. Курманалиев атындағы сыйлығының лауреаты;

2. 2017 ж. ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігінің «ЖОО үздік оқытушысы» мемлекеттік грант иегері;

3. 2021 ж. Қарағанды қаласы Қазыбек би атындағы аудан әкімінің Құрмет грамотасына иеленді;

4. 2022 ж. Қарағанды облысының әкімінен Алғыс хатымен және «Қазақстанның үздік ұстазы» төсбелгісімен марапатталған;

5. 2021 ж. «Қазақстан тәуелсіздігіне 30 жыл» мерекелік медалімен марапатталған.

А.Б. Татеева «Бейорганикалық заттардың химиялық технология» мамандығы бойынша М. Ауэзов атындағы университетінде орналасқан Республикалық оқу-әдістемелік кенесінің мүшесі.

А.Б. Татеева университеттің, факультеттің дамуына айтарлықтай үлес қосуда. Магистранттар мен студенттерге ғылыми жетекші ретінде бағыт-бағдар беріп отырады, сонымен қатар түрлі деңгейде іс-шараларды, жиындарды, конференцияларды ұйымдастырып, жинақтарын құрастырып шығаруға үлес қосып келеді. Әр түрлі бағыттардағы студенттердің тәрбие жұмыстарына және облыстық, қалалық қоғамдық жұмыстарына белсенді қатысады.

Гүлмира Төлепбергенқызы Кокибасова химия ғылымдарының кандидаты, академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті бейорганикалық және техникалық химия кафедрасының профессоры.

Г.Т. Кокибасова 1965 жылы тамыз айының 20-сы күні Қарқаралы қаласында туған. 1982 жылы Қарағайлы кентіндегі орта мектепті бітіріп, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің химия факультетіне түсті. 1987 ж. жоғары оқу орнын бітіргеннен кейін өзі түлеп ұшқан Қарағайлы кентіндегі №16 орта мектепке мұғалім болып жұмыс атқарған. 1995 жылы ҚарМУ аспирантурасына түсіп, 1998 жылы аспирантураны кандидаттық диссертация Қорғаумен аяқтаған. ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы қадағалау және аттестаттау комитетінің шешімімен химия ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесі, ал 2013 ж. қауымдастырылған профессор атағы берілді. 2017 жылдан бастап Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті бейорганикалық және техникалық химия кафедрасының профессоры.

Г.Т. Кокибасованың негізгі ғылыми бағыты – полимерлі бейорганикалық қосылыстардың теориялық негіздерін зерттеу, термодинамикалық көрсеткіштерін есептеу, синтездеу болып табылады. Сонымен қатар, соңғы жылдары химияны оқытудың интерактивті технологияларын енгізу жолдарын зерттеумен де айналысып жүр. Ғалымның тікелей жетекшілігімен 12 магистрлік диссертация қорғалды. Қазіргі кезде 3 магистрлік жұмыстың жетекшісі.

Г.Т. Кокибасова 120-дан астам ғылыми-әдістемелік жұмыстардың авторы. Соңғы бес жылда 35 мақалалары, республикалық және халықаралық журналдар мен конференция тезистері, БҒСБК ұсынған басылымдарда жарық көрді. Сондай-ақ ҚР БҒМ грифімен басып шығарылған «Химияны оқытудың жаңа технологиялары» және «Химия бойынша контекстілік есептер әдістемесі», «Контекстные задачи по химии /Context problems in Chemistry» атты үш оқу-әдістемелік құралдарының, 3 электронды оқулықтың, 3 авторлық куәліктер, 1 патент және «Интерактивные уроки по химии» атты монографияның авторы.

Г.Т. Кокибасова түрлі тағылымдамалардан өтіп, ғылыми іс сапарларға шығып тұрады. Атап айтқанда, 2016 ж. мамыр айында Прагада Карлов университетінің (Чехия) жаратылыстану ғылымдары факультетінің бейорганикалық химия кафедрасында бейорганикалық химия мен элементтер химиясының өзекті заманауи бағыттары бойынша тағылымдамадан өтті; 2016 ж. 27 маусымда жалпы және қолданбалы химия бойынша XX Менделеев съезі аясындағы физика-химиялық талдау бойынша XI Халықаралық Курнаков мәжілісіне қатысты (Ресейдің Воронеж қаласы); 2016 ж. 26-30 қыркүйекте жалпы және қолданбалы химия бойынша XX Менделеев съезі; (Екатеринбург қ. Ресей); 2021 ж. 20 ақпанда Алматы қаласында өткен «XXI ғасыр педагогтерін дайындаудың заманауи ғылыми әдістемелік талаптары» Республикалық ғылыми-педагогикалық онлайн семинар - кеңес жұмысына қатысты және т.с.с.

Г.Т. Кокибасова ұстаз әрі ғалым ретінде үнемі біліктілігін жетілдіріп жүреді. Атап айтқанда 2015 ж. - НЗМ мен Кембридж университеті бірлесіп әзірлеген бағдарлама бойынша «Оқытудағы жаңа тұрғылар» курсы бітіріп, сертификатқа иеленді (№ 000281, Астана қ.); 2018 ж. - «Интеллектуалды

наноматериалдардың кванттық технологиялары» (ҚарМУ Біліктілікті арттыру факультетінің сертификаты); Химия 7, 11 сыныптардың оқулықтары мен оқу-әдістемелік материалдарын сараптауға қатысушының сертификаты (Астана қ., 2017 ж. және 2019 ж.); 2019 ж. - «Өрлеу» БАҰО «Жаңартылған білім мазмұны аясында жоғары оқу орындарындағы заманауи педагогикалық технологиялар» (Сертификат, 17.04.2019 ж.); 2021 ж. «Оқулықтар мен оқу-әдістемелік кешендерді бағалау бойынша сараптамаларды оқыту курсы» (Excellence Training center және Астана-кітап); 2021 ж. - «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығының «Қолданбалы зерттеулер жүргізу әдіснамасы колледж және жоғары оқу орындары оқытушыларының біліктілігін арттыру курсы (Қарағанды қ., 17.09.2021) және осы тәрізділер.

Г.Т. Кокибасова ұлағатты ұстаз, ғалым ретінде бірнеше марапаттар мен атақтарға ие болған: ҚР БҒМ министрі Е.К. Сағадиевтің Алғыс хаты (2017 ж.), ҚР БҒМ вице-министрі Ш. Кәрімованың Алғыс хаты (2019 ж.), ҚарМУ ректорының Құрмет грамоталары (2014 ж., 2017 ж.), Қарағанды облысы әкімі Ж. Қасымбектің Алғыс хаты (2019 ж.), сонымен бірге «ҚР ЖОО үздік оқытушысы-2015» мемлекеттік грантының иегері.

Назым Жаңбырбайқызы Рақымжанова – химия ғылымдарының кандидаты, Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің химиялық технология және мұнайхимия кафедрасының қауымдастырылған профессоры.

Рақымжанова Назым Жаңбырбайқызы 1982 жылы 1 сәуірде Қарағанды облысы Қарқаралы ауданы Қоянды ауылында дүниеге келген. 1988-1999 жылдары Қоянды ауылының №35 орта мектепте оқыды. Сыныпта өте белсенді, староста, топ жетекшісі, мектептің ғана емес, сонымен қатар ауылдың қоғамдық жұмысына, түрлі қоғамдық шараларға, атап айтқанда түрлі мерекелік іс шараларда өнер көрсетіп, байқаулардың лауреаттары атанып, түрлі олимпиадаларға қатысып, жайдары мінезімен ерекшеленді. Мектепті үздік аттестатпен аяқтап, 1999 жылы Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетіне химия факультетінің «Қолданбалы экология» мамандығына түсіп, 2004 жылы қызыл дипломмен аяқтайды.

2004 жылы Қазақстан Республикасы «Органикалық синтез және көмірхимиясы» институтының аспирантурасына түсіп, Қазақстан Республикасының Ұлттық ғылым академиясының академигі, химия ғылымдарының докторы, профессор Арыстан Мәуленұлы Ғазалиевтің жетекшілігімен «Табиғи және синтетикалық азотқұрамды гетероциклды қосылыстардың монотиооксамидты туындыларының синтезі, құрылысы мен биологиялық белсенділігі» тақырыптағы диссертация қорғап, 2008 жылы 02.00.03 – «Органикалық химия» саласы бойынша химия ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алады.

Еңбек жолын 2008 жылы Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің сол кездегі «Коллоидтық химия, химиялық технология және мұнайхимия» деп аталатын кафедрасының оқытушысы қызметінен бастап, 2010 жылы аға оқытушысы, 2012 жылдан бастап қазіргі уақытқа дейін «Химиялық

технология және мұнайхимия» кафедрасының қауымдастырылған профессоры қызметін атқаруда. Химия факультетінің кәсіподақ төрайымы, 2021 жылдан бастап химия факультетінің Кеңес мүшесі.

100-ден астам ғылыми еңбектің авторы, соның ішінде: 1 монография («Основы волновой каталитической обработки твердого и тяжелого углеводородного сырья», Қарағанды: «АРКО» баспасы. – 2017. 148 б.); 2 оқу құралы (1. Металлургия негіздері. – Қарағанды: Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ баспасы, 2015. – 106 б.; 2. Жобалау негіздері және фармацевтикалық кәсіпорындарды жабдықтау. - Қарағанды: Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ баспасы, 2018. – 101 б.), 2 оқу – әдістемелік құралы (Химиялық технологиялық өндірістің негізгі процесстері мен аппараттары. - Алматы: ЭпиграҚор, 2016. – 104 б.; 2. Методические рекомендации по выполнению курсовой работы по дисциплине «Основы проектирования и оборудования предприятий» Караганда: Изд-во КарГУ, 2017. – 49 с.) және 2 электронды оқу құралы бар.

Scopus базасындағы журналдарда 5, Clarivate Analytics базасындағы журналдарда 20, ҒЖЖБСҚК ұсынатын ғылыми баспаларда 33, жоғары аттестаттау комиссиясының тізіміндегі журналдарды қоса алғанда, РИНЦ мәліметтер базасында орналасқан басылымдарда 4 мақаласы бар, сонымен қатар ғылыми мақалалары алыс және жақын шетел – Чехия, Польша, Болгария, Ресей, Қырғызстан т.б. басылымдарында жарияланған. Авторлармен біріккен 8-ден астам патенттердің, соның ішінде пайдалы модельдерге патенттердің иесі.

2014-2015 жылдары ҚР Білім және Ғылым министрлігі тарапынан мақсатты бағдарламамен қаржыландырылатын бағдарламасы аясында «Мыс электролитін кешенді өңдеу технологиясын жасау», 2018-2020 жылдары АР05132001 «Тәжірибені жоспарлау арқылы атомды эмиссионды спектрлерді алу және өңдеу әдістері» және 2023-2025 жылдары АР19679059 «Шұбаркөл Көмір» АҚ төментемпературалы шайырдың ауыр фракциясы мен жанғыш тақтатаасының гидродеметаллизациясы» атты жобаларының жұмыс тобында жоба орындаушысы ретінде ғылыми-шығармашылық жұмыстармен айналысады.

Н.Ж. Рақымжанова университеттің және факультеттің қоғамдық өміріне белсенді қатысады. Магистранттар мен білім алушыларға жетекшілік бағыт-бағдар беріп отырады, сонымен қатар түрлі деңгейде іс-шараларды, жиындарды, конференцияларды өткізуге өз үлесін қосып келеді.

Жыл сайын кәсіби біліктілігін де арттырып отырады, атап айтқанда: 2009-2010 ж. Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ біліктілікті көтеру факультетінің «Мұнай өңдеу технологиясы», «Нәзік органикалық синтез химиясы; Нанотехнология» тақырыптағы курстар; 2014-2015 ж. «Өрлеу» ұлттық біліктілікті арттыру орталығы» АҚ Қазақстан Республикасының ЖОО педагогикалық мамандықтарының оқытушыларының біліктілігін арттыру бағдарламасы бойынша курс; 2016-2017 ж. Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ қосымшы білім беру факультетінің «Заманауи материалтану және химиялық техникадағы инновациялық технологиялар»; 2016-2017 ж. «Өрлеу» ұлттық біліктілікті арттыру орталығы» АҚ «Біліктілікті арттыру жүйесі: педагогтердің

кәсіби әлеуетін дамытудағы инновациялық шешімдер» тақырыптағы Халықаралық ғылыми-тәжірибелік онлайн конференциялар, 2021 ж. «Химияның дамуындағы жаңа теориялық бағыттар» (36 сағат), 2023 ж. «Органикалық есептерді шығару» (72 сағат).

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті ректорының Құрмет грамотасымен марапатталған (2019). «Biblim-Orkenieti» ұлттық инновациялық ғылыми зерттеу орталығының ұйымдастыруымен өткен «Жылдың үздік студенті» атты республикалық байқауда студенттің жүлделі орын алуында жетекшілік еткендігі үшін Алғыс хатпен марапатталған.

Мәншүк Сейітқызы Нұрмағанбетова - академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті химия факультетінің бейорганикалық және техникалық химия кафедрасының профессоры, химия ғылымдарының кандидаты.

М.С. Нұрмағанбетова 1971 жылы 29-шы сәуірде туған. 1988 жылы Қарағанды облысы Қарқаралы ауданы Бүркітті ауылындағы № 5 орта мектебін бітіріп, осы жылы Қарағанды педагогикалық институтына оқуға түскен. 1993 ж. Қарағанды педагогикалық институтын «Еңбек, информатика және есептеуіш техникасы» мамандығы бойынша аяқтады.

М.С. Нұрмағанбетова еңбек жолын 1994-1995 жж. Қарағанды қаласының № 6 орта мектебінің информатика және компьютерлік технологиялар мұғалімі болып бастаған. Одан кейінгі атқарған қызметінің хронологиясы төмендегідей:

- 1995-2002 жж. аралығында Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Органикалық синтез және көмір химиясы институтында инженер, кіші ғылыми қызметкер;

- 1997-2000 жж. жоғарыда аталған институттың аспиранты;

- 2002-2004 жж. - «Физикалық химия» мамандығы бойынша диссертациясын сәтті Қорғап, химия ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алған;

- 2003 - 2009 жж. Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ-дың «Жалпы техникалық пәндер және еңбекке баулу әдістемесі» кафедрасының кәсіби-көркем факультетінде оқытушы, аға оқытушы, доцент;

- 2009-2021 жж. Қарағанды мемлекеттік техникалық университеттің машина жасау факультетіндегі «Кәсіби білім және педагогика» кафедрасының доценті;

- 2021 жылдың ақпан айынан бастап, бүгінгі күнге дейін Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің педагогикалық факультетіндегі бейнелеу өнері және дизайн кафедрасының профессоры, кафедра менгерушісінің міндетін атқарушысы.

М.С. Нұрмағанбетова 2011 жылы 27 желтоқсанда ҚР Білім және ғылым министрлігінің Білім және ғылым саласындағы бақылау комитетінің шешімімен қауымдастырылған профессор атағын алды. Ал 2022 жылдан Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің бейорганикалық және техникалық химия кафедрасының профессоры.

М.С. Нұрмағанбетова әртүрлі басылымдарда жарияланған 150-ден астам оқу әдістемелік және ғылыми еңбектердің авторы. Оның ішінде: Scopus базасындағы журналда – 1; ҒЖЖБСҚК журнал базасында – 17; РИНЦ базасында - 15; монографиялар (бірлесіп жазған) – 4; оқу құралдар - 11; электрондық оқулықтар – 15;

Scopus Hirsch индексі - 1. РИНЦ базасы бойынша Хирш индексі -2.

М.С. Нұрмағанбетова біліктілікті арттыру курстарына қатысу аарқылы үнемі білімін жетілдіріп жүретін ғалым. Мысалы, тек соңғы 2-3 жылда бірнеше курстарға қатысты:

- Қонақтық дәрістер курсы «Гетероциклдер химиясы және дәрілік химия» (М. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университетінің химия ғылымдарының докторы, профессор Бабаев Е.В.; Мәскеу қ. (2022 ж.);

- Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінде CLIL технологиясын жоспарлау және интеграциялау курсы; Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ. (2022 ж.);

- Біліктілігін арттыру курсы «ЖОО оқытушысының қашықтықтан және онлайн оқытуды ұйымдастырудағы құзыреттілігін дамыту», Е.А. Бөкетов атындағы ҚарУ, (2023 ж.).

М.С. Нұрмағанбетова кәсіби ғылыми ұйымдарға мүше болған. Атап айтқанда 2017 ж. «Ғылым Қоры» АҚ, сарапшы; Ұлттық ғылыми-техникалық сараптама орталығы АҚ, сарапшы (2014, 2017жж.) және ҚарМТУ Баспа кеңесінің мүшесі (2017 – 2021 жж.).

Еліміз тәуелсіздігін алған кезде Қазақстанды шетелдермен халықаралық екіжақты және көпжақты байланыстар мен ынтымақтастықты орнату үшін жаңа мамандықтар қажет болды. Сыртқы істер үшін ең алдымен шет тілдерін білетін мамандар керек еді. Осыған байланысты шет тілдерін оқыту тез арада қолға алынды. Солардың қатарында академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ да бар. Біздің университетте шет тілдер факультеті 1994 жылы құрылды. Осы факультеттің негізін қалауға қатысқан және оның дамуына елеулі үлес қосқандардың бірі **Бақытгүл Асылбекқызы Жетпісбаева** еді.

Б.А. Жетпісбаева педагогика ғылымдарының докторы, профессор, «Қазақстан Республикасының ғылымын дамытуға қосқан үлесі үшін» медальдың, «Қазақстан Республикасы Ахмет Байтұрсынов атындағы жоғары оқу орындары ассоциациясы» медалінің, т.б. сол сияқты бірнеше сыйлықтың иегері.

Б.А. Жетпісбаева 1965 жылы 19 сәуірде туған. Қарағайлы поселкесіндегі № 17 орта мектепті бітіргеннен кейін Алматы педагогикалық шетел тілдері институтына түсіп, 1987 жылы «Неміс және ағылшын тілдері» мамандығын алып шықты. 1987-1991 жылдары Қарағанды облысы Қарқаралы қаласындағы № 2 орта мектепте неміс және ағылшын тілдерінің мұғалімі болып жұмыс істеді.

1991-1994 жылдары Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің шетел тілдері кафедрасының аға оқытушысы, 1994-1998 жылдары неміс филологиясы кафедрасының меңгерушісі болып еңбек етті. Ал

1998-2019 жылдары Бақытгүл Асылбекқызы шетел ділдері факультетінің деканы қызметін абыроймен атқарды.

Бақытгүл Асылбекқызы факультетті басқара жүріп 2001 жылы «Этнопедагогические основы содержания воспитания в школах Казахстана и Германии» тақырыбындағы кандидаттық диссертациясын, ал 2009 жылы «Теоретико-методологические основы полиязычного образования» атты докторлақ диссертациясын табысты қорғап шықты.

2009-2010 жылдары Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің жанындағы педагогика ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін беру жөніндегі диссертациялық кеңестің мүшесі, оппонент ретінде белсене қатысты.

Бақытгүл Асылбекқызы 2012 жылдан ҚР Білім және ғылым министрлігі білім және ғылыми саласы бойынша бақылау комитетінің педагогика және психология ғылымдары бойынша эксперт-сарапшы.

Сондай-ақ ҚР Білім және ғылым министрлігі тарапынан мемлекеттік аттестациясы комиссиясы құрамында болып, Республикасымыздағы көптеген жоғары оқу орындарын аттестаттау жұмысына комиссияның төраға орынбасары, мүшесі ретінде қатысты.

Б.А. Жетпісбаева ҚР БЖҒ Министрлігі жариялаған гранттық қаржыландыру бойынша конкурстарға қатысап, бірнеше рет жеңіске, гранттық ғылыми жобалардың жетекшісі (2012-2014), (2015-2017).

2013 жылдан – тілді оқыту мәселелері бойынша ғылыми-зерттеу лабораториясының жетекшісі.

Бақытгүл Асылбекқызы алыс шетелдерде болып, өзінің біліктілігін үнемі жетілдіріп жүреді.

Қазақстан Республикасының ғылым саласындағы еңбегі үшін 2004 жылы «Қазақстан Республикасы Ахмет Байтұрсынов атындағы жоғары оқу орындары ассоциациясының» медалімін, «Қазақстанның жоғары білім беру ісін дамытуға қосқан үлесі үшін» медалімен, бірнеше рет ҚР БЖҒ Министрлігінің Алғыс хаттары және Құрмет грамоталарымен марапатталған. Аталған осы жетістіктерін ескере отырып, 2014 жылы Университет кеңесінде оған «Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінде еңбегін сіңірген қызметкер» атағы берілді.

2019 ж. Б.А. Жетпісбаева Павлодар қаласындағы Инновациялық Еуразиялық университетіне ректор болып тағайындалды.

2020 жылы Б.А. Жетпісбаева өзі ұзақ жылдар жұмыс істеген академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетіне стратегиялық даму жөніндегі проректор ретінде ауысып келді.

Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында, яғни 1995 жылы қараша айында академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінде жанадан философия-психология факультеті ашылды. Оның ашылуына мұрындық болған ғалымдардың бірі **Төлеуғазы Ысқақұлы Әбжанов** ағамыз болатын.

Т.Ы. Әбжанов 1935 жылы 7 тамызда Ресей Федерациясы Кемеров облысында дүниеге келген. Жалпы білімін қазіргі Қарқаралы ауданындағы мектептерден алған. 1957 жылы Қарағанды мемлекеттік педагогикалық институтының тарих-филология факультетін бітірген. Еңбек жолын ауылдық мектепте мұғалім болудан бастаған.

Т.Ы. Әбжанов 1958-1960 жж. Қарағанды облыстық атқарушы комитетінің ұйымдастырушы бөлімінде инструктор ретінде жұмыс жасайды. 1960-1963 жж. «Советтік Қарағанды» газетінің әдеби қызметкері болды.

1960 жылдың аяғынан Т.Ы. Әбжанов Қарағанды педагогикалық институтының философия кафедрасында еңбек еткен. 1967-1970 жж. Киев мемлекеттік университетінің аспирантурасын тәмамдап, кандидаттық диссертациясын қорғаған. Осы жылдары Төлеуғазы Ысқақұлы алматылық және киевтік философиялық мектептерінің жемісті байланысының қалыптасуына үлкен үлес қосты.

1990 жылы Т.Ы. Әбжанов докторлық диссертациясын қорғады. Оның ұсынысымен 1994 жылы философия тарихы, логика және дінтану кафедрасы құрылды және осы кафедраны Төлеуғазы Ысқақұлы 2000 жылға дейін басқарып келді. Соңғы жылдары Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің философия және мәдениет теориясы кафедрасының профессоры болды.

Т.Ы. Әбжанов – 60-тан аса ғылыми жарияланымдардың авторы, оның ішінде Қазақстанда, Ресейде, Украинада жарыққа шыққан монографиялар, оқу құралдары және мақалалары бар. Философтың негізгі ғылыми еңбектерінің қатарына мыналарды жатқызуға болады:

1. Философия тарихындағы таным әдісі мен теориясының мәселелері. - Алматы, 1990.

2. Адамға апаратын жол. -Алматы, 1992.

3. Ойлау тарихының негізгі кезеңдері. -Алматы, 1994.

4. Ойлау. Ақыл. Адамгершілік. -Алматы, 1994.

5. Қысқаша философия тарихы. -Алматы, 2000.

6. Қазақ философиясының рухы. -Қарағанды, 2003.

7. Жылдар тоғысында туған ойлар. -Қарағанды, 2005.

Ғалым Т.Ы. Әбжановтың жетекшілігімен осы аймақтан тысқары жерлерде танымал болған философия тарихының қарағандылық мектебі қалыптасты.

Төлеуғазы Ысқақұлы жарты ғасырлық педагогикалық және ғылыми қызметін философия білімінің дамуына арнаған. Керемет ойшыл және шешен ретінде ол көптеген шәкірттерінің бойында ғылымға деген қызығушылықты оята білген. Оның ғылыми жетекшілігімен бірқатар жас ғалымдар, ғылым кандидаттары және магистерлері атанды. Оның жетекшілігімен кандидаттық диссертация қорғаған жас ғалымдар - А.Қ. Боқаева, А.С. Сағатова, М.М. Иманбеков, Е.М. Смағұлов, Б.Қ. Рахымжанов.

Төлеуғазы Ысқақұлы әрқашан белсенді азаматтық ұстанымды ұстанып, қоғамдық жұмыстарға белсене араласты. Облыстық деңгейде «Қазақ тілі»

қоғамын құрудың бастамашыларының әрі жетекшілерінің бірі болды, оның ҚарМУ-дағы филиалын басқарды. Қазақ халқының рухани біртұтастығы мен қазақ тілі және мәдениетінің жанашыры ретінде бұқаралық ақпарат құралдарында, конференциялар және дөңгелек үстелдерде сөйлеген сөздері қазақ зиялы қауымының арасында кең қолдауға ие болған.

Өмірінің соңғы жылдары Төлеуғазы Ысқақұлы республикалық «Мәдени мұра» бағдарламасы бойынша «Әлемдік мәдени мұра» және «Қазақ энциклопедиясы» атты көп томдықтың қазақ тілінде жарыққа шығуына белсене араласты.

Ұзақ жылдардағы жемісті еңбегі үшін Т.Ы. Әбжанов «Қазақ ССР халық ағарту ісінің үздігі», «Социалистік жарыстар жеңімпазы» атақтарымен, «Тың жерлерді игеру үшін» медалімен, «Қазақстан Республикасының білім беру ісінің құрметті қызметкері» белгісімен марапатталды.

Қазақстандық философиялық ойлау мәдениетіне Т.Ы. Әбжановтың қосқан үлесі баға жеткісіз. Оның ақыл-парасаты, ерекше ойлау қабілеті, әріптестері мен шәкірттеріне деген қамқорлық қатынасы Қазақстан және одан тысқары жерлерде құрмет пен беделге ие болды.

Т.Ы. Әбжанов 2008 жылдың 11 қыркүйегінде ұзақ сырқаттың салдарынан көз жұмды. Бірақ ол артына ғылыми мұра қалдырды, көптеген шәкірттер дайындап кетті. Бүгінде факультетте жемісті еңбек етіп жүрген Т.Ы. Әбжанов шәкірттерінің бірі ғалым **Әсем Серікқызы Сағатова**.

Ә.С. Сағатова Қарағанды облысы Егіндібұлақ ауданына (қазіргі Қарқаралы ауданы) қарасты Қаратау совхозының №1 бөлімшесі «Көлбасы» елді мекенінде 1972 жылдың 3-қаңтарында дүниеге келген.

Бастауыш білімін 1979 жылы Егіндібұлақ ауданына қарасты (қазіргі Қарқаралы ауданы) Қоянды совхозының орта мектебінен бастады. Бұл «Қоянды жәрмеңкесі» деген атпен 1848-1930 жылдары Қарқаралы өңірінде өткізіліп отырған ең ірі маусымдық сауда орны болған тарихта танымал елді-мекен. Осы мектеп ордасында 1987 жылға дейін білім алып, әрі қарайғы білімін Қарағанды қаласы Нығымет Нұрмақов атындағы № 2 қазақ мектеп-интернатында жалғастырған. Мектепті 1989 жылы «Алтын медальмен» тамамдайды. 1989-1994 жж. Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетін «Тарих» мамандығы бойынша толық курсын – «Тарихшы, тарих және әлеуметтік-саяси пәндер оқытушысы» квалификациясы берілуімен үздік дипломмен аяқтады. 1994–1998 жж. аралығында Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ-інің философия тарихы және логика кафедрасында оқытушы ретінде жұмыс істеді, 1998-2001 жж. аралығында Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ-інде аспирантураның күндізгі бөлімінде оқыды.

2002 жылы 18 қаңтарда Алматы қаласында ҚР БҒМ Философия және саясаттану институтында 09.00.03 - «Философия тарихы» мамандығы шифрімен философия ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесіне ізденуде «Қазақ рухани дүниесіндегі даналық мәселесі (XVII-XVIII ғғ.)» тақырыбында ғылыми диссертациясын қорғап шықты, ғылыми жетекші – философия ғылымдарының докторы, профессор Әбжанов Төлеуғазы Ысқақұлы болды.

2001 ж. Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ-інің философия және психология факультеті философия тарихы және мәдениет теориясы кафедрасында аға оқытушы, 2004 ж. доцент ретінде қызмет атқарды. 2002 ж. философия және психология факультеті кеңесінің хатшысы ретінде, 2005-2014 жж. аралығында факультет деканының оқу ісі жөніндегі орынбасары, 2014-2016 жж. философия және мәдениет теориясы кафедрасының меңгерушісі қызметтерін атқарды.

2016 жылдың 2 қыркүйегінен бастап Қарағанды мемлекеттік техникалық Университетінің Қазақстан тарихы кафедрасына жұмысқа қабылданды. Осы жылдың 7 қыркүйегінен Қарағанды мемлекеттік техникалық Университетінің Қазақстан халқы Ассамблеясы кафедрасы меңгерушісі болып тағайындалды және осы жерде 2017 жылдың тамыз айына дейін жұмыс жасады.

2021 жылдан бері академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің философия және мәдениет теориясы кафедрасының қауымдастырылған профессоры.

Әсем Серікқызының жарияланған ғылыми және оқу-әдістемелік еңбектерінің саны 200-ге жуық, оның ішінде: Scopus базасындағы журналдарда - 3; ҚР ҒЖБМ БҒССҚК ұсынған басылымдарда – 30; монографиялар - 4; оқу құралдары (жеке және бірлескен авторлықта) – 6; электронды оқу құралдары, электронды оқулықтар (жеке және бірлескен авторлықта) - 7.

Философия-психология факультетінің саясаттану және әлеуметтану кафедрасында ғылыми жетістіктерімен көзге түсіп жүрген ғалымдардың бірі **Зульфия Хафизовна Валитова** - әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, «Әлеуметтану» мамандығы бойынша қауымдастырылған профессор (доцент).

Ол 1971 жылы 1 маусымда Қарқаралы ауданында дүниеге келген. Қарқаралы қаласындағы № 2 орыс мектебін 1988 ж. бітіріп, 1988-1993 жылдардың аралығында академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ-дың тарих факультетінде оқыған. Еңбек жолын 1993 ж. Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ саясаттану және әлеуметтану кафедрасының оқытушысы болып бастап, 1996 ж. дейін еңбек еткен. 1996-1999 жылдардың аралығында Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ аспирантурасында оқыған. Аспирантурадан кейін 1999-2000 жылдары Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ-дың бүкіл әлем тарихы және халықаралық қатынастар кафедрасының аға оқытушысы болып қызмет жасады, 2000-2005 жылдары аталған кафедраның доценті.

З.Х. Валитова 2005 жылы Е.А.Бөкетов атындағы ҚарМУ саясаттану және әлеуметтану кафедрасына доцент болып ауысты. Ол 2006-2009 жылдардың аралығында әл-Фараби атындағы ҚазҰУ әлеуметтану кафедрасы жанындағы докторантурада оқыды.

2009-2011 жж. Е.А.Бөкетов атындағы ҚарМУ-дың саясаттану және әлеуметтану кафедрасының меңгерушісі болды. 2011 ж. бастап 2021 ж. дейін академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ саясаттану және әлеуметтану кафедрасының доценті, ал 2021 жылдан бастап қазіргі уақытқа дейін – академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ саясаттану және әлеуметтану кафедрасының профессоры.

З.Х. Валитова 2022 жылғы 12 қыркүйектен 2023 жылдың 11 қыркүйегіне дейін ҚР ғылым және жоғары білім министрлігінің «500 ғалым» бағыты бойынша «Болашақ» бағдарламасы шеңберінде Карл университетінде (Прага, Чехия) демография және геодемография кафедрасында ғылыми тағылымдамадан өтіп келді. Ол бұған дейін де бірнеше тағылымдамалардан өтіп, Жазғы Мектептердің тыңдаушысы болды. Айталық, 2008 жылы 10 наурыз – 1 сәуір аралығында Прагадағы (Чехия) Карл университетінде демография және Геодемография кафедрасында Carti (Central Asia Research and Training Initiative) бағдарламасы аясында ғылыми тағылымдамадан өтті; 2008 ж. 4-7 тамыз күндері Ыстық көлде өткен (Қырғызстан) «Орталық Еуразияны зерттеу қоғамының бірінші аймақтық конференциясы» (CESS) жұмысына қатысып, «Отбасының репродуктивті мінез-құлқындағы әлеуметтік желілердің рөлі» тақырыбында баяндама жасады; 2014 жылдың 7-9 тамыз күндері Улан-Баторда (Монголия) Ulaanbaatar University «Changing Patterns of Power in Historical and Modern Central and Inner Asia» жұмысына қатысты және т.с.с.

Зульфия Хафизовна өзінің ғылыми зерттеу және жоғары білім салалары бойынша үнемі білімін жетілдіріп жүреді. Мысалы, «Мәдениет негіздері және Орталық Еуропа елдерінің жаһандану процестері» атты пәнаралық Орталық Еуропалық Жазғы онлайн мектебіне қатысты (Прагадағы Карлов университеті, 26.10.2020 - 6.11.2020); ЮНЕСКО-ның оқытушылар мен жаттықтырушыларға арналған «ОУР онлайн курстарын әзірлеуге арналған қашықтықтан білім беру технологиялары» тақырыбындағы онлайн тренингі (72 сағат, 2020 жылғы 2-9 қараша аралығында); Coursera арқылы Research Design: Inquiry and Discovery (University of North Texas. 1.11.2020) және т.с.с. қатысты.

Осылайша, Қарқаралы ауданының оқу орындары ҚарМУ-дың көптеген ғалымдары мен оқытушыларына өмірге жолдама берді. Мектептерден алған білімдері оларға тұлға ретінде қалыптасуға, кәсіби өмірде өзін-өзі тануға көмектесті. Біздің университет қызметкерлерінің арасында осы монографияға есімдері кірмеген Қарқаралы ауданының оқу орындарының көптеген түлектері бар. Олардың есімдері болашақ монографияларға енетін болады деп үміттенеміз.

Қорытынды

Сонымен, XIX ғасырдың екінші жартысы – XX ғасырдың басында Қарқаралы өңірінде білім беру жүйесінің қалыптасуы мен дамуының тарихын зерттеу барысында біз мынадай қорытындыға келдік:

- XIX ғ. екінші жартысы – XX ғ. басында Қарқаралы ауданындағы халықтық білім берудің даму тарихы Ресей империясының тарихи отарлау саясатымен тығыз байланысты болды. Дәстүрлі қазақ қоғамының ресейлік әлеуметтік-мәдени кеңістікке қосылуында мектеп жүйесі маңызды рөл атқарды. Империя аймағында халықтық ағартушылықтың дамуы, оның аумақтық-географиялық орналасуына, табиғи-климаттық ерекшеліктеріне, этникалық көрінісі мен экономикалық жағдайына тікелей байланысты болды. Мемлекеттік деңгейде алғаш рет Батыс Сібірдің, оның ішінде Қазақстанның көшпелі халқын ағарту мәселесі Сібір қырғыздары туралы Жарғыда көтерілді.

Ресей империясында бұратана халықтардың сауат ашу қажеттілігі туралы әртүрлі көзқарастар болды. Бір жағынан, империяның шетіндегі ресми билік пен жергілікті көшпелі ақсүйектерге екіжақты қарым-қатынасты сақтау үшін аудармашылар мен іс жүргізушілер өте қажет болды. Екінші жағынан, қазақ қоғамының қазақ балаларына білім беру мәселесіне деген қызығушылығы өте зор болды, өйткені бұл олардың алдында үлкен перспективалар ашты.

Кейбір Ресей шенеуніктері қазақ балаларын ең алдымен орысша сауаттылыққа баулып, олардың бойында Ресей империясына деген ризашылық сезімін ояту керек деді. Прогрессивті орыс зиялылары орыс сауаттылығымен қатар өздерінің сауатын білуі керек деп есептеді.

XIX ғ. 70-ші жылдарының басында қазақ даласында мұсылмандық мектептердің кең таралуына байланысты, ресми билік мұсылман мектептерінің ықпалын шектеу және оларға мемлекеттік мектептерді қарсы қою бойынша белсенді жұмыстар жүргізді.

Қарқаралы оқу орындары қызметінің маңызды нәтижесі ретінде оның түлектерінің отандық білім беру жүйесінің бастауында тұрғандығымен, орыс-қазақ ауылдық мектептерінің негізін қалаушылары және мұғалімдері болып жұмыс істегенімен айқындалады. Барлық қиындықтар мен кедергілерге қарамастан, XX ғасырдың басында Қарқаралы қаласы әртүрлі деңгейдегі оқу орындары ұсынған халықтық білім берудің өңірлік орталықтарының бірі ретінде қалыптасты. XIX ғасырдың аяғы - XX ғасырдың басында құрылған Қарқаралы қаласының білім беру мекемелері кеңестік кезеңдегі болашақ оқу орындарының негізін қалады.

- XX ғасырда кеңестік білім беру жүйесінің қалыптасуы мен дамуын екі кезеңге бөлуге болады. 1917-1941 жылдар аралығында жаңа кеңес мектебінің қалыптасу процесі жүрді. 1945 жылдан 1980 жылдарға дейінгі кезеңде білім беру жүйесі бірқатар реформалардан өтті. Жалпы алғанда олардың барлығы оқу-тәрбие жұмыстарын жақсартуға бағытталған болатын.

1917-1941 жылдары Қарқаралы өңіріндегі білім беру жүйесі большевиктердің мәдени революция саясатын жүзеге асыру кезінде құрылды. Жаңа кеңестік білім беру жүйесін құру кезіндегі орталық міндеттердің бірі – жаңа үкіметке, жаңа большевиктік идеологияға аянбай берілетін жаңа формация тұлғасын, коммунизм құрылысшысын қалыптастыру міндеті болды. Жаңа үкімет социалистік қоғамды құрудағы білім беру жүйесінің маңызын, әсіресе, ұлттық шет аймақтарда өте маңызды екенін анық түсінді. Сондықтан оның алғашқы жылдарынан бастап халық ағарту ісіне, сауатсыздықты жоюға елеулі көңіл бөлінді.

Мектептегі білім беруді ұйымдастыруда жаңа үкімет алдында тұрған маңызды міндеттердің қатарында оқушыларды ен алдымен қазақ тілінде оқулықтармен және оқу әдебиетімен қамтамасыз ету болды. Ерекше айтып кететін мәселе, қазақ зиялыларының белгілі өкілдерінің ана тілінде оқулықтар жазуға ұмытылғаны.

Қазақстанда, оның ішінде Қарқаралы аймағында, жалпыға бірдей білім беруді енгізу мәселелерін шешудегі қиындықтар да жиырма жыл ішінде қазақ әліпбиіндегі өзгерістер сияқты ерекшелікпен байланысты болды; екі рет – 1929 жылы араб тілінен латынға, 1940 жылы кириллицаға көшірілді. Бұл білім беру саясатын жүзеге асыруда күрделі қиындықтар туғызғаны сөзсіз.

Жалпы, 1930 жылдардың аяғында алдымен отырықшы аудандарда, кейін көшпелі халқы бар аудандарда жалпыға бірдей бастауыш білім беруді енгізуге мүмкіндік жасалынды және аудан билігінің шешкен міндеттерінің қатарында мектеп жасындағы балаларды есепке алу, бар мектеп үй-жайларын ішінара аяқтау және бейімдеу болды деп айтуға болады.

XX ғасырдың екінші жартысында Қарқаралы ауданындағы білім беру жүйесі, Қазақстанның барлық аумағындағыдай, орталықта қабылданған заңдар негізінде дамыды. Жеті жылдық және он жылдық білім берудің орнына міндетті сегіз жылдық білім енгізілді, оны аяқтағаннан кейін түлектер үш жыл зауыттарда немесе ауыл шаруашылығында жұмыс істеуге, жұмысты оқумен біріктіруге немесе политехникалық орта мектептерде өндірістік оқытумен оқуға міндеттеді. Жоғары оқу орындарына түсу енді талапкерлердің теориялық дайындығына емес, өндірістік тәжірибеге байланысты болды. 1984 жылы жалпы білім беретін және кәсіптік мектепті реформалау, содан кейін жоғары және орта арнайы оқу орындарын реформалау туралы шешім қабылданды. Бұл Қарқаралы өңірінде де білім беру жүйесінің дамуына айтарлықтай әсер етті.

1991 жылы КСРО ыдырағаннан кейін Қазақстандағы білім беру жүйесі ұлттық мектептің нақты моделінің жоқтығына қарамастан белсенді реформалана бастады, оны тұжырымдамалық негіздеу 1994-1995 жылдары ғана мүмкін болды. Бұл процесс бүгінгі күнге дейін жалғасуда деп айтуға болады.

- Қарқаралы өңірінде білім беру жүйесінің қалыптасу және даму тарихын зерттеу халықтық, орта білім берудің бастауында тұрған адамдардың тағдырына жүгінбеу мүмкін емес. Бұл мұғалімдер мен оқу орындарының басшылары. Олардың арасында танымал және беймәлім тұлғалар бар.

Біздің жұмысымыздың маңызды нәтижелерінің бірі алғаш рет ғылыми айналымға аймақтағы білім беру жүйесіне үлкен үлес қосқан көптеген адамдар туралы айтуға мүмкіндік беретін құжаттарды енгізу болып табылады. Сонымен қатар, жинақталған құжаттардың негізінде Қарқаралы өңірінің оқу орындарын бітірген тұлғалар - көрнекті ғалымдар, қоғам және саяси қайраткерлер, еңбек сіңірген мәдениет және білім қайраткерлері туралы қызықты мәліметтер енгізілді.

Жалпы қорытынды ретінде бұл тақырып бойынша әлі де талай қызықты, тарихи деректердің негізінде бірнеше ғылыми еңбектер жазып, деректер жинақтарын шығаруға болады деп есептейміз. Бұл монография сол жұмыстардың бастамасы.

ҚОСЫМШАЛАР

Қарқаралы педтехникумының директорлары

№	Басшылардың аты-жөні	Басшы болған жылдары
1	Рахымбай Сапаков	1922-1931
2	Құрман Хамитов	1931-?
3	Байқадамов	?
4	Арзамасцев	?
5	Нұрмағанов	1941 ?
6	Сапарғали Сырымбетов	1941-1945
7	Асхатбек Дұрмағанбетов	1945-1952

*кестені құрастырған Смагулова Г.М., Шотбакова Л.К.

**Қарқаралы ауыл шаруашылық техникумы – Қарқаралы
зооветтехникумы директорлары**

№	Басшылардың аты-жөні	Басшы болған жылдары
1	А. Грищенко	1.09.1930
2	Кулкашев	3.12.1930
3	Мергембаев	12.06.1931
4	Мельников	1.01.1932
5	Б. Қорабаев	1932 - ?
6	Үлке Шөпшекбаев	?-1937
7	Виктор Петрович Максимов	1937-1942
8	Кучма?	1943-1944?
9	Нұрбай Байгудтинович Кешубаев	23.07.1944-1.09.1945
10	Түсіп Оспанов	1945-1946
11	Кежеғұл Тышқанбаев	8.07.1946-1961
12	Жалау Балғабаев	9.09.1961 - ?.10.1971
13	Биғазы Іргебаев	01.12.1971-21.10.1976
14	Болатбай Серікбаев	21.10.1976-12.03.1992
15	Салықбай Нарымбеков	16.03.1992-04.1997

*** кестені құрастырған Смагулова Г.М., Шотбакова Л.К.**

**Қазақстан Коммунистік Партиясы аудандық комитетінің 1-ші хатшы
қызметін атқарған Қарқаралы зооветтехникум түлектері**

№	Түлектердің тегі, аты-жөні	Түлектердің зооветтехни- кум бітірген жылдары	Түлектер қызмет атқарған аудандар	Түлектер қызмет атқарған жылдар
1	Төреғожин Тұрсын	1937 ж.	Шет	қараша 1958 ж.- қараша 1959 ж.
			Қарқаралы	қараша 1959 ж.- сәуір 1962 ж.
			Ульянов	қаңтар 1965 ж. – мамыр 1973 ж.
2	Чернов Дмитрий Антонович	1947 ж.	Жаңа-Арка	сәуір 1961 ж. – желтоқсан 1962 ж.
				қаңтар 1965 ж. – қаңтар 1968 ж.
			Осакаров	ақпан 1970 ж.– қараша 1978 ж.
			Мичурин	қараша 1978 ж. – қараша 1980 ж.
3	Әдекенов Мыңжасар	1949 ж.	Қу	1962 ж. сәуір- желтоқсан айлары аралығында
			Егіндібұлақ	қаңтар 1965 ж. – қаңтар 1968 ж.
4	Бекшин Махмет Сакенович	1962 ж.	Қарқаралы	наурыз 1977 ж. – қаңтар 1985 ж.
5	Төрегелдин Мәкен	1963 ж.	Жезді	сәуір 1970 ж. – қараша 1985 ж.
6	Елизаров Владимир Васильевич	1966 ж.	Ульянов	наурыз-қазан 1990 ж.

* кестені құрастырған Смагулова Г.М., Шотбакова Л.К.

**Қазақстан Коммунистік Партиясы аудандық комитетінің 1-ші хатшы
қызметін атқарған Қарқаралы зооветтехникум директорлары**

№	Тегі, аты-жөні	Зооветтехникумда директор болған жылдары	Қызмет атқарған аудандар	Қызмет атқарған жылдары
1	Балғабасев Жалау	9.09.1961 – 10.1971	Қу (Егіндібұлақ)	қазан 1943 ж. – желтоқсан 1944 ж.
			Зайсан (Шығыс Қазақстан обл.)	шілде 1946 ж. – қаңтар 1949 ж.
			Қу (Егіндібұлақ)	тамыз 1954 ж. – тамыз 1960 ж.
			Қоңырат	тамыз 1960 ж. – тамыз 1961 ж.
2	Максимов Виктор Петрович	1937-1942 жж.	Ульянов	Қараша 1951 ж. – қараша 1958 ж.

* кестені құрастырған Смагулова Г.М., Шотбакова Л.К.

**Халық депутаттарының аудандық кеңесі атқару комитетінің
төрағалары болған Қарқаралы зооветтехникум түлектері**

№	Түлектердің тегі, аты-жөні	Түлектердің зооветтехникум бітірген жылдары	Түлектер қызмет атқарған аудандар	Түлектер қызмет атқарған жылдар
1	Утеев Кәрібай	1932 ж.	Қарқаралы	желтоқсан 1950 ж. – желтоқсан 1954 ж.
			Ұлытау	желтоқсан 1954 ж. – қыркүйек 1960 ж.
2	Төреғожин Тұрсын	1937 ж.	Қу (Егіндібұлақ)	Тамыз 1954 ж. – тамыз 1957 ж.
			Қу	1962 ж. сәуір- желтоқсан айлары аралығында
			Егіндібұлақ	1965-1968 жж.
3	Рахымжанов Ғазиз	1937 ж.	Тельман	шілде 1949 ж. – қаңтар 1950 ж.
			Осакаров	қазан 1953 ж. – наурыз 1957 ж.
			Ульянов	наурыз 1957 ж. -наурыз 1958 ж.
4	Қонақбаев Кәрім	1939 ж.	Жаңа-Арқа	наурыз 1953 ж. – ақпан 1955 ж.
			Қоңырат	ақпан 1955 ж. – сәуір 1962 ж.
			Ұлытау	сәуір- желтоқсан 1962 ж.

			Жезді	қаңтар 1963 ж. – маусым 1971 ж.
5	Асқаров Әбен Асқарұлы	1939 ж.	Нұра	сәуір 1952 ж. – наурыз 1955 ж.
6	Әдекенов Мыңжасар	1949 ж.	Қарқаралы	сәуір 1963 ж. – қаңтар 1965 ж.
7	Ыдырысов Жұмаділдә	1950 ж.	Ақтоғай	наурыз 1969 ж. – наурыз 1977 ж.
			Приозерный	наурыз 1977 ж. – ақпан 1978 ж.
8	Миллер Виктор Владимирович	1956 ж.	Талды	желтоқсан 1983 ж. – сәуір 1988 ж.
9	Бекшин Махмет Сакенұлы	1962 ж.	Қарқаралы	қаңтар 1974 ж. – наурыз 1977 ж.
10	Экзеков Тұрсын Балтабекұлы	1963 ж.	Молодежный	қаңтар 1990 ж. – сәуір 1991 ж.

*** кестені құрастырған Смагулова Г.М., Шотбакова Л.К.**

№ 1

Отчеты городских училищ за 1903-1904-1906 гг.

II Состав учебных заведений

...Каркаралинское городское уч-ще ...представляет собой единственный разсадник просвещения в Каркар.уезде...

Учащие уч-ща по отношению к улучшению учебно-воспитательного дела учащихся употребляют все свои силы. Но дело тормозится...гл. обр. вследствие того, что почти 1/3 всего числа уч-ся магометане, родители которых в большинстве случаев самые закоренелые фанатики (особенно татары). Понятно, что религиозно-нравственное воздействие, долженствующее составлять по программе городских училищ основу всего дела в училище, парализуется, ибо мало того, что сами магометане остаются вне такого воздействия, они оказывают значительное деморализующее влияние на русских учеников.

В Каркаралинское городское училище введены были ранее следующие учебники:

По Закону Божию...

По русскому и церковно-славянскому языкам...

По арифметике...

По геометрии...

По истории:

1. Краткий курс отечественной истории Рождественского

2. Краткий курс всеобщей истории в связи с русской историей Белляринова

По географии...

По естествоведению...

По физике...

По чистописанию.

Источник: ЦГА РК. Ф.491. Оп.1. Д.39. Л.42, Л.45.

№ 2

Личный состав служащих Каркаралинского трехклассного городского училища за 1907 по 1910 год**1. Акимов Константин Исаевич**

должность – статский советник, почетный смотритель.

С какого времени состоит в настоящей должности:

С 28 сентября 1907 г.

Какое содержание получает –

2. Кокорин Никифор Васильевич

Коллежский секретарь и должность Учителя – инспектора с сентября 1910 г.

Сколько дает уроков – 349 час.

Какое содержание получает – 480 руб.

3. Хрусталева Алексей Герасимович, законоучитель

с 15 сентября 1908 г.,

Сколько дает уроков – 311 час.

Какое содержание получает – 360 руб.

4. Захаров Павел Владимирович

Должность первого учителя с 1 ноября 1909 г.

Сколько дает уроков – 492 час.

Какое содержание получает – 550 руб.

5. Кошелева Ольга Васильевна

Должность второго учителя с 1 сентября 1910 г.

Сколько дает уроков – 489 час.

Какое содержание получает – 450 руб.

6. Габдул Газиз Газиевич

Должность помощника учителя с 1 декабря 1910 года, получает 375 руб.

7. Крохалев Александр Николаевич, учитель пения с 1 декабря 1910 года, 30 час.;

8. Поволоцкий Владимир Алексеевич, учитель гимнастики, штабский капитан

с 1 декабря 1910 г., 40 час., получает 60 руб.

Источник: ЦГА РК . Ф. 491. Оп. 1. Д. 48.

№ 3

Дело с перепиской по введению всеобщего обучения, отчеты школ о ведомости по школьной сети по уездам. Имеется список переселенческих участков с датой их образования. 1908 год

Каркаралинское женское приходское училище

Семипалатинская область, г. Каркаралинск

Помещение наемное

Число учителей:

1908 – 2; законоучитель - 1

1909 – 3; законоучитель - 1

Число уч-ся (по вероиспов.)

К 1 янв. 1908 – 33 ж.; правосл. 20, магомет. 13

К 1 янв. 1909 г. – 37 ж., правосл. 23, магомет. 14

Число уч-ся (по нац-сти)

к 1 янв. 1908 г. – 33 ж.; рус. 20, кирг. 2, тат. 11

к 1 янв. 1909 г. – 37 ж.; рус. 23, кирг. 3, тат. 11

Источник: ЦГА РК. Ф.491. Оп.1. Д.43. ЛЛ. 54, 54,об.

№ 4

Именной список служащих лиц Каркаралинского женского приходского училища за 1908 год

1. Законоучитель, священник О. Владимир Рождественский, окончил курс в Семипалатинском 5-ти классном городском училище, ... Жалованье 144 р.

2. Зав.училища учительница Августа Андреевна Белдыцкая, окончила курс в Омской женской гимназии... Жалованье 500 р.

3. Учительница Клавдия Михайловна Калмакова окончила курс в Семипалатинской женской гимназии. Жалованье 360 р.

Источник: ЦГА РК Ф.491. Оп.1. Д.43. ЛЛ. 54. Л. 55, об.

№ 5

Каркаралинское 2-х классное р/кирг. уч-ще

Помещение наемное

Учителя

1908 г. – 5: законоучитель 1, со спец.подготовкой 4, со сред. и нач. образ. 4

1909 г. – 5: законоучитель 1, со спец.подготовкой 4, со сред. и нач. образ. 4

Учащиеся (по вероиспов.)

1908 г. – 73 м., магомет. 73

1909 г. – 81 м., магомет. 81

Учащиеся (по нац-сти)

1908 г. – 73 м., кирг. 52, татар. 15, проч. 6

1909 г. – 81 м., кирг. 62, татар. 14, проч. 5

Источник: ЦГА РК Ф.491. Оп.1. Д.43. ЛЛ. 63-64 об.

№ 6

Сведения о личном составе служащих в Каркаралинском 2-х классном русско-киргизском училище

1. Зав.уч-щем не имеющий чина Ахмед Байтурсынович Байтурсынов, знаков отличия не имеет, получает содержание: жалованье – 600 р., за надзор за аульными школами – 80 р. В настоящей должности с 1 сентября 1904 г.

2. Учитель не имеющий чина Ержан Айманович Айманов, знаков отличия не имеет, жалованье – 480 р. В настоящей должности с 1 июля 1906 г.

3. Учитель не имеющий чина Александр Капитонович Чумаков, знаков отличия не имеет, жалованье – 480 р., за преподавание пения - 120 р. В настоящей должности с 1 августа 1905 г.

4. Помощник учителя не имеющий чина Евгений Венедиктович Помодов, знаков отличия не имеет, жалованье – 360 р., за преподавание гимнастики – 80 р. В настоящей должности с 1 сентября 1907 г.

5. Магометанский вероучитель не имеющий чина Кубскбай Жетмышев Жетмышевич, знаков отличия не имеет, жалованье – 100 р. В настоящей должности с 1 января 1905 г.

Источник: ЦГА РК Ф.491. Оп.1. Д.43. Л. 65, 65 об.

№ 7

Отчеты школ 1907-1909 гг.

Каркаралинское женское приходское училище

Число уч-ся:

К 1.01.1908 г. – общее число – 33, правосл. – 20, магомет. – 13.

К 1.01.1907 г. - общее число – 43, правосл. – 34, магомет. – 9

Ведомость о числе уч-ся в начальных училищах в распределении их по полу и вероисповеданию к 1.01.1907 г. по Семипалатинской инспекции I района.

Каркаралинское женское приходское уч-ще - общее число – 43, правосл. – 34, магомет. – 9

Русско-киргизские уч-ща:

Каркар.2-х клас.уч-ще - общее число – 76, магомет. – 76

Аульные школы: к 1.01.1910 г.

Чубартавская аул.шк. – 23 уч-ся, все магомет. (в 1907 г. - 8)

Канлыбаевская (Эдрейская волость) – 12, все магомет.

Дагандильская (Аксаринская волость) – 9, все магомет. (в 1909 г. - 20)

Каракимерская (Кзылтавская волость) – 4, все магомет. (в 1909 г. - 20)

Егинды-Булакская (Кувская волость) – 23, все магомет. (в 1909 г. - 20)

Сарытавская (Аксаринская волость) – 14, все магомет.

Беркаринская (Беркаринская волость) – 17, все магомет. (в 1909 г. - 20)

Источник: ЦГА РК Ф.491. Оп.1. Д.42. Л.5, Л.8

№ 8

**Об открытии низших с/х школ в городах Акмолинской области
1910-1916 гг.**

Каркаралинская школа.

Помещается в городе...Учащихся – меньше 15. Почти все из киргиз. Население слабое, русских почти нет и колонизация в ближайшем будущем не предполагается. Поэтому в настоящее время надобности в школе нет... (за 1910 г.)

Источник: ЦГА РК Ф.369. Оп.1. Д.5187. Л.10, об.

№ 9

Отчет по Каркаралинскому трехклассному городскому училищу за 1911 год

Вр.исп.д. помощника учителя Абдул-Газиз Булатов преподавал русский язык, арифметику и чистописание в 1-м отделении 1-го класса; историю, географию и геометрию во 2-м классе, рисование во 2 и 3 классах.

...Число учащихся в городском учил. к 1 января отчетного года «113», из них мальчиков – 93; девочек – 20; окончило курс в отчет. году 3 мальчика и 4 девочки; выбыло из училища – 30, вновь поступило – 79; к 1 января 1912 года значится 138 мальчиков и 24 девочек.

Личный состав служащих Каркаралинского трехклассного городского училища

ФИО, чин и должность	С какого времени состоит в настоящей должности	Сколько дает уроков	Какое содержание получает
1. Почетный смотритель Гаврил Андреевич Рязанцев	1910 г. 15.09.		
2. Учитель-инспектор, титулярный советник Никифор Васильевич Кокорин	1910 г. с 1.09	349	780
3. Законоучитель, священник Алексей Герасимович Хрусталеv	1908 г. с 19.09	323	360
4. Вр.и.д.первого учителя Павел Владимирович Захаров	1909 г. с 1.11.		550
5. Вр.и.д. второго учителя Ольга Васильевна Кошилева	1910 г. 1.09		450
6. Вр.и.д. помощника	1910 г. с 1.12		375

учителя Абдул-Газиз Булатов			
7. Учитель пения Иван Иванович Решетников	1911 г. с 1.09		75
8. Училищный врач Садывакас Тапсиевич Чомумбеков	1910 г. с 10.03		
9. преподаватель гимнастики, унтер- офицер Анашкин			60

Источник: ЦГА РК. Ф. 491. Оп.1. Д.52. Л.2-3, Л.5

№ 10

Отчеты школ за 1912 год по Каркаралинскому уезду:

1. Акбетинская однокласс. сельс.
2. Дагандельская
3. Канлыбаевская
4. Каракемерская
5. Сарытауская
6. Чубартауская
7. Егидыбулакская
8. Токраунская (Открыты в 1912 году)
9. Кутузовская
10. Багратионская
11. Барадинская

Источник: ЦГА РК. Ф.491. Оп.1. Д.51, Л.5.

№ 11

**Информации, отчеты и доклады о деятельности
Семипалатинского ГубОНО
за 1924-1925 уч.год**

Кентская школа Каркаралинского уезда

Кентская волостная школа существует второй год, на добровольные пожертвования населения, содержатся 14 человек детей. В 50 верст от Усно. Школьное здание имеет 4 комнаты, в 2-х комнатах размещается школа и дети, в 1-й - учитель, в 1-й комнате кухня. 1 класс длиной 10, шириной $7\frac{3}{4}$, высота 4-310 куб.ар., 5 окон.

2-й класс длиной $7\frac{1}{2}$, ширина $5\frac{1}{4}$; высота 4-150 куб.ар., 2 окна.

3-я комната учителя - $7\frac{3}{4} \times 6\frac{1}{4} \times 4$; 4 окна

Кухня - $7\frac{3}{4} \times 6\frac{1}{4} \times 4$; 2 окна

Кладовая и сени - $7\frac{3}{4} \times 6\frac{1}{4} \times 4$; 2 окна.

Оборудовано инвентарем школа:

Парт 2-х местных – 4;

Столов - 9;

Табуреток - 10

Учебники:

20 на арабском

20 на арабском

20 – букварь

5 – «Первый шаг»

Интернат обслуживается учителем. 14 чел. детей собрано из 7 аулов по 2 человека на одного. Обещано населением 170 пудов пшеницы. К моменту облуживания (18 ноября) собрано $8\frac{1}{2}$ пуд пшеницы, $2\frac{1}{2}$ пуд пшена. Дети находятся в интернате с 1 ноября. Содержание учитель получает от Уоно.

Педагогический персонал:

1. **Джеткембаев Мукатай.** 2 кл.высшей и начальной школы, прошел подкурсы. Стаж 2 года, кандидат в члены партии РКП. Член Союза в Рабпрос. Знаком с педагогикой Джумабаева, имеет политброшюры на Кирбланке, готов работать в ликпункте. Школе отдает ежедневно 5 час.

Дети:

Всего 40 человек, приходящих 25 чел., радиус обслуживания школы приблизительно 5 верст.

Распределение по возрасту:

8-ми лет – 3; 9 лет – 5; 10 лет – 4; 11 лет – 7; 12 лет – 8; 13 лет – 8; 14 лет – 8; 15 лет – 3; Всего от 8-и до 15- лет – 40.

Детских организаций по самоуправлению нет, занятия состоят из чтения, письма и арифметики, политграмотности, элементарные гимнастические движения.

*Обследование произведено 18 ноября 1924 года инспектором ГубОНО
т. Тургумбаевым.*

Тамирганская волостная школа

Местопробывание – в центре волости. В 1920-1921 гг. школа работала в местности на р. Ак-Тайюн в ауле №16 (Хасена Тулебаева). В 1921-1922 г. школа была закрыта. В 1923 г. переведена в аул № 3 (Местность Кизильарской волости, в 35 верстах от Каркаралинска). В 1924 г. в том же ауле при 3-х группах с одним учителем. Радиус обслуживания 50 верст.

Здание школы – частное. Но за квартиру средства никем не отпускаются.

Размер 1 комнаты $7\frac{1}{2} \times 6 \times 3$ арш., вмещает 18 чел., 1 окно;

2-я комната $8 \times 6 \times 3$ – 18 чел., 1 окно.

Пол земляной.

В интернате 11 человек детей. Живут на свои средства. Живут в классных помещениях.

При школе есть квартира для учителя.

Оборудовано инвентарем:

Классная доска - 1;

Парта – 4;

Скамейка - 7 (изготовлена на средства самого учителя);

Табуретки - 1;

Лампы - 3.

Учебные пособия:

I часть – 10 экз.

II часть – 10 экз.

III часть – 10 экз.

I часть – 1

II часть -10 (Бұлардың атаулары араб тілінде жазылған)

Педперсонал: учитель Абтанов Сейсембай. Проходил краткосрочные курсы. Учителем с 1920 года. В данной школе состоит учителем 3-й год.

Самообразование: прочитал педагогику Джумабаева, политброшюры о Ленине, выписывает газету «Қазақ тілі».

Занятие в школе начались с 1 ноября. Учебная программа в виде набросков инспектора Уоно. Проверка знаний по соревнованию учащихся.

Санитарно-гигиеническое состояние школы: теснота, землян.пол является причиной загрязнения, пыли, поэтому очень трудно поддерживать чистоту.

Заболеваемость: 8 чел.глазные, несколько накожных.

По заключению инспектора: Абтанову подыскать помещение, набора детей, оборудование без должной поддержки и помощи ВИКа, Уоно, самим учителем частично, но не на его же средства.

Источник: ЦГА РК. Ф. 84. Оп. 1. Д. 997. ЛЛ. 96, 96 обор., 97, 97 обор.

№ 12

План

проведения в школах I-й ступени 10-ти летия казвосстания

В августе 1926 г. исполнилось 10 лет со дня восстания казаков, поводом к которому послужил указ царского правительства о мобилизации казаков на тыловые работы.

В русских селах, которые пострадали от восстания, этот вопрос следует прорабатывать с большой осторожностью, прорабатывать необходимо

При проработке вопроса – как проходило восстание и подавление его, использовать рассказы очевидцев, которые прилагаются к плану

I. Колониальная политика царского правительства

1.2 для проведения колониальной политики царское правит-во использует баев и родовую вражду, искусственно развивая ее путем поддержки то одной, то другой из враждующих сторон.

1.3 результатом обезземеливания казах.населения и род.вражды является полная дезорганизация хозяйства и обществ-ных отношений, облегчающая царскому правительству его работу.

Сохранена орфография и стилистика документа

Источник: ЦДНИ (Центр документации новейшей истории, г. Семей).

Ф. 185. Оп. 1. Д. 9. Л. 191

**Л.К. Шотбакова, Г.М. Смагулова, Б.Т. Тулеуова,
Н.А. Бейсенбекова, Қ.Е. Түсіпбек**

**«АДАМДАР ТАҒДЫРЫНДАҒЫ ҚАРҚАРАЛЫ ӨНІРІНІҢ БІЛІМ
БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУ ТАРИХЫ
(XIX Ғ. АЯҒЫ - XX Ғ.)»
(монография)**

Басуға 20.12.2023 ж. қол қойылды.
Офсеттік қағазы. Көлемі 23 б.т.
Таралымы 500 дана. Тапсырыс №

«PEGASO» баспаханасында басылып шықты.
Қарағанды қ., Терешкова к.,41
e-mail: <http://polikkg@mail.ru>

